Verzameld werk 2

Filip de Pillecyn

bron
Filip de Pillecyn, *Verzameld Werk 2*. De Clauwaert , Leuven 1959

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/pill001verz04_01/colofon.htm

Pieter Fardé
De roman van een minderbroeder

Hoe de reis naar Palestina begon

Op 3 augustus van het jaar 1686 kozen twee koopvaardijschepen, onder de hoede van een fregat, de weg naar zee. De baliekluivers die vanuit de haven van Lissabon stonden te kijken, zagen de Hollandse vlag zich strak zetten in de wind.

Van Texel uit was de reis voorspoedig geweest. De matrozen verdeelden hun tijd tussen sjouwen, kijfpartijen en zoute moppen; van de vijftien passagiers waren er negen die uit liefde voor het zoet gewin naar Egypte de reis hadden ondernomen. Soliede mannen die wisten wat een ton gouds waard was.

De rest scheen onder bevel te staan van een minderbroeder, struis en potig, die naar de protestantse matrozen keek met een scherp en vrank oog, als wou hij zeggen: 'Kerels, Luther en Calvijn tellen niet mêe bij mij'. Vijf jonge lieden, blank in 't linnen en wier devotie niet schadelijk was aan hun parmantigheid, luisterden hem aan als hij vertelde over het Hofken van Oliveten en over Kalvarie, waar hij twee jaar lang had gemediteerd, werkend en biddend, als een simpele zoon van de heilige van Assisië.

Van Gent was hij en hij heette Pieter Fardé.

Hij was zijn streek afgegaan om te bedelen; zijn streek van Gent en Meetjesland, waar de boeren hun giften niet gemeten hadden naar hun ontroering; het Waasland, waar de dikgezeten burgerij zuchtte als zij een geldstuk gaf.

Tot in Zeeland was hij gegaan uit liefde voor de kristenen die in het Heilig Land de slafelijke arbeid verrichtten en als vee op de markt werden gebracht. Zo lang had Pieter Fardé gelopen, moppen eruitslaand met vrolijke pachters, Latijnse spreuken orakelend met de zure kwezels, dat hij eindelijk bij zichzelf zegde: ‘Nu stap ik het op naar Palestina’.

Toen had hij te langen leste nog gezelschap gekregen. Vijf jongelieden, drie Engelse en twee Hollandse, deugdelijk Rooms alle vijf, hadden zich onder zijn hoede gesteld, om de vrome tocht naar het Heilig Land mêe te maken.

In den beginne ging het flink voor de wind. Schoon weder was het, warm en blauw.

De drie schepen gingen behaaglijk hun weg tussen de diepte van daarboven en de diepte van het aanzwellende water. Twee dagen was het zonder onderbreken zo geweest: een statige tocht met schoongespannen zeilen.

Van Bram en Jaapie

Pieter Fardé had op zijn boekje de datum van 5 augustus neergeschreven. En hij was bezig met zijn vijf discipelen de Heer te loven in zijn wondere daden, in zijn eindeloosheid van zeeën waarin werelden leven.

Boven op het dek ging het er intussen heel wat minder devoot toe. Een paar ongelukkige teerlingworpen, geholpen door enige scheuten krachtige Hollandse brandewijn, hadden een kijfpartijtje opgezet onder het scheepsvolk. Dat vloekte ondereen met een virtuositeit welke alleen door het korps van de grootsteedse koetsiers kon worden benaderd. Een lange schele vent keek, dank zij de buitengewone positie van zijn ogen, haast bovenmenselijk

woedend neer op een bol, klein ventje dat krijgshaftig de gordel rondom zijn buik vaster riemde tot de strijd.

De dikkerd, Jaapie noemde men hem, had met behendige zetten negen gulden afgewonnen van Bram. Bram vloekte vervaarlijk waartegen Jaapie even krachtig en even oneerbiedig de naam des Heren in zijn uitroepingen te pas bracht.

En het bleef niet bij die twee. In stede van sportief een kring te maken rondom de twisters, lieten de omstanders de wederzijdse vriendschap en de genoten brandewijn zeer luide spreken in zich. Om de negen gulden van Bram die in Jaapie's tes zaten wilde de helft van de bemanning de andere helft bewijzen dat de haaien in de zee werden geschapen om de krengen een begrafenis te bezorgen.

Pieter Fardé liep naar boven. Hij ook trok zijn riem dichter aan. En op het eigen moment dat Jaapie voor de dozijnste maal een overmoedig: ‘Kom nou, jij ongezouten sakkermentse lafbek’ uit zijn dik hoofd stiet, klonk het over dek.

- ‘Broeders, zijt gij kristenen?’

Was het nu toch een vraag. Wie denkt aan zo iets als er negen gulden op het spel staan en als ze een fatsoenlijk zeeman namen hebben gegeven waarbij de zee zelf haar zout verliezen zou.

Jaapie voelde 't meest het affront van die ongewenste tussenkomst, want dat is zo overal in de wereld, als ge iemand iets afzet dan staat er steeds een ander gereed om hetzelfde met u te proberen.

- ‘Ja, riep hij, dat zijn wij allemaal en beter dan alle paapse fijnen.’

En om te bewijzen dat hij de overtuigde waarheid sprak, zond hij een paar van zijn meest indrukwekkende krachtwoorden naar Pieter Fardés hoofd.

Deze wachtte een poosje. Het was alsof hij Jaapie niet eens zag staan.

- Arme dwazen zijt gij, zo ging hij voort. Noemt gij u kristenen? Wat zijn uw woorden? Gij vloekt de naam van God en gij behandelt uw medevaarders veel erger dan riekende vis. Wat zijn uw daden? Gij drinkt als redeloze schepsels, gij tuist en speelt...

Lange Bram scheen dat nog al redelijk te vinden terwijl Jaapie een laatste gebrul aanhief.

- Ja, tuisen, drinken en vloeken. Zijt gij kristenen. En moest de zee u nu verzwelgen of kwamen de Morianen of de zeerovers uit Algiers u over het lijf gevallen om er met hun ronde kling de wind uit te laten, zoudt gij dan bereid zijn om hierboven rekenschap te geven?

Pieter Fardé had een stem die klonk, veel harder dan de scheepsbel, en een paar van die grijs-groene ogen waar nooit stralen inzitten maar die kijken alsof er daar, heel van binnen, iets rustig, krachtig aan 't branden staat.

- Wij zullen dat zaakje fluks opknappen, meende Jaapie tot Bram.

Bram zei niets. Maar hij, en ook Jaapie en al de anderen, waren wel een beetje beschaamd dat zij de paap baas hadden laten spelen op hun eigen boord.

Dit was nu een kerel die daar haast alleen stond onder scheepsvolk dat van ouder tot zoon wel niet vroom maar toch hardnekkig protestants was. Van de Turken in Palestina had hij haast minder afgezien dan van de stijve hardspreukige gereformeerden die de Bijbel afdreunden alsof zij daar speciaal voor op de wereld waren gezet. Maar Pieter Fardé trok zijn gordel dichter, deed niet eens alsof rondom hem ruig weer was en stapte door.

Zo kon het scheepsvolk twee dagen na deze kijfpartij, een briefje lezen dat aan de fokmast was genageld. In sierlijke, grote letters stond bovenaan: ‘Ik ben de weg, de waarheid en het leven’ en dit was verder uiteen gedaan door zeven punten.

De filozofie van de matrozen ging erover heen als een stort-

vlaag over dek. Maar Pieter Fardé liep rond, hoorde hun opvatting over geloof en kerk en preekte erop los dat de kundigste Bijbelciteerders het opgaven.

En hij deed het des te beter daar hij een man was met gezonde taal die in de omgang met vele volkeren het natuurlijke verstand niet had verspeeld dat moeder Vlaanderen aan haar buitenjongens geeft.

Zeerovers uit Algiers

Maar 's anderendaags was het uit met preken.

De wind sloeg om naar zuid-oost en de kleine boot moest hoger zee kiezen toen zij voor de zeeëngte van Gibraltar was gekomen. De bries liep tegen hen aan, zodat zij op de Canarische Eilanden moesten los-zeilen.

In de diepte tekenden zes zeilen hun grauwe stipjes op de zee af.

Die kwamen aangestormd van uit de zeeëngte en de kapitein van het fregat, die zijn kijker te voorschijn had gekregen, herkende dadelijk het volkje dat op hem afkwam. Algerijnse zeerovers.

Alle zeilen werden uitgezet en richting werd gekozen in de vlakke wind naar de Canarische Eilanden.

De trompet werd gestoken: de twee koopvaardijschepen kwamen in het gelid bij het fregat; het kanon werd opgesteld en vooruit ging het naar de veilige kust.

De vlucht duurde vijf dagen; intussen sloeg de wind om en op 10 augustus was de kleine boot omsingeld door de zes boten van de zeerovers.

Aan hun boord steeg groot gejuich op. De zeerovers dachten maar zo onmiddellijk aan te klampen en na hun plaats in de

hemel verbeterd te hebben met een paar dozijn kristenen de volle bekomst te geven, de overlevenden op de markt te brengen.

Maar de Brammetjes en de Jaapies, die voor negen gulden hun lijfelijk welvaren op spel zetten, wilden voor hun huid vechten.

De drie schepen hadden zij voorzien van vensterhuizen: dat waren vier reusachtige masten die dwars over dek lagen en aan beide zijden veertien voet over boord uitstaken, zodat het aanklampen niet zo gemakkelijk en zonder verlies van de hand zou gaan.

Toen werd door de kapitein de rol gelezen wat passagiers en matrozen te verrichten hadden.

Op het schip van Pieter Fardé waren de passagiers vijftien in getal: twaalf zouden poeder en kanonballen bijhalen, twee der Engelse edellieden en Pieter Fardé zelf werden afgelezen om het kanon ter lading in en uit te trekken.

En zoals het in elke fatsoenlijke oorlog gaat, kregen ze een flink glas brandewijn, echte schiedammer met het prikkelend smaakje van graan waarover een vlam heeft gestreeld. Vechtmoed en vechtlust heeft bij alle beschaafde mensen een soliede bondgenoot in brandewijn. Het scheen hun dan ook vrij overbodig dat de kapitein hun zei flink te vechten en op thuis te peinzen. De schiedam en 't gehuil van de Algerijnen waren veel welsprekender.

Pieter Fardé ook verwaarloosde het natuurlijke hulpmiddel niet dat op de slagvelden tot ondersteuning van grote ideeën wordt uitgereikt. Maar hij dacht niet alleen op zijn huid en die van zijn kameraden. Hij verzamelde nog voor een poosje zijn jonkers en zei hun: ‘Verliest geen vertrouwen en denkt aan uw zielezaligheid’. Met nog andere vermaningen die iemand met goed gevolg geven kan als de dood de schaduw legt van de woorden die men spreekt.

De zeerovers waren intussen in 't bereik van het kanon gekomen. De kapitein van het fregat liet vuur geven en de twee

koopvaardijschepen volgden dadelijk dit voorbeeld. De Algerijnen lieten het aan hun hart niet komen en trokken er allemaal gelijk op los.

De derde losbranding rukte de voorste mast weg van het schip waar Pieter Fardé bedrijvig was. De kapitein liep heen en weer met de sabel in de hand en wiekte daarmee zo vreselijk alsof dit de zaak een hele boel moest helpen opschieten.

Zo gaven die dappere borsten er maar op los. Het dek lag vol ijzer en de lucht hing vol pikante stank van het poeder. Na twee uur vechtens verloor Pieter Fardés schip zijn grote mast, de stuurman was gedood en de moed zonk ondanks het aanhoudend gebrul van de kapitein.

Een uur na zonsondergang was het gevecht nog in volle gang, toen een vreselijk tempeest de schepen uiteen sloeg. De regen veegde het dek schoon, bliksem en donder scheurden duisternis en gezoef van lucht en water. En toen het weer optrok en de wind ging liggen, zagen de mannen van Pieter Fardés boot dat hun kameraden van het andere koopvaardijschip en van het fregat buiten zicht waren.

Er werd tot inspektie van het schip overgegaan; heel de tuigage lag overhoop en kapot en 't ergste van al was dat de Algerijnen het op zeven plaatsen lek hadden geschoten. Het water steeg aanhoudend in het ruim en de oprechte koopmansharten aan boord waren gepijnigd om de vele treffelijke koopwaar die bedorven was.

Vier uren duurde het om de lekgaten te stoppen. Toen lieten zij zich drijven op Gods genade en maakten de inventaris van hetgeen in de technische taal van het krijgsbedrijf ‘mensen-materiaal’ wordt genoemd.

In die nacht werden drieëntwintig lijken in zee gelaten; diezelfde nacht werden negen benen en zes armen afgezet. Elf manschappen waren minder zwaar gekwetst. Pieter Fardé was één van hen. Toen hij zijn zwaai nam om het afgeschoten kanon in

te halen kwam een kanonbal vlak naast hem terecht. Een grote houtsplinter schoot in Pieter Fardés gevleesde achterwerk dat ‘terstond zwart opzwol ter dikte van een hoofd’.

Vol miserie en pijn zwalpten zij nog twee dagen rond, waarna de wind hen op St.-Michaëls-eiland aandreef.

In slavernij

De paap had Luther en Calvijn een lelijke duw gegeven. Jaapie, helaas! was niet in behouden haven geland. Die was één van de drieëntwintig die met ballast aan de voeten in zee werden geschoven. Maar Bram had zijn lang lijf tussen kanonballen en stukvliegend tuigage weten door te wringen. Hij had nagedacht over Pieter Fardés predikatie. Hij had Pieter bezig gezien, opgeruimd, vol aanmoediging, zonder angst. En Brammetje had de argumenten voor zijn nieuw geloof uit dit levende boek gehaald. Hij was katoliek geworden en talrijke scheepslui met hem.

Dit vloekend volkje dat de koopvaardijroem van de Nederlandse vlag voerde over alle zeeën, dat er geen begrip van had hoe iemand van de goede dingen zich verstorven hield als daar zijn brandewijn en andere lekkere sopjes, een fijn bikje uit de keuken en een partij dobbelspel vol angstige wisselkansen, overdacht in verbazing de levenswijze van Pieter Fardé.

Die liet de hangmat in zijn kajuit schommelen boven zijn hoofd; hij sliep op de vloer met een stuk hout als hoofdkussen. Te middernacht stond hij op en hield zijn devotie. Overdag zagen zij hem bidden, studeren of wandelen over dek, de ogen naar de zee of de wolken net alsof hij daarin het grote, strenge aangezicht van zijn geloof zag. Dat werkte in: rondom hem was iets van die rustige sterke

onverbiddelijkheid in het geloof die heerst in de kloosters van zijn orde. Het scheepsvolk ontkwam er niet aan.

Zo stond het aan boord, toen op 4 oktober de kapitein weer zee koos. De builen van manschappen en schip waren geheeld, de wind zat goed, de lucht was kalm.

Maar op 19 oktober kwam een forse Algerijnse galei opdagen. Met wijd-uitgezette zeilen en vaste riemslag kwam zij op het koopvaardijschip aangerukt. Daar was geen ontkomen aan. Weer werd het geschut klaar gemaakt en de vensterhuizen dwars over dek gelegd. Nu was het Pieter Fardé die de opwekking deed, en nadat hij enige hartelijke en vrome woorden had gesproken, sloofde hij zijn mouwen op en ging bij zijn kanon staan.

Het koopvaardijschip had zijn laatste reis gedaan. Adieu Texel, Adieu Amsterdam en Rotterdam! Het zou niet meer binnenlopen met vlerkende wimpel en zijn soliede koopwaar zou het oprechte Hollandse hart niet meer verblijden.

Pas was het derde schot op de Algerijnse galei afgegaan of het scheepsvolk zag dat het koopvaardijschip vlak naast de kruitkamer in brand geschoten was. Tussen water en vuur kiest de mens steeds het water. De bemanning stortte hals over kop in zee.

Pieter Fardé was een van de laatsten die de sprong waagden. Hij trok het kleed van zijn orde uit en kuste het. Hij bond de gordel van zijn orde die de lenden strekt en het vlees kastijdt, vast rond zijn middel, snoerde er zijn regelboek en de bevelbrief van zijn overste onder, sloeg een kruis en wipte in zee.

Een knal en het treffelijke schip was uiteengerukt. De schipbreukelingen klampten de wrakken aan tot de Algerijnen hen zouden oppikken.

Dit gebeurde onder veel scheldend geroep. De gevangenen werden twee aan twee gebonden en in het kielruim geworpen. Daar zouden zij blijven op water en brood tot een slavendrijver ze bepotelen en afbetalen zou.

Dat was een kostelijke tijd voor Pieter Fardé. In het donkere kielruim klonk zijn stem over de hoofden die reeds gebogen; waren onder het juk. Was het ook niet aan slaven dat de leer van Kristus voor het eerst werd verkondigd? Is het niet bij hen die geen uitzicht of geen uitkomst meer hebben dat het laatste wordt aangegrepen: de hoop op het onzichtbare dat onverwachts redden of genezen kan.

Dit alles zei Pieter Fardé aan zijn lotgenoten. In het stinkende, donkere kielruim luisterden de mannen naar die warme opgeruimde belijdenis. Hij zei hun nog dat, als zij verspreid waren naar de grillen van de slavenmarkt, het geloof hen toch bleef aansluiten met miljoenen anderen, dat het lijden door het geloof geheiligd werd, dat het lijden in het geloof zijn waarde vond. En hij besloot telkens: 'Jezus Kristus' naam moet van alle tongen en natiën, om zijn genade, geloofd en gezegend worden in alle eeuwigheid'.

De slaven antwoordden: 'Amen'.

Ritme van de pijn

Daar zijn van die uren waarop de ziel zonder houvast is. Dat kan ook dagen en weken duren. Dan is alles wat spreekt een vijand. De woorden die gij hoort hebben een klank die u wegjaagt van de mensen; het is alsof geen enkel hart rondom u ooit in voeling is gekomen met uw eigen hart. Dan is er alleen toevlucht in gebed of muziek; dat verdiept en verinnigt, opent afgronden onder u en geeft een nieuwe ademtocht aan uw ziel. Dat brengt de lafenis over u van de gedenkenis van uw moeder, aan u zelf toen ge kind waart of aan iemand die ge heel innig lief hebt gehad.

Dat duurt een ogenblik, en het houvast is weg. Elk woord dat u heeft gekwetst komt op u aangedraafd, elk gezicht dat door zijn vijandige onbegrijpen u heeft gesard staat klaar voor u. Zij die dan dromen kunnen van een wereld waarop die mensen geen bestaan hebben, kunnen schuilgaan in een oaze van gelukkige begoocheling: zij kunnen de zee zien en de horizonten met zeilen die gaan en komen, zij horen het lied van de ruimte en de fantazie van alle eeuwen komt over hen. Het is een grote troost dat een mens ook wakend dromen kan.

Maar de pijn komt weer, gelijk de golfslag oprijst na de rust van een andere golfslag. En dat is de grootste beproeving die God onder de mensen heeft gezonden. Het ritme van de pijn der ziel, het ritme van de verlatenheid van de ziel, die eentonige altijd maar aanrukkende golfslag van de verlatenheid.

Daar is veel in het leven dat pijn doet. Pijn om de kinderen, pijn om alle mensen. Pijn om de mensen die menen dat zij beter zijn dan gij zelf en die hun menselijke goedheid en hun menselijke waarde in het formuleren van een principe hebben vastgezet. Pijn om de miljoenen die gij niet kent en die tegen elkaar worden opgedrild, pijn om de enkelen die gij kent en die u allen hebben ontgoocheld.

Maar de grootste pijn in het leven is als gij u zelf verlaat, als gij wankelt in u zelf. Dan is de hemel gesloten en God schijnt ongenaakbaar. Zij die uw leven delen leven dan naast u, niet u. Hun goedheid kwetst en hun troost is een nieuwe pijn.

Adieu! Kameraden

Zo stond Pieter Fardé op de slavenmarkt te Bona. Nog vóór de galeien aan wal hadden gelegd, waren de slavenhandelaars en

de Moorse heren bijgekomen om uit te zien of zij hun gerief niet vonden. Daar was getier en gesjacher rondom hen. Meer gesjacher dan vermaledijdingen want waar kooplieden zijn is de koopwaar hoofdzaak.

Een lange man met een scherpe neus in zijn donker gelaat bleef vóór Pieter Fardé staan. Die stond naast Daniël van Breuckel, een Hollander die ook de reis had meegemaakt. Beiden krachtige mannen, blond en breed uitgeschoten zoals Vlaanderen en Holland hun kinderen kweken. De lange, spichtige man had reeds onder 't gevangen scheepsvolk rondgekeken. Het jeneverluchtje was ervan afgespoeld maar aan elke echte matroos blijft toch een geurtje hangen van teer en zout en van de lucht van het kombuis. De heer uit het Morenland was neusoptrekkend voorbijgegaan.

Pieter Fardé en Daniël van Breuckel bevielen hem wel. Hij was rijk en moest geen slaven hebben zoals zij die knechten zoeken voor de goedkope arbeid; maar hij zocht zijn weelde te vermeerderen door de heerschappij over flinke mannen die hij kon gebruiken zoals 't hem beliefde.

Hij betaalde honderd vijftig daalders voor de twee.

De voorraad slaven raakte weldra uitverkocht; reeds waren er weggeslopen met hun meesters; de meesten stonden als het vee van de markt te wachten naar het bevel van de kopers die onder elkaar in hun radde taal de indrukken over de markt wisselden.

Pieter Fardé keek rondom zich.

Dit kloeke geslacht dat met hem gekomen was uit Holland zou weldra gaan van woestijn tot woestijn. De veteranen van zee en wind zouden dienen in zand en zon. Reeds had men ze het slavenrokje aangetrokken. Nog enkele ogenblikken en de zweep dreef ze uiteen.

Hij dacht op die Lutherse zielen die hij met zijn hardnekkig Vlaams geloof tot de Kerk had overgebracht. Wat een moeite en wat een kracht had het niet gekost!

Hij dacht dat er nu veel sterker mensen dan hij zouden komen om een ander geloofskleed over die zielen te slaan. De meesters die bevelen en sparen, afzwepen en belonen; de eenzaamheid van de kristelijke zielen in de woestijn van het Mohammedisme. Waar hij slaagde zouden anderen ook slagen.

Het sloeg hem tegen zijn hart en hulpeloos zoals hij daar stond droeg hij zichzelf op als losprijs voor hen allen.

Ook zij keken naar hem. Dat was de broeder die heilige liedjes had gezongen als de Algerijnen de masten hadden overgeschoten, die tegen Luther en Calvijn zijn vlammend oog en strijdend woord had gezet. Ook hij stond nu bij de slaven.

En daar kwam het uit zijn mond, kalm en klaar, zodat het makelaarsvolk opkeek om de vreemde rustige klank:

'God zij gedankt, broeders, om wat Hij over ons liet komen. Geloofd en gebenedijd weze Zijn heilige naam. Vergeet mij niet, vergeet mijn woorden niet, vergeet uw beloften niet. Blijft trouw aan Kristus die slaaf was als wij. Van Hem komt de beproeving, van Hem zal de verlossing komen. Vaart wel, broeders, vergeet elkaar niet.'

Hij groette nog eens met de hand en daarna betekende hij aan zijn meester dat de slaaf Pieter Fardé volgen zou.

Hij heeft over deze slavenmarkt en wat erop volgde een lange brief geschreven aan zijn zuster en zijn broeder. Wat hij schrijft over de avonturen ter zee en zijn wedervaren op de slavenmarkt staat in enkele regels samengevat. Maar zeer lang is dit gedeelte van zijn schrijven waarin hij troosten wil en alles ten beste uitleggen.

Het is een orgie van citaten uit het boek der Profeten en uit de Psalmen. Over het goud dat gelouterd wordt in het vuur, over de verdrukking die heilzaam is, over de kastijding die een zegen wordt. Hij troost niet alleen degenen die zijn brief zullen lezen, hij troost zichzelf. Hij probeert de suggestie te ondergaan van de waarheid die in de spreuken ligt. Want simpele zielen

leggen hun levensgebeurtenissen uit volgens de wijsheid die anderen hun hebben aangeleerd.

Maar door dit alles klinkt de verlatenheid van hem die het geld zamelde om de slaven te gaan afkopen en die tot in het hart van het Morenland, in het rijk Agades, tot de dienstbaarheid en de slavernij werd gebracht.

Bij de heer Soera Belijn

Soera Belijn was een vermogend man. Zijn gevolg was talrijk en hij hield van pracht. Hij was van Agades naar Bona gekomen voor koopmanschap en als hij Pieter Fardé en Daniël van Breuckel kocht, was het om zijn huishouding aanzienlijker te maken en om zijn geld voordelig te beleggen.

Hij regelde nog een paar zaken, ging na of alles in orde was en sloot zich met zijn gevolg aan bij een karavaan die weg koos naar de woestijn.

Dat was een zware tocht. Hoog op hun kamelen gezeten, in gepeins gewiegd door de tred van de dieren, reisden de Arabieren. Men rustte als de zon hoog stond en de lucht boven het zand vol kronkelende, vlammende kringetjes bakerde. De kamelen schoven verder als de woestijn bruin werd van het zinkende licht. Soms reisde men ook een halve nacht als het water ver was. Dan was het één geschitter van sterren, klaar koper in donkerblauw. Dat ziet men alleen maar in zee of in de woestijn want alleen daar is de oneindigheid van hier beneden één met de oneindigheid van daarboven. Maar dikwijls ook greep de kou te vinnig door het dunne kleed van de reizende mannen. Dan hulden zij zich in hun vlottende mantels met hetzelfde gebaar dat eeuwen geleden het woestijnvolk maakte dat van uit de zandvlakten

kwam verpozen in de groene weelde van het land Onzes Heren Jesu Christi.

Dan was de karavaan een klein plekje gerucht te midden de woestijn. Die heeft haar geluid op zichzelf, maar het is haast onhoorbaar voor wie zijn oor van kindsbeen af niet gekeerd heeft naar heur stem. Dat is het oneindige maar stille verschuiven van lucht over zand, zonder tussenpozen, zonder aanzwellen of verminderen.

Pieter Fardé lag in die nachten naast Daniël van Breuckel. Zij spraken weinig want de woestijn overmeesterde hen zoals een koning zijn slaven.

Na enkele dagen schonk Soera Belijn zijn slaaf de genade van een woord. Van op zijn lastdier had hij met zijn scherp oog de slaven gade geslagen. Wel bevielen hem de twee mannen, blond en breed uitgewassen, die de vermoeinissen van de reis met zwijgende duldzaamheid onderstonden. Hij besefte dit des te dieper daar hijzelf in een zeer sombere tijd van zijn leven, slaaf was geweest te Livorno. Zeven jaar lang had hij het juk gedragen en de voren die loodrecht van zijn voorhoofd toeliepen naar zijn scherpe neus getuigden van zijn gepeinzen uit die tijd.

Zo dreef hij, enige dagen na de afreis, zijn kameel naast de twee mannen en sprak hen aan in het Italiaans. Eén antwoordde, want Pieter Fardé die een mooi deel van deze aarde had afgelopen en afgebedeld sprak die taal heel vloeiend. Dit scheen Soera Belijn uitermate te verheugen en de goedheid van zijn hart werd nog gunstiger door de wetenschap dat hij een waardevolle slaaf, een man van kennis en goed gesprek, in zijn bezit had gekregen. Hij kon de braafheid en zielesterkte van zijn slaven meten aan z'n eigen herinneringen en, man van stoer geloof als hij zelf was, verraste het hem zeer aangenaam betrouwen en onderworpenheid ten aanzien van God te vinden in mensen die van zo ver kwamen en van het geloof in Mohammed verstoken waren gebleven.

Het waren zeer leerzame gesprekken die beide mannen voerden. De magere, lange man, als een prins gezeten op zijn grote kameel, en de breed-geschouderde slaaf die opkeek met ogen waaruit de slavernij nooit spreken zou. Want altijd voelde Pieter Fardé, als hij sprak met Mohammedanen of Protestanten, dat hij een waardigheid over zich droeg die de anderen moesten bekennen. Hij was de gezondene onder de heidenen. Hij moest door zijn leven Degene doen eren die hem gezonden had. En die waardigheid sprak uit hem.

Zij bereikten de oaze Aïr. De kamelen reikten reeds uit de verte hun bovenmatige halzen en het was alsof de lucht vervuld was van de frisheid van het groen. Van daar was Soera Belijn geboortig. Zijn ogen kregen wondere diepten als hij erover sprak en het eerste water dat hij bij de aankomst dronk uit de koel-geurende bronput gaf hem een genot zonder weerga. Het was hem aan te zien: hij sloot de ogen om beter de koelte langs mond en keel in zich te voelen vloeien en daar lag grote tederheid in zijn oog als hij weer zijn blik ontsloot. Die eerste dronk was hem als een gewijde ceremonie: een zoon van de woestijn alleen weet zulks naar waarde te schatten.

Targa, de zware van vruchten

Adieu, oaze Aïr. De palmbomen stonden met hun schone, ruime vlekken op de horizont, en vóór de reizigers deinde weer de vlakte waar het zand en de zon hun verbond voor de eeuwigheid hebben gesloten.

Vlugge Toearegs waren op hen afgereden. Sombere, sobere mannen met donker gelaat en donkere mantels. Daar was iets koninklijks in hun manieren en de kamelen die hen droegen

waren van een edel en krachtig ras. Zij kwamen en verdwenen soms zonder één enkel woord te spreken. De mantels fladderden, de wapens blonken in de zon, aan de flank van de rijdieren blonk het vierhoekige schild met het witte kruis. Zij waren de heren van de woestijn en hielden toezicht over alles wat reisde door hun gebied.

Die schoonheid ging verloren voor Pieter Fardé. Een slaaf ziet de dingen anders dan een vrij man al is zijn ziel ook niet geklonken in de keten van zijn lotsbestemming. Pieter Fardé was dubbel slaaf. Hij miste niet zozeer die gewone vrijheid van de mensen om hun eigen wil te doen en te lopen waar hun hart hen heen trekt. Voor die zaken had hij de slavernij van Kristus vrijwillig over zich genomen. Maar het deed hem hartzeer zijn gerede mond te moeten houden om de glorie en de waarheid van Kristus' rijk te verkondigen.

Veel minder dacht hij aan de ironie van de tegenstellingen met het doel van zijn reis en de uitkomst daarvan. Hij had immers toch het geld ontrukt aan pootvaste boeren om slaven af te kopen en nu liep hij zelf in 't gareel.

Voorzeker, die menselijke miserie was hem niet onverschillig. Hij die het verschil niet voelt tussen vierentwintig vrije uren en een dag van vierentwintig uren waarover iemand anders minuut na minuut beschikt, dat zou geen mens meer wezen. En in het zand van de woestijn dacht hij dikwijls aan de lafenis van het groen in het dorp Nazareth waar zijn broer pastoor was en aan de koele dronk die er werd genoten, onder het zwijgende loven van Hem die de druif liet rijpen aan de wijnstok. Maar, aanhoudend zoals de golf een andere golf naspoelt, pijnigde hem de gedachte aan de uren die door zijn slavernij voor de leer van Kristus verloren waren.

Zo bereikte de karavaan Targa, aan de zoom van de woestenij. De lucht was er zwaarder geworden door de vruchtbaarheid van de streek. De dalen waren er diepe korven van groen, de hellingen

koele vlekken van schaduw en aan de wegzoom was het veld aan veld, gouden, rijpe oogsten niet zo zwaar als in 't gezegende land van Waas maar blakend van het ingezogen goud van de zon.

De oneindigheid maakt een mens zwijgzaam. Men beseft beter zijn eigen maat. De oneindigheid van u zelf komt los; de afgrond zendt de echo weer van de afgrond.

In de oneindigheid van de woestijn waren de mannen weinig spraakzaam geweest. Maar in de groene streek van Targa kwamen de tongen los. En zelfs Soera Belijn, die zo in zichzelf was gekeerd, vertelde Pieter Fardé over zijn eigen zielewensen.

Hoe Soera Belijn aan Pieter Fardé de vrijheid beloofde

Zo sprak hij hem over de vreugde die hij zou gevonden hebben in een landhuis naar Europese trant. De groene streek waar hij zijn leven doorbracht moest volgens hem de meer ernstige lijn van de westerse gebouwen omsieren. In zijn slaventijd te Livorno had hij bewonderend opgekeken naar de slanke en toch krachtige vormen van de Italiaanse gebouwen. Dat was hem steeds gebleken als een zeer gelukkige aanpassing van zijn Oosterse temperament bij de zwaardere bouwlijn van het Westen.

Groot was zijn geluk toen hij vernam dat Pieter Fardé ook in de bouwkunst enigszins bedreven was. Pieter noemde hem stijl en lijn op, sloeg met de hand vormen in de lucht en roemde zeer de keuze van zijn meester. In deze gelukkige stemming bereikten zij Agades. Het was een trotse stad die kloek haar tweehonderd jaren droeg. De Toearegs hadden ze tot hun hoofdstad uitverkoren en zij betaalden niet zonder tegenstrib-

belen de tol aan de heerseresse van de woestijn, Timboectoe. De Muzelmannen waren er in de eerste jaren van 1500 binnen gevallen en op de sneê van hun kromzwaard hadden zij de Islam opgedrongen. Maar de Arabieren van Agades hadden in de grond van hun ziel nog veel erfelijk heidendom.

Pieter Fardé begon dadelijk na zijn aankomst te Agades zijn zorgen te wijden aan het woonhuis van de meester. Hij vlocht de lijnen dooreen, deelde de vertrekken in op redelijke wijze, beschikte en kwam na verloop van enkele dagen Soera Belijn onder de ogen met verschillende plannen die zeer sierlijk en verscheiden waren uitgewerkt.

Soera Belijn was verbaasd over de bedrevenheid van zijn slaaf. Maar de plattegronden waren weinig zeggend tot zijn geest. Pieter Fardé had echter geen moeite hem dit te verduidelijken daar zijn meester van natuurwege vlug van begrip was.

Toen hem alles klaar was hoe het er van binnen zou uitzien - en toen hij het keurige uitzicht van een voorgevel had bewonderd, greep hij Pieter Fardé bij de arm en zegde hem:

- Als dit plan kan uitgewerkt worden tot een landhuis en indien gij het zijt die zulks volbrengt, dan beloof ik u, bij de Profeet, dat gij de keuze zult hebben tussen 200 daalders of uw vrijheid.

Dat werd gezegd in het bijzijn van Daniël van Breuckel die, ofschoon zijn geringe kennis in deze zaken van weinig nut was, toch door Pieter Fardé als zijn helper werd gebruikt. Zo deelde hij in de gunst en het aanzien waarmee de geleerde slaaf werd tegemoet gekomen in het huis van zijn meester.

Pieter Fardé viel op de knieën en gaf Daniël van Breuckel een wenk hetzelfde te doen.

- Machtige heer, riep hij uit, ik ben een slaaf en verlang geen geld. Maar indien de bouw naar uw wens en welbehagen voltrokken is, zal ik van uwe goedheid mijne vrijheid en die van mijn broeder vragen.

Dit ontroerde zeer de gestrenge en waardige Soera Belijn. Hij hief zijn handen ten hoge en riep uit dat ook hij slaaf geweest was maar nooit iemand om een andermans vrijheid had weten verzoeken alvorens de zijne verzekerd was.

Nisi Dominus

Het was op 2 februari 1687 dat Pieter Fardé vol vertrouwen en kracht in de arbeid aan de opbouw begon. Het werk verwekte opzien. Want niet alleen de slaven van Soera Belijn waren tot beschikking van de bouwmeester gesteld, maar ook de broeder van Pieter Fardés heer had zijn slavenmateriaal geleverd. Het was een bont dooreensjouwen van joden, kristenen en negers; daar klonken talen in verwarring als bij het aanleggen van Babel. Onder die vele mensen waren er die de slavernij als hun natuurlijke toestand ondergingen: er worden immers in alle tijden en bij alle volkeren slaven geboren; de ketting is alleen maar een uiterlijk kenteken.

Die gekscheerden dus ondereen tot de zweep van een toezichter hun gekakel afsneed.

Pieter Fardé keek met welgevallen op het werk. Hij was voortkomstig van een nijverig volk en na een lange vadsige tocht was het als een olie over zijn hart dat menselijke armen nuttig werden gebruikt.

Maar daar speelde iets in zijn hoofd dat zijn oog klaarder deed kijken: hij hoorde aanhoudend door hem gonzen het woord van de Schrift: ‘Indien de Heer het huis niet behoedt, werken zij tevergeefs die het optrekken’.

Zij die het optrokken lieten zich zo weinig aan de Heer gelegen. Op zee, onder de matrozen, daar was wel veel ruwheid en

gevloek, maar dat volkje wist toch af en toe een woord uit het Hoge Boek te pas te brengen; het geloof zat niet in de praktijk, maar de vaderen hadden het erfelijk meêgegeven in hun bloed. En daarbij, de afgrond door de Hervorming getrokken tussen Rome en de Germaanse landen, had nog niet belet dat Kristus, de man van Golgota, het lichtpunt was waarnaar beide keken.

Voor de joden had Pieter Fardé die instinktmatige vrees die een knaap heeft als men hem zegt dat die mensen behoren tot het volk dat Jezus heeft gekruisigd. Vrees was dat eigenlijk wel niet, en in één woord kan dit gevoel niet genoemd worden. Het is een voorstelling van de tragedie van Kalvarie die in het onbewuste is overgegaan.

Met de negers had hij het medelijden dat men over een groot kind gevoelt. De afgodendienst leek hem een bewijs toe van kindse geest. En als hij bij het uitdelen van bevel met het gebaar de woorden moest verduidelijken en al eens iemand van 't werkvolk bij arm of schouder greep om het werk te bespoedigen, was het een strelende hand die gleed over de zwarte huiden. De negers keken op, lachten met al hun witte tanden en verstonden het niet.

De oogst was groot

Hoe zou Pieter Fardé kunnen weerstaan hebben aan de obsessie van dit schriftuurlijke woord dat hem door de psalmist zo helemaal voor zijn eigen bouwwerk gevonden scheen. Eerst keken de slaven met verbazing naar hun bouwmeester als deze bij het werk zijn meditatie hield, want bidden was bij Pieter Fardé geen zuiver innerlijke daad. De woorden kwamen tot op zijn lippen, en zijn lippen zegden de woorden.

De vertrouwdheid tussen bouwmeester en werkvolk was er al spoedig. En pas was de vertrouwdheid er of Pieter Fardé begon zijn bekeringswerk. Dat ging er niet toe als op het schip. Bij ruzie en kijverij kwam zijn kalm woord en zijn verwijzing naar hoger, en al verstond het rumoerige volkje niet altijd wat hij zei, toch zagen zij alras dat het om hun bestwil gebeurde.

Voor de arme, zwarte heidenen prediken was een onbegonnen werk. Hadden zij de schone dingen begrepen die Pieter Fardé hun vertelde van Jezus-Kristus, de gekruisigde, die de slavendood gestorven was uit liefde voor de slaven, dan hadden zij wel graag nog een plaatsje bijgemaakt in hun reeds zo ruime aanbidding. Maar de erfelijkheid van het juk woog te zwaar op hun geest.

Aan de Joden had Pieter Fardé een zwaar stuk werk. Die kenden te veel teksten en die tekstenkennis verving de godsdienstige overweging zoals een overvloed van spreuken en zegswijzen de plaats van de redenering bij vele mensen inneemt. Pieter Fardé konfronteerde hun profeten; vanaf Mozes en Malachia liet hij ze preken om aan te tonen dat Kristus de verwachte en de begroete was.

De Moren wisten weinig buiten hun berusting in Allah. Voor hen betekende de grote boodschap van Pieter Fardé een andere rangschikking in de orde van hun godsdienstige grootheden. Zonder al te veel moeite brachten zij Jezus, de zoon van de Maagd, op de eerste plaats van hun aanbidding en gingen verder voort in ongeluk en tegenspoed geduld te oefenen bij de naam van de profeet. Zo onvolmaakt deze bekeringen ook waren omdat in het gemoed van de man de roepstem van het kind blijft doorklinken, toch was Pieter Fardé uitermate verheugd over de uitslag. In drie, vier weken bekenden tweehonderd slaven de lering van Kristus. En meer misschien dan dit alles: Soera Belijn zelf, de gestrenge in eerlijkheid, kwam door de bewondering van zijn slaaf tot de lering van de Minderbroeder over. Hij

liet zich dopen met heel zijn gezin; dit geschiedde in het geheim want het was een ongeoorloofde daad in zijn streek en de goddelijke waanzin van de martelie was niet over hem gekomen.

Van een zoete, venijnige tong

Aan het landhuis van Soera Belijn werkte ook een Fransman, Louis de la Place, slaaf van Soera Belijn's broeder. Die was te Agades aangeland na een wild en avontuurlijk leven. Hij was Hugenoot. Dit wangeloof had in zijn geboorteland vele mensen met oprechte ijver aangestoken. Talrijke families waren in die drift ondergegaan en in het gemoed van de la Place heerste zij steeds nog oppermachtig.

Voor hem was het een vernedering te moeten werken onder het bevel van een Rooms geestelijke. Het scheen hem toe als een voortzetting van de rampspoedigheden die zijn geloofsgenoten in Frankrijk hadden geteisterd. Want niet met het woord en de liefderijke redenering had men de Hugenoten aldaar bejegend, maar met het zwaard en de ketting.

Louis de la Place was echter geen man om openlijk Pieter Fardé in 't gemoed te treden. Het onstuimige van zijn hugenootse fanatisme was er door de zweep van de slavendrijver uitgeranseld. Hij probeerde 't met geslepen tong en huichelarij.

Nauwelijks had hij kennis gemaakt met de minderbroeder of hij begon met opperste lof te spreken over dezes hoedanigheden. Veelspraak en grootspraak zit in de Fransman bij geboorte; de verhouding tussen werkelijkheid en woord is niet dezelfde bij hem als bij ons. Daar was geen haar op Pieter Fardés hoofd dat geen vleiend woord kreeg en het onnozelste bevel van de bouwmeester werd opgehemeld als een blijk van haast boven-

natuurlijke wijsheid. Maar het duurde niet langer dan een paar dagen of Pieter hoorde dat de vent op zijn sokken afkwam.

- 'God heeft u de genade gedaan u in slavernij te voeren om u nader tot de kennis van de waarheid en tot de verfoeiing van de afgodisterij te brengen.'

Zo sprak hij Pieter Fardé aan op een mooie dag, na volbrachte arbeid, toen de avondstemming van de woestijn over Agades zich leggen kwam.

En dan begon het duel.

Het was voor Pieter Fardé alsof men pekel goot in een open wond met over zijn geloof te spreken als over afgodisterij. De eerste repliek was niet mals en Calvijn kreeg het lelijk te verduren. Maar de beide mannen hadden te zeer het proselietendom in hun lijf om niet tot de geleerdheid van gesprek over te slaan. Voor Louis de la Place was het een kwestie van samenwerking, - zo tenminste gaf hij voor. Het kwam er, volgens hem, op aan om hem bij te staan en met verenigde inspanning heel de bevolking tot het kristendom over te halen. Maar dit moest dan op ruime grondslag geschieden. Niet met het overplanten van de afgodisten-praktijken van het papendom, zoals daar zijn de sakramenten en nog andere uitwendigheden. Waarop Pieter Fardé in geleerdheid en citaten des Bijbels opsteigerde. Hij werd solemneel, zoals telkens als hij niet sprak met exempelen voor de ruwe en eenvoudige zielen. Hij voelde zich staan op de rots van Petrus: buiten de Katolieke, Apostolische, Roomse Kerk was alleen dwaling en bedrog.

Dit duurde zo een week aan een stuk, tot de la Place zijn poging opgaf. Aan zijn kant ook begon hij zijn medeslaven over geloofszaken te prediken, vooral bij deze lieden welke met zichtbaar plezier naar Pieter Fardé luisterden. Maar het anderhalf jaar dat hij onder hen had doorgebracht was voldoende geweest om hem hatelijk te maken. Een geniepigerd en een overdrager was hij steeds gebleken en de mensen vertrouwden hem niet.

Toen waagde hij zijn grootste en laatste maneuver: hij kwam bij Pieter Fardé en, met dezelfde overdaad van woorden welke hij tegen de Roomse Kerk had gevonden, veinsde hij het katoliek geloof te willen aanvaarden. En daar Pieter Fardé, in de eenvoudige sterkte van zijn eigen geloof, een dergelijke huichelarij nooit had kunnen vermoeden, dankte hij God om deze moeilijke overwinning van de genade.

Intussen had de hugenoot afspraak gehouden met enige joden die vol verbittering hun geloofsgenoten van hun oude leer hadden zien afvallig worden. Samen met hen woonde hij de onderrichtingen bij die Pieter Fardé elke dag weer openlijk hield. En toen trad hij vooruit.

Hoe Pieter Fardé op de voetzolen gegeseld werd

De 7e maart ging hij de kadi opzoeken die juist van een mislukt en bedekt roofavontuur uit de woestijn was weergekomen. Vanop zijn wit paard had deze de zweep gehanteerd over een troepje slaven dat niet vlug genoeg de baan had geruimd voor zijne hoogheid. En toen de la Place hem met veel buigingen naderde kreeg hij als begroeting een keuze van beeldrijke scheldwoorden waarvan de edele kadi een onuitputtelijke voorraad van zijn vaderen had overgeërfd.

Het bleef de gebieder van Agades in de koude kleren zitten dat een kristen een ander kristen omwille van het kristen geloof in het verderf zocht te brengen. De schakering tussen Calvijn en de Paus van Rome lag buiten de grenzen van zijn geloofskennis. Maar hij zag toch in dat Pieter Fardé Allah en zijn profeet was

te na gekomen en nooit in zijn levensdagen had hij zich, zoals op dit ogenblik, een dienaar van de koran gevoeld.

Pieter Fardé werd gevangen genomen. Het was een dag vol rumoer in Agades toen de minderbroeder voor het aanschouwen van de rechters trad. Deze hielden zich zeer plechtig in hun heldere mantels gewikkeld en hun bruin gelaat stond somber. Louis de la Place herhaalde in hun aanwezigheid zijn aanklacht en om voorzeker bij de rechtbank in 't gelijk te komen zwoer hij op de stond het kristen geloof af en aanvaardde de Islam. De Joden legden getuigenis af en als eerste voorschot op de straf welke zou worden uitgesproken, werd bevel gegeven dat de knechten van het tribunaal Pieter Fardé honderd stokslagen op de voetzolen zouden toedienen. Pieter Fardé werd uitgestrekt: langzaam en met overleg en een nauwkeurig uitkiezen van de plaats deden de beulen hun werk. Toen het gedaan was voelde de minderbroeder alsof de ene wonde op de andere was geslagen. Zo werd hij in de kerker geworpen.

Het tribunaal van Mohammed

Agades ontwaakte vroeger dan naar gewoonte de volgende dag. Het volk was luidruchtig en opgeruimd alsof er iets feestelijks moest gebeuren. Voor enkele uren was de ingeslapenheid van de woestijnstad opgeschrokken voor het geding van de kristen die het tegen de leer van de profeet had durven opnemen.

Zeer pijnlijk was de gang voor Pieter Fardé, zó pijnlijk dat men hem onder de armen moest schragen. Zijn voetzolen waren een pleister van stof en bloed en telkens als hij ze op de grond liet rusten was het als een vuurtong die likte tot bovenaan zijn lichaam. Zijn oog stond vast en koortsig en zijn gelaat was vol rust en zekerheid.

Daar zaten de rechters in een halve kring. Bejaarde en ernstige mannen; het zand van de woestijn begrensde hun horizon, de wet van de woestijn was hun wet en over de woestijn regeerde de Islam.

Hun donkere, glanzende ogen stonden stil op Pieter Fardé. Geen gebaar van medelijden verroerde hun lippen; ook keken zij niet op naar het woelige volk dat steeds dichterbij dromde. Zij zaten daar als schone beelden, vol kalmte en strengheid en zij waren zich bewust van hun zwaarwegend ambt.

De oudste onder hen voerde het woord. Hij had nomadenbloed in zich en de gezetheid van de hoge jaren drukte op hem. Hij was vol van de wijsheid van hen die onder de tent slapen en het menselijk bedrijf in spreuken vastleggen. En terwijl hij met sierlijk gebaar zijn hand langs zijn witte baard liet glijden, sprak hij tot Pieter Fardé:

- 'Kristen slaaf, hoe hebt gij het durven wagen de valse aanbidding van uw volk te brengen onder de zonen van de profeet? Allah gaf ons de vlakte en wat erin leeft opdat wij zijn naam zouden uitspreken in trouw en eerbied. Straffeloos zult gij zijn rijk niet ontwijden.'

Naarmate hij sprak rees de toorn hoger in hem, tot hij overeind kwam en dreigend op Pieter Fardé toetrad.

Deze wachtte hem af zonder te verpinken en zijn antwoord bleef niet uit. Hij beleed de lering van de Gekruisigde die alle andere leer leugenachtig had gemaakt. Gejouw onderbrak hem van toen hij de mond open deed, maar de oude van de raad der rechters dwong stilte af met een wenk van zijn ogen.

De woordentwist duurde niet lang en op een ongeduldig gebaar traden twee sterke slaven vooruit die elk een paard aan de teugel voerden. Een breed slop viel in de menigte; vier kerels trokken een stellage voort van ruwe planken waarop een soort van galg was getimmerd.

Golgotha

De stilte golfde vooruit met het foltertuig dat naast Pieter Fardé stilhield.

De stellage was een soort van trede 5 voet hoog, 6 breed en 8 lang. De vier kerels die ze tot voor het gerecht hadden gesleurd grepen Pieter Fardé en bonden hem met de handen vast aan de galg. Aan zijn voeten werd een gewicht gehangen, wel 150 pond zwaar, en toen ving een wilde en gruwelijke tocht aan door de straten van de stad.

Langzaam kwam het gevaarte vooruit; de paarden voor de stellage gespannen, sloegen schichtig opzij en eerst nadat er regelmaat gekomen was in de optocht begonnen de beulen hun werk.

Het waren twee negerslaven, gekozen onder de sterkste mannen die in Agades voorhanden waren. Een doek van gemene stof was rond hun midden geknoopt. Wel een hoofd staken zij boven de menigte uit, brede, opgeschoten, zwart- en dichtgekroesde kerels. Zij hadden plaats genomen op het getuig, één voor en één achter Pieter Fardé, en als de stoet, in de eerste onstuimigheid van het in beweging komen, de paarden deed uitschieten, klampten zij zich vast aan het naakte lijf. Hoe groot uitgewassen de beulen ook waren, hun schouders reikten niet eens tot het middel van de minderbroeder, die, hoog vastgeknoopt, door het zware gewicht aan zijn voeten stijf gestrekt hing.

Eindelijk gingen de paarden, bij de toom geleid door twee Arabieren, een trage, gelijkmatige stap en de beulen kregen tevens hun werk te beginnen.

Eén voor, één achter, zoals bij de beurtslag van de vlegels in de schuur, vielen de geselroeden op Pieter Fardés naaktheid. De eerste slagen werden met gejubel begroet zodat het gezoef van de roeden op het vlees in de kreten verloren ging. Maar toen

het eerste bloed, uiteengedreven door een volgende slag, op de naaktheid vlekte, werd het stil.

Aanhoudend, de een het ritme steunend van de andere, sloegen de negerslaven. Lijdelijk in den beginne, voelden zij weldra de waanzin van hun bedrijf naar hun hoofd stijgen. De spieren in hun armen zwollen, zij schoorden hun benen sterker in het vooroverbuigen van hun lijf. Daar spatte bloed op de schoft van een van de paarden, daar spatte bloed op het vale, glimmende lijf van de beulen. En naarmate de striemen op het lichaam van Pieter Fardé ineenliepen in één grote rode vlek, joeg de passie van het bloed heftiger door de negers. Dat was niet meer het gemeten, onverschillige werk van een beulsknecht, dat was de vreugde in de arbeid, de wellust naar het bloed. De roeden gingen vlugger; het bloed spatte van de roeden. Een dikke kleverige drop vloog op de lip van een van de negers; hij scheerde hem weg met zijn tong en alsof de zoeterige smaak hem razend had gemaakt, richtte hij zich in zijn volle lengte zo hoog hij reiken kon.

Met zacht gekreun had de man aan de galg de eerste slagen ontvangen. De lenige geselroeden vatten de vorm van zijn lijf als de tongen van een vlam en het was de dubbele pijn van een mes dat door het vlees vlijmde en van een gloed die het verzengde. Dat sneed de adem over en zond een vreemde duizeling naar het hoofd. En als de oppermachtige behoefte om de benen in te krimpen en de knieën op te trekken tot tegen de buik, bij elke slag heviger werd, dan scheen het hem toe of een reusachtig geweld het gewicht naar beneden rukte dat aan zijn voeten hing.

De eerste slagen waren over de borst en het bovendeel van de rug gevallen; de spitsen van de geselroeden kruisten elkaar onder de oksels, of op het schouderblad en legden er een knoop van pijn. De wil en de geest van Pieter Fardé verdroegen het in bovennatuurlijke berusting. Maar elke gefolterde zenuw, elk plekje van het gescheurde vlees kwam in opstand. Het lichaam

gehoorzaamde niet aan de ziel, aanwezig en geheel aanwezig in elk deeltje van het gepijnigde vlees. Eerst toen het lam en doof geslagen was geschiedde de berusting in haar ganse volledigheid.

Heel het verhaal van de geseling en de martelie van de Man van het kruis verscheen in buitengewone klaarheid aan de man van de galg. De lijdensgeschiedenis van Kalvarie, die door meditatie en lezing van talrijke jaren in het onbewust gewordene van zijn geesteswerk was opgenomen, rees terug tot het gevoelde, het geziene, het bewuste. Elke zin in dit verhaal schiep zijn visuele beeld, elk woord kreeg een klank op zichzelf. De zinnen, zoals zij gedrukt stonden in zijn gebedenboek, kwamen voor zijn ogen staan, één voor één, met de leestekens en de vlekken welke het dagelijks gebruik op de bladzijden had aangebracht. De rode, sierlijke hoofdletters groeiden tot bovenmatige afmetingen, de regels stonden vast en klaar achter elkander gereid. Hij las: *Pilatus wist dat de opperpriesters hem uit nijd geleverd hadden,* en hij zag duidelijk de tekstverwijzing: *Marc. XI:*

Thans woelden de roeden in het opengegeselde vlees. Van de borst en de rug spatte het bloed bij elke slag op de beulen die voortranselden in de razernij van hun wellust. De roeden zakten in de vermoeienis van de slaande armen. Dijen en benen waren aan de beurt, stijf uitgetrokken door het zware gewicht. De lange rode strepen die van boven naar beneden door de afglijdende bloeddroppen getrokken waren, werden gekruist door de striemen van de roeden. Dat was een nieuwe pijn die vers ontstoken werd, een nieuwe laatste opstand van het vlees tegen de marteling.

En altijd door zag Pieter Fardé de teksten van het passieverhaal voor zijn ogen gaan: *Pilatus willende aan het volk genoegen geven, liet Barabas los, en gaf Jezus, na hem gegeseld te hebben, over om gekruisigd te worden.* (Marc. XV.)

Meegaande weg echter werd dit gezicht onklaar: een rode

mist kwam over zijn ogen. Zijn lippen bewogen in één zelfde gebed, aanhoudend herhaald in het onbewuste: '*Jezus, mijn Zaligmaker, Jezus, mijn Zaligmaker*'.

De stellage stond stil. Het gevaarte was teruggekomen op de plaats van de rechtspraak. De twee negerslaven lieten hun roeden zakken, wisten met de voorarm het zweet en het bloed van hun gezicht. De man aan de galg hing roerloos; alleen zijn lippen gingen onafgebroken in gebed. Het gewicht werd van de voeten genomen en de benen krampten lichtjes te samen. En toen Pieter Fardé, één grote, rauwe wonde van de voeten tot de schouders, van de galg neerviel in het zand, mompelde hij: 'Jezus, mijn Zaligmaker'.

Van de barmhartige Samaritaan

Soera Belijn had met grote ontsteltenis het verhaal vernomen van Pieter Fardés marteling. Hij had het gesprek voor de rechtbank bijgewoond, maar was heengeslopen toen men zijn slaaf aan de galg knoopte. Tussenkomen durfde hij niet omdat het hier een geloofszaak gold. Hij wist immers hoe onverzoenlijk zijn landslieden waren als de leer van de profeet in opspraak werd gebracht.

Pieter Fardé was intussen in de kerker geworpen. Een hevige koorts ontstak zijn verhakkeld lichaam en de verdoving van de nabije dood lag over hem. De koorts bereikte haar hoogtepunt de tweede dag van zijn gevangenschap. Uitgestrekt op het zand, verbrijzeld over zijn geheel lijf, lag hij te wachten tot het grote uur zou komen. Soms stak een wachter zijn hoofd in het hok om te zien of alles nog niet voorbij was met de stukgegeselde slaaf. Maar daar lag nog arbeid en lijden voorbestemd voor hem die vrijwillig het juk van Kristus had opgenomen.

Soera Belijn die niet had durven tussenbeide komen om het vonnis van zijn slaaf af te weren, ging na vijf dagen zijn zaak, als eigenaar, bij de overheden bepleiten. Het was immers onredelijk dat men hem, die toch aanzien en gezag had in Agades, de bouwmeester zou ontnemen van het landhuis waarop hij zijn wensen had gezet. Hij sprak als de benadeligde die zijn eigendom terug vraagt.

Dat scheen de rechters aannemelijk toe. Een zaak is een zaak en hoe redelijk het ook was de slaaf voor zijn handelwijze te laten boeten, even redelijk was het de eigenaar niet te krenken in zijn bezit omwille van de slaaf. Daar moest echter een middenweg gevonden worden: de slaaf was ter dood bestemd en het was hun overtuiging toen zij het vonnis hadden uitgesproken, dat Pieter Fardé aan de galg bezwijken zou. Voor wat hoort wat en zijn leven was toch ook nog iets waard. De achtbare magistraten stelden aan Soera Belijn voor het leven van zijn slaaf met 300 rijksdaalders af te kopen. Deze gunst werd alleen toegestaan omdat hij zelf een treffelijk man was en dat Pieter Fardé voor het voltrekken van het landhuis onmisbaar werd geacht. Er werd een tijdje over en weer gepraat en Soera Belijn slaagde er ten slotte in de zaak voor 200 daalders af te sluiten, onder de uitdrukkelijke voorwaarde nochtans dat de slaaf voortaan zijn mond zou houden over godsdienstzaken en na het voltrekken van de bouw onmiddellijk uit het land zou worden gedreven. Werden deze voorwaarden miskend, dan zou Pieter Fardé de vuurdood ondergaan en zijn meester uit de stad worden verbannen.

Het weerzien van slaaf en heer was een ontroerende gebeurtenis. Tranen liepen uit Soera Belijn's strenge ogen en hij snikte van medelijden toen hij op de knieën viel om de gemartelde op te tillen. Het lichaam van Pieter Fardé geleek meer op de schors van een boom dan op de huid van een mens. De roven op de ontelbare wonden gaven hem het aanzien van iemand die met

vuile bruine puisten bedekt is en op zijn rug was het zand in het rauwe vlees gedrongen tot een onzienlijke grauwe korst.

Pieter Fardé glimlachte dankbaar toen zijn meester over hem gebogen lag en trachtte zich op te richten om hem moeite te sparen. Maar het was of elke spier, elke zenuw van stijfgerokken ijzer was.

Soera Belijn deed hem naar zijn huis overbrengen en, in het geheim, waste hij zelf de wonden uit van zijn slaaf, maakte de roven week met allerfijnste olie en doofde met balsem de brand van het ontstoken vlees.

Pieter Fardé herdacht de geschiedenis van de barmhartige Samaritaan en zegende de naam van zijn meester.

Onder de zweep

Een krachtig gestel, goede zorgen en een gaaf gemoed helpen een genezing vlug vooruit. Nauw was Pieter Fardé op de been of hij toog opnieuw aan de arbeid.

Het ging er echter zo opgeruimd niet meer toe als vóór zijn kastijding. De nieuw bekeerden voelden de angst over hun lijf kruipen als zij hem zagen en de folteringen overdachten welke hij onderstaan had. En voor hem zelf was het een treurige vergelijking, daar hij nu zijn geloofswerk niet mocht verrichten en zovele zielen, pas geopend voor de leer van de kerk, in halve onwetendheid moest overlaten. Hij bleef echter getrouw aan de voorwaarden welke zijn meester voor hem had aangenomen: want hij dacht aan de 200 rijksdaalders, die anders Soera Belijn ten verlieze zouden komen. Hij gaf zijn wenken bij het bouwen, arbeidde zelf naar de mate van zijn krachten en trachtte door een blik van zijn ogen, door een druk van zijn

hand, aan zijn nieuw-bekeerde medeslaven te zeggen: ‘Gedenk de waarheid die mijn mond voortaan niet meer mag uitspreken’.

Louis de la Place had de beloning van zijn trawantenbedrijf ontvangen... Hij was tot opziener benoemd van al de slaven van Agades. Zwaar liet hij Pieter Fardé zijn heerschappij voelen. Deze mocht geen woord spreken tenzij in de aanwezigheid van zijn bewaker. Steeds voelde hij rond zich zijn gedoe en zijn gespioneer. En 's avonds, als de dagtaak was volbracht, werd hij in een kelderken opgesloten dat alleen licht kreeg als de deur openging. Daar bracht Pieter Fardé menige broeierige zomernacht over als het ongedierte hem van de slaap hield.

's Morgens ging de deur open. Dan smeet Louis de la Place twee pond brood naar binnen met een: ‘Tiens, maudit papiste!’ Dat was de morgenbegroeting en de dagspijs van Pieter Fardé. En gelukkig dat Soera Belijn van de rechters verkregen had dat de opziener zijn slaaf niet slaan mocht, of de Hugenoot zou Pieter's appetijt met een rantsoen zweepslagen hebben aangewakkerd, en 's avonds de deur op een paar flinke trappen hebben dichtgerukt.

Deze wisselvalligheden beletten niet dat het voorspoedig ging met de opbouw van Soera Belijn's landhuis. Reeds kon men het aanzien hoe het uitzicht wezen zou, en de bezitter oogstte niet weinig lof van zijn medeburgers om het vreemde, sierlijke huis waar hij zijn levensdagen voortaan in slijten zou. Het ogenblik naderde dus waarop, volgens de afspraak met de rechters, Pieter Fardé uit het land zou worden gedreven.

Zaken zijn zaken

Dit was een lelijke streep door Soera Belijn's rekening. Hij had zijn slaaf de vrijheid beloofd na het voltrekken van het gebouw. Maar sedertdien had hij voor hem 200 rijksdaalders uitgegeven en het koopmansinstinkt schreeuwde luid in hem dat deze zouden verloren gaan. Hij was kristen geworden, hij was gedoopt, maar hij had zijn gewoonte als handelsman. Onze handelslui zullen best begrijpen hoe een katoliek koopman van twee en een halve eeuw geleden ook ten opzichte van de geradbraakte minderbroeder zijn boeken wilde aanzuiveren.

Hij deed zulks op redelijke wijze. Hij liet aan Pieter Fardé horen dat hij de 200 rijksdaalders had betaald nadat hij hem de kosteloze vrijheid had aangeboden. Dat hij een man was die lopend kapitaal nodig had voor zijn zaken, dat hij ook tegenover zijn gezin verantwoordelijk was voor het beheer van zijn bezit. Hij voegde eraan toe dat deze bekommering niet het minste zijn gehechtheid aan het kristendom en zijn genegenheid voor Pieter Fardé in de weg stond.

Pieter Fardé dankte hem voor deze hartelijke woorden en schreef zonder uitstel aan een Hollands koopman, de heer M. Colck, die een kantoor open hield te Sint-George d'Elmina, in Guinea. Als een trouwe zoon van zijn land praktizeerde deze heer de wissel en de bankoperaties met stiptheid en in een geest van redelijk profijtbejag, wat hem, mitsgaders zijn uitgebreide handel in inlandse produkten, vermogen en het daarmee samengaande aanzien had bezorgd. Hij antwoordde dan ook zonder uitstel met een even beleefde als zakelijke brief. Hij zou instaan voor de 200 rijksdaalders van Soera Belijn, zohaast hij van de firma Bartholomeus Colck te Amsterdam bericht had gekregen dat aldaar 200 rijksdaalders ten krediete van de eerwaardige heer Pieter Fardé, gedomicilieerd in het konvent der minder-

broeders rekollekten te Gent en tijdelijk verblijvende te Agades p/a weledele heer Soera Belijn, waren neergeteld.

Pieter Fardé liet er geen gras over groeien. Hij schreef aan zijn broeders en zusters of zij deze som voor hem konden samenbrengen. Viel het hun echter te zwaar, dan was het hem even aangenaam en hij zou er een vingerwijzing Gods in zien een tweede maal verkocht te worden... Hij schreef hun terzelfdertijd een lange bespiegeling over ‘het geloof zonder de werken dat het geloof is der duivelen’, zoals dit wordt uiteengezet door de H. Jacobus, met de voorbeelden van Abraham en Rahab. Hij stortte zijn wijsheid uit met overtalrijke citeringen uit Mattheus, Paulus en Johannes, wees er hen ten slotte op dat de beste weg om de 200 rijksdaalders naar Amsterdam te krijgen was, terstond een wisselbrief te bestellen bij Jan Greniers, achter het klooster, en zegde een laatste maal aan zijn broeders en zusters blijde te wezen en eensgezind.

Van zijn marteling aan de galg en zijn foltertocht door de straten van Agades heeft hij echter geen woord gerept. Dat is tot ons gekomen door een brief van zijn lotgenoot Daniël van Breuckel, die het lijdensverhaal van Pieter Fardé aldus besluit:

‘Ook bid ik Ue als Ue zoudet antwoorden op enen of anderen zyner brieven, vermeld niet wegens hetgeen hy voor den godsdienst geleden heeft; want hy zou het my kwalyk nemen dat ik daerover geschreven heb.’

Wij kennen allemaal mensen die voor een zaak welke zij als goed beschouwen, wat hebben verdragen. Zij zullen niet in het openbaar de wonden tonen van hun ziel, opgedaan in de vervolging, noch op de armoede wijzen van hun tafel. Maar als zij u alleen hebben bestormen zij u om uw bewondering. De bitterheid riekt uit hun woorden en gij voelt u tegenover hen gegeneerd omdat gij ze niet zo volledig kunt bewonderen als zij het zelf doen.

En nochtans, dat zijn achtenswaardige mensen die het offer

niet betreuren dat zij hebben gebracht... Het zijn van de besten onder ons en geen mens zal er om denken hun trots om het geledene te kleineren. Maar de man die aan de galg in Agades uit het leven werd geranseld en, geweigerd door de dood, niet de vreugde wilde kennen van het navertellen, die behoort tot het ras dat nooit sterft, zelden gekend is en nooit geprezen: de belijders die tevens martelaar zijn.

Zo ken ik er geen rondom mij.

En gij ook niet.

De laatste dagen in Agades

Daniël van Breuckel was tussenbei gestorven. Hij was weggeteerd in de zon en het slafelijk werken en Pieter Fardé maakte er hartgrondig verdriet in. Hij voelde hoeveel eenzamer hij stond en hoewel hij, volgens het gebod van de rechters, zijn medeslaven niet mocht aanspreken, was het heel zijn gezelschap dat met de brave Hollander van hem wegviel.

De heer Colck had niet lang moeten wachten op gunstig bericht van de firma Colck van Amsterdam. Het losgeld dat Soera Belijn's koopmansgeweten moest in evenwicht houden, was onmiddellijk uitbetaald. Maar nog was Pieter Fardé uit Agades niet weg.

Ongeveer rond die tijd dat hij zijn meester het nieuws bracht over de ingekomen 200 rijksdaalders, was een hevige windhoos over de stad gevaren. Dit begon met een zware hitte waarin men moeilijk ademde. Dan kwam er beweging in de streek; dit voelde men alsof hete schijven mist over elkaar wegschoven en toen dit een tijdje had aangehouden, grolde het onder de grond. Alles wat

huilen kon, huilde, meesters zowel als slaven en dieren... En toen scheurde de aarde op vele plaatsen open.

Ook het pas gebouwde landhuis van Soera Belijn had eronder geleden. Pieter Fardé trok weer aan de arbeid, waarvoor zijn meester hem zo dankbaar was, dat hij 's nachts zijn slaaf verversingen aanbracht.

De tijd was eindelijk vervuld waarop Pieter Fardé de dienstbaarheid verlaten zou. Bij het napluizen over een reisplan ontried Soera Belijn zijn slaaf zich bij een karavaan aan te sluiten, die op Algiers afreisde. Want het volk aldaar was zeer verbitterd op de kristenen. De Algerijnen waren boos op de Fransen en Hollanders die de kristelijke reputatie bedorven hadden door hun sabels en hun gewoeker; de Moren waren niet te spreken over de Spanjaards om Oran's wille. Zo werd eindelijk besloten dat Pieter Fardé de weg naar St.-George d'Elmina zou kiezen waar hij wellicht, onder de hoede van de heer Colck, een schip kon afwachten. Soera Belijn zou hem twee van zijn knechten als begeleiders geven tot over de Nigerstroom.

Zo geschiedde.

En op een witte scherpe juli-morgen wuifde Pieter Fardé vaarwel toe aan zijn meester Soera Belijn en aan de stad Agades waar hij, om de gekruisigde Christi wille, de geseling aan de galg had onderstaan.

De tocht

De twee mannen die Pieter Fardé als leidsmannen en reisgezellen had meegekregen, waren Moren.

Pieter Fardés nieuw-bekeerde heer had lang in twijfel gelegen over de keuze van die twee mannen. Het ware natuurlijkst geweest

twee slaven mee te zenden die Pieter liefhadden en door hem bekeerd waren. Maar Soera Belijn dacht aan het kapitaal dat twee flinke mannen vertegenwoordigen. Ze waren in staat met Pieter Fardé mee te reizen en aldus het aktief van hun heer met enige honderden rijksdaalders te verminderen. En voorzeker, Soera Belijn was het kristendom genegen vermits hij zich laten dopen had, maar een kristen-slaaf bleef toch een slaaf, en een slaaf dat was kapitaal.

Hij vertrouwde de minderbroeder dus maar toe aan twee Moorse knechten. Mannen die mager en vol zenuwen waren en de woestijnwind opsnoven als kamelen. Hij had Pieter Fardé behoorlijk voorzien van eten en kleren en hem met ernstig gelaat aan de oppassendheid van de twee Moren aanbevolen. Dezen hadden de hand op hun borst gelegd om hem te zeggen dat zijn woorden daar geprent stonden en waren de oneindigheid ingegaan alsof zij een alledaagse bezigheid hadden ondernomen.

Hun natuurlijke zwijgzaamheid werd nog verhoogd door de aanwezigheid van Pieter Fardé. Geen woord spraken zij tot hem. Alleen bij het eten gaven zij taal aan elkaar. Het was aan hun manieren te zien dat zij van de slaaf Pieter Fardé geen de minste notitie namen.

Volgens afspraak zouden zij hem vergezellen tot over de Nigerstroom. Van daaruit was St.-George d'Elmina gemakkelijker te bereiken omdat de grote, onbewoonde eenzaamheid van de Sahara dan achter de rug lag. Maar toen zij onder de rook kwamen van de stad Gobel, halverweegs tussen Agades en de Niger, sloegen zij hun mantel met vorstelijk gebaar dichter rondom zich en aanvaardden de terugweg.

Daar kwam over Pieter Fardé een gevoel dat hij nog nooit ondervonden had. Dit van de volledige fysieke eenzaamheid. Eenzaam kan een mens overal zijn. Ge kunt van uw gemoed een woestijn van stilte maken te midden van een karnaval. Ge kunt schreien naar het zware leven van een zwart geploegde akker

bij herfstavond, en toch bewegen te midden van de lichtreklames van de grote stad. Ieder mens draagt zijn stilte en zijn onrustigheid in zichzelf, zijn eenzaamheid en zijn geestelijk gezelschap. Maar daar is een fysieke eenzaamheid die men slechts ondervinden kan als de geschapene wereld ze over u legt. Die moet wegen met de vracht van honderden jaren stilte in de ijsvlakten van het hoge noorden; die weegt ook in de droge vlakte waar de zon geen punt vindt om er haar schaduw naast haar vlam te leggen.

Die eenzaamheid woog nu angstig over Pieter Fardé. Daar was geen richting in het landschap en hij overdacht de vertelsels van zijn dorp, waar de kwade geest de mensen een hele nacht liet rondlopen langs dezelfde weg zodat, bij het breken van de ochtend, zij vier uren over een afstand van een kwartier hebben gemarcheerd. Een grote angst overkwam hem. Hij bad aanhoudend, meer uit koppige strijd tegen de angst, dan uit devotie. Hij stapte voort, bleef liggen en stapte weder. At van het brood en dronk van het water dat hij had meegekregen. Zag de sterren boven hem waggelen met dit onnoembaar klare onvaste geschitter van de zon-doortrilde hemels en rees onverkwikt in de dreigende eenzaamheid.

Dat duurde twee dagen en twee nachten. De derde dag rezen heuvelen aan de einder. Laag en plat geboomte droeg er de last van de hitte. Dat brak het levenloze van de woestijn, maar moeilijk was het vooruit te komen over de grond vol onkruid en scherpe stenen. De avond kwam en Pieter Fardé legde zich ter ruste onder een sombere boom met takken gevormd naar de marteling van de vuurwind.

Angst

De slaap wilde niet komen. Die kan soms zo verwijderd blijven als gij hem roept en als gij hem het meest nodig hebt. Boven het hoofd van Pieter Fardé hing een hemel, zo diep zwart-blauw als hij hem nog nooit tevoren had gezien - en daarop tekenden de gedrochtelijke takken zich af. De lucht drukte van beweegloosheid. En de afgematte minderbroeder, meer uitgeput door het vruchteloos zoeken naar slaap dan door de lastige dagreis voelde de koorts naar zijn hoofd stijgen.

Wat is dat? Ritselde daar iets dichtbij? Een reusachtige steenklomp kreeg een vreemde vorm. Van uit de zandige grond steeg een reuk van solfer en vergane, verbrande dingen. Dat pakte zijn adem. En voor het eerst van zijn leven voelde hij wat de angst van het doodsuur wezen kan.

Terwijl hij aan de galg hing op de geseltocht rond Agades, had hij die schrik niet in zich gevoeld. Daar was het alleen de pijn die brandde langs de lijnen door de spitsroeden getrokken. Maar nu was het een benauwdheid die van uit zijn hart door gans zijn lichaam kroop.

Met het ingaan van de nacht ontwaakte het wilde en geheime leven van de woestijn. Wat verscheuren moest om te leven schudde zich recht en snoof de lucht in van de prooi. Geloei en gekrijs kruisten van verte tot verte; takken knakten en dof schoven zware schoften over zand en kei.

In zijn opperste angst werd Pieter Fardé als een heel klein kind: hij legde zich met zijn aangezicht tegen de grond en lei zijn handen over de oren. Maar uit de grond zelf rezen nu wilde geluiden met nabijer kracht en het was alsof hij gloeiende ogen gevestigd zag op zijn rug; dan huilde hij zoals iemand die almeteens een vreselijke slag opdoet. Hij wankelde recht en klauterde op de boom.

Die nacht duurde zoals alleen een nacht van onafgebroken verschrikkingen duren kan. Eindelijk verpinkten de sterren, de zon sloeg haar brand door de hemel, een nieuwe adem steeg uit de wereld op.

De tocht door de woeste, bergachtige streek werd hervat. Van heuvel tot heuvel, zonder richting stapte Pieter Fardé voort. Telkens als hij de dor-begroeide flanken van een hoogte opklom bad hij dat hij op de top toch een weg of een teken aan de horizont zou zien. Telkens lag dan voor hem een schroeiend dal waarachter de bochel oprees van een nieuwe heuveltop.

Het gedierte liep er dik rond; struikgewas en geboste boden gelegenheid tot nestelen en de angst sloeg om Pieter Fardés hart als de sterke reuk van dierelijven vanuit de dichte kanten stoorde. Meer dan eens gebeurde het dat een leeuw, de flanken langs zwepend met zijn staart, zijn zware kop verbaasd naar hem richtte. Dan stak Pieter Fardé de handen als een tromp voor zijn mond en schreeuwde zo hard hij kon: ‘Zohaest het wild dat hoorde, schrijft hij, vluchtte het van mij weg. Ick herhaelde dat dan ook, telkens als ick wild gewaer werd’.

Vier dagen zwierf hij in de bergstreek. 's Nachts klom hij op een boom, hoorde onder zich het wilde leven in struik en kloof, boven zich zag hij de mysterieuze tekening van de sterrengroepen. Hij zocht altijd naar het zuiden omdat hij wist dat St.-George d'Elmina zuidwaarts van Agades gelegen was. Eindelijk geraakte hij op een gebaande weg die van oost naar west liep.

Dat was gezelschap voor hem; daar waren mensen langs gegaan, dat was het werk van mensen. En verheugd sloeg hij de weg oostwaarts in, hopende op een kruispunt een gebaand pad naar het zuiden te vinden. Maar de weg verliep zonder onderbreking, twee dagen lang.

Van vier Arabieren

De derde dag, in de vroege morgen naderden vier gestalten. Dieren waren het niet, want zij gingen vol orde en regelmaat en volgens de discipline die de mens vasthoudt aan de begane weg. Het waren vier Moren die donker en gestreng de eenzame man in hun richting zagen komen.

De oudste onder hen die ook de kleinste was en met een vuile hand zijn woorden trachtte te verduidelijken, sprak hem aan. Pieter Fardé verstond er geen woord van. Zij parlementeerden daarna en de oude man knikte herhaaldelijk afkeurend. Maar de drie anderen stonden tegen hem op met heftig gebaar. Eén onder hen betastte Pieter Fardés rokje dat van grof katoen was en klapte met de tong tegen het verhemelte; een andere stak de hand in Pieters reiszak en potelde over de inhoud; de derde rukte uit de hand van de dolaard een stok, ‘waer een byltje met pinhaemer aen’ was, en dat Soera Belijn geschonken had als wapen en steun.

De Moren schenen tamelijk voldaan, want de knapzak was goed voorzien; maar zij geraakten in twist met de kerel die het bijltje had afgenomen. Deze wilde het alaam dadelijk proberen op het hoofd van zijn voormalige bezitter en na wat geharrewar over de uitvoering van deze gedachte hief hij het tuig dan ook boven het hoofd van de minderbroeder. De drie mannen hielden hem echter tegen; de oude man scheen zeer verontwaardigd en hief plechtstatig de armen op om heel de woestijn tot getuige te nemen van zijn woorden.

De man met het bijltje keek lelijk naar Pieter Fardé en zette het eerst de stap voor de verdere reis. Het struikgewas aan de weg kreeg de portie die voor het hoofd van Pieter was bestemd.

Hoe Pieter Fardé bijna vergiftigd was

Die dag legde de verdoolde en beroofde man twee mijlen af en toen hij ging zitten om te rusten zonk de dag. Een nieuwe vlaag van hopeloosheid overviel hem. Zoals zijn angst groter was geweest in de eenzaamheid van de woestijn dan onder de geselroe, was zijn beschaamdheid nu dieper dan toen hij gestrekt hing aan de galg met een schamele doek om de lenden. Hij was een man van het westen waar het lichaam het licht van de dag niet gewoon is. Hij voelde de kwetsuur van zijn naaktheid te meer daar in de schrale onmeetbaarheid zijn schamelheid hem nog groter scheen. Hongerig en verzwakt zoals hij zich voelde, scheen hij zichzelf nog zwakker toe in zijn naaktheid.

Hij bleef heel die nacht wroeten in het zand, biddend om zichzelf te vergeten, en als de koelte van de nacht hem huiverig had gemaakt en het blauw van de morgen weer zo vorstelijk over de wereld kwam, vatte hij nieuwe moed en stapte voort langs het pad.

De mars was langzaam; de dorst schroeide in zijn keel; de honger steeg duizelig naar het hoofd. Het kruid langs het pad was één en al stengel en tak, haast zonder gebladerte. Zijn takken liepen als de pezen over een afgemagerd lichaam. Het was het land van de dorst waar alleen de diepe wortels in het hart van de aarde hun lafenis vinden. Twee dagen lang sleepte Pieter Fardé zich voort tot hij eindelijk, bij het rijzen van een nieuwe zon, een boom ontdekte die aan zijn treurig gewas zwartgroene vruchten verdroeg.

Zij smaakten bitter en zuur; 't was alsof er met iets bijtends gewreven werd over tong en verhemelte. Toch at Pieter ze vol dankbaarheid en vervolgde zijn weg onder het napeinzen van het gewijde woord dat aan het minste van de schepselen zijn plaats verzekert aan de dis van de aarde.

De genoten vruchten begonnen echter alras vervaarlijk huis te houden in Pieter Fardés ingewanden. Het was alsof een grote, harde hand zijn maag omvatte en ze uitwrong. Hij kon niet langer overeind blijven. Vreselijke krampen trokken zijn knieën tegen zijn buik; met haken werd zijn gedarmte stuk gerukt en onhoudbaar begon hij te braken en te zuiveren.

Zo bleef hij liggen, vaal van pijn en benauwdheid tot kort voor zonsondergang. Toen kwam langs de weg een karavaan met wel tweehonderd kemels en vijftig olifanten. Het was een gezelschap van kooplieden die met hun waren naar de Niger waren geweest en nu terugkeerden naar hun afgelegen thuis.

Van een schone karavaan

Ware Pieter Fardé niet door zijn schrikkelijke krampen van zijn zintuigen beroofd geweest, hij zou bewonderend naar de statige karavaan hebben opgekeken. Want de olifanten waren uitgedost als koningen van een volk uit een andere wereld, Eén olifant wordt bekeken als een misgreep van de schepping: de snuit hangt zo raar en dat dunne staartje kwispelt zo gek. Maar vijftig olifanten, stappend in rij, de ene aansluitend bij de andere, de pilarige poten zettend in de trede van zijn voorganger en dan almeteens, als er water gesnoven wordt of als er iets in de lucht komt dat hen alleen kan verblijden of ergeren, de trompen omhoog en de afgronden open tussen de lap-oren: dat is een wereld op zichzelf, vol reusachtigheden en ook vol herinneringen aan een tijd toen de mens de kindsheid was van het geschapene.

En de kemels? Die zijn geboren uit het zand, gevoed door de zon. Zij zijn zoals die vreemde planten vol stekels en ruigheid die wreed schijnen onder onze luchten vol waterzon, maar die onder

het gloeien van hun wereld de laatste toevlucht zijn van de sappen der aarde. Zij schrijden zo wiegend voort, hun koppen draaien zo lenig op het eind van de bochtige hals die graag omarmd is met de omhelzing van de Arabier.

Zeer plechtig was de karavaan die aan Pieter Fardé langs ging. Tapijten met blauw op rood en goud op blauw dreven over de flanken van de statige vrachtdieren. Pakken hingen als ballast aan de evenwichtige gang van de kemels. Voor iemand die ligt aan de weg gaat zo'n karavaan traagzaam als een ceremonie. Maar degenen die, hoog en luchtig gezeten op die gevaarten van de natuur, de lucht voelen glijden tegen de snelheid van de mars, weten hoe vlug de eindeloosheden overschreden worden.

Als een worm lag Pieter Fardé te krinkelen naast die prachtige optocht. De negers die aan de zijde van de lastdieren schreden lieten het wit van hun ogen over hem voorbijschuiven; Arabische kooplieden keken walgend op hem neer daar hij lag in zijn eigen vuil; anderen nog bleven een poze staan alsof het medelijden in hen een raadgevende stem verhief. Zo schoof het gevaarte voorbij en Pieter Fardé had de lichamelijke moed niet meer om smekend zijn armen in de hoogte te steken.

Een reusachtige olifant besloot de kolom. Een wandelend gebergte was hij en zijn kleine ogen leken wel van uit honderden jaren wijsheid en goedheid over de woestenij te staren. Een tikje van de roede en hij stond pal. Daar liet zich een kloeke man langs zijn flank nederdalen. Het was de bevelhebber der karavaan, zijn gelaat bruinde weg tussen een tulband en een zwarte kroesbaard.

- ‘Wie zijt gij,’ vroeg hij aan Pieter Fardé, ‘en hoe ligt gij hier als een vuile plek onder de zon?’

Hij sprak Portugees want hij zag wel dat de man aan de weg niet geteeld was in die streek. Pieter Fardé antwoordde hem in het Italiaans hoe treurig hij gevaren was. De heerlijke man riep een knecht en gebood hem de arme te reinigen; hij gaf een doek

voor de lenden van de naakte en schonk balsem om het gestoorde ingewand te herstellen. Zij die minachtend waren voorbijgegaan kwamen toegelopen en toonden hun hulpvaardigheid door nutteloos gebaar. De negers lachten alsof een grote vreugde almeteens in hen was opgestaan. Zij tilden de krachteloze Pieter Fardé op en laadden hem op één van de olifanten die het minst zwaar bevracht was. Tussen twee bergen van pakken lag de minderbroeder op de brede rug.

Hoe zacht stapte die reus. Zijn tred wiegde de afgematte als het bewegen van een brede, platte schuit op stil water. De hitte van de vroege dag hinderde hem niet, want binnen in zijn uiteengetrokken lijf had hij kou. Hij zag met geluk naar de vonkelende lucht welke alleen door de pakken rond hem begrensd was en gleed weg in de slaap. De karavaan hield stil; de dieren en de mensen aten volgens hun nooddruft. De mars werd hervat. De mannen zaten in de schaduwplekken van de lastdieren. De zon verdween en de sterren sprankelden onmiddellijk want nooit is de woestijn zonder geschitter.

Rust daalde over de karavaan; het geluid dat eruit opsteeg was één zucht van welbehagen in de slaap. De dag stond op en wekte het leven. Zand, zon, rust in de schaduw der dieren. En toen ontwaakte Pieter Fardé, verkwikt en gesterkt, en keek bevreemd van over de pakken.

Brachmanni

De bevelhebber van de karavaan die in het lommer van een troep lastdieren op een tapijt was gezeten en met veel statigheid vierkante brokjes schapevlees aan het eten was, zond een knecht tot hem met wat lichte spijs en een teug zacht gekruide wijn. Met

elk mondvol voelde Pieter Fardé de ijlheid van zijn ingewand verminderen, en korte tijd daarna kwam, voor het eerst sedert vele dagen, het aangenaam gevoel over hem van een weldoende spijsvertering. Hij voelde zich welig tussen zijn pakken, op die brede, verduldige rug en viel terug in een voldane sluimer. Twee uren voor zonsondergang werd hij weer wakker toen de karavaan in beweging kwam, want het was de tijd van de schroeiende hitte en de koelte van de nacht werd voor de reis benuttigd.

Zes dagen lag Pieter Fardé op de olifant. Hij werd liefderijk verzorgd en eens te meer overdacht hij de geschiedenis van de barmhartige Samaritaan. Over dag als de hitte te hevig was werd hij van tussen de pakken naar beneden gehaald en gelegd in de schone donkere plek van de schaduw, 's Nachts lag hij, in de uren van halve slaap, te luisteren naar de plechtige stem van de woestijn tot het ritme van de karavaan hem weer inwiegde. Na de zesde dag voelde hij zich sterk genoeg om samen met de gemene man de lasten van de mars te dragen. Het was hem een genot zijn lichaam de weldaad van de beweging te laten genieten. Dikwijls, in die heerlijke nachten vol afgronden van azuur met goud doorspikkeld, kwam de bevelhebber der karavaan naast hem. Zelfs als hij niet met Pieter Fardé sprak was zijn stap een geliefd gezelschap. Maar herhaaldelijk ook geraakten de mannen in gesprek, een sober gesprek waarin elk iets van het beste dat in hem lag trachtte te schenken aan zijn gezel. Pieter Fardé ondervond dat die Moor zo onberispelijk van levenswandel en zo geoefend in de natuurlijke deugden was als hij in zijn eigen land er haast geen had aangetroffen. En vermits, waar twee zulke mensen elkaars ziel beroerden in het aanschijn van zulke nachten, de bronader van het leven niet onbesproken kon blijven, wees de bevelhebber van de karavaan vol eerbied naar het oosten en zegde met diep keelgeluid het woord Brachmanni.

Angola

De reis duurde zevenenvijftig dagen. De karavaan ging toen uiteen. Gedwee scheidden mens en dier; alleen de kooplieden, heren over slaven en lastdieren, namen een kort afscheid. De negers trokken dieper hun wereld in waar de bomen de onuitputbare weelde van de aarde in ontzaglijke kruinen vieren en waar de vruchten zoet zijn van zon en geuren van zoetheid; de kemels en de olifanten staken hals en slurf in de hoogte om de frisheid die zij verdoken wisten onder het diepe groen.

Pieter Fardé bleef als gast bij zijn beschermer en genoot er twee volle weken hetzelfde hartelijk onthaal waarin hij zich op de tocht had mogen verheugen. Hij was helemaal de krachtige, lenige man van vroeger, klaar van oog, vast van voet. Na het verloop van veertien dagen was er wederom een karavaan op afreis naar Angola. Pieter's beschermer sloot er zich bij aan met zijn beschermeling en het duurde niet lang of de zoute lucht van de zee streek over het bruine gelaat van de mannen.

Hoe rukte die zeewind zó plots Pieter Fardé uit slavernij en woestijn weg. In hem ruiste het lied dat naar de Vlaamse noordkust wordt aangedragen op de kuif van de golven; dezelfde diepte van aanhef, hetzelfde zwellen en dalen. Van rêe tot rêe was deze zang gekomen tot waar het mysterieuze Afrika zijn lafenis vindt in de schuimende branding. Hout dreef er, kurk, takken, heel die veelsoortige afval welke de zee opneemt en kleurt. Vanwaar komt het, waarheen dobbert het? De Gentenaar die op het strand stond te Angola vroeg het zich af en herdacht de vele stranden die hij achteloos was voorbijgevaren.

En rondom zich schouwend, werd hij getroffen door de majesteit van land en zee. De stad hing aan de hoogten van een bocht waar het water half ingesloten was. Witte zeilen beneden en aan de flanken van de heuvels, huizen wit als kalk. Een klok

ronkte soms en de echo van het ingesloten vak zond het geluid de zee tegemoet; de Portugezen immers hadden zich in 1578 in Angola vastgezet en waar kristenen zijn luidt een klok over dood en leven.

Het was een gelukkig toeval dat kort na zijn aankomst in Angola een schip zeilens gereed lag voor St.-George d'Elmina. Zijn beschermheer bewees hem hierbij nog een laatste dienst. Hij betaalde de vaartprijs voor Pieter Fardé en voorzag hem van levensmiddelen voor veertien dagen. Toen alles geregeld was, reisde de goede man verder; bij het afscheid was het beide mannen aan te zien hoe zeer het hun pijn deed.

Het was de avond voor de afreis; de laatste avond die hij doorbrengen zou op het Afrikaans vasteland. Eerst toen voelde Pieter Fardé hoe gezegend die streek was. Zij was hem dierbaar geworden zoals alleen iets dierbaar zijn kan dat men in pijn heeft liefgehad.

En, terwijl matrozen aan de haven in hun handen klapten voor de dans van wildspringende meisjes, zegende Pieter Fardé het land waar hij geleden had.

Hoe Pieter Fardé schipbreuk leed

Hij vertrok uit Angola met een gunstige zuidoostwind die ruim twee dagen aanhield. Dan sloeg het wêer om, met lange hevige rukken begon het uit het noordoosten te waaien zodat het schip ruggewaarts en verderop naar de volle hoge zee werd geslagen. Dat duurde zes dagen. Op 27 oktober waren zij op de hoogte van Sint-Helena en Pieter Fardé dacht allengs bij zichzelf dat hij misschien nog thuis zou geraakt zijn in aarswaartse richting.

Het was juist twee uur na middernacht en het scheepsvolk lag onbezorgd te ronken. Zevenentwintig passagiers en drie bootsgezellen, broederlijk verenigd in het riekende ruim, hadden de noordoostwind vergeten, en de zee en de diepte waarboven zij sliepen. Op het dek zat een oude man aan het roer te neuriën om door zijn eigen geluid wakker te blijven. Twee bootsgezellen sjouwden aan de zeilen om het schip bij de wind te houden. En op en af stapte Pieter Fardé die, zoals het zijn gewoonte was, met de middernachtwacht op het dek was gekomen om er ongestoord te bidden in het aanschijn van de nacht en de zee.

Waren de mannen bij de zeilen in hun bedrijf verward geraakt? Was de oude man aan het roer door een schuin stormende golf overwonnen? Zoals een steen die boven zich een ogenblik het water doet gulpen was het schip gezonken. De vijandige rukwind had de zeilen doen kantelen, het geweld van de wind was sterker dan de weerstand van de romp. Het duurde één enkel ogenblik.

Zo onverwacht en vlug was alles geschied dat Pieter Fardé niet wist hoe hij te water was geraakt en verbaasd uitzag naar het schip. Het was als een heksenhistorie. Maar hij dacht aan de oude man die hij zoëven nog voorbijgelopen was en aan de twee matrozen die sjouwden aan de zeilen. Voorzeker waren die naar onder geduwd door de vracht van tuigage en waren volgespoeld samen met de dertig man die geen overgang tussen slaap en dood hadden geweten.

Heel alleen stak Pieter Fardé zijn verwonderd hoofd boven het water. Hij voelde zich licht en gedragen door de optillende golven en besloot zich niet met zwemmen te vermoeien maar alleen de nodige armslagen te verrichten om zich drijvende te houden. Hij herinnerde zich dat een stapel planken en balken los op het dek had gelegen en keek verwachtend rond om ze te ontdekken. Onderwijl scheen het hem toe alsof twee mensen zwakjes om barmhartigheid riepen, maar het gerucht stierf weg in de wijde zucht van het water.

Hij hield zich gemakkelijk boven tot de dagklaarte begon te schemeren. Toen sloeg een zware balk tegen zijn rug. Hij klampte er zich aan vast en toen hij merkte dat de jacht in de golven onstuimiger werd, deed hij zijn rokje uit en bond zich ermee vast aan het drijfhout. De dag rees over de zee. Het licht huiverde over het water. De wind was gaan liggen samen met de nacht; een koele bries die slechts bij tussenpozen heviger aanrukte dreef de drenkeling steeds lager af naar het noordoosten. Ander drijfhout kwam binnen bereik. Pieter Fardé scheurde zijn rokje in repen waarmee hij vier stevige balken te samen bond en ging liggen op het smalle vlot. Als hij uitgerust was zwom hij rond en bracht nog zeventien stuks drijfhout te zamen. Hij legde ze in drie rijen van zeven dwars over elkaar, maar geen uur tijds had het geduurd of de stoot van het water had het tuig uiteengeslagen. Na nog lang en vermoeiend rondzwemmen vond hij een basten touw van een vinger dik en wel tien vademen lang. Hij bond het om zijn middel, verzamelde het uiteengeslagen hout, bond het stevig aaneen en ging rusten.

En zo dreef hij rond

Zo dreef hij steeds het zuidoosten in gedurende drie dagen en vier nachten. Als de zon vlak boven hem stond werd het zoute nat uit hem gezogen en als zijn gezicht overdaan was van haar geweld en zijn ogen niets meer zagen dan een eindeloze gloeiende ruimte waarin rode kringetjes sidderden, keerde hij zich op de buik. De kammen van elke baar waren vol gloeiend en wisselend licht; dat kwam op hem toegesprongen in elke vlok en droppel die openspatte rondom hem en beet over zijn gezicht. Hij was hard en stram gelegen en de kanten van de bewegende, ver-

schuivende, op- en neergaande balken deden zeer op alle plekken van zijn lijf. In de hoeken van zijn ogen brandde het zout van de zee; als hij zijn tong om lafenis tot op zijn lippen bracht drong het zout tot tegen zijn verhemelte. Hij voelde het zout in al de rimpels van zijn gezicht, het zout en de zon hadden zijn huid geschilferd en grote, weeë plekken vlekten als brandwonden over hem.

O! het lied van de zee is schoon. Het dringt tot in u en doet u beven van vreugdevolle pijn; het zingt zijn heerschappij over de wereld en gij voelt hoe de aarde klein is bij haar eeuwige onveranderlijkheid. Het zwelt aan en gaat liggen, het fluistert over het duinzand of fluit de storm wakker uit onzienbare verten. Het doet u verlangen beter te zijn dan de mens, het doet uw armen open gaan ter omhelzing en buigt daarna uw hoofd in het smartelijkste van al de gevoelens, in medelijden over u zelf.

Ja, schoon is het lied van de zee voor wie staat op het strand of haar hartstocht langs zich voelt glijden als hij uitkijkt op een hoog duin. Het stijgt op naar u, het omvat u in zijn onnoemlijke ritmiek. Maar voor wie bedolven ligt in haar bedreiging, zingt de zee een vreselijk gezang. Het was Pieter Fardé of al die golven boven zijn hoofd hun kammen gingen saamsluiten. Gesuis vulde zijn oren en een roep kwam van uit de diepten tot hem. Pieter Fardé had de eenzaamheid van de woestijn doorstaan, die geruisloze, klankloze eenzaamheid waarin het gerucht van zijn eigen leven de ruimte scheen te storen. Nu kende hij de afgronden van eenzaamheid waarin de klank van zijn wezen als een spotternij was.

De angst van het onvatbare geweld deed hem soms verlangen naar de golfslag die hem onder zou spoelen. Vooral 's nachts als de sterren wiegden en de maan haar klaar gelaat schoof boven hem. Dat was toch alsof er niets was overgebleven van het werk van de schepping dan de afgrond van de nacht, verzaamd met de afgrond van het water, waartussen zijn zwak en verhongerd

leven een vergissing was. Na een nacht zonder uren steeg het licht uit de zee en was de verplettering weg. En dan kwamen ook korte stonden van verlichting over Pieter Fardé en hij liet zich berusten in de hand van de Hoge Stuurman.

Drie dagen en vier nachten had hij zo gelegen en de uitputting liet hem niet meer toe te denken toen, kort voor het daglicht, het vlot tegen een rots aanbotste. Pieter Fardé kroop vooruit, omspat door de branding, tot hij neerviel op een platte steen en insliep.

Op de rots

De dag stond hoog toen hij wakker werd. De rust had hem gesterkt en hij rees op om het eiland in te trekken waar hij mensen en leven vermoedde. Maar zijn hart zonk in hem toen hij zag dat hij op een naakte klip was aangespoeld die nauwelijks veertig schreden lang en dertig breed was. Vele kleine en puntige rotsen staken er rondom uit het wild-schuimende water.

Honger en dorst geboden des te feller daar alle voedsel ontbrak. Te midden van de grote, keivormige rotsblok was een plas regenwater staande gebleven die wriemelde van vlug en zwart gedierte, gebroedsel van zon en slijk. Een sterke geur van broeierige modder steeg eruit op en deed de dorstige Pieter Fardé lang aarzelen. Maar dorst kent geen genade en de ellendige knielde naast de modderpoel en bracht met de hand het stinkende water aan de lippen.

Het docht hem dat die vunzige drank hem gesterkt had. Hij doorzocht de klip of er niets eetbaars zou te vinden zijn. Die jacht was gauw afgelopen want met een paar oogslagen had hij haar kale, troosteloze vlak afgespeurd. De angst van de honger kwam over hem en hij voelde hoe de dood, die hem zo dikwijls

reeds had teruggestoten als hij haar adem geroken had, op hem neer zou zinken.

De dag na zijn aankomst op de rots was hij zo verzwakt dat hij zich niet meer staande kon houden. Hij kroop van aan zijn ligplaats tot aan de plas en sleepte daarna zijn braakzieke lijf terug op afstand van het vuile, riekende water. De huid van handen en knieën was doorgewreven op de scherpe rotswand en elke ontvleesde knook deed hem kermen van de pijn. Zo doorstond hij vier dagen en drie nachten, het gezicht gekeerd naar Gods oneindigheid.

En toen viel hij in bezwijming.

Toen droomde hij

Hij zat zo lekker en lui, net als iemand die van een lange wandeling zijn benen uitstrekt in een zetel, onder het loof van de linde.

Hij zat in de tuin van zijn broer, de pastoor van Nazareth. Deze waardige man was bezig bij middel van een geruite zakdoek koelte over zijn dubbel kin te waaien en toen hij duchtig uitgeblazen had, schonk hij de roemers vol van een wijn die door platte rijnschepen naar de Nederlanden was gebracht en zei:

- En nu, Piet, vertel maar.

Pieter Fardé voelde zich zo wellig met het verschuiven van zon en schaduw over de tafel en met de rinse frisheid van de wijn in zijn mond, dat hij antwoordde:

- Broer, laat mij eerst nog wat rusten en eens uitdrinken. En de pastoor dronk eerst zelf eens uit, met zijn ogen dicht, en sloeg met zijn geruite zakdoek een gouden droppel plat op zijn ceintuur. Hij schonk in; de wijn rook zo almachtig fijn door al die geuren van de hof.

Pieter Fardé vertelde dan stilaan. Van Bram en Jaapie... Oh! dat was hij haast vergeten van die scherpe, lange, pezige kwezel uit het land van Waas, waar hij te bedelen was gelopen. Die had hem gevraagd waar Palestina gelegen was en of ze daar ook gewijde paternosters maakten en als hij een uur verteld had gaf ze hem een halve stuiver en zuchtte en zei dat het voor Onze-Lieve-Heer was, en Pieter Fardé had haar gevraagd hoeveel zij daarop, van Ons Heer, moest weerhebben.

En van de zee... Ei, kijk, hoe vreemd. Daar was de pastoor van Nazareth met zijn dubbel kin en zijn geruite zakdoek verdwenen en ook de smaak was uit zijn mond van die oude Rijnse wijn. Maar daar klonken de klokken van Gent, in die trage maat waarmee zij de Hoogdagen inluiden; dat bromde dooreen en ronkte en de hele stad zinderde mee en het klinkende klokje van zijn konvent giechelde boven zijn hoofd. Pasen! en de wierook kroop over de stoelen, de kaarsen brandden met lange rechte vlammen, de kazuifel van Pater Gardiaan leefde van geschitter. Allelujah! Voelt gij hoe dat bonst door het hart? Het is alsof er voor u een poort wordt opengesmeten waardoor gij ineens het hele paradijs aanschouwt.

Moeder loopt daar ook! Zij draagt de zoetheid van de wierook nog in haar plooiende lakense mantel; zij komt uit het lof. En Pieter Fardé, de kleine schelmse jongen, loopt onder de hoede van haar mantel. En zij zegt dat hij stil moet zitten in de kerk, want dat hij de mensen schandalizeert en dat hij niet missendiener zal mogen worden als hij zijn klompen nog van zijn voet laat vallen, terwijl de benediktie wordt gegeven. Dat pakt Pieter Fardé geweldig en hij verzint hoe hij zijn tenen zal naar beneden krimpen om de schuifgrage holleblok op te houden.

En daar komt de zee tegen de wal. Neen, de zee is het niet. Het is de Schelde en boven de Schelde steekt de kanten toren van Onze-Lieve-Vrouw. Wees gegroet, Maria! Matrozen lopen wallebakkend langs de huizen. Zij dansen er binnen in een kroeg.

'Zur Traube' staat er te lezen in gotische letters tussen wijnranken.

De boer zegt:

- Louize, is het eten klaar?

Het zwijnsgebraad staat er. Gouden saus zijpelt er langs; het is treffelijk geregeld met een dunne krans vet. De boer snijdt; wit vallen de sneden op een rij. Is het geen vastendag? Wat een honger wordt er in hem wakker als de walm van het gebraad in zijn neus dringt. 'Tast maar toe, broeder!'

Ah! dat is in Vlaanderen. Daar zijn de keukens proper en de tafels blank geschuurd. Daar zeggen de kinderen: 'Geloofd zij Jezus-Kristus' als een geestelijk man voorbijkomt. Hoe vertrouwd klinkt de trage taal van het buitenvolk. En hoe lavend zijn die appels voor de dorst.

Wat een dorst. Is zijn mond nu ineens vol zand gespoeld? En gaat dat zand dieper en dieper in hem en wordt een zware bal in zijn maag. Het is alsof alles ijdel is in hem, alsof hij doorzichtig is, alsof de zon geen schaduw van hem verwekken kan. Daar slaat, altijd maar door, een hamertje tegen zijn hoofd.

Pieter Fardé ontwaakte uit een ijlkoorts die jaren had omvat. Rondom hem steigerde de zee op de spitse rotsflanken; de wind floot door de oneindigheid.

Van een dode Engelsman en een rotte vis

Een droom kan opfrissen en verlichten. Hoe zwak ook zijn lichaam was, toch voelde Pieter Fardé een nieuwe kracht door hem gaan, zo iets als de jacht van een scheut brandewijn door net bloed. Hij richtte zich op en keek, half blind geschitterd door het immer wisselende spiegelbeeld van de zon op de zee, rondom zijn rots.

Midden van het schuim en het spel van het water op de rotspunten, kwam iets donkers aangespoeld. De golven trokken het aan en stootten het weg naar de gril van hun fantazie. Pieter Fardé kroop naderbij en zag wat het was. Een verdronken mens was het, gezwollen tot het onooglijke toe. Een golf had het lichaam opgetild en op een rotspunt gedragen. Hoofd en benen hingen wederzijds van de klip te leven in het water. De romp lag boven het schuim, dik en vormloos, gespannen in een hemd dat die vale kleur had gekregen van alles waar het zeewater aan gevreten heeft. Scherp drong de reuk van verwording tot aan Pieter Fardés ligplaats.

Schrikkelijk om aan te zien is een mens die in het water is omgekomen. Pieter Fardé keerde het hoofd terzij, maar van onder hem werd de lijklucht aangebracht door de zucht uit de diepte. En tevens scheurde de honger zijn ingewand. Hij keek hulpeloos en beschaamd naar boven om de vreselijke lust die in hem opkwam en dan, gebogen als een dier dat een verboden kreng uit een bergplaats delft, kroop hij naar de drenkeling toe.

Hij trok hem op de rots en zonk uitgeput neder. In de zakken van de verdronkene vond hij een mes, een tabaksdoos en een Engels psalmboek. Medelijdend overdacht hij hoe de ongelukkige de lof van God had gezongen uit dit onrooms druksel. Toen greep hij het mes en sneed al de kleren weg van het lijk. Onzegbaar akelig lag het nu in zijn opgezwollen naaktheid, met de half geopende ogen in het loden aangezicht, gevlekt en papperig onder de gespannen huid. De ogen afgewend van het verdronken gelaat, tastte Pieter Fardé naar het haar. Hij zou het hoofd eerst afsnijden en in zee werpen en dan van het lichaam nutten, indien de wereld niet ineenstortte alvorens het gruwelijke bedrijf voltrokken was. Als het dode hoofd uit zijn gezicht was zou hij meer moed hebben, als die waanzinnige ogen niet meer zo ellendig puilden van onder die half gesloten oogleden.

Was het wel ooit geoorloofd zijn eigen lichaam te voeden met

het lichaam van een mens? Stond Gods oog nu niet op hem gevestigd? Maar in hem schreeuwde de honger luid op tegen het jammerende geweten. Verwilderd keek hij rond.

En daar werd door het water een logge massa naar zijn eilandje gestuwd; als het gestrand was op de kleine rotspunten boog Pieter Fardé van op zijn klip naar de zee en hij zag dat het een reusachtige vis was. Die was zwart uitgeslagen en stonk even walgelijk als het lijk. Maar in Pieter Fardés hart klom een gevoel van grote dankbaarheid voor de Voorzienigheid, die hem gespaard had van het gruwelijke werk en in een ommezien was het mes in de romp van het kreng geschoven.

Het was echter alsof uit de wonde van de dode vis al de verrotting wasemde die de zee in haar afgronden bergen kan. Pieter Fardé nam het psalmboek van de omgekomen Engelsman en stopte zijn neusgaten toe met de fijne slonzig geweekte blaadjes; hij sloot de ogen dicht en at.

Het bekwam hem niet slecht. De wetenschap dat hij gegeten had sterkte hem. Hij stond recht en sloeg een kruis; zei een gebed over de verdronken man en stak hem in zee. De baren namen het lijk op en kroonden het met schuim. Misschien leefde er nog een moeder in Engeland die het nooit wou weten.

Ademen als de neusgaten vol gestopt zitten met psalmen is een zeer lastige bezigheid. Nu Pieter Fardé zijn maag een weinig gerustgesteld had ging hij aan de andere hoek van zijn eilandje op de rug liggen, waar de reuk van de vis niet tegen hem aansloeg. Met teugen dronk hij van de zeelucht die mateloos en eindeloos over hem kwam gevaren. Zonder denken, zonder verlangen, zonder angst; alleen maar ademen en berusten; alleen maar rondom zich de zee en boven zich de zon voelend. Lange tijd lag hij zo en won kracht uit die rust; het licht speelde met goud en purper over het water toen hij weer opstond en naar zijn psalmboekje en zijn mes greep.

Hij trachtte vruchteloos de vis aan land te trekken; het kreng

was wel zestien voet lang en zo dik als een bierton. Hij sneed grote schijven van de romp; dit ging vlug en gemakkelijk want het vlees kwam vanzelf los van het geraamte. Toen het donker was geworden bond Pieter Fardé het overblijvende aan de balken waarop hij was aangespoeld en die ingesloten zaten tussen de klippen. Hij at nog een weinig en legde zich dan te slapen.

Het was een gezonde nacht voor hem. Zijn lichaam was gewoon geraakt aan de vochtige koelte die de zee uitademt in de nacht; zijn hard gelegen lijf had de plooi genomen van de rots en zijn gemoed, vertrouwend in de hulp van boven en in de voeding voor vele dagen, kon ongestoord wegzinken in de slaap. Hij stond de volgende morgen welgezind en krachtvol op, sneed de rest van de vis aan repen en vond twee musketkogels in de romp. Dit was hem aangenaam, want hoe deerlijk de vis ook rook, toch was het hem plezieriger te weten dat het dier in volle gezondheid was getroffen ten dode dan te moeten gissen dat het aan ziekelijkheid vergaan was. Hij keek voldaan rondom zich; bijna heel zijn eilandje was bedekt met schijven vis, wel vijf-zeshonderd pond naar zijn schatting en hij was de reuk al zo gewoon geraakt dat hij het psalmboekje niet meer nodig had.

Hij liet zich tot op de onderste rotsblokken glijden en stak het geraamte in zee. En toen het daar zo komisch en onnatuurlijk wiegelde op het gladgestreken water dat uitdeinde aan de luwzijde van de rots, moest hij lachen omdat hij aan het paard dacht van een Gentse edelman. Dat dier schuurde zijn huid stuk aan zijn eigen ribbekas en Pieter Fardé zag het voor zijn ogen als hij de karkas van de vis nakeek.

Eenzaamheid

Een mens die helemaal alleen is en niets heeft te verrichten verdroomt zijn dagen en jaren met de plannen waarnaar hij zijn leven zal organizeren. Voor Pieter Fardé was het bezigheid van een paar dagen. Hij stapte zijn rots op en af, bekeek ieder plekje en elke rotspunt om er toch iets te vinden waaraan hij zijn tijd gebruiken kon, keerde zijn visschijven in de zon, zodat zij gelijkmatig aan beide zijden konden drogen, schepte water met zijn tabaksdoos, ging zitten, stapte heen en weer, ging zitten en keek naar de zon hoe laat het toch zou mogen wezen.

Eenentwintig dagen had hij op de rots doorgebracht. Een zelfde straffe lucht had bij dage over hem geschenen. De zon schreef haar lijn door het ruim; zij steeg uit het grauwe water om de hele wereld te doortintelen met haar gloeiende siddering tot 's avonds een wolk opsteeg naar haar, boven haar heen groeide om de hemel te omvatten. De rots brandde onder de zonnesteek en het aanspattende schuim werd omhoog gezogen in een waas. De zee was schoon effen al die dagen. Waar zij de wereld afsloot van de hemel steeg zij opwaarts in rustige gang en zong almaar door een lied dat in heffen en dalen gelijk was aan een ademtocht zonder jacht of drift. Pas was de zon verdwenen of de koelte steeg omhoog uit duizenden bronnen; uit elke vallei, uit elke rug van de zee. De stilte waardoor over dag de hitte suisde werd tot groter oneindigheid geteeld in de nacht. Neergeslagen op zijn rots door die dingen die de eeuwigheid hadden gekend van het geschapene en het ongeschapene, lag Pieter Fardé en heel zijn wezen was een akte van aanbidding.

Tegen de morgen van de tweeëntwintigste dag droppelde de mist van de nacht uiteen, onhoorbaar. Pieter Fardé nam zijn tabaksdoos en hoosde het vuile water uit de kuil, ronselde de

wanden schoon met de frisse regen en zag met blijdschap hoe de droppen wegtrokken in de klare put.

Nu had hij spijs en drank. Hij voelde zich elke dag leniger en sterker en opeens beproefde hij zijn kracht aan de zware balken van het vlot. Hij sjouwde en krochte tot hij ze boven kreeg. Hij legde er drie van gelijke dikte boven de waterput: dat was zijn bed. De andere achttien schoorde hij trapsgewijze tegen elkaar. Zo had hij schaduw en koelte tegen de middagbrand en kon overdag het water drinken dat niet langer lag te koken in de zon. Hij had ook gezien dat met het aflopen van de zee enige vissen in de kreken tussen de klippen gevangen bleven. Zo had hij elke dag vers voedsel.

En toen hij honderd vijfenveertig dagen op de rots had doorgebracht zag hij, op een mijl afstand, een schip voorbijzeilen met een Hollandse vlag. Hij keek ernaar als iemand die niet geloven kan wat hij ziet; wendde 't hoofd af en keek weer. Daar ging het inderdaad, de zeilen steigerden in de bries, de vlag klapperde. Pieter Fardé liep heen en weer op zijn rots wiekend met zijn armen. Hij riep tot zijn adem wegbleef, maar de wind sloeg zijn geluid terug in zijn gezicht. En het schip trok zuidwaarts. Toen sprong Pieter Fardé in 't water om al zwemmend het schip te bereiken, maar de zee stond hol, zodat hij achteruit werd geslagen en met moeite zijn rots terug kon bereiken.

Het schip toog het zuiden in en toen het verdwenen was viel de eenzaamheid met onuitspreekbare woestheid op het hart van de verlaten man.

Oh! toch maar eens de klank te horen van iets dat leeft! De stem van een mens of de kreet van een dier, een hand kunnen drukken, in een gelaat kunnen kijken, voelen dat er rondom u geleefd en gezorgd wordt. Hij had reeds dikwijls geroepen in de zeewind om toch het geluid van het leven te horen; hij sprak luidop met zichzelf en zei: ‘Het smaakt mij’, als hij aan het eten was, of ‘hoe schoon gaat de zon onder’, als het duister uit

de zee opkroop. Soms was het om van ziek te worden, dit geluid dat altijd zichzelf moest voeden. Maar nooit had hij de noodwendigheid van de mens zo razend gevoeld als nadat het zeil onder de horizont was verdwenen. Nu was de wereld voorgoed afgesloten.

De vrijbuiters van Sale

Nog honderd negenenzeventig dagen verliepen sedertdien. Een orkaan was intussentijd losgebroken. Dagen en nachten had Pieter Fardé plat als een worm op zijn rots gelegen. De golven bogen hun hoofd over hem en geselden hem. Hij bad in wanhoop. Eindelijk klaarde de hemel op en de zee ging liggen.

Pieter Fardé was op de uitkijk zonder doel. Elf maanden had hij zitten verweren, naakt onder zon en zeewind. Een wilde baard en klodderig haar, verkleurd door het zoute vocht, vielen over keel en schouders. Hij was mager en bruin, vol pezen en knoestige plekken. Zijn ogen hadden die scherpe vaste blik gekregen van het zeevolk dat niet meer blind geschitterd wordt door het spel van het licht op het water.

En daar kwam uit het zuiden met schoon weder over de zeilen een schip aangevaren. Het zeilde vlak bij de rots zodat Pieter Fardé de bootslieden gemakkelijk kon aanroepen. Daar was over en weer geloop aan boord bij het zicht van die naakte man, die zo moedermens alleen op de rots stond te roepen. Een boot werd in zee gelaten en kort nadien vatte Pieter Fardé voet aan boord.

De kapitein was nog niet sprekelijk. Die zat in zijn kajuit te drinken en dan sloeg hij overeind wat hem kwam storen. Maar een kortgestuikte vent trad op de schipbreukeling toe en vroeg hem wie hij was en hoe hij daar op die klip gekomen was. Die

vragen werden gesteld in het Vlaams, want in zijn nood en verwachting had Pieter Fardé in zijn moedertaal om hulp geroepen. Hij merkte alras met welk volkje hij te doen had. Het waren Salese zeerovers. Hun voorouders waren eeuwen geleden uit Spanje gedreven en hadden hun haat tegen de Spanjolen aan hun nageslacht overgezet. Zodat deze mensen nu uit een vaderlandse opinie en ook omdat de stiel profijtelijk was, de zeeën afschuimden om aan lijf en have van hun erfvijanden de piëteit te betonen die zij voor hun voorvaderen in het hart droegen. Maar het gebeurde ook herhaaldelijk dat zij zeevaarders van andere nationaliteit in hun traditioneel bedrijf begrepen. Dat bracht de stiel immers mede.

Zodat Pieter Fardé het niet geraadzaam achtte te zeggen dat hij van Gent was, want Gent was Vlaanderen en Vlaanderen behoorde aan Spanje en de mensen aan boord zouden zich niet hebben bekommerd met het natuurlijke onderscheid. Daarbij, de ruige kerel die hem ondervroeg was een renegaat uit Veurne en ook te dien tijde was een Vlaming zeer gevaarlijk voor een andere Vlaming die anders dacht dan hij zelf.

Op de vraag vanwaar hij afkomstig was antwoordde Pieter Fardé dus dat hij van Texel was. Dit was de waarheid; en daar die waarheid voordelig was en een leugen om beterswil uitspaarde vond de minderbroeder er werkelijk genoegen in.

De kapitein

Intussen was de kapitein de trap naar het dek opgekropen. Hij was tussen de vrolijkheid en de volslagen dronkenschap. Dit was zijn gewoon humeur tweemaal per dag. Hij trad op Pieter Fardé toe en vroeg hem wat hij daar zo van zijn neus stond te maken.

Hij vond het zeer grappig dat iemand die elf maand op een rots heeft gezeten verlangend is om aan land te komen. Daarop kneep hij zijn ogen half dicht en wreef met zijn duim over zijn wijsvinger, wat in alle tijden en bij alle volken de betekenis heeft gehad: 'Wat is u dat waard?'.

- Hei, kapitein, antwoordde Pieter Fardé, hoe zou ik u kunnen betalen. Gij ziet dat ik hier naakt voor u sta en niet eens geld op mij zou kunnen wegbergen.

De kapitein moest eerst diep napeinzen eer hij dit begreep en dan vroeg hij of Pieter Fardé over driehonderd Abukelken zou kunnen beschikken als hij hem aan wal had gezet. Abukelk was het Arabische woord voor gulden en betekent 'vader van de hond'. De gulden droeg immers het beeld van de leeuw en een bewoner van de woestijn kan in de officiële afbeelding van dit dier moeilijk iets anders dan een hond erkennen.

Ditmaal kon Pieter Fardé het er met geen spitsvondigheid van afbrengen en daar een vlakke leugen tegen zijn aard was, antwoordde hij met volle openhartigheid dat hij hoegenaamd niets bezat.

De kapitein lachte onbedaarlijk en sloeg met de platte hand op zijn buik, wat bij hem steeds betekende dat hij zich goddelijk amuseerde. Toen zijn vreugde wat kalmer was geworden begon hij te roepen: 'Eruit, pakt hem weg, smijt hem in zee!' Maar de bemanning verroerde geen vin, want het was zeer gevaarlijk aan de eerste ingeving van de kapitein te gehoorzamen.

Pieter Fardé smeekte en bad: de achtbare en machtige kapitein moest hem niet eens aan wal zetten. Als hij in zijn hoge wijsheid besliste zijn dienaar op een uur afstand van Sinte-Helena te water te laten, zou deze wel aan land zwemmen. Deze nederige woorden wekten echter de verontwaardiging van de kapitein. Hij gaf bevel die schooier, die bedrieger van treffelijke mensen terug in de boot te gooien en hem naar zijn rots te brengen, waar hij veel plezier van zijn smerig gedrag mocht beleven.

Dit gebeurde. Met een zwaar hart zag Pieter Fardé hoe de afstand kleiner werd tussen de boot en zijn treurige klip, terwijl de kapitein peinzend op en af liep, want zo'n lastig probleem had in zijn levensdagen zijn hersens niet vermoeid.

Toen de boot bijna de rots had bereikt, riep hij de mannen terug en hij vroeg aan Pieter Fardé, die in angst en hoop naar hem op zat te kijken, of hij geen handwerk kende. Ja, timmeren kon hij, daar was hij handig genoeg in. De kapitein liet toen zijn voorwaarden kennen: drie jaar zou Pieter Fardé zijn kost moeten verdienen aan de haven van Sale, hij zou bovendien elke dag tien stuivers naar het huis brengen van de kapitein. Verheugd sloeg Pieter Fardé toe en klauterde aan boord. De kapitein verdween terug in zijn kajuit, toen hij op het dek verscheen stonden zijn ogen waterig. Hij smeet een broek, een hemdrok en een hemd voor Pieter Fardés voeten, ging over de reling kijken, spuwde een half dozijn keren in 't water en zakte terug in zijn kajuit.

De beweging van de bootslieden deed Pieter Fardé goed. Monden spraken rondom hem, men schold en vloekte, zong en sliep. Dat was het gerucht van de mensen en van het leven. Dat was de wereld, dat was de zang en de blijdschap. Hoe dikwijls had hij ernaar getracht in zijn eenzaamheid. Och, de zee en de wolken, de ruimte, de oneindigheid, dat zijn vreugden zonder maat, dat zijn de beste uren van het bestaan. Want wie ze geniet weet immers dat hij daarna weer onder de mensen komt. Maar Pieter Fardé had verpletterd gelegen onder de ruimte en de eenzaamheid. Hij had naar de mensen getracht omdat hij zelf een mens was, en dat het ritme van het leven de mens naar de mens toejaagt, zoals de golf aanspoelt naar een andere golf. Nu had hij de mensen teruggevonden. Zij vloekten en dronken en deden alsof God met zijn klaar oog niet boven hun leven stond. Maar het waren mensen. En afgemat van de vreugde sliep hij op het schip van de Salese vrijbuiters.

De renegaat van Veurne

De vijfde dag van zijn vaart werd Pieter Fardé zeer ziek. Zijn maag was gesteld, elf maanden lang, op regenwater en rauwe vis. De reuk en de smaak van gebraden kost waren hem te sterk en het wiegen van het schip maakte hem duizelig. Daar was te hard met zijn lijf en zijn gemoed omgesprongen. Hij lag in een hangmat, zeeziek en dooreengesmeten. Soms kwam de renegaat van Veurne een praatje slaan met hem. Die gaf dan vreselijk af op de kapitein en zijn kameraden. Hij was een sukkelaar op de wereld, zegde hij, door de schuld van zijn ouders. Zijn vader kon niet herden dat hij aleens plezier maakte en wat te vrijen liep, en daarbij, heel 't Veurense was volgens hem nijdig en verdrietig volk. Om een paar messteken waarmee hij zijn eerlijk leven had verdedigd op een kermis was hij moeten wegvluchten. Maar hij zou terugkeren, dat stond vast, als hij geld genoeg gewonnen had om ze daar eens te tonen dat hij voor geen honderd rondekens bier achteruitging. 't Was echter een lastige stiel, dat zeevaren, en een mens had het absoluut nodig wat verzet te nemen als hij aan wal kwam. Zodat er van een terugkeer naar Veurne voor de eerste jaren nog geen spraak zou zijn.

Pieter Fardé luisterde en knikte. Dan vroeg de Veurnaar hem of ze in Holland ook 't liedje zongen van: ‘Bella, kom 's hier, ik moet u wat vertellen’. En toen Pieter Fardé antwoordde dat hij het nooit in zijn leven gehoord had, nam de zeerover de tabakspruim uit de mond en zong met hoge keelstem een zeer grof liedje. Daarna vroeg hij aan Pieter Fardé of er in Holland nog al schoon vrouwvolk was, maar de minderbroeder deed of hij sliep en droeg een schietgebedeken op voor zijn ruwe en vrouwzotte landgenoot.

Aan de haven van Sale

Op 20 december van het jaar 1689, de dertigste dag nadat hij van zijn rots was afgekomen, liep het schip de haven van Sale binnen. Het was er niet schoon. Vuil kaaivolk stond er de tijd te vergapen en te zien of er niets te robberen viel. Maar voor de landzuchtige Pieter Fardé was het een paradijs: het was meer dan een jaar dat hij de kleur van de aarde had gezien.

Het duurde nauwelijks acht dagen of hij was helemaal bij kracht gekomen. Van toen af kreeg hij vast werk aan het kalefateren en timmeren van schepen op de werf. Het werd voor hem een vaste positie: hij verdiende dagelijks achttien stuivers, waarvan er tien ten huize van de kapitein werden afgegeven. Vier stuivers gebruikte hij voor zijn levensonderhoud; de vier overblijvende werden zorgvuldig ter zij geborgen.

De vreugde van zijn bevrijding duurde niet zo heel lang. Wel ging er geen dag voorbij waarop Pieter Fardé niet met dankbaarheid de ure herdacht toen hij de naakte rots in de verte had zien verdwijnen. En als de zee hol stond en 't strand overrompelde en opstormde in het vale licht van het orkaan, zag hij met zijn lijfelijke ogen de verschrikkelijke verlatenheid van de klip terug. Maar een groot heimwee had hem te pakken gekregen. De Veurnse vrijbuiter had, met zijn praatjes over de streek, het verlangen wakker geroepen naar de bekende gezichten in het geboorteland. Pieter Fardé verlangde naar zijn familie, naar zijn konvent, naar Vlaanderen. En soms, als de Veurnaar hem op schafttijd had willen trakteren en melancholiek bofte op het goede, donkere bier van de vaderstad, zat hij met zijn hoofd in zijn handen en kon het heimwee niet wegjagen uit zijn hart.

Het ruwe havenvolk zag hem gaarne. Hij was gedienstig en medelijdend en zo zacht als hij sterk was. Een kleine, bronzen

jongen kwam altijd rondom hem drevelen als hij zijn brood at. Het besmeurde handje werd steeds met een homp volgestopt. Pieter Fardé speelde met het ventje en zottebolde er mee. Hij die nooit de vreugde van kinderen zou kennen haalde zijn hart op aan de kleine, donkere vagebond. Als het avond werd en het strand stilaan uitstierf, holde de kleine weg en Pieter Fardé wuifde hem groetend na. Kleine jongen, wat zal er uit u groeien?

Zo gingen de dagen. Zo zouden drie jaar verlopen indien het losgeld niet ineens werd uitbetaald.

Op 9 april 1690 stevenden twee Hollandse schepen de haven van Sale binnen. De stuurman van een der boten, die de treffelijke naam droeg van Paulus Van den Berghe, liep het strand af op zoek naar Pieter Fardé. Hij had een brief voor hem, tot kinderlijke verwondering en blijdschap van de minderbroeder. En de man die zoveel verdragen en geleden had, vond dat de goedertierenheid van God oneindig was over hem. Een wissel was bij de boodschap, maar hij was niet toereikend om het volledig bedrag af te betalen.

Pieter Fardé had tijdens zijn verblijf te Sale kennis gemaakt met een koopman van Hamburg, Abraham Agena, die zich sedert jaren in Afrika gevestigd had. Deze zou het zaakje voor hem klaar spinnen. Hij kwam met de kapitein overeen voor vierhonderd gulden, daarin begrepen wat reeds met de dagelijkse tien stuivers was afbetaald.

Voor het eerst sedert bijna vier jaar was Pieter Fardé een vrij man. Wat hij nu verdiende was voor zijn overvaart: maanden gingen heen. Hij schreef aan zijn broeder bij zijn konvent de namen te vragen van de kloosterlingen die sedert zijn vertrek overleden waren, 'om soo veel het moghelyk was aen syne schuldighe pligt te voldoen' en voor hen te bidden. Hij had voeling gekregen met zijn eigen leven.

Eindelijk begin oktober 1690 verdween de Afrikaanse kust aan de horizont. Nooit zou hij ze weerzien.

Met het gemoed vol vreugd en pijn om het verwachte en om het geledene dat hem dierbaar was geworden, liep Pieter Fardé het dek op en af. Hij bewoog zich gegeneerd in de Europese kleren die hij van zijn vriend, de Hamburgse koopman, had meegekregen. Geraas van stemmen klonk rondom hem; een Duits matrozenliedje werd aangeheven.

De zee had haar welving geheven boven de laatste streep van het land.

Adieu, o Afrika!

Rust

En nu valt er niet veel meer te vertellen over Pieter Fardé.

Op 1 december 1690 schreef hij inderhaast een brief ‘aen de deur van den postmeester’ te Hamburg, terwijl deze bezig was zijn brieven ter verzending in te pakken. Hij liet weten dat aanhoudend stormweer hem negen weken lang op zee gehouden had, maar dat hij hoopte in de eerste dagen van de Nieuwjaarsmaand thuis te zijn.

Hij bezocht zijn broers en zijn zuster en rustte uit. De pastoor van Nazareth schudde zijn hoofd als hij het verhaal hoorde. ‘Rauwe vis, zegde hij, rauwe vis en regenwater’. Hij overpeinsde 't nog eens en zuchtte: ‘En regenwater’. De paters en de broeders drukten Pieter Fardé de hand en keken eerbiedig naar zijn gerimpeld voorhoofd. Hij hoorde 't nieuws van de vier verlopen jaren, vernam wie gestorven was en ziek geworden, ging rond in 't konvent en bezocht de stad. Hij voelde zich moe. Dikwijls brandde 's avonds de koorts in hem. Het was hem dan of God hem riep. Hij hoorde die oneindige stem terug die van overal terzelfdertijd tot hem had gesproken op de rots. De wereld

scheen hem klein toe en de mensen waren niet zoals hij ze vroeger had gekend. Daar was geen ruimte rondom hem.

Hij bleef vriendelijk en gedienstig zoals hij steeds was geweest. Maar hij was altijd zoals iemand die in de geest de zorg draagt dat hij iets vergeten heeft. Daar ontbrak hem iets, daar was een ijlte in hem, en hij wist niet wat het was.

Hij reisde zoals vroeger; bracht de boodschap van het ene konvent naar het andere. Pasen kwam en hij snoof het groen op en de reuk van de zware aarde. De klokken zongen in zijn hoofd: ‘Weldra, weldra’. En dit ‘weldra’, dat hij in de woestijn en in de zee op hem had weten wegen, deed hem glimlachen in gelukkige berusting.

Zo reisde hij, in de schone maand van mei, naar het konvent van de Rekollekten te Aken. Hij kende er menig bejaarde pater en voelde zich thuis in hun gezelschap. Heel het konvent had zijn mirakuleuze geschiedenis gehoord: dat maakte hem verlegen en hij zocht de eenzaamheid van zijn oude vrienden die niet meer verbaasd waren over de wondere wegen Gods. En op een avond dat het gerucht van de stad tegen de kloostermuren kwam uitsterven daverde de koorts in hem. Hij trachtte 's morgens op te staan, maar de cel draaide weg. Dat was de morgen van 16 juni 1691. De ijlkoorts zonk niet met de dag. De wereld was verdwenen. Een groot geklater steeg tot boven zijn hoofd: zijn hersens ruisten alsof een zee erin klom en daalde. ‘Jezus, mijn Zaligmaker.’ Daar is Agades en de galg. ‘Erbarmen, o Jezus.’ Daar is de woestijn, daar is de zee. ‘Mijn Jezus, barmhartigheid.’ En dan wordt een grote poort opengeschoven, daar rust alles in het licht. De handen klemmen te zamen in aanbidding.

Pieter Fardé, bid voor ons.

Doodsbericht

JEZUS, MARIA, FRANCISCUS

In 't jaer ons Heeren 1691, den 16. Juny is Godtvruchtelijck overleden in het Convent der Minder-Broeders Recollecten te Aken, ontfanghen hebbende de Sacramenten van onse Moeder de Heylighe Kercke, onsen beminden Broeder.

Br. PETRUS FARDE
Leeke-Broeder

Vande Provincie van St. Joseph in het Graefschap van Vlaenderen, out zijnde 41. jaeren, Gheprofest 20. naer dat hij geheel het H. Landt door-reyst hadde, de Voet-stappen Christi ons Salighmaeckers devotelijck overdenckende; heeft sijn selven anderwerf, door de Ghehoorsaemheyt, om derwaerts wederom te keeren, op de Zee begheven: ende wordt naer een zwaer geveght, van de Algiersche Zee-roovers overwonnen, tot Agades in Slavernye ghevoert: alwaer hij met sijnen Africaanschen Heere heeft begonst soetlijck te handelen van het Catholijck Gheloove, met zulck eenen gheest ende uytwerkinge dat hij hem, ende gheheel de Familie, met ontrent twee hondert Slaeven van verscheyden Gheloove bekeert heeft. Van welk den Rechter door eenen Renegaet van aldaer verwettight zijnde, hebben sy hem gheworpen in eenen Kercker, daer naer vande waerheyt ondervraeght, heeft alles vrijmoedigh bekent: wordt naeckt op een slepende Stellagie ghelijck aen een Galge met de Aermen wijt open opgehanghen, aen de Voeten ghebonden hondert veertigh pont ghewichte al gheeselende door de Stadt gevoert, soo dat hij komende aen de Rechters-plaets scheen uyt een bloedigh Bad ghetrocken te zijn; van welcke tormenten hy ontwijffelijck soude ghestorven hebben, ofte de Rechters hem op een ander manier

ghedoodt, ten waere sijne Heere hem verlost hadde. Daer naer is hy wederom gekeert tot de Provincie sijne Moeder: Schipbraecke gheleden, ende naer den tydt van 3. daghen ende 4. nachten vlottende op de Baeren der Zee aen eene Klippe buyten de waters uytstekende gheslaghen, welcke naeckt opklimmende heeft met uyt den Hemel vallende Water ende rauwe Vischkens, die naer het afloopen van de Zee, inde Kreken bleven steken, sijn leven elf maenden onderhouden: van waer hij wonderlijck vande voor-by-zeilende Zeerovers is afghehaelt, te Sale opghebraght, ende wederghekeert in sijne Provincie. Besigh sijnde in den dienst van sijnen Eerweerdighen Pater Provinciael tot Aken, is door eene ghedurigh groeyende Kortse overvallen: Godt ende H. Maghet Maria danckende over al de weldaeden die hy in soo veel en merckelijcke noodtsaeckelijckheden van hun ontfanghen hadde, gherustelijck inden Heere ontslaepen. Waerom wij met recht betrauwen, dat hij stervende tot Godt synen Schepper met den Apostel heeft moghen roepen, eenen goeden strijd hebb'ick ghestreden, den loop hebb'ick volbraght, t'Geloove hebb'ick bewaert, voortaen wort my bewaert de Croone der Rechtveerdigheyt, die my den Heere weder-gheven sal in dien dagh den rechtveerdighen Rechter. Waer het saecke nochtans dat hy door de Menschelijcke kranckheyt hier van wiert wederhouden (want de oordelen Godts eenen afgrondt zijn) versoecken wij oodtmoedelijck, dat dese door U-L. Ghebeden & Sacrificien moghen uytghedaen worden.

REQUIESCAT IN PACE.

1926

De boodschap

Niklaas Coppenolle was opgevoed in de tucht van geslachten van hereboeren. Hij had een groot gevoel van verantwoordelijkheid over de mensen en de dieren die onder zijn bestier arbeidden en van wier vruchtbaarheid hij het genot had. En dat gevoel strekte zich ook uit over de grond wiens lot hem door zijn vader was toevertrouwd en die zijn deel eiste in zijn zorgen. Hij was een rechtvaardig man die ieder het zijne gunde; in geloofszaken hield hij er zijn eigen mening op na, hij vreesde God en regelde zijn bestaan naar de geest van goed en kwaad en niet naar het ijdele woord van hen die waarheid en gerechtigheid van anderen verwachten.

Hij had een vrouw en twee zonen; die had hij gevormd naar het beeld van zijn geest. Maar de oudste zoon scheen de vastheid te missen die nodig is om oprecht te zijn in het leven. Hij werd licht aan het wankelen gebracht door de reden van hen die uitvluchten ten gunste van de machtbezitters als eerbiedwaardige wijsheid voorhouden en in overwegingen over wat voordeel bijbrengt de kern van het leven verliezen.

De jongste was nog een knaap. Hij had de ingetogen aard van zijn vader geërfd en had die geslotenheid die op innerlijke kracht wijst. Zijn naam was Marcus.

Niklaas Coppenolle werd met ongunstige ogen bekeken door velen die niet begrijpen dat een mens zijn daden regelt naar de

oprechtheid van zijn eigen wezen. Maar hij was rijk en volhardend en daarom werd hij ontzien. En hij vond in zijn arbeid en zijn zorg alles wat hij nodig had om het geluk te vinden waarop een rechtschapen man rekenen mag. Hij vond zijn vreugde in zijn huis en in de stallen waar het vee in deemoedige kracht naar hem opblikte en de paarden, edel en glanzend van gezond leven, hinnikten als hij op hen toetrad. De akkers, donker geurend uit de recht getrokken voren of als een gouden overvloed onder de brand van de zon, waren de adem van zijn leven, en aan de weiden met het slapende water van de sloten en het rustige bewegen van het vee, koesterde zich zijn hart. Hij voelde daar, in de wetten van sterven, verrijzen en vruchtbaar worden, de aanwezigheid van God die door het woord der mensen tot een troebel en wanstaltig beeld wordt gemaakt.

Het geschiedde nu dat in het leven van het vlakke, wijde land waar hij woonde, de onrust en het verlangen van andere gewesten verneembaar werd. Eeuwen lang had het gezag onverminderd geheerst over willige mensen die waren opgekweekt in het geloof dat in de wereld onveranderlijke wetten van heerschappij en onderworpenheid golden. De armoede en de zware arbeid, waarin zij als kind hun deel hadden gekregen en die hun eenzame gezel was tot op hun sterfbed, hadden zij aanvaard als de wil van God die wacht tot na de dood om aan de arme de vreugde te schenken die tijdens dit leven aan anderen wordt gegund. Want zij die zijn woord verkondigden hielden de ellende als losprijs voor het hiernamaals. Wel was het gebeurd dat in stad of land mannen geen vrede vonden met deze regeling. Maar zij die heersten doodden het lichaam en zij die voorhielden hoe moest geloofd worden, vervloekten de ziel. En alles wat daarvan overbleef was angst en een zekere troebelheid bij hen die nader overdachten wat de geradbraakte of gehangen dromers hadden gezegd. Alles bezonk naar de diepe grond van het meer dat het spiegelbeeld is van het menselijk bestaan.

Nu echter werd deze roepstem luider. In een verwijderd land waren vele mannen opgestaan, vol hartstocht en geweld. Zij hadden een nieuwe leer van gezag en rechtvaardigheid verkondigd en door al de gebieden waar hun stem had geklonken, ging

een siddering van onrust. En de armen, die de grote meerderheid waren van Gods schepselen, zagen dat de wereld schoner kon zijn en hun ogen stonden vol verwachting.

Van daaruit sloeg de begerigheid naar het nieuwe over naar de verder liggende gebieden. En in de streek waar Niklaas Coppenolle woonde, waren enigen die naar het nieuwe hunkerden. Zij spraken schuchter onder elkaar over wat goed en mogelijk zou zijn. Niklaas Coppenolle dacht na over alles wat hij vernomen had; stappend langs zijn akkers, onder de wijde, lage hemel van zijn land, liet hij eerlijkheid en voorzichtigheid spreken in zijn gemoed. Hij overzag zijn bezittingen en voelde hoe dierbaar het loon van de arbeid is. En toen bij herfsttijd de jachthoorn zijn hooglied van trots en dood liet weerklinken in de verre bossen, peinsde hij lang na over heer en boer.

In de winteravonden die volgden, sprak de woordkarige man meer dan hij gewoon was. Want hij had vele dingen lang in zijn gemoed gedragen. ‘Wat die mensen willen is goed’, zei hij.

De oudste zoon luisterde onverschillig toe en de nieuwsgierigheid van zijn hart werd niet gewekt door wat hij hoorde. Maar de knaap stelde aan zijn vader vragen over veel wat niet tot zijn onervarenheid was doorgedrongen en wat door voor- en tegenspoed van het leven alleen zelfsprekend is. Zijn ogen glinsterden terwijl hij toehoorde en in het hoog laaiende vuur van de haardscheien de beelden van zijn edelmoedig hart volgde.

Al spoedig werd geweten in de streek dat Niklaas Coppenolle een aanhanger was van de leer der nieuwe rechtvaardigheid. Hij zelf sprak daar niet over met anderen, maar als men naar zijn mening vroeg wat hij voor goed hield, dan was zijn antwoord kort en oprecht. Velen waren verbaasd over wat zij vernamen want hij was een aanzienlijk man en had geen baat bij nieuwe schikkingen.

De overheidspersonen waren zeer wantrouwig en vijandig tegenover hem. Zijn buren vonden hem onvoorzichtig, maar

wachtten met hun oordeel over de grond van zijn levenswijze, want niemand is zeker van wat er morgen gebeuren kan. Hij ontving het bezoek van de parochiegeestelijke die anders alleen de voet over de drempel zette als hij de welgestelde man kwam aanspreken over geldelijke steun voor dingen die met zijn persoon of met het geloof verband hielden. Met de behendigheid van hen die gewoon zijn rond de dingen te spreken om niet tot de kern te tasten, vermeldde hij de verderfelijke onrust die in sommige streken heerste en de geestelijke wanorde die ook hier mensen van aanzien had aangegrepen. Niklaas Coppenolle hoorde hem aan en wedersprak hem niet want hij voelde zich niet getroffen door bedekte zinspelingen. En met een stroeve glimlach gaf hij de geestelijke een ruime som gelds voor de noden der armen.

'Ik zie dat er nog veel goeds in u steekt', zei deze, terwijl hij het geld aanvaardde.

Maar hij was niet tevreden over zichzelf noch over Niklaas Coppenolle.

Er kwam toen een tijd dat vele vorsten, op raad van de overheidspersonen en aanzienlijken in hun land, samenkwamen en besloten met de wapens uit te roeien wat het gewone lotsbestel van het leven bedreigde. Ook de geestelijkheid verhief de stem uit naam van het eeuwige en onvergankelijke.

De legers trokken door de streek waar Niklaas Coppenolle zijn hoeve had. Vee en paarden werden uit de stallen gehaald en leeftocht uit de schuren. Ook bij hem kwamen mannen met bevelschriften en voerden hoornvee en drie paarden met zich mee. Hij onderwierp zich aan dat gebod want wie in een orde van dingen leeft, kan hij zich niet onttrekken aan de redelijke eis die erdoor gesteld wordt. Maar zijn gelaat stond scherp en zijn mond bitter toen hij het verduldige vee van de hoeve zag drijven en de paarden die hij lief had zag heenstappen naar ongekende meesters.

De knaap stond naast hem en zag toe hoe in de stallen gekozen werd. Het bloed steeg in vlugge woede naar zijn gelaat; hij was nog te jong om zijn gevoel in zich op te sluiten. Tranen stonden in zijn ogen toen hij voor 't laatst de paarden zag die met snokkende koppen en zwepende staarten de klare morgen instapten. Hij greep de hand van zijn vader en deze omklemde de hand van zijn zoon met rustige druk alsof hij zeggen wilde: ‘Geduld maar’.

Korte tijd nadien vernam Niklaas Coppenolle dat anderen, die

even welgesteld waren als hij zelf, genadiger waren behandeld bij het invorderen van vee, paarden en leeftocht. En dat schapen en geiten waren weggehaald bij geringe boeren die in de roep stonden het nieuwe genegen te zijn.

Hij zei niet wat hij daarover dacht. Maar zijn hart was grimmig; hij zon niet op wraak, want hij wist dat in deze wereld het kwaad ongestraft blijft als het bedreven wordt door degenen die de wetten in handen hebben.

Op een dag in het najaar liep zijn zoontje Marcus in grote opwinding het huis binnen. Niklaas Coppenolle zat met de veder in de hand bij het boek waarin hij neerschreef wat hij bijhouden moest over zijn bedrijf: over zaaigoed en oogsten, over de vruchtbaarheid van het vee, over geboorte en afstamming van paarden en de namen van deze dieren. Zijn oog rustte op de plaats waar hij het verlies had opgeschreven van wat uit zijn stallen was weggehaald en hij dacht even na over het lot van de drie paarden wier namen hij zo pas had gelezen en die hem herinnerden aan dagen van krachtige en zegenvolle arbeid.

'Vader', schreeuwde de knaap, 'ik heb de baaie merrie gezien, de vijfjarige'.

Niklaas Coppenolle keek verrast van zijn boek weg. Er kwam blijdschap in hem want hij dacht dat het paard hem werd teruggebracht.

'Zij ligt in het span van Andries van de Kluis', riep de jongen opgewonden. 'Het is ons paard, vader, het is de baaie merrie'.

Niklaas stond op van zijn stoel. Hij stond sprakeloos te staren boven het hoofd weg van zijn zoon en zijn hand omspande de leuning zodat zij witgevlekt was rond de kneukels.

Dan sprak hij:

'Hebt gij daar reeds met anderen over gesproken?'

De knaap knikte neen.

'Zeg dan aan niemand wat gij gezien hebt', zei Niklaas Coppenolle.

'Maar vader, het is ons paard', schreeuwde de jongen.

Zijn vader keek hem strak aan; een gevoel van trots overweldigde hem toen hij in het opgewonden gezicht van zijn zoon zag en zijn blik werd zachter.

'Spreek er met niemand over', herhaalde hij, 'laat die zaken aan mij over'.

En hij ging terug in zijn stoel zitten, maar liet de veder onaangeroerd naast het boek liggen.

De volgende dagen liep hij langs de arbeid van de hoeve met zware gepeinzen en sprak niet veel. Maar hij was verheugd toen hij bemerkte dat zijn zoon aan niemand over het paard had gesproken.

Op een zondagmorgen nam hij de zware mispelaar uit de hoek en trad naar buiten zonder te zeggen waar hij heen ging. Hij hoorde het langzame galmen van de klok dat als een dof geruis door de bossen werd weergezonden. De aarde lag in de overgave van haar geschonken vruchtbaarheid onder de najaarszon en het water in de vlieten schemerde onder het vlotgras in het milde licht.

Niklaas Coppenolle was steeds met een luisterende ziel getreden door de velden waarmee zijn bestaan in innige verwantschap verbonden was. Hij voelde een dankbare liefde als hij in de eenzaamheid van hemel en aarde de gaven overdacht waarvan hij deelachtig was.

Wat hij zag en wat zijn gemoed in zich opnam, verzachtte een ogenblik de bitterheid van zijn gedachten. Gisteren was hij langs het land gegaan waar Andries van de Kluis met een span paarden aan de arbeid was. Hij had zijn paard herkend, en naar hem voorkwam had het veel van de glanzende schoonheid verloren waarop een boer trots is. Wat hij zag griefde hem zeer; meer nog

dan het verlies van zijn paard wrong in hem het onrecht dat hem zo loens en vernederend was aangedaan.

Hij haalde diep adem alvorens hij met de stok op de deur klopte en binnentrad.

Andries van de Kluis was een boer die wel in zijn doen was. Maar zijn geest was ijdel en bekrompen en zijn zorgeloosheid liet veel verloren gaan. Zo was zijn hofstede minder geworden dan toen hij ze uit de hand van zijn vader had ontvangen. Hij was afgunstig van hen die, in toewijding voor de eis der aarde, al hun bezorgdheid aan de dienst der aarde schenken, en het loon voor hun zorgen van haar ontvangen.

Aangezien hij niet vast stond in zichzelf en zich dikwijls naar de ogen van anderen moest richten, was hij vals en onoprecht geworden. En dat kostte hem weinig moeite want geen gedachte was hem zó dierbaar dat hij ervoor in tegenspraak zou gegaan zijn. Zijn ogendienst had hem de goedgunstigheid verworven van de overheidspersonen als die bij gelegenheid schouwing hielden over hun getrouwen.

Hij schrok op toen hij de harde klop op de deur hoorde en dadelijk daarna de gestalte van Niklaas Coppenolle in de deuropening zag.

'Ik kom mijn paard halen', zei deze.

Andries van de Kluis stond bedremmeld te kijken in de slordige keuken waar de resten van het morgenmaal nog op tafel stonden.

'Ik begrijp u niet', zei hij.

Niklaas Coppenolle rechtte zijn sterke gestalte toen hij antwoordde:

'Gij weet wel wat ik bedoel, Andries van de Kluis; mijn vijfjarige merrie staat bij u op stal en heeft in uw gareel getrokken in stede van in de strengen van een troswagen. Het is mijn paard en ik kom het halen'.

Andries van de Kluis lachte schamper; hij wist wie hem de hand boven het hoofd hield en voelde zich veilig.

'Alle paarden in mijn stal zijn de mijne', antwoordde hij, 'en niemand heeft er iets over te zeggen dan ik zelf. En wat in mijn stal staat, blijft er staan'.

Niklaas Coppenolle omklemde zijn stok en bedwong zich om de leugen niet uit het gezicht van de boer te slaan. Hij stond een wijle sprakeloos met opeengeklemde lippen; toen keerde hij zich om en ging heen.

Een verbitterd man schreed zwaar nadenkend door de najaarslanderijen. Hij was gekrenkt in zijn rechtsgevoel, meer dan in zijn trots of in het rechtmatig besef van zijn bezit. De rust van het land en de schoonheid van de morgen konden geen bezit nemen van zijn ziel; hoe meer hij nadacht over de loense wijze waarop een nietswaard in het bezit van zijn paard was gekomen, hoe heviger de wrok in hem levendig werd.

Toen hij thuis was gekomen vertelde hij wat gebeurd was. De knaap Marcus keek hem aan met ogen die schitterden van trots omdat hij alleen het geheim met zijn vader had gedeeld. Niklaas Coppenolle vroeg geen raad en zei ook niet wat hij zinnens was te doen. Maar heel de namiddag liep hij het veld in, zinnend over de middelen om in zijn recht te komen. En ook verder dacht hij, over de schijndeugd der mensen en hoe God niet levend kan zijn in de harten van hen die zijn naam gebruiken en zijn woord alleen in de mond nemen om anderen op hun plichten te wijzen.

En nadat hij in eenzaamheid overdacht had wat hij zeggen zou, ging hij tot bij de parochiegeestelijke. Het was een man in

de kracht der jaren die zijn gezag overal liet gelden waar de heer en de drossaard nog enige speling hadden overgelaten.

Niklaas Coppenolle zegde hem wat er was geschied en hoe het paard volgens goddelijk voorschrift en menselijke wet terug in zijn bezit moest worden gebracht. De geestelijke meende dat het hier een rechtsgeding gold waarin alleen de drossaard uitspraak kon doen. En toen wees Niklaas Coppenolle hem erop dat hij de zaak in der minne en zonder opspraak verlangde geregeld te zien en dat het de taak was van het geestelijk hoofd der gemeente de hoge wet van rechtvaardigheid te doen onderhouden.

Waarop de geestelijke zich kort aangebonden toonde en wedervoer dat zij die de overheid miskennen eerst dan hun toevlucht nemen tot het gezag als het hun bate bijbrengt, en dat de bewering van iemand die heult met doemwaardige leerstellingen niet overtuigend kan zijn tegenover het woord van een godvrezend en onderdanig man.

Niklaas Coppenolle hoorde hem aan met stijgende verbittering. Maar hij vond geen woorden om duidelijk uit te brengen wat in hem omging. Alleen wist hij klaar in zichzelf dat de man die zo sprak niet het recht had uitspraak te doen over goed en kwaad. En in grammen moede verliet hij hem zonder verder te antwoorden.

De drossaard was een man waarvoor men schrik en ontzag had; hij had zijn macht van de graaf die ze op zijn beurt van de vorst hield. Hij sprak recht en strafte en het was niet zonder gevaar in zijn aanwezigheid te moeten verschijnen als hij u ongenegen was. Want wet en recht bestaan slechts in de mate van de rechtvaardigheidszin van de rechters. Hij was verder een man die doorkneed was in de geplogenheden van de wereld; hij hield van geld dat macht en genot verleent en was niet ongevoelig voor de genietingen die een vrouw schenken kan. En aangezien het een graag gedulde menselijke zwakheid is het onderscheid tussen eigen voordeel en het recht van anderen weg te wissen vond hij zichzelf niet schuldig telkens als zijn rechtspraak verduisterd werd door een geldbeurs of door de brandende vreugden met een begeerde vrouw.

Hij had met tegenzin naar de aanklacht van Niklaas Coppenolle geluisterd en een dag bepaald waarop het geding over het bezit van het paard beslissen zou. Hij kende de zaak reeds alvorens Niklaas bij hem kwam, en eveneens wist hij reeds welk vonnis hij zou vellen.

Daar stonden dan vóór hem Niklaas Coppenolle en Andries van de Kluis en enkele lieden die deze laatste met zich had meegenomen om zijn woorden te bevestigen. Ook het paard was

daar. En Niklaas Coppenolle had een gevoel van spijt en medelijden toen hij het dier zag.

En toen beide partijen van het geding gesproken hadden, vroeg de drossaard aan de lieden die door Andries van de Kluis waren meegebracht wat zij van de zaak wisten. En allen zegden dat zij het paard in de stal waar het nu stond geweten hadden lang vóór de paarden door de voorbijtrekkende legers waren opgevorderd. En zij zwoeren bij God dat zij de waarheid spraken en niets anders dan de waarheid. Het was Niklaas Coppenolle te moede alsof alles rondom hem ineenstortte. En bevend van verontwaardiging antwoordde hij op de vraag van de drossaard, welke lieden instonden voor zijn woord, dat zijn recht niet door de mond van anderen moest worden bevestigd. En hij kloeg de meineed aan van hen die met een gerust gelaat valsheid in getuigenis bedreven. Maar de drossaard wedervoer bitsig dat hij deze lieden kende als waarheidslievende en plichtgetrouwe mannen wier woord opwoog tegen dat van iemand waarvan de trouw aan de bevestigde dingen in twijfel mocht worden getrokken.

Ontmoedigd keek Niklaas Coppenolle rondom zich. Toen vroeg hij plots:

‘Wat is de naam van het paard en wat is de naam van de paarden waaruit het is geteeld?’

Andries van de Kluis gaf geen antwoord. Een paard voor hem was baai of bruin, zwart of vos; want hij had geen genegenheid voor zijn dieren en voelde niet de behoefte om liefkozend of aanmoedigend hun naam te roepen.

Niklaas Coppenolle riep hoopvol uit:

‘Luister, heer Drossaard, en luistert gij lieden. Hij kent de naam niet van het paard en hij kent ook niet de afstamming. Luistert en ziet naar het paard’.

En hij riep met grote genegenheid in zijn stem:

‘Frieda’.

Het paard spitste de oren en hinnikte bij de vertrouwde klank.

Maar de drossaard zegde dat de waarheid door de getuigen voldoende tot haar recht was gekomen en dat het gehinnik van een paard niet kon ingeroepen worden tegen de verklaring van betrouwbare en oprechte lieden. Hij las uit zijn boek de woorden die zijn gezag bekrachtigden, wees Andries van de Kluis als de rechtmatige eigenaar aan van het paard en had scherpe woorden van afkeuring voor hem die de geheiligde macht van de wet had willen misbruiken om bedrieglijk zijn bezit te vermeerderen.

Het duurde vele dagen alvorens Niklaas Coppenolle kon wennen aan de gedachte dat hij niet bereden was door de nachtmerrie maar dat alles werkelijk gebeurd was zoals hij het zich herinnerde. Een stille maar diepe toorn lag in zijn hart en hij kon niet berusten bij het mens-onterend onrecht dat hem was aangedaan. Overdag liep hij somber en afgetrokken door de hoeve en 's nachts zon hij op de laatste mogelijkheden om in zijn recht te komen. Terwijl hij de tevreden slaap van zijn vrouw naast zich hoorde, lag hij onrustig en gekweld door de obsessie van zijn onverdiende lot. En hij kon niet begrijpen hoe de parochiegeestelijke en de drossaard de naam van God durfden uit te spreken. Een wrange haat stond in hem op tegen de mensen; hij overdacht hoe bij het geding het paard Frieda het enige schepsel was geweest dat in zijn natuurlijke oprechtheid had gehandeld. En hij besloot voortaan de mensen te bejegenen zoals hij ze nu kende.

Hij was steeds een man geweest die het gezag in de geestelijke en tijdelijke orde had aanvaard. Nu geloofde hij daar niet meer in want wie als gezagvoerder de strenge eisen van het gezag in zijn eigen handelingen niet laat tot gelding komen, ontkracht en onteert het gezag. En zo lag de wereld thans voor hem als de buit van schijndeugd, hebzucht en begeerlijkheid, en hij voelde dat de enige vastheid die hij kon vinden, in zichzelf te zoeken was.

Hij had nooit gehandeld in de eerste opwelling van zijn woede

want dat is de daadkracht van de zwakke. En ook nu liet hij alles in zich bezinken. Maar het gevoel van misprijzende woede werd niet geringer in hem.

En op een morgen toen de adem van de eerste winternachten het gras van de weiden met broze rijp had overtogen, haalde hij van de bovenkamer het korte zwaard dat weleer zijn vader als vrije boer had gedragen en gordde het om zijn middel. En hij beval zijn zoon Marcus met hem mede te gaan.

Hij sprak geen woord toen zij schreden in de morgenkilte en toen hij het woonhuis en de stallen van Andries van de Kluis in 't gezicht kreeg bleef hij een ogenblik staan alsof hij nog met zichzelf wilde beraadslagen. Hij strekte de hand uit en zei:

'Daar staat mijn paard'.

En met rustige schreden ging hij op de stal toe.

Het was er alsof er nooit een mens had gewerkt. Het erf lag levenloos in de grauwe dag. Niklaas Coppenolle rukte de deur van de paardenstal open, lei een halsband om de nek van het paard dat het zijne was en voerde het buiten. Het dier hinnikte toen het in de koude buitenlucht stapte en wendde de kop naar de schouder van zijn meester.

Dan werd de deur van het woonhuis opengetrokken en Andries van de Kluis liep naar buiten met twee knechten die bij hem in de keuken zaten te lummelen. En onder groot geschreeuw legde hij de hand op de halsband van het paard en greep met de andere naar de keel van Niklaas Coppenolle. Maar deze trok het korte zwaard en gaf een houw in de arm die naar zijn leven tastte. Andries van de Kluis liet zich schreeuwend op de grond vallen en beide knechts sloegen hun armen rondom het lichaam van Niklaas Coppenolle en hielden hem in bedwang. Toen de zoon Marcus zijn vader wilde helpen, gaf deze hem het bevel zich stil te houden. En met een krachtige ruk van het lichaam schudde hij de twee mannen van zich af, toonde hun dreigend het korte

zwaard en stapte met het paard van het erf. Hij was bleek maar zijn ogen schitterden overmoedig.

Dezelfde dag nog kwamen gewapende mannen onder het bevel van de drossaard en voerden Niklaas Coppenolle geboeid met zich mee. Ook het paard werd uit de stal gehaald.

De drossaard sprak het vonnis uit in kortgeding. Niklaas Coppenolle werd veroordeeld tot een zware geldboete en zou acht uren aan de kaak te pronk staan. Deze straf was zo mild, sprak de drossaard, uit eerbied voor de nagedachtenis van Niklaas' vader die een eerbiedwaardig man was geweest.

Niklaas Coppenolle stond acht uren aan de schandpaal. Zijn gelaat scheen ingevallen in deze korte tijdspanne maar zijn ogen fonkelden even trots als vroeger. En toen zijn zoon Marcus voorbij kwam en met hem sprak glimlachte hij hem toe en troostte hem. Hij had zelf gewild dat de knaap de beschaming van zijn vader zou aanschouwen. ‘Om nooit te vergeten, mijn jongen’, had hij gezegd.

Dat alles verwekte veel praats in de streek. Maar spoedig werd het vergeten in de arbeid en de zorg van iedere dag. Niklaas Coppenolle echter schreef in een boek alles op wat er gebeurd was, want hij wilde dat zij die na hem kwamen niet zouden vergeten.

De vorsten waren teruggekeerd van de veldtocht tegen hen die de inhoud van het leven wilden wijzigen en over de verhouding van mens tot mens anders wilden beschikken. Hun wapens waren de sterkste en hun aantal was het grootste geweest. En in alle kerken weerklonken dank- en loftliederen omdat het kwade ten val was gebracht.

Nog was het gezang van de vromen niet uitgestorven of al degenen die de roep hadden de vernieuwing gunstig te zijn, werden lastig gevallen. Brand en roof en gewelddaden werden straffeloos tegen hen gepleegd; en zij die zich tot de drossaard wendden kregen te horen dat de bescherming van de wet zich niet over allen uitstrekt, en dat het verontwaardigde geweten van de plunderaars waardering maar geen straf verdiende.

Ook Niklaas Coppenolle had zeer te lijden onder deze tot deugd verheven boosaardigheid. Er was vee verdwenen en op zijn akkers waren verwoestingen aangericht, maar hij bleef kalm bij zijn werk. Op een avond trof hij in de buurt van zijn stallen een man aan die reeds herhaaldelijk de bescherming van de overheid had genoten voor velerlei schelmstukken. Niklaas Coppenolle vroeg hem niet wat hij kwam doen, maar greep hem vast en sloeg hem ongenadig af zodat de man vloekend en bloedend wegsukkelde. Ditmaal kreeg de boer geen hinder van de drossaard en de plagerijen en diefstallen verminderden.

De maanden gingen; het werden jaren. De oudste zoon van Niklaas Coppenolle huwde en ging zich vestigen ver van de streek waar hij geboren was. Hij verzaakte aldus aan de hofstede waarop hij als eerstgeborene kon aanspraak maken en verkoos een rustig bestaan met geringer bezit in een vreemd gewest boven de moeilijkheden waartegen zijn aard niet was opgewassen. Niklaas Coppenolle sprak geen woord om hem op het erf te houden waar sinds zovele geslachten de oudste der Coppenolles het bezit uit vaders handen ontving.

De knaap Marcus was negentien jaar geworden. Hij had de sterke, gesloten aard van zijn vader en evenals deze, had hij een diepe genegenheid voor de arbeid die de mens met het leven der aarde verbindt en hij hield van de dieren, die onderworpen gezellen zijn van de mens.

Niklaas Coppenolle keek met welgevallen naar de rijzige, sterke jonge man waarin zijn bloed klopte en die zijn geest weerspiegelde. De jonge Marcus leefde evenals zijn vader ver van de mensen, maar hij was aandachtig voor wat in de wereld omging. En de geruchten die jaren geleden de grote onrust voorafgingen waren niet gestorven want de geest wordt niet overwonnen door het zwaard. Meer en meer kreeg zijn onbestemde hartstocht gestalte, maar hij zei niets tegen zijn vader van wie hij had geleerd eerst dan te spreken als woorden niets meer kunnen veranderen aan de getroffen beslissing.

Op zekere dag kwam hij bij zijn vader die de staldeur achter zich sloot na zijn avondbezoek aan de dieren. En hij zegde hem dat hij besloten had te vertrekken naar de gebieden waar de mensen leefden en streden in de gedachten waarin ook zij gehoopt hadden en waarin zij geloofden. Niklaas Coppenolle hoorde hem aan met trots en weemoed. Hij dacht aan de hoeve die rechten op zijn geslacht mocht laten gelden. En hij antwoordde dat hij met zichzelf overleg moest plegen.

En toen hij daarover in het klare was gekomen, deelde hij zijn

zoon Marcus mede dat hij zelf voor het bestel der hoeve zou zorgen tot op de dag dat hij weerkwam. ‘Want gij moet weerkomen’, zei hij. En toen de dag van het afscheid gekomen was, opende Niklaas Coppenolle de oude eiken koffer die bevatte wat vele geslachten aan waardevolle dingen hadden nagelaten en nam er een ring uit. ‘Steek die aan uw vinger’, sprak hij, ‘en verlies hem niet’. Het was een stuk van zwaar goud waarop een valk stond afgebeeld met daaronder de woorden: IC BLIVE SO.

Vóór de zon opging zat Marcus Coppenolle in het zadel, zodat niemand in het dorp hem zag wegrijden. In het schemerige licht zag hij de gestalten van huis en stallen. ‘Ik kom weer, vader’, zei hij.

En Niklaas Coppenolle bleef alleen op de hoeve.

Aan niemand had hij gesproken over de tocht van zijn zoon, en toch vernam men weldra in heel de streek dat Marcus Coppenolle een onderkomen in de vreemde had gezocht. Niemand kon juist gissen waar of waarom en de kwaadwilligen meenden dat hij zich in veiligheid had gebracht voor de gestrengheid der wet. Maar ook deze nieuwsgierigheid stierf in de loop van de dagen.

Niklaas Coppenolle dacht veel aan zijn zoon hoewel hij zelden over hem sprak. Na vele maanden was een vreemdeling op de hoeve geweest die hem berichtte dat Marcus welvarend was en grote roem had behaald in de zaak waarvoor hij streed. Zijn hart was warm geworden bij deze woorden. En herhaalde malen had hij die avond gezegd aan zijn vrouw die haar bezigheid over het haardvuur had na de slachttijd, dat zijn naam en zijn eer in veilige handen was. Maar sedertdien was geen tijding meer uit de vreemde gekomen.

Op een vooravond in het najaar, als de waakhonden blaffen tegen wind en wolken, werd er aangeklopt. Een grote baardige

man stond in het licht van de deur, de arm in de leidsels van zijn paard.

Toen het dier was gestald en verzorgd en de honger van de man gestild, zei hij:

‘Niklaas Coppenolle, ik heb een boodschap van uw zoon Marcus. Hij verlangt dat gij naar hem zoudt gaan en als bewijs voor de waarachtigheid van mijn woorden, gaf hij mij deze ring mee’.

En uit zijn beurs haalde hij de ring met de valk en de spreuk: IC BLIVE SO.

Niklaas Coppenolle vermoedde wat de boodschap beduidde. En met een siddering van angst in de stem vroeg hij:

‘Is het erg?’

De man knikte zwijgend en zij zaten zonder woorden voor de haard en keken in de vlammen terwijl de moeder, wenend en gelaten, het overschot van het maal opruimde.

‘Ik kom weer,’ had hij gezegd, sprak Niklaas Coppenolle tot zichzelf.

Vóór zij zich ter ruste begaven, wilde hij nog weten hoe groot de afstand was en de man antwoordde dat hij vijf dagen geleden Marcus Coppenolle had verlaten en zijn paard niet had gespaard.

En vroeg in de morgen stegen zij te paard. Hoezeer zijn hart ook vol kommer was, keek Niklaas Coppenolle aandachtig rond in de steden waarlangs zij kwamen en wier namen door zijn gezel werden genoemd. En hij bewonderde de stromen en de zwarte wouden en verbaasde zich over de grote uitgestrektheden van land waar nooit mensen hadden gearbeid.

En hoe dichter zij bij het einde van hun reis kwamen, hoe zwaarder zijn hart werd in hem. Hij was zijn leidsman erkentelijk dat hij spaarzaam was met woorden en dat hij zich niet langer ophield dan nodig was voor rust en nooddruft van mens en dier. De vijfde dag van hun reis zei de man die hem de boodschap had gebracht:

‘Wij zijn niet ver meer van de plaats waar uw zoon Marcus is’.

Zij trokken nog over een water dat bruiste tussen lage heuvels en reden door een dorp waar vlijt en tevredenheid met het lot aan huizen en mensen bemerkbaar was.

Dan zei de leidsman:

‘Hier is het’.

Marcus Coppenolle had de zware tred van zijn vader vernomen; die had hij nooit vergeten. En zijn ogen glansden toen zijn hand in vaders beide handen lag.

Hij had de strijd gestreden voor wat hij met een oprechte ziel goed en waarachtig achtte. En hij verbeidde nu het einde van de soldaat.

Niklaas Coppenolle vernam van hem dat zijn zoon Marcus een vrouw had genomen, de dochter van de hoeve waar zij thans waren. Het was een goede vrouw geweest, zacht en geduldig als moeder thuis, had hij gezegd. Zij was gestorven drie jaar geleden bij de geboorte van zijn zoontje.

Het kind werd bij Niklaas Coppenolle gebracht en keek onbevreesd in het gezicht van de oude man.

'Hij heet Niklaas zoals zijn grootvader', zei Marcus.

Hij liet zijn hand rusten op het hoofd van het kind.

'Hij heeft uw aard, vader', sprak hij, 'hoe jong ook, heeft hij reeds getoond dat hij van uw bloed is. Gij moet hem meenemen met u en als hij man wordt moet gij hem de boodschap overmaken in mijn naam. Zeg hem hoe ik was en wat ik gedaan heb; zeg hem dat ik nooit vergeten heb wie het deed en waarom het geschiedde. Ook hij mag het nooit vergeten, vader; want hij moet opgroeien als een dorstige naar de rechtvaardigheid en er

bestaat geen rechtvaardigheid zonder vergelding. Dat hij niet vergete, vader'.

'Hij zal niet vergeten, mijn kind', zei Niklaas Coppenolle.

En hij lei zijn handen voor zijn gezicht en weende stil; hij weende de tranen die vele jaren van bitterheid en miskenning ongestort hadden gelaten.

Nog drie dagen bleef Marcus Coppenolle in leven en besprak nog vele zaken met zijn vader. Dan drukte Niklaas de ogen dicht van zijn zoon met eerbied en tederheid.

Toen hij de terugtocht aanvaardde zat de kleine Niklaas Coppenolle vóór hem op het paard. De oude man herkende de steden en de rivieren waarlangs hij was gereden en noemde ze aan zijn kleinzoon. Hij reed met korte dagreizen om de kleine jongen te sparen hoewel deze flink en uithoudend was. En hij schikte het zo dat het valavond was toen hij door zijn eigen streek huiswaarts reed.

De nacht viel toen hij met het slapende kind in de arm het erf opreed. Het deed zijn ogen open toen het in de warmte en het licht werd binnen gedragen. De vrouw weende, hoezeer een gevoel van vreugde en plotse liefde haar vervulde en ook Niklaas Coppenolle was ontroerd.

Hij nam de kleine Niklaas op zijn knie.

‘Hij zal worden als zijn vader,’ zei hij, ‘een oprecht man die de waarheid en de rechtvaardigheid meer liefheeft dan de lof der mensen; hij zal de huichelarij misprijzen en zijn leven plaatsen boven het bedrog der woorden. Aldus zal het wezen, zo helpe mij God’.

En toen alles rustte in de slaap, legde hij de ring van zwaar goud in zijn hand en overdacht de zin van wat erin was gegrift. Hij legde hem terug in de oude eiken koffer en ging zitten schrijven in het boek waarin de jonge Niklaas Coppenolle later de boodschap van zijn vader lezen zou.

1946

Mensen achter de dijk

Voor Suzeke, mijn vrouw.

Alle personages uit dit boek,
Puck uitgezonderd, zijn verzonnen.
Nota van de auteur.

I

De wind strijkt vanuit de Durmevallei over het dorp. Ik hoor hem zoeven daar ik loop, geborgen onder moeders lakense kapmantel. Ik schrijd veilig en gelukkig naast haar in de warme duisternis die mij afsluit van de wereld. Moeders hand is vol rustig, innig leven en zonder te zien waar ik ga, klem ik die hand in de mijne en zie in mijn verbeelding de huizen waarlangs wij gaan. De lage werkmanshuisjes van de Kapellestraat met wat verder een boerenwoning die gaandeweg verloren staat in het dorp; en de winkels waaruit nu de lichtschijn valt over de straat. Ik hoor de stap van mensen naast mij, een winkeldeur gaat met belgerinkel open.

- Pas op, de goot, zegt moeder.

Ik trek de mantel open, op een kier om zo te zeggen. De valavond en de wind en het gerucht van de straat zijn meteen weer rondom mij. Ik stap over de goot die de straat dwarst en het dikke, flauwe licht van de lantaarn glimt in het donkere water. Ik trek de mantel weer dicht en wandel voort in mijn wereld vol warme, geheimzinnige vereenzaming.

Het is alsof de geur van de kerk nog rondom mij hangt; zware wierooklucht en die mist van verstorvenheid die ernstig en treurig maakt. Als moeder tijd heeft gaat zij naar het lof en ik ga mee; als wij terugkomen is het duister en dan ga ik aan haar hand, onder de warme, donkere mantel naar huis. Het is de

maand oktober en de vrouwen gaan sterkte zoeken in de rozenkrans. Het gemurmel van hun gebed stijgt rondom mij, hun gestalten zijn zwaar en onbeweeglijk in de gele schemervlekken van kaars en lamp. En van zohaast wij in het kerkportaal zijn glijd ik onder moeders mantel Zo ga ik van de kerk naar huis, afgesloten van de mensen, en alleen de warme, weke druk van moeders hand weerhoudt mij in de werkelijkheid.

Ik stel mij voor hoe moeder stapt. Hoog opgeschoten en statig in de zware lakense mantel die tot aan de hielen reikt; edele, zwarte stof die een leven lang haar dienst doet. De satijnen muts met binders staat op haar dicht blond haar dat achter aan het hoofd in een dikke wrong is samengevlochten. Ik hoor ze soms goên avond zeggen en ik tracht, aan de klank van de stem, te raden wie haar groet. Maar de woorden komen verdoft en ver tot mij.

Met lange rukken duwt de wind tegen ons aan; zijn klagend gezoef dringt door tot mijn warme schuilplaats en roept in mij het gevoel van oneindige uitgestrektheden waar hij als een tastbaar, grijpelijk leven overheen woelt. Er vallen geen lichtvlekken van winkelramen meer onder de boord van de mantel.

- Moeder, roep ik, zijn wij aan het kerkhof.

Mijn stem klinkt vreemd en zwak, verdoofd en als opgezogen in de stof.

Maar moeder hoort het en ik hoor ze ‘ja’ antwoorden.

Wij gaan heel alleen voorbij het kerkhof. Bang ben ik niet, maar vervuld van een grote eerbied. Daar liggen de lichamen van mensen wier ziel God reeds aanschouwt, heeft moeder mij gezegd. En 's avonds liggen zij daar zo eenzaam, een wereld op zichzelf van hen die wachten op de opstanding. Ik bid drie weesgegroeten, ik weet dat ook moeders lippen bewegen onder de woorden van haar gebed.

Rechtdoor loopt de weg door akkers en weiden. Een bosje is er waar arme mensen hun geit laten grazen tussen de wijd

uiteenstaande stammen van kanadapopulieren. Van daaruit gezien is het alsof de wereld ten einde is: geen huis meer, de straatweg wordt een wegel die doorloopt in een gebied dat niemand schijnt toe te horen. En toch komt soms van daaruit ver geblaf van honden; als de wind een poos gaat liggen is het alsof een hond scherp en lang ligt te huilen in de duisternis.

En linksaf gaat de weg naar huis. Nu weet ik huis voor huis waar wij voorbijkomen. Veel zijn er niet. De kinderen, wier hoge roepstem ik soms hoor antwoorden op de kijvende woorden van een vrouw, zijn mij bekend. Maar boven alles hoor ik nu de wind met brede, lange stoten over het veld trekken. De geur van het vochtige raapland dringt door tot mij en doorweekte blaren ploffen tegen moeders mantel. De naderende herfst omgeeft mij met al zijn geluid en zijn plotse stilte.

Ik schrijd met moeder naar de eenzaamheid waar wij wonen. Ik druk haar goede, warme hand tegen mijn wang en ik weet dat zij nu zachtjes glimlacht. Het is alsof ik ze hoor zingen; dat doet zij slechts als zij alleen is. En wij zijn nu alleen, moeder, alleen in het stille land tussen de dijken die hun lis en hun zompen tot ver in de akkers vooruitschuiven. Plots blijft zij staan: zwellend op de wind komt het gelui van een klok. Moeder buigt zich voorover tot mij: ‘Bid voor de gelovige zielen’, zegt zij.

En als wij gezegd hebben ‘...in vrede rusten. Amen’, stappen wij naar huis.

II

In de hoek tussen Durme en Schelde ligt een kleine hofstee. Anders zijn daar niet dan kleine hoevetjes en arbeiderswoningen. Zeer klein zijn deze laatste: een kamer voor het leven overdag, een afgeschutte zoldering voor 's nachts. De mensen zijn arm, zoals hun ouders vóór hen waren maar zij leven zonder naar rijkdom te verlangen, zij kunnen zich moeilijk voorstellen dat het anders zou zijn dan het is. En indien zij een wrokkig woord uitspreken tegen de rijke mensen van het dorp, dan is dat niet zozeer omdat zij de rijkdom misgunnen aan hen die erin geboren zijn dan wel omdat zij niet kunnen aannemen dat een rijke mens dingen doet die ze bij een arme gemeen vinden.

Het is er zoals in het begin der dagen, in die hoek tussen stroom en rivier. Een schoonheid waarnaar men steeds verlangt als men ze niet bezit; zij is in mijn leven gegroeid en hoe ouder ik word hoe vaster ik het beeld in mij sluit van groen en water, zon en lis, en het geheimzinnige van lage boompjes tussen de sloten. 's Zondags, in de zomer, komt de burgerij er wandelen en rustige renteniertjes drinken dan een profijtig pintje bier in een van de twee herbergen waar in de week zelden iemand komt. Maar op de werkdagen zijn aarde en licht ongestoord aan zichzelf en op de dijken mummelt hier en daar een geit en kijkt met weemoedige ogen naar iets wat zij alleen ziet.

Ik ben acht jaar en groot voor mijn leeftijd en ik leer vlijtig

in de school, die een half uur ver is. De onderpastoor die katechismus geeft is over mij tevreden, dat hoort ook zo, zegt moeder, want over een goei twee jaar moet ik mijn eerste kommunie doen. Vader zegt van mij: ‘daar steekt geen boer in’, en dan glimlacht moeder en tracht mijn haar glad te leggen dat blond en weerborstelig is. En de kinderen uit de buurt zijn allemaal mijn vrienden; heel veel zijn er niet. Het is een klein, verlaten gehucht en de huizen staan er niet opeen.

Maar het is ook goed alleen te zijn. Water en groen zijn gezelschap en het is geen dromen als men ligt onder de notelaar en ziet hoe aan de ene zijde de Durme naar de Schelde toe stroomt en aan de andere zijde de weiden met het stevige, brede gras vol gele bloemen staan. En al die hoven waar alles wild dooreengroeit rondom de mispelbomen; als men over de sloot komt waar het water altijd hoog en stil staat, is men in een wereld vol benauwde schoonheid. Het gonst er van het onzichtbare leven van bijen en vogels en het is alsof de struiken en het gras in nooit onderbroken gefluister zijn. Licht en warmte doordringen nooit helemaal de verborgenheden van deze wildernis tussen de sloten. Steeds is er een sterke geur van modder en het groen riekt er met dezelfde felheid als afgesneden en vertrappeld lis. Alleen wanneer de mispels worden geplukt lopen er mensen in. Daarna blijft voor maanden alles in stille ongeschondenheid en groeit er voor zichzelf.

Soms zit er een visser aan een van de twee putten die door een wegeltje gescheiden zijn waar geen twee mensen naast elkaar kunnen gaan. Zij zijn effen en diep, die putten. Leander, de oude grafmaker, zegt dat zij zo diep zijn dat de kerktoren van Hamme er niet bovenuit zou steken. Ik blijf soms staan op het wegeltje, tussen de twee putten, om het angstwekkende te ondergaan van deze diepten. Aan de verste zijde, waar geen mens komt, ligt het water vol grote, platte blaren, waar in het seizoen bloemen staan zoals er nergens zijn.

En achter dat alles liggen de dijken. Zij zenden naar de weiden en akkers toe hun uitlopers van lis en planten waaruit het water en de wind ademen, en het gras dat hoog en sterk groeit, loopt naar hen toe. De lucht is er zwaar en scherp tevens, zoals nergens elders, geur van lis en vochtig gras en de bijtende warmte die uitgaat van de blaren der notelaars. Als ge die door uw handen wrijft dringt de groene, vlugge reuk u prikkelend door het lichaam. En wanneer de noten nog vol snot zitten in de groene sloester, komen mannen met scherpe ladders en plukken ze voor Mijnheer Hippoliet. In grote vaten worden zij naar Engeland gestuurd. De weinige vruchten die blijven staan en rijp worden, verscholen in 't gebladerte, worden afgekluppeld door roepende en tierende jongens. Daarna wordt het weer stil op de dijken.

Een eindje verder, in een gewarrel van slijk en riet komen Durme en Schelde samen en stromen naar het Noorden. Daar is het alsof een land ophoudt, mijn land in de hoek van twee waters. Er is niets dan wind en water en riet met hoge pluimen waar in de zomerhitte de karekiet slaperig zingt. Gij kunt er denken aan de zee, de wolken zijn er soms zo groot dat zij een heel dorp omvatten en de wind komt er van zeer ver. Het water dat in vlugge gulpen uit de Durme komt wordt ineens opgenomen in de brede vloed van de Schelde; het is alsof het stilstaat vooraleer in de stroming te verdwijnen. En in de herfst stijgen scharen vogels uit de zompen en slaan zich met donker gekrijs tussen de wolken en het water naar Klein-Brabant toe.

- Ik geloof dat de roest in de rogge zit, had vader gezegd.

En toen ik voorbij de spinbaan ging waar Stinus met kleine stapkens, altijd even klein, achteruit ging, zei ik:

- Stinus, de roest zit in de rogge.

Hij bleef stilstaan. Hij zag mij aan alsof hij niet goed

begrepen had, en dan keek hij ver weg, boven de toppen van de kanada's, en zei treurig:

- Zeg dat toch niet, manneken, zeg dat toch niet.

De zaterdagmorgend daaropvolgend ging ik bij Leander, die een half mensenleven grafmaker is geweest. En ik zei hem:

- Leander, de roest zit in de rogge.

Hij keek mij aan met zijn ogen die nog hel blauw waren onder de wenkbrauwen; hij vroeg wie mij dat gezegd had.

- Vader, zei ik fier.

- Ja, zei Leander, die zal het wel weten.

En hij zweeg een hele tijd. Hij haalde zijn tabakspruim van tussen zijn kiezen en borg ze in zijn muts.

- Dan zal de grafmaker werk krijgen, meende hij.

Zoals vader gezegd had was het. De roest zat in de rogge. En dan zei vader ook nog:

- De aardappelen hebben weer de plaag.

Dat was het derde jaar dat de aardappelen de plaag hadden.

En in de winter kreeg de grafmaker veel werk.

Het was nog maar half augustus toen moeder de deur vroeg grendelde als de schemering viel. En elke avond bad zij voor, veel langer dan naar gewoonte, zodat ik er slaperig van werd en het antwoord van vader kort en onduidelijk. Er lag een grote angst in die avonden, er lag angst over heel het land.

Mijn vader was erg onrustig en alvorens wij naar bed gingen trok hij het erf op en lichtte met een bollantaarn in stal en schuur. Moeder keek hem vragend aan als hij terugkwam; hij schudde het hoofd en zei: ‘Niets’.

Hij was niet zeer spraakzaam, mijn vader. Hij was niet groot, maar stevig uitgegroeid zoals mijn broer Louis. Die waren uit hetzelfde hout gesneden, zei moeder. Mijn zuster Mathilde en ik hadden het meest van moeders kant. Wij waren groot en blond en moeder vond dat wij sprekend op haar vader leken. Die had in het dorp gewoond waar hij bakker was. Het rook er steeds

fijn naar het zuivere brood en als ik wachtte bij de oven tot de grote, geurige broden werden uitgetrokken, verlangde ik steeds om bakker te worden. Ik heb lang getwijfeld tussen bakker en timmerman. De liefde voor deze stiel kwam mij van Vien. Ik had grote bewondering voor Vien. Hij was wagenmaker van beroep maar hij had de naam ook de fijne stiel te kennen. Al de deuren van het gehucht had Vien gezaagd, geschaafd en ineengestoken. En hij zwol van trots als een trouwlustige hem kwam vragen of hij ook geen meubels maakte. Hij had het tot tafels, kasten en beddebakken gebracht; stoelen, dat was geen werk voor hem, zei hij. Als hij aan zo een meubel begon geschiedde dat met grote plechtigheid: hij zette zijn zwarte ijzeren bril recht waarvan de brug met naaigaren was omwonden en deed een zeer omslachtig reken- en tekenwerk met zijn plat potlood.

- Een meubel, dat vraagt studie, zei hij, half tot mij, half tot zichzelf.

Dan verdrong, in mijn kinderlijke zinnelijkheid, de geur van de krollende schavelingen de geur van meel en vers brood. Ik zag hoe uit planken en balkjes het meubel van Vien zijn vorm kreeg. Van toen af heb ik een grote liefde voor het hout bewaard. Het leeft voort uit de boom en draagt in zijn vlammen en weren de merktekens van zijn groei, het riekt niet naar dood en duisternis zoals het ijzer, maar heeft de geur van het leven; al wie arbeidt draagt de reuk van zijn arbeid mee in zijn kleren, en van al die kleren rieken die van de timmerman het beste, samen met die van de bakker. Zelfs bij Vien die niet al te jong en niet al te proper was.

Als ik 's avonds dan zei dat ik timmerman wilde worden, keek vader mij aan zonder iets te zeggen en moeder glimlachte. Zij wisten hoeveel er tussen het kind en de man kan gebeuren.

Nu ging vader 's avonds niet meer met de bollantaarn naar buiten maar hij en mijn broer Louis hielden de wacht bij het

aardappelveld. Dat deden alle boeren; want mensen die honger hadden kwamen bij nacht en ontij en rooiden de nog onrijpe aardappelen. Een boer wordt kwaad als ze hem de vrucht van zijn arbeid ontnemen, maar hij vindt het een schande tegen de natuur als men de aarde de vruchten ontrooft die zij niet tot rijpheid mocht laten komen.

Het was een schone, lauwe nazomer. Toen Louis opstond om naar het aardappelveld te gaan ging ik mee onder het bezorgde oog van moeder. Door de stilte van het land hing de zware bittere lucht van de rivier en de sloten en de duisternis lag vol grote donkere vlekken. Het lis van de gracht ruiste tegen ons aan en toen wij aan het aardappelveld kwamen sloeg de reuk van omgewoelde aarde ons tegemoet.

- Blijf staan en houd u stil, zei Louis.

Ik stond tegen het lage gewas van een kant. De avond omving mij met zijn zoele, geurige geheimenis waarin de sterren in troebele flikkering stonden. Ik luisterde gespannen of geen stappen over de doffe aarde te horen waren: het zacht geplons van een waterrat en het verschuiven van stengels aan de grachtkant. Dan stond Louis naast mij; hij hield een jongen bij de kraag gevat.

- Neem hier, draag dat, zei hij mij.

Het was een zakje dat ik aannam. Zwaar woog het niet. Het had de geur van vochtige aarde.

Ik ging achteraan. De jongen leek tenger naast de stevige gestalte van mijn broer. Wij gingen zwijgend voort, tussen de grachten en op de landweg naar huis. En toen de deur ontgrendeld was duwde Louis de jongen naar binnen en zei:

- Een patattendief.

Vader nam mij het zakje af.

- Veel is het niet, zei hij, maar 't is schande zo'n erwtebollekes van patatten te trekken.

De jongen stond in het midden van de keuken en sprak niet.

Hij kon een jaar of twaalf oud zijn; ogen zonder leven stonden in zijn bleek, sproetig gezicht, hij was mager en haveloos zoals de meeste kinderen die het land afliepen om een stuk brood of een koude aardappel.

Ik ging naast moeder zitten; haar ogen stonden vol ontroerde goedheid en zij vroeg aan de jongen:

- Hoe heet gij, ventje.

- Sanderke, zei hij kort.

- En waar woont gij.

- Op Theet.

Dan zweeg hij. Hij scheen geen belang te hechten aan wat rondom hem gebeurde. Vader vroeg hem of hij niet wist dat stelen verboden was en dat de gendarmen de dieven pakken. Maar de jongen keek niet eens naar hem en bleef zonder antwoord.

- Hebt gij honger, ventje, vroeg moeder.

Zijn lippen beefden lichtjes, hij keek moeder aan en knikte.

Zij ging naar de schapraai en sneed een dikke boterham van het grijze brood, tarwe met rogge, en smeerde er smout over. De jongen kropte aan de eerste beet, en at daarna als een dier met luide slokgeruchten. En toen het brood opgegeten was keek hij vragend naar moeder. Hij werd verzadigd en keek toen naar de deur.

Moeder ging tot hem en lei haar hand op zijn schouder. Zij vroeg hem of hij niet werkte en of hij niet ging leren naar school. Hij keek haar aan alsof hij niet begreep. En toen vroeg zij of zijn vader niet werkte en wat zijn moeder ervan zegde als hij uit stelen ging.

Dan zei hij dof, voor zich uit:

- Ze liggen thuis dood.

De tyfus was uitgebroken op het gehucht Theet.

Sedert maanden kwam Theofiel de veerman elke avond van

over de rivier. Hij ging dan tot bij Stinus, de spinner, en wandelde tussen de grachten of langs de dijk met Lieske van Stinus.

Hij was een schone, grote jongen, Theofiel. Hij was veerman en woonde met zijn moeder aan de Tielroodse kant van de Durme. Van zonsopgang tot zonsondergang zette hij over en tussendoor maakte hij manden. En in de herberg van het veer werd oud bier van Elversele geschonken, een beetje zerp met een kloeke achtersmaak. Bij zomerdag werd soms tot daar gewandeld en de mensen zaten er genoeglijk onder de notelaar, vlak naast de aanleg waar de roeiboot in de spoeling van het water onrustig haar ketting door het slijk schuurde.

- Theofiel is een goeie jongen, zei moeder, en Stinus mag blij zijn dat hij om zijn dochter komt.

- En een schone jongen, zei mijn zuster. Zij was toen een jaar of vijftien en, zoals moeder zegde, bezig met een heel vrouwmens te worden.

Stinus scheen inderdaad tevreden. Hoewel, zei hij tot moeder, Liesken op de fabriek toch haar vijftig centiemen per dag verdiende en hij die vijftig centiemen geweldig missen zou als zij uit den huis zou zijn. Maar een mens moet zich iets kunnen ontzeggen als het om 't geluk van zijn kinderen gaat.

Stinus moest zich veel ontzeggen met zijn vrouw en zijn twee kinderen waarvan de oudste op de fabriek werkte en het jongste aan het wiel stond van de spinbaan waar Stinus sedert jaren het pad al spinnend achterwaarts gaande had hard gelopen. Tussen deze twee kinderen waren er vijf gestorven. Hij had armoede en tegenslag kloekmoedig gedragen van toen hij een kleine jongen was en vond dat er veel groter sukkelaars waren dan hij daar ze met twee geld verdienden in het huishouden en het jongetje op achtjarige leeftijd in zon en regen van 's morgens tot 's avonds dapper het wiel draaide dat de touwen vast ineensnoerde.

Jaren lang had hij achteruitgetrappeld op zijn doorgezakte

benen en zijn rechterhand stond krom, de duim gebogen naar de vingers toe waardoor de bucht of de kemp gleed naar de dikte van het touw. Zijn kleine jongen zou na hem op hetzelfde harde pad met gemeten pasjes achteruitgaan en 's zaterdags het werk van een week aan de fabriek afleveren. Hij dacht er niet aan dat er andere stielen bestonden, hij was tevreden met wat hij altijd had gekend en nooit gedroomd van veranderingen in het bestel van deze wereld.

Zijn Lieske was een gezond, struis meisje. Wonder is het hoe zulke sterke, mollige kinderen uit de armoede kunnen geboren worden. In den beginne had Theofiel mij gezegd: ‘Henri, manneke, zeg eens met mijn komplimenten een schone goeiendag aan Lieske van Stinus’. En dan had Lieske luidop gelachen. Dat gebeurde wel een dozijn keren en toen zei ze eens: ‘Zeg maar aan Theofiel dat hij het zelf kan komen zeggen’. De avond waarop ik hem dat zei, wiste de veerman het zweet van zijn voorhoofd en keek mij gelukkig aan. Sedertdien werd ik zeer vertrouwd met hem. En op namiddagen, als de zon schitterde over de Durme en de dijken in zwart-groene glans onder de notelaars schemerden, mocht ik met hem overzetten. Ik ging dan in de werkstal zitten waar hij in de tussenpozen manden vlocht, en zag hoe hij de taaie wissen plooide en de dikke vlechten met de steel van de priem vaster ineenklopte. Er was een wilde geur van schors en groene wijmen, de vettige lucht van de schorren waar zij bij hoge tij in het overweldigende water hadden staan wiegelen.

Vele weken lang wandelde Theofiel met Lieske over de dijk. ‘Een schoon koppel’, had moeder eens gezegd toen zij hun schaduwen in de avondzon zag. En mijn zuster vroeg, een tijdje nadien, waar Lieske het geld haalde voor de schone kleren die zij droeg. Zij leek inderdaad veranderd; het was alsof de betere kleren waarin zij uit wandelen ging haar andere manieren hadden gegeven.

Op een avond in de vroege zomer zat ik aan de overzet. De zon was aan het ondergaan in een vloed van brandende kleuren. De roeiboot van Theofiel lag gemeerd aan het paaltje dat in de dijk was geslagen. De riemen waren reeds lang uitgedroppeld en vanuit het bootje dat meerukte met de opzettende vloed liet ik de hand hangen in het water dat vol sterk en koud leven was. Beiden kwamen afgewandeld en bleven stilstaan op enige passen van de overzet. Theofiel keek rondom zich en nam toen Lieske in de arm. Ik zag haar gezicht in het avondrood. Zij kusten elkaar zeer lang, zij drong zich tegen hem aan. Dan zegde zij, met een stem alsof zij zich buiten adem had gelopen:

'Slaap wel'. En zij ging de dijk af terwijl hij haar nastaarde.

Hij zag mij toen zitten in het bootje. Hij glimlachte verlegen: 'Ach, zijt gij daar' zei hij. En hij keek naar het water en naar de zon en zuchtte.

- Theofiel, zei ik, Lieske heeft zo'n schone kleren tegenwoordig, ze krijgt zeker geld van u?

Hij keek verrast op als had ik hem uit zijn gedachten gehaald. Hij zweeg een ogenblik en zei dan:

- Nu ge 't zegt, zij is schoon gekleed tegenwoordig.

Ik zag hem overroeien, de riemen plonsend in het rosse goud van zon en water.

En kort daarna zat ik bij Vien en zag de houtkrollen krinkelen van onder de schaaf; het was er goed in de stal met de warme geur van het hout en ik liet mijn vingers gaan over de fijngeschaafde plank. Zo zacht was het aan de vingertoppen, zo vol glanzende zachtheid, over de draad van het hout.

Toen kwam Stinus binnen en Vien keek hem verwonderd aan over zijn zwarte bril.

- Speelt gij rentenier, vandaag, Stinus, vroeg hij.

De spinner zag er verlegen uit; hij was rood en zijn dunne gele snor werd opgezogen door zijn onderlip.

- Gebuur, zei hij, het spijt mij dat ik met kale kommissies bij u moet komen maar dat had ik van u niet verwacht.

Vien hield op met schaven. Zijn goedig, peinzend gezicht stond onbegrijpend.

- Ja, zei Stinus, het schijnt dat gij verteld hebt dat ons Lieske, ja, dat zij met meneer Albert...

Vien schudde het hoofd.

- Stinus, zei hij, van mij komt zoiets niet. Ik bemoei mij niet met andermans zaken, maar wat gij mij zegt heb ik horen vertellen zoals iedereen in de gebuurte. Ik vind het spijtig, Stinus, geweldig spijtig, maar dat zijn zaken die mij niet aangaan.

Stinus scheen meer bedroefd dan boos. Hij schudde peinzend het hoofd, nam een paar schavelingen in de hand.

- Het is triestig, Vien, zei hij, het is triestig als een vader zoiets moet horen.

En dat was al de ruzie die over Lieske gemaakt werd.

Niet lang daarna kwam op een avond Theofiel alleen terug. Hij scheen mij niet te zien; langzaam maakte hij zijn boot los en zette over. Hij bleef niet meer aan de Hamse kant van het water nadat hij zijn laatste klant met zonsondergang had overgezet.

Met ganse zwermen vielen de bedelaars over 't land. De veldwachter nagelde op de schuren plankjes waarop te lezen stond: ‘Verboden te bedelen’, en soms kwamen gendarmen door het gehucht. Dat was in het begin van de winter nadat de rogge door de roest mislukt was en de plaag aan de aardappelen had gevreten.

Er kwamen bijna geen kinderen meer naar school. Alleen nog enige jongens uit het dorp zaten met mij op de banken. Maar die van de gehuchten bleven thuis. Er waren er nooit veel naar school geweest om te leren lezen en schrijven, want de mensen zeiden dat een spinner, een dagloner of een boer geen

geleerdheid nodig had. Maar nu kwam er geen enkele meer uit de hongerige huisjes.
's Zondags in de kerk kon men ledige plekken zien, en zij die slaperig tegen de pilaren leunden of met het hoofd op de borst in halve sluimer op de banken tegen het beschot zaten waar geen zitgeld moest worden betaald, keken met de treurige blikken van een ziek dier. En zij luisterden niet naar de sermoenen over de acht zaligheden of over de straf die het ongeloof en de ondeugd over de mensen brengt. Hun kleren roken naar slaap en als hun glimmende, ongewassen hand het wijwater had aangeraakt voor een onverschillig kruiske, gingen zij zwijgend naar huis en legden zich neer op de strozak.
En zoals Leander had gezegd, de grafmaker had veel werk.
Waarvan de oude man leefde was een mirakel. Een kind denkt niet na over wat het leven kost en vindt het natuurlijk dat iedereen eet en gekleed gaat zonder zich af te vragen vanwaar het komt. Leander was in de zeventig en had zijn werk van grafmaker aan zijn zoon overgelaten. Het huisje waar hij woonde was het kleinste van 't gehucht: één kamer was er. Hij zat, at en sliep er. En in de stalling hield hij een geit en wat konijnen. Hij bewerkte een stukje grond en haalde er aardappelen en bonen uit. Hij stak een hand toe waar ze 't hem vroegen en was tevreden met wat men hem gaf. En stierf er iemand in 't gehucht dan ging Leander het lijk afleggen.
- Ik zal toch naar de onderstand moeten gaan, zei hij.
Hij dacht er lang over na. En dan ging hij naar de onderstand. Hij zou vier, misschien vijf frank krijgen per jaar, omdat hij het was.
- Vijf frank per jaar, zei hij aan vader, dat is twaalf roggebroden aan de prijs van vandaag, dat is een brood per maand.
Hij keek met zijn helblauwe ogen naar de haard waar de vlammen rondom de zwarte ketel speelden. Het was alsof hij de twaalf roggebroden op een rij vóór zich zag liggen.

- En toch is het hard, zei hij, op uw oude dag naar de onderstand te moeten gaan. Maar twaalf broden is veel eten.

Leander ging de lijken afleggen van kinderen en grote mensen in huizen waar ze hem niets konden geven. Hij zag de stervenden met kleurloze lippen in het aardkleurig gelaat. Bij de meesten had de honger het hoofd zó uitgemergeld dat alleen de ogen nog het onderscheid aangaven met een doodskop, en bij sommigen was het gezwollen als een roos, en de dikke, opgeblazen handen lagen loom en gedrochtelijk op de grauwe deken. En daar de dokter geld kostte en er toch niets te genezen valt waar geen eten is, stierven zij; en zij die achterbleven vonden geen tranen en zeiden: ‘Hij is uit zijn lijden verlost’. Alleen de moeders weenden stil, in onbegrijpende wanhoop.

Leander wies de lichamen die reeds tot geraamte geworden waren; hij had de ogen gesloten die diep in de holten lagen en de knokige handen gevouwen. En toen de dode lag in een rust die niet meer zou verstoord worden, zei hij: ‘Laat ons bidden voor de gelovige ziel’. Zij baden ‘geef ons heden ons dagelijks brood’ en vroegen aan God vergiffenis voor hun schulden.

En toch werden er kinderen geboren.

Tussen dit wisselspel van leven en dood bewoog zich de oude Leander; van onder zijn stijve wenkbrauwen keken zijn onschuldige ogen naar de mensen die hij als kinderen had gekend en voor wier ouders hij zelf het graf had gedolven. Zij bewogen naar de wet van de arbeid en lagen samengehokt in de huisjes waarover de winternacht stond. Arme mensen, verloren in de hoek tussen stroom en rivier. De winter joeg door de kale, gladde notelaars op de dijken, de sneeuw legde de paden dicht en werd duizendvoudig opgezogen door het water. En dan kwam de vorst en de sloten kraakten in de nachten vol ijzige sterren.

Arme mensen, mijn volk, mensen van onderdanige honger tussen de hoge dijken.

Lieske was thuisgebleven van de fabriek.

Dat was een halve frank minder per dag voor Stinus. Het was hem of hij gejaagder moest trappelen in de spinbaan om wat in te halen van het verlies.

- Ge kunt niet geloven, zei hij, wat verschil het uitmaakt in een huishouden. Als het brood vijftien centiemen kostte, dan ging het, dan moest ge niet zien op een boterham; maar zij durven nu veertig centiemen vragen en als ik in de hele of halve donkere werk is het nog maar een week van iets boven de vijf frank, net als vroeger.

Zijn schrale gestalte bewoog nu van vóór het helemaal licht was tussen de twee grachten waartussen het spinpad verloren liep. En 's avonds zeer laat stond hij in de hekelstal en sloeg de klodden door de hekel of kamde de jute door de ronde stalen pinnen. Hij werkte meer en at minder; meer kan een mens niet doen.

Lieske liep niet meer rond in haar schone kleren. Zij was ziek en zwak en haar frisheid was weg. Er waren veel jonge mensen ziek en het beterde niet met minder te eten. Het was alsof hun verzwakte lichamen aangevreten werden door de kou. Soms kwam ze bij ons aan de haard zitten; zij rilde aanhoudend en scheen onverschilllig voor alles zoals zij die, voor het raadsel van hun ziekte, al hun aandacht schenken aan de innerlijke fluisteringen van de strijd tussen leven en dood. Over Theofiel en ook over mijnheer Albert werd nooit gesproken. Het was alsof die behoorden tot een leven waarvan zij het besef had verloren; haar ogen keken star en gedachteloos en haar stem kwam vanuit de verte van haar gedachten.

Mijn moeder was een vrouw die graag raad gaf; zij deed het niet uit bemoeizucht of uit praatgrage nieuwsgierigheid van de klappeien, maar uit de goedheid van haar hart. In die tijd van honger en ziekte schonk zij meer dan haar goed woord; dikwijls keek vader zonder vriendelijkheid naar haar als zij naar de

schapraai ging om een kind of een oude man wat in zijn bedelzak te stoppen, maar hij zei niets, want hij wist dat zij goed deed en was tevreden dat zij verrichtte wat hij goedvond in zijn hart maar wat zijn spaarzaamheid hem belette zelf te doen.

Moeder liep naast Stinus langs de spinbaan. Want de bezorgde man wilde geen tijd verliezen met praten.

- Stinus, zei moeder, waarom haalt gij er de dokter niet bij. Lieske gaat iedere dag achteruit en gij moet er intijds bij zijn in zo'n gevallen,

Stinus keek voor zich uit over het hardgetreden pad: aan het einde stond zijn zoontje, verkleumd onder een stuk deken en draaide het grote houten wiel. In de kanada's zaten de kraaien, vele zwarte vlekken in de grijze dag. Alles was zo troosteloos, die levenloze, onbeweeglijke winterdag en dat kind daarginds en het zieke meisje thuis.

- Ik heb er ook aan gedacht, bazin, zei hij, maar dat is goed voor burgers en rijke mensen. Arme mensen moeten zonder doktoor genezen of zonder doktoor sterven. Lieske is altijd een struis kind geweest en na de winter zal er misschien meer verdienste en meer voedsel zijn.

Hij bleef staan. Een arme zeeldraaier door de knieën gezakt van een levenlang trappelen, taaie vezels tot een touw draaiend in zijn gekromde hand.

- Het was zo een lief kind, ons Lieske; het was ons eerste, en een eerste kind maakt een mens zo gelukkig. En een vlug kind, zo slim en met zo'n rad tongske. En nooit is ze ziek geweest hoewel wij veel armoe hebben gekend.

Hij sprak over zijn kind zoals men over een dode spreekt, als men herinneringen ophaalt en ontroerd wordt bij het overdenken van een geluk dat voorbij is. Hij wreef met zijn hand over zijn ogen en hervatte zijn arbeid.

- Stinus, man, zei moeder, zo moogt ge niet spreken. Laat

de doktoor komen op mijn kosten. De ene mens moet de andere helpen.

Zij gaf Stinus drie frank.

- Merci, zei Stinus, en meer kon hij niet zeggen.

Maar toen de dokter kwam lag Lieske te bed. De ziekte had heel de tijd gebroed, zei Stinus, en was nu uitgebroken. De dokter was een man, oud geworden vóór de tijd; hij was niet onverschillig voor het ongeluk dat hem tienmaal per dag zwijgend en vragend aanstaarde, maar het leven had in hem die dofheid gebracht die alles aanvaardt zonder opstandigheid. Hij zei niets, hij zou een fleske gereedmaken en 's anderendaags terugkomen. Toen hij 's anderendaags terugkwam wisten ze al wat het was: ''t Is tyfus', had Leander gezegd, en die wist hoe het eruit zag in de voorkamer van de dood.

In de stille wintermiddag zag ik van op de dijk het huisje van Stinus staan en Stinus zelf die in zijn korte achterwaartse gang haast niet scheen te bewegen. Theofiel zette een man over met een blauwe kiel en een mispelaren stok met een riempje. Hij wilde terugroeien naar de overkant, en toen zei ik hem:

- Theofiel, weet ge dat Lieske de tyfus heeft.

Hij bleef stil en keek mij aan alsof hij mij niet begreep. Toen meerde hij zijn roeiboot.

- Manneke, zei hij, wacht hier's een beetje en als er iemand komt, zeg dan dat ik sebiet terug ben.

Hij sprong de dijk op.

- Theofiel, riep ik hem na, er mag niemand binnen.

Hij antwoordde niet en ging met grote stappen de dijk op.

Ik ging in de overzetboot zitten. Een stille schone winterdag hing over het land. Door de notelaars scheen de glans van het immer groene land en het ijs, dun en vol glimmende nerven en lijnen als zilveren kant, knerste zachtjes onder de stuwing van het optillende water. Ik was alleen in die vrome afgestorvenheid van land en water en keek mij verloren in de stromende

stilte van de rivier. Vanuit de Schelde kwam de vloed opzetten; hij spoelde met ritmische haal, op en af, naar omhoog op de slijkerige stenen van de veerdam. En hij stond hoog te schitteren tussen het zachtjes bewegende riet dat met zijn pluimen wiegde naar de maat van het getij.

Het duurde lang vóór Theofiel terugkwam. Hij stapte in de roeiboot; zijn ogen waren gezwollen en hij sprak geen woord.

En toen alles voorbij was, dagen nadien, legde hij zijn handen op mijn schouders.

- Henri manneke, ge zijt een brave jongen, zei hij.

De winter was voorbij waarvan Stinus gezeid had dat er daarna misschien meer verdienste en meer voedsel zou zijn. Maar de verdienste bleef steeds dezelfde en het voedsel was aardappelen en roggebrood. ‘En anders niets, zei Vien, anders niets’. En met de eerste winden van de lente, als gras en lis scherper van kleur worden en als het groen, vers en vinnig door het vale geel heen komt dringen, liepen mannen en kinderen zoals tevoren met het bedelzakje rond. Als de gendarmen wezen naar de plankjes met het ‘Verboden te bedelen’, dan zegden zij: ‘Wij kunnen niet lezen’. Er waren er die zich lieten betrappen op kleine diefstallen omdat zij in de gevangenis de kost kregen.

Neen, meer verdienste en meer voedsel was er niet voor Stinus, noch voor al de andere Stinussen die een spinbaan plat liepen of in de fabrieken werkten voor twee roggebroden per dag. Maar armoe en honger zijn draaglijker als de lente ook in het meest hongerige lichaam voelbaar wordt. En af en toe was Vien aan 't passen en studeren in de ernstige bezigheid van een tafel of een beddebak; hoewel de oudere mensen zegden dat het zot was armoe te laten trouwen met honger, kwam er hier en daar een nieuw gezin bij. Een klein huisje vol nieuwe zorgen en kindjes die aan het draaiwiel zouden staan van als zij een vogelnest uit een wilgentronk konden halen.

In de lente trouwde ook de zoon van notaris Verheughe.

Drie zondagen achtereen had het gerucht een ogenblik opgehouden in de kerk toen de geboden werden afgeroepen van Mijnheer Fredericus Verheughe met Mejuffer Honorina De Puydt. En toen dat afgeroepen was had al het andere geen belang meer. De vrouwen fluisterden en eerst toen het sermoen begon waren zij uitgepraat. Die Mejuffer Honorina De Puydt was een rijke wees uit Gent die bij een oude tante inwoonde. De notaris wilde absoluut dat het huwelijk in zijn huis zou gevierd worden; de tante was een versleten mens en had geen zin meer voor zulke zaken. En het gebeurde zoals de notaris had gezegd.

Zoiets wat ze een ‘groot huwelijk’ noemen is steeds een gebeurtenis op de buiten. Bij de vrouwen tenminste; de mannen vergenoegen zich bij zinspelingen op de aanlokkelijkheid van de bruid en op de geneugten van de huwelijksnacht. Meisjes stonden op de stoelen in de kerk en voelden zich feestelijk gestemd in de weelde van de roodgebloemde tapijten en de zoete wolken uit het wierookvat. En toen de bruid naar buiten ging aan de arm van de notariszoon, stonden zij in dichte hagen aan beide zijden van de loper die van het altaar naar de uitgang was gelegd over de grote, koude arduinstenen.

Aan de openstaande koetspoort gingen zij toen staan reikhalzen: zij zagen in de helderwitte gang de grote bloemstukken, koel en voornaam, en de gasten vol hoffelijke gebaren. De rijtuigen ratelden over het kerkplein en de grote kerkdeur werd gesloten op de uitgedoofde kaarsen, verschaalde wierookgeur en tapijten. Mijn zuster Mathilde kwam opgewonden thuis en zegde hoe de bruid gekleed was en hoe de bruiloftsgasten eruit zagen. En het was, zei ze, alsof ge tot op de straat al de fijne dingen kondt rieken die bij de notaris op tafel kwamen.

Moeder luisterde en vroeg uit. Zij dacht aan de maaltijd van aardappelen en roggebrood. ‘En anders niets, anders niets,’ had Vien gezegd.

Nu, notaris Verheughe had maar één zoon, hij was rijk en juffrouw Honorina De Puydt bracht veel geld mee. Zij was slank en welgemaakt maar had nogal een streng opzicht, had Mathilde gezegd. En aan tafel, als de vele goede dingen waren genoten die uit keuken en kelder kwamen, gingen de wensen naar de toekomst van de twee jonge mensen; de rijzige, strenge jonge vrouw bloosde en haar ogen werden vochtig als haar gedachten naar de toekomst gingen.

Met acht paarden werd een geweldige stoomketel naar de fabriek van mijnheer Albert getrokken. Het gevaarte lag als een reusachtig ondier op een brede, platte wagen gebonden en geketend en met machtige spieën geschoord. Zo breed was het dat de burgers die het met verwonderd welgevallen zagen voorbijsjouwen, zich tegen de huizen drukten om uit de bedreiging te blijven van zijn logge vaart.

Mijnheer Albert liep vooraan, de hoed achteruit geschoven over het dunne witblonde haar. Hij riep aanhoudend iets in 't Frans tegen de baas van de ploeg die het bevel voerde over dieren en mensen. Er was een bres in de muur van de toegangspoort geslagen om het reusachtige geklummel van paarden, wagen en ketel naar binnen te maneuvreren. En toen dat geschied was, onder het geknal van zwepen en het machtig aanzetten van dampende paardenrompen, stond het grote, rosbruine getrek op de verlaten fabriekskoer.

- En zeggen, zei Leander, dat ik zijn vader nog heb zien lopen met de kempschoot, net zo goed als gij, Stinus. Maar hij is dat allemaal vergeten. De werkman die baas wordt is zelden een goeie baas. Zijn vader had niet veel geleerdheid maar hij was uitgeslapen, en mijnheer Albert is ook uitgeslapen. Nu gaat hij met stoom werken en de rijkste man worden van de gemeente.

De rijkste man van de gemeente. Zij dachten erover na hoe

rijk dat wel zou mogen zijn. Een oude grafmaker, een spinner en een wagenmaker kunnen zich niet voorstellen waar rijkdom begint bij echte rijke mensen. Zij voelden zich rijk als er een pint bier of een maatje jenever voor hen stond en in die dagen waardeerde Leander de weelde van een rol pruimtabak. Zij dachten erover na, zonder wrok of jaloersheid, zoals vrome mensen soms denken aan het onvoorstelbare van hemelse geneugten.

Maar die stoomketel had grote onrust met zich meegebracht. Als een ramp die veraf is maar stilaan naderkomt waren berichten doorgedrongen van stoommachines die de mens het werk uit de handen namen. Nu stond er zo een tuig en ze zegden dat ook in de andere fabrieken van die ketels zouden geplaatst worden als ze gezien hadden hoe dat ding werkte en hoeveel profijt eruit te halen viel. En zij spraken er ook over met elkaar als zij aan de kaarttafel zaten in de ‘Kroon’. Het scheen hun een beetje over 't hoofd te kijken en er was één onder hen die vroeg wat ze dan met het werkvolk moesten doen als de stoom in de plaats kwam van de mensen. Zij hoorden hem niet zonder verbazing aan; meer produktie was meer winst en minder werkvolk was minder daguren.

De buitenspinners luisterden angstig naar het nieuws over de grote stoomketel. Maar toen de werklieden in de fabriek bleven werden zij gerustgesteld; toch hoorden zij hoeveel meer er nu gesponnen werd en Stinus en al de anderen die hun leven lang op de spinbaan naast hun huisje hadden gelopen, voelden hoe hun langzame arbeid van twaalf uren per dag bijna overbodig was geworden bij dat monsterachtige ijzeren gevaarte dat te midden van honger en ziekte als een nieuwe vijandschap tegen hen was gekomen.

Mijnheer Albert had de uitbundigheid van snel verworven rijkdom. In zijn fabriek werkten mannen en vrouwen en ook veel kinderen en jonge meisjes. En uit de huisjes van de gehuchten

kwamen vrouwen en meisjes die in kortstondige schoonheid toch iets verlangden van het leven. Uit het gebogen ras van hongerende mensen werden vrouwen geboren met onbeschaamde ogen en weke, zinnelijke mond; hun trots lichaam droeg de uitgerafelde kleren met uitdagende zwier. En mijnheer Albert voelde in zich de jacht naar het bloed waaruit hij was gesproten, de hevige, vlugge razernij van de omhelzing zonder liefkozing of tederheid, in de hitsige droge lucht van kempvezels in een opslagplaats.

En mijnheer Albert vaarde er wel bij. Hij vond gezag en waardering en doffe onderwerping. Meer dan zijn gescharrel werd de stoomketel als ongeoorloofd beschouwd door de werklieden die bekommerd waren om hun twee roggebroden per dag. Op een avond werd de grote waaier boven de deur van zijn huis ingegooid. Een mooi stuk glas waarin een pauw met uitslaande staart in zijn geslepen lijnen de zonnestralen ving. Het was de eerste maal dat zoiets gebeurde.

Een paar dagen later kwamen de gendarmen naar de overzet. Zij gingen in de herberg van Theofiel en één schreef in een boekje wat de veerman antwoordde. Hij was niet schuchter en zei hun wat hij over hen dacht. En dat meneer Albert beter arme meisjes met rust zou laten als fatsoenlijke mensen die hun brood met eigen arbeid verdienden de duivel aan te doen. Daar werd dan verder niets meer van vernomen. Niemand op het gehucht begreep hoe ze bij zoiets aan Theofiel konden denken. Bij de schuchtere, schuwe mensen van het gehucht geloofden ze ten slotte dat hij er voor iets tussen was. ‘Hij denkt misschien nog aan Lieske’, zei Leander. En hoezeer zij ook in hun brave onderworpenheid het geweld beschouwden als ongewenst, toch was er tevredenheid in hun hart om die gebroken mooie ruit met de pauw en zij voelden meer genegenheid voor Theofiel die durfde zeggen wat hij dacht over mijnheer Albert.

De stoommachine vulde de fabriek met het gegons van de arbeid en mijnheer Albert was tevreden.

De buitenspinners die vreesden dat er voor hen niets zou overblijven hadden getracht in de fabriek te geraken. Maar hun ledig gekomen spinbaan werd spoedig door een ander hard gelopen. En in alle gehuchten liepen mannen met een schoot vol kempvezels of bucht en kinderen stonden aan het wiel en zij aten aardappelen en roggebrood.

Stinus liep, soms in zichzelf sprekend, en de zachte lente hing overal rondom hem. De katjes stonden grijs in hun strelend dons tussen de jonge blaren en de heldere dag blonk over het vlotgras. In de laatste tijd sprak hij veel tegen zichzelf en tot de knopen die door zijn vingers gleden en ongewenste bulten maakten in het touw. Hij liep met iets in zijn hoofd en wist niet wat hij zou doen.

- Bazin, zei hij, ik kom u raad vragen. Ik sta voor iets en weet niet wat ik ermee moet aanvangen.

Hij had zijn werk onderbroken. Het moest hem geen rust laten dat hij in volle namiddag het wiel stilzette en zijn schoot onder het afdak had neergelegd.

- Ik heb er lang over nagepeinsd, zei Stinus, of het niet beter zou zijn dat onze jongste naar de fabriek ging. Daar zal toch altijd werk zijn en God weet wat er met de buitenspinners zal gebeuren. En ik heb gepeinsd dat mijn vrouw in zijn plaats aan het wiel zou staan; wij zullen dat met ons twee wel kunnen schikken.

'Onze jongste' zei Stinus nog steeds als hij sprak over het enige kind dat hem was overgebleven.

Mijn moeder keek naar zijn ingevallen, eerlijk gezicht, naar zijn magere, doorgezakte gestalte. Dat scheen allemaal zo vol hopeloosheid, zo vol ellende waaraan niet te ontkomen was.

- Och Stinus, zei ze, het kind is nog zo jong en er is zo weinig goeds te leren op de fabriek.

Hij knikte; misschien dacht hij aan Lieske, aan haar schone kleren, aan dat frisse gezicht dat hij voor het laatst gezien had vol vale vlekken, in het vunzige zweet van de koorts.

- Dat is waar, zei hij, maar 't is een braaf manneke.

Hij slikte moeilijk een brok weg die hem in de keel schoot.

- En voor een jongen is 't zo erg niet als voor een meisje, sprak hij verder. En daarbij, bazin, een krijger is geen kiezer. Maar toch wilde ik eens horen wat gij daarover denkt. Misschien komt er toch binnenkort verbetering en dan kan hij weer bij mij komen.

- Misschien, zei Stinus; de flauwe troost van hen die weten dat het niet zal gebeuren.

En Stinus zat in het bureau, vóór mijnheer Albert, de muts in de gekromde hand, deemoedig en verlegen ziende naar het opgelopen gezicht van de fabrieksbaas.

- Hoe oud is die jongen, vroeg mijnheer Albert.

- Negen jaar, van Lichtmis, antwoordde Stinus, maar hij is groot voor zijn jaren.

- Van zo'n manneken krijgt ge nog niet veel gedaan, meende mijnheer Albert, maar wij kunnen in alle geval proberen.

Aan het wiel van de spinbaan stond nu de vrouw.

Naar de diepe sloten toe ruiste 't water van de grachten. De roep van de vogels klonk met ijl geluid door de lente en zuivere wolken gingen over de dijken.

Stinus zag het; hij bleef een ogenblik staan. Zijn hart was lichter want alles was zo zacht, zo vol nieuwe goedheid. Dan schudde hij het hoofd en de kemp gleed opnieuw door zijn vingers.

III

Veel gelukkiger dan ik was moeder op de dag van mijn Eerste Kommunie. Het was een zwaar stuk werk geweest. De kroon op alles werd gezet door het van buiten leren van de hele Mechelse Katechismus met vragen en antwoorden.

Meer bekommerd dan ikzelf was moeder om dat alles. Nadat wij uit de vraagschool kwamen waar een oud vrouwtje ons tegen een cent in de week de vragen en antwoorden in het hoofd dreunde, moest ik thuis nog een extra geheugenproef ondergaan. In de laatste weken was het mij alsof ik nooit meer iets anders dan katechismus in mijn hoofd zou krijgen. Voor moeder was het een ernstig en verheven werk. Wij echter hadden de indruk dat de voornaamste hoedanigheid van een kristen mens een goed geheugen is.

Een fiere dag was het. De grote, rijzige gestalte van moeder zat waardig vooraan in de kerk, want haar zoon was uit al de ondervragingen en strikvragen de eerste uitgekomen. Zij was met mij naar Antwerpen gegaan en had er met gezag en kennis van zaken een Eerste-Kommuniekostuum gekocht waarin ik nu prijkte onder haar beschermende goedheid. En al die andere moeders zaten rondom ons, vertederd en gelukkig, en de armste onder hen deed die dag of er geen armoe bestond. De wierook en het licht en de rinkelende klank van de bel, dat was allemaal voor hen; geen was onder die vrouwen, al waren erbij die in de

ruwheid van hun leven de zachtheid van het gemoed en de schaamte der eerbaarheid hadden verloren, of zij voelden op die dag het heimwee naar de reinheid van de ziel en een ontroerde eerbied voor het zuivere hart van hun kind.

In de nauwe straten waar de arbeiderswoningen in de rij stonden, nederig en verzakt, gingen de kinderen en de moeders, en de meisjes stapten als bruidjes. Stijf in de onwennige kleren, het kerkboek in de hand geklemd, legde ik aan moeders zijde de bezoeken af die de plechtige dag voorschreef. Bij de weinige familie die wij hadden en waar moeder een anijsje en ik een zoet druppeltje met koekjes kreeg. En onderweg riepen de mensen die ons kenden: ‘Proficiat’.

Het laatste bezoek was bij de schoolmeester. Dat was voor moeder het gelukkigste bezoek. Want daar hoorde ze hoe goed ik leerde en hoe spijtig het zou zijn moest ik niet verder studeren. Zij zette de Eerste-Kommuniestemming opzij en sprak ernstig over studie en toekomst en ik zag hoe de meester met aandacht naar haar luisterde. En toen wij opstonden om heen te gaan, gaf de goedige bleke vrouw van de meester mij een klein boekje: De Navolging Christi. 't Was voor later, zei ze. Maar veel meer dan ik zelf heeft moeder in dat boekje gelezen en toen de tijd kwam dat een zwaar kruis haar op de schouder werd gelegd, zocht zij dagelijks haar toevlucht tot de wereldvreemde schoonheid van Thomas a Kempis.

Er werd op gewone uren gegeten die dag. Want met het lof 's namiddags konden de mensen van de gehuchten 's middags niet de tijd vinden die zij nodig hebben voor een kermiseten. En eerst toen heel het kerkelijke voorbij was begon werkelijk het feest in de huizen waar een Kommunikant was, - en vermits ook de familie met geschenken afkwam om het evenwicht te houden met het eten en drinken dat hun werd voorgezet, was het een dag zonder werk, een zonderlinge dag in de week. Langs de paden en over de dijk kwamen ze afgewandeld in hun deftigste

kledij. En dit begin van de lente was vol van goede mensen en mannen die vriendelijk knikten. Op de thuisweg stonden vrouwen aan de deur en ze riepen moeder toe: 'Proficiat, bazin'. En moeder bedankte met een ontroerd hart en ik vond het goed dat deze proficiat haar gold en niet mij. In de opgetogenheid van deze dag stapte ik naast haar, en mijn hart was vol van een liefde die ik nooit zou kunnen uitspreken. Zij matigde haar flinke, stevige stap naar de mijne en zij ging, het hoofd opgericht zoals steeds, de levendige klare ogen in het frisse gezicht. Wij spraken niet veel tot elkaar, maar in onze woordeloze liefde wisten wij hoe innig wij bij elkaar hoorden.

Uren duurt zo een maaltijd als het werkelijk feest is. En men kan moeilijk gissen hoeveel een mens dan naar binnen kan werken. Met grote tussenpozen volgen de schotels elkaar op en tussenin wordt een luchtje geschept en een pijp gerookt. En de mannen gaan tot aan de dijk en merken hoe de blaren uit de twijgen der notelaars beginnen te krullen en hoe zwaar en geurig het water en het land rieken in de late lentenamiddag. Zij lopen in hun hemdsmouwen, in de gesteven blikkerende witte hemdsmouwen waarin zij zich ongemakkelijk en feestelijk voelen. Tussen hen liep mijn vader, met een glanzende zijden muts, en de zware gouden horlogeketting van grootvader hing rijk en dof op het zwart laken vest. Hij was spraakzamer dan naar gewoonte en had, op moeders wenken, tot druk gebruik aangezet van de goede dranken die op tafel stonden. En alvorens verder te eten, ademden allen met welbehagen de lucht in van het land tussen de dijken waarover trage wolken de eerste duisternis van de avond aanbrachten, de adem van de rivier werd kil en de koele geur van het lis was vervuld van het stijgend sap.

Binnen staan er nieuwe schotels op tafel. De verzadigde mannen kijken voldaan toe en de vrouwen protesteren dat het overdaad is. Maar een ogenblik daarna heerst opnieuw de zwijgende aandacht van etende mensen.

En dan komt Marieke van de boswachter binnen. Ze heeft haar Eerste-Kommuniekleed aan en draagt een kroontje op haar stroblond haar. Zij kijkt schuchter naar al dat volk aan tafel en uit haar grote opgeschrikte ogen rollen twee tranen in het spoor dat het wenen op haar gezichtje heeft achtergelaten.

- Moeder vraagt of de bazin eens kan komen, zegt ze.

Moeder vraagt geen uitleg. Zij slaat haar mantel om en gaat mee.

De boswachter was een sterkgebouwde, grimmige vent. Hij was in dienst van de gemeente zoals alle veldwachters, maar zijn bezigheden brachten hem zelden naar het dorp. Water, bos en struikgewas waren zijn domein. Bossen waren er eigenlijk niet, maar plekken in het wild groeiende bomen met zompige stukken en schaarhout. Al het kwaad dat er gebeurde was gericht tegen het waterwild en verderop, in de klaverstukken en het bouwland, tegen de hazen en fazanten of tegen een vlucht patrijzen die met matte wiekslag zich ophief van de grond.

Hij spaarde een jachtwaker uit voor de notabelen die er eigenaar waren van de wilde hovingen en de ongebroken stukken land. En er was ontevredenheid over hem omdat hij zelf een fijne schutter was en de knepen van het wild beter kende dan een jager. Eens had hij een bruinvis geschoten die tot in de Durme was afgedoold en dit zeldzame feit had hem groot aanzien geschonken. Als hij een borrel te veel had gedronken, wat nogal eens gebeurde, dan moest iedereen luisteren naar het verhaal van de bruinvis, een beest als een koe, zei hij, met een laag spek zo dik als een kleerkast.

Er werd gezegd dat de eerste stroper van de streek de boswachter was. Maar hij antwoordde dat de jagers uit het dorp niet wisten hoe ze hun geweer moesten vasthouden en naast een olifant zouden geschoten hebben. En als de jagers dan samen zaten in ‘de Kroon’ of in ‘Het Gulden Hoofd’, dan zegden zij dat het zo niet kon blijven duren.

De superieure onafhankelijkheid die de boswachter aan de dag legde ten opzichte van de notabelen die in het bezit waren van een jachtgeweer, toonde hij ook waar het gevestigde ideeën gold. De drank maakte hem praatziek en dan wist hij veel te veranderen aan het bestuur van het land en van de wereld. En hij liet zijn luidruchtige wijsheid gaan zowel over de zaken die de pastoor als zijn monopool beschouwde als over alles waarin de burgemeester zich alleen bevoegd achtte.

Het was de oude notaris die het geval voor de gemeenteraad bracht. Men noemde hem ‘de oude notaris’ omdat zijn zoon onlangs zijn diploma van notaris had verkregen en zijn vader hielp in afwachting dat hij hem zou opvolgen wat als weinig minder dan een recht van goddelijke oorsprong werd beschouwd. De oude notaris was zeer trots op zijn jagerstalent en de kleinerende taal van de boswachter had hem geraakt. Hij had de zaak reeds buiten de raad besproken met de burgemeester; die had, als brouwer, weinig belangstelling voor het gehucht achter de dijken waar slechts twee herbergen stonden die dan nog van het schoon weer afhankelijk waren. Hij zou met de boswachter eens spreken, had hij gezegd. Maar thuis had hij aan zijn vrouw geklaagd over de last die de notaris hem alweer had aangedaan, en hij had de raad gekregen de notaris zelf zijn zaken te laten bedisselen.

Toen hij zag dat er niets gebeurde bracht de notaris zijn aanklacht voor in de gemeenteraad. Het paar leden dat ook soms met een hond en een jachtgeweer achter de dijk liep maakte er een erezaak van hem te steunen en de anderen vonden dat er tussen een notaris en een boswachter niet kon geaarzeld worden. Er werd besloten de boswachter een streng repriment te geven waarmee de kommissaris van politie zou belast worden.

Er was niets in de wereld dat deze liever deed. Hij was een oud-onderofficier; kruiperig of brutaal naargelang de mensen waarmee hij omging, was hij gevreesd en gewantrouwd. Hij

droeg een bleekrosse snor in een roodgeplekt gezicht; hij was door de dronkenschap heen, hij was gesausd, zegden de mensen. Buiten de vele glazen waarmee hij dagelijks getrakteerd werd, dronk hij regelmatig zijn vracht vol in een paar kroegen waar hij dikwijls met de bazin alleen zat. Hij zou dus de boswachter onder handen nemen.

Dat gebeurde in zijn kabinet. Een vunzig hokje waar hij zeer weinig uren in het jaar doorbracht. De boswachter was tegenover hem gezeten, en keek in de waterige lodderogen van de kommissaris.

- Er zijn klachten, zei deze, veel klachten en dat moet gedaan zijn. De jagers reklameren en de eigenaars reklameren, er zijn soupçons dat gij wildstroper zijt in de plaats van boswachter. Gij wordt betaald om uw dienst te doen, niet om uw zakken te vullen.

De boswachter was geen geduldig man en hij was ook niet zachtmoedig. Hij had zich overigens nooit gewend aan de gedachte dat de vent die voor hem in dat stuk zetel zat zijn superieur was. Hij was eerlijk op zijn manier, hij vond er geen kwaad in een haas of een koppel waterkiekens voor eigen gebruik te schieten, en had zijn partikuliere opvatting over de verdeling der aardse goederen.

Hij antwoordde dan zonder veel beleefdheid dat hij zijn dienst beter deed dan een kommissaris die zijn leven doorbracht in de schoot van getrouwde wijven en alleen de wet toepaste om arme mensen de duivel aan te doen. En dat hij verder de notaris, de burgemeester, de gemeenteraad en heel de hannekesnest van schijnheiligaards en vuile tongen aan zijn zolen lapte.

De kommissaris keek hem loens aan en draaide aan zijn snor met vingers die door jaren van drank beverig waren. Een sterke kerel was die boswachter en gevaarlijk als hij kwaad werd.

- Ik heb opdracht u een repriment te geven en ik geef u een

repriment, zei hij. Dat zal het eerste en het laatste zijn. Revolutionairs kunnen niet in dienst blijven van de gemeente.

- Nog iets? vroeg de boswachter. Hij rechtte zijn grote gestalte. Hij was nog kalm maar hij voelde dat zijn bloed te hevig zou worden indien hij nog lang dat gezicht voor zich zag, met die fletse ogen en die loederachtige snor. Hij wachtte niet tot de kommissaris de woorden uitsprak waarover hij aan het nadenken was; zonder groet trok hij de deur achter zich dicht.

En vermits hij vond dat hij niets misdaan had deed hij voort zoals vroeger. In de herfst, als de gezeten burgers met een jachtgeweer rondliepen en de oude notaris met de jachthond de hovingen doorsnuffelde tot een opvliegend waterhoen voor zijn geweer zou komen, liet de boswachter ze aan hun lot over. Hij bleef koel en terughoudend voor hun vriendelijkheid en aan de notaris vroeg hij of de jacht goed geweest was. Het werd een rampspoedig seizoen voor de liefhebbers van het jachtvermaak en voor zover de boswachter hun rust niet stoorde, kende het wild een ongewoon voorspoedige tijd.

De notaris had intussen met de pastoor gesproken. Die had geen belangstelling in de jacht; zoveel wild schoten de notabelen niet dat er voor de keuken van de pastoor iets overschoot, en als hij een haas of een koppel patrijzen vóór zich wilde hebben om de tafelvreugde te volmaken met een fles bourgogne, dan wist hij welke stroper hij moest aanspreken. Maar hij hield niet van de boswachter; wel woonde deze de zondagsmis bij en op zijn gedrag had hij niets horen zeggen, maar de man sprak met al te grote onafhankelijkheid over zaken die een braaf kristenmens aanvaardde en buiten zijn gesprekken liet. En kritiek over zijn sermoenen kan een pastoor zich vanwege een boswachter niet laten welgevallen. Dat meende de burgemeester ook. ‘Er zal toch iets moeten mee gedaan worden’, zei hij.

Op het eind van de winter werd de boswachter ontslagen wegens grof en herhaald verzuim in zijn dienst.

Een paar maand nadien deed Marieke van de boswachter haar Eerste Kommunie. Haar vader was ontroerd bij het zien van zijn mooi kind dat in zo'n onschuldige vreugde in haar zuiver kommuniekleedje liep. Hij was geen slecht mens, hij had liefde voor zijn gezin, alleen had hij zijn eigen karakter dat niet gemakkelijk was. Hij was bij de boer gaan werken, slecht betaald en onregelmatig werk, en lapte alle karweitjes op, want hij was behendig en vlijtig. En in het stropen was hij een meester.

Het was niet te bespeuren dat hij een moeilijke tijd doorleefde toen de Eerste Kommunie van Marieke moest gevierd worden. Hij was gul en opgeruimd die dag en de familie was zeer tevreden over zijn manieren. Zelfs François, zijn zwager, die scribent was op een fabriek en steeds wel de afstand in acht nam die hem scheidde van de arbeider. Een overvloedige tafel was er, daarvoor had de rivier en het wilde bosschage gezorgd. ‘Dat eten ze nu aan geen enkele tafel in de omtrek’, had de boswachter trots gezegd en hij had gelijk. Ook François had zijn goedkeuring uitgesproken en had meer gegeten dan hij ooit had mogelijk geacht.

Er was een vaatje bier, van dat speciaal bier waarmee de brouwers op biezondere dagen hun reputatie willen verstevigen. En om dat alles te doen zakken echte graanjenever, kort en glanzend waarvan het eerste glaasje als een uitdaging is of een aanval. Toen de avond viel was het zeer rumoerig en de liedjes waren reeds alle gezongen, en de romances en de klaagliederen, want een treurig lied van vergeefse liefde en een gebroken hart verkwikt het hart van de vrouw en maakt de mannen week en plichtbewust.

Dan waren er woorden gekomen. Als ze een tijdje bezig waren met tegen elkaar op te praten, wisten zij niet meer hoe

het begonnen was. François die gewoonlijk niet zeer spraakzaam was, had het op hooghartige toon opgenomen tegen de boswachter. Het ging over gemeenteraad, burgemeester, notaris, pastoor, fabrikanten, jagers en wildstropers. Toen de boswachter meende te begrijpen dat zijn zwager hem zelfs een verwijt maakte van het wild waarvan hij dan toch zo overvloedig had gegeten, greep hij François in de nek en schudde hem dooreen als een waterhond.

Toen de bazin aan de hand van het wenende Marieke binnentrad zat François op een stoel met een natte handdoek om het hoofd. Het geweld scheen over te zijn.

- 't Is niets bazin, zei de vrouw van de boswachter, ons Marieke is bang voor een niets.

Heel het gezelschap zat beschaamd rond de tafel; alleen de vrouwen kakelden wat, dat men alles zo erg niet moest opnemen, dat het stil was waar het nooit waaide en François deed een pijnlijke poging om te glimlachen.

De boswachter reikte de bazin een druppeltje zoet toe. Zijn grote hand beefde. Hij tikte aan met zijn glas en dan ineens legde hij zijn hoofd in zijn handen en weende. Nadat zijn woede gevallen was, was hij weemoedig geworden. Hij dacht aan zijn verloren broodwinning en aan Marieke dat nu een arm mensenkind was.

De bazin ging naast hem zitten. Geen vrouw van het gehucht die beter troost en raad kon geven. Zij begreep de boswachter in zijn woede en zijn verdriet. François zat erbij en had het besef dat hij de grote schuldige van de avond was, en zijn vriendelijkheid was nog meer onuitstaanbaar dan zijn hooghartige verwijten.

Dan stond de bazin op:

- Ik heb ook een Eerste-Kommunikant thuis, glimlachte zij.

- Dank u, bazin, zei de boswachter, ik zal van me leven

niet vergeten hoe goed gij geweest zijt op deze dag. Marieke, geef de bazin een schoon handje en zeg ‘danke merci’.

Kaarsrecht gaat de bazin door de avond naar huis. Zij denkt aan haar gezin en aan de gezinnen die rondom wonen. En hoe hard het bestaan is voor allen die leven in deze uithoek waar het nog is alsof rivier en stroom maar pas hun bedding hadden verlegd. Zij kent de nood van elk huis en weet met welke eindeloze gelatenheid het lot er wordt aanvaard. Ook de boswachter is een braaf man, denkt zij.

En als zij de deur opendoet en het licht ziet en de voldane gezichten:

- Hier ben ik, zegt zij.

De kinderen die naar school gingen bleven thuis na hun Eerste Kommunie. De meesten kenden de school slechts van buiten; zij hadden geen zin in het leren en hun ouders hadden hen nodig bij het werk. Als zij zeven jaar waren stonden zij aan het wiel en zagen hun vader of broer of nonkel achteruitdrevelen op het pad, de vastdraaiende koord beurend uit de kempschoot, tot zij zelf het eindeloze getrappel van de spinner zouden aanvangen. En na hun Eerste Kommunie trachtten zij in de fabriek te geraken. En zij die school hadden gegaan waren opnieuw analfabeten geworden toen zij trouwden en hun handtekening was alles wat van hun geleerdheid nog overbleef.

De schoolmeester zei dat ik moest voortstuderen. En elke dag ging ik bij hem aan huis, als hij de school gesloten had en een pijp opstak na de koffie. Hij deed zulks uit genegenheid, zei hij. en ook omdat hij het zonde zou vinden een kind dat zo goed leerde zonder verdere vorming aan de wereld over te laten. Hij was nog niet lang in het dorp en kwam van over de Schelde waar zij Brabants spreken. Ik vond het schoon en voornaam als hij de i en de u met scherpe, hoge klank uitsprak. Hij was

oud genoeg om mijn schoolmeester te zijn en nog jong genoeg in het vak om met niet afgestompte liefde voor de kinderziel geduld te hebben met onschuldige domheid. Hij had liefde voor zijn vak. Ik zat vaak naar hem te kijken als hij tegenover mij zat, lang en mager, met de stalen bril op de neus. Hij scheen blij te zijn dat hij mij wat anders mocht leren dan wat hij in de klas moest geven. Het was alsof hij al de kennis die hij zelf bezat op mij wilde overdragen, en de ogen van mijn geest gingen open voor een wereld waarvan de meeste kinderen het bestaan nooit hebben vermoed. Dikwijls ging ik naar huis met een boek onder de arm en in de zomerdagen zat ik dan te lezen op de dijk. Veel anders en veel schoner waren die boeken als ik ze daar kon lezen. En in wisselwerking werd de wereld die mij omgaf veel schoner door het boek. Een paradijs was het en het tijdloze omgaf mij. De stilte van water en land omringde mij en alleen de eenzame slag van een vogel of het plotse gespartel van een vis leefden met mij; het water droeg zijn schittering naar de lommer van riet en dijk, en over het hoge gras sidderde de zomerwind. En de sprookjes die ik las en de schone sagen waar geen mensen zijn maar alleen helden, goden en reuzen, kregen gestalte en werkelijkheid. Geen droom was het, maar een leven dat naast het leven stond dat ik kende. Eeuwig was alles wat ik aanschouwde, van de wolken die in trage gang over de rivier trokken tot de wilde geur waar lis en waterbloemen voor zichzelf groeien. En als ik zat aan de samenvloeiing van rivier en stroom, waar alles opeens wijd wordt en de ruimte van water en hemel één groots geheel is, dan leefde er iets anders in mij dan het kind dat ik was, iets waarvoor het lichaam te eng is om het te bevatten.

De meester wilde geen geld voor de tijd die hij aan mij besteedde. Het was hem een plezier, zei hij, geen last. En als ik hem af en toe wat meebracht uit de tuin, of wat boter die moeder in een schoon neteldoek wikkelde met een mals

koolblad errond om fris te blijven, of een kluts zilveren vis uit de rivier waar Theofiel voor zorgde, dan aanvaardde hij het dankbaar en beschaamd. 'Gij moogt dat niet doen', zei hij glimlachend. En hij riep zijn vrouw. De bleke vrouw met haar zachte, moede ogen bewonderde dan wat ik had meegebracht en liet moeder duizendmaal bedanken.

Zo leerde ik wat geen kind van mijn leeftijd in een pensionaat kon leren. En de eerste mens die ik buiten het gezin leerde kennen en waarmee het leven van mijn kinderjaren vergroeide, was een goed mens.

De pastoor kwam over de dijk gestapt onder het lezen van zijn brevier. Een zwaar man, struis in de strakke toog. Hij keek een ogenblik naar de overzet, aan de Wase kant van de rivier. Dan daalde hij met voorzichtige stapkes het pad af en stond als verloren in het wildopschietende grasland. Hij wandelde verder op zijn platte schoenen met brede, zilveren gesp.

Hij haalde zijn zakdoek voor de dag toen hij binnentrad bij de bazin. Een glaske fris water zou hem deugd doen. En hij genoot van het water dat vanuit de duisternis van de bornput zijn zuivere koelte had gebracht.

- Op wandel, meneer pastoor, vroeg de bazin.

De geestelijke kwam hier nooit anders dan op de dag van het jaar dat hij het gehucht bezocht om het geld voor Sint-Pieterspenning op te halen. Dan aanvaardde hij wel eens een glas bier of een borreltje jenever, maar bleef er niet bij zitten. Nu had hij zich welgevallig op een stoel neergelaten en sprak over het weer terwijl hij zijn glanzende schedel van zweetdruppels schoonwiste.

- Gij hebt een zoontje dat zijn Eerste Kommunie gedaan heeft, bazin, vroeg hij.

Dat was inderdaad zo, antwoordde de bazin. Zij keek aan-

dachtig de pastoor aan. Er was iets in zijn stem dat meer verraadde dan de onverschillige woorden van zijn vraag.

- En het schijnt dat het een braaf manneken is en dat het goed leert, sprak de pastoor verder.

Hij wachtte een poosje.

- Bazin, zei hij, ik zou u over uw zoontje eens ernstig willen spreken. Hebt gij er nooit aan gedacht hem te laten studeren. Het vraagt weliswaar een sakrificie van de ouders maar gij hebt hier toch een goede broodwinning en denk eraan dat een priester in de familie een eer en een zegen is.

Hij spreidde bei zijn mollige handen uit alsof hij de grote benediktie wou spreken.

- Gij moet daar eens goed over nadenken, sprak hij verder, en er met uw man over spreken. Ik meen dat hij een oprecht kristenmens is die niet ongevoelig kan zijn voor zo'n verheven dingen. Maar spreek er nog niet over met uw zoontje. Hoe heet hij weer?

- Henri, zei de bazin.

- Dat is een schone naam, zei de pastoor ernstig. Hij is nog een beetje jong om daarover mee te spreken. Dat is een zorg die voorlopig alleen moet berusten bij de geestelijke overheid en bij de ouders. Ik heb erover gesproken met mijnheer de onderpastoor en wij menen dat het best is hem eens te proberen. Hij zou een jaartje voorbereiding kunnen krijgen alvorens hij naar het Klein Seminarie gaat. De kinderen die uit de gemeenteschool komen kennen te weinig om deze zware studies te beginnen.

Hij stond recht.

- Het is een gewichtige zaak, bazin, zei hij. Waar Onze-Lieve-Heer de hand uitsteekt mogen de mensen ze niet weigeren.

De bazin zag de pastoor verdwijnen tussen het hoge lis naar de putten toe. Haar hart was bewogen door fierheid en angst. Zij dacht aan haar jongste kind, een opgeschoten knaap reeds,

die zij dichter aan haar hart wist dan haar andere kinderen. Een vroom geluk bracht de tranen in haar ogen. ‘Tot mijn laatste cent,’ dacht zij, ‘tot mijn laatste cent mag dat kosten’.

Zij verlangde ongeduldig naar het einde van de dag. Het was een van die langzame zomerdagen die niet eindigen willen. Maar toen zij en de boer ten slotte neerlagen achter de gordijnen van de alkoof vertelde zij fluisterend van het bezoek van de pastoor.

- Daar moet eens ernstig over nagedacht worden, zei hij. Wij kunnen daar zo maar geen ja of neen op zeggen in een handomdraai. Maar ik geloof niet dat er pastoorsvlees aan die jongen is, evenmin als dat er een boer in steekt.

En zij dachten erover na.

- Wij zijn geen rijke mensen, zei de boer, en wij mogen de andere kinderen ook niet te kort doen. Hij leert nu goed bij de schoolmeester en als hij uit zijn ogen ziet zal hij zijn weg maken.

Hij had niets tegen de priesters, maar het scheen hem te ver af. Hij was een nuchter mens die niet dacht buiten de kring van zijn eigen leven. Maar de bazin had een fijner gevoel en meer edelmoedigheid van hart, zij kon ook droom brengen in de werkelijkheid van haar leven.

- Hij verliest er niets bij met wat lessen te gaan nemen bij de onderpastoor, zei ze. Dat is toch iets dat hem later niet zal overwegen.

Bij haar zelf dacht zij dat, na de eerste stap, de volgende komen zou.

- Ja, zei de boer, daar is niets tegen.

Ik moet nu Latijn leren en Frans bij de onderpastoor. Dat is helemaal anders dan bij de schoolmeester. De onderpastoor is een tamelijk slordig man, zijn kamer heeft de beklemmende geur van tabakrook en de talrijke pijpen die overal rondrijen rieken als zwaar gif. Hij is verbaasd dat ik reeds een eind

gevorderd ben in het Frans; dan zal ik gemakkelijker Latijn leren, zegt hij. En ik leer gemakkelijk Latijn. Het klinkt zeer waardig en die vormen schijnen van zo'n volmaakte onveranderlijkheid dat het mij onmogelijk lijkt dat mensen ooit zo gesproken hebben. Deze winter zit ik thuis met mijn Latijnse boeken en maak tema's en vertalingen. Louis, die niets te doen heeft en net als vader een hele avond kan zitten zonder iets uit te richten, vraagt mij dan soms wat beirput of driewielkar is in het Latijn. Wat moeder steeds woorden van verontwaardiging in de mond geeft.

Vader trekt zich daar niet veel van aan. Hij keurt het niet goed, hij keurt het niet af. Alleen kijkt hij soms bekommerd naar mij alsof hij zich afvraagt wat daar allemaal moet van komen. Ik weet het ook niet, want niemand heeft mij gezegd waartoe dat alles moet dienen. Maar ik leer graag en de wereld wordt ruimer voor mij hoe meer ik mij beweeg in al dat ongekende van de menselijke geest. Het zijn goede avonden, heel die lange, duistere winter. Bij het avondgebed let moeder aandachtig op hoe ik bid en als mijn ogen de hare ontmoeten is het mij alsof er een glans van vertederde ontroering in ligt.

Op een namiddag in de lente als ik alleen thuis ben met moeder, vraagt zij mij:

- Henri, manneke, zoudt gij geen priester willen worden.

Iets als beschaamdheid komt over mij. Van al de dingen die ik ooit heb gedroomd is dat nog nooit in mijn gedachten gekomen. Ik zeg het haar, en zij schudt spijtig het hoofd.

Zij zegt mij dat de pastoor gekomen is en gezegd heeft dat ik een jaar zou mogen overslaan in mijn studies, dat hij met de Superior van het Klein Seminarie heeft gesproken en dat die ermee akkoord is. En ook vader heeft er niets tegen, zegt zij, maar hij wil mij daar niet over spreken want dat is een zaak van pastoors waarin een boer niets te zeggen heeft. Ik moet ervoor

bidden, heeft de pastoor gezegd. En moeder bidt er elke dag voor.

Ik sta angstig en onzeker voor haar; ik hoor haar groot verlangen in haar stem, ik zie haar helder en mooi gelaat met de vriendelijke ogen.

- Zoudt ge dat graag hebben, moeder, vraag ik.

Zij weerhoudt het 'ja' op haar lippen.

- Mijn kind, zegt zij, en niet dikwijls spreekt ze mij zo aan, een moeder mag aan zichzelf niet denken, zij mag alleen bekommerd zijn om het geluk van haar kinderen. En als dat uw geluk moest zijn dan was ik de gelukkigste moeder van de wereld.

Ik ben nog even besluiteloos. Als mijn moeder het wil, dan wil ik het ook. Maar zij zegt mij niet wat ik moet doen, en ik weet het zelf niet. Hij schijnt mij zo buiten al mijn gedachten, er is iets vreselijks in dat ik niet kan thuisbrengen.

Zij ziet mijn verwarring. Er is medelijden in haar om mijn hulpeloosheid.

- Kom, zegt zij zacht, zoiets moet zijn tijd hebben. Maak er u niet bezorgd om.

Ik loop langs de putten en zie hoe troebel het water is in het jonge licht. Overal in de hovingen ritselt het leven van vogels en de sloten staan boordevol. En over de dijken glijdt de wind en doet het riet buigen in brede golvende strepen. Een bedreiging is over mijn rust gekomen, zoiets alsof een strenge stem mij zegt dat ik van huis wegmoet en een nieuw vreemd leven beginnen.

Telkens als ik nu in de kamer van de onderpastoor zit, is het mij alsof ik mij schuldig maak aan onwaarheid. En soms ben ik zo verstrooid dat hij mij vragend aankijkt.

Op een namiddag is de pastoor gekomen tijdens de les.

- En hoe gaat het met onze student, vraagt hij.

De onderpastoor heeft een fles wijn en drie glazen gehaald. Hij en de pastoor steken een sigaar op. De pastoor houdt zijn glas tegen het licht en sluit zijn ogen als hij de eerste teug doet. Dan laat hij een gebrom van tevredenheid horen.

- Zo, zo, zegt hij. Hij kijkt mij aan alsof hij mij de maat moest nemen voor een nieuw kostuum. Dan wendt hij zich tot de onderpastoor:

- En denkt gij, mijnheer de onderpastoor, dat er in onze jonge vriend de stof zit ad Dominum servandum?

De onderpastoor doet een gebaar zo tussen ja en neen. De pastoor wendt zich dan tot mij:

- Henri, zegt hij, ik heb met genoegen vernomen dat gij een deugdzame jongen zijt en goed leert. Heeft uw moeder u nog niet gesproken over verdere studies aan het Klein Seminarie?

Ik zeg ja. En wat ik daarover denk, wil hij weten.

Ik word rood en stamel iets van ernstige zaak en dat ik er moeilijk iets durf over te zeggen.

Hij schudt peinzend het hoofd en doet een zware haal aan zijn sigaar.

- Als men zo jong is als gij, zegt hij ten slotte, moet men zo'n belangrijke zaken overlaten aan mensen die daar ervaring van hebben. Die zien wel of er roeping is of niet en laten zich leiden door de hulp van hoger. Volg de raad van uw moeder en luister naar de woorden van mijnheer de onderpastoor. Wij bedoelen niets dan uw geluk en de eer van uw familie.

En daarna praat hij over wat anders en tracht ook mij aan de klap te krijgen. Hij vult mijn glas en behandelt mij alsof ik in 't geheel geen kleine jongen meer was. Hij wil weten of ik daar ook reeds met de meester over gesproken heb en wat die meent over de Latijnse lessen van mijnheer de onderpastoor. Dan staat hij recht, schudt de sigareas van zijn toog en geeft mij de hand:

- Wij zullen dat wel in orde brengen, zegt hij, bid veel en leer maar vlijtig Latijn.

Als hij buiten is zitten de onderpastoor en ik zonder een woord te zeggen en kijken elkaar aan. Dan staat hij recht en loopt een tijdje met de handen op de rug heen en weer door de kamer.

- Laat ons nog een glas drinken, zegt hij.

Er ligt iets treurigs in zijn ogen. Het is of hij medelijden heeft met mij. Hij zit zwijgend te roken en drinkt van de wijn.

Luister, mijn jongen, zegt hij, het is een geluk priester te zijn als ge in u voelt wat ze roeping noemen. Maar de roeping komt van God en niet van de mensen. En het is een groot ongeluk opgesloten te zijn in het kleed van de priester als het hart in de wereld is.

Hij kijkt over mij heen in de tuin. Er ligt weemoed in zijn stem.

- Dan wordt het een strijd van elke dag tussen de engel en de duivel, spreekt hij verder, en zelfs als de engel overwint brengt het geen vrede. Gij zijt een grote jongen en uw geest is ouder dan uw jaren, daarom spreek ik met u zoals ik het doe. Als ge priester wordt doe het dan niet om de vreugde van uw moeder of de aanmoedigingen van een pastoor, maar omdat gij in uw ziel voelt dat ge niet anders kunt, dat gij elke dag van uw leven voelt dat gij niet anders kunt.

Hij is recht gestaan en loopt heen en weer, blijft voor het venster staan en kijkt over de kruinen van de bomen; wit en groen is alles in de eerste bloei van de lente. Als hij de fles tegen het licht houdt ziet hij dat ze ledig is. Bijna verontschuldigend zegt hij terwijl hij een nieuwe fles ontkurkt:

- Een mens heeft dat soms nodig.

Wij zitten bij elkaar in een gevoel van broederlijke genegenheid. Ik voel de hitte van de wijn in mijn hoofd.

- Zeg mij nu eens, vraagt hij, hebt gij werkelijk in u de behoefte naar het priesterschap, de honger naar het leven van de priester?

Ik schud het hoofd.

- Ik ken er meer dan één, zegt hij, die uit liefde voor hun moeder geestelijke zijn geworden. Zij waren jong en zuiver van hart en zij wisten niet dat het leven voor sommige mensen

eindeloos lang kan zijn. Als het te laat was, heeft de bitterheid van hun lot alle schoonheid van het leven voor hen vernietigd.

Hij gaat opnieuw aan het venster staan; stille zonneschijn rust over de toppen der bomen en de verte is groen en blauw.

- En het leven kan zo schoon zijn.

Het is als een onderdrukte kreet van pijn.

Als ik heenga neemt hij mijn hand in zijn beide handen.

- Denk goed na over wat ik u gezegd heb, zegt hij, maar zeg aan niemand welke raad ik u gegeven heb.

Ik sta op het kerkplein waar de mussen in de eerste onrust van de lente bedrijvig zijn.

De kerk staat hoog en duister boven mij. En als ik langs de broeken ga die bijna zo uitgestrekt zijn als een dorp, is mijn gemoed licht; het is mij of het leven van het kind geëindigd is. De wereld is vol glans en kleur en de vogels roepen in de verte.

En zo leerde ik niet langer Latijn, maar bleef een trouw bezoeker van de schoolmeester.

Hij zegde mij op zekere dag dat hij mij niets meer te leren had, dat ik nu zoveel wist als hij zelf, maar toch kwam ik na schooltijd regelmatig bij hem aan huis en studeerde verder in de boeken die hij mij ter lezing gaf.

Een grote bekommernis van vader was dat ik Frans moest kennen. Daardoor verhief men zich boven zijn stand en als ik toch geen boer werd had ik dat nodig. Het was een scheidingslijn tussen menselijke kategorieën: fabrikanten, de notaris, de dokter, de pastoor schiepen zich daardoor een wereldje op zichzelf waarin zij zich afzonderden van de arbeidende man. Het was op zichzelf geen teken van beschaving want de fabrikanten waren over 't algemeen geen beschaafde mensen: het was een grens.

De meester kende uitstekend Frans; kennis van de taal, geen wild gebrabbel zoals de mensen te horen kregen als mijnheer

Albert de notaris ontmoette. Hoe jong ik ook nog was kreeg ik een gevoel van superioriteit toen ik op zekere dag hoorde dat ik er meer van wist dan zij.

De ouders waren tevreden over de meester, hij had geduld en genegenheid en de kinderen leerden er goed lezen en schrijven en verbaasden de winkeliers soms door hun vlugheid in het rekenen als zij hun som wisten te noemen lang voordat dezen, met behulp van krijt en lei, hun samentelling hadden voleindigd. En ook de pastoor was tevreden over wat de kinderen over de gewijde geschiedenis en de katechismus hadden geleerd als zij naar de lering kwamen voor de Eerste Kommunie. Maar toch was er geen vriendschap tussen de meester en de gezagdragers van de gemeente.

Ik ben meester in mijn school, had hij eens gezegd. En er was op de gemeente meer dan één man die meester verlangde te zijn in de school. De notaris verlangde dat de kinderen meer Frans zouden leren. In 'De Kroon' was het één van zijn meest bereden stokpaardjes. 'Als de jongens in het lot vallen en soldaat worden dan moeten ze Frans kennen, zei hij, of ze kunnen niet eens korporaal worden. Zelfs de veldwachter moet Frans kennen, al was het maar zijn soldaten-frans'.

- Frans is Frans, antwoordde mijnheer Albert gewichtig.

- En wat kunt gij op uw bureau aanvangen met klerken die geen Frans kennen, vroeg de notaris verder.

- Niets, zei mijnheer Albert.

De meester was een schuchter en gewillig man. Dienstvaardig was hij als niet één. En als hij stond tegenover de pastoor, de burgemeester of de notaris, was zijn lange gestalte in deemoedigheid naar hen toe gebogen. Maar zijn schoolmeestersgeweten was sterker dan zijn bedeesdheid en hij gaf niet toe waar hij gelijk had. En de heren die hun wensen niet voldaan zagen zegden dat hij een koppigaard was. 'Hij is te onafhankelijk van geest en daar komt niets goeds van', meende de pastoor.

De meester leefde in zijn huis en in zijn school. Hij ging niet kaarten in de herbergen en was geen gezel van de kommissaris als deze zijn ronde maakte. Hij had de gevaarlijke positie van de man die zich afzondert en in geval van nood alleen op zichzelf mag rekenen. En ik geloof dat, hoe weinig kwaad hij ook over zijn medemensen zei, hij toch in zijn hart misprijzen voelde voor de zelfzuchtige heersers van de gemeente.

Zodat, alles samengenomen, ik zijn enige vriend was. Meer dan dat, ik voelde mij als zijn geestelijk kind want hij was het die mij verrijkt had boven mijn stand en boven mijn leeftijd. En op de dag toen hij mij een boek meegaf dat hij met liefde had aangeprezen, schitterden zijn ogen achter de glazen van zijn bril.

- Lees dat met aandacht, zei hij, zo'n boek maakt een mens anders en beter.

En thuis gekomen las ik ‘De Leeuw van Vlaanderen’.

Een roes van glorie kwam over mij. Ik las over een volk waartoe ik behoorde, de arme mensen van de gehuchten, de kleine boeren, de ambachtslui en de vele spinners, Stinus en Leander en Vien, dat was mijn volk. Ik zag ze niet in dat boek. Het was als de heldensagen die ik vroeger had gelezen en die hun schaduwen als bergen over de wereld wierpen. En toch had ons volk dat gedaan. ‘Vlamingen, gedenkt...’ waren de laatste woorden van het boek. En ik herdacht in de edelmoedige geestdrift van mijn knapenhart. Ik zou het nooit vergeten.

Toen nu de herfst weerkwam, zette de notaris een groen verweerd hoedje op en rustte zich uit alsof hij een zware expeditie ging ondernemen. Hij droeg een weitas en een geweer. Hij had zware, waterdichte laarzen aangetrokken en de hond stond naast hem, de bruine ogen gericht op zijn meester, de lange oren als zwarte fluwelen lappen hangend weerzijden van de begerig openstaande bek.

En de oude notaris gaat met gemeten stap het dorp uit en in de herberg aan het broek maakt hij zijn eerste halte. Hij praat wat over het weer en hoe gunstig het is voor de jacht. Dan trekt hij verder tot hij komt in de paradijslijke wildernis waar de hovingen liggen achter de sloten en water en gras aan het begin der wereld doen denken. Af en toe blijft hij staan en kijkt naar zijn hond die snuffelend rondloopt en stilhoudt, kwispelstaartend, en ongeduldig vragend naar zijn meester omziet.

Rondom hem is het duizendvoudig leven van alles wat ongestoord in struikgewas en schaduw leeft. Ver boven hem, Scheldewaarts, hangt een hoge vlucht van trekvogels. ‘Veel te hoog’, zegt hij tot zichzelf. Hij luistert naar de kreten van het waterwild en naar het gesmoorde plonzen in de lisbegroeide waterplekken.

Telkens als hij het geweer aan de schouder brengt is het te laat. Dan is het wild, laag vliegend over de zompen, verdwenen achter een klomp waterblaren, en het is of het daarna veel stiller is. Hij staat te midden van de hovingen waar het gras tot aan zijn knieën reikt, hij gaat gebukt onder de lage boompjes; daar ligt een watervlek als een vijver, ge ziet niet waar hij begint of eindigt, zó lopen zompen en gras samen.

En door het scheef en krom geboomte ziet hij een paar waterhoenders. Hij legt voorzichtig aan en daar vliegen ze op. Voor zijn vinger aan de trekker ligt klinkt een schot en één der vogels dwarrelt naar beneden. Als de hond ijverig met het wild afkomt staat de boswachter naast de notaris; hij neemt het wild en zegt ‘merci’ tot de hond.

Een grote, onbeschaamde kerel, die boswachter. Veel groter dan de notaris. Hij heft het waterhoen in de hoogte, hij betast de borst onder de pluimen.

- Een schoon beest, zegt hij tevreden.

De notaris kijkt giftig naar hem, dan naar het waterhoen.

- Dat brengt u in 't prison, kerel, verstaat ge mij, in 't prison.

- Zo, zo, antwoordt de boswachter, in 't prison. Luister eens goed, notaris, gij zijt de schuld dat ze mij mijn broodwinning hebben ontnomen en nu zoudt ge mij in 't prison willen. Als dat gebeurt, man, dan zeg ik u, onder vier ogen, zonder getuigen, onder vier ogen, dat gij niet veel mensen meer de duvel zult aandoen. Verstaat ge mij, notaris.

Hij legde zijn geweer en het waterhoen in het gras.

- Op deze gelegenheid wacht ik al lang, zei hij.

Hij nam de notaris onder de oksels en zoals een vrouw een stijve dweil in een emmer water doopt, zo schoof hij hem in de sloot; en zonder moeite zette hij hem terug in het gras.

- Dat is om u een voorproefje te geven van wat er kan gebeuren als gij er de gendarmen bijhaalt, zei hij.

Bedaard nam hij waterhoen en geweer op, streelde de vriendelijk kijkende jachthond tussen de zijige oren en verdween met lange stappen achter het kreupelhout.

In het herbergske waar de notaris zijn kleren zat te drogen was de vrouw zeer bekommerd om zijn gezondheid. Zij was bang voor een vliegende pleuris.

- En hebt ge lang in die sloot gezeten, vroeg zij.

- Net de tijd om erin te vallen en weer uit te springen, zei hij. Een jager moet daartegen kunnen.

In de valavond ging hij naar huis. Woede en angst waren in hem. ‘Hij is bekwaam nog erger te doen, dacht hij, maar boontje komt om zijn loontje’. Een eenzame kikker kwaakte in de sloot. De stilte van de herfstavond lag over het land achter de dijken en van de rivier klonk luid gedragen over het water de riemslag van Theofiel, de veerman.

IV

Mijnheer Hippoliet had samen met vader zijn Eerste Kommunie gedaan en samen met hem had hij een goed nummer getrokken bij de loting. Dat was een verwantschap die werd ingeroepen als het pas gaf. En soms als Mijnheer Hippoliet een wandeling deed omwille van zijn maag, dan kwam hij een ogenblik uitrusten bij ons. Hij mocht geen bier drinken voor zijn gezondheid, zei hij, hij was trouwens een zeer profijtig man.

Hij was, traag kuierend omwille van de gezonde lucht, weer eens afgekomen en na zijn aandacht te hebben gewijd aan de vissers, die in de slaperige spiegeling van de putten naar hun dobber keken, zat hij met vader te praten onder de grote moerbezieboom waarop wij allen zo trots waren, want hij was de enige in de omtrek en de siroop van zijn bessen was enig voor een zere keel.

- Florent, vroeg hij aan vader, hoe oud is uw jongste nu?

- Zestien jaar, Hippoliet, antwoordde vader.

Mijnheer Hippoliet streelde de ivoren kruk van zijn wandelstok. Hij was een man die voorzichtig sprak en veel tijd nodig had om te zeggen wat hij wilde; hij stotterde lichtjes.

- Het schijnt dat hij goed geleerd is, zei hij.

Dat was inderdaad zo, antwoordde vader; de schoolmeester had zelfs gezegd dat hij hem niets meer kon leren en hij zat nog steeds met zijn neus in de boeken.

Dan wilde Mijnheer Hippoliet weten wat Florent zinnens was met zijn jongste aan te vangen.

- Hippoliet, zei vader, ik weet het zelf niet. Hij heeft reeds een plaats kunnen krijgen op een bureau maar zijn moeder wil er niet van horen. Zij zegt dat hij te goed is om adressen te schrijven en de brieven van de post te halen, maar een moeder heeft altijd een groot gedacht van haar kinderen. Hij loopt niet in de weg maar veel hulp heb ik er niet aan, want hij heeft geen hart voor de boerenstiel. Moesten wij in de stad wonen dan was er wel iets te vinden dat voor hem geschikt is. Moesten wij rijke mensen zijn dan kon hij voortstuderen voor doktoor of zo en moest ik naar zijn moeder luisteren dan ging er mijn laatste cent aan, maar ik heb nog kinderen en ik wil mij niet uitkleden alvoor ik slapen ga.

Mijnheer Hippoliet knikte wijselijk met zijn hoofd.

- Ik heb op u gepeinsd, zei hij, en ik meen dat het iets goed zal zijn voor uw jongste. De ontvanger van de stoomboot moet geopereerd worden en de man zal erin blijven. De ene zijn dood is de andere zijn brood. Zou dat niets zijn voor uw jongste? Hij zou mij dan ook wat kunnen helpen en hij zou vooruitkomen in de wereld. Als ge daarmee akkoord zijt, stuur hem dan eens naar mij.

- Goed, ik zal er met moeder eens over spreken, was het antwoord.

Het was een druk gesprek met moeder. Hoewel haar dromen over het priesterschap verzwonden waren kon zij moeilijk wennen aan de gedachte mij als een bediende uit den huis te laten gaan. ‘Dat is geen leven voor hem,’ was haar antwoord. Maar ditmaal gaf zij toe; het kon zo niet blijven duren, zei vader. En ik ging naar mijnheer Hippoliet.

Die stoomboot was nog niet zo oud dat de nieuwigheid eraf was. Hij deed een dagelijkse beurt op Antwerpen en Temse en bijna alle vrachtvervoer ging over het water. Ook verkozen de

meeste passagiers de waterweg. Hij was op zichzelf het voornaamste deel van de scheepvaart die regelmatig leven bracht aan de kaai en iedere dag was er volk aan de aanleg als de stoomboot vanachter het eilandje in de rivier in het zicht kwam.

Mijnheer Hippoliet was een oude jonkman die het grootste deel van zijn tijd doorbracht in een klein kantoortje waar vele stapels papiertjes lagen en waar de rekken gevuld waren met grijs-gerugde boeken. Hij zat daar te schrijven en te rekenen en verkwikte zich af en toe met een kop lindetee. Toen ik bij hem kwam zat hij met een stapeltje fakturen voor zich. Hij slofte naar mij toe op groene pantoffels met een rode paardekop op de muil gestikt.

Hij legde mij alles uit op zijn langzame, stotterende manier.

Het was een goede plaats, zei hij, en een plaats met toekomst. Ik moest dagelijks mee met de boot naar Antwerpen, moest het schrijfwerk doen, de komptabiliteit en verder zo wat een oogje in 't zeil houden over de marchandise. Ik was om zo te zeggen mijn eigen meester.

Mijnheer Hippoliet rustte een ogenblik uit.

- Ik heb ook veel zaken in Antwerpen, zei hij, in ’t seizoen zijn het de mirabellen en de pickles-noten en bij gelegenheid ook ander fruit. En ook met wisselagenten heb ik veel te doen, vooral met mijnheer Berckmans, want ik ben de vertrouwensman in geldzaken van een groot deel van de burgerij. En ik heb gedacht, - hij wachtte een poosje alsof hij mij een geheim ging toevertrouwen —, ik heb gedacht dat gij mij hierbij veel zoudt kunnen helpen.

Ik zat te luisteren zonder geestdrift. Ik was in mijn afzondering van de mensen wereldvreemd geworden en ik moest nu, zonder voorbereiding of overgang, te midden in de drukte van het leven.

Ik zei dat ik er met moeder zou over spreken.

- Doe dat, zei mijnheer Hippoliet, en spreek er ook met uw

vader over. Die kent mij en weet dat ik het doe uit vriendschap voor hem.

Het zou weldra het seizoen zijn van de mirabellen. Dan gingen er grote vrachten naar Antwerpen; en daarna zouden de plukkers met de lange scherpe ladders op de dijken komen en de onrijpe noten trekken voor mijnheer Hippoliet. De stoomboot zou hoge stapels vaten ter overlading voeren, bijtende, geurende sloesters waarmee de Engelsen in hun pickles hun smaak zouden prikkelen en hun maag bederven. Dat was maar een deel van de bedrijvigheid van mijnheer Hippoliet. Dat alles deed hij vanuit zijn klein kantoortje waar hij zat in zijn pantoffels met paardekoppen.

Ik ging tot aan de kaai. Handkarretjes van winkeliers stonden te wachten op haring, worst, vreemd spek, winkelwaren; dat alles kwam van Antwerpen, dat alles werd aangebracht door de stoomboot.

Mijn bureau was een hokje waar juist plaats was voor mij alleen. Winter en zomer stond het deurtje open; de stoomketel onderaan zond zijn doffe warmte naar omhoog en alleen de adem van de rivier maakte het hok bewoonbaar. Maar het leven is samengesteld uit gewoonten, en de plaats waar men leeft maakt ten slotte deel uit van uw leven.

Het was er gewoonlijk druk op die stoomboot. En als het niet druk was dan zorgde de kapitein ervoor dat er drukte was. Het was een groot pokdalig man wiens neus op sommige dagen niet te onderscheiden was van een rijpe aardbei van groot formaat. Hij droeg, evenals de twee sjouwers, een zeemanspet waarop zijn waardigheid door middel van een gouden biesje verkenbaar was. Hij had een kajuit van dezelfde afmetingen als mijn bureau; daar had hij zijn jekker hangen en de afbeelding van een schip onder volle zeilen. Een ingebouwd kastje bevatte steeds een fles jenever waarbij soms een fles rum kwam als hij op bezoek was geweest op een zeeschip. Dan was er in de lucht van teer, olie en stoom de doordringende geur van rum te ruiken. Ik heb er

nooit aan gedacht naar zijn naam te vragen, hij was de kapitein, en daarmee is alles gezegd.

Brutaal was hij niet. Alleen bij het vertrek en bij het aanleggen kon hij zeer gewichtig doen. En onmiddellijk nadat er gelost was verdween hij in een der vele herbergen die in de buurt van de kaai een bijverdienste waren voor een schipper of de meestergast van een fabriek. Gewoonlijk volgden in zijn kielzog de twee sjouwers en de stoker. Werken op zo'n stoomboot is een dorstige stiel.

Ik verliet gewoonlijk de laatste de boot met Fientje, de schoonmaakster. Ik zei ‘tot morgen, Fientje’ en zij antwoordde ‘tot morgen, mijnheer Henri’. En beiden gingen wij onze weg, ik naar het gehucht achter de dijk, zij naar de kant van Moerzeke toe waar zij met haar vader woonde.

Elke morgen voeren wij voorbij de overzet. Aan de overkant, achter de dijk, waren ze nu aan de arbeid, op de hofstedekens en op het land; Stinus, Vien en al de anderen die opstonden vóór de zon en voor wie de dag reeds een eind gezet was. Maar heel deze stille bedrijvigheid lag verscholen in het diepe, zompige land. En tussen beide oevers waartoe de mens niet scheen te behoren, boorde de boot haar weg. De frisheid van de morgen werd gedragen op het water als reeds de eerste tintelingen van de zomermorgen in de hemel kwamen. De zich uitbredende baan van de openslaande baren klotste op tegen het riet en waar wij voorbijvoeren was het een hevige golving van rietpluimen en geplons van water tegen het slijk. Ongelooflijk rustig was dat alles, zo vol ongerepte rust en schoonheid. En dan werden wij opgenomen in de brede stroming van de Schelde.

Als ik van mijn werk opkeek zag ik, door de openstaande deur of het venster, het water, de schepen, de oevers, in statigheid voorbijglijden. De brede, ruime rust van het Scheldeland, de dorpen in dichte nabuurschap aan de Wase kant van de

stroom. Het leven versnelt als wij Antwerpen naderen en dan opeens grijpt mij de dreunende bedrijvigheid van de haven.

Het seizoen is aangebroken. Mirabellen, zachtgekleurd als een beschaamde kinderwang en zo geurig, zo teder en kuis geurig, staan in mandjes opgestapeld op het dek. En dikke scheepsrepen met de stevige lucht van teer, maatmanden met touwen gedraaid door jonge kinderen en gesponnen door de Stinussen van alle gehuchten liggen in het ruim. En wat later de grote vaten met pickles-noten van de dijken die mijnheer Hippoliet naar Engeland stuurt. Dat alles schrijf ik in op de borderellen en houd er boek van. En tussenin zitten de passagiers of lopen op het dek, zakenlui of winkeliers die buiten hun gewone bestelling willen gaan. En op beursdagen ook fabrikanten. Op de terugreis hebben zij steeds heimelijke glimlachjes voor elkaar en lachen gemakkelijk om de eerste de beste zinspeling. Of zij gekscheren met Fientje die de hele dag bedrijvig is en met flinke stap over een rol touwwerk of een kist wipt.

Mijnheer Hippoliet doet mij draven. Hij heeft wat men noemt ‘belangen’ in de stoomboot en hij is het die mij, door eigen gezag, mijn positie in de Stoomvaart-Maatschappij heeft bezorgd. Hij zendt mij bij Engelse agenten voor de mirabellen, de pickles-noten en bij mijnheer Berckmans met briefjes die een onmiddellijk antwoord eisen. En 's avonds moet ik omlopen langs zijn huis. Hij zit dan in zijn keuken met een kopje lindetee, de benen uitgestrekt, in gezelschap van een oude fox-hond die waggelend opstaat uit zijn mand en tracht te blaffen als ik binnenkom.

- Laat eens zien, zegt mijnheer Hippoliet, en hij overloopt de papiertjes die hij, in ruil voor de zijne, terug ontvangt.

- Goed, zegt hij, c'est ça. Vast en vertrouwbaar, en hier... Verkopen, ik had het wel gedacht.

- Merci Henri, zegt hij, en om mij te belonen voegt hij

er soms bij: ik hoor dat gij uw best doet op de stoomboot en dat zij tevreden zijn over u.

Een paar keren is het gebeurd dat hij mij een mandje mirabellen meegeeft voor thuis. En langs het kerkhof ga ik verder, de lange, enge straat uit, het dorp uit. De avond hangt in zoele stilte over de akkers en dan komt de donkere koelheid van het grasland waarover de vochtige zucht gaat van de rivier.

En als ik binnenkom zegt moeder:

- Wel ventje, hoe is het gegaan vandaag?

De middaguren zijn uren van rust voor mij. Dan zie ik de stad die weidser wordt naarmate men het havenkwartier verlaat. Ik heb de schuchterheid van de eerste dagen afgelegd, de angst mijn weg niet terug te vinden, verloren te lopen in het bedrijf van schepen en stapelplaatsen. De zware natiepaarden geven een sterk, traag ritme aan het leven langs de stroom. Het is of de Lieve-Vrouwetoren als een laatste wachtpost van het land het afscheid is aan wie naar zee trekt, waarvan de brakke lucht door de zeemeeuwen tot hier wordt aangedragen.

's Middags studeer ik ook. Ik leer Duits en Engels; in een dorp schijnt deze kennis zo veraf, zoiets als van een wereld waar men nooit mee in aanraking zal komen. En het is bevreemdend deze talen voor het eerst te horen spreken, niet als de les die men opzegt, maar als uiting van het leven. De boeken die ik in deze talen lees hebben een verre, schone klank, de mensen erin hebben een andere ziel, en toch vind ik in hun nood en liefde de mensen weer die ik ken en waarmede ik dagelijks omga.

Tijdens die uren is het stil en verlaten op de stoomboot. Zij ligt daar klein en nietig tussen de schepen die door de stormen van alle zeeën zijn heengekomen. Hun ruim schijnt onuitputtelijk, en mannen wier taal klinkt vol ruwe wilde woorden schijnen geen ander tehuis te hebben dan deze gevaarten waarin zij verdwijnen als mieren in hun nest. En de zeilschepen staan rank en

edel tegen de lucht en het water en hun hoge masten wiegelen in de deining. Te midden van de verlangzaamde bedrijvigheid van de middaguren is de stoomboot een stille, donkere plek.

Ook Fientje blijft gewoonlijk aan boord. Zij eet haar boterhammen op in de kluis waar de emmers, borstels en dweilen geborgen worden en waar zij een spiegeltje tegen de wand heeft opgehangen. Zij heeft de gave te midden van haar werk er steeds proper uit te zien. Vriendelijk is zij en aangenaam om te bezien, met haar donker ros haar dat in een dikke wrong te midden van haar hoofd door lange haarspelden wordt samengehouden, ‘zo vast als een huis’ zegt Fientje. Zij is een jaar of acht ouder dan ik en tot mijn genoegen doet zij niet moederlijk tegen mij. Slank en stevig is zij, en bij het minste woord wordt zij rood tot in de keel; het is verbazend hoe vlug haar rasse bloed door de blonde huid zichtbaar wordt.

Soms komt zij voorbij mijn open deur tijdens de rusturen en praat wat over dingen die de dag meebrengt; haar taal klinkt niet gemeen zoals men die hoort als het vrouwvolk in luidruchtigheid de fabrieken verlaat. En als haar iemand te dicht komt, weet zij van zich af te spreken.

En deze luie middag sluit ik mijn boek. Een langzaam boek van Walter Scott waarin gesproken wordt van een Vlaamse wevere en zijn dochter, solied en vertrouwbaar. Een Vlaams wever, denk ik, in dat wilde Schotland waar ze woorden hebben als keien en haten kunnen met geweldige koppigheid. Als een verre zucht van de zee komt tot in mijn hokje en de Schelde trekt met lange, regelmatige rukken naar de vloed. Ik sta op en leun over boord en het is of ik opgenomen word in het oneindige, eeuwige leven van de stroom. Aanhoudend wisselen de tinten, een gewarrel van tinten is het, spoelen over zand en hout en de duizenden dingen die hun vorm en kleur hebben verloren en één zijn geworden met de stroom.

Ik hoor in Fientjes kluis gescharrel en gedempt gerucht van

stemmen. ‘Nee, nee’, hoor ik. En door de half openstaande deur zie ik een man die, met een arm rond Fientjes schouders, ze tegen zich aantrekt. Terwijl zijn mond haar keel zoekt, heeft zijn hand haar borst gegrepen. Fientje is rood en angstig en tracht de man van zich weg te stoten.

- Wel, zeg ik, terwijl ik mijn hand op zijn schouder leg.

Hij laat los en keert zich om.

Fientje geeft hem een duw en de tranen komen in haar ogen. Zij staat in haar onderlijfje en haar rok en een rode striem ligt over haar schouders.

De man kijkt mij aan met een boos gezicht.

- Snotneus, zegt hij, bemoei u met uw eigen zaken.

Ik herken hem; het is een vent van Temse, hij werkt met een drietal mandenmakers en geeft soms vracht mee met de stoomboot. Zijn geel belopen gezicht met vale zakken onder de ogen staat nog getrokken van het geweld.

- Eruit, zeg ik.

Ik ben groter dan hij en zie er ouder uit dan ik ben. Hij haalt de schouders op.

- Sedert wanneer verbieden de snotneuzen aan de serieuze mensen om eens te lachen, vraagt hij.

Hij weet niet of hij zal heengaan of blijven.

- Maak dat ge weg zijt, zegt Fientje.

Hij haalt nogmaals de schouders op. Hij gromt; ik laat de uitgang vrij en hij gaat buiten. Fientje ziet mij aan, zij slaat de handen voor de ogen en weent.

- Wat moet ge van mij denken, mijnheer Henri, snikt ze.

Ik leg kalmerend mijn hand op haar schouder; zacht en warm is dat gevoel. En ik zie haar hals en haar schouders die als doorschijnend fijn zijn, en de welving van haar borsten. Voor de eerste maal in mijn leven zie ik, vermoed ik, de innige zoetheid van een vrouwenlichaam.

Zij glimlacht door haar tranen heen.

- Ik was mij wat aan 't opfrissen en daar komt die vieze vent op mij af, zegt zij.
Het is alsof zij nu pas bemerkt dat zij half aangekleed vóór mij staat. Opnieuw klimt een zachte schemer van haar bloed over haar gezicht. Haar glanzende, dikke haar, als verbrand goud, staat trots over de huid van gezicht en schouders die blank is als van een kind, bijna te teder voor een vrouw.
Zij ziet hoe mijn blik gevestigd is op haar en zij legt de handen over haar borsten. Ik keer mij beschaamd om.
- Ik dank u, mijnheer Henri, zegt zij zachtjes, ge moet niet weglopen voor mij.
Ik keer mij naar haar in de openstaande deur. De weerschijn van de zon op het water valt over haar en een roze glans ligt over haar gezicht, haar schouders, en de opengespreide handen die de borsten bedekken en het is alsof vonken schitteren in het haar.
- Ge zijt een schoon meisje, Fientje, zeg ik.
De namiddag brengt het werk mee van elke dag. Kistjes haring liggen over heel het dek. De kost van arme mensen. Dan klinkt de bel en wij glijden naar het midden van de stroom. Het laatste goud van de zon wordt gedragen door de vloed; donkerrood goud, bronsachtig goud zoals het haar van Fientje.
De stoomboot legt aan. Er wordt gelost. ‘Goên avond, mijnheer Henri’, zegt Fientje; zij glimlacht vertrouwd. Ik zie haar achterna; zij stapt met korte, flinke pasjes.

Het seizoen is voorbij. In de notelaars op de dijken hebben de jongens de noten afgeknuppeld die aan de plukkers waren ontsnapt. En vele morgenden vertrekken wij in een nevel die vanuit het broek over de rivier komt. De scheepsbel klinkt dof en al wat ijzer is staat vol dikke grijze druppels.
Het seizoenwerk van mijnheer Hippoliet is afgelopen tot er weer mirabellen, pickles-noten en bij gelegenheid ook ander fruit

naar Antwerpen te verschepen valt. Maar zijn vaste bezigheid, het nasporen van beurswaarden zoals de jager het wild afloert, en het plaatsen van geld zodat het geen gevaar loopt van de schommelingen die angstige mensen zoeken te vermijden, dat alles gaat voort zonder onderbreking. Hij heeft mij gaandeweg een beetje van zijn wijsheid meegedeeld en buiten de papiertjes, zonder welke zijn leven niet denkbaar is, geeft hij mij nu ook mondelinge boodschappen ten gerieve van mijnheer Berckmans.

En mijnheer Berckmans is welwillend en joviaal. Hij is niet schraal en dor zoals mijnheer Hippoliet; hij zit niet achter een tafeltje, loopt niet op pantoffels, groen met een paardekop, en drinkt ook geen lindetee. Hij staat recht achter een hoogpotige schrijftafel, blozend en fleurig is hij, en hij rinkelt aanhoudend met sleutels en geld die ondereen in zijn ruime broekzak zitten. Het gebeurt soms, als de beurs een sprong maakt in de gunstige richting en hij ronder is en jovialer dan naar gewoonte dat hij met mij in een kamertje gaat naast zijn kantoor. Daar houdt hij een fles tegen het licht en schenkt met liefde het levend-gele vocht waarbij hij een klein scheutje uit de sifon-fles spuit. ‘Whisky, zegt hij, dat is voor mannen’.

Ik ben zover in het vertrouwen gekomen van mijnheer Hippoliet dat hij mij een kijkje gunt in zijn intieme zaken. ‘Geldzaken zijn de intiemste zaken die bestaan, zegt hij. Maar gij kunt zwijgen, dat weet ik, en dat zal u later van pas komen’. Hij kijkt mij aan met een soort van genegenheid en vertelt mij over de financiële toestand van zijn klanten. Hij is als een biechtvader van de gemeentelijke geldzorg. En ik verneem met verbazing waar geld zit dat ge niet zoudt vermoeden en waar opzichtigheid de kaalheid dekt.

Mijnheer Berckmans is jovialer dan ik hem ooit heb gezien. Hij haalt nu ook een sigaar uit zijn vestzak. Van een zeekapitein heeft hij daar een kistje van gekregen; zoiets roken alleen de bankiers te Londen, zegt hij. Hij sluit zijn ogen en laat de

rook kittelen in zijn neusgaten. En dan geeft hij mij een boodschap mee voor mijnheer Hippoliet. 'Daar zal hij van opkijken, zegt mijnheer Berckmans, daarvoor haalt hij de beste fles uit zijn kelder op'. Mijnheer Hippoliet haalt niets op; ik geloof dat hij in 't geheel geen flessen in zijn kelder heeft. Hij drinkt lindetee en spreekt niet van trakteren.

Hij overleest wel driemaal het papier. Dan kijkt hij naar de zoldering alsof hij daar een rekensom zag die hij aan 't verwerken is. 'Ja, ja, zegt hij, dat is de moeite waard'.

- Henri, zegt hij, ga eens dadelijk naar huis en zeg aan uw vader dat hij vanavond nog tot bij mij komt.

- Er is toch niets erg gebeurd, mijnheer Hippoliet, vraag ik verbluft.

Hij glimlacht; een zonderling vertrekken van zijn gezicht alsof hij terzelfder tijd pijn en plezier heeft.

Grommend trekt vader zijn zondagse kleren aan. 'En gij zijt niet geschoren,' zegt moeder.

Mijnheer Hippoliet is terug in zijn kantoortje gegaan. Papieren vol cijfers liggen voor hem onder het lamplicht dat met een groene kartonnen lampkap is afgeschermd.

- Florent, zegt hij, er is nu een kans die in het leven niet dikwijls voorkomt. Ik heb u doen roepen uit oude vriendschap voor u en misschien nog meer uit genegenheid voor uw jongste; dat is een manneke waar ik veel plezier aan beleef.

Florent luistert toe, vol wantrouwige voorzichtigheid. Hij vertrouwt het geld maar zover hij het zelf in handen heeft. En hij heeft indertijd nog histories gehoord van wisselagenten en bankiers en zelfs van notarissen die op de loop zijn gegaan met het spaargeld van de kleine mensen. Mijnheer Hippoliet schudt medelijdend het hoofd; hij kan honderd liefhebbers vinden die er hem eeuwig dankbaar zullen voor zijn. Het is een lang over en weergepraat. Florent wil ook het geld niet riskeren dat in feite aan zijn kinderen toekomt. Dan een deel, zegt mijn-

heer Hippoliet, een deel dat aan uw jongste zal toekomen als gij uw hoofd zult neerleggen. Die zou het dadelijk doen moest hij er nu kunnen over beschikken; dat is nu al een halve financier en daar ligt zijn toekomst. Ik zal u wat zeggen, Florent, iets tussen u en mij; ik breng hem stilaan op de hoogte van mijn eigen zaken, en als ik mijn hoofd kom neer te leggen is het voor hem gesneden brood.

- Ja, als 't zo is, zegt Florent.

Zo regelen zij de zaak. En mijnheer Hippoliet kijkt verrast op als hij het bedrag hoort dat Florent wil riskeren. ‘Dat wist ik niet, zei hij opkijkend van achter de groene lampkap, maar er komt geen riskeren bij te pas, dat is een zaak die zo vast staat als de paus van Rome’; en hij voegt erbij met een zucht: ‘en zeggen dat al dat geld daar ligt zonder een cent op te brengen. Zo'n geld is gelijk een wezekind’.

Florent sprak er niet over met zijn jongste. De bazin wist niet of het goed of slecht was; ‘misschien is het een geluk voor hem’, zei ze.

Ik heb het doffe getoet van de misthoorns vernomen. In de mist is het alsof de stroom zonder oevers is en of, ver buiten mist en water, de wereld in de dood verzonken ligt. Er zijn van die zware misten die als dunne slijm plakken aan alles wat aan dek ligt en u doen rillen tot op het been. En soms is het of de nevel is als de ziel van het water die het eerste licht van de zon tegemoet gaat. Er zijn veel morgenden dat hij als grijpbare en vlottende pakken, als een samengeronnen windvlaag vanuit de weiden op het water blijft hangen. Almeteens verdwijnt hij en het is alsof de dag nu eerst begonnen is.

Het is nu tussen licht en donker als wij aanleggen. Vanuit de Schelde waar het licht door de brede vloed wordt gedragen komen wij in de troebele halve klaarte van de Durme. En dicht bij het eilandje zien wij het zandschip liggen van Fred. Het is

een oud log ding dat alleen door de drijfkracht van ebbe en vloed wordt bewogen. De zandman haalt er, in langzame dagreizen, het zand mee uit de banken die in de grillen van de stroom steeds opschuiven en terugkeren. Hij leeft op dat schip met een vrouw, Octavie, die met hem hokt en soms voor een tijdje verdwijnt.

Als wij naderen zien wij hoe de zandman en de vrouw tegen elkaar opschreeuwen. Allebei zijn zij lang en mager. Van op de stoomboot worden zij gadegeslagen en de kapitein geeft zijn kommentaar over de zeden en gewoonten van Fred en Octavie. Wij zijn bijna op de hoogte van het zandschip als Fred roept: ‘Hier, gij krijgt ze, pakt ze’, en hij zwiert de vrouw in 't water.

Zij zwemt naar ons toe en grijpt de lijn die wordt uitgeworpen. Zij schudt zich als een plodderhond als zij aan dek is. Er is geen spoor van angst in haar gezicht en zij schijnt dat alles niet zo erg te vinden. En als wij verder stomen kijkt de zandschipper ons na, roept een onfatsoenlijkheid, groet met de hand op het achterste om de opinie te doen kennen die hij over ons heeft, en verdwijnt in zijn hok.

Er is veel belangstelling rondom Octavie. Maar Fientje neemt ze mee in het ketelruim waar ze haar kleren kan drogen. Zonder schaamte kleedt zij zich uit. Fientje bloost als zij deze ongegeneerdheid ziet. Octavie koestert zich zoals een kat en overwrijft haar lichaam alsof zij de warmte kon inwrijven als een zalf. Zij lacht Fientje toe alsof zij een goede kennis was van haar en hangt haar nat hemd en kleed vóór de ketel. Meer kleren had zij niet aan. En in de benauwde lucht van het ruim dringt de walm van het drogende goed; dan voelt zij dat zij nog kousen en schoenen aanheeft en stroopt ze af.

- Met zo'n leven kan een mens geen vet kweken, zegt zij tegen Fientje.

En zij laat de handen gaan over heupen en dijen. Fientje kijkt naar het naakte lichaam van Octavie en het beeld van vele

zonden komt in haar geest. Er gaat een ongezonde bekoring uit van deze vrouw; men vergeet dat zij mager is in de soepelheid en de ranke lijnen van benen en romp, en het gezicht staat uitdagend, met een mooie scherpe neus, vranke donkere ogen en lippen die lichtjes vooruitgestoken zijn.

- Een vrouw is een vrouw, zegt zij, Fientje bekijkend.

Fientje denkt aan zichzelf, zoals zij zich kent uit haar spiegel, en weer bloost zij.

- Ja, antwoordt zij, bij de ene wat meer, bij de andere wat minder.

Octavie lacht. Zij grijpt de mollige arm van Fientje in haar hand, en knijpt dan even in de stevige gevleesde bil.

- Goeie marchandise, zegt zij; zij lacht en terwijl zij haar ogen laat gaan over haar lichaam:

- En toch is een vrouw een vrouw.

Fientje begrijpt die zonderlinge taal niet; zij kijkt half onthutst naar Octavie. Octavie volgt Fientjes blik en haar lange, donkere vingers glijden over de bruinroze knopjes.

- Ja, ja, zegt zij en schijnt tevreden.

Boven op het dek klinkt de bel. Er wordt gesjouwd en geroepen, stootkarretjes en kruiwagens rijden weg. Bij de zware hitte van de ketel zijn hemd en kleed reeds half droog geworden.

- Dat zal gaan, zegt Octavie.

Zij trekt hemd en kleed aan, wringt nog een paar druppels uit haar kousen en steekt haar voeten in de mufriekende schoenen, dampend van het rivierwater. Zij is klaar, zij is reisvaardig, zij is in het bezit van haar wereldse goederen.

- Weet gij waarheen, vraagt Fientje.

- Ik, vraagt zij, ik weet altijd waarheen. Zij is onbekommerd, eten en slapen vindt zij steeds en zij zal de zandman nu eens een tijdje laten wachten en hem uitlachen als zij terugkeert.

Zij staan op de kaai. In de herbergen brandt het licht; over

de rivier schemert de laatste klaarte van de dag en de vallende avond is kil en onvriendelijk.

Fientje aarzelt een ogenblik; zij weet niet wat ze aan dat vreemd vrouwmens nog moet zeggen:

- Nu, goeie avond, zegt ze, en stel het goed.

- Bedankt, zegt Octavie, en maak u maar geen zorgen in mij.

Fientje stapt verder. Octavie kijkt een poosje rond op de kaai; zij kijkt eens binnen in de herbergen; de kapitein en de twee sjouwers staan lachend aan de toog. Dan gaat zij verder het nauwe straatje in waar de zoeterige reuk van de stijfselfabriek in de komende mist blijft hangen.

De volgende dag is een zondag. Na de mis van acht uren komt Leander een praatje doen. De oude grafmaker is nu bij de tachtig maar hij stapt nog elke zondag naar de kerk.

Hij kent haast iedereen in het dorp. Er is geen gezin waarmee hij geen druppel of geen pint heeft gedronken na de begrafenis. 'En op een begrafenis leert ge de mensen kennen', zegt hij. Hij kent ook Octavie.

- Haar grootvader, zegt hij, heb ik zeer goed gekend. Hij droeg een hoed en werd mijnheer genoemd. Maar hij was getrouwd met een vreemde, een donker spook van een vrouwmens, een soort van Boheemster, en Octavie aardt naar haar grootmoeder. Haar vader heeft er alles door gedraaid; dat was niet moeilijk want de Boheemster was er vanonder getrokken toen hij nog een klein kind was en had al het geld meegenomen dat in huis was.

Leander stopt een pijp van vaders tabak. En hij mag ook zijn tabaksblaas vullen, een varkensblaas die sluit met een rood lint en een hazebeentje. Zijn hand is nog vast. Net een klauw met zwartblauwe aders en met knobbels aan de geledingen van de vingers. Met die handen heeft Leander het graf gedolven voor honderden mensen, kleine kinderen en oude mannen zoals hij

zelf er nu een is, en heeft het graf schoon effen gemaakt met de blinkende spade.

- Ja, ja, zegt hij, die Boheemster heeft heel de gemeente op stelten gezet, dat was nog wat anders dan Octavie. Want Octavie loopt maar aan de gemene kant, en haar grootmoeder verkeerde in de burgerij. En te paard rijden kon zij ook. Het was precies of de mannen behekst waren als zij bij haar waren.

Hij keek eens schuin naar moeder; zij luisterde niet.

En Leander lei zijn hand om zijn mond zoals de toneelspelers als er in hun boekje staat: ‘tot het publiek’.

- Het was soms of het hondenkennis was, grinnikte hij. En bij Octavie was het net hetzelfde. Zij had nog maar nauwelijks haar Eerste Kommunie gedaan of de veldwachter haalde ze uit het koren met jonge deugnieten. En als zij op de fabriek werkte...

Hij wachtte een poos; zijn ogen staan strak onder de stekelige wenkbrauwen alsof hij in het verleden keek en Octavie zag in haar onzedig bedrijf.

- Die fabrieken, zegt hij en hij schudt het hoofd, dat had nooit moeten bestaan. Met hun stoommachienen nemen ze 't brood af van de werkende mensen en gedurig zijn er ongelukken. Vooral 't vrouwvolk blijft haperen met haar of rokken en ’t kost hun leven of ze blijven er kreupel van en 't is een kostwinner minder. En de jeugd wordt er bedorven. Ja, ja, de jeugd wordt er bedorven en de bazen geven 't voorbeeld.

Leander is met zijn gepeinzen opnieuw in het verleden.

- Ik heb allemaal hun vaders en hun grootvaders gekend, spreekt hij voort. Dat is begonnen als werkman, dat heeft met de kempschoot gelopen en nu rijden de zonen in een voituur met een koppel paarden. En peins maar niet dat ze er beter om zijn omdat ze uit een werkmansbroek zijn geschud. Dat is gelijk een stroper die jachtwachter wordt. Ik heb mijnheer Albert zijn grootvader begraven en zijn vader ook. Bij zijn

grootvader was er een lijkmis met één priester, bij zijn vader stonden ze met vijf te zingen om de kist. En hoeveel er voor mijnheer Albert zullen zingen weet geen mens. Misschien de bisschop wel en de deken van Sint-Niklaas. De mensen worden hovaardig, maar rijk of arm, als ge naar 't kerkhof gaat vindt ge niets meer dan een hoop beentjes en de doodskoppen lijken allemaal op mekaar.

Het is of in zijn gezicht waarvan het vlees reeds is verteerd de lijnen van het doodshoofd al getrokken staan. Zijn zoon zal het graf delven.

Maar Leanders gedachten zijn afgeweken van de dood.

- Ja, ja, die Octavie, zegt hij, zo één is genoeg voor een hele gemeente, zo één is al twee te veel. Fred de zandman is wel geen goeie maar hij is toch te goed voor dat vrouwmens, en hij is er niet van weg te slaan, 't is net zoals de mussen naar de paardevijgen. Waarom steken ze zo'n vrouwen niet in 't kot. Daar is al meer dan één vechtpartij en doodslag geweest om zo'n vrouwmens, 't is erger dan een brand in een oude schuur. Zo'n schepsel laten ze lopen en de kommissaris trakteert dat nog met zoete druppelkes en met jenever, want zo'n vrouwmens is zo goed thuis in de sterke drank als in 't mansvolk. Maar om een haas te stropen komen ze een treffelijk mens van zijn bed halen met de gendarmen, zoals de boswachter.

Wij bekijken Leander. En vader neemt de pijp uit de mond:

- Wat ge nu zegt, Leander.

De oude man knikt.

- De boswachter was juist bezig met een haas uit een strop te halen en toen hij opzag stonden er twee gendarmen achter hem. Ze zeggen dat hij er zes maand zal voor krijgen en dat het gelukkig is voor hem dat hij geen geweer bij had want dan zou het meer zijn. Ge moet weten dat de rechter ook jager is en vriend van de notaris. En de boswachter meent dat ze al lang

op hem loeren van sedert de notaris met een natte broek naar huis gegaan is.

- En straks is 't winter, zegt hij, er zullen niet veel winters meer komen voor mij.

Hij gaat langzaam het pad af in de herfstzon. Soms blijft hij staan en kijkt rondom zich. Hij overziet heel zijn wereld want veel meer heeft hij in zijn leven niet gezien. Dijken, meersen, akkerland en de spinners die in de lage huisjes wonen.

Zesentwintig jaar was Octavie en zo gevuld was haar leven dat ze het niet kon overzien. Soms als ze 's avonds alleen zat en de wind huilde met verre aanloop over het water, overdacht ze dat alles en de gestalten van vele mannen trokken aan haar gedachten voorbij. Maar niet allen herinnerde zij zich; alleen dezen waarvan haar zinnelijkheid de scherpe prikkel had bewaard en waarvan zij nog de aanwezigheid voelde als zij de ogen sloot. Van toen zij op de fabriek werkte had het haar overweldigd als een ziekte. Haar donkere ogen en haar gulzige mond hadden de mannen gelokt en onverzaadbaar was dan de honger van haar zinnen. Ze konden veel verdragen op de fabriek; hoe jong de meisjes en jongens ook waren, kinderen waren het niet meer als zij een paar maanden in de spinbaan of pakhuizen hadden vertoefd. Maar Octavie bracht een onrust op het werk die de meestergasten deed vloeken. De vrouwen luisterden naar haar met de nieuwsgierige lusten van al hun zinnen en de mannen kenden zichzelf niet meer.

Overal was zij sindsdien geweest, het langst in een kroegje van Sint-Niklaas waar bij avond de deftige burgers kwamen. Daar had zij de vergetelheid leren kennen die de drank meebrengt. En na dagen van braafheid greep het haar aan als een storm en zij sidderde van ongeduldig verlangen; zij verdween dan en kwam na korte tijd terug, gestild en met een glimlach op de lippen en zat dan uren te staren naar de beelden die uit

haar roes van alkohol en omhelzingen meer in haar lichaam dan in haar geest waren overgebleven.

Altijd wist zij waarheen en de mannen die zij in dronken verbaasdheid had verlaten kwamen terug tot haar, gekweld door de herinneringen aan de uren van genietingen die de onstuimige vrouw hun in wildheid had geschonken.

En eindelijk kwam zij terecht bij Fred, de zandman. Dat was de eerste maal dat zij regelmatig bij een man bleef. Waarom wist zij niet. Zij hield niet meer van hem dan van andere mannen. Hij was een stroblonde, opgeschoten hongerlijder die haar onzacht behandelde. Maar het leven op het zandschip beviel haar. De fluisterende zomernachten als de maan hangt over de rivier en de bomen aan de oevers verstard staan in hun schaduw, de wijde vegen van de wind over het wijde land en de winterstormen die vanuit de diepten van de stroom schijnen aan te rukken, tilden haar in verrukking op uit haarzelf. Soms, in de zomer, als de zwoelte van het land zich komt verzadigen aan de frisheid van de rivier, ging zij naakt staan op het schip dat lag in de schaduw van de dijk en het was alsof zij opgenomen werd in een oneindige omhelzing die haar omving en met duizend strelende handen omvatte.

Zij lag in de zandkar als een trekhond, de riem over haar schouders en tussen de kleine borsten. Fred leurde het zand uit op vaste dagen, gehucht per gehucht. Zand voor de rode tegels van huiskamers en herbergen. ‘Schoon wit zand’, riep hij. En vele mannen loerden naar Octavie met het angstige verlangen naar de zonde waarvan zij de belichaming was. Als Fred een herberg binnen ging en een druppel bestelde voor het zand dat hij er verkocht, legde zij de riem af en ging zwijgend naast hem staan aan de toog. En zij sloeg de drank naar binnen en klokte met de tong. ‘Dat is nog al eens een vrouw die ik heb’, zei Fred, half uit ergernis, half uit trots. En als zij uitverkocht waren en terug in het zandschip zaten waren zij

beiden aangeschonken en om de dag volledig te maken, dronken zij nog van de jenever die Fred had meegebracht. Dat eindigde soms op een vechtpartij waarbij de meest bedronkene het moest bezuren, soms op een wild minnekozen dat met een vechtpartij veel gelijkenis had.

Maar zij hielden het samen uit, een hele tijd lang, en zij werden ongeveer beschouwd als een huwelijk, een huwelijk zonder kerk of gemeentehuis, maar toch een vast gekoppeld paar dat spijt twist en slagen gemeenschappelijk door het leven trekt. Wel verdween zij soms voor een paar dagen als de woeste roep van haar bloed haar wegriep. En Fred had reeds de ervaring dat slagen hier niets aan verhielpen. Hij gaf ze dan, bij haar terugkeer, een rammeling met de riem van de zandkar, zonder woede, in het besef dat het zijn plicht was om het evenwicht tussen hen beiden te herstellen. En verder werd daar dan niet over gesproken.

Octavie had in haar half natte kleren de weg gevonden naar het huisje dat zij kende naar het Waasmunsterse toe. Naar Petrus ging zij, de veertigjarige duivel-doet-al, witter, wildstroper, dief bij gelegenheid. Een ruige vent die alleen zijn eigen discipline kon verdragen en meestal genoeg had aan zijn eigen gezelschap. Een vent die een oude, zure kwezel naar zijn hok zou hebben gesleept als het zo in hem opkwam of zijn leven geriskeerd om een kind uit het water te halen. Hij was nooit verwonderd over het bezoek van Octavie, hij was eigenlijk nooit over iets verwonderd. Het was hem geen groter aanleiding tot verbazing als het onverwachte buitmaken van een rits patrijzen.

- Wel, Octavie, meiske, zijt ge daar, zei hij.

Zij rilde van de kou.

- Maak vuur Petrus, zei ze, ziet ge niet dat ik mijn dood haal van die natte kleren.

Petrus hief de lantaarn over haar. Hij zag hoe ze bleek en met

waterige ogen voor hem stond, en stak de vlam in het rijshout van de haard.

- Ik zal nu nog iets halen om uw voeten te verwarmen, Octavie, zei hij.

Toen hij weerkwam met een kruikje brandewijn stond zij, de kleren op een stoel naast zich, over het vuur gebogen. En Petrus zag met een grijns haar lang, soepel lichaam waarover de gloed speelde. Zij keek hem lachend aan en bracht de kruik aan de mond.

- Nu gaat het beter, Petruske, mijn engel, zei ze.

Petruske ging naast haar zitten, legde zijn hand om haar schouders.

- Octavie, gij verdomde heks, gromde hij.

En Octavie bleef drie dagen bij Petrus.

Fred zat op een stuk rietstengel te kauwen en keek over de dijk. Hij verveelde zich niet maar hij was gewoon met Octavie te zitten en het stoorde hem dat zij weg was. Als ze er morgen niet was moest hij met de zandkar alleen op ronde. ''k Zal ze leren', zei hij luidop tot zichzelf.

Geen mens was op de dijk te zien. In deze tijd van het jaar bleven de jongens weg van het water en de naakte notelaars lokten ook niemand tot een wandeling. Tussen slijk en gras schoot alleen de dolle kervel zijn vuilgroen blad. En alles rook er naar verwording.

En daar kwam zij.

Met vlugge, lenige stap, hoog getekend tussen dijk en hemel, kwam zij tot aan de sluis. Daar ging zij nooit voorbij zonder over de ruige balk te kijken in het kolkende water. Zij boog over de diepe sluisput, gedachteloos, en zag het heen en weer schietende water. En dan gleed haar blik over het broek, rond en groot als een hele parochie, waar de grachten getekend

werden door het hoger opgeschoten gras. Alles lag dof onder een grauwe hemel.
- Hier ben ik, zei ze.
Fred kauwde rustig voort op zijn rietstengel en antwoordde niet.
De valavond kwam. Hij stiet het zandschip los van de oever en naar het eilandje toe. Grillig gegroeide bomen, struikgewas en riet was alles wat er groeide en de aanhoudende stroming van ebbe en vloed had de boorden onderaan afgeknaagd. Vlak tegen de kant lag het zandschip, haast onzichtbaar in de duistere klomp die in de grauwe rivier lag. Zij aten in het hok waar het bed stond met een tafel en een paar stoelen. Zij spraken weinig zoals altijd, en boven hun hoofden bengelde zachtjes de lantaarn.
- Dat is de laatste keer dat ge mij laat zitten, zei Fred.
- Dat is de laatste keer dat ge mij in 't water smijt, antwoordde Octavie.
Fred zweeg; hij keek haar lang aan: haar scherp gezicht met de donkere ogen was bleker dan hij het ooit gezien had.
- Ik ben niet geboren om op een zandschip te zitten met een vent zoals gij, zei ze, ik had moeten doen zoals mijn grootmoeder, niet in dit nest blijven maar profiteren van de mannen...
- Profiteren van de mannen, dat hebt ge genoeg gedaan, grinnikte Fred.
Octavie bezag hem misprijzend:
- Wat verstaat een pummel gelijk gij daarvan, zei ze, profiteren van het geld dat de mannen geven, niet zoals aan een hoer maar zoals aan een dame.
Zij keek dromerig in de vlam van de lantaarn. Zij had zich steeds gegeven uit de wilde lust van haar bloed, zonder te berekenen. En was zij niet schoon genoeg om kleren en juwelen te krijgen. Zij dacht aan de deftige burgers van Sint-Niklaas; meer dan één had het haar in het oor gefluisterd maar ze had

steeds neen geknikt. Nu zat zij in het vunzige hok van het zandschip met Fred, een lompe landloper van een vent. En de lange winter ging aankomen.

- Ik ben nog schoon genoeg, dacht zij luidop.

Zij zag haar lichaam gehuld in het fijne doorzichtige linnen dat zij tot dusver alleen in haar verbeelding had gekend. Haar lange, rijzige benen en dijen en de kleine borsten. Verlangens die zij nooit in zich had laten groeien werden sterk in haar. Naar het volle, vurige leven in rijkdom, het genot van het leven waarin de man haar dienstbaar zou zijn.

- En oud ben ik nog niet, dacht zij verder.

En zij ging op het bed liggen, de handen onder het hoofd, dromend hoe alles kan zijn in het leven.

- Kleed u uit, wij gaan slapen, zei Fred.

- Ik slaap zoals ik ben, zei ze, en gij blijft van mijn lijf.

Toen de stoomboot 's morgens in het aarzelende licht voorbij het eilandje voer lag het zandschip gezonken in het ondiepe water van de oever.

In de valavond voer de stoomboot de rivier op. Roeibootjes lagen aan het eilandje gemeerd en het gras van de kanten was plat getrapt... Ze hadden Octavie gevonden; zij was gewurgd, ‘maar ze had al haar kleren aan’, meende men er te moeten aan toevoegen. En Fred was verdwenen. Hij had het zandschip doen zinken; het lag nu in het slijk van de oever.

Octavie hadden ze in het dodenhuisje van het kerkhof gelegd op de steen waar ze de mensen op uitstrekken die, opgezwollen en papperig, uit de rivier werden gehaald.

Ook dat werd spoedig vergeten. Hoe weinig ook er gebeurt op zo'n dorp, toch wordt het spoedig opgenomen in de vergetelheid. En de winter kwam, luttele uren van daglicht en lange avonden en nachten met de eenzame vlam van de lantaarns in de straten van het dorp en de ongebroken duisternis op de gehuchten. De boswachter zat zijn straf uit in de cel te Dender-

monde; zijn vrouw was met Marieke op de fabriek gaan werken en een dochtertje van twaalf jaar deed het huishouden; de kleinste, een jongetje van zeven jaar, stond aan het draaiwiel in een spinbaan. Hij blies soms in zijn versteven handjes, keek naar het lange, smalle pad waarop de zeeldraaier zich met korte, langzame pasjes van hem verwijderde en dacht eraan dat vader hem gezegd had: ‘Goed werken, Franske, en braaf zijn’.

En op alle spinbanen werden de touwen gedraaid en de stoommachines deden de bobijnen snorren, de stijfselfabriek zond haar zoeterige, weeë lucht over de rivier en door de nauwe straatjes. Mijnheer Albert had een nieuw paard, een glimmende vos; in verbeten hitsigheid overschuimde die het blinkend gebit als hij voor de slede gespannen was die rinkelend naar het ijsvermaak reed.

's Zondags werd geschaatst op het ondergelopen broek en er stonden kramen met oliebollen. De zonen en dochters van de burgerij vertoonden er lieftalligheid en goede manieren. Zo'n schaatspartijen brengen steeds verkeringen en huwelijken teweeg.

In mist en sneeuw voer de stoomboot door stroom en rivier en bracht de haring, paardeworst en gerookt vlees voor hen die in de dompige keukentjes zaten; en de grimmige winter sloot het land af achter de dijken.

V

In de nazomer beginnen de kermissen. Het ene dorp na het andere ligt dan voor een paar dagen in de jankende muziek van de kermisorgeltjes en in de walm van de oliebollen. Het ene dorp bezoekt het andere en tot diep in de herfst lopen de families naar elkaar toe om aan de kermistafel te zitten en de herbergen in trage optocht van vrouwen en mannen te bezoeken. Het is zoals een afzonderlijk seizoen in het jaar. Het zijn vele zondagen waarin de honger van lange weken in een overdaad van spijs en drank vergeten wordt. En de lakense kleren die meegaan van de dag van het huwelijk tot aan het sterfbed brengen ze voor enige uren uit hun armoede.

En alleen op de kermis wordt er gedanst.

De pastoor gaat dan geweldig te keer op zijn predikstoel. Hij weet wat er voortkomt van dat dansen. En hij weet ook dat zijn woorden niets uitrichten; alleen de zure vromen die meer uit noodzakelijkheid des middels dan uit noodzakelijkheid des gebods van alle wereldse vermaken verwijderd blijven, horen de weerklank van de waarschuwende woorden in hun gemoed. In hen gloeit de begeerlijkheid des vleses als een smeulend vuur dat nooit oplaaien kan en uit de as van al die dode verlangens stijgt het berouw en tevens de bittere onvoldaanheid over de ongeproefde zoetheid der zonde.

Nergens wordt er gedanst zoals aan de waterkant.

Boven het ongeduld van de gelovigen klinkt de stem van de pastoor; hij spreekt met klem over de slechtheid van de wereld en trekt een rechte lijn van de danszaal naar de hel. Dat hoort zo bij een kermis. En de moeders denken met angst aan hun dochters die in de overmoed van de jeugd het hiernamaals als een haast onbereikbare verte beschouwen. 's Namiddags, voor vespers en lof, is de kerk ledig en de koster dreunt de psalmen van David af met oneerbiedige haast.

Mathilde danst goed. Al de van ouds bekende dansen, die alleen op kermis en bruiloft haast plechtig beginnen, kent zij bijna zonder ze geleerd te hebben. Het is een flinke, mooie meid, ‘helemaal haar moeder’, zeggen de mensen die de bazin als jonge vrouw hebben gekend. Maar veel is er in Mathilde dat nooit in de aard van haar moeder heeft gelegen. De bazin was steeds vol opgewekte levensernst en is, als meisje uit de kleine burgerij, een goede boerin geworden. Zij kent haar kinderen; haar oudste zoon, Louis, die gesloten is als zijn vader, een krachtige, kortgestuikte jonge man, die het werk van de boerderij verricht zonder ooit te hebben gedacht dat er in de wereld een andere bezigheid voor hem kan bestaan. Hij is spaarzaam, ook in zijn woorden, en nu met de kermis zal hij in de namiddag naar de bolbaan gaan om in zijn witgesteven hemdsmouwen de kegels omver te kletsen en 's avonds komt hij laat naar huis, zwaar van het vele bier. Dat hoort zo, want het is kermis.

Haar twee andere kinderen zijn niet zoals Louis, zij aarden naar hun moeder, zegt Florent, de baas. Zij zijn opgeschoten en blond en hebben de frisse en blanke huid van de bazin en geen van beiden voelt zich thuis in het boerenbedrijf. De jongste leeft in boeken en studie. In die geheimen van bloed en leven die niemand kan doorgronden, staat hij van haar kinderen het dichtst bij haar. Als zij 's avonds allemaal bijeen zitten kunnen haar blikken soms over haar gezin gaan; dan blijven zij steeds rusten op haar jongste zoon en haar ogen hebben dan een

zeer helder licht. Naar Mathilde kijkt zij soms bezorgd en in de ogenblikken dat zij met de boer over de kinderen spreekt, zegt zij: ‘Ik weet niet wat er van dat kind zal geworden.’

Mathilde is licht van gemoed, zonder zorg voor de toekomst is zij drieëntwintig jaar geworden. En als de mannen op zondagswandeling langs daar komen en haar bezien met ogen die zeggen ‘wat 'n mooi kind is dat?’ dan kijkt zij terug alsof zij wilde antwoorden: ‘Ik weet het’. Florent heeft haar verboden te dansen; niet dat hij daarbij zoveel aan zonde denkt als de pastoor op zijn predikstoel, maar hij stelt zich een danszaal voor als een dooreenscharrelen van volk waar zijn dochter niet thuis hoort. Hij kan kort en kwaad spreken, de boer, en hij spreekt niet om ijdele woorden te zeggen. En als Mathilde wil gaan dansen moet zij het zo aan boord leggen dat vader het niet weet.

En na deze kermis zijn er nog andere in de buurt. Zoveel als staties in de kruisweg. En over het water, niet aan de Wase kant, daar zijn ze schraler, maar over de Schelde, daar gaat het kermisvieren ruimer en uitbundiger. Daar dansen ze overal, en niemand vindt er kwaad in. Wel predikt de pastoor, maar op een zacht toontje, net een goedgeluimde oom die zegt: ‘kinderen, maakt het niet te bont’. En de koster gaat van zaterdagavond de draaiorgels keuren met de bewegende figuren die op de maat van het grote, trillende gevaarte op tamboerijnen slaan. Hij weet dan te zeggen waar de beste muziek is en naar zijn oordeel wordt geluisterd. En daar kan de boer niet zo streng verbieden als thuis, want al de jonge meisjes van de familie dansen en de danstenten worden bezocht door de eerbare families.

Mathilde heeft naar de preek zitten luisteren in de hoogmis.

Haar gedachten gaan niet naar de pijnen der hel; zij denkt erover na hoe zij van huis zal weg kunnen en hoe zij het thuis niet zullen te weten komen als zij naar de danszaal gaat. Een

jongen heeft zij niet, maar zij vindt er wel tien. Zij weet niet wie haar naar huis zal brengen tot als vaders huis in het zicht is; en wat zij moet zeggen als ze thuis komt, en gewoon kijken en vlug naar bed gaan en dan liggen denken op alles wat haar gezegd werd.

Met andere meisjes gaat zij weg in de vroege avond als de baas en Louis op hun pinten zijn gegaan. Moeder ziet haar na, glimlachend en bezorgd; zij is zo fris en zo flink, dat meisje en, God vergeve 't, zij is zo licht van hart. En met haar jongste wandelt zij eens tot aan de dijk, aan de overzet, en zegt goedendag aan de mensen die van daarover komen en aan Theofiel die vandaag overzet tot middernacht.

In de late avond komen de meisjes naar huis, vóór de mannen uit de herberg zijn weergekeerd. Uit de verte klinkt de kermismuziek, verzwakt tot weemoedig geklaag, over de dijken. In de paden, schurend langs het lis, blijven zij staan en luisteren: zij zijn aangegrepen door de stille treurigheid van alle dingen in deze avond tussen zomer en herfst, en worden week en warm in de armen van hun minnaar. En over de dijken dwalen zij; nog staan de notelaars in volle blad en het geruis van de rivier is als het gemurmel van de eeuwigheid in de uitstervende muziek van ginder ver.

Mathilde komt over de dijk. In haar leeft nog de vreugde van de avond. En zij zingt zachtjes vóór zich uit de oud-bekende liedjes die steeds op die dag weerkomen. De arm van de jonge man ligt om haar heup, zacht en deinend is die onder haar gang. Haar geneurie wordt gedoofd door de kus. En een nieuwe vreugd overweldigt haar. Zij luistert naar haar onstuimig bloed; alléén zijn zij op de dijk, slechts de zwakke adem van de nacht in het riet en als van zeer ver het ruisen van het water. En de tijd staat stil.

Mensen die met de stoomboot naar Antwerpen waren geweest

vertelden dat Fred de zandman daar gezien was. Hij zou matroos op een zeeschip zijn, met een muts waaraan een lint fladdert en met een broek die breed en rond openvalt op de schoenen. Het werd verder verteld en men wist erbij te voegen dat hij gedanst had op een kermis over het water. De gendarmen kwamen de mensen uithoren die van de stoomboot waren gekomen, maar geen van hen had Fred gezien. Zij hadden het alleen maar horen zeggen, van wie wisten zij niet meer.

Nog eens leefde voor korte dagen de herinnering aan Octavie. Vele mannen dachten terug aan de lange vrouw met het fijn gesneden gelaat en de donkere ogen en wat destijds over haar was verteld werd opnieuw levendig. Dan was ook dat voorbij.

- Niets wordt vlugger vergeten dan een dode, zou Leander gezegd hebben. Maar hij was kort na de kermis gestorven, zijn zoon had zijn graf gegraven. En nu was ook Leander vergeten. Hij was haast zonder ziekte gestorven, op een paar dagen tijds. De bazin kwam hem bezoeken en zat naast het bed; over de sprei lagen de grove, uitgeleefde handen, onbeweeglijk alsof de dood ze reeds aangeraakt had. De oude grafmaker lag naar de zoldering te kijken terwijl hij met haar sprak. 'Ja, bazinne, zei hij, wij moeten allemaal eens gaan en ik ben al om zo te zeggen over mijn tijd als ik zie wat er allemaal rondom mij gestorven is. Ik heb nooit iemand kwaad gedaan en dan zijt ge rap vergeten. Maar het zou mij spijten moest *gij* mij helemaal vergeten'. De bazin lei haar hand op Leanders grauwe handen. De oude man keek haar dankbaar aan. Hij verstond haar antwoord.

Nu moest er iemand anders gevonden worden om de doden af te leggen. Maar wie in Leanders huisje kwam wonen was een jong paar dat alles groot en goed genoeg vond om erin te wonen. Onder de vlierstruik die naast het huisje stond en waar Leander bij zomeravond naar de hemel en naar het zand zat te kijken, zat nu een jonge vrouw en naaide doeken voor een kindje dat nog moest geboren worden.

En toen de boswachter uit de gevangenis kwam, vernam hij dat ook de oude notaris overleden was.

Volgens het privilegie der notariële erfelijkheid volgde de jonge notaris hem op. Hij zou voortaan met zijn naam prijken op de aanplakbrieven die in de voornaamste herbergen aankondigden welke landerijen en bestialen door het ambt van de bevoegde notaris Frederik Verheughe aan de meest biedende zouden verkocht worden. En hij zou de flambeeuw in de processie dragen, dicht bij het Heilig Sakrament en op deze plechtige dagen de geur van wierook in zijn kleren meevoeren in het ruime huis met de koetspoort. De oude notaris was juist van pas gestorven om hem uit de nesten te helpen.

De jonge notaris had omgang met de kommissaris. Vriendschap was dat niet. Wat hen samenbracht was hier en daar een herinnering aan gemeenschappelijke kroegjes, liefst buiten de gemeente. En nu hadden zij te zamen in een herberg van de Duvelshoek een avontuurtje beleefd. De kommissaris zorgde voor het plezier en de notaris voor de drank. Zij zaten met vier in het kleine vierkante herbergje, zij beiden, de dochter en haar nichtje. Het ging tegen den elven en geen licht brandde nog in de gebuurte. Het waren twee stevig gebouwde meisjes, breed van heup en vast van borst of, zoals de kommissaris het zei ‘wel gemaakt van oren en poten’. De drank was hen allen naar het hoofd gestegen; de kommissaris zat te zinnen, zijn waterige ogen gericht op de dochter en zijn snor in de krul draaiend. En de meisjes giechelden en waren uitgelaten.

De kommissaris stelde dan een weddenschap voor aan de notaris: de dochter was schoner gemaakt dan het nichtje, zei hij; dat liet de notaris niet op zich zitten want hij was juist bezig zich ervan te overtuigen dat het nichtje zeer soliede bekoorlijkheden bezat. En hij verdedigde zijn tijdelijk bezit en sloeg de weddenschap toe voor vier flessen champagne, één voor elk. De meisjes stribbelden lachend tegen en gunden elkaar

de voorrang in deze schoonheidswedstrijd. Maar zij lieten zich overhalen tot gedeeltelijke vergelijkingen van hun schoon maaksel. Daarna voelden zij zich geprikkeld in hun hoogmoed en weldra stonden zij naast elkaar, onder de lamp, twee boerse schoonheden, met forse, vruchtbare lichamen. De kommissaris draaide de lamp uit.

De ouders van het nichtje waren niet zo onverschillig tegenover wereldse zaken als de herbergier. En de notaris kreeg het lastig. De burgemeester sprak met de kommissaris; er waren naamloze brieven bij het gerecht binnengekomen. De kommissaris, zei de burgemeester, was een plichtbewust ambtenaar; hij was streng in het uitoefenen van zijn ambt en dat had hem vijanden bezorgd. Een ambtenaar van de openbare macht die het kwaad met stevige hand onderdrukt moet vijanden hebben onder hen die buiten de paden van wet en eerbaarheid lopen. Daar lag de knoop van heel het geval. En de kommissaris stond boven elke verdenking verheven.

Toen stierf de oude notaris.

De pastoor werd aangesproken door de burgemeester. Het mocht niet zijn dat een deftige familie in opspraak werd gebracht, een familie die steeds van vader tot zoon alle goede werken milddadig had gesteund. De geest van beknibbelarij van de werkende klasse mocht niet worden aangemoedigd. De pastoor knikte. Hij nam zijn brevier in de hand en ging een herderlijk bezoek brengen aan de ouders van het nichtje.

Hij luisterde en schudde zijn rond kaal hoofd. ‘Dat zijn allemaal spijtige zaken, Livinus, zei hij, geweldig spijtige zaken’. En hij zei met woorden van zalvend verwijt dat de jonge meisjes van tegenwoordig veel te vrij en te los zijn. ‘Ze zijn te liber in hun handel en wandel, zei hij, en zitten liever in de herberg dan in de kerk. En helaas passen de ouders niet genoeg op de gangen van hun dochter. Ik spreek niet van u, Livinus, ik weet dat gij een brave, kristelijke mens zijt, maar enfin’. Het is

daarbij niet goed voor een jong meisje over de tong te rijden. Als zij eens tot de huwelijke staat moet komen is dat een beletsel om aan een deftige jongeling te geraken.

Hij stak zijn handen zalvend uit: ‘En denk eens na, Livinus, sprak hij. De oude notaris ligt over de aarde. Peins eens wat een verdriet voor een eerbare familie. Het is een zaak van consciëntie, Livinus. Waar God slaat mogen de mensen hun wrok niet laten spreken’.

De oude notaris werd begraven onder algemene deelneming, zoals mijnheer Albert zegde. De dikke, lijkkleurige waskaarsen brandden met trage, hoge vlam rondom zijn kist. En zijn zoon opende de rouwstoet, de zwarte hoge hoed in de ene en een witte zakdoek in de andere hand. Aan het geopende graf werd in lijkredes herdacht welk een voorbeeldig man was heengegaan.

En 's anderendaags werd het dochtertje van de weduwe Portaels begraven. Zij was gevat door de drijfriem in de touwslagerij. In de kerk hing nog de wierook die gebrand had voor wijlen Josephus Theodorus Verheughe, notaris. En alles werd opgenomen in de ebbe der vergetelheid.

Toen het herfst werd kwam er onrust over Mathilde. Zij ging soms tot aan de dijk en staarde over de rivier, naar Antwerpen toe. Er lag een blauwe schemer onder haar ogen.

- Mag ik niet naar stad gaan dienen, moeder, vroeg zij.

De bazin keek op van haar werk. Haar grote, mooie dochter stond voor haar. Zó was zij ook geweest, lange jaren geleden, hoog en blond met een zachte frisse gelaatskleur.

- Maar ik was anders, dacht zij, God, hoe is dat toch mogelijk.

- Mijn kind, antwoordde zij, hebt gij het niet goed thuis. En wij hebben het niet nodig dat gij geld zoudt binnenbrengen in het huishouden.

Mathilde zou graag weg zijn van het boerenleven, dat ging

haar niet. En als zij in een deftig huis kon komen in de stad, dan kon zij er veel leren, manieren en koken en al die dingen. Zij had reeds een paar adressen. Zo, zij had reeds een paar adressen.

- Ik zal er met vader over spreken, zei de bazin, maar ik ben er tegen, kind. Gij zult uw geluk in de stad niet vinden.

Van die dag af lag een zware zorg op het hart van de bazin. En haar ogen rustten dikwijls in kommer en angst over de gestalte van haar dochter.

Zij sprak erover met baas Florent.

- Wat krijgt dat snotjong nu in het hoofd, morde hij, zij kan geen beter leven hebben dan hier. Zotte streken allemaal om vrij rond te lopen en te verkeren met flierefluiters uit de stad; daar is nog nooit iets goeds van gekomen. Een goed paard wordt op stal verkocht.

En het bleef bij de beslissing van de baas. Mathilde mokte een tijd lang en werd daarna zeer stil. Zij was steeds opgeruimd en spraakzaam geweest, nu werd zij teruggetrokken en zij liep soms, met ogen die ver voor haar uitkeken, in de ritselende bladeren van de dijk.

Allerheiligen en Allerzielen kwamen en gingen voorbij. De doden van het jaar kwamen voor enige ogenblikken in de herinnering en de kaarsen brandden met treurige stille vlam in de herfstavond.

De bazin dacht aan vele doden; zij ging ook bidden op het graf van Leander en in haar kerkboek las zij de woorden: ‘Gelukkig zij die gestorven zijn in de Heer’. Zij lei de vinger tussen de blaren van het boek. Hier is de rust, dacht zij, de rust in de hoop van de verrijzenis. Alle zorgen hebben hier een eind gekregen.

Toen Mathilde voor de tweede maal kwam vragen of zij mocht gaan dienen naar de stad, was er onderdanigheid en angst in haar stem. ‘Moeder, zei ze, toe, laat mij gaan’.

En voor de zoveelste maal liet de bazin haar ogen gaan over haar kind. Haar hart was vol droefheid en medelijden.

- Kind, zei ze, meent gij dat gij dat voor een moeder kunt verborgen houden.

En toen weende Mathilde de lang teruggedrongen tranen die haar gemoed al deze weken hadden zwaar gemaakt. Door haar tranen heen keek zij naar de bazin, die steeds voor iedereen raad wist. En als een kind omvatte zij moeders hals.

- Mathilde, kind, hoe is 't Gods mogelijk, zuchtte de bazin.

Zij ging weer aan haar dagelijks werk, het hoofd vol van de nieuwe zorg die over haar was gekomen. En 's avonds, in de grote alkoof, sprak zij lang en ernstig, zonder één traan, met haar man Florent.

Hij luisterde sprakeloos toe, het was alsof hij het niet kon begrijpen.

- Daarom moest zij gaan dienen naar de stad, zei hij, wel ze zal gaan dienen naar de stad, dan is de schande uit den huis.

- Neen, man, zei de bazin, dan is de schande niet uit den huis. Dan komen ze 't zeggen vanuit de stad en de manier waarop ze 't vertellen zal veel erger zijn dan als ze ’t hier vernemen.

Florent dacht na. Zijn vrouw was wijzer in die zaken dan hij.

- Zo iets is nog nooit gebeurd in de familie, zei hij, van mij heeft zij zulke toeren niet en ook niet van u. En de twee anderen zijn kinderen waar we niet over moeten blozen. Waar hebben we dat toch verdiend?

Dagen achtereen had de bazin aan zichzelf deze vraag gesteld.

- Een mens heeft niet altijd wat hij verdient, antwoordde zij, noch in 't geluk noch in 't ongeluk. Vele kruisen komen neer op de schouders die ze niet zouden moeten dragen. Maar als 't kruis er is moet een mens de moed hebben om het te aanvaarden.

En zij droeg haar kruis en geen zou vermoed hebben hoe zwaar het haar woog.

Mathilde bleef thuis. Zij verdroeg met nederigheid het harde gezicht van haar vader en haar broer Louis. En als deze soms zei dat hij geen lust had om het gezelschap van bastaards in huis te dulden was het niet Mathilde, maar de bazin die hem deed zwijgen.

Nooit had Mathilde willen zeggen wie de vader was van het kind dat zij verwachtte. Met koppigheid had zij steeds geantwoord dat het toch niets aan de zaak veranderde. Het was alsof deze vraag haar beschaming nog vergrootte. En toen haar moeder, in de eerste dagen van haar bekentenis, haar vroeg of alles niet met een huwelijk kon goedgemaakt worden, had zij gesidderd van angst. ‘Neen, neen, weende zij, spreek daar niet over om de liefde Gods’. Het was of gekrenkte trots en haat in haar opkwamen telkens als daarover sprake was.

Zo leefde het gezin in de onwetendheid van de man die de schande over hun huis had gebracht. Niemand heeft ooit geweten of de bazin er kennis van had. Wanneer het ter sprake kwam zegde zij steeds: ‘Laat ons daar liever over zwijgen!’

En nauwelijks was de lente gekomen of er werd gefluisterd in het gehucht dat Mathilde een kind verwachtte. Zo zeldzaam was dat niet, ook niet in het dorp, ofschoon de mensen zegden dat ze daar uitgeslapen waren. En gewoonlijk gaf dergelijk nieuws aanleiding tot kommentaar vol hartstochtelijke nieuwsgierigheid bij de vrouwen en zinspelingen op de vleselijke geneugten bij de mannen. Maar overal was er nu een hoofdschuddende verbazing en medelijden. Ze dachten minder aan Mathilde dan aan haar moeder en niemand was er die geen deernis had met deze vrouw die met zo ruim hart steeds aan de zijde had gestaan van wie door het leven getroffen werd.

Op de stoomboot keken de passagiers met belangstelling naar de jongste die, in zijn hokje boven de stoomketel, over zijn

papieren gebogen zat en soms dromerig door de openstaande deur keek naar het water en naar het nieuwe leven dat gewekt was aan de oevers. Hij kende het stil en moedig gedragen verdriet van zijn moeder en wist dat er over hem gesproken werd als hij over straat ging. En het genot dat hij, in de stijgende vlam van zijn eerste mannenjaren had vermoed en in zijn dromen had verlangd, leek hem niets anders dan een bitter bedrog. Hij boog zich over zijn boeken en ontvluchtte de mensen in het gezelschap van hen die alleen behoorden tot de wereld van zijn geest.

Toen hij voor de eerste maal Fientje zag nadat het ruchtbaar was geworden, glimlachte zij hem toe en bloosde. Zij wist zelf niet goed waarom zij bloosde; er was in haar een gevoel van zondigheid en lust die zij in haar eigen lichaam voelde. Hij knikte weer met weemoedige vriendelijkheid. ‘De wereld is vol miserie, Fientje,’ zei hij.

Zij keek hem in de ogen; zo helder was haar blik, met een glans van weerspannigheid tegen het oordeel van de mensen.

- Er zijn groter miseries dan dat, zei ze.

De bazin was naar Barbara gegaan. Die had reeds veertig jaar lang kinderen op de wereld gebracht zonder te vragen wie de vader was. In twijfelachtige gevallen vond zij steeds dat de boorling het evenbeeld van zijn moeder was. Het was een grote vrouw die eerst nu grijze draden begon te krijgen in haar pikzwart haar. Op een namiddag, toen iedereen op het veld was en van op de dijk de slaperige schreeuw van een vogel klonk, zat zij in de keuken bij de bazin en Mathilde en dronk koffie. ‘Koffie dat houdt iemand recht in 't werk dat ik moet doen,’ zei ze. En ook zoete druppeltjes waren een grote verlichting in haar verantwoordelijke positie. Zij onderzocht Mathilde en praatte almaar door tegen zichzelf over haar bevindingen bij het onderzoek. Met veel geheimzinnigheid trok ze de bazin op zij. ‘Het zal niet gemakkelijk gaan, bazin, zei ze. Het kind ligt niet goed. Maar ge moet daar niet te veel erg in hebben. Er is

meer dan een zo geboren die nu zelf reeds een heel nest kinderen heeft'. De bazin knikte. Zware dagen op komst na al de zware dagen.

Op een avond werd Barbara geroepen en kwam af met haar grote zwarte kabas waar, volgens de mensen, haar 'gerief' in stak.

Mathilde lag in de alkoof. Zo had de bazin het gewild. In het bed waar haar kinderen waren geboren zou ook het kind van haar dochter geboren worden.

En zij waakte met Barbara. Boven lagen de mannen onrustig te sluimeren; de jongste lag met wijdopen ogen te staren naar de zomernacht. In de pozen waarin het pijnlijk gekreun daar beneden ophield, gingen zijn gedachten naar de rivier die flonkerend voortruiste onder het maanlicht. En dan weer klonk het gekerm en de sussende stemmen van de vrouwen. Een kreet als een geweldige doodsstrijd deed hem rechtzitten in zijn bed. Langzaam rolden tranen uit zijn ogen: 'O moeder, zei hij, o moederken'.

Het was nu stil beneden. Een zonderlinge, angstige stilte. De voorbode van de morgen lichtte reeds door de ruiten. In de keuken zat Barbara koffie te drinken en scheen voldaan over zichzelf.

De mannen kwamen naar beneden. Florent keek naar de bazin die bleek en met sporen van opgedroogde tranen over haar gelaat, trachtte te glimlachen.

- Het kind is doodgeboren, zei ze zacht.

De boer stond een ogenblik te peinzen en zuchtte diep.

- Dat is misschien nog het beste voor iedereen, zei hij moeilijk. De bazin schudde 't hoofd:

- Zeg dat niet, zei ze, het was een kind van ons kind, en voor mij zou het er niet te veel geweest zijn.

Zij wachtte een ogenblik.

- Het was een jongen, zei ze.

De zoon van Leander kwam het kistje halen. Klein en nietig was het onder zijn arm. De bazin weende toen hij verdwenen was achter het lis.

Dat alles bleef nawegen op haar gemoed. Het was alsof er met dat dode kind iets uit haar leven was weggenomen. Meer dan vroeger ging zij deze zomer de korte wandeling maken tot aan de overzet en bleef er dan een tijdje zitten kijken naar al dat groen dat in de verte gebroken werd door de donkere vlekken van de akkers waar de stoppelvelden reeds waren omgereden.

Mathilde was zeer spoedig hersteld. ‘'t Is gezond bloed, bazin,’ zegde Barbara, die meende dat het betamelijk en aangenaam was nog wat te komen napraten. ‘Het was zo een schoon kind’, zegde ze dan telkens. En de bazin knikte dan weemoedig en schonk Barbara nog een kop koffie in.

En ongemerkt, zo vlug gaat ook de ellendigste tijd voorbij, was het einde van de zomer daar met de kermis.

Mathilde keek verlangend naar de avondhemel en luisterde naar de zwakke muziek uit de verte waar ze de kermisorgels aan 't proberen waren. Zij dacht aan een jaar geleden; het gevoel van opstandigheid en afkeer dat in haar was geweest toen zij in de angst leefde, was weggevallen. Haar lichte hart had niet vergeten maar het leven was in zijn oude bedding teruggekeerd en alles was bijna zoals het steeds was geweest. Er was heimwee, in deze vooravond van het kermisplezier, en haar warme bloed verlangde naar de uren waarin het leven buiten het werkelijke van iedere dag treedt en waar, in dat verdoken spel van mannen en vrouwen, de heimelijke roep leeft van de levensdrift.

- Ik zal maar best thuis blijven met de kermis, had ze vragend gezegd.

De bazin keek haar aan met verbaasde ernst. ‘Hoe is het mogelijk, dacht zij, dat het kind nu reeds aan kermis denkt’.

En het was haar alsof zij, en niet Mathilde, de moeder was geweest van het dode kindje.

De baas en Louis waren, gedurende al deze weken, niet ver van huis geweest. Zij waren meestal de zondagnamiddag naar over geweest om een glas bier bij Theofiel. Florent vond het er goed, zei hij, daar onder de brede notelaar en van tijd tot tijd kwam er iemand langs, die over de rivier wilde. En het bier, met zijn half zuur smaakske en zijn donkere, kloeke geur was het beste van uren in 't ronde. Als Theofiel van zijn bier hoorde spreken, wilde hij altijd een woordeken uitleg geven. Oud bier is trouwens niet zoals gewoon bier, en als ge dat dan nog een tijd laat trekken op een groot wijnvat, waar nog een laag wijn aan de duigen kleeft, dan hebt ge een bier dat meer is dan bier. En vandaar die nasmaak die zo zuiver en zo sterk is als 't beste wat ze in de stad tegen duur geld verkopen. En mannen die 't kennen zeggen zelfs dat zij er het Engels bier voor laten staan, ge weet wel van dat bier waaruit de reuk van hop tegen 't gezicht slaat en dat kittelt in de neus.

- Ja, zegt Florent, 't is fijn bier en ge moet voor niemand onderdoen, Theofiel.

En dan kijken ze naar het water. Ge kunt lang kijken naar het water zonder u te vervelen. Het leeft met een duizendvoudig leven, het beweegt aanhoudend en toch is het zo rustig dat het u in uzelf laat kijken en u, door zijn rust, verzoent met vele dingen.

Daarna waren de zondagen geworden zoals vroeger. Florent ging praten en kaartspelen afwisselend in een van de twee herbergen van 't gehucht en Louis ging naar de bolbaan.

Nu de kermis er was had het leven vrijwel zijn oude loop genomen. Alle luidruchtigheid was naar het dorp verhuisd en slechts een paar oude mensen die van het leven alleen nog de rust verlangden zaten bij het zoele weer aan de herbergdeur en spraken over mensen en dingen die voorbij waren.

Op die dagen bezoeken de mannen van de gehuchten herbergen

waar ze in de loop van het jaar niet binnenkomen. En van als de avond begint te vallen is alles vol rondom het marktplein. In de blauwe kramen en op touter en paardjesmolen steken ze de lampen en lantaarns aan en de reuk van bier en pijpen komt uit de openstaande herbergdeuren.

Louis bezoekt dan ook alles wat bier verkoopt in de buurt van het kermisplein. Zowel ‘den Hertog’ als het ‘Gulden Hoofd’ en ‘De Kroon’. En ook het klein herbergje in de hoek waar een piano staat en waar de jonge, alleenwonende bazin een kliënteel heeft van jonge en oude mannen die geld hebben en het graag verteren in gezelschap van een vrouw die lief doet tegen iedereen en slechts aan weinigen wat schenkt.

Ook daar is het vol. De heren zitten in een hoekje en trekken zich niets aan van hen die zij het volk van de buiten noemen. Daar zit de zoon van de dokter; die studeert al zeer lang te Leuven en verteert graag het geld waarvoor de vroeg versleten dokter zich afjakkert. Eens zal hij zijn vader opvolgen, tenware, zegt hij, hij zich in de stad vestigt en een specialiteit neemt. En in die specialiteit zal hij een eerste piet zijn want hij doet bijna elk studiejaar tweemaal. Hij zit met onvaste blik achter de tafel en drinkt cognacjes, want daar in 't hoekske hebben ze drank volgens de kliënteel. Hij praat verward met de deurwaarder en een paar klerken uit de fabrieken.

Louis is daar met een paar kermisvrienden. Vandaag gaan zij samen uit en dan kan het een half jaar duren eer zij weer te zamen een herberg bezoeken. Zij zijn zwaar van het bier, maar dragen het zonder moeite. En zij zitten aan een tafel en praten over dingen die zo onbelangrijk zijn dat zij een half uur nadien niet meer weten over wat er gesproken is.

Louis is steeds een vreedzame jongen. Hij zal twist en moeilijkheid uit de weg gaan en als er onenigheid is, komt hij nooit tussen. Maar het bier werkt op zijn humeur, en sedert wat er met Mathilde gebeurd is, luistert hij met achterdocht of

er niets gezegd wordt dat op zijn kap komt. En heeft misschien de dokterszoon een zinspeling gemaakt? Niemand weet er nog iets van. Niemand herinnert zich hoe het begonnen is. Maar Louis heeft iets gehoord dat hem niet bevalt en de dokterszoon neemt het van zeer hoog op. Louis is niet rap te woord en dat maakt hem woedend. En als hij de student onder handen heeft genomen en het volk aan de herbergdeur de anderen op de hoogte houdt van wat er gebeurt, komt de politie. De jonge waardin is in haar fatsoen gekrenkt omdat in haar herberg iets gebeurd is wat daar nog nooit is voorgekomen. En Louis is de schuld van alles, zegt zij, want mijnheer René zat op zijn gemakske te praten met de andere heren en zonder reden werd hij aangevallen door die wildeman daar. De politie schrijft wat op en ze brengen mijnheer René naar huis. Hij had voorzeker een arm gebroken en zijn gezicht zag er lelijk uit.

Dat was nu de tweede maal in korte tijd dat het huis van baas Florent in opspraak werd gebracht. De zoon van de dokter lag op sterven, werd er gezegd, en als hij nog ooit goed kwam zou hij toch maar een halve blijven. De gendarmen kwamen en waren brutaal, en veel mensen werden onderhoord. Het was een zwaar geval, zegden zij.

De bazin voelde zich verloren in deze nieuwe zorg. Gendarmen en rechters komen steeds vreselijker voor bij mensen die altijd van alle geweld zijn weggebleven dan voor hen die geen reputatie meer te verliezen hebben. Zij voelde zich onmachtig tegen deze samenspanning der mensen, en in haar nood ging zij aanbellen bij de pastoor.

Zij zat geruime tijd alleen in het spreekkamertje van de koele, stille pastorij. De paus hing er, met zegenende hand en de hoge tiara op het magere hoofd. En vergeelde portretten van bisschoppen en dekens gaven aan het kamertje een ernstig en gedrukt uitzicht. En in afwachting dat de pastoor zou komen dacht de

bazin na hoe ze 't best zou zeggen en bad om de woorden te vinden die zij nodig had.

De pastoor kwam, een hand gestoken tussen singel en toog. Hij luisterde en knikte met zijn zwaar rond hoofd...

- Een moeilijk geval, bazin, zei hij, het spijt mij oprecht voor u, want ge zijt een braaf kristenmens, maar het is moeilijk voor een geestelijke om tussen te komen in zaken die het gerecht aangaan.

De bazin hoorde hem spreken met een zwaar hart. Er was iets in zijn houding dat haar trof, iets onwilligs, iets als een verdoken verwijt.

- Mijnheer pastoor, zei ze, Louis is altijd een brave en gehoorzame jongen geweest. Als hij een glas te veel heeft gedronken, wat geen vijf keren op een jaar voorvalt, dan is hij lastig. En ge moet ook begrijpen dat iemand dan gemakkelijker opvliegt als hij meent dat hem een affront wordt aangedaan.

De pastoor knikte. Dat was zo zijn manier. Zijn bol hoofd ging op en neder; dat betekende niet dat hij akkoord was met wat er gezegd werd. Dat betekende alleen dat hij luisterde en begreep.

- Vergeet niet, zei hij, dat het hier gaat om een voorname familie, een van de eerbaarste families van de parochie en de geestelijke overheid moet daar ook rekening mee houden.

De bazin voelde de tranen in haar ogen komen. Zij was niet vlug met tranen; zij bezat een sterk gemoed en haar levenskracht had steeds de zwarigheden kunnen terzij zetten. Maar sedert Mathildes ongeluk was er iets gebroken in haar, en zij twijfelde aan vele dingen die gedurende haar hele leven zo vast waren gebleken als de zon in de hemel.

- Mijnheer pastoor, ook wij zijn een eerbaar gezin. Mijn ouders en de ouders van mijn man zijn altijd eerlijk door het leven gegaan en van onszelf hebben onze kinderen niets anders dan goede voorbeelden gezien. En als er een onverdiend ongeluk

op ons is neergekomen, dan hebben wij dat aanvaard als kristene mensen.

- Ja, zei de pastoor, ja, bazin. Dat is allemaal waar, maar als er zo iets gebeurt als dat waarvan gij spreekt, dan is dat slecht voor de familie en slecht voor de parochie. En dat maakt het moeilijk voor een geestelijk man om tussen te komen.

De bazin keek de pastoor aan; zij had geen tranen meer in haar ogen. Zij zag de beeltenis van de paus met het plechtige gebaar van de zegening, en de bisschoppen die in hun waardigheid zo ver af schenen van de miseries van het leven.

- Ik heb altijd gedacht, zei ze, dat mensen die hun plicht doen als ouders en leven zoals kristene mensen betaamt, om raad en hulp mochten komen bij hun geestelijke herder, of zij boer zijn of dokter. En gij weet ook wel, mijnheer pastoor, dat er niet alleen bij geringe mensen dingen gebeuren die ergernis geven. Ik geloof niet dat de geestelijke overheid haar tussenkomst weigert als één van die voorname families in de moeilijkheid zit omdat de zoon opspraak heeft verwekt.

De ogen van de pastoor glinsterden boosaardig.

- Ik heb van geen enkele parochiaan lessen te ontvangen over hetgeen ik te doen en te laten heb, zei hij kortweg. En nu gij het toch op zo'n hoge toon neemt, bazin, moet ik u doen opmerken dat het niet spreekt in 't voordeel van de ouders als twee van de drie kinderen zich misdragen.

De bazin stond op. Zij was groter dan de pastoor, maar ook nog van uit een andere hoogte zag zij op hem neer.

- Mijnheer pastoor, zei ze, ik heb destijds veel verlangd en gebeden dat mijn jongste priester zou geworden zijn zoals gij dat gewenst hadt. Nu zou ik haast blij zijn dat hij het niet geworden is. Want met ouders zoals wij zijn kon er toch niets goeds van komen. Was mijn man dokter of notaris geweest dan hadden onze kinderen eerbare ouders gehad en dan zou de

pastoor voor hen opgekomen zijn. Dag, mijnheer pastoor, en tot als het Sint-Pieterspenning is.

Zij ging, het hoofd omhoog, voor hem uit.

Aan de deur gekomen zei de pastoor nog:

- Het ongeluk maakt onredelijk, bazin, maar een mens moet de kruiskens dragen die Onze-Lieve-Heer hem oplegt.

- Er zijn ook kruisen die niet van Onze-Lieve-Heer maar van de mensen komen, zei de bazin.

Zij ging de trappen van de stoep af en hoorde de pastoor de deur sluiten.

Het was een koude morgen in de voorwinter toen Louis naar Dendermonde ging om voor de rechter te verschijnen.

Het was nog vroeg, er was geen leven tussen de berijmde velden. Toen hij bijna aan de lange baan was die recht en eentonig tussen de akkers loopt, kwam hem een vrouw tegemoet die een doek had over het hoofd en een tas in de hand droeg. Goudros haar kwam van onder haar hoofddoek en haar gezicht had een lichte blos van de kou.

- Zijt gij de broer niet van mijnheer Henri die op de stoomboot is, vroeg zij.

En daar Louis knikte:

- Heb maar couragie, zo erg zal het niet zijn.

Hij zag haar na. Met flinke, vaste stap ging zij door de morgen.

Daar zat in Dendermonde een rechter voor hem die grommend in zijn papieren keek. Hij had een geitebaardje en een pince-nez en Louis had hem vroeger nog gezien in gezelschap van de oude notaris toen die op jacht was achter de dijk. Toen hij hoorde dat de beklaagde daar woonde gromde hij dat daar niets anders woonden dan stropers en bandieten, en hij keek Louis aan met een gezicht waar niets vriendelijks op te lezen stond.

Het was een lange, harde voormiddag voor de jonge man.

De getuigen die hij had doen komen wisten niet veel te zeggen. Zij keken van de substituut naar de rechter en er waren vragen bij die zij niet verstonden en waarop zij dan toch trachtten te antwoorden en stotterend de meest onzinnige dingen vertelden. De substituut zei dan in 't Frans aan de rechter dat die kerels de waarheid trachtten te verduiken, waarop de rechter in 't Frans gromde dat het volk daar in die hoek al koek van één deeg was. Deze eenvoudige mensen zaten met de angst op het lijf dat zij in de zaak betrokken waren en voelden zich meer als beschuldigden dan als getuigen. En dan vonden zij ook niet beter dan op alles te antwoorden dat zij er niets van wisten. Op de vraag of beklaagde dronken was, werden zij wantrouwig want dronkenschap is strafbaar; in elke herberg hing er een lang stuk: ‘Wet op de openbare dronkenschap’ dat niemand ooit had gelezen maar dat zij nu als een gevaar vermoedden. En als Louis dronken was dan waren zij het ook geweest. ‘Een pint gedronken, mijnheer, antwoordden zij, maar niet te veel’.

En dan knikte de substituut: ‘Bij volle kennis van zaken’, zei hij.

Vooraf was de kommissaris van politie geweest. Hij was daar thuis en ging op de getuigenstoel zitten alsof hij dat iedere dag deed. Hij kende natuurlijk het slachtoffer en de dader en volgens het onderzoek dat hij had ingesteld was mijnheer René rustig aan 't praten met enige andere heren en beklaagde was in dronken toestand binnengekomen en had twist gezocht.

- Was beklaagde dronken, vroeg de advokaat.

De kommissaris dacht een ogenblik na en krulde zijn snor. Ja, de mannen van achter de dijk drinken er nogal op los en dat zal nu ook wel het geval geweest zijn hoewel hij toch niet zó dronken zal geweest zijn om niet meer te weten wat hij deed. Hij roemde de familie van mijnheer René en op mijnheer René zelf was nooit iets te zeggen geweest; beklaagde had ook nooit

eigenlijk zich misdragen hoewel zijn gezin onlangs in opspraak was gebracht.

En of mijnheer René dit laatste feit niet op een schandalige en kwetsende manier in volle herberg had verteld en zo de woede van beklaagde had opgewekt, wilde de advokaat weten.

Daarvan was de kommissaris niets bekend. De heren die bij mijnheer René zaten te praten hadden daar niets van gehoord. Over wat zij dan spraken? Over wat spreekt een mens zoal als ge in de herberg samen zijt. Eén herinnerde zich dat mijnheer René gesproken had over zijn studies. Meer wisten die heren daar niet over te vertellen; zij waren alleen verbaasd geweest toen beklaagde zo woest was te keer gegaan.

En de madame die de herberg hield kwam met veel bevalligheid plaats nemen op de stoel vóór de rechter. Zij kende de substituut die meerdere malen bij haar aan huis was geweest en een zoete herinnering aan haar had bewaard, want zij was gevoelig voor titels en ambten. Zij vertelde alles nog eens over en zei dat zij gevreesd had voor het leven van mijnheer René die zo'n charmante heer was en nooit over iemand kwaad zou gesproken hebben. En toen verdween zij, na een eerbiedige groet aan de rechter en een minnelijke glimlach aan de substituut.

Louis had dat alles met verbazing aangehoord. Hij voelde hoe onmachtig hij was en hoe moeilijk ter taal, en hoe al die mensen tegen hem waren. Hij zat nors en zwijgzaam in de bank der beklaagden. Mijnheer René was niet verschenen; een getuigschrift van dokterswege verklaarde dat hij in lijdende toestand was en onmogelijk ter zitting kon verschijnen. De rechter las het stuk voor en keek naar Louis alsof hij zeggen wilde: ‘Dat hebt gij uitgestoken, kerel’. Hij snoot zijn neus en verleende het woord aan de substituut.

Tot zijn verbazing vernam Louis en de andere mensen die op die kermiszondag in de herberg aanwezig waren geweest, een verhaal dat helemaal nieuw was voor hen. Het kwam Louis

voor dat hij het proces van iemand anders bijwoonde. In de woestaard waarvan de wilde daden werden bovengehaald herkende hij zichzelf niet, evenmin als hij de zoon van de dokter herkende in de bezadigde, nuchtere jongeling die nu uitgestrekt lag op het lijdensbed terwijl toch iedereen wist dat hij sedert veertien dagen iedere avond op het hoekske zat. Toen de advokaat begon, scheen het hem dat hij terugkeerde tot de werkelijkheid hoewel hij het zelf helemaal anders zou gezegd hebben. ‘Hij doet zijn best’, dacht hij. De voorzitter geeuwde, wiste de glazen van zijn pince-nez schoon en trok aan zijn geitebaardje. Ten slotte las hij een papier af: gezien de feiten bewezen waren was Louis veroordeeld tot een gevangenisstraf van vier maand; hij zou ook schadevergoeding betalen voor pijn en smart.

Half versuft stond Louis op het marktplein te Dendermonde. Vier maand. Hij luisterde een tijdje naar de troostwoorden van de mensen die voor hem hadden getuigd en betaalde een glas bier voor hen.

Toen hij zijn straf was gaan uitzitten stapte de bazin naar Dendermonde om haar oudste zoon te bezoeken.

Op een jaar tijd was zij een oude vrouw geworden. Haar schoon rond gelaat waar geen rimpel door de frisse huid trok, was ingevallen en de purperen aders liepen tot een knoop samen boven de jukbeenderen. Haar goedheid was ongeschokt gebleven, maar zij had het geloof in vele mensen verloren.

Recht en rijzig was zij de weg opgegaan door de gehuchten waar alleen op de spinbanen beweging was. Het land was koud en dood rondom haar en haar gemoed was vervuld van de angstige verwachting over haar jongen.

En toen zij voor hem stond, in het smalle hokje, gescheiden van hem door glas en ijzeren staven, weende zij stil en lang vooraleer zij spreken kon. Van als de zware gevangenispoort achter haar gesloten was scheen het of haar hart als lood was

geworden in haar. Een paar mannen in het grauwe boevenpak hadden in een gang gestaan, het gezicht tegen de muur gekeerd. Dat was alles zo harteloos en hard, en de gezichten van hen die rondliepen met een kepie en een grote sleutel waren bars en verstompt. En in de zware stilte van die gangen klonk niets dan het geluid van dichtgaande deuren, niets dan deuren die op mensen werden toegedraaid.

Louis schrok op toen hij zijn moeder zag. Zó veranderd was zij, zo om medelijden mee te hebben. Zij was het altijd geweest die opbeurde en troost schonk; nu stond zij daar met smartelijke ogen, geslagen door de grillen van het leven.

- Moeder, zei hij, vergeef mij dat ik dat over u gebracht heb.

Het duurde een tijdje vooraleer zij kon spreken.

- Louis, mijn kind, zei ze, zo moet ge niet spreken. Er zijn er anderen die hier in uw plaats zouden moeten zitten, maar ik heb geleerd dat een mens in deze wereld niet krijgt wat hij verdient. Kunt gij u stellen in de gevangenis?

- Ja, zei Louis, dat ging, maar het was hard voor iemand die aan lucht en beweging gewoon was. En dat eeuwigdurend alleenzitten gaf een mens zonderlinge gedachten in het hoofd. Maar vier maand is geen eeuwigheid en als de lente kwam zou hij thuis zijn voor de arbeid op de akker.

De bazin was gegaan om te troosten. En nu was zij het die troost ontving. De jonge man die nooit spraakzaam was vond nu woorden van opbeuring.

En het hart lichter dan zij gekomen was, ging de bazin naar huis. Maar heel de lange weg stond voor haar ogen het beeld van de naakte gangen van de gevangenis en van de cipiers die het menselijke schenen afgelegd te hebben, toen zij daar binnenkwamen. En Louis die zo moedig was geweest daar achter

dat glas met die ijzeren staven en van niets anders wilde spreken dan van de korte tijd die zo spoedig voorbij zou zijn.

Zij vertelde thuis hoe vernederend zo een gevangenis is met mensen die, het gezicht aan de muur gedrukt, te wachten staan en anderen die met een ketting aan de pols door gendarmen worden binnengebracht. Plompe kerels die doen en spreken alsof zij nooit een moeder hebben gehad.

De boswachter kwam 's avonds horen hoe Louis het stelde. Hij wist best hoe het er toeging, daar in Dendermonde. ‘En die cipiers, zegde hij, die zijn maar vriendelijk voor de eigenlijke grote booswichten; zo iemand die zijn vrouw de keel heeft overgesneden, daar hebben ze respekt voor. Er was daar een kerel die reeds zeventien jaar gezeten had, telkens voor diefstal met inbraak. Daar hadden de cipiers bewondering voor, dat is een echte stielman, zegden zij’. En van de cipiers kwam de boswachter op de direkteur die geen Vlaams wilde spreken en geen twee woorden zonder drie snauwen kon zeggen, en van de direkteur kwam hij op de rechters en de substituten en de kommissaris van politie. En hij zegde wat hij dacht over al dat volk en dat ze hem van zijn hele leven niet meer moesten spreken over recht en rechtvaardigheid, en wat de gendarmen betrof, dat de gemeenste moordenaars nog te goed waren om door zo'n rotzooi behandeld te worden.

De vier maanden waren voorbij. Louis ging een glas bier drinken op de markt waar alles kwam wat met de gevangenis leefde. Een paar cipiers stonden er aan de toog en wensten hem proficiat. In de herberg waren zij heel andere mensen dan aan de celdeur; men zou haast gezegd hebben dat zij fatsoenlijk waren. Toen zij zagen dat Louis zijn glas uitdronk en betaalde zonder te zeggen: ‘Bazin, houd er een pint af voor die twee mannen’, keerden zij hem de rug toe. Hij was geen echte.

En het lenteland lag in het zachte licht van de middag toen hij huiswaarts stapte. Na de beslotenheid van de cel was de

lucht krachtig en rein en het was hem of hij ze voor de eerste maal in zijn leven inademde. De paarden wendden gedwee aan de draai van de akkers en de aarde lag bruin en glanzend in de zonneschijn. En toen hij aan het gehucht kwam zag hij dat het water aan het rijzen was in de sloten en uit de diepte van de hovingen klonk het roepen van vogels.

Dezelfde dag trok hij zijn oude kleren aan die de plooi hadden van zijn arbeid. In gans nieuwe vreugde ontdekte hij de schoonheid van het land. En hij sprak met zichzelf en met het paard als hij over de akker stapte.

's Avonds kwam de boswachter weer en drukte hem de hand alsof hij een verloren broeder had weergevonden. En de bazin haalde een kruik graanjenever te voorschijn en terwijl Louis zweeg en knikte, sprak de boswachter over gevangenis, rechters en gendarmen en bracht er ook de notaris bij te pas. Die was nu dood maar zijn zoon was geen zier beter, meende hij, en daar zouden we nog wel wat van horen.

De bitterheid was die avond vergeten in het weerzien. En toen de bazin vóór het slapengaan de grendel ging leggen op de deur trad zij nog even buiten en ademde de geurige lucht in van de lentenacht en luisterde naar het onzichtbare leven. En hoezeer ook haar hart verblijd was om de thuisgekomen zoon, toch was het met een zucht van gelaten weemoed dat zij de deur sloot.

VI

Vergeten wordt zoiets niet. De tijd effent wel vlug de scherpe kanten, hoewel het zich diep in het leven invreet. Het gaat liggen op de bodem van het gemoed, bij de droesem die het leven ongemerkt in ons laat zinken, tot het opeens naar boven wordt gewoeld.

En eer iemand eraan dacht was Mathilde getrouwd.

Die scheen reeds lang vergeten te zijn wat er gebeurd was. Haar licht gemoed had aanvaard wat gekomen was en na de tijd van angstige verwachting, was het niet aan haar te merken dat zij, als jong meisje, een kindje op het kerkhof had liggen.

Zij trouwde over 't water. En zij trouwde goed, zoals de mensen zeggen. Zij was ook een mooie meid en het avontuur had haar schoonheid die volle vormen gegeven die pasten bij haar flinke gestalte. Het was mij of ik een vroeger beeld van moeder zag. Een veel vroeger beeld, want de frisheid en het heldere leven waren van haar weggevallen.

Alles werd nog eens opgerakeld toen het ruchtbaar werd dat zij ging trouwen. Niet zozeer op het gehucht waar de meisjes hun verwachting nooit boven een fabrieksarbeider of een stielman hadden gesteld, maar in het dorp waar de kleine en meer begoede burgerij van de hemelse genade de bruidegom voor een dochter zat af te wachten. ‘De meisjes geraken tegenwoordig zo moeilijk aan een man’, zei een bezorgde moeder; ‘vooral

de fatsoenlijke meisjes' antwoordde een andere die een paar verzuurde dochters niet kon kwijtspelen.

Mathildes bruidegom was niet mis, zoals de zeg gaat. Hij had een soliede handelszaak en wist wat er met Mathilde was voorgevallen. Hij vond het zeer spijtig, maar was te verliefd om daardoor af te zien van het vurige, mooie meisje. En ik meen dat ook Mathilde over hem tevreden was; zij plaagde hem en deed de Brabantse klanken na die ze op de Antwerpse kant van de Schelde zo helder kunnen laten klinken.

Na haar heengaan was het huis veel stiller geworden en veel meer dan vroeger werd opgemerkt welke oude, kranke vrouw moeder geworden was. Zij ging nog zelden buiten huis en te midden van haar bezigheid werd zij plots moe en ging op een stoel zitten. Dat bracht een gedruktheid over het gezin die door het heengaan van Mathilde nog voelbaarder werd. Steeds hadden er vrouwenstemmen in huis geklonken, nu was alles ineens stilgevallen. Moeder was altijd een drukke vrouw geweest en ook Mathilde liep steeds heen en weer. Het huis was zonder geluid en zonder leven geworden.

Weldra moest naar een meid worden gezocht. Dat was ongeveer het laatste waar moeder zich persoonlijk mee bemoeide. Er was nooit een meid in huis geweest; met een flinke bazin is dat niet nodig. En dan kijkt men zoveel te scherper toe, want het breekt de gewoonten van het leven. Op een avond dat ik thuis kwam, stond zij reeds aan het werk, een kloeke, jonge boerendochter met grijsblauwe ogen die u vriendelijk en vertrouwd aankeken. 'Ik geloof dat wij er een gelukkige hand hebben mee gehad', zei moeder. Zij was een kind uit een groot gezin en haar vader was een klein boertje uit het Zombeekse.

En toen ik hoorde dat zij Irma heette dacht ik zo dat ik een heel andere naam voor zo'n meisje had verwacht.

De winter kan zo genotvol zijn op de buiten. Elk seizoen had daar, achter de dijk, veel meer zijn eigen karakter dan in het

dorp of ook, naar het mij scheen, in de andere gehuchten. Alles kreeg hier dadelijk het uitzicht dat elke tijd van het jaar elders in langzame groei vertoont. Onmiddellijk brak de lente door, meer nog in de struiken en het leven langs de sloten dan in het geboomte. En zomer en herfst lieten hun komst merken vanaf de eerste dag. Water schijnt de ziel van elk seizoen in zich te vangen. En deze winter die vroeg gekomen was toen nauwelijks Allerheiligen voorbij was, had vanaf de eerste nachtvorst in het witte gefroezel van alles wat langs de dijken groeit en over de pezige takken van de notelaars en in de sidderende kant van de sloten, beslag gelegd op het land. In de vroegte ging ik naar de stoomboot en als er geen mist lag ging ik, steeds maar over de dijken, tot aan de kaai. Nooit ben ik door groter stilte gegaan. In de kou die van nacht tot morgen alle dingen verstart, glijdt de rivier als een droom zonder einde voorbij. Een verglijden in de dood van het jaar. En 's avonds als het reeds donker was, keerde ik weer door het dorp en voorbij het kerkhof, door de ongebroken stilte van de akkers. De schaarse straatlantaarns glommen tegen de lage woningen die als melaatse dingen in de kou en de avond stonden. En dan was de warmte en het zachte licht van de thuis mij telkens als een weergevonden geluk.

Het waren stille winteravonden. Met Mathilde scheen alle beweging en gerucht uit het huis te zijn verdwenen. En moeder, van wie eertijds het vriendelijke leven van het gezin uitging, zat nu in haar stoel, in de ontfermende stilte van het huis. Irma, de meid, had nog niet helemaal de schuwheid afgelegd van het meisje dat nooit buiten haar arme eigen huishouden heeft geleefd. Moeder volgde, vanuit haar zetel, het brave, stille meisje dat af en toe met haar grijsblauwe ogen als met dankbare vriendelijkheid naar haar keek.

Zeer stil waren die winteravonden. Vader en Louis spraken over land en vee en mensen, een gesprek dat door lange pozen

van stilte werd onderbroken, en ik las. Boeken vond ik genoeg in de stad en thans was de wereld van de geest ruim geworden voor mij sedert de schoolmeester er de verwonderde knaap had binnengeleid. Thans was ik het die hem boeken bracht; en in zijn kleine keuken zaten wij 's zondags na de middag. Zijn lange magere gestalte was meer gebogen maar nog onverminderd scherp glansden de verstandige ogen van achter de brilglazen. En aan het venster zat zijn vrouw, van een haast doorschijnende tengerheid geworden, en herlas een van de boeken van schuchtere liefde en trouw die zij boven al de andere verkoos.

Als de boswachter binnenkwam waren de winteravonden veel vlugger voorbij. Sedert Louis te Dendermonde gezeten had, was tussen beiden een soort van vriendschap ontstaan; kameraadschap kan de meest verscheiden oorsprong hebben en bij hen was het niet alleen de herinnering aan het leven in de cel en aan de potsierlijke of barse figuren van de cipiers, maar ook een gemeenzame wrok om het onrecht dat hun was aangedaan. Daarover spraken zij als zij met hun twee waren, bij voorkeur 's zondags als zij samen een glas bier dronken. Maar de boswachter kon over veel dingen praten. Hij bezat die innerlijke rijkdom van hen die, als kind reeds, in het veelvuldige leven van de natuur zijn opgenomen, en in vertrouwdheid ermee zijn opgegroeid. De wonderbare wereld van sloot, struikgewas en rivier leefde in de eenvoudige rijkdom van zijn woord dat uit het leven zelf was ontstaan.

Hij bezat de gave een zelfde zaak op een nieuwe manier te vertellen zodat zij werkelijk nieuw werd. De bruinvis die hij eens geschoten had staat mij na zoveel jaren duidelijker voor de geest dan veel mensen die ik zeer goed heb gekend. Als hij vertelde luisterde moeder steeds vol aandacht en zag de beelden die zo levend uit zijn woord te voorschijn kwamen. Zij vermeide zich dan in die schone wereld waar geen mensen zijn

en waar vogel en waterwild en rijk groeiende planten ongestoord aan de orde van het leven gehoorzamen.

De dokter kwam geregeld aan huis. Hij boog zijn vermoeid gezicht over de zieke vrouw en mompelde wat in zichzelf. Hij was klaarblijkend in het onzekere; dat was zo bij hem in de meeste gevallen. Hij kon bij een ziekbed zitten dubben, de kin in de handen, en zuchtte van onmacht. Er was iets nederigs in zijn hulpeloosheid tegenover de machten van ziekte en dood en de pillen en flesjes die hij meegaf werden door zijn vrouw in onschuldige onwetendheid klaargemaakt. Hij stapte verstrooid en vermoeid uit zijn rijtuigje en groette steeds met een ‘Hoe is 't met de zieke’. Pols en tong onderzocht hij uit gewoonte, en nadat hij het opgegeven had nog langer na te denken over wat het zou kunnen zijn, meende hij dat het goed seizoen en de open lucht beternis zouden kunnen brengen.

Als de zomer aankwam met de lange avonden waarop het licht haast niet scheiden kan van de aarde, ging ik met moeder onder aan de dijk zitten. Ik droeg een stoel voor haar en ging naast haar zitten in de geur van polderaarde en gras. Het was of vele jaren van mij wegvielen, of de avonden opnieuw waren opgestaan toen ik aan moeders hand, onder haar lakense mantel, met haar van het lof kwam. Ik zag de grote blonde vrouw voor mij die het hoofd opgericht hield als zij gemeten en flink door het dorp stapte. Hoe hartelijk haar stem had geklonken en welke levenskracht er van haar was uitgegaan. Nog steeds voelde ik in mij dat kinderlijke geloof in moeders woord en moeders goedheid. En even innig, nog inniger dan vroeger, klonk haar stem, hoe zwak ook in de ijlte van rivier en weiden.

Zij schouwde steeds terug in het leven. Elke avond die zij met mij doorbracht in de vrede van deze zomeravonden, was een afscheid aan de veelvuldige schoonheid die ons omringde. Zij nam in zich op het licht en de kleuren en het groen en kon sprakeloos zitten staren en luisteren in zichzelf. Soms gingen wij

tot boven de dijk, voetje voor voetje, en dan zaten wij in de laatste zon. Theofiel stak groetend de arm op aan de overzijde en haar ogen volgden de schoon glijdende stroming van de rivier die was als een oneindigheid van rode en gouden schilfers.

Zij scheen blij te zijn met mij alleen deze aandachtige uren door te brengen. En zij sprak over de dingen van het leven als iemand die reeds de afstand heeft gemeten die er hem van scheidt. En zij had het leven zo schoon gevonden.

- Het zijn zo brave mensen hier op het gehucht, zei ze. Ik heb soms gemeend dat de brave mensen alleen onder de armen te vinden zijn. En dankbaar zijn ze ook; alleen nederige mensen zijn dankbaar. Gij moogt nooit de mensen vergeten waar ge als kind mee opgegroeid zijt en gij moet ze helpen zoveel gij kunt. Ik kan het niet meer en ik heb er zo'n spijt van.

Van op de dijk zag zij de huisjes die verspreid lagen tussen de groene en grauwe vlekken van het land. Zij wist wie in ieder huisje woonde en hoe het erbinnen uitzag. Zij zat daarover na te denken en voor haar geest verschenen al de gezichten van de nederige mensen die zij met zoveel liefde had bijgestaan.

Soms kwam de boswachter voorbij. Hij bleef dan een ogenblik staan:

- Bazin, zei hij, die bucht van de dokter zal u niet helpen. Kruiden moeten een mens genezen, geen fleskes of pillekes. In Zombeek woont er een wijs vrouwtje, ik zal er eens langs gaan.

En hij kwam af met kruiden die in dorre verstorvenheid nog een verre geur van de bloemen gaven die zij hadden gedragen. Moeder nam ze glimlachend aan en dronk van de tee die uit de verdroogde stengels en blaren nog de sterke geur van het bloeiende kruid haalde. Zij dronk ervan met onderworpenheid; zij wist dat de levensvlam in haar niet meer opflakkeren zou en zag zonder vrees de dag naderkomen waarop zij werd gedoofd.

Zij las iedere dag in het boekje dat de meester mij op de dag van mijn Eerste Kommunie geschonken had. Het kleine,

zwarte boekje met de rode titelletters: De Navolging Christi. En alles wat zij las scheen op haar zelf toepasselijk. Over het geduld in het lijden en de zoetheid van de offers die gedragen worden met goede wil. Het was alsof zij tot een klare blijdschap werd herboren in die gefluisterde gesprekken van de ziel, in die nederigheid en die deemoed, en ik geloof dat lang voor haar dood haar geest reeds was opgenomen in die ascese van de eenvoudigen van hart.

Het enige wat haar nog met de wereld verbond was haar gezin en de gezinnen die rondom ons woonden. Wat er in het dorp gebeurde en het nieuws dat elke dag meebrengt over rampspoed en geluk, liet haar onverschillig; maar steeds bleef zij bekommerd om de geringste kleinigheid in het huishouden. En zij keek dikwijls op, vanuit haar hoekje, en keek naar haar man en haar kinderen en sprak met hen alsof nooit iets tussen hen zou veranderen.

De zomer liep ten einde. Zij had haar laatste wandeling naar de dijk gedaan. De wind rukte aan de blaren van de notelaars en sloeg het water van de rivier met korte, vlugge plonsen tegen de veerdam en het riet.

- Ik zal hier niet meer komen, zei ze, toen ik haar stoel opnam en wij opstonden om naar huis te gaan.

Zij keek nog eens rond, naar de rode zon die gloeide en voor korte tijd nog bezit nam van hemel en aarde. En zij wendde haar ogen naar mij, zoals zij mij nog nooit had aangekeken en God weet hoe dikwijls haar ziel helder had geschitterd in haar ogen als zij mij had aangesproken.

- Gij zijt een goed kind voor mij geweest, zei ze. Zij zweeg een ogenblik en sprak peinzend verder.

- Zij zijn allemaal goed geweest voor mij.

En wij gingen traag naar huis. Zij leunde op mijn arm, zij trachtte zich recht te houden tot op het einde. En de laatste glanzen van het licht verheerlijkten haar zacht gelaat. Sprakeloos

en met ingehouden tranen ging ik met haar de laatste weg naar huis toe.

Van achter het raam zag zij hoe de herfst over de wereld kwam. Tot tegen de ruiten dwarrelden de noteblaren die hoog opgezweept van de dijk wegijlden en met doffe gerucht op het glas aanstreken. En hoge trekkende wolken vulden de hemel over het stilwordende land.

De geburen kwamen voor bezoek, het laatste meenden zij. Ook Stinus en Vien.

En naast haar gezeten vond Stinus moeilijk zijn woorden.

- Geef Stinus eens een druppelke, zei moeder.

De oude zeeldraaier kwam daar meer op zijn gemak mee. Hij was nu een schraal oud ventje geworden, vol pezen en rimpels en zijn gekromde rechterhand ging aanhoudend over zijn snor. Zo bezig was die hand van vóór zonsopgang tot het laatste greintje daglicht, dat hij ze moeilijk kon stilhouden.

Het ging nu wel wat beter met werk en loon, zei Stinus. Een mens moet volhouden in de wereld, want het ongeluk moet toch eens ophouden.

- Ja, bazin, met al onze armoede hebben wij toch nog gelukkige dagen gekend, mijn vrouw en ik. En als de kinderen klein waren en wij het armst, dan waren dat nog de beste dagen. Een mens kan zo gelukkig zijn met kleine kinderen.

Moeder dacht na en glimlachte. Zij zag haar kinderen voor zich, als jonge moeder, en het geluk van vroeger dagen sprak tot haar hart.

- Stinus, zei ze, niets maakt een mens gelukkiger dan een klein kind. En als ze groot zijn dan moeten wij er geduld mee hebben en veel vergeven. Want voor een ouder blijven zij toch altijd de kinderen die klein geweest zijn.

En Vien ook moest een druppelke drinken.

Hij sprak over het werk. Vien was steeds de man die studeerde over zijn werk. En er werd zoveel getrouwd tegenwoordig, zei

hij, precies of het geld de mensen op de rug groeide.

- En zij kijken op geen vijf frank, bazin, om een schoon model van een beddebak te hebben of een tafel met gedraaide poten. De jonge trouwers zijn hovaardiger dan vroeger.

- Dat is goed, Vien, zei moeder. Jonge trouwers moeten fier zijn op hun huis. Want ze moeten heel hun leven op de meubeltjes zien waarmee zij getrouwd zijn.

Vien knikte goedkeurend. Hij wist dat zijn werk gewaardeerd werd.

- En voor mij zult ge ook uw kunst moeten gebruiken, zei moeder.

Hij keek haar aan en schudde het hoofd.

- Spreek daar nog niet over, bazin, zei hij, krakende wagens lopen het langst mee.

Moeder glimlachte.

- Ik ben toch blij, Vien, dat gij het zijt die mij die laatste dienst zult bewijzen. En ik ben zeker dat gij er zult voor zorgen.

Vien kreeg de krop in de keel, en hij deed een slok aan zijn borreltje.

- Bazin, zei hij, het zal voor mij een penibel werk van liefde zijn.

Zo nam moeder afscheid van alles wat in haar leven zorg, vriendschap en geluk was geweest, rustig en vriendelijk zoals zij steeds had geleefd.

En toen het half oktober was, lag zij uitgestrekt in de grote alkoof waar haar kinderen waren geboren en waarvan het dode kindje van Mathilde was weggedragen. Niets dan vrede was op haar gelaat. De schijn der kaars lag over het witte gezicht met de doorschijnende neusvleugels, en haar mooie paternoster met rode kralen lag gestrengeld om haar gevouwen handen.

Vader had de klok stilgelegd. Hij weende niet, maar zijn gezicht stond zo oud en hopeloos, en dikwijls ging hij naast het bed zitten en keek zonder spreken naar zijn dode vrouw.

Ik ging tot bij Vien die de doodskist maakte.

Hij geraakte niet uitgemeten. ‘Dat is sekuur werk,’ zei hij. En toen de schavelingen wegrolden over het edele hout, vielen tranen uit Viens ogen. ‘'t Was zo een braaf mens, uw moeder,’ zei hij. En de hand glijdend over het glimmend effene hout van moeders doodskist weende ik met hem mee.

Hij bracht ze 's avonds naar huis. Hij bezag zijn werk met liefde en bewondering. En toen namen ze moeder op en legden haar zachtjes neer. Vanuit de donkere wanden waar de lijnen van het levende hout samenliepen schemerde het dode gelaat en het witte doodshemd. En moeders handen, gekruist in verstarring, zo edel in de matte kleur van haar huid, moeders lieve handen omknelden de rode kralen van de paternoster waaraan zij had gebeden in het lof, toen ik naast haar zat, ongeduldig om onder haar warme, veilige mantel, aan haar hand door het dorp te stappen.

En toen de kist gesloten werd was het leven anders voor mij geworden.

Florent had zich geschoren en zijn zwart zijden faas opgezet. Zijn gezicht met de geschoren bovenlip en het korte schippersbaardje was bleek en vermoeid. Uit zijn leven was iets weggevallen dat nooit door iets anders weer kon worden goedgemaakt

Op de weg naar de pastorij overpeinsde hij het leven dat hij met zijn vrouw had gesleten en waarin geen van beiden elkaar ooit iets hadden te verwijten gehad. En de kinderen die gekomen waren, - en wat een moeder zij geweest was. ‘Ben ik niet te hard geweest voor haar’, dacht hij. Harde woorden had hij nooit tot haar gesproken; wel kort en humeurig soms. En hij zag haar weer, de bloeiende, krachtige vrouw; haar glimlach en haar opgeruimd en helder gelaat. Hij dacht aan haar verdriet, aan Mathilde en Louis, en hoe het hart van deze sterke vrouw was afgeknaagd geweest.

Hij dacht nog na over dat alles toen hij in het spreekkamertje van de pastorij zat, - en dat zij hier op dezelfde stoel had gezeten, met haar hart vol nood en ongetroost was weggegaan, dat overdacht hij ook.

- Het is een spijtig geval, Florent, zei de pastoor, uw vrouw was nog veel te jong om te sterven. Maar Ons Heer roept wie Hij wil. Wij moeten ons bij Zijn beschikking neerleggen.

- Ik kom voor de dienst, mijnheer pastoor, zei Florent.

De pastoor daalde af van de verhevenheid zijner bespiegelingen en vond zonder moeite de toon der zakelijkheid.

- Ik meen dat gij een deftige lijkdienst verlangt, zei hij, uw vrouw heeft het verdiend en een deftig gezin zoals het uwe eist een begrafenis die daar in evenredigheid mee is.

Florent keek hem een poosje aan.

- Ja, zei hij, mijn vrouw heeft dat verdiend; ik ben wel geen notaris of zo maar ik wil niet zien op de kosten om haar een schone begrafenis te bezorgen.

De pastoor wreef zijn mollige blanke handen dooreen.

- Een dienst van tien uren is een zeer schone dienst, zei hij, het gaat nogal hoog in prijs maar wij moeten gehoorzamen aan de reglementen die de tarieven van de diensten hebben vastgesteld. En ik geloof niet dat het te veel is voor welgestelde mensen.

Hij sprak nog verder met kennis van zaken over licht en bijkomende missen en zei als besluit dat hij de dierbare overledene in zijn gebeden zou gedenken. En Florent kreeg een druppel en een sigaar en de pastoor praatte nog een wijle over de kruisen die God op de schouders der mensen legt en over de troost die Hij zendt aan hen die Hij gekastijd heeft.

Het was een buiige dag van oktober, met rukwinden en vlagen van regen, toen moeder op de schouders van de geburen naar de kerk werd gedragen.

Voor de laatste maal zat ik naast haar. De lange bleke kaarsen

stonden onder hun vlam naast de lijkbaar terwijl in het koorgestoelte de vigiliën werden gezongen. Hoe harteloos scheen dit gezang mij toe. Gejaagd werd naar het eind van iedere psalm gezongen en één van de geestelijken hief bij het begin van elk vers een dof gebrul aan. Ik trachtte nog eens alleen te zijn met moeder, haar stem te horen en het licht van haar ogen te zien; en door mijn tranen heen flikkerde het kaarslicht rondom haar en ik wist hoe zij, onder de met versteven wasvlekken bezoedelde pelder, gestrekt lag in het witte dodenhemd.

Ik volgde haar door de straten van het dorp. Dezelfde weg die ik zo dikwijls aan haar hand had afgelegd in de oktoberavonden van mijn kindsheid. Het gewaad van pastoor en koster fladderde in de wind en de geburen gingen gebogen onder de kist. Zo gingen wij tot onder de treurwilgen van het kerkhof die zich strekten onder de stoot van de wind.

Toen hoorde ik hoe de zoon van Leander het graf vulde.

Al de geburen waren gekomen. De zeeldraaiers hadden er een halve dag voor verlet. Zij zaten in de herberg naast het kerkhof, stil bij het glas bier dat vader hun betaald had. Zij hadden hun beste kleren aan, oude, tot op de draad afgeborstelde lakense broeken en jassen; zij waren arm maar proper. Zij hadden gedaan voor de bazin wat zij konden.

Ja, moeder, dankbaarheid vindt ge alleen bij nederigen.

Thuis had Mathilde voor alles gezorgd; zij had reeds de manieren van de vrouw die haar eigen huishouden bereddert en Irma gehoorzaamde haar wenken, bedeesd en vol goede wil. Zo gelijkend was zij op moeder, mijn zuster Mathilde, op moeder zoals ik ze gekend had in haar goede dagen en dat was nog niet zo lang geleden. Maar in haar ogen was niet hetzelfde licht als in die van moeder.

Tussen de begrafenis en Allerheiligen was de tijd zo kort dat

het scheen alsof die sombere dag de laatste was van de lijkplechtigheden.

Zo vers was nog de grafterp. De donkere aarde, vergeeld en korrelig in de wind, was nog maar aan 't wegzinken aan de randen van het graf. En in de valavond was het kerkhof met de vele lichtjes een wonder wisselspel van duisternis en glimmende vlekken. Het scheen mij zo onwezenlijk toe de naam van moeder te lezen op het kruisje. Niets dan die naam was van haar hier overgebleven. ‘Hier rusten zij, had zij mij dikwijls gezegd, in afwachting van de verrijzenis’. En het geheim van leven en dood omving mij.

Toen ik van haar wegging bleef ik staan bij het graf van Leander. Het was reeds gelijk al de oude graven, verweerd en ingezakt, opgenomen in de massa van de aarde. En toch scheen het eenzaam te midden van al die andere, onbekende, bijna vergeten mensen.

En daarboven kwamen de sterren staan in de novemberavond.

Ik zie de seizoenen en de jaren verglijden. En het houvast in de tijd is beminnen en sterven. Van al de jaren die ik reeds op de stoomboot heb doorgebracht is er zo weinig dat vastligt aan de tijd. Regelmatig gaan en keren de passagiers en de vrachten, en zonder onderbreking volgen de mirabellen en de pickles-noten van mijnheer Hippoliet de wet van het seizoen. Alleen geld staat buiten dat alles. Het heeft zijn beloop op zichzelf en luistert slechts naar zijn eigen duistere wetten.

Mijnheer Hippoliet gaat vandaag naar Antwerpen. Hij heeft mij dat aangekondigd alsof het een hele gebeurtenis was. De laatste jaren zijn deze reizen zeldzaam geworden. Hij zit in zijn kantoortje of in zijn keuken, de voeten steeds in de groene pantoffels die onverslijtbaar schijnen en het bedrijf van geldbelegging en financiële ondernemingen zoekt hem daar op. Het is alsof hij het verkeer met de mensen niet nodig heeft en

uit zijn eigen wijsheid de vele dingen kent die ebbe en vloed van het geld beheersen.

Hij stapt aan boord met zijn half-hoge grijze hoed, zijn aktentas en zijn wandelstok waarvan de ivoren kruk vergeeld is en eerbiedwaardig. En op een stoeltje zit hij toe te zien hoe de dijken voorbijschuiven en hoe het water, in het kielzog van de boot, in wijd uitzettende kringen naar het riet van de oevers wentelt. Het is een vroege zomerdag, met teerblauwe lucht en stille witte wolken, en de zonneschijn ligt als een droom over de wereld. Mijnheer Hippoliet is echter kouwelijk en heeft zijn overjas dichtgehouden, een overjas met grote grijze ruiten die met Pasen voor de dag wordt gehaald en met Allerheiligen door een zwarte duffelse overjas vervangen wordt.

Ik was met hem afgesproken in een groot restaurant van de stad. Hij keek mij geheimzinnig en glimlachend aan toen hij mij dat zegde; het lag niet in zijn gewoonte dure gelegenheden te bezoeken. Als hij naar de stad kwam ging hij gewoonlijk zijn boterhammetjes opeten in een burgerlijke herberg waar ze de neus niet optrokken voor mensen die het aan de profijtige kant hebben.

Ik vond hem zitten, met een zondagsgezicht in gezelschap van mijnheer Berckmans. Hij scheen de bedreiging van zijn maag vergeten te hebben en proefde met korte teugjes van de port die voor hem stond.

- Mijnheer Berckmans is zo vriendelijk u uit te nodigen voor het middagmaal, zei hij.

Hij keek mij aan, van boven zijn glas, met ogen die zegden: ‘Wat peinst ge daar nu van’. En mijnheer Berckmans was één gulheid over zijn groot rond gezicht.

Wij aten fijne dingen waarvan ik de naam nog nooit gehoord had en waarbij mijnheer Hippoliet met kleine smakgeluidjes aan zijn voldoening uitdrukking gaf. En toen er ten slotte champagne kwam, was er kleur gekomen op zijn vaal gezicht.

- Ik heb aan mijnheer Berckmans gezegd, zei hij, wat ik zinnens ben te doen als het werk mij te zwaar wordt voor mijn jaren, en ik heb een veel te grote verantwoordelijkheid om mijn zaken niet in orde te brengen moest ik mijn hoofd komen neer te leggen.

Mijnheer Berckmans knikte eerst goedkeurend maar bij deze laatste woorden protesteerde hij luidruchtig.

- Steek dat uit uw hoofd, zei hij, mensen zoals gij, sobere krabbers, kunnen honderd jaar worden.

En hij bestelde een nieuwe fles om te drinken op de gezondheid van mijnheer Hippoliet.

Het kwam ten slotte hierop neer dat mijnheer Hippoliet mij stilaan meer en meer in zijn zaken zou inwijden en mij daardoor enige inleidende profijten verschaffen, zoals hij het sekuur uitdrukte. Hij had daarover gesproken met mijnheer Berckmans die hem van a tot z had goedgekeurd.

Mijnheer Berckmans knikte gewichtig.

- 't Zal een plezier zijn om met hem samen te werken, zei hij.

De oude, dorre man bezag mij met genegenheid. Hij was nooit zeer mild geweest met mij, dat lag niet in zijn pootvaste natuur; maar er sprak nu zoveel vriendschap uit zijn woorden en het was zoveel wat hij in 't vooruitzicht stelde dat ik hem de hand drukte en stotterend naar woorden van dank zocht.

En omdat hij zich reeds zover aan buitensporigheden had gewaagd, stak mijnheer Hippoliet een sigaar op, en nam er nog een paar mee voor later. Hij zou die, dat wist ik zeker, oproken in zijn keuken, de zondagavond, als hij, de ogen gevestigd op de lampkap, in meditatie was over de velerlei vraagstukken die het behandelen van geld voor andere mensen meebrengt.

Met een licht hoofd en een licht hart keek ik op de terugvaart naar de heldere dag en het glanzende water. En toen Fientje

voorbij de openstaande deur van mijn hokje kwam knipoogde ik, zodat zij een vlugge blos over het gelaat kreeg en ik zelf ervan schrok. Toen wij bij het naar huis gaan elkaar goeie avond wensten, was de lichte roes van mij geweken; zij keek mij vriendelijk en doordringend aan; mijn groet was zoals iedere avond en het was mij of zij lichtjes het hoofd schudde toen zij verder ging.

De zondag daarop liep zij met een helder wit voorschootje aan en haar rosblond haar sprankelde in de zon. Het was een van de plezierreizen die een paar zondagen in de zomer door de stoomboot werden ingericht. Het dek was geschuurd; geen haring of touwwerk in de weg. Onder gespannen zeilen zaten de passagiers en dronken bier en aten gevulde broodjes die door Fientje werden bediend. En in Temse waar werd aangelegd was er feest; er werd paling gegeten en gedanst en in de schone valavond, als het licht schuin over het water komt en de oevers koel en in donkergroene weelde reeds de schemering van de avond dragen, aanvaardde een luidruchtig gezelschap de terugreis.

Ik zag Fientje na, hoe vlug en behendig zij bediende en overal tegelijk was. Hoe gezond en sierlijk haar lichaam was in het eenvoudige kleed waarover de witte schort gespannen was. En ik dacht aan die namiddag toen ze bevreesd en beschaamd voor mij had gestaan.

- Hebt gij flink gedanst, Fientje, vroeg ik.

Haar opene, heldere ogen stonden vriendelijk.

- Er is niemand die mij gevraagd heeft, zei ze.

Ik dacht hoe goed het moest zijn dat vaste, warme lichaam te omvatten en het te voelen ademen tegen zich.

- Volgende keer dans ik met u, zei ik.

Haar ogen schitterden en zij bloosde onder haar rijk, ros haar.

Het eilandje kwam in 't zicht. Daar had Octavie gelegen in de verwarring van gras en struikgewas. Daar had Fred ze

in ‘t water gegooid en zij had in het ketelruim gestaan, lang, slank en naakt en had haar lichaam overkeken, dat zoveel mannen hadden omvat. En in deze zomeravond, in de stemming van deze dag vol gewoel en vrouwen, dacht ik aan de zoetheid van omhelzingen en aan het schoon gestrekte lichaam van de vrouw.

- Fientje, zei ik, als wij elkaar goede avond hadden gewenst, had ik het geweten ik had met u gedanst.

Zij keek mij aan; het was meer dan een glimlach die over haar gelaat kwam.

- Ik zou het graag gewild hebben, zei ze.

Zon en water maken loom. En de droomgestalten die voor u komen als gij kijkt in het beweeglijke water van de stroming krijgen het gelaat van uw verlangens. Die kunnen lang sluimeren en almeteens opstaan en voor u komen, aanhoudend en hardnekkig, en u maar verlaten als gij wegzinkt in het tijdelijke vergeten van de slaap.

In de jonge man roept het bloed, bij elke lente roept het luider en de zomer dringt met de weemoed van zijn avonden, waarop het laatste licht de verten afsluit en alle leven innig maakt rondom u, de zoete angst van duizenden verlokkingen in uw gemoed. Het lichaam wordt omvangen door de lauwe adem van de zondoordrenkte lucht en het is alsof de ledematen de mantel dragen van velerlei lusten. En een vrouw die voorbijkomt in zachte gang van heupen en de welving van de borsten onder het verhullende kleed, draagt in zich de gestalte van veel onverwezenlijkte dromen.

Fientje gaat en komt op de stoomboot. Zij bukt zich en ik zie de mooie lijn waar de enkel overgaat in de tengere kuit; een ogenblik staan de dijen getekend in het gespannen kleed. Ik zie ze gebogen, het gelaat naar mij gekeerd en in een blanke schemering raad ik, meer dan ik zien kan, de weekheid van keel en het zachte opzwellen van borsten. Dag na dag, in deze zomer, en elke

avond, als zij lacht en groet en weggaat, heb ik het gevoel van wat in die dag onvervuld is gebleven.

Vele middagen zijn er dat ik niet in de stad ga. Ik lees in mijn hokje of sta over de reling in het water te turen. Zij is dan, een eind verder, in haar kluisje. Zij verfrist zich en strekt de naakte armen om de dikke vlecht van ros haar als een kroon op haar hoofd te leggen. Daarna komt zij aan dek staan, en praat wat, en leunt naast mij over het water. Ik zie haar beeld dan grillig in de rimpeling van de stroom. Er is iets onuitgesproken tussen ons, iets dat onrustig en toch gelukkig maakt.

Over de stroom klinkt het doffe geluid van een sirene als een roep van heimwee naar de zee. Ik verlaat mijn hokje en ga voorbij het kamertje waar Fientje iedere middag een deel van de rusttijd doorbrengt. De zon dringt door de openstaande deur: zij vlecht met behendige vingers het rosse goud van haar haarvlecht tot een dikke wrong; als een glinsterend snoer is het langs haar wang en hals. Als zij mij ziet houdt zij een ogenblik stil, de haarspelden tussen de tanden.

Ik blijf besluiteloos voor de deur staan.

- Fientje, zeg ik, ik wist niet dat gij zo'n schoon haar hadt.

Zij lacht mij gelukkig toe en weldra ligt de haarwrong dicht en stevig op haar hoofd. De vaste armen geheven in het vaststeken van de haarspelden, en in het zonlicht, de glinsterende schaduw onder haar armen.

- Gij zijt veel schoner zo, zeg ik.

Zij bloost en kijkt neer op de naakte hals; dan ziet ze mij aan en zwijgt.

Ik laat mijn hand gaan over haar bovenarm; zeer zacht is die met een teerblauwe lijn door de doorschijnende huid en over haar schouders, vol van warm leven. Ik zie kleine sproetvlekjes op die schouder, bleek roze zoals zemelen verstrooid over het blonde vlees.

In haar ogen staat een vreemd licht; zij ademt vlugger, het is

alsof zij niet spreken kan. En mijn vingers glijden over haar keel. Ik voel hoe haar bloed klopt onder mijn vingertoppen.

Ik zie op naar haar gezicht waar de ogen als in droom half gesloten zijn, en als zij mijn gezicht nader voelt neemt zij mijn hoofd in haar handen en haar mond ligt op mijn lippen.

Zij duwt mij zachtjes terug.

- Hier niet, fluistert ze.

Ik ga de stad in, door straten die rustig zijn in de middagstilte. Koel en weldadig is het bier dat ik drink in een verlaten café waar de tafeltjes op een terras staan achter bestoven palmboompjes.

En als ik terugkom aan boord is alles onwezenlijk licht en zonnig; de stoomboot glijdt door een sprookjesland.

- Tot morgen, Fientje, zeg ik, niet boos zijn op mij.

- Hoe zou ik het kunnen, antwoordt zij.

De avonden van de terugvaart zijn nu uren van verlangende dromen. Ik zie Fientje steeds terug zoals ik ze gezien heb op die namiddag toen de hitte danste over het water. Zoals ik ze, een paar keren, nog gezien heb in de kluis waar een spiegeltje aan de wand de naakte bovenrug in zijn helderheid vangt. Zij heeft mij dan vertrouwvol en hartstochtelijk gekust, haar armen rond mijn hals gelegd en mijn lippen tegen haar borst gedrukt. Goed en geurig als brood is die en onder mijn verlangende mond speur ik het verlangen van haar bloed.

Dit verlangen blijft onuitgesproken en onvervuld. Het houdt ons in besluiteloos verwachten tegen elkaar aangedrukt. En als wij 's avonds van elkaar weggaan staat het tussen ons en klinkt in de afscheidsgroet die wij spreken.

Het is zaterdagavond; morgen is het rustdag. Dan zal ik de trage beweging aan de overzet gadeslaan en in de vooravond in het dorp een paar herbergen bezoeken. Ik luister dan naar het onbelangrijke gesprek van de burgers die vriendelijk zijn, want verschillenden onder hen vermoeden dat ik hun geld hanteer. En

ik drink graag het oud bier van Tielrode en Elversele. Wel heeft het niet die gemoedelijke smaak die de tong naar het verhemelte brengt, zoals bij het oud bier van Theofiel, maar het is krachtig en gezond en het laat een lichte wind door het hoofd waaien als ik 's avonds terugkeer naar de stilte van het gehucht en vage droomplannen maak waarnaar ik mijn leven in de toekomst zou kunnen inrichten.

Wij varen zachtjes huiswaarts toe. Ik onderga zoals steeds de duistere koelte van de rivier als wij de stroom verlaten. Fientje staat naar de oevers te kijken en wendt van tijd tot tijd de blik naar mij. Het is alsof zij mij iets zeggen wou.

Zij draalt om weg te gaan als wij elkaar goeie avond hebben gewenst. En zij bloost.

- Morgen is het kermis in Moerzeke, zegt zij.

Ik denk dat zij er wil heengaan met de vage wens er niet alleen te zijn.

- Gaat gij daar dansen, Fientje, vraag ik.

Zij schudt het hoofd.

- Neen, zegt zij, vader gaat erheen en ik zal heel de namiddag de thuiswacht hebben. Weet gij waar ik woon, mijnheer Henri?

Ik ken het gehucht waar zij woont, alleen met haar vader die in de fabriek werkt. En zij legt mij uit waar het huisje staat. Aan een binnenweg, met een stukje land erachter en een paar fruitbomen ervoor; zoals vele van de huisjes die daar verspreid staan naar de eis van veldwegen en akkerland.

Zij zwijgt en schijnt naar een antwoord te wachten.

- Als ik morgen langs daar wandel kom ik u eens goeie dag zeggen, - en ik zie haar aan.

Zij glimlacht en knikt.

- Tot morgen, mijnheer Henri, zegt zij.

De zondagnamiddag maakt alles stil op de gehuchten. Hier en daar zitten mensen aan hun deur of liggen in het lommer van

een boomgaard. Ik ga achter het dorp weg en tracht eruit te zien als een onverschillige wandelaar. Ik zie Fientje staan aan de deur; als zij merkt dat ik haar gezien heb gaat zij binnen.

Het is er koel en proper in dat huisje. Er hangt geen reuk van armoe zoals in vele van de kleine woningen op de buiten. De rode tegeltjes geven de frisheid af van het water waarmee zij geschuurd zijn, en Fientje zelf heeft een helder bloesje aan. Niemand zou zeggen dat zij de schoonmaakster van de stoomboot is.

Wij zitten naast elkaar en weten niet goed wat zeggen. Zij gaat de deur sluiten en komt weer bij mij zitten.

Ik leg mijn arm om haar en haar hoofd rust op mijn schouder. Een geur als van de eerste regendroppels op dorre aarde komt uit heur haar. Zij kust mij en maakt zich dan los uit mijn arm.

- Ik ben blij, zegt zij, dat wij eens rustig kunnen praten. Ik zou niet willen dat gij verkeerde gedachten over mij hebt. Gij moogt niet denken dat het in mijn gewoonte ligt mij te laten kussen, en gij moogt ook niet denken dat ik het doe om...

Zij aarzelt een poos. Schuchterheid komt over haar en schemert door haar tere huid.

- Ik doe dat niet opdat gij aan mij verplichtingen zoudt hebben; ik weet wel dat het tussen ons beiden niets worden kan. Ik zou het zelf niet willen en gij moet u daar niet om bekommeren. Maar het leven heeft zo weinig gelukkige dagen dat wij ze niet allemaal moeten laten voorbijgaan.

Ik druk haar tegen mij aan; haar ogen staan zacht in de mijne en zij glimlacht.

- Dat komt zo in een mens en ge weet niet hoe of waarom, zegt zij; zij zucht, er blinken tranen in haar ogen.

- Hebt gij verdriet, Fientje, vraag ik.

Zij schudt het hoofd.

- O neen, zegt zij. Ik ben gelukkig dat wij een keer samen kunnen zijn.

Wij staan in haar kamertje. Het is helder gewit met een paar prenten en een spiegel tegen de muur.

En dan zie ik Fientje zoals God ze geschapen heeft, zij ligt in mijn armen, vurig in de volle overgave van zichzelf.

Wij zitten daarna nog een tijdje samen en zien de schaduw van de bomen langer worden.

- Fientje, zeg ik, wat zijt gij een schoon vrouwtje. Wat is dat alles toch zo wonder.

Zij kijkt mij begrijpend aan. Ik zeg haar dat ik bij haar voor het eerst het lichaam van een vrouw heb gezien.

- O, dat is goed, zegt zij.

Ik ga naar het dorp, in de roes van die namiddag, in de vreugde van mijn lichaam. Ook nu is er in de wereld iets veranderd voor mij. Ik drink oud bier, koel en kruidig van smaak. En ik ga naar huis langs de dijk. De notelaars geuren sterk in de laatste warmte van de dag en een broeierige lucht stijgt op uit het slijk van de oever. Fientje, denk ik. Ik zie haar weer zoals ik ze steeds zal zien, het blonde mollige lichaam onder de donkere kroon van goudros haar.

Zij bleef, in haar dienst op de stoomboot, dezelfde vriendschap op afstand behouden die zij mij steeds had betoond. De zeldzame keren dat wij elkaar weervonden en zij in hartstochtelijke tederheid zich schonk, was zij het vertrouwvolle Fientje dat ik leren kennen had in het heldere huisje op die zomernamiddag.

Er mocht, naar buiten uit, niets veranderd schijnen tussen ons, zei ze. De mensen mochten niets vermoeden, want voor geen geld van de wereld wilde zij dat ik in opspraak kwam. En zij bleef wat zij geweest was; alleen in onbespiede ogenblikken was het licht der herkenning in haar ogen en 's middags soms, als zij alleen was in haar kluisje en de boot verlaten was, was zij een ogenblik in mijn armen.

Ruim een jaar was voorbijgegaan. Regelmatig versleten mensen

en dingen. Theofiel's moeder was gestorven; de veerman stond nu alleen voor de taak van huishouden en werk, en niemand die in de herberg kwam, zou vermoed hebben dat een mannenhand hier de orde hield. Haast geen zondag ging voorbij of ik ging, in de voormiddag, van zijn oud bier proeven. Meestal zaten wij alleen en zijn kalme stem sprak over wat hij vernam van de mensen die over de rivier gingen.

- Hoe gij er niet aan denkt te trouwen, Theofiel, vroeg ik hem.

Hij keek mij aan en knikte goedkeurend.

- Ik denk eraan, zei hij. Zonder vrouw in huis kan dat niet blijven duren. Ge kunt dat wel een tijdje volhouden maar er komt een ogenblik waarop het te veel wordt.

Ik vroeg hem of hij iemand in 't zicht had.

- Zo half en half, antwoordde hij, 't is iemand die gij goed kent, maar ik moet er nog eens goed over denken.

En als hij eens goed had nagedacht zegde hij mij een paar zondagen daarop:

- Die schoonmaakster van de stoomboot is een fatsoenlijk meisje, naar ik heb gehoord.

Er suisde iets geweldig in mijn hoofd. Ik deed een lange teug om het verschot weg te spoelen.

- O ja, zei ik, Fientje is een fatsoenlijk meisje. Meer kon ik niet uitbrengen.

- Ik dacht zo, zei hij, vermits gij ze dagelijks bezig ziet in handel en wandel dat gij het moet weten. Want het is toch voor 't leven. En zij is van een goede aard; 't is nog verre familie en zolang ik ze gekend heb waren het altijd eerlijke mensen. Mijn moeder zaliger heeft er mij in de laatste maanden meer dan eens over gesproken.

Theofiel sprak niet over liefde; hij was een man die zijn gevoelens niet naar buiten draagt en gaf in die zaken steeds alleen de schijn van de redelijkheid.

En ik meende dat Fientje een heel goede vrouw zou zijn. Toen ik terugkwam over het water keek ik Theofiel na die naar de overkant roeide. Fientje zou daar lopen over het graspleintje tussen de herberg en de rivier en uitkijken onder de grote notelaar. Weemoed kwam in mij op bij deze gril van het leven.

Toen wij door de herfst naar Antwerpen voeren vroeg Fientje mij of wij 's middags niet een uurtje rustig konden praten. En wij zaten samen in een stille herberg terwijl de baas aan zijn middagmaal zat.

- Fientje, zei ik, ik weet wat gij mij te zeggen hebt. Zij keek mij aan met haar vriendelijke heldere ogen.

- En dat maakt het gemakkelijker voor mij, zei ze. Zoudt ge mij dat kwalijk nemen, mijnheer Henri.

Voor Fientje was ik altijd mijnheer Henri gebleven, dat had steeds tussen ons de afstand bewaard die zij wenste. Ik was het zo gewoon geworden dat het mij natuurlijk scheen, hoe vreemd het ook was in de gemeenschap die tussen ons bestond. Nu trof het mij als een verwijdering.

Ik legde mijn arm om haar, en kuste haar. Haar trouwe ogen stonden zo oprecht en eerlijk.

- Neen, Fientje, zei ik, ik kan u dat niet kwalijk nemen. Gij zijt zo lief en zo goed geweest, dat ik u nooit vergeten zal en ik geloof niet dat ik ooit nog een vrouw zal ontmoeten die mij zoveel zal schenken als gij gedaan hebt. Maar ik begrijp dat het zo niet kan blijven voor u.

Er was ontroering in mij toen ik alles overdacht. Haar eenvoudig gemoed en haar eerlijke hartstocht. Het moederlijke dat in haar lag, eiste een gezin. En ik trachtte weg te redeneren wat droef was in mijn hart.

- Theofiel is een brave jongen, zei ik, en ik geloof niet dat gij een betere man zoudt kunnen vinden.

Zij keek mij dankbaar aan.

- En ziet gij hem geerne, Fientje, vroeg ik.

Zij keek van mij weg. Ik keerde haar gezichtje naar mij toe. Er stonden tranen in haar ogen.

- Dat moogt gij mij niet vragen, zei ze. Een meiske zoals ik kan daar zo niet over spreken; ik heb gaarne het gezelschap van Theofiel en hij is goed en vriendelijk voor mij en ik zal goed en vriendelijk zijn voor hem. Men kan in 't leven niet altijd hebben wat men het liefst heeft.

Wij hadden zo zelden woorden van liefde gewisseld; in die ogenblikken dat men vergeet dat er een wereld bestaat buiten onszelf, waren onze woorden geweest als de omhelzing waarin wij elkaar omsloten hielden. Ik voelde een liefdevol medelijden voor het meisje dat naast mij zat, zo dapper in de berusting van wat haar lot was en zo eerlijk tegenover zichzelf.

- Fientje, zei ik, ik zou zo willen dat gij gelukkig zijt.

Zij glimlachte door haar tranen heen.

- Ik ben gelukkig geweest, zei ze, en ik zal ook later gelukkig zijn als ik daaraan denk. Ik had nooit durven dromen dat zoiets in mijn leven zou gebeurd zijn en ik ben blij dat het zo geweest is.

Zij zouden trouwen na nieuwjaar. ‘En ge begrijpt, zei Fientje, dat wij dan niet meer...’

Ik knikte. Ik dacht aan het goede, eerlijke gezicht van Theofiel, aan het oprechte hart van Fientje.

Nog een paar malen ben ik met Fientje samen geweest en hebben wij beiden vergeten dat er een eind komt aan elk geluk. En de laatste maal dat wij elkaar omhelsden sloot ik een vrouw in mijn armen die ik tevoren nooit had gekend.

En toen nieuwjaar voorbij was trouwde Fientje met Theofiel.

Hij had niet afgehouden of ik moest zijn getuige zijn. En op een zaterdag, de trouwdag voor de arme mensen, die dan hun huwelijksnacht een stuk in de zondag kunnen voortzetten, stond Fientje voor de pastoor en zegde ‘ja’ dat zij Theofiel als echtgenoot wilde nemen en hem trouw en gehoorzaam zou zijn

tot de dood hen scheiden zou. Haar ‘ja’ klonk vast en zonder aarzelen. Zij keek star voor zich uit.

Zij zat tussen Theofiel en mij aan tafel. Het was er gezellig en vol kalme opgeruimdheid. Voor mij was het onwezenlijk en dikwijls waren mijn gedachten ver weg van de mensen die praatten rondom mij.

- Schenk onze getuige eens in, zei Theofiel als hij mijn glas half ledig zag.

En Fientje schonk in met vriendelijke lach.

- Theofiel, mijnheer Henri zal zeker peter zijn van de eerste zoon, zei iemand uit het gezelschap.

Theofiel keerde zich naar mij toe met een gebaar van uitbundige vriendschap:

- Nu ge 't zegt zal 't alzo zijn, zei hij, niet waar, Fientje?

Fientje bloosde en zweeg. Zij keek mij aan en er was weemoed in haar glimlach.

Ik voelde haar warme, zachte aanwezigheid. Ik dacht aan het kindje dat zij dragen zou, en het was een kwellende gedachte.

En 's avonds toen het gezelschap moe gezeten was en de benen wat ging uitstrekken was ik een ogenblik alleen met haar onder de donkere bomen.

- Vaarwel, Fientje, zei ik, en drukte ze tegen mij aan.

Zij kuste mijn ogen en liet haar lippen lang op mijn mond.

- Vaarwel, mijn liefste, zei ze.

De maandag, in de schemering van de morgen, voer ik voorbij het veerhuis. Er scheen licht door de openstaande deur en in het licht stond Fientje en wuifde.

VII

Een nieuwe bazin was in de hoeve achter de dijk gekomen. Zonder er veel over te spreken had Louis verkeerd en was getrouwd. In huis klonken nu de klanken van Temse waar ze aan de overzijde van de rivier mee lachen. 'Zijt ge thijs, bazin,' vroeg de boswachter als hij Louis kwam opzoeken. En hij sprak met voorliefde van mijzen, lijzen en andere dingen waar de nieuwe bazin een heldere ij voor de ui liet horen.

Het huishouden was in goede handen. Zij was boerin geboren en stal en akkers waren haar natuurlijke bezorgdheid. Ik vond dat Louis een flinke vrouw had: kort gestuikt, zoals hij, flink uitgewassen en met een uitzicht zo proper als de aanblik van het huis dat zij onderhield. Onbemiddeld was zij niet: Louis was een redelijke jongen die zijn genegenheid geplaatst had waar ze niet in strijd was met zijn praktische zin.

Vader was een kloeke oude man gebleven. Hij was tevreden over de gang van het huishouden. Hij scheen zich minder vervreemd te voelen dan ik zelf. Zijn leven ging voort tussen akker en stal; maar voor mij was alles veranderd en de plaats waar moeder had gezeten, had de thuis voor mij ledig gelaten. Ik geloof dat zij voor mij méér was geweest dan voor Louis; ik had thuis niet veel gesprek meer.

Mijnheer Hippoliet had woord gehouden. Op zijn bedachtzame, zekere manier had hij stilaan vele van zijn zaken door mij

laten beredderen. Hij gaf mij lessen uit de school van zijn ervaring en mijnheer Berckmans behandelde mij alsof ik mijnheer Hippoliet in persoon was. Onmerkbaar was de tijd gegaan, kinderen waren groot geworden en getrouwd; aan het veerhuis speelden de twee kinderen van Fientje en Theofiel. En jeugdige onrust was gaan liggen op het grote kerkhof der herinnering.

Toen ging mijnheer Hippoliet vlug achteruit. Zijn gezicht was geworden als perkament en zijn broek slodderde aan zijn benen alsof hij gekrompen was. Naast hem stond nu steeds een doosje met pillekes, in geel-groen stof gewenteld, die mij steeds deden denken aan rattenvergif, en afwisselend goot hij ook een paar druppels uit een flesje in een glas water.

- 't Is allemaal vuiligheid, zei hij, maar een mens doet zoveel om in 't leven te blijven.

Maar ook tegenover zichzelf was hij nuchter genoeg om het schone bedrog van de hoop te doorzien.

Hij riep mij bij zich op een zondagnamiddag. Tegen de gewoonte in van de laatste maanden zat hij in zijn kantoortje; de keuken was zijn verblijfplaats geworden en hij bracht zijn dagen door in een rieten zetel waar een gebloemd kussen met franjes zijn afgemagerd zitvlak droeg.

Hij zat nu achter zijn schrijftafel en de brede zonnebalk die door het venster werd getekend deed het stof leven dat jaren van mufheid er hadden ingebracht. Een fles wijn, een glas en een kistje sigaren stonden vóór hem op tafel. De wijn, die hij inschonk met zijn dorre hand, had een stille gloed in het zonlicht en geurde als warm kruid.

- Die heeft lang in het donkere gelegen, zei mijnheer Hippoliet, en ik ben zeker dat er in heel de pastorij geen fles te vinden is zoals deze.

En de sigaar die ik opstak geurde sterk en feestelijk. De goede dingen die hij in huis had, hadden hem nooit bekoord; hij zag

mij drinken en roken zonder spijt om het genot dat hem ontzegd was.

- Ik ben een vogel voor de kat, zei hij, en ik wil nog eens goed met u afspreken.

Hij had zijn schikkingen getroffen. Zijn eerbied voor het geld dat aan zijn beleid was toevertrouwd was te oprecht om niet zijn laatste zorg te zijn. Het was voor hem iets geworden zoals de kunst voor een kunstenaar. Hij sprak erover met achting en liefde. En zijn laatste kommer was zijn werk over te dragen in handen die hij zelf voor de taak had gevormd; ik meen dat zijn genegenheid voor mij uitsluitend te danken was aan die gemeenschappelijkheid die hij in mij meende te zien en in de wijsheid betreffende geldzaken die hij mij had meegedeeld.

Hij wilde alles geregeld zien vóór zijn dood. En hij zou al zijn kliënten persoonlijk naar mij verwijzen. Ik zou dus de mijnheer Hippoliet worden van de streek nog vóór zijn dood.

- Want ik wil het nog zien marcheren vóór ik mijn hoofd neerleg, zei hij, ik moet er nog zijn om u raad te geven als er iets moest haperen. Gij weet dat het een rijk bestaan is, veel rijker dan de mensen denken. En het is best zo. Als zij zien dat gij te ruim leeft, dan denken zij dat het van hun geld is en dat kunnen ze moeilijk verdragen. Daarom kwamen ze liever bij mij dan bij de notaris. Kom, drink eens uit en steek maar een verse sigaar op.

Hij zat daar, versleten en met de dood over het lijf, en schikte de zaken die na hem zouden gebeuren, zonder spijt, als een afspraak tussen zakenlui. Hij was de wijze man die de geheimen kende van velen en steeds zijn wijsheid voor zich had gehouden. En het geld was voor hem een levend wezen geweest.

- En ge zoudt moeten, zei hij, op een fatsoenlijke manier van thuis zien weg te geraken. Ik wil niet zeggen dat ge daar niet bij deftige mensen zijt. Florent is een man die door iedereen te vertrouwen is, maar de mensen komen niet graag naar een

boerderij om over geldzaken te spreken. Dat past niet bij mekaar. Iemand die de zorg heeft over het fortuin van andere mensen moet op zijn eigen wonen. De mensen zien niet graag vreemde gezichten in het huis van een vertrouwensman. En gij zoudt ook uw plaats op de stoomboot moeten opgeven; dat past ook niet meer.

Hij hield de fles tegen het licht; door het stof van het glas heen was de donkere gloed van de wijn. Hij schonk in.

- Ja, ja, mijmerde hij, het is een schoon bestaan. Het vertrouwen van de mensen hebben en weten dat gij voor hen geld verdient terwijl zij slapen. Ik heb daar veel plezier aan beleefd en telkens als ik een raad had gegeven om te kopen of te verkopen en het kwam uit zoals ik gedacht had, zei ik bij mezelf: Ziet ge wel, mijnheer Hippoliet weet wat hij doet. En dat gaf mij altijd fierheid en voldoening.

Hij sprak erover zoals iemand die met weemoedige vreugde degenen herdenkt die hij heeft liefgehad. En nu hij zich terugtrok om te sterven was het enige wat hem nog bezighield op de wereld deze zaken die hem zijn gezin en zijn liefde waren geweest.

Vader zag mij aan toen ik hem sprak over de raadgevingen van mijnheer Hippoliet.

- Doe dat maar, jongen, zei hij, Hippoliet weet wat hij zegt. Het zal mij spijten als gij weg zijt uit den huis want gij doet mij, van al de kinderen, het meest aan moeder denken. Maar het is voor uw geluk, en het huis blijft hier voor u open.

Ik zegde aan de direktie van de stoomboot dat zij voor een plaatsvervanger moesten zorgen. Ook daar was veel veranderd voor mij. In Fientjes plaats liep nu een sterk zwartharig vrouwmens dat de kunst van het schoonmaken met kracht en geweld van emmers bedreef. Bij het voorbijvaren zag ik Fientjes kinderen, soms Fientje zelf. Telkens groette zij en ik dacht aan de tijd toen zij, helder en opgeruimd, mij als knaap toelachte en

mij als jonge man de frisse schoonheid van haar lichaam had geschonken.

Toen had het giertij gewoed; de springvloed had een stuk uit de dijk geslagen tegen Drij Goten en weiden en akkers stonden blank. Altijd werd die dijk hersteld en de mannen die eraan gewerkt hadden zegden telkens dat geen zee bekwaam was om hem kapot te krijgen. Jaren gingen erover heen en de dijk was aaneengegroeid, de notelaars bonden hem samen met hun pezige wortels en de ijsschollen stieten er tegen aan. Maar plots, in de maand van de hemelse tormenten, maart, stortte de springvloed zich op een zwakke plek en de stroom viel door de bres op het land aan.

Tot dicht bij het dorp was de vloed doorgebroken. Het lage land kwam niet bloot bij de ebbe en bij wassend water stonden de koppen van de knotwilgen nauwelijks boven; waar het water zich tijdelijk terugtrok liet het, op de vuil beslijkte muren van de huisjes, het hoogtepeil van zijn stand zien en over alles lag een reuk van broeierige modder.

Het was wel geen plezierreisje dat de maatschappij van de stoomboot inrichtte op de zondag na de dijkbreuk, maar er was ook geen verdriet te zien bij de mensen die, van aan boord, de ramp gingen bekijken. En de stemming op de stoomboot was bijna deze van een kermis.

Ik was nog eens meegevaren om te helpen bij deze extra gelegenheid want mijn opvolger was een onhandige jonge man die, door zijn dikke brilglazen en zijn borstelig strogeel haar, de indruk maakte steeds tegenover zaken te staan die hij niet begreep. Na de storm was het weder lauw geworden, vochtig lauw zodat men de lente speuren kon. De passagiers zaten op stoeltjes of liepen rond in zover de ruimte van het dek zulks toeliet. Ook de notaris zat er met zijn dochter Hélène in gezelschap van fabrikanten, de deurwaarder, de koster en burgers

die zich op hun zondags hadden gezet om te kunnen vertellen hoe het er daar uitzag aan de dijk.

Hélène was een jaar of twintig. Zij had niets van haar opgeschoten, droefgeestige moeder. Blond was zij en rond van maaksel. Er was tevreden goedheid in haar volle lippen en haar gestalte had iets moederlijks. Zij was van die blonde, malse vrouwen die u doen denken aan de vruchtbaarheid van hun schoot. Ik stelde mij voor dat zij zo zou worden. Toen zij nog veel jonger was, had haar vroege lichamelijke rijpheid mij doen dromen. Ik zag ze dikwijls als zij wandelen ging en langs de Durme naar huis keerde. Zacht en huiselijk was zij en naast de luidruchtigheid van de notaris leek zij haast ingetogen.

Ik kon haar niet zien, zij kon mij niet voor de geest komen zonder dat ik aan huiselijkheid dacht. Ik stelde mij voor dat het goed moest zijn in haar gezelschap de avonden door te brengen zonder veel woorden maar met de aanwezigheid van haar zorg en haar eenvoudige blonde lieflijkheid. Ik weet niet of dat liefde was. Ik geloof dat er veel mensen zijn die nooit geweten hebben wat het is. Na de vlugge begoocheling komen zij tot het besluit dat het niet is wat zij ervan verwacht hadden, maar nooit kennen zij het gevoel dat van u bezit neemt en u niet meer loslaat uw leven lang.

Fientje was ik niet vergeten. Zo dikwijls dacht ik aan haar en in de avonden waarop het bloed zijn verlangend lied suist door u, herleefde ik de ogenblikken die ik met haar had doorgebracht. En toch had ik mij haar nooit kunnen voorstellen als mijn vrouw, als de vrouw die het leven deelt van mijn lichaam en mijn geest. Niet alleen de begeerte naar haar lichaam had mij naar haar toe gedreven; er was iets in haar zo eenvoudig en oprecht, zoveel menselijke goedheid, zoveel vertrouwelijkheid, dat haar aanwezigheid weldoende en verfrissend was. Soms had ik heimwee naar haar en er waren ogenblikken dat ik eraan dacht tot bij haar te gaan om voor een korte wijle de werkelijkheid van het

verleden tot nieuw leven te roepen. Maar het was geen noodwendigheid die in mijn leven stond met de levensbehoefte van elke dag.

En ik weet ook niet of ik ongelukkig was toen ik overdacht dat Hélène waarschijnlijk nooit in mijn leven zou komen. Maar ik dacht dikwijls aan haar zoals een man denkt aan een vrouw als geest en verlangen samengaan. In de zon van de vroege lente zag ik haar rozig gelaat en haar vroeg vrouwelijke rijpheid; zij praatte opgeruimd en keek met belangstelling naar de rivier die in donkere troebelheid in de vloed kwam opzetten en naar de oevers waar de dijken onder de zwarte notelaars oprezen uit het gestrengel van het riet.

In de Schelde veegde de vloed vóór ons uit en steeg over de zakken en het vlechtwerk van de bres het land in dat aan zijn geweld was overgeleverd. Door de wijde opening zagen wij een ogenblik de troosteloze vlakte en de huisjes midden de ongebroken effenheid van het water en de knotwilgen die hun takken als mager struikgewas boven de spiegel verhieven. Er was stilte op de boot, iets als angst voor het onweerstaanbare van het watergeweld tot de luidruchtigheid opnieuw losbrak toen de stoomboot vóór Drij Goten bleef liggen.

Als een begankenis of een kermis was het daar, met kramen en vrolijkheid en gevrij. En ik stond met Hélène aan een kraam en zag hoe haar malse lippen zich sloten over de besuikerde oliebollen en hoe zij met haar zakdoekje de suiker en het vet van haar mond veegde en lachte. Wij spraken met elkaar alsof wij reeds lang met elkaar vertrouwd waren, en zij luisterde met haar vriendelijke ogen op de mijne gericht, toen ik sprak over het overstroomde land en de grillen van giertij en wind. Haar hand rustte een ogenblik op mijn arm.

Bij de terugtocht stonden wij samen en keken naar de stroom die ver voor ons uit lag te schitteren in het licht. Er was iets als weemoed tussen ons gekomen en onze woorden waren

schaars. Aan haar slapen sidderde het lichte blonde haar in de wind. ‘Tot weerziens’, zei ze, toen de bel klonk.

Korte tijd nadien vernam ik dat Hélène ging trouwen met een wisselagent uit Antwerpen.

Het leven alleen kwam mij niet onwennig voor. Ik had mij thuis steeds kunnen afzonderen en te midden van het rustige bedrijf der boerderij had ik mijn eigen leven geleid. De rivier lag nu tussen mij en het dorp. Ik had een boerenhuis gevonden waarvan ik het buitenzicht ongeschonden had gelaten; binnenin was het verbouwd. Een ander land omgaf mij nu. Geen dijken stelden een grens tussen het groene land en de hemel; naar de rivier toe glooiden naar het dal de eindeloze weiden die haast zonder onderbreking aan de linkeroever van de Durme en de Schelde, van Waasmunster tot Temse gaan. Een sterk grasland, diep doordrongen van het slib van de rivier en dat in zijn schoot steeds de vochtige vruchtbaarheid draagt om het hoge, malse gras te voeden. Een reusachtige groene schelp waarachter de dorpen hun kerktorens omhoog steken en die een wereld van stilte in zich draagt. En in zachte stijging, bovenaan, achter braamstruiken en akkertjes, begint het land van heide en bos. Tussen de oneindige meersen en de heide, die verloopt in de sparren, staat mijn huis. En vanuit mijn venster is het alsof de groene schittering van het dal tot in mijn woonkamer wordt gedragen.

's Morgens hoor ik de bel van de stoomboot. Ongezien vaart zij de weg die ik jaren heb afgelegd van de rivier in de stroom, van de stroom in de rivier. En er is geen morgen in het jaar of ik zie alles terug wat zo lang mijn leven is geweest. En 's avonds als zij voorbij het eilandje haar vaart vermindert hoor ik de gedempte zucht van de stoomfluit en mijn gedachten zijn bij de mensen die wonen achter de dijk.

Meer dan tevoren hebben de boeken bij mij de plaats ingenomen van de mensen. Dat zie ik als ik naar Antwerpen ga en

mijn zaken regel met mijnheer Berckmans. De wijsheid van mijnheer Hippoliet is niet verloren gegaan. Zijn kliënten hebben in mijn handen gelegd wat zij aan de voorzichtige handen van mijnheer Hippoliet hadden toevertrouwd. Hij is gestorven nog vóór ik verhuisd ben en zijn verwanten zijn met een dankbaar hart naar de begrafenis gekomen. De onderpastoor had hem een doodsbeeldeken opgesteld waarin de omzichtigheid in de levenswandel geprezen werd en waar, aan de hand van kerkvaders, de hemel aan de rechtvaardigen werd toegezegd.

Toen ik verhuisde riep vader mij alleen en overhandigde mij een pak effekten die hij, op aandringen van mijnheer Hippoliet jaren geleden tot mijn intentie had gekocht.

- Ik heb het gedaan voor u, zei hij, met het geld dat dan toch voor u was bestemd. De raad van Hippoliet is goed geweest.

- Ja, zei ik, mijnheer Hippoliet wist wat hij deed. En het was alsof ik deze woorden uit zijn mond hoorde toen hij mij gesproken had over de fierheid en de voldoening die hij haalde uit zijn werk.

Kort vóór de verkiezingen was er een nieuwe pastoor gekomen. De oude was, om de bekwame manier waarop hij de parochie had geleid, met een dekenij bedacht geworden. Reeds vóór zijn vertrek was er een felle onderpastoor op de parochie gekomen, een kloeke boerenzoon met zwart stijf haar die, de voeten binnenwaarts zwaaiend, met grote stappen door de straten van het dorp draafde. Hij was het die de nieuwe pastoor op de hoogte bracht van de zeden en gewoonten der gemeente en de gelovigen indeelde in schapen en bokken.

De nieuwe pastoor was lang en mager. Hij keek de mensen onderzoekend aan door de glazen van zijn dunne, gouden bril; hij was niet zo joviaal als zijn voorganger maar was hoffelijker en meer verzorgd van uiterlijk. Hij was omzichtig in doen en laten en scheen vooralsnog zijn voornaamste aandacht te besteden

aan het proper maken van de kerk die door zijn joviale voorganger in een tamelijk slordige toestand was achtergelaten.

De verkiezingen brachten een kortstondige en zeer beperkte beroering in de gemeente. De arbeiders en kleine mensen bleven bij zoiets totaal onverschillig. Zij namen er geen deel aan en de uitslag ervan zou niets veranderen in hun leven. Het onderscheid tussen liberalen en katolieken was zeer okkasioneel en de meesten zouden moeilijk hebben kunnen zeggen waarom zij 't een en niet het ander waren. Dat waren dan nog alleen de notabelen die zich in hun dagelijkse omgang zeer weinig van elkaar onderscheidden. De notaris en zo hadden de uiterlijkheid van inniger betrekkingen met pastoor en kerk: flambeeuwen in de processie en bezoek van de geestelijkheid die niet kwam om te spreken over de verheven plichten van hun ambt maar de beleefdheid van belangstelling in gezondheid en welvaren van mevrouw en het gezin paarde aan de bescheiden lof voor wat uit de donkere weelde van de kelder werd opgehaald. Onder de fabrikanten waren er enkelen die als liberaal gekend stonden; zij zegden soms dat de pastoor in de kerk en de burgemeester op het gemeentehuis de grondregel was van een gezonde politiek. Maar daarbij bleef het en geen van allen, noch notaris, noch fabrikanten, zouden voor hun overtuiging in de gevangenis gegaan, laat staan gestorven zijn. Alleen de vrederechter, een eenzaat die steeds verstrooid was als hij moest zetelen en deed wat de griffier hem influisterde, omdat hij geen Vlaams kende, stond bekend als vrijmetselaar. Hij leefde ver van de mensen en werd met wantrouwige eerbied bejegend. Maar niets van dat weinige drong door tot het volk dat in de gehuchten op het land werkte, over de spinbaan trappelde of zijn lange werkdagen sleet in de fabrieken. En in het dorp zelf leefden de mensen onder het waakzaam oog van de pastoor en trachtten het leven zonder moeilijkheden door te brengen.

De drift van deze verkiezing was tot in het dorp overgeslagen.

Liberale en katolieke regeringen hadden elkaar afgewisseld; ditmaal behaalden de liberalen de overwinning. Er werd over gesproken in ‘De Kroon’ en mijnheer Albert die graag zijn verstand wilde tonen door de zijde van de overwinnaar te kiezen, vond dat het nu ook tijd werd dat de liberalen aan de beurt kwamen. Maar de pastoor had de notaris de redenen van zijn onrust medegedeeld. Hij had bij hem gezeten in het klein salon aan de straat waar het geschilderd portret van de oude notaris in een vergulde lijst hing. Hij rookte met voornaamheid een sigaar en boog waarderend naar zijn gastheer nadat hij zijn eerste bedachtzame teug had gedaan.

- Ik vrees, mijnheer de notaris, zei hij, en de geestelijke overheid is er zeer bezorgd over, dat wij grote moeilijkheden tegemoet gaan.

En de notaris vertelde in ‘De Kroon’ dat de hogere overheid maatregelen aan het overwegen was tegen de revolutionaire plannen die gesmeed werden.

Daarbij bleef het en de heren vergaten de verkiezing en spraken over de kleine wereld die hen omringde.

Maar toen klonk opeens het woord van de bisschoppen door de mond van de pastoor. Zijn scherpe ogen keken onderzoekend de kerk rond toen hij de biezondere aandacht vroeg van de gelovigen voor het belangrijke herderlijk schrijven. Hij las met nadruk en zijn hoekig gelaat onderlijnde wat hij las over het naderen van de strijd, over de vervolging die nakend was en over de samenzwering die tegen de godsdienst werd gesmeed. Hij verliet de predikstoel zonder verder kommentaar in de stilte van de verbaasde luisteraars.

Het werd spoedig bekend dat er een wet op de school in voorbereiding was, en dat die wet God en zijn gebod uit de school zou sluiten en de kinderen volgens de leerstelling van het heidendom zou doen opvoeden.

Dat werd duidelijker gezegd toen kort na nieuwjaar de

vastenbrief werd voorgelezen en het staatsbestuur van strijd tegen het geloof werd beschuldigd. Het onderwijs in de godsdienst en de gewijde geschiedenis zou, in een lokaal van de gemeenteschool, door een geestelijke moeten gegeven worden. De bisschoppen zouden de hand niet lenen aan dit bedrog.

Ditmaal gaf de pastoor een breedvoerige verklaring: uit haat tegen Kristus en tegen de godsdienst, zei hij, was er nu een wet voorgesteld om het geloof van onze voorouders uit de school te bannen, om de kinderen op te kweken buiten God en zijn gebod: geen kruisbeeld meer, geen katechismus, geen gebeden. Zoiets kan alleen leiden tot losbandigheid en zedenbederf, de bronnen van elke maatschappelijke omwenteling. Wij moeten bidden, zei hij, dat die wet nooit gestemd wordt, maar wij moeten ook tot alles bereid zijn om te beletten dat de school zonder God in het land en in de parochie zou tot stand komen.

In gebeden en gezangen werd elke zondag gesmeekt het dreigend onheil af te wenden en gezworen dat zij ze niet zouden hebben, de schone ziel van 't kind. Maar toen het zomer was kwam de tijding dat de schoolwet door het parlement was aangenomen.

De schoolmeester zat bij de pastoor in de kamer waar deze zijn brevier en zijn gazet las en door het venster zicht had in de tuin. Zij zaten daar in vertrouwelijk gesprek; de meester proefde voorzichtig van de wijn, haast eerbiedig nam hij korte teugjes van de drank die maar zelden over zijn lippen kwam en rookte met genot een lange blonde sigaar.

De pastoor zat in zijn leunstoel; hij trachtte zijn scherpe ogen in vriendschap te doen kijken en zijn magere vingers staken tussen de knoopjes van zijn soutane.

- Ja, meester, zei hij, ik heb u gevraagd om eens te komen want op de korte tijd dat ik aan het hoofd sta van de parochie heb ik nog geen gelegenheid gehad om met iedereen kennis te

maken; de gemeente is groot en in de kerk zelf heb ik veel te doen gehad. Ik heb veel goeds van u horen zeggen als onderwijzer en als mens en ik hoop in u veel steun te vinden.

De meester keek hem aan met zijn goedige ogen en schoof zijn zwarte bril recht. Twee lange, magere mannen zaten daar tegenover elkaar en waren onzeker over wat uit hun gesprek zou voortkomen.

- Wij leven in een moeilijke tijd, sprak de pastoor verder, en de nieuwe schoolwet maakt een samenwerking tussen onderwijzer en pastoor noodzakelijker dan vroeger. Hebt gij daar al eens over nagedacht, meester?

De meester knikte.

- Mijnheer pastoor, zei hij, ik geloof dat de meeste onderwijzers liever hadden gehad dat er niets veranderd was. Maar nu het zover is kunnen wij toch voortdoen alsof er niets veranderd is.

De pastoor keek hem vinnig aan. Zijn ogen flikkerden achter zijn brilglazen.

- Ik begrijp u niet, zei hij. De bisschoppen hebben toch gezegd dat wij aan het bedrog van de schoolwet niet zouden meedoen. In de school zal nu toch alles veranderd zijn: de godsdienstlessen, de kruisbeelden, het gebed. De geestelijke inspektie wordt afgeschaft en er mogen geen vrije scholen door de gemeenten meer worden aangenomen. Hoe zouden de onderwijzers kunnen voortdoen alsof er niets veranderd is.

De hand van de schoolmeester beefde lichtjes toen hij zijn bril verschoof.

- Ik heb vele avonden heel die zaak in geweten onderzocht, antwoordde hij, en ik meen dat er, voor de onderwijzer zelf, niet veel in de school is veranderd. Dat in zijn plaats katechismus en gewijde geschiedenis nu door een geestelijke wordt gegeven kan toch geen verslechting zijn voor het onderwijs. En vermits de geestelijkheid zelf nu de godsdienstlessen zal geven is misschien

de inspektie van deze lessen niet meer zo nodig als toen zij door de onderwijzer werden gegeven. Het kruisbeeld wordt niet verwijderd en het gebed zal zoals altijd, in de klas worden gezegd.

- Dat zijn woorden, zei de pastoor vinnig, en als zij 't kruisbeeld in de school laten en er het gebed blijven opzeggen, dan is dat ogenverblinding, een lokaas om de mensen te bedriegen en de kinderen naar de school te trekken.

Hij zweeg en trok zenuwachtig aan zijn sigaar.

- Meester, zei hij, gij zijt een verstandig mens. Gij moet toch begrijpen dat het kruisbeeld en het gebed niet voldoende zijn. Het is de geest van de school die slecht is. De Staat heeft zich in de plaats gesteld van de kerk en daar ligt de bron van alle kwaad.

De meester schudde het hoofd.

- Neen, mijnheer pastoor, zei hij, ik begrijp het niet. Als de geest vroeger goed was in de school, hoe zou hij nu slecht zijn, met dezelfde onderwijzer, dezelfde kinderen, dezelfde boeken. Meent gij werkelijk dat mijn onderwijs onkristelijk zal worden omdat het staatsbestuur is veranderd? Ik ben een kristelijk mens en blijf dat ook als onderwijzer; de kinderen die bij mij de katechismus hebben geleerd voor hun Eerste Kommunie waren steeds goed voorbereid; nu zij van de geestelijkheid zelf die lessen zullen krijgen kunt gij toch niet verwachten dat hun voorbereiding slechter zou zijn dan vroeger.

Nooit, riep de pastoor uit, nooit zal een geestelijke de voet zetten in uw school. Of meent gij dat wij zullen meewerken en aldus de gelegenheid geven om aan de mensen te zeggen: ziet, dat is hier geen school zonder God, want de onderpastoor komt er elke dag les geven. Aan dat bedrog zullen wij niet meedoen.

Hij keek misnoegd door het venster. Er was niet veel meer te merken van de hoffelijkheid die steeds zo opvallend was bij hem.

Ook de meester zag naar buiten. Dat alles lag zwaar op zijn hart, zijn eerlijk gemoed was gekwetst. ‘Mijn school een school zonder God’, dacht hij. En zijn geweten kwam in opstand.

- Ik geloof, zei hij, dat gij de zaak verkeerd begrijpt; er is geen sprake...

De pastoor liet hem niet uitspreken:

- Meent gij dan, sprak hij kortaf, dat gij ze beter begrijpt dan uw geestelijke overheid. Een kristenmens luistert naar zijn bisschop en zijn pastoor. Het gaat hier om een zaak van geloof en zeden; de ziel van de kinderen is de zorg van de kerk en in zaken van onderwijs heeft de kerk het eerste recht en het laatste woord.

De meester haalde ontmoedigd de schouders op. Hij zag hoe buiten de zon lag over de nog frisse bomen. ‘Wat bederven de mensen toch Gods schone wereld,’ dacht hij. Hij zuchtte.

De stem van de pastoor klonk wat zachter toen hij zei:

- Meester, ik heb van alle zijden gehoord dat gij een braaf mens en een goed onderwijzer zijt. En ik kan mij voorstellen dat gij gehecht zijt aan de school waar gij zovele jaren de kinderen hebt onderwezen. Maar als de geestelijke overheid spreekt moet al het andere zwijgen. Wij moeten de gemeenteschool met alle middelen bestrijden en dat zullen wij doen ook. Het zou mij spijten moesten wij u op onze weg vinden. Gij kunt een plaats krijgen in onze school; misschien zullen wij u wat minder moeten betalen want wij zullen er moeten voor bedelen. Het is voor u een kwestie van geweten.

- Ja, antwoordde de meester, dat is het, mijnheer pastoor, een kwestie van geweten en niets anders. Ik zal er ernstig over nadenken.

Het harde gezicht van de pastoor verloor zijn stroeve trek. En toen hij de voordeur opende om de meester buiten te laten: ‘Ik wil vrede op mijn parochie,’ zei hij.

De bleke vrouw keek angstig op toen hij binnenkwam. Hij

ging aan het venster zitten, naast de keukenkachel en steunde zijn hoofd in de handen.
- Hoe was het, vroeg zij.
- Zoals ik verwacht had, antwoordde hij, en nog iets slechter.
Het waren pijnlijke gedachten die hem door het hoofd gingen. Hij hield van zijn school, zij was de trots van zijn leven geweest en niets had hem ooit meer verheugd dan de lof te horen van zijn oud-leerlingen als zij hun kinderen naar zijn school brachten. Bijna alles wat kon lezen en schrijven in het dorp had het bij hem geleerd, en niemand had ooit durven beweren als er iets onfatsoenlijks was gebeurd: die is bij de meester op school geweest. Meer dan één geslacht was er uit zijn school gekomen van mensen die zo kristelijk leefden als ze 't vóór hen hadden gedaan en toen zij getrouwd waren, hadden ze hem hun kinderen toevertrouwd met een woord van dankbaarheid voor hun eigen kinderjaren. Zovele gezichten zag hij vóór zich. En hij zag ook de gezichten vóór zich van de kinderen die thans op de schoolbanken zaten. Wie kan zo hatelijk zijn te beweren dat zij in zijn school hun geloof zouden verleren en van God worden afgewend.
- De pastoor wil van geen reden horen, zei hij. Het zal een droeve tijd worden.
En hij vertelde wat er vóór en tegen was gezegd in de kamer van de pastorij. En de keuze waarvoor de pastoor hem had gesteld.
- Het is zwaar voor een mens op mijn jaren om zoiets te moeten beleven, zei hij. Maar als ik de school verlaat, dan verloochen ik mijn hele leven van onderwijzer.
De vrouw weende stil.
- En wij waren zo gelukkig, zei ze.
Ja, overdacht de meester, wij waren gelukkig. Hij had het geluk gekend met die zachte bleke vrouw die hem geen kinderen had geschonken maar elk uur van haar leven gewijd had aan

de bijna schuchtere en eerbiedige zorg voor haar man. En de kinderen in de school; de kinderen die, een paar of soms maar één in elke klas, aan zijn ijver en zijn geest deelachtig waren geworden en geestelijk zijn kinderen waren gebleven. Nooit tevoren had hij beseft hoe ongestoord en hoe groot zijn geluk was geweest. En de ziekte van zijn vrouw, dat zwakke hart dat soms dreigde stil te vallen alsof het leven zich onverwacht en zonder oorzaak terugtrok, had dat geluk in al zijn broosheid nog dierbaarder gemaakt.

- Vrouw, zei hij, ik kan de school niet laten staan. De pastoor heeft mij gezegd dat het voor mij een kwestie van geweten is en dat is ook zo. Er zal in mijn school niets slechter zijn dan vroeger en de kinderen zullen er even kristelijk worden opgebracht als hun ouders. Mijn geweten heeft mij niets te verwijten.

De vrouw keek hem aan met haar zachte treurige ogen.

- Meester, zei ze, gij moet het best weten.

Als een strijdros draafde de onderpastoor door de gemeente. De hoed in de ronde nek en de grote voeten stappend met grote binnenwaartse halen alsof hij zich steeds door zware modder heenwerkte. De koele, scherpe diplomatie van de pastoor was niet de zijne: hij stormde erop los, blind en doof in zijn wilde ijver en op de predikstoel verkondigde hij het woord Gods met heftige uitbarstingen van woede en met het onvervalste aksent van het Meetjesland.

De gewijde welsprekendheid nam bij hem vormen aan die de mensen verbaasden. Haast geen zondag ging voorbij of zijn malediktie bedreigde het nieuwe ongeloof en degenen die er de trawanten van waren. Hij kloeg het onwettige van de wetten aan. ‘De paus, zei hij, de bisschoppen en uw priesters zijn de overheden aan wie men moet gehoorzamen; men moet de geboden van de kerk naleven, de andere wetten dat is nul en

zero.' Hij was vreselijk in het afschilderen van de goddelijke wraak en soms benaderde hij in zijn lyrische toorn de verwensende kracht van de vloekpsalmen: beter was het voor een kind met een molensteen aan de hals in het diepste der zee te worden gesmeten dan gezonden te worden naar een zedeloze school. Hij sprak van zielenmoordenaars en van de voorlopers van antikrist en stelde de ouders in het treurig vooruitzicht van de nagels van hun doodskist die in de school zonder God werden gesmeed.

Dat bracht een grote verbijstering in het dorp. De oude jonge dochters van de vrome genootschappen hoorden hem prediken met een haast fysiek geluk; hij bracht hemel en hel in hun nabijheid en als hij bezweet en de mond getrokken naar de hevigheid van zijn woorden, de predikstoel verliet en zich een weg baande door hun rangen, keken zij hem met bewonderende en eerbiedige verliefdheid na. Vooral de vrouwen kwamen onder de indruk van dat geweld en waren overtuigd dat er een duivels werk gaande was tegen God, de kerk en de ziel van de kinderen.

In de winkels werden bussen aangebracht voor de schoolpenning, en in dit alles liepen de kinderen, onbezorgd voor de gevaren die hun ziel bedreigden en onwetend van de listen die rondom hen werden gespannen.

Toen het nieuwe schooljaar begon stond de meester op de koer en wachtte naar de leerlingen. De bel weerklonk: niet een vierde van wat hij gewoon was te mogen verwachten was naar de school gekomen. Haast geen enkel kind van de burgerij uit het dorp; bijna alle arme kinderen die naar school werden gezonden omdat er thuis geen werk voor hen was, te jong nog voor de fabriek. Hij wachtte naar de onderpastoor die, volgens de nieuwe schoolwet, de dag met de godsdienstles zou beginnen; en toen hij niemand zag afkomen begon hij met een zwaar gemoed de katechismusles: Wat is de mens?

Dag na dag brokkelde de schoolbevolking af. De bakker uit de Kerkstraat kwam bij avond bij de meester aanbellen.

Hij stond bedremmeld in het smalle gangetje.
- Meester, zei hij, ik kom met een kale kommissie. Onze jongste mag niet meer naar uw school komen.
De meester keek hem weemoedig aan. Een goede leerling was dat, een levendige vlugge jongen; de meester had er zijn genoegen aan hem te bezien als hij met kwiekse ogen nadacht over een gestelde vraag en driftig de vinger opstak, of in wild spel over de koer holde. Nu bleef er haast niets meer over in de school waarvoor het de moeite waard was nog les te geven, dacht hij.
- 't Is spijtig, bakker, zei hij. Het ventje leert zo goed.
- Ja, zuchtte de bakker, hij ging zo goed vooruit bij u dat wij eraan gedacht hadden hem te laten voortstuderen, maar daar is niets aan te doen. De notaris zal zijn klandizie verleggen als de jongen nog langer naar de gemeenteschool komt, en ge weet, dat betekent voor mij een groot verlies. Het is elk jaar het brood aan de arme bij 't jaargetijde van de oude notaris.
De meester knikte.
- Er is niets aan te doen, zei hij gelaten.
Maar de bakker was de enige die het over zijn hart niet kon krijgen zijn jongen van de school weg te houden zonder een woord van spijt aan de meester. De anderen bleven beschaamd thuis en een gaping op de schoolbanken toonde de plaats aan van een kind dat door de notaris of één van zijn vrienden van de rand der eeuwige verdoemenis was weggehouden.
De onderpastoor liep zegevierend door de straten, zamelde geld voor de schoolpenning en belde aan bij de notaris waarin hij de man had gevonden om de verheven zaak van de redding der kinderzielen met kracht door te zetten. Hij bleef onverzwakt doorprediken en op een zondag besloot hij zijn werk van zieleheil te bekronen en voor de vierschaar van het hemels gerecht de verantwoordelijke te dagen voor de blijvende aanstoot in de parochie.

Hij wees op de grote zonde begaan door degenen die spijt de vermaning van hun geestelijke overheid bleven volharden in hun verstoktheid en als onderwijzer in de school zonder God hun hemeltergend werk voortzetten: ‘Een moord, zei hij, is een grote misdaad, maar het is een groter misdaad de ziel te vermoorden dan het lichaam. En welke ziel, beminde kristenen? De ziel van onschuldige kinderen. Men moet een afvallige, een geloofsverzaker zijn om dergelijke euveldaad te begaan. En dat doen degenen die katechismus onderwijzen zonder er door de kerk mee belast te zijn. Wie zegt er, vroeg hij aan de beminde parochianen dat zij geen schismatieke katechismus gebruiken. En bij de leervakken die vroeger onderwezen werden, was er nu een nieuwigheid bijgekomen die ze gymnastiek heten. De heidenen leerden dat vroeger ook in hun scholen en gij weet, beminde kristenen, wat ervan voortgekomen is.’ Hij wilde daar niet verder over uitweiden om het zedelijkheidsgevoel niet te kwetsen, maar iedereen zou wel begrijpen wat hij bedoelde.

Bleek van ergernis hoorde de meester hem aan. En al degenen die rondom zaten wendden het hoofd om naar hem. Hij hoorde niet meer de laatste aanroeping van de onderpastoor voor de hulp van hierboven in de strijd tegen goddeloosheid en onzedelijkheid. Opstandigheid welde op in deze man die nooit wrok had gekend. En vrank keek hij in de ogen van hen die hem aanstaarden.

Na de mis ging hij door het volk heen naar huis. Niemand groette hem. ‘'t Is net of ik een schurftige hond ben geworden,’ dacht hij. En 's avonds toen hij met zijn vrouw in de keuken zat en hij voor haar medelijdend hart de bitterheid van zijn gemoed uitstortte, vloog een steen door de ruit boven de voordeur. En daar de verschrikte vrouw angstig wenend in een hoek was gevlucht, zei hij:

- 't Is niets, kind, hun stenen zijn niet zo hard als hun ziel.

Van toen af werd geen melk meer aan huis gebracht. En toen de meester kolen ging bestellen voor de winter, krabde de man in zijn haar en stotterde dat het moeilijk zou gaan.

- Woont gij niet in een huis van de notaris, vroeg de meester.

De man knikte.

- Gij moet mij dat niet kwalijk nemen, meester, zei hij.

De sermoenen van de onderpastoor vonden weerklank in ‘De Kroon’. Er waren een paar fabrikanten die steeds als liberalen waren doorgegaan en er een zekere voldoening in vonden. Nu de liberalen aan het bewind waren meenden zij dat een deel van de macht en het gezag op hen afstraalde. En de woorden van de onderpastoor voelden zij als zovele stenen tegen hen. ‘Als die vent zo voortgaat komen wij niet meer naar zijn preek luisteren’, zeiden zij. En nu de schoolmeester zo in 't openbaar en van op de predikstoel geaffronteerd werd, vond hij meer genade in hun ogen dan vroeger. ‘Het is een bekwaam onderwijzer waartegen nooit iemand iets heeft weten in te brengen’, zei mijnheer François.

- Minute, minute, zei de notaris, de meester heeft altijd helemaal alleen heer en meester willen zijn in zijn school en naar geen raadgevingen willen luisteren. Gij weet wel, Albert, dat wij meer dan eens gezegd hebben dat hij aan de kinderen wat meer Frans moest leren om ze te doen vooruitkomen bij de troep en later in 't leven, in de commercie en zo.

Mijnheer Albert knikte gewichtig.

- C'est just, zei hij.

De liberale fabrikanten waren niet opgewassen tegen de onderpastoor. Zij gaven zich ook geen moeite en hun ijver bestond in een gesprek aan de herbergtafel. Mijnheer Albert had een vrouw die, meer uit schrik voor het hiernamaals dan om diepere reden van geloof, wél wilde staan met de pastoor. En daar hij, van tijd tot tijd, haar vergevingsgezindheid nodig had,

volgde hij haar in, als het zaken gold die hem onverschillig waren.

- Moi, je m'en fous, zei hij en daarmee was voor hem het schoolvraagstuk opgelost.

De schoolmeester stond alleen. Hij deed zijn best zoals hij steeds gedaan had, voor de weinige kinderen die vóór hem op de banken zaten. Hij bad zoals vroeger in de klas; hij begon de klas met het onderwijs in de godsdienst dat door de onderpastoor moest worden gegeven en besloot de lessen met de gewijde geschiedenis waarvoor de platen met Mozes en Koning David steeds de wanden bedekten. Niets was er veranderd in het onderwijs. En toch was almeteens zijn school een school zonder God geworden.

Hij leed onder het onrecht dat zijn school, meer nog dan hemzelf was aangedaan. En de machten die heersten over de gemeente hadden hem verbannen uit de genegenheid van de mensen. Hij was steeds ver van het gewoel gebleven en vond geen voldoening in het bezoek van herbergen. Hij liet zijn gedachten gaan over de kinderen die hem waren toevertrouwd en hield zich bezig met zijn boeken. In zijn stille huisgezin, met de goede en zwakke vrouw die met hem leefde en waarmee hij zovele jaren van wederzijdse genegenheid en toegeeflijkheid had doorgebracht, had hij zijn oude dag bereikt. Het was een bittere oude dag die hem was voorbeschikt.

Hij keek in zijn tuintje waar de herfst alles ontbladerd had. Allerheiligen was nabij. De doden die hij had liefgehad kwamen in zijn gedachten met het heimwee naar de jaren die waren voorbijgegaan. Hij zat in zijn leunstoel en keek naar de dorgeworden bloemperkjes en het graspleintje waar de groeite in het gras had opgehouden. Hij wachtte naar zijn vrouw die naar de kerk was. Een goede vrouw, dacht hij, met liefde en medelijden

En op de morgen van Allerheiligen zette hij de koffietafel klaar. Hij genoot van dit stille morgenuur bij het licht van de

lamp en het geklep van de klok. Hij hoorde de voordeur opengaan en zijn vrouw kwam binnen, het gelaat wasbleek boven de zwarte mantel. Zij ging op een stoel zitten en begon snikkend te wenen.

Zij wilde te kommunie gaan en zat, onder de andere vrouwen, het witte kommuniedoek over de gespreide handen. En toen de onderpastoor naderde met de kelk, hief zij het hoofd op en opende de mond om de hostie te ontvangen. De onderpastoor ging voorbij. Een ogenblik bleef zij alleen aan de kommuniebank zitten als de vrouwen naast haar opstonden, knielden en terug naar hun stoel gingen. Anderen knielden en zaten naast haar; zij hoorde ‘Corpus Domini Nostri Jesu Christi...’ en wilde de hostie ontvangen. Zij zag de verheven kelk en het rode gezicht van de onderpastoor. En de vrouw verder naast haar ontving de kommunie.

Toen stond zij op. Zij zag hoe de mensen haar aanstaarden toen zij naar haar plaats terugkeerde. Vol schaamte en verdriet, wankelend, verliet zij de kerk.

De meester liet haar uitwenen. Hij liet zijn hand rusten op haar schouder; zij was zo zwak en ziekelijk zoals zij daar zat in haar zwarte mantel.

- Kom, de koffie is klaar, zei hij toen zij was uitgeweend.

Zij schudde het hoofd.

- Ik voel mij niet wel, antwoordde zij, ik zal maar liever terug naar bed gaan.

Als een kind leidde hij ze de trap op en stopte ze onder de dekens. Dan ging de meester in zijn zetel zitten en weende.

Wat was hij veranderd en ingevallen toen ik hem zó voor mij zag zitten op een winterse zondagmorgen. Hij strekte zijn handen kouwelijk naar de kachel toe. Magere

handen met zwarte pezen; het viel mij op hoeveel hulpeloosheid er lag in die gestrekte handen.

- Ik weet niet wat doen, zei hij, maar ik kan het niet langer uithouden.

Ik wist reeds hoe hard ze hem het leven hadden gemaakt. En zijn afgejakkerd gezicht met de moede blik zegden mij duidelijk wat hij doorstaan had.

- In de winkels zijn de mensen bang mij te bedienen, zei hij. Er zijn klanten die zij liever houden dan mij en die niet willen kopen in winkels waar de meester van de school zonder God komt. En de gemeente is al drie maand ten achter in het uitbetalen van mijn wedde. Als ik bij de ontvanger ga om aan te dringen, lacht hij en zegt dat er geen geld in kas is en dat ik maar moet schrijven aan mijn vrienden in 't ministerie. Er gaat geen dag voorbij of ze vinden iets nieuws uit om mij te plagen. Maar het ergste van al is wat ze mijn vrouw hebben aangedaan. Die verdomde schoelie.

Het was meer een kreet van pijn dan van woede die hem was ontsnapt.

- Sedert de onderpastoor haar de kommunie heeft geweigerd, durft ze niet meer buiten komen. Zij zegt dat zij het affront niet zal overleven.

Zijn stem werd zwak; hij verschoof zijn bril en wreef over zijn ogen.

- Wat had mijn onschuldige vrouw met dat alles te maken, vroeg hij. En wat kwaad heb ik gedaan. Ik gaf vroeger de godsdienstles en geef ze nog; alleen wordt nu door de wet een geestelijke met deze lessen belast; die weigert ze te geven. En nu roepen ze dat ik godsdienstlessen geef zonder opdracht van de geestelijke overheid en dat ik het geloof belachelijk maak in mijn lessen en de zielen van de kinderen bederf.

Hij schudde het hoofd alsof hij niet kon begrijpen.

Ik dacht aan de eerlijke onderwijzer van mijn kinderjaren.

Streng voor zichzelf was hij geweest omdat de ogen van de ouders gericht zijn op hem die de geest van hun kinderen meer nog dan zij beheerst. Alsof die man ooit van zijn leven het geloof en de onschuld van de kinderen kon kwaadwillen. En ik zei hem na: verdomde schoelie.

- Ik heb mij nooit met politieke zaken bemoeid, hervatte de meester, en ik heb er nooit veel over nagedacht. Maar altijd ben ik een gelovig mens gebleven en heb steeds het woord van bisschop en pastoor aanvaard als de wet van mijn geestelijk leven. Ik weet echter zeker dat ze nu misbruik maken van de sakramenten en de naam van eerlijke mensen kapot maken en dat rechtvaardigheid en naastenliefde woorden zijn die ze gebruiken als ze in hun eigen kraam te pas komen. En er is niets gemener dan het geloof te misbruiken en met de godsdienst om te springen als een kwakzalver op een kermiswagen.

Hij haalde de schouders op in een gebaar van hulpeloosheid.

- Ik ben een oud man moeten worden om dat te leren, zei hij, en men moet leren met scha of schande. De scha is voor mij, maar voor wie de schande is weet gij ook wel.

Ik trachtte zijn gedachten af te leiden en hem op te beuren.

- Gij moet daar weg, zei ik, want tegen die kerels kunt gij het toch niet houden. Zij hebben de macht en maken er zoveel misbruik van als zij willen. Ik zal trachten hier in de buurt iets te vinden, dan hebben wij gezelschap aan elkaar.

Hij keek mij aan met een schemer van hoop in zijn ogen. Maar dan boog hij het hoofd en zuchtte.

- Mijn school, zei hij, mijn school. Ik was er begonnen als jong onderwijzer en als ik rondzie in de gemeente heb ik ze bijna allemaal vóór mij gehad op de banken. Er is geen mens op de wereld die zich kan voorstellen hoe hard zoiets is. En toch moet het gebeuren want mijn vrouw gaat eraan ten onder en ook bij mij vreet het elke dag dieper in mijn hart.

Hij wierp een blik rond de kamer en keek naar buiten over

het besneeuwde land dat in haast bovennatuurlijke klaarte gespreid lag in het schuchtere licht van de winterzon.

- Gij woont hier goed, zei hij, toen hij wegging.

Ik zag hem het pad afdalen. Hoe oud en gebogen is hij, dacht ik, en hoe onverdiend is het lot dat ze op zijn schouders hebben gelegd. En ik zocht iets voor hem, een broodwinning en een woning. Als hij hier kon wonen en zijn bezigheid hebben dan was 't water tussen hem en de woeste strijders van de ziel van 't kind. Hier zou hij rust vinden voor zichzelf en voor zijn vrouw, hoewel ik wist hoezeer hij zou lijden onder het heimwee naar zijn school. Ik vond een plaatsje voor hem bij iemand, aan deze kant van de rivier, die een fabriekje had en hem graag bezigheid wilde geven omdat hij hijzelf in twist lag met de pastoor om redenen die noch met de school noch met de kerk verband hielden. Hij had zijn meid weggejaagd omdat er zilverwerk was verdwenen; de meid van de pastoor was een nicht van het meisje en nam het affront voor zich. Zij legde de zaak anders uit en vertelde, onder de uitdrukkelijke belofte van geheimhouding, dat haar nichtje het er in dat huis niet kon houden. En tussen de zilveren lepels en de zondige begeerte was de vete gegroeid tussen de pastorij en de fabriek.

De fabrikant zou de meester het bureauwerk toevertrouwen en een steun vinden in zijn rekenkunst; dat was een zwakheid waarvan hij herhaalde malen het nadeel had ondervonden. Vijf dagen in de week had hij vast werk; hij zou minder verdienen dan hij nu had als onderwijzer. ‘Dat is nog zo erg niet, zei de meester, liever wat minder en een gerust leven. Daarbij wij zijn nooit weelde gewoon geweest’.

Dicht bij mij stond een klein huisje ledig. Het was bewoond geweest door een van die jonggezellen die juist genoeg inkomen hebben om op het randje af van de armoe te leven en die ze paprenteniers noemen. Een tuin en een stal met een geit helpen ook om te leven.

En in de lente kwam de meester met zijn zieke vrouw over het water naar hun nieuwe tehuis. Hij had met een zwaar hart afscheid genomen van zijn school; het schoonste deel van zijn leven was tussen deze muren voorbijgegaan. Hij zag het zwarte bord, de banken, de prenten aan de muur en het kruisbeeld boven zijn lessenaar. ‘Gij staat nader bij mij dan bij hen’, dacht hij, als hij keek naar het gebogen hoofd met de doornenkroon.

En hij sloot de deur; zijn hand beefde. Hij wachtte een ogenblik vooraleer hij binnenging waar zijn vrouw hem wachtte.

Het nieuwe leven viel hem in den beginne zeer zwaar. Het waren lange werkdagen en de vele uren van zittende arbeid maakten hem moe en suf. Maar boven alles ontbrak hem zijn school. Vroeger, als hij wakker werd en naar het licht lag te kijken dat aan beide zijden van het neergelaten gordijn in de kamer drong, waren zijn gedachten bij zijn dagtaak. Hij zag vóór zich het gezicht van die en die leerling en trachtte iets te verzinnen om hun geest levendig te houden. Hij zag graag rondom zich het spel waarin de drift en de lijdzaamheid van het kind zich onbedwongen uitlaten. Als hij nu opstond om koffie te drinken had hij een lange dag voor zich met cijfers en steeds wederkerende woorden, in een muf kamertje dat bureau genoemd werd.

Maar de druk was toch van hem weggenomen. Die beschaming van de eerlijke mens, te weten dat gij uit alle vensters wordt bespied en dat uw leven misvormd wordt in de gebochelde spiegel van hun gedachten. Er was een schoon ruim land rondom hem en nu de zomer naderde, herleefde zijn ziel in de nieuwgeboren schoonheid van het groen en de eerste bloemen.

Zijn vrouw was thans rustig en haar ogen hadden niet meer die gejaagde blik. Bleker dan zij was kon zij niet meer worden, maar zij was zo zwak gebleven dat iedere beweging haar lastig

viel. Haar bezorgdheid bleef de meester. Zij wist hoe de school in zijn leven was gegroeid. En beiden verborgen voor elkaar wat hen drukte. Voor haar zwak hart was de slag te hard geweest. Van de dag af dat zij de kerk had verlaten onder de spottende ogen van de vrouwen, had de schaduw van de dood over haar gelegen.

Weldra zou de meester alleen zijn. Stil en teruggetrokken in zichzelf droeg hij zijn leed. Hij verrichtte stipt de taak die hem was opgelegd en de laatste dagen dat zij nog bijeen waren, zat hij naast haar en overdacht het leven dat zij samen hadden gedragen. Hoe smartelijk is de herinnering aan het geluk als men in de schaduw zit van het verdriet. En hij trachtte de wrok te dempen die in zijn ziel lag toen hij overdacht met welke woestheid de mensen het onverdiende ongeluk in zijn huis hadden gebracht.

En toen hij haar ogen had gesloten en wakend zat naast haar en zag hoe haar gelaat niet veranderd was in de dood maar gelaten en goed was gebleven zoals het steeds was geweest, liet hij zijn hoofd in zijn handen zinken en bad: ‘Heer, verleen mij de kracht niet te haten’.

VIII

De notaris kent de weg naar de herberg van Jan Kazak. Jan Kazak woont buiten de gemeente. Hij boert wat en drijft handel in vlas en kemp. En daarbij heeft hij een herbergske.

Het ligt op zijn eigen, met akkers aan beide zijden van het huis en weiland aan de overzijde. De huizen staan ver van elkaar in het gehucht en de herberg van Jan Kazak is deelachtig van het trage, spaarzame leven van de streek. Een paar ongespoelde bierglazen met zware voet geven 's avonds de som weer van de bezoekers. Alleen 's maandags morgens staat de schenktafel vol met gebruikte glazen en maatjes en de herbergtafels en de vloer dragen de sporen van kaartpartijen en zware schoenen.

's Zondags komt de notaris niet.

Jan Kazak is drie jaar geleden getrouwd met een vlugge, donkere vrouw. Zij is slank en vinnig, haar ogen staan vrank en tintelend in haar fijn gesneden gelaat. In het huis van haar vader, een lompenman, heeft zij met weerzin de armoede van een groot, hongerig gezin gedragen en met ongeduld uitgezien naar de dag waarop zij om haar schoon uitgegroeid lichaam de streling van zacht linnen en de sierlijkheid van goedzittende kleren zal dragen. Nog zeer jong zijn haar zinnen ontwaakt in het dooreenleven van jongens en meisjes en in het onbeschaamde grabbelen van mannen die haar met een geldstuk in de lompen-

stal lokken. Elk muntstukje bewaart zij; zij heeft haar geheim, zij blijft niet in een rommelig huishouden. 's Zondags gaat zij naar het dorp en ziet de dochters van de notabelen en de fabrikanten naar de vespers gaan. In de kerk loert zij naar hun kleren en let hoe zij zich gedragen, hoe zij zich omkeren om de zit van hun stoel te bekijken waarop zij zich neerlaten en de rokken schikken in preuts gebaar.

Zij heeft van haar geheime spaarpot een fijn hemdje met kanten gekocht. Op de zoldering van de stal is haar bergplaats. Daar bekijkt zij zich in een spiegel, het mooie hemdje spannend over haar jonge borsten; zij leert hoe zij moet kijken als de mannen haar met vragende ogen aanstaren. Haar wild bloed toomt zij in door de wil om weg te komen uit de armoede en zij vermijdt alleen te lopen met jonge mannen die vragen om met hen van het schoon weer te profiteren. Zij is bang voor opspraak; de reputatie van lichtzinnigheid zal haar in de kring houden van dagloners en hoeveknechten en die vrees is sterker dan de roep van haar zinnen. Aan dat alles denkt zij terwijl zij kijkt in de spiegel en welgevallig haar rijzige benen beziet en de vaste, ronde dijen.

Als Jan Kazak gekomen is heeft zij lang geaarzeld wat zij zou doen. Hij was niet lelijk, en ook niet al te lomp. Hij was in 't bezit gekomen van zijn huisje met wat land en verdiende een goede cent met vlas en kemp. Zij kon van hem niet te weten komen of zijn moeder hem ook geld had nagelaten want hij was gesloten en spaarzaam. Haar vader, die van hem bucht en afval kocht, zei haar dat Jan Kazak de laatste centiem moest hebben. Hij sprak niet van trouwen; zijn begerige handen grepen naar haar als hij de gelegenheid had, maar zij gaf niet toe. En toen hij ten slotte toch van trouwen sprak had zij geantwoord dat zij daar eens goed moest over nadenken. Zij kon hem verdragen zoals wel twintig andere mannen, noch min noch meer; het gehuwd leven zoals zij dat kende uit het ouderlijk

huis deed niet denken aan liefde en zij las geen boeken waarin het ‘beminnen of sterven’ aan haar geest werd opgedrongen. De verlokking van het lichaam was voor haar niet aan één mens gebonden; niet zijn kussende lippen kwamen in haar verbeelding als haar bloed haar onrustig maakte. Trouwen was voor haar weggaan uit de lompen en de honger; dat vond zij bij Jan Kazak. En zij vond daar ook wat, vergeleken bij haar thuis, welstand was; zij kwam in een andere stand. Daar zij niemand beter vond waagde zij haar kansen op hem.

Jan Kazak zelf vroeg zich af of hij niet overijld was te werk gegaan met van trouwen te spreken. Zij bezat minder dan niets en haar vader was Sarel vodden-en-benen. Maar er moest een vrouw in huis komen en hij verlangde haar.

Zij was twintig jaar toen zij trouwde. En van de eerste dag wilde zij doen vergeten dat zij Jeannette van de lompenman was. Zij kleedde zich aan als iemand die door zijn werk zijn kleren niet vuilmaakt en wilde geen betrekkingen meer met thuis. Haar kleine spaarpot was met haar mee verhuisd; en van haar huishoudgeld hield zij zoveel mogelijk voor zichzelf. Zelfs in de eerste roes van het huwelijk was zij er steeds op bedacht geen kind te krijgen. Zij voelde weerzin voor de snotterige mormels die in haar morsige vaderhuis rondwoelden en krijsend en vechtend naar buiten werden gejaagd.

Soms had zij nagedacht over de vrouwen die in de gunst kwamen van de fabrieksbaas; iedereen kende ze, zij hadden gemakkelijker werk en haar man of haar vader maakten meer verteer dan de anderen. Zij wilde beter en zij wachtte. En toen zij Jan Kazak op de mogelijke voordelen wees van een herberg had hij zich laten bepraten. 's Zondags stond zij achter de toog met een wit voorschootje en hield met een vriendelijke lach het jong volk op afstand. Als de brouwer kwam en er was niemand in de herberg, betaalde hij een ronde voor de vaste klanten en daar hij wist dat die pinten niet zouden geschonken

worden, nam hij als vergoeding haar kleine stevige borsten in zijn rode handen. Dat hinderde haar niet en daar bleef het bij. De brouwer had van zijn vader geleerd dat de herbergiersters, waaraan de baas verplichting heeft het te gemakkelijk opnemen bij het betalen van de rekening.

Toen kwam de notaris.

Hij kwam terug van een verkoping van Moerzeke. Hij droeg zijn aktentas onder de arm en sloeg met zijn stok naar de koppen van de netels. Een schone glimmende stok met zilveren kruk. Zij stond in de deur te kijken naar de weg tussen akkers en weiden, waarlangs hij moederziel alleen te wandelen liep. Het was een zachte, stille namiddag met zon en wolken. En toen hij kortbij was gekomen zei ze: ‘Dag, meneer de notaris’ en ging binnen.

De notaris keek naar de openstaande deur en zag haar staan in het herbergje.

- 't Is warm vandaag, zei hij, toen hij binnenkwam.

En hij vroeg of zij fris bier had.

Ja, de kelder was fris genoeg en er was een vers vat aangestoken. Met half toegeknepen ogen keek de notaris naar de drank. ‘'t Laat zich drinken’, zei hij.

Hij keek rond in de herbergkamer, schemerig en koel achter de neergelaten gordijnen. Zij zat op een stoel aan een andere tafel, de handen in de schoot, en als schuchter de ogen op haar handen gevestigd. En hij zei:

- Drink een glas mee, bazinneke.

Glimlachend kwam zij bij hem en tikte aan en onder de langzame teug keek zij hem in de ogen.

En alsof zij iets verboden ging doen, deed zij de deur dicht alvorens naast hem te gaan zitten.

Hij sprak over allerlei in schertsende, vriendelijke toon. En zij antwoordde beleefd en opgewekt. Toen zegde hij:

- Een koel fleske witte wijn zou nu passen om samen uit te drinken.

Had ik geweten dat meneer de notaris zou gekomen zijn, dan zou ik daarvoor gezorgd hebben, antwoordde zij.

- Dat zou nog kunnen gebeuren met dat warm weer, zei hij. Toen zij hem zag weggaan naar het dorp waarboven de hoge kerktoren uitstak, lachte zij en ging zingend in huis.

Als kort nadien de notaris terugkwam dronken zij samen een fles koele witte wijn en zij spraken veel vrijer met elkaar. Hij kneep haar in de arm en zei hoeveel dingen hij aan haar bevallig vond. Zij lachte uitdagend.

- Spijtig, zei hij, dat wij die goeie dingen niet in een gezellige kamer kunnen uitdrinken. Zoiets moet ge ongestoord kunnen doen en dat gaat niet in een gelagzaal.

Zij knikte.

Er was een kamertje daarnaast, klein maar net, met een paar stoelen en een tafel en een prent van de Heilige Familie aan de wand.

Een paar dagen nadien zei ze aan Jan Kazak dat ze het kamertje naast de herberg wat gezellig wilde maken. Als er iemand kwam, de pastoor of zo, hadden zij geen plaats om hem te ontvangen. Ze moesten zich tot de burgerij rekenen en dan konden ze toch geen mensen verwelkomen in een herbergkamer of een keuken. ‘Ja, zei Jan Kazak, maar waar gaat gij 't geld halen?’ Ze kon een schoon meubel krijgen, een echte okkazie, bijna voor niets, en een tapijtje voor die vloerstenen waar ge reumatiek van krijgt.

Hij antwoordde daar niet op maar toen het er stond en hij de grote ligstoel zag, breed en diep als een alkoof, zei hij:

- 't Is net een bed.

Ja, dat kon desnoods dienen als zij kermisbezoek hadden om te overnachten. En zij keek fier en voldaan rondom zich. ‘Een mens moet zich respekteren om vooruit te komen in de wereld’,

zei ze. Daar had hij geen begrip van maar meende dat zij daar meer verstand van had dan hij zelf. ‘Die kleine heks komt uit een voddenstal en kent de wereld als een madam’, dacht hij.

Toen de notaris kwam, zei ze:

- Het is veel te schoon wat ze mij gebracht hebben. Hij lachte en legde zijn hand om haar schouder.

Samen gingen zij het kamertje bekijken. De grote ligstoel grijs van stof en met donker zwaar hout, stond tegen de muur. Zij zaten neer, wegzinkend, naar elkaar toe, in de willig begevende veren.

- Spijtig dat wij geen fleske champagne hebben voor de eerste maal dat wij hier zitten, zei hij.

- Die heb ik, antwoordde zij.

Voor de eerste maal in haar leven proefde zij de vluchtige drank die als zachte speldeprikken op haar tong lei en een gevoel van waardigheid overkwam haar.

Notaris Verheughe was toen vooraan in de zestig. Hij was nog een flink man, gezet van postuur; hij had alles van het leven genomen wat een notaris maar nemen kan in een gemeente waar arbeiders en boeren en wat kleine burgerij onderdanig leven en de rijkere mensen aanvaarden als een van de bittere noodzakelijkheden die door God en de natuur tot stand werden gebracht. In tegenstelling met velen van zijn soort ging hij niet naar de stad om afwisseling te vinden van de echtelijke omhelzing. Hij vond zijn gading in de gehuchten waar de dochter in een herberg of zelfs een jonge boerenmeid zijn geschenken aanvaardde. Ook in de omliggende dorpen was hij gekend voor zijn temperamentvolle vriendelijkheid.

Dat bracht geen schade aan zijn positie van notaris noch aan zijn betrekkingen met de mensen van zijn stand. Wie rijk is mag meer doen dan een gewoon mens en wordt er niet minder om geacht als hij zich gedraagt op een manier die andere mensen tot het

uitschot van de gemeente zou maken. Niemand glimlachte als hij, in zijn statige redingote, waaraan het rode lint van een dekoratie groter waardigheid schonk, een flambeeuw droeg vóór het Heilig Sakrament in de processie. En sedert hij een gekleurd kerkraam had geschonken met daaronder een roodgebrand opschrift: *Dono dedit* en zijn naam, had de geestelijkheid hem onder de weldoeners van kerk en geloof gerekend. Hij zat steeds op zijn vaste plaats, vooraan in de kerk, op eigen kerkstoel met rood fluwelen zitting; die stoel evenals de hele rij stoelen van fabrikanten en notabelen, bleef steeds onbezet tot de bezitters naar voren drongen als de mis reeds een eind gevorderd was en de opeengepakte, naar slaap en ongewassenheid riekende menigte, rechtstaand of hurkend hun doorgang liet. Er werd veel gepredikt tegen de zonde des vleses, met harde woorden vol bedreiging voor het leven op aarde en hiernamaals; hij luisterde toe met ernstig gezicht en zijn gedachten gingen naar de vele vrouwengezichten met innige, weke mond en naar de slanke, mollige lichamen waarover zijn handen hadden gegleden in het halfduistere van een schuur of in de hardgrauwe schijn van een gekalkte voutekamer. Het waren voor hem ogenblikken van brandend herleven terwijl boven zijn hoofd de verontwaardigde woede klonk tegen de vreugden van het lichaam en de rode godslamp vóór het altaar aan de eenzaamheid en de weemoed van het zuivere mysterie herinnerde.

Vele jaren lang had hij onbezorgd zijn ruim afgewisselde avonturen beleefd. Hij bleef niet plakken, zoals de mensen zeggen. Hij gaf aan geen enkele vrouw de gelegenheid om gezag over hem te winnen; hij nam zijn genoegen waar hij het vond en was niet ongelukkig als het gedaan was. Dan keek hij eens goed uit en vond steeds wat anders, of hij hernieuwde een vroegere kennis waar zeer levendige herinneringen hem naartoe riepen, en de weergevonden omhelzing had dan voor hem telkens weer de bekoring van het nieuwe. Hij had geen last of kommer

van de vrouwen en meisjes die vriendelijk waren geweest voor hem. En zijn hoofd werd niet op hol gebracht door zijn hart. ‘Pas de folies’, zegde hij telkens tot zichzelf als hij vergenoegd in stille glunderen van verliefdheid de vrouw opzocht die voor hem in warm gegiechel zou staan. Zijn gespeel bracht zijn zaken niet in de war en zijn ruime levenswijze had zijn fortuin ongeminderd gelaten. Dat wist iedereen; slechts hij die door zijn minnekuren achteruitgaat in zijn financies loopt de afkeuring op van de deftige mensen.

Hij had dapper standgehouden tegen de jaren. Zijn snor had nog steeds zijn sierlijke krul, hij stond nog fris te been en zijn woord klonk nog even joviaal. 's Morgens echter bekeek hij zijn handen waarvan de huid een rimpeling had gekregen als een vlies op verschaalde melk en in de spiegel zag hij de rode vlekken in zijn gezicht. Soms voelde hij zich moe en somber; vier jaar reeds had hij de weg naar de herberg van Jeannette gevonden en hij had elders niet meer gezocht. En de laatste tijden was het zeer stilletjes geweest met de verkopingen; voor het eerst sinds hij notaris was, had land en vee een onstandvastige prijs en alles werd ingehouden. Hij dacht ook hoe groot de spaarpot van Jeannette wel zou mogen zijn.

Toen hij die zomernamiddag in de ligstoel van het kamertje had neergezien op het gelaat dat met gesloten ogen tegen hem aanleunde, wist hij dat hij hier niet zo spoedig zou wegblijven als dat gewoonlijk het geval was. De jonge vrouw was zo verschillend van al wat hij had geminnekoosd, gehuwd of ongehuwd; het was niet het vluchtige spel, met beschaamde lach of gegiechel en het spoedig zich losmaken na volbrachte taak.

Haar lichaam was van edele tengerheid alsof zij nog uitgroeien moest naar zwaarder welvende heupen en borsten. Welk mirakel had zo'n vrouw in het krot van een lompenman laten geboren worden?

Zij had het gevoel alsof deze omhelzing haar weghaalde uit haar vroeger leven; zij was nu een vrouw zoals zij die, in de omgang en de vertrouwdheid met mannen uit de rijke stand, achting winnen en voornaamheid. En zij was niet zinnens de notaris nog los te laten.

En nooit meer zou hij nog loskomen van haar.

De laatste golfslag van zijn zinnen was bij haar losgebroken. Hij was bedwelmd door haar vreemde schoonheid, zij geurde als de wilde geur van de hazelnoten als zij gaan barsten uit de bast. Als hij ze soms weigerig vond was zij zó lief en sprak zó verstandig dat hij zijn verlangen voelde wegsterven in een tederheid en een genegenheid als voor een jong meisje dat slechts beloften voor later draagt. In de ogenblikken van rustig gesprek vroeg hij haar soms of zij haar geld niet veilig wilde beleggen; dan lachte zij en antwoordde dat zulks zou gebeuren als het de moeite waard was. Met de groeiende welstand waarvan zij het geheim ook niet deelde met Jan Kazak, had zij de zelfzekere manieren van welgestelde mensen gekregen. En zij overdacht dikwijls hoe zij haar verder leven richten zou; aan Jan Kazak dacht zij daarbij niet.

In het dorp praatte niemand er meer over. Het was zo vanzelfsprekend geworden als zonneschijn in de zomer. In den beginne was er in de herberg geplaag geweest van mannen die een pint op hadden. Eens had Jan Kazak er een in zijn knokige vuisten gepakt en aan de deur gegooid. 's Avonds had hij gezegd: ‘Het moet uit zijn met dat gebabbel’. En terwijl zij zich langzaam uitkleedde had zij gegeeuwd: ‘Laat ze maar babbelen’. Hij zei toen korzelig dat hij niet wou dat zijn huis een slechte naam kreeg en dat die notaris hier en die notaris ginder. Maar zij had hem gerustgesteld en ernstig gesproken. De notaris was een oud man die al blij was als hij eens kon lachen en wat onnozelheid verkopen; met een niets was hij gepaaid en zij wist

wat zij te doen en te laten had. En het profijt dat zij eraan hadden was die beuzelarij wel waard.

Hij gromde wat en in zijn bed liggend overpeinsde hij dat hij in zijn echtelijke plezieren toch niet had kunnen merken dat de gedachten van Jeannette bij iemand anders waren. En daar hij het warme, zachte lichaam tegen zich voelde, was hij tevreden en sliep in.

Op deze namiddag van oktober, vol donkere glans over de weiden en vervuld van de reuk van vochtige blaren en aarde, ging de notaris naar Jeannette toe. Zoals steeds was het herbergje verlaten. Zij had hem in de verte de wegel zien inslaan en ging voor de spiegel heur haar schikken. Zij was veel ouder geworden, dacht zij. Aan haar mond vond zij de profijtige trek van spaarzame mensen, haar gezicht was ronder geworden en de borsten stonden krachtiger, uitdagend op het tenger gebleven lichaam.

Zij zag de vermoeide trek op het gezicht van de notaris.

- Ik kom maar even goên dag zeggen, zei hij.

Zij had dikwijls gepeinsd wat hij zeggen zou als hij het beu werd of zich te oud voelde in zijn gedoofde zinnelijkheid. ‘Ik hoor hem komen,’ dacht zij. En het was te vroeg, zij had nog tenminste op een paar jaren gerekend.

En zij wist dat haar weigerigheid hem nu welkom zou zijn. Zacht en vlug zou het gedaan zijn met een vriendelijk woord en een laatste geschenk.

- Het is lang geleden dat wij eens een glaasje extra gedronken hebben, zei ze.

Hij glimlachte, een flikkering kwam in zijn vermoeide blik.

- Ja, zei hij.

Hij ontkurkte de fles met een knal. Hoe lang was het geleden dat zij voor het eerst de vlugge kitteling in haar mond had gevoeld.

Zij zaten stil naast elkaar. Hij sprak als een oude kennis, zonder meer. Zonder streling of verliefd gebaar. ‘'t Is nog te vroeg om ermee gedaan te maken,’ dacht zij.

En zij speelde het spel van de lokkende vrouw, en sprak over haar toenemende struisheid, nog deze morgen had zij het gemerkt toen zij vóór de spiegel stond, aan haar dijen en vooral hier aan haar borsten. Hij zag de lokking van haar ogen en werd duizelig.

Dan zonk hij plots achterover en sprak niet meer.

In zwijgende verbazing kwam zij recht uit de diepe hoek van de ligstoel. Hij zag er plots ingevallen uit, en zijn ogen keken zonder blik, verglaasd, in het ijle, en zijn mond, onder de grijze snor, stond scheef en open.

Toen wist zij dat hij dood was.

Een ogenblik stond zij over hem gebukt, angstig in haar naaktheid en alsof de dood het niet mocht zien bedekte zij haar borsten met beide handen. En toen zij aangekleed was en zijn kleren in orde had gebracht, de fles en glazen weggeruimd en een halfvol bierglas in de plaats gezet, ging zij in de deur van de herberg staan en riep een oude boer binnen die voorbijkwam.

De dokter en de onderpastoor kwamen en ook de veldwachter. Het hart was plots stilgevallen, radikaal versleten, zei de dokter.

Toen droegen zij hem weg. In de valavond luidde de doodsklok.

Ik ben nu gekomen tot die jaren waarop men meer leeft met het verleden dan met de verbeeldingen van de toekomst. Mensen en beelden uit mijn kinderjaren worden nu nader tot mij gebracht en hun aangezicht is mij dierbaar.

Door het grote raam zie ik, in de halve klaarte die tussen licht en donker is, het wijde land en verder door het dorp; tussen beide loopt onzichtbaar de rivier. Als een grote, groene schelp zijn de weiden van waaruit de vallei zich verheft naar de akkers

en sparrenbossen en alle paden zijn levenloos onder grauw struikgewas en vormloze bramen. Met trage, brede vegen drijft de rook van het verbrande akkervuil; het is alsof de scherpe, vranke, weemoedsvolle geur de herfst aandraagt.

Straks luidt de klok van Hamme. Het lof van de oktobermaand. Herinnering, niets dan herinnering. Alleen daar zijn de oude dingen gebleven in de vertedering van de verte en met die zachte schoonheid die slechts door het gemoed van een kind kan worden geschonken. Ik overdenk zulks in een eenzaamheid die mij lief is, zwaar geschenk van het leven dat niet velen met een dankbaar hart aanvaarden.

Ik verwacht mijn oude schoolmeester. Eenmaal in de week komt hij, na de koffie, om een pijp te roken en wat te praten. Hij ziet meer volk uit de streek dan ik en door hem deel ik in het leven en sterven van de mensen die ik heb gekend. Ik heb voor hem een genegen gevoel van erkentelijkheid. Hij heeft een leven achter zich van geduldige eerlijkheid, hij berust in de lafheid en de hypokrisie van de mensen en hij spreekt over hen met die onthechting die zijn leven op een afstand van het hunne heeft geplaatst.

Zoals altijd komt hij binnen met schuchtere vriendelijkheid. Ik steek de lamp aan en sluit ons af van de wereld. Soms zitten wij zonder woorden in gezelschap van onze gedachten, vooral als wij bij het vuur zitten en luisteren naar het zachte gloeien van de kachel en naar het leven in ons zelf.

Nu beginnen de koele avonden. Mist kruipt uit de weiden omhoog en maakt het land koud en stil. Voor de eerste maal brandt de kachel; de schoolmeester houdt zijn handen boven de warmte; een vage inktvlek zit aan de binnenzijde van zijn middenvinger. Ik zie de sierlijke, kloeke letters die hij schrijft en zijn ijverig gezicht met de stalen bril.

Hij glimlacht.

- De eerste warmte van de kachel is het eerste genot van de winter, zegt hij.
Zwaar klokgelui komt van over het water. Het weidse, gemeten gelui van de doodsklok. Wij kijken elkaar aan en hij zegt:
- De notaris, plotseling gestorven.
Hij staart naar de gloed die in een wemeling van vlammetjes wordt omhoog gezogen. Hij staart naar de beelden van het verleden.
- Hij is gestorven zoals hij geleefd heeft, zegt hij.

De notaris ligt op zijn praalbed.
Een kerkboek is onder zijn kin geschoven om de mond dicht te houden; er is als een kinderlijke hovaardij in de opeengeklemde, vooruitgestoken lippen. En om de dikke handen, gekruist op de borst, is een paternoster gestrengeld. Het matte zilver tussen de paarlmoeren kralen glimt doods in het licht van de waskaarsen.
- Hier ligt papa, zegt de oude vrouw.
Zij is lang en mager en een stroeve trek ligt over haar gelaat. Zij kijkt naar de dode met onbarmhartige ogen. Dan neemt zij de palmtak met wijwater en sprenkelt een kruisteken over zijn borst. Een druppel glinstert in de grijze snor.
- Ach, papa, zegt de dochter.
En terwijl zij de dode zegent schieten tranen in haar ogen; er ligt medelijden en verwijt in haar stem. De beide vrouwen knielen en bidden.
De wakende non laat de paternoster tussen haar vingers glijden; haar ogen kijken over de dode weg, in de verte. Haar gezicht is zonder uitdrukking en in het vale gelaat bewegen alleen de prevelende lippen.
De stilte is vervuld van het gedachtenzware stilzwijgen van de twee vrouwen en van de herinneringen aan een heel leven. Herinneringen aan de man die ligt in het gele kaarslicht met

een kerkboek onder de kin. De oude vrouw heft het hoofd op en staart naar de gevouwen handen en naar de zware gestalte. Er zijn geen tranen in haar blik, de mond staat bitter en weemoedig. Haar man was hij, de vader van haar kind, de knappe, jonge notaris.

Zij rukt zich los van haar gedachten en legt haar hand op de hand van haar dochter:

- Kom kind, zegt zij.

De non blijft alleen, even afgestorven van het leven als de man die gestrekt ligt onder de kaarsenschijn.

De twee vrouwen zitten in de huiskamer en luisteren naar de doodsklok. Die luidt in de plechtige maat van haar zwaar gedein, met harde, zinderende slagen alsof zij boven het dak van het huis hing.

Nu zegt men in alle huizen: ''t Is voor de notaris', en waar geen kinderen bijzitten, zeggen de mensen wat zij gehoord hebben en wat hun eigen verbeelding hun ingeeft. En in de herbergen, waar de mannen rechtstaan aan de toog bij bier of maatjes jenever, wordt er gelachen onder zeer aanschouwelijke woorden.

Het is een moeilijk gesprek tussen de twee vrouwen. Het vele dat zij vermoeden blijft onuitgesproken. En zij weten dat in alle huizen, bij het luiden van de doodsklok, over hen wordt gesproken.

- En heeft hij geen woord meer gezegd, vraagt de dochter.

De moeder schudt het hoofd. De veldwachter was gekomen en had gestotterd dat er een ongeluk was gebeurd; de notaris had 'iets gekregen'. Toen hadden zij hem naar huis gebracht op een draagberrie; een zwart doek lag over het lichaam. Zij had niet gevraagd waar het gebeurd was.

Kort daarna kwam de pastoor; hij verborg zijn gegeneerdheid onder een rijkdom van zalvende woorden en sprak over de hand die slaat en zalft en over de voorliefde des Heren om zijn beste

dienaars te beproeven. Neen, hij ging niet zitten; hij kwam alleen om een droeve plicht te vervullen, en de wens van Madame was voorzeker dat Meneer de notaris met een koordienst werd begraven. Het was een groot verlies voor de gemeente, een groot verlies.

Hij schudde zijn rond, kaal hoofd. Met de vlotheid die zijn ambt meebracht sprenkelde hij wijwater, bad met half toegeknepen ogen, en toen hij aan de deur stond in de koude, heldere gang:

- Wij zullen de ziel van de overledene in onze gebeden gedenken, zei hij.

De moeder kijkt naar haar handen die hulpeloos in de schoot liggen. Haar mager, bleek gelaat is zonder uitdrukking. Er wordt gebeld. De meid brengt de tekst van de doodsanktjes met komplimenten van meneer de onderpastoor. Een poos blijft zij zitten met het papier vóór zich op tafel. Dan vouwt zij het open en leest: ‘Hij was een voorbeeldig echtgenoot en vader, een vurig kristen, een weldoener van de armen, een milde steun voor Gods huis’.

Toen legde zij het briefje terug en liet het hoofd in de handen rusten. De dochter las de vrome leugens die over de mensen worden gezegd als zij gestorven zijn.

- Mij dunkt dat het zo goed is, mama, vraagt zij.

- Ja kind, het is goed zo.

En haar gedachten keerden terug naar de jaren van het verleden. Alle geluk en bitterheid waren nog slechts herinneringen, en dat alles samen lag in haar als een doffe berusting.

Zij zuchtte en toen zij rechtstond zei ze:

- Er is nog veel te doen, kind.

De meester kijkt peinzend naar het vuur.

- De mens mag de haat niet laten spreken in zijn hart, zegt hij.

Ik weet waaraan hij denkt. Het is een herinnering vol bitterheid; hij denkt aan hypokrisie en gezagsmisbruik, die schande en onrecht hebben gedekt en aan de zielen, in de blinde verwarring van nutteloze strijd geworpen.

- Mijn vrouw zou gezegd hebben: ‘Boontje komt om zijn loontje’, zegt hij en zijn gezicht staat vol tedere spijt.

Ik heb deze vrouw gekend, zij is weggeteerd van schaamte en verdriet en werd begraven als een arme. Een goede, zachte vrouw, gelovend zonder opstandigheid en vertrouwend op de rechtvaardigheid van God.

- En wat zeggen de mensen zoal, vraag ik.

Hij haalt de schouders op.

- De mensen, zegt hij.

Ja, de mensen. Zij praten nu nog een paar dagen over Jeannette en de notaris en ook over Jan Kazak. En de kwezels die ondereen fezelen aan de kerkdeur, na de dienst, spreken over Gods straffende hand en laten hun gepeinzen gaan naar de lusten die zij vermoeden en speuren in hun dorre vlees. Maar alle eer zal geschieden aan de achtbare overledene en zijn flambeeuw in de processie zal overgaan in handen die even zuiver en weldoende zijn. ‘In Paradisum’ zal de pastoor zingen.

Aan dat alles denkt de meester als hij zegt ‘de mensen’. Maar hij spreekt zijn gepeinzen niet uit want hij heeft de opstandigheid tegenover het leven afgelegd.

- Ik zal maar eens opstappen, zegt hij, met een zucht uit zijn gedachten komend.

Hij staat recht, mager en oud, de ogen zacht en gelaten achter de bril. Zijn kleren hangen vormloos om zijn lang lichaam, de broek heeft glimmende kniezakken. Van alle droefheid en tegenslag is de berusting overgebleven in de onafwendbaarheid van het leven en in de lafheid en schijnheiligheid van de mens.

Ik hoor hem vriendelijk goên avond zeggen aan Céline. Hij

gaat in de avond naar het huisje waar hij met zijn zuster woont, een treurigkijkende weduwe.

Ik zit nu in de goede stilte die ik liefheb. Naast de kachel ligt mijn hond en zucht in het genot van zijn sluimer. Ik weet hoe het land rondom nu wegzinkt in avond en herfst; hoe over de rivier de arbeiders uit de fabrieken huiswaarts keren met luide woorden en vloeken die, zonder woede of opwinding, de brutale toevoegsels zijn aan hun taal. Kinderen zijn erbij die vloeken als de groten, vrouwen en meisjes met hoge lach om de toeroepingen die hun gedachten naar de man wenden. Een arm, onderworpen volk.

Zij stappen onder het gelui van de doodsklok. 'Die is een plezierige dood gestorven', zegt een meisje. Een ogenblik klinkt gelach en geroep en dan gaan zij verder en elk van hen wordt opgenomen in de benauwde lucht van een arbeiderskeuken.

Mijn gedachten gaan over het dorp: de straten zijn dood en donker na het rumoer van de fabrieksluiting. In het grote huis met de koetspoort ligt nu de notaris. Zijn dochter Hélène zit bij haar moeder. Eens was er een tijd dat ik schuchter en onzeker naar dat grote, moederlijke meisje keek. Voorbij, sedert lang voorbij.

En heel de avond, verloren in het spel van leven, dood en liefde, blader ik in het boek der herinneringen.

IX

De eerste dagen na Nieuwjaar zijn vol vreemde onrust. Men ziet op tegen het drukke en ijdele bezoek en toch, als men alleen aan zichzelf is overgelaten en er verschijnen geen vreemde gezichten om er u aan te herinneren dat er dan toch een duw is gegeven aan het leven, voelt men zich verlaten en ontevreden. Al die mensen die eens in het jaar over de vloer komen en onder nietszeggende woorden een borrel op uw gezondheid drinken, brengen u het besef van de oneindige verscheidenheid des levens.

Ik zie van uit mijn venster de hele vallei in haar wonderzachte, haast onzichtbare glooiing. En op deze luie namiddag van begin januari zit ik aan het venster en wacht naar het bezoek van iemand die zich plots herinnert dat er nog een paar huizen zijn waar hij geen nieuwjaar heeft gewenst. De paden liggen levenloos en de rook die soms uit een schoorsteen in de dunne lucht trekt vult een hoekje van de hemel. Ik woon buiten het gewoel, tussen de weiden onderaan en de sparrenbossen bovenaan, en de landweg die voorbij mijn huis loopt kent slechts de beweging die van de thuis naar het werk gaat.

Iemand toch komt het zachtstijgende pad op, donker in de gedempte klaarte van de namiddag. Een vrouw; langzaam komt zij naderbij in rustige gang. Zij heft het hoofd op en ziet naar het venster. Ik herken het schone blonde gelaat van Hélène, de

dochter van notaris Verheughe. En als zij bij mij zit en de woorden gesproken heeft die door de gewoonte worden geëist, zie ik hoe stemmig haar rustige trekken staan onder de fijne wenkbrauwen en hoe mat en week haar gezicht is in de zwarte kleren van haar rouw.

Zij was een schoon, groot meisje. Zij is nu een vrouw in de volle moederlijke rijpheid van haar jaren. Het moet goed zijn om bij haar te zitten en onder het spreken van luttel woorden de vrede van lamplicht en avondstilte te ondergaan.

Zij glimlacht pijnlijk, gelaten, als iemand die niet meer om veel illuzies kan gelukkig zijn.

Mama had met haar gesproken en samen hadden zij eens rondgezien wie zij in vertrouwen konden nemen. En dan hadden zij aan mij gedacht.

De magere vrouw waarvan de bitterheid van het leven de lippen in dunne woordgierigheid als in misprijzen op elkaar had geknepen, had niets dan zorgen geërfd in haar liefdeloos bestaan. De zaken van de notaris waren de laatste jaren zeer slap geweest en hij had veel geld uitgegeven, veel meer dan vroeger in zijn beste jaren toen hij van zijn groot inkomen een ruim leven leidde. Twee vrouwen zaten in het grote, holklinkende huis voor de raadselen van berooide financies.

- En ik heb aan mama gezegd dat ik bij u zou komen, zei Hélène.

Zij sprak moeilijk en bedachtzaam; en ik hoorde hoe zij de vertrouwde taal van de streek met de scherpere klanken van het Antwerps mengde en door het tussengooien van Franse woorden boven de taal van de straat wilde blijven. Zij voelde zich onzeker tegenover mij en er lag schaamte in de bekentenis van haar hulpeloosheid.

Vele mensen komen bij mij omdat zij geen geld hebben of omdat zij geld te veel hebben. Ik heb, jaren geleden, uit de handen van mijnheer Hippoliet het vertrouwvolle ambt aanvaard

de geldzaken van anderen te behartigen. En het gezag dat hiermee verbonden is werd verhoogd omdat ik, in afzondering van de mensen, mij buiten hun gewoel en bedrijf houd. Dat schenkt de zekerheid dat hun zaken niet in de herbergpraat zullen terechtkomen.

Nog versta ik niet waarom Hélène bij mij is gekomen.

- Gij zijt met geldzaken van anderen vertrouwd, zegt zij, en gij komt ook niet in de kringen waar ze belang stellen in onze zaken. Ge begrijpt hoe pijnlijk het zou zijn voor mama moest het op straat komen. Ze heeft reeds genoeg geleden onder het gepraat van de mensen.

Zij heeft een trots gebaar van opstandigheid. Zij is de dochter uit het grootse huis met de koetspoort en voelt zich vernederd door het rumoer dat bij het afsterven van de notaris is ontstaan. En dan denkt zij ook met vertedering aan de eenzame vrouw die haar moeder is en zo weinig van het leven gekregen heeft.

- Zo iets is als een biechtgeheim, zegt zij ernstig.

Er valt heel wat te biechten waar het gaat om het bedrijf van notaris Verheughe. Zijn weduwe ziet als enige uitkomst een hypoteek op het huis. Een groot huis is het, stijf voornaam, met hoge ruime kamers, stallingen en een tuin waarnaar de schooljongens opkeken met eerbiedige verrukking. Boven de tuinmuur zagen zij de kruinen van bruine beuken en dichterbij het ooft onder de donkere weelde van het gebladerte. En in 't seizoen lagen de bossen mauve en witte jasmijnen tot op de muur en de mensen bleven staan om de rijke geur in te ademen die bij avond in de straat stoorde.

Het huis verkopen, daaraan wilden zij niet denken. Tot aan haar dood wilde de stille vrouw in deze vertrekken blijven waar zij een paar jaren de illuzie van het leven had gekend en waar de lijdzaamheid in haar was gegroeid die met misprijzende onverschilligheid ontrouw en voorgewende vriendelijkheid draagt. De trots te blijven wonen in het grote huis waar steeds rijkdom

was geweest, was alles wat haar was overgebleven. En haar dochter had gezegd: ‘Gij hebt gelijk, mama, gij moogt hier niet weggaan.’

Zij zit stil vóór zich uit te kijken in de weemoed van haar gedachten. Ook haar heeft het leven niet gebracht wat zij verwacht had. Ook mij niet. En toch trachten wij allen de scherven van onze dromen tot nieuwe dromen aaneen te voegen.

Wij spreken verder. Een nuchtere taal van cijfers en mogelijkheden. En haar gezicht klaart op als zij begrijpt dat het niet zo erg is en dat haar vrees door mij niet gedeeld wordt.

- Als men tegenslag gewoon is, zegt zij, dan is men geneigd om in alles wat gebeurt een nieuwe tegenslag te zien.

Zij glimlacht gelaten. Het doet mij pijn deze deemoedigheid te zien in het gelaat dat door de jaren niet van zijn schoonheid werd beroofd. Zij heeft nog steeds die warme, innige lippen en haar ogen zijn helder gebleven in het frisse, blonde gezicht; haar lichaam, in zijn haast moederlijke volheid, kent nog niet het verdoffen van de lijnen in de heupen en borsten en haar handen zijn mollig en zuiver in hun roze, gave huid.

Zij heeft nooit een kind gehad en nochtans was het een huwelijk uit liefde, zegden de mensen, want zij kon veel rijker trouwen.

- Als de tegenslag begint, dan gaat hij voort, zegt zij.

Nu spreekt zij vertrouwvol nadat de angst uit haar geweken is. Het is alsof zij met een vriend spreekt die met haar gemeenzame herinneringen deelt. Haar man heeft geen kans gehad in het leven; als wisselagent was hij niet op de hoogte van zijn taak en meer dan eens geraakte hij in moeilijkheden. Telkens sprong de notaris bij tot allen inzagen dat ieder nieuw begin een nieuwe mislukking werd. Hij was ten slotte bediende geworden bij een rederij. En zij leefden stilletjes, onderworpen aan wat het lot beschikt had.

Ik wist dat alles reeds lang, en toch was het mij nieuw omdat

ik het uit haar mond hoorde. En ik stelde mij haar leven voor zoals ik het meende te lezen van haar gelaat. Zij was een vrouw die door haar leven nooit het alles meerukkende geluk gevoeld heeft dat in kortstondige waan al de latere jaren vullen kan. Tevreden met de man die in onbeholpen braafheid haar de kalme genegenheid gaf die zij hem weerschonk, had zij al die jaren geleefd in de enige zorg geld genoeg te hebben om te leven in het middelmatige waarin duizenden rondom haar hun bestaan sleten. Het onrustige bloed van haar vader had haar niet opgejaagd in het felle verlangen naar de veelvoudige vreugde van het lichaam.

Het scheen nu alsof de vele herinneringen die zij uitsprak al dat andere hadden wakker gemaakt: het vele dat tot ieder van ons soms komt in verbeeldingen en verlangens. En dat daarna weer liggen gaat zoals bezinksel in sluimerend water. Er was een zachte glans gekomen in haar ogen en haar lippen stonden vol en week.

- Een mens krijgt zo weinig van het leven, zei ze, dat ziet ge maar best als de goede jaren voorbij zijn en de oude dag naderbij komt waarop alles voorbij is.

De goede dagen waren nog niet voorbij voor haar, zei ik. En bijna zei ik haar hoe schoon ik haar vond in haar zachte rijpheid.

Zij glimlachte en strekte zich in haar zwarte kleed alsof haar lichaam in gestreelde trots zich oprichtte naar nieuwe begeerten.

- Men denkt zoveel als men jong is, sprak zij peinzend, men weet nog niet wat het leven is en toch meent men dat men maar te beschikken heeft over alles wat nog moet komen. Als ik een jong meisje was... Zij hield even in, en vroeg mij:

- Misschien herinnert gij u die tijd nog dat ik met een brede strohoed in de zomer naar Antwerpen ging met de stoomboot. Er was een krans van rozen rond die hoed, - 't is alsof ik hem nog voor mij zie. Ik zag hem nog voor mij. Een zacht meisjesgezicht onder de zondoortrokken schaduw van

de strohoed. En al het licht van die dag dat het hele land vulde tussen de bomen van de dijken en het donkerglimmende water van de rivier. Ik had haar aangestaard met die bewondering zonder verlangen die heel het wezen vervult; het is dan of men buiten zichzelf treedt en of het leven voor weinige ogenblikken stilstaat.

- O ja, zei ik, ik herinner mij dat; ik herinner mij die rozen en die dag op het water. En ik weet zeer goed hoe het meisje was met de brede strohoed.

Zij keek mij peinzend aan.

- 't Is lang voorbij, zei ze, en als ik al die jaren overdenk die sedertdien zijn voorbijgegaan, is het mij alsof er niets in mijn leven gebeurd is tenzij wat geldzorgen thuis en wat verdrietigheid bij mama.

Het was alsof zij tot het besef kwam van de onvoldaanheid van haar leven.

Dan kwam de schemering tussen ons.

- Nu moet ik gaan, zei ze, de tijd gaat soms vlug voorbij.

Zij stond naast mij. Haar rustige blik lag een ogenblik in de mijne. En haar hand bij het afscheid was lauw en zacht.

Ik zag ze het pad afgaan. Aan de hoek bleef zij even staan en keek om. Ik kon haar gelaat niet meer zien in de valavond; ik zag haar schone, moederlijke gestalte in het zwarte rouwkleed.

En ik stak de lamp aan.

Jan Kazak vond in deze laatste weken een groot behagen in zijn herberg. Vroeger was hij iedere dag de baan op en vertelde 's avonds moe en voldaan over zijn makelarij in kemp en vlas. Jeannette luisterde ernaar zonder veel belangstelling en zweeg over haar eigen bezigheden. En Jan Kazak vroeg ook niet naar dingen die hij wist. Het was een koppel vol redelijke verdraagzaamheid en vermits de broodwinning vooruitging vielen er weinig harde woorden tussen hen.

Een hele tijd lang waren de profijten van de herberg zeer gestegen. Jeannette kon alles terzij leggen wat de notaris inbracht en zo liet zij het verteer van de wijn in de gemeenschap; maar de gaven die de liefde haar in de schoot legde hield zij voor zichzelf. De man was tevreden en vermoedde niet meer dan wat zij hem zegde. Hij vond het reeds de moeite waard dat een paar vriendelijke woorden en wat onnozelheid zoals hij het noemde, hem een spaarpot hadden bezorgd. Maar nu was hij het ketsen langs de baan stilaan beu geworden en droomde ervan zijn leven meer naar de kant van de herbergier in te richten. Het kon niet anders of daar moesten, met een vrouw zoals Jeannette, heel wat trouwe bezoekers gevonden worden en hij was er dan bij om de vliegen van de suiker te slaan.

Het duurde een hele tijd alvorens hij daarover sprak. Jeannette had met wantrouwen gezien dat hij niet meer geregeld zijn vlas en klodden naliep maar in de herberg rondlummelde. Er kwam niet meer volk dan vroeger en zij vond het nog zo erg niet. Zij wachtte haar tijd af. En toen begon Jan Kazak te klagen dat er met de commercie haast niets meer te verdienen was en of het niet beter zou zijn wat te boeren en te trachten meer volk naar de herberg te krijgen.

- En hoe zult gij dat aan boord leggen om meer volk naar de herberg te krijgen, vroeg zij.

Hij zweeg; het was moeilijk te zeggen dat een vrouw die door iedereen bekeken wordt zodat de zonde in de ogen te lezen staat, toch volk moet trekken in een herberg.

- 't Is niet voor 't een of 't ander, zei hij, maar als ge vriendelijk zijt met de mensen dan is dat de helft van de negotie,

- Ik ben geen allemans lief, antwoordde ze kort.

Zo trok hij weer met tussenpozen de baan op; maar zijn zin stond niet meer op vlas en kemp en hij bleef graag praten aan de herbergtoog zoals een baas doet die zijn stielgenoten ook de penning wil jonnen. En als men hem vroeg of hij nu reeds

begon te rentenieren was er iets als domme, beschaamde trots in hem.

En daar in een fatsoenlijke hoeveelheid maatjes jenever veel openhartigheid besloten ligt, vertelden zijn vrienden van het toeval hem dat de algemene roep ging over zijn rijkdom. Er waren dingen uitgelekt over de verwarde nalatenschap van de notaris en zij die het weten konden legden uit hoe het geld van de notaris de lieftalligheid van Jeannette had beloond. Toen was er geen trots meer in Jan Kazak, maar zijn grote handen veegden de glazen en maatjes van de tafel en hij zou wel eens willen kennis maken met de mannen die iets op zijn vrouw wisten te vertellen.

Die avond begon hij opnieuw over de herberg en de boerderij.

- Eens en voor altijd, zei Jeannette, ik wil niet weten van dat boerenslameur en als gij uw kost niet kunt verdienen zoals vroeger dan vraag ik mij af met welke voddevent ik getrouwd ben.

Toen kreeg ook Jan Kazak de mosterd in de neus. Hij wist wat de mensen allemaal babbelden over haar en hij wilde daar nu eens 't fijne van weten want hij was geen man die zich met de neus liet leiden, noch door haar, noch door niemand.

Zij nam het op vanuit de hoogte. Waarom wilde hij dan dat zij door haar vriendelijkheid volk in de herberg moest krijgen als hij zich liet opmaken door de eerste de beste kwatong. Meer wilde zij daar niet over zeggen, maar als hij nog met zo'n praatjes afkwam zou zij weten wat haar te doen stond.

Bedremmeld stond hij te peinzen in zijn halve dronkenschap en toen zij hem in bed koel en zonder een woord de rug toekeerde dacht hij bij zichzelf: ‘Wat een kleine heks. Wie geraakt daar nu wijs uit.’

Sedert de dood van de notaris had zij zich meer weiger getoond dan vroeger. Nu begon zij stilaan de langzame verwijdering uit de gewoonte van de huwelijksnachten. Eerst had

zij moeheid of ziekte voorgewend, nu zegde zij kortaf 'neen' als het haar niet beviel. En als Jan Kazak gromde, zei ze: 'Ge zult nu toch niet zeggen dat het de schuld is van de notaris'. Zij zat met het hoofd vol gedachten over wat haar te doen stond; het was allemaal onduidelijk en onzeker, maar Jan Kazak had er geen plaats in. En terwijl zij, gestrekt in het bed, met de ogen toe lag te denken, ver weg van dit slaapkamertje en van de pereboom die zijn takken schuurde tegen het venster, liet zij zich in haar gedachten niet storen door de verliefdheid van Jan Kazak.

Ook daaraan raakte hij gewoon zonder dat hij zichzelf rekenschap vroeg van de verwijdering; de gewoonte was één van de wetten die zijn leven regelden. Hij meende dat na ruim vijf jaar huwelijk een kalmere tijd was aangebroken.

Meer dan aan zijn verliefde luimen begon hij nu aan het geld te denken. Wat hij had horen zeggen van de berooide nalatenschap van de notaris speelde hem in het hoofd. Hij was niet verstandig maar hardnekkig in zijn voorstellingen. Zijdelings trachtte hij van zijn vrouw te vernemen of er niets van de notaris was overgeschoten buiten de winst op het verteer.

- Meent gij dat ik mij geld in mijn hand laat stoppen, vroeg zij.

Daarna probeerde hij nog eens met te spreken over de aankoop van een stuk grond, dichtbij. Hij had zijn zinnen gezet op herberg en boerderij en hoopte dat hij het gedaan zou krijgen. Hij had een tegenzin tegen het afketsen van de dorpen en gehuchten en het gesjacher om een paar schoten vlas. En van haar spaarpot konden ze misschien dat stuk land kopen. Goede grond, dicht bij huis, daarmee was het reeds een kleine doening.

- Welke spaarpot, vroeg zij kort.

Hij wist daar ook niet meer over te zeggen. Maar in de grond van zijn gedachten bleef het vermoeden dat de praat van de mensen in hem had gelegd. En hij begon te zoeken. Jeannette

vond dat in de kleerkast de gewone orde was gestoord en dat de dozen waren doortast geweest. Angst en woede kwamen over haar. Gedaan met Jan Kazak.

Hij vond niets. Dat was voor hem een teleurstelling en tevens een geruststelling. Want het gepraat van de mensen had hem geprikkeld en de verbittering om zijn geschonden gevoel van eigendom gewekt. Maar toen zijn achterdocht was gestild kwam weer de drang op naar het gemakkelijker leven dat hij in de herberg kon hebben met de karweitjes van een half boerderijtje.

- Ik heb er goed over nagedacht, zei hij, ik geef het rondlopen op en ik ga, samen met de herberg een klein gewin maken. Ik kan dan tussendoor wel wat verdienen met vlas en kemp.

Zij was zich aan het uitkleden voor het slapengaan. Het was een zeer vroege lente en de perelaar tegen het venster stond met zijn witte bloesems als een heldere mistvlek in de duisternis. Zonder zich naar hem om te keren zei ze:

- Dan moet ge 't maar zonder mij weten te stellen. Ik word geen boerin.

Het lang weerhouden ongeduld van Jan Kazak brak los. Hij schold nu eens om ze te beledigen en te tergen, vanaf haar thuis bij de voddenman tot aan de notaris. Zij wendde zich om. Zij was koel gebleven onder zijn gemene woorden, haar mooie naakte armen opgeheven in het schikken van het haar voor de nacht. Hij zag de schaduw onder haar oksels en de schaduw in de gleuf tussen haar borsten. En woedend rukte hij het hemd los van de schouder en sloeg met zijn vlakke hand op de bloot getrokken borst, zoals men iemand in 't gezicht slaat.

Zij sprak geen woord, haalde een deken uit de kast en ging de trap af. Onthutst keek hij naar de gesloten deur, gromde en ging op het bed zitten. En toen zijn woede gezakt was aarzelde hij wat hij zou doen. Ze terughalen en zeggen dat het zo niet gemeend was. Hij zat een poosje besluiteloos na te denken, dan

stapte hij het bed in, zei: ‘Verdomme, verdomme’ en sliep in.

Jeannette zat op de ligstoel in het kamertje. Bij het licht van een kaars keek zij naar haar borst waar de rode striemen stonden tegen de tere huid. Nu was onverwachts gekomen wat zij zo lang had overdacht. Zij blies de kaars uit en lichtte het gordijn op. Een zachte lentenacht met de maan die af en toe tussen de wolken stond. Dan stonden de bomen in zuivere lijnen tegen de sombere groene weiden, alles zo rustig, zo ademloos stil.

Zij ging luisteren aan de deur en draaide de sleutel om. En ging zich strekken in de ligstoel en overdacht haar leven. Van toen zij een jong meisje was en haar zinnen wakker waren geworden onder tastende handen in de lompenstal. En over de vreugdige angst die zij had ondergaan op de avond toen zij in de stormende verwachting van haar bloed voor het eerst de man had gekend. Alles overdacht zij, en het was als een langzame opgang naar wat in haar verlangen had gelegen. Het leven was nog maar pas begonnen voor haar en zij voelde zich meester over haar eigen lot. De tijd was zo vlug voorbijgegaan sedert Jan Kazak haar hierbinnen had gebracht. Zij zag een ogenblik vóór zich zijn groot langwerpig gezicht en de haastige, gulzige gebaren van zijn eerste verliefdheid. En zij was tevreden over zichzelf: zoals het nu gekomen was had zij het gewild; door haar was er de herberg gekomen en zij had met koel, verstandig hoofd alles geschikt wat gebeuren moest. Met dit kamertje was het begonnen, met deze diepe ligstoel waarop zij voor de eerste maal van haar leven de champagne had geproefd, die het feestelijk begin was geweest van haar geluk. 't Was haar of het van gisteren was, in haast onwezenlijke nabijheid. En de open, sprakeloze mond van de notaris stond haar voor de ogen toen hij stierf in een laatste grijpen naar haar lichaam.

Zij huiverde. De nachtkou drong door haar dunne hemd. Zij wikkelde zich in de deken en trachtte te slapen. Eerst toen een

vroege haan kraaide, lang vóór de ochtendschemering, sluimerde zij in.

Er zijn weinig mensen die het pad naar mijn huis opkomen die ik niet van verre herken. Meestal mensen uit de kleine of begoede burgerij of renteniers die met een nooit bedaarde nieuwsgierigheid de staat van hun fondsen willen kennen. Een geringe wisseling in de kansen die het geld beheersen is voor hen een gebeurtenis en daar zij hun tijd doorbrengen met aan de dag van morgen te denken komen zij te pas en te onpas spreken over wat er morgen zou kunnen gebeuren.

Ik ken de dame niet die op het huis afkomt. Het schijnt een dame te zijn en toch ook niet. Zij draagt een zware tas zoals een schoonmaakster een emmer draagt. Vlug en sierlijk stapt zij, met overleg, alsof zij bij elke tred bedachtzaam is hoe zij de voeten zal neerzetten.

Maar schoon is zij. Er is iets vreemds aan haar, iets dat u onrustig maakt. Zij zit profijtig vooraan op de stoel en zij kijkt mij onderzoekend en iets wantrouwig aan met levendige bruine ogen die nooit rustig zijn. In de vouwen van haar wijsvinger zijn scherpe, harde kloven zoals bij vrouwen die de veelvuldige arbeid van het huishouden niet ontzien. Zij zit recht en fier op haar stoel en weet dat haar lichaam vol soepele bekoorlijkheid is.

- Mijnheer, zegt ze, ik kom u om raad vragen in geldzaken.

Ik knik dat ik het natuurlijk vind, en dan zegt zij, op stille toon:

- Gij kent mij misschien, ik ben madame Vermeir.

Zij spiedt naar mijn gezicht of dat ook iets te kennen geeft, maar de naam zegt mij niets. Er zijn veel Vermeiren in de gemeente, van alle soorten; ik knik nogmaals om te zeggen dat het mij goed is en dat ik het geloof.

- Ik zou mijn geld willen beleggen dat het een goed percent geeft en toch geen gevaar loopt, zegt zij; een mens moet voor-

zichtig zijn in deze zaken en geld wordt te zuur verdiend om er lichtzinnig mee om te gaan.

Zij spreekt alsof zij ervaring bezit in de zaken des levens.

Ik vraag haar of zij haar man geraadpleegd heeft; geld kan twist brengen in een huisgezin als er geen overeenkomst is hoe 't moet gebruikt worden.

Zij kijkt mij vrank in de ogen. Neen, zij heeft er met haar man niet over gesproken, en zij verlangt dat ik het vertrouwen niet zal weigeren dat zij in mij stelt. Het is haar geld en haar man heeft er niets in te zien. Het is dan ook nodig dat zij voor haar toekomst zorgt.

- Gij kent mijn man misschien niet, vraagt zij.

Ik ken van verre verschillende Vermeiren, maar die bepaalde Vermeir die haar man is kan ik niet thuisbrengen.

Zij glimlacht.

- De meeste mensen in de gemeente hebben een bijnaam, zegt ze, en mijn man is door iedereen gekend als Jan Kazak. Schoon is een bijnaam gewoonlijk niet.

Zij kijkt mij aan alsof zij een hooghartig medelijden voelt met Jan Kazak. Daar zit dus Jeannette die de mensen meer dan één naam hebben gegeven. Er ligt geen schaamte in haar gezicht; zeker van haar stuk zit zij vóór mij met het zelfvertrouwen dat het geld geeft; het geld dat waarschijnlijk in de grote tas zit die zij op haar schoot houdt.

Ja, ik meen mij te herinneren dat ik die naam nog wel gehoord heb.

- De mensen praten veel, antwoordt zij op mijn onuitgesproken gedachten, en kwade tongen generen zich niet waar het de reputatie van een ander geldt. Maar dit geld is eerlijk van mij en niemand heeft er iets aan te zeggen.

Een besliste vrouw die weet wat zij wil. Jong en vinnig, en met een lichaam dat men niet aankijkt zonder te denken aan de strelingen die het heeft ondergaan. Gedempt is de blik uit haar

bruine ogen en men kan raden hoe deze fijne, schoon gelijnde lippen sidderen als zij de mond zoeken van de man. Maar zij spreken nu kalm en zeker de woorden over geld en werkelijkheden van het leven.

Ik zal voor dat geld een belegging zoeken die zij gerust mag aanvaarden.

- En het blijft natuurlijk tussen ons, vraagt zij.

Van onder haar wimpers kijkt zij mij aan, er staat een lokkend licht in haar ogen; het is alsof zij met mij een geheim deelachtig is dat ons nader te zamen heeft gebracht.

En dan noemt zij een bedrag. Dat is welgesteldheid, zoniet rijkdom. De notaris heeft een hoge prijs betaald. Zij kijkt mij nogmaals onderzoekend in 't gezicht. Zij verwacht een teken van verbazing, van de gelukkige verwondering die zij zelf gevoelt als zij de som uitspreekt.

Maar ik antwoord met zakelijke onverschilligheid.

- Ik heb het geld bij, zegt zij met een glimp van hovaardij.

En zij krijgt de bankbiljetten uit de grote tas. Oud, verfrommeld papier dat door de hardgewerkte handen van de landman met eerbied aan mijnheer de notaris overhandigd werd. Zij ziet naar de bankpapieren terwijl ik natel. Er is als de vertedering van een afscheid in haar ogen. Zij ziet mij na terwijl ik het geld wegsluit. Dan zucht zij en kijkt mij aan, glimlachend en zonder woorden.

Zij gaat het pad af, de grote tas aan de hand, met zachtjes wiegende heupen. ‘Madame Vermeir’ zeg ik luidop tot mezelf.

Ik denk aan het geld van Jeannette, aan de vele verkreukelde bankbiljetten die in de veilige kast verborgen liggen. Ik denk aan Hélène en aan de hypoteek op het huis van de notaris. Ik wil niet meehelpen aan het onzedelijk spel van het leven, hoe sceptisch ik ook sta tegenover morele bespiegelingen over het geld dat geen zegen brengt als het niet in de pijnlijke beperkingen van de deugd gewonnen is.

Ik tracht mij Jan Kazak voor te stellen en de vrouw die naast hem leeft.

Jan Kazak had de slaapkamer nu helemaal alleen voor zich. Jeannette kookte en verrichtte de bezigheden van het huishouden, een beetje koeler en zwijgzamer dan vroeger; zij sprak over het leven van de dag met haar man en gedroeg zich met vriendelijke hooghartigheid tegenover de verbruikers in de herberg. Maar 's avonds zei ze: ‘Slaap wel,’ en ging in het kamertje en sliep in de ligstoel.

De eerste dagen voelde Jan Kazak zich als een bekeven hond. ‘Dat zal koelen zonder blazen’, dacht hij; want hij vulde de leemten in zijn verstand aan met een ruim gebruik van spreekwoordelijke wijsheid. Maar Jeannette sprak over niets, zij gaf hem geen aanleiding tot woeste woorden, zette op tijd zijn eten voor. En toen hij zelf zegde dat het nu toch al lang genoeg geduurd had, antwoordde zij dat gedane zaken geen keer hadden en dat zij daar niet meer op terugkwam. ‘Verdomme,’ zei Jan Kazak, ‘een vrouw waar ge niet moogt bij slapen, dat is geen vrouw.’ En Jeannette gaf hem gelijk en vroeg hem waarom hij geen andere zocht.

Jan Kazak was weer de baan opgegaan. Het leven thuis was hem verzuurd en nu het een tijdje geleden was dat hij onder de mensen was gekomen vond hij een nieuw genot in het wederzien van gekende gezichten. Als hij 's avonds thuiskwam vond hij Jeannette koel, maar niet onvriendelijk, zoals een goede kennis. ‘Verdomme,’ dacht hij, op een avond toen hij in zijn bed lag te kijken naar de maan die in de takken van de perelaar zat, verdomme, dat is nu toch geen leven. Hij dacht aan de avonden waarop hij Jeannette in zijn armen had gehouden, en hij dacht aan haar mond en haar vaste borsten. Hij stond op.

- Doe eens open, riep hij, toen hij voelde dat de deur gesloten was.

- Wat is er, antwoordde Jeannette.

Wat is er, vraagt zo'n vrouwmens. Hij kon niets anders zeggen dan dat ze moest open doen. En ze vroeg waarom. Jan Kazak was niet gekomen om te bedelen en deze onnozele vraag maakte hem woedend.

- Ik zeg u dat ge open doet of ik stamp de deur in, riep hij.

- En dan spring ik uit het venster en roep de geburen, riep zij terug.

De geburen roepen omdat iemand bij zijn vrouw wil slapen. ‘Wacht maar, gij...’ hij gromde en ging naar bed. ‘Dat kan zo niet blijven duren’, zei hij.

Jeannette lag bezorgd na te denken. Daar moest een eind aan komen. Zij was niet in deze ligstoel komen slapen uit haat of afkeer tegen Jan Kazak, maar zij wilde het hem gewoon maken zonder haar. ‘Hij moet de smaak afleren’, zoals ze het zei in zichzelf. Zij dacht dat hij wel elders afleiding zou gevonden hebben; voor iemand die op de baan is, is dat zo moeilijk niet. Beiden stonden nu in het onzekere van hen die weten wat ze willen maar niet zien hoe het moet gebeuren. Eens en voorgoed moest zij afspreken. Zij was niet bang voor de praat van de mensen maar wel voor het geweld van Jan Kazak. En hoe het haar ook door het hart ging, zij besloot dat het haar wat geld mocht kosten.

- Luister eens, zei ze, dat kan niet eeuwig blijven duren zoals het nu gaat tussen ons twee. Gij weet genoeg dat het mijn schuld niet is als het gebeurd is, maar ik kan niet leven met een man die mij mishandelt voor 't eerste 't beste dat hem door het hoofd schiet. Ik wil dat in alle vriendschap en voor ons beider bestwil regelen.

Hij stond bedremmeld te luisteren. Zoals zij sprak had zij gelijk, en toch wist hij dat het zó niet was.

- Ik heb gedacht, sprak zij verder, van elk onze kant uit te gaan. Ik weet nog niet hoe dat ik het voor mijzelf zal aan

boord leggen, maar ik ben niet bang voor het werk en zal wel zien dat ik aan de kost kom. En om u te bewijzen dat ik zonder wrok ben tegenover u zal ik u mijn spaarpot afstaan voor dat stuk grond.

Zij scheen ernstig en braaf, een fatsoenlijke vrouw die iets doet wat haar pijnlijk valt maar eerlijk genoeg is om het onvermijdelijke onder ogen te zien. Het was alsof er verdriet was in haar stem.

- Ik heb dat geld stuiver voor stuiver opzij gelegd om wat vooruit te komen in het leven. Maar 't is in uw huis verdiend en ik wil er niet van profiteren. Ik wil eerlijk zijn tegenover u, Jan, het is spijtig dat het allemaal moet gebeuren, maar als men jong is kan men niet voorzien wat er in het leven passeren kan. Meent gij niet dat het zo het beste is voor ons twee.

Jan Kazak dacht niets. Hij stond uit zijn lood geslagen, met zijn grote handen in zijn zakken. Hij kon zich niet voorstellen dat nu alles zou gedaan zijn. En die spaarpot, dat was toch oprecht eerlijk. En ook het stuk land.

- Ja, zei hij peinzend, maar wat zullen de mensen zeggen.

- Laat de mensen zeggen, antwoordde Jeannette, ze hebben zoveel over ons gebabbeld. Er is nog niemand ziek geworden door de praat van de mensen, en als ge eerlijk zijt wordt ge toch niet slecht door een kwatong.

Zij zuchtte alsof het haar zwaar op het hart had gelegen.

- En nu ga ik voor eten zorgen, zei ze.

Ik liet de vrouw van Jan Kazak binnen.

- Dag, madame Vermeir, zei ik beleefd.

Zij gaf mij de hand met een vertrouwelijke druk.

- Zeg maar Jeannette, meneer, zei ze vrolijk.

Zij was opgeruimd en haar ogen schitterden. Zij ging in de zon zitten, een milde morgenzon van de lente. En het licht lag

als een streling over het fijngesneden gezicht met lokkende mond en over de sierlijke gestalte.

- Ik heb iets anders uitgedacht voor mijn geld, zei ze.

Ik luisterde. Het was beter zo; en zij sprak alsof wij oude vrienden waren.

- Ik had gedacht een zaak over te nemen in de stad.

Zij wachtte een ogenblik naar mijn antwoord. Ik knikte alleen maar dat ik het goed vond. Ik twijfelde er niet aan of dit gewiekste, vlugge vrouwmens zou in vele zaken spoedig thuis zijn.

- Zo een zaak die past voor een vrouw alleen. Natuurlijk geen café; ik weet wat een herberg is en vooral in de stad menen ze dat alles toegelaten is als een vrouw alleen in de zaak staat.

Ik begreep het volkomen.

- Maar zoiets als een schone winkel; misschien van sigaren of likeuren, zoiets in 't fijn, of misschien een zaak van artikelen voor heren, in de fijne soort.

Ze legde de nadruk op de fijne kant van de zaak. En ik begreep dat haar voorkeur ging naar een winkel waar vooral mannen - heren, zei ze - de kopers zouden zijn.

- Dat zou een uitstekende zaak zijn voor u, antwoordde ik met overtuiging, er is geen slameur aan en men blijft in ieder geval een dame.

Zij scheen zeer tevreden te zijn over mijn woorden.

- Ik zou het liefst zo gauw mogelijk in orde hebben, zei ze. Alles is nu geregeld met mijn man en ge begrijpt dat het voor ons beiden onaangenaam is onder één dak te blijven als we dan toch feitelijk geen man en vrouw meer zijn.

Zij keek naar de punt van haar schoenen. Kleine, mooigevormde voetjes moest zij hebben, en ik zag haar fijne, mooie welvende enkels. Zij zat daar een ogenblik als een beschaamd meisje in de gepeinzen van een man en een vrouw onder één dak. Toen sloeg zij de ogen op.

Wanneer zou zij daar bericht kunnen over ontvangen? Ja, dat hing natuurlijk af van wat er beschikbaar was, en het was niet mogelijk een vaste dag te bepalen. Maar zodra ik van iets wist zou ik haar schrijven.

Neen, liever niet schrijven. Zo'n brief brengt opschudding en om de praat van de mensen te vermijden had ze liefst dat alles ongemerkt bleef. Eens dat ze weg was kon het haar niet schelen.

- Heel de gemeente is vergeven van de kwatongen, zei ze, en daarom zal ik blij zijn dat ik hier weg ben. Ik zal het antwoord zelf komen halen. Ben ik te vroeg, dan kom ik nog eens terug.

Zij moest niet terugkomen. Het viel mee: niet te duur, goed gelegen en een zaak naar haar wens: artikelen voor heren, en in 't fijn.

Zij was opgetogen toen ik het haar uitlegde. Ik bood haar een kop koffie aan; zij dronk behoedzaam, de kleine vinger uitgestrekt, nam suiker met veel omhaal van beleefdheid. Zij was een dame, de dame van een fijne zaak in artikelen voor heren.

Ik moest naar de stad gaan; de stad betekent Antwerpen voor al wie woont tussen de waterhoek en de landsgrens in het noorden en de weg erheen is de waterweg. Ik zou ze opwachten in de stad en samen zouden wij gaan zien om de zaak af te sluiten.

Zij scheen opgewonden en ongeduldig. Er was iets als een kinderlijke blijdschap in haar die haar lief en uitgelaten maakte. Iets als een uitbundigheid die men delen wil. Ik keek haar aan en zij lachte, een gelukkige lach.

- Ik weet niet wat ik wel zou doen van blijdschap, zei ze.

Ik zweeg; er was als een lichte roes over mij gekomen. Er lopen niet veel vrouwen als deze, met zo'n licht in de ogen; het is mij alsof haar zacht geopende mond op de lippen wacht die haar zullen zoenen en doen vergeten.

En alsof zij wist wat er in mij omgaat stijgt haar borst in een diepe zucht.
- Ik moet gaan, zegt ze, dus tot overmorgen.
Zij houdt mijn hand een ogenblik vast.
En ik leid haar uit en neem afscheid van madame Vermeir.
- Jeannette, zegt ze, anders niet dan Jeannette.
Ik loop heen en weer in mijn kamer, boos op mezelf.
- Jeannette, denk ik, anders niet dan Jeannette.

Alles is in orde. Hoezeer zij ook trachtte een onverschilligheid te bewaren die moet aantonen dat zij in geldzaken niet onervaren is, toch kan Jeannette haar geestdrift niet onderdrukken bij het afsluiten van de zaak.

Opgetogen stapt zij naast mij. Het is alsof zij het leven van de stad inademt. Er zijn mannen die haar nakijken; zij weet het en is gelukkig. In een opwelling van uitgelatenheid neemt zij mijn arm. Ik kijk eens rond; kom, er lopen zoveel vrouwen aan de arm van een man. Ik lach en zie neer in haar donkere, glanzende ogen en zij lacht weer.

Het is nog veel te vroeg voor de terugreis en wij gaan zitten in een ruim, helder café op het Groen Kerkhof.

Zij roept de kellner. 'Ik trakteer', zegt zij, en bestelt een fles champagne.

Neen, een dame is Jeannette nog niet helemaal.

- Het mag er wel af vandaag, zegt zij, het is een grote dag voor mij.

Zij drinkt de eerste teug met de ogen toe, nadat zij mij over de kelk heeft aangekeken. Zij ziet een poos naar het levende vocht dat zich parelend omhoogwerkt. Iets als herinnering komt in haar blik en een poos zit zij stil voor zich uit te staren. En daarna komt weer de opgetogen stemming over haar.

Zij babbelt over de gemeente en de mensen die er wonen alsof zij tot het verleden behoren. Zij heeft reeds afscheid ge-

nomen, het is voorbij. Zij heeft een scherpe vinnige tong en spaart niemand. Ik glimlach om haar stekeligheid waarin de wrok ligt van veel onderdrukte vernedering.

- Wat een geluk dat ik daaruit weg ben, zegt zij, en daarvoor kan ik u niet genoeg danken.

Zij kijkt vlug rondom zich in het café, wij zitten haast alleen in een hoekje.

- Kom, zegt zij, en kust mij vlug en hard op de mond.

- Een is geen, fluistert zij nog. Haar mond drukt de mijne, lang en dringend; het is alsof veel ingetoomde verlangens in haar zoekende mond liggen; het is mij of ik de wilde, gezonde geur van haar lichaam ruik. En haar half geloken ogen staren als naar een verre droom.

Ik doe zachtjes haar hoofd weg.

Zij zucht licht en gelukkig.

- Dat mag toch wel eens zijn, zegt zij, om u te bedanken.

En zij vult de bekers.

Vrijmoedig spreekt zij nu over zichzelf. En ook over Jan Kazak. Met halve, met burgerlijk fatsoenlijke woorden, vertelt zij over hun verhouding. Zij heeft geen misprijzen of wrok tegenover hem. ‘Geen kwade vent,’ zegt zij, ‘maar wij pasten niet bijeen. Ik ben jong getrouwd zonder te weten wat het leven is, en het is nooit te laat om een vergissing te herstellen als ge er allebei mee akkoord zijt’. Er is een schelmse vreugd in haar wanneer zij over de spaarpot spreekt waarnaar Jan Kazak gezocht heeft. Verder vertelt zij niet over die spaarpot.

Dan spreekt zij over mij, - en hoe het komt dat ik niet getrouwd ben, hoewel zij mij geen ongelijk kan geven. ‘Het is niet nodig te trouwen om gelukkig te zijn’, meent zij.

Ik antwoord niet. Ik weet het niet. Ik ken het geluk niet dat in kinderen kan liggen en in de aanwezigheid van een vrouw die in liefde, verlangen en leed in uw leven is gegroeid.

- Het is nog tijd, zegt zij vergoelijkend.

Ik haal de schouders op.

Zij denkt weer aan haar zaak en hoopt dat de klanten niet zullen verlopen.

Zij zal haar best doen, - ik geloof ze.

- Nu zou ik nog iemand moeten hebben die mij een mondje Frans leert, zegt ze vragend.

Een ogenblik ben ik bekoord door dat mondje Frans. Eén ogenblik maar.

Dan zeg ik dat wie in Antwerpen geen Vlaams kent maar niet in Antwerpen moet wonen. Trouwens, om harentwil zullen ze wel hun best doen.

- Denkt gij, vraagt ze.

't Is tijd om te gaan. Zij wil absoluut betalen. ‘Ik trakteer’, zegt zij. Onder het oog van de kellner ga ik genegeerd buiten.

De wijde, suizende adem van de Schelde omvat mij. Onder de late zonneschijn liggen de oevers in de schaduw van de bomen en overal zijn de groene dijken. De lente heeft het eerste groen in de kruinen gebracht die rustig in de hoven staan voor Temse. In het gewoel van het water drijft het warrelende zand uit de wandelende zandbanken, en het riet staat recht en trots in de machtige slijkplassen. En als wij de Durme instomen wordt het stiller in het enger geworden water dat donker in de schaduw ligt. Wij varen voorbij de notelaar van het veerhuis; met de ogen beschut tegen de zon staart Theofiel, de veerman, ons na. De jaren hebben zijn sterke gestalte niet gebukt. En aan de overzijde ligt het paradijs van mijn kinderjaren, de wijde grachten en het lis, de diepe waterputten waar weldra de vreemde, bleke bloemen zullen openliggen op de donkere blaren. En de hoven achter de sloten in de wilde geur van hun vochtige aarde wachtend tot de mannen komen die de mispels plukken. Daarna wordt het weer stil en de herfst rukt aan.

X

Mijnheer Urbain was de zoon van mijnheer Albert. Hij had van zijn vader het papperig gezicht met flauwe ogen en het spichtige, bleekblonde haar. Het scheen echter dat hij het onrustige bloed van zijn vader niet geërfd had. Hij had zich nooit aangetrokken gevoeld tot de meisjes van de fabriek waaronder mijnheer Albert met onverflauwde begeerte had gegrabbeld; het was alsof deze felle vrouwenjager aan zijn zoon alleen de handigheid van de fabrieksbaas en niets van de jachtige zucht van zijn zinnen had overgemaakt.

Mijnheer Urbain had de gewone ontwikkeling gekregen van de meeste fabrikantenzonen: pensionaat zonder meer. Daar verbeterden zij hun kennis van het Frans dat bij grove brokken de taal van de huiskring afwisselde en kwamen daarna in de leerschool van de fabriek. Als hij tot de jaren gekomen was waarop het normaal wordt geoordeeld dat men trouwt, had hij de hand gevraagd van Alice, de dochter van mijnheer François. Hij vestigde de traditie dat de fabriek trouwde met de fabriek.

Alice van mijnheer François was getrouwd met mijnheer Urbain zonder morren hoewel zij even graag met een ander zou zijn gehuwd. Hoewel haar vader zich verdediger noemde van de liberale principes was zij, onder de hoede van haar moeder, opgebracht in dat soort vroomheid dat wat anders is dan godsdienstigheid, en weinig aan God denkt maar zich koestert aan

de devotie voor een lievelingsheilige. In het pensionaat, dat als een broeikas was waar de zielen in de artificiële lucht der kantieken en modieuze geplogenheden de zin van een eerlijk en gezond geloof ontgroeiden, had zij een vriendin gevonden, Irène, en was er een tijdlang verliefd op geweest, veel verliefder dan zij ooit op mijnheer Urbain zou zijn.

Het was een huwelijk geweest waarover nog lang werd nagepraat. Mijnheer François had de plechtigheid met luister en glans omgeven en men sprak van een banket zoals niemand van de genodigden er ooit een had bijgewoond. Speciaal uit Brussel was alles gekomen met een stel vakmannen die er heel wat voornamer uitzagen dan de gasten zelf. Mijnheer Albert liep drie dagen nadien nog met water in zijn ogen. En er werd een groot huis bewoond door een nieuw gezin van fabrikanten.

Zij hielden gematigd van elkaar en daar zij hun verwachtingen niet te hoog hadden gesteld was geen van beiden ontgoocheld. En na twee jaar was mijnheer Urbain wat naar de struise kant gekomen; zijn gezicht ging naar het kwabberige toe en misschien daardoor was het dat zijn dun haar hem kaler deed schijnen dan hij was. Alice ook had meer omvang gekregen en begon er meer vrouw uit te zien. Op de weegschaal der geestelijke en fysieke waarden zouden zij ongeveer een gelijk gewicht hebben aangeduid. Zij besteedde haar zorg aan huis en echtgenoot, zodat beide er zeer verzorgd voorkwamen.

Zij nam dus de kleren onder handen die mijnheer Urbain de vorige dag gedragen had toen hij voor zaken naar Antwerpen was geweest. Zij borstelde en ledigde de zakken, niet uit nieuwsgierigheid maar omdat het zo hoort. En zij vond een kouseband. Een roze zijden kouseband. Zij legde hem op het nachttafeltje naast het bed en hing de kleren in de kast. Zij dacht na over die kouseband.

Toen zij 's avonds alleen zaten en mijnheer Urbain een sigaar rookte en zijn dagblad las, vroeg zij hoe er een kouseband in

zijn zak was gekomen. Hij werd rood tot onder zijn bleke, dunne haar:

- Een kouseband, stotterde hij, welke kouseband?

Ja, dat was het juist wat Alice wou weten. En mijnheer Urbain wist het ook niet. Misschien had iemand van het gezelschap hem die gisteren in zijn zak gestopt toen zij in Antwerpen een glas dronken. Dat zou niet de eerste maal zijn dat ze zulke domme grapjes uithaalden.

Al sprekende was hij rustiger geworden.

- Als ik weet wie mij dat gelapt heeft zal hij weten hoe laat het is, zei hij; dat is wel niets in zijn eigen maar zo iets doet ge niet bij een getrouwd man.

Hij zag de kouseband op de nachttafel liggen. Hij deed denken aan de mooie aanloop van de dij, vlak boven de knie.

- Is het dat, vroeg hij.

Hij stak hem in zijn zak. Hij zou er een ander mee trakteren; hij kon zo halvelings vermoeden van wie de grap kwam en zou hem met dezelfde munt betalen.

Hij nam hem 's anderendaags mee naar de fabriek, en na hem bekeken te hebben en de verstorven parfum te hebben besnuffeld van de zacht-gefronste zijde, borg hij hem weg in een lade van zijn bureau. En soms trok hij de lade open en betastte de kouseband.

Alice was niet achterdochtig. Zij had nooit gehoord dat haar man de manieren had van zijn vader en zij was niet verliefd genoeg om jaloersheid uit een vaag wantrouwen te halen. Maar toch dacht zij erover na. Was het nu nog een zakdoek geweest, maar een kouseband. Dat geeft al dadelijk de voorstelling van een heleboel dingen waarbij ge dan nog heel wat kunt bij dromen. Ten slotte vond zij dat het een gemene grap was die haar echter niet zozeer verwonderde daar zij de fabrikanten kende. Zoiets lag in de aard van hun geestigheid.

Zij vroeg dan ook, toen hij de volgende maal van Antwerpen terugkwam, of hij de kouseband was kwijtgeraakt.

- O ja, antwoordde hij, ik was het helemaal vergeten. Alles wel overwogen kan ik maar niet uitmaken wie het gedaan heeft. Ik heb dat ding dan ook maar weggesmeten.

Daarmee was de kouseband van de baan. Hij lag veilig in de lade van mijnheer Urbain. In onbespiede ogenblikken nam die een klein sleuteltje van zijn sleutelbos en lei het zacht, zijden ding op zijn hand. En in zijn stoel gezeten zag hij de kouseband, rond en gespannen, boven een fijne, ronde knie die week schemerde door de zwarte zijde van de kous.

Er is een brief van Jeannette gekomen. Ik wist niet dat ze schrijven kon; het is in ieder geval iets dat boven haar afkomst staat. En haast geen fouten. Ze zou mij graag spreken en verwacht mijn bezoek; het was een belofte geweest die ik nooit gehouden had. En zij moet mij spreken over zaken. Getekend: Jeanne.

Ik zie niet op tegen dat bezoek. De herinnering aan het uurtje dat wij samen hebben doorgebracht is mij levendig bijgebleven en ik ben benieuwd om te zien welke veranderingen de maanden verblijf in de stad aan dat handige vrouwmens hebben doen ondergaan en of haar zaak in herenartikelen aan haar verwachtingen heeft beantwoord. De zaak is gesloten tussen twaalf en twee, schrijft zij; als ik tweemaal bel dan weet zij dat ik het ben. Daar is iets afgesprokens in, dat niet schijnt als de inleiding tot een zakelijk onderhoud.

Het is een flink huis, netjes onderhouden en het uitstalraam mag er zijn. Bijdehands is zij zonder twijfel. En de bel heeft nauwelijks tweemaal geklonken of Jeannette staat in de deur die zij onmiddellijk daarna weer in het slot draait.

- Dag Jeannette, zeg ik.

- Jeanne, verbetert zij.

- Jeanneken, hervat ik.

Zij lacht en drukt mij de hand. Haar hand is zacht en glad geworden en heeft alle herinneringen verloren aan het huishoudelijk werk van Jan Kazak.

- Dat is nog beter, zegt zij, zo hoor ik het gaarne.

Wij zitten in een brede diepe kanapee, haast een bed. En ik zie ze aan: ze is iets ronder geworden maar de scherpe, edele lijn van haar gezicht is dezelfde gebleven, het schone gezicht met de donkere ogen die vol diepe glanzen staan.

Zij gaat mijn keurende blik na.

- Wel, vraagt zij.

Ik doe alsof ik niet versta dat zij naar een lovend woord en een komplimentje wacht. En ik zeg, naast mijn gedachten weg, dat zij hier zeer gezellig woont en vraag hoe zij het stelt in de zaak.

Het gaat zeer goed, beter dan zij ooit verwacht had, maar zij heeft ook geen moeite gespaard. Als zij zich iets in het hoofd heeft gezet dan drijft zij dat door. Dat weet ik; met zo'n vrouw kan een halfbakken politieker minister worden.

Zij gaat naar een buffetkast en brengt een tafeltje bij. Het is zeer zuivere, geurige cognac die zij inschenkt. En als wij op elkaars gezondheid hebben gedronken en zij mij van boven haar glas schalks heeft aangestaard, zeg ik haar:

- Gij zijt er ook niet op verslecht sedert ik u de laatste keer gezien heb.

Zij overkijkt zich glimlachend.

- Willen wij eerst over zaken spreken, vraagt zij, daarna kunnen wij over alles wat praten; gij hebt toch tijd en ik ook.

Zij heeft een flink bedrag te beleggen. Er is een wantrouwig verlangen in mij om met haar over geldzaken in betrekking te komen. Zij vertelt erover met een vanzelfsprekendheid alsof zij in haar leven niets anders had gedaan. De kokette vrouw zwijgt; zij spreekt met kort, zakelijk gebaar over geld en cijfers; luistert

aandachtig, wil er alles van weten; is akkoord. Hier en daar hoor ik Antwerpse klanken in haar taal; zij lijken vreemd en aarzelend in de brede trage gewesttaal die de onze is. En van tijd tot tijd gebruikt zij een Frans woord dat zij schijnt te verstaan.

Dan schenkt zij de glaasjes vol als besluit van het gesprek.

En nu de geldkwestie van de baan is, zwijgen wij een poos, en wachten.

Zij vraagt niet naar nieuws uit het dorp; misschien weet zij het beter dan ik, misschien heeft zij er geen de minste belangstelling voor.

- Waarschijnlijk zit ik hier niet zo lang meer.

Ik zie haar verwonderd aan.

- Ik kan u daar nog niet veel meer over zeggen, antwoordt zij op mijn vragende blik, maar als ik mij kan verbeteren zou ik ongelijk hebben het niet te doen.

Dat begrijp ik; de gedachten van Jeannette waren steeds erop gericht haar lot te verbeteren en geen mens kan voorspellen waar dat zal eindigen. Zij heeft een overlegde hardnekkigheid in haar ambitie, die weinig rust kent.

- Daar zit een man achter, tracht ik uit te horen.

Zij glimlacht geheimzinnig.

- Niet te nieuwsgierig zijn.

Nu, zoveel is er mij aan de lotsverbetering van Jeannette en haar hartsgeheimen niet gelegen. Maar zij is één van die vrouwen waarmee uw geest zich bezighoudt eenmaal dat gij een kijkje in hun leven hebt genomen. Ik weet ook dat, als er een man in het spel is, die niet in de weg zal staan van Jeannettes opgang in het wisselend spel van het leven.

- Een mens heeft niet altijd de reputatie die hij verdient, zegt zij. De ernstige zucht waarmee zij haar woorden besluit overtuigt mij niet. Zij kijkt mij aan om mijn geloof of ongeloof aan haar woord op mijn gezicht te lezen. Ik kijk zo neutraal

mogelijk in de heerlijke fluwelen ogen die zij op mij richt.

- Ik zou willen dat ge mij gelooft, zegt zij; ik hecht geen belang aan wat de mensen over mij denken en in de tijd toen ze in het dorp over mij babbelden heb ik mij daar nooit een ogenblik ongelukkig door gevoeld. Maar er zijn toch enige mensen bij wie ik niet gaarne doorga voor wat ik niet ben.

Ik verwacht een proklamatie van deugdzaamheid. Ik kan niet uitleggen waarom, maar toch heb ik liever dat de vrouw die naast mij zit niet de Jeannette is waarvan de wilde verhalen nog zo lang niet geleden de schaduw van vele zonden hebben opgeroepen.

- Och, zeg ik, ik geloof zo weinig van het kwaad dat de mensen over elkaar vertellen, en ik kan wel wat door de vingers zien.

Zij lacht. Zij heeft iets voornaams als zij lacht. De stad heeft haar verfijnd in verbazend korte tijd. Ik zeg haar dat zij in haar voordeel is veranderd. Ik zie haar aan: zij is bevallig gekleed en haar manieren zijn als haar kleren. En zij kent zichzelf. Zij schijnt verblijd over mijn voorzichtige woorden van lof.

- Vindt gij, vraagt zij; dat doet mij meer plezier dan gij kunt denken.

En wij drinken van de cognac die geurt in de glazen. Zij staat op en neemt een plat kistje sigaren uit de lade: fijne blonde sigaren. Die zijn niet alleen voor mij bestemd. Er komt een vertrouwelijke stemming over ons met de rook van de sigaar en het genot van de drank. Zo iets alsof wij elkaar reeds lang kennen.

Ook de stilte tussen ons is vertrouwelijk. Wij zwijgen niet als mensen die elkaar niets te zeggen hebben, maar als zij die in elkaars stilzwijgende aanwezigheid een lief gezelschap vinden.

- Weet gij nog, vraagt zij, toen ik de eerste maal bij u

kwam? Het schijnt mij al zo lang geleden en het is mij of er sedertdien zoveel veranderd is in mijn leven.

Ja, dat weet ik nog zeer goed. Alsof men die onverwachte verschijning van zo'n vrouw met een tas vol bankbiljetten gemakkelijk vergeten kon.

- Ik heb het zeer moeilijk gehad, gaat zij verder, iemand die niet getrouwd is, verstaat dat zo niet.

Ik ben niet getrouwd geweest en toch begrijp ik haar. Als ik haar naga zoals zij naast mij zit kan ik mij voorstellen dat zij het niet naar wens had aan de zijde van Jan Kazak. En ik kan mij niet voorstellen dat zij ooit opgekweekt werd in het huis van de lompenman.

- En daarom, zegt zij, heb ik liever de mensen te laten praten en te doen wat mij belieft.

Daar ik voel dat zij op het hellend vlak is, waar een gesprek over zichzelf gemakkelijk overslaat naar de biecht, vraag ik haar of zij verliefd is.

Zij kijkt mij aan, vol en lang, met de diep-glanzende ogen.

- Zoudt ge 't graag weten, vraagt zij.

Zo dodelijk nieuwsgierig ben ik daar eigenlijk niet naar; ik vroeg het maar uit belangstelling, zeg ik, en omdat het toch natuurlijk is bij een mooie, jonge vrouw.

- Wat ik van zins ben heeft niets te maken met verliefdheid, zegt ze, 't is alleen maar een verbetering in mijn toestand. En ik zal u rechtuit zeggen dat ik verliefd ben geweest op iemand die er niets van scheen te weten.

En zij sprak zeer kalm en met kennis van zaken over de liefde en wat ermee gemoeid is. Als ik haar wil geloven heeft dat een zeer kleine rol in haar leven gespeeld.

- Ik spreek over het genot dat een vrouw soms heeft en over die ogenblikken dat gij u eens laat gaan omdat het in de natuur van de mens ligt. Maar ik heb nog geen man gekend waarmee ik heel mijn leven zou willen slijten. Als ge elkaar

van tijd tot tijd ziet, hebt ge geen gelegenheid om het spoedig beu te worden. Maar van 's morgens tot 's avonds en van 's avonds tot 's morgens, dan moet het uitgekozen zijn om te blijven duren.

Zij heeft principes, Jeannette, en zij leeft ernaar.

- Het kan wel zijn, zegt ze, dat ge zo iemand ontmoet waar ge uw hele leven zoudt willen bijwonen. Hebt gij nooit zo iemand gekend?

Ik vind het minder interessant dat zij de belangstelling van haar zelf op mij overbrengt. En haar vraag doet mij schouwen in mijzelf. Ik denk aan Fientje, zolang is het geleden dat het uit de werkelijkheid is getreden en toch zie ik nog soms voor mij die jonge rosse vrouw die zo hartstochtelijk goed is geweest voor mij, en Hélène waarvan alleen het droombeeld in mij heeft geleefd met de zachte weemoed die geen pijn doet, de weemoed van het onvervulde.

Ik haal de schouders op.

- Een man is in die zaken zo openhartig niet als een vrouw, zegt zij. Zij kijkt peinzend naar haar hand die een knie omvat. Een smalle hand met lange, zuivere vingers; een ring met een schitterende steen veredelt die. Zij ziet hoe mijn ogen erop gevestigd zijn.

- Een cadeau, lacht zij.

- Allemaal zonder liefde, vraag ik.

Als de woorden uit mijn mond zijn weet ik dat zij brutaal hebben geklonken; zij kijkt verstoord op.

- Ach, gij! zegt ze.

Zij staat recht en gaat voor een spiegel heur haar schikken. Ik haal mijn horloge uit, en zet een gezicht alsof ik reeds lang over mijn tijd ben. Zij ziet het en komt naar mij toe:

- Blijf nog wat, zegt ze, verveel ik u?

Zo'n vragen zijn altijd pijnlijk omdat er een geestdriftige

ontkenning op verwacht wordt. Ik voel mij echter bedremmeld en antwoord zwakjes iets van 'Absoluut niet'.

- Drink nog eens uit, zegt zij.

Zij zit weer naast mij.

Ik heb nog nooit bittere woorden uit haar mond gehoord; ik heb gedacht dat de bitterheid van het leven nooit tot haar gemoed was doorgedrongen omdat de mensen voor haar niet hadden meegeteld. Het is mij nu alsof veel teruggedrongen ontgoochelingen in haar naar boven zijn geweld.

Er is iets als haat in haar stem als zij spreekt over haar thuis. Het is alsof de dame die nu Jeanne heet pas thans goed beseft in welke stal zij werd opgebracht. Zij zegt mij dat alles alsof er niets tussen ons lag, alsof ons beider ziel steeds zonder één verholen plooi voor elkaar is geweest. Het is mij alsof ik haar slanke meisjesgestalte zie onder het gejank en gevloek van de felle kinderverwekker, de lompenman, haar vader. En de eerste brand van haar zinnen in de troebele eenzaamheid van de stal. Het is alsof zij over iemand anders spreekt; zij zegt het eenvoudig zonder schaamte, als het natuurlijke en onvermijdelijke waarvan niets weg te nemen is.

En zij zegt mij alles, over Jan Kazak en de notaris; dat alles schijnt niet veel gewogen te hebben in haar leven. Het is maar daarna, nu zij haar eigen leven heeft, dat zij schikken kan naar eigen goeddunken, dat zij tot het besef schijnt gekomen van wat haar ontbreekt. Zij wil zich nu voorgoed vestigen, zegt zij; en eens tot daar gekomen - zij zal nog niet te oud zijn - zal haar leven zijn beslissing krijgen.

Zij heeft over alles wat gebeurd is met ontstellende openhartigheid gesproken; het is mij of haar leven voor mij ligt zo helder en vlak als de Durmevallei in de zon, en zij heeft het zó gezegd dat het aannemelijk schijnt. Maar over wat zij zinnens is blijft zij geheimzinnig.

- Is het misschien trouwen, vraag ik.

Zij schudt het hoofd. Zij kijkt weemoedig voor zich uit.

- Waarom hebt gij zolang gewacht om mij te komen bezoeken, vraagt zij.

Ik wist niet dat het reeds zo lang geleden was dat ik haar had gezien. De tijd loopt als water door de vingers.

- Zult gij nog zo lang wachten, vraagt zij.

Daar kan iemand niet anders dan ontkennend op antwoorden. Ik zeg 'neen' en in die neen ligt iets dat buiten mijn wil om uit een diep en gevreesd verlangen is gekomen. Ge kunt niet ontsnappen aan de bekoring van die vrouw en hoewel ik geleerd heb dat een mens de bekoring moet vluchten, weet ik hoe goed het soms is bekoord te worden.

Ik voel mij loom in die diepe kanapee naast die vrouw die herinnert aan alles wat de lusten van een man kan opwekken. Het is of de wilde geur van haar lichaam mij omgeeft. En zonder dat ik het weet ligt mijn arm om haar schouders. Mijn vingers voelen door het dunne kleed de zachte warmte van haar arm; zij legt haar hoofd op mijn schouder: er is iets kinderlijk in dat gebaar, iets als een zoeken naar genegenheid en steun.

Wij zitten een wijle dicht bij elkaar, dan heft zij de ogen naar mij op en glimlacht. Ik zie neer op haar fijn gesneden gezicht met de strelende, sprekende ogen; in de smalle opening van haar kleed schemert de huid. En zij heft de lippen naar mij toe.

- Weet gij dat nu nog maar, fluistert zij.

En zij kust mij met zoekende, dringende mond. Zij laat mij los en kijkt mij aan; er is een floers van dronkenschap over haar blik. Ik buig mij over haar en kus haar keel waar de slag van het bloed gaat. Het klopt luid tegen mijn lippen, met onstuimige vlugge slag.

En dan denk ik aan de notaris en zie zijn rood belopen gezicht met de stijve snor over haar gebogen. Ik laat haar zachtjes los. Dan opent zij de ogen en glimlacht.

Wij staan voor de deur en alvorens de sleutel om te draaien ziet zij mij aan; en wij kussen elkaar.
- Ach, gij! zucht zij verwijtend en ontsluit de deur.

Het huwelijk met Alice had voor mijnheer Urbain niet het paradijs geopend van de opperste geneugten, maar het had de verlangende nieuwsgierigheid van zijn zinnen gewekt. En nu brandde in hem het hardnekkige vuur der begeerte.

De kouseband was niet het aandenken van een triomfantelijk uur. Het was om zo te zeggen het grensteken geweest van zijn naar verovering grijpende hand. En in zijn ogenblikken van eenzaamheid had hij het scherpe besef van het onvolledige.

Iedere week, als hij naar Antwerpen ging, steigerde zijn verlangen op, onbevredigd en opgejaagd door het vele dat hij zich had voorgesteld en het weinige dat hij kon bereiken. En zijn humeur thuis werd gemelijk; hij was kort in zijn woorden en het gelijkmatig gebabbel van Alice wekte hem niet op uit zijn verstrooidheid.

Maar het dorp ziet nauw toe. Het duurde niet lang of er werd gefluisterd dat mijnheer Urbain van zijn zakenreizen naar de stad profiteerde om bij Jeannette te gaan zitten. En de notaris werd opnieuw voor korte tijd levendig onder de tong van vele mannen en vrouwen die het zondige met ijver naproefden. Toen mijnheer Albert ervan hoorde, haalde hij de schouders op. Hij had steeds gedacht dat die jongen toch eens moest beginnen wat hem onvermijdelijk scheen. Het gebeurde nu ver van huis en de keuze kon slechter zijn, de notaris was in zijn tijd een fijnproever geweest. Bij een verre zinspeling in 'De Kroon' hoorden ze spoedig dat hij op de hoogte was; er werd dan ook verder over gezwegen: hoe grof het er ook soms toeging, toch toonden zij zich bescheiden waar het avonturen gold van hun kaste.

Langs vele kronkelingen bereikte de tijding ook Alice toen het voor iedereen in het dorp reeds oud vuil was geworden. En

alvorens er met haar man over te spreken ging zij bij haar moeder die haar een lange uiteenzetting hield over al de onwaarheden die in de laatste maanden waren uitgestrooid en haar behendig uitvroeg over een eventuele verzwakking in de huwelijksgeplogenheden van mijnheer Urbain. Waarna zij geruststellend beweerde dat het pure kwaadsprekerij was; en toen zij vernam dat mijnheer Urbain in de laatste tijd tamelijk kort in zijn woorden was geweest vond zij dat een verheugend teken: mannen die iets mispikkelen zijn gewoonlijk vriendelijker, zegt zij, om hun valsheid te bedekken.

Half getroost ging Alice naar huis. Maar toen ze alleen zat en haar gepeinzen liet gaan, drukte zij haar zakdoekje tegen de ogen en voelde zich ongelukkig. En toen zij zich de kouseband herinnerde, rees voor haar ogen heel een zondig bedrijf.

Het was de eerste maal dat er harde woorden vielen in het huis van mijnheer Urbain. Hun verhouding kende niet de diepte van de hartstocht waaruit de storm komt en bestond vooral uit verdraagzaamheid. Er was geen geluk of verdriet bij gemoeid; en zij leidden een behaaglijk leven zonder de lasten en moeilijkheden die men maar samen dragen kan, zonder opstandigheid tegenover elkaar, als beider leven tot vaste eenheid is gegroeid. Mijnheer Urbain vond zich op onrechtvaardige wijze beledigd; het was kwetsend voor hem, want zijn verliefde voornemens waren niet meer verder verwezenlijkt dan door die kouseband. Hij voelde zich verongelijkt en de woede der gekwetste onschuld kwam over hem.

In een fabriek kan men vloeken. Mijnheer Albert had er steeds een ruim gebruik van gemaakt tegenover mannen, vrouwen en kinderen. En mijnheer Urbain toonde nu dat hij de zoon was van mijnheer Albert. De verschrikte oren van Alice vernamen de krachtwoorden die op de fabriek als argumenten werden gebruikt; zij keek met angstige verontwaardiging naar een man die zij nooit had gekend: rood in 't gezicht, rood tot onder het dunne

haar en met ogen waaruit alle fletsheid was verdwenen. En niettegenstaande de wijsheid van haar moeder over de uiterlijke kentekens van trouw of ongetrouwheid bij de man, kreeg zij de overtuiging dat het werkelijk was gebeurd.

Zij was niet zozeer getroffen in haar liefde dan in haar besef van het eigendomsrecht. En het moeilijkst van al kon zij zich verzoenen met de gedachte dat een vrouw als Jeannette de voorrang op haar had gekregen. Zij herinnerde zich de tijd toen de notaris zich met haar in opspraak had gebracht en hoe de vrouwen dan met kleinerend medelijden over de vrouw van de notaris hadden gesproken. Dat was een vernedering die haar onuitstaanbaar was.

Zij dacht aan vele dingen; zij wilde de tussenkomst inroepen van haar vader, van mijnheer Albert, van de pastoor. Zij wilde weg, terug naar huis. Mijnheer Albert krabde achter zijn oren. Hij kon niet begrijpen dat de vrouwen over zo iets zo'n drukte kunnen maken. ‘Ja, zei hij, maar ge moet ook niet alles geloven, ma fille; ik zal er in ieder geval eens met Urbain over spreken’. Maar hij zweeg erover met zijn zoon; in de grond dacht hij dat Jeannette toch de moeite waard was.

Zo bleef het aanslepen. Mijnheer Urbain ging naar Antwerpen zoals voorheen en bij hem thuis heerste er beleefde koelheid.

Toen ging Alice troost zoeken bij haar vriendin Irène. Sedert haar huwelijk had zij weinig betrekking meer gehad met haar; in het pensionaat was tussen beiden deze troebele vriendschap geweest die als een verliefdheid jonge meisjes samenbrengt in een atmosfeer van ontluikende zinnelijkheid. Irène was mooier en lichter van aard dan Alice die traag van denken was en een figuurtje had waaraan een man geen bekoorlijkheid kon ontdekken. Irène was getrouwd met een fabrikant in breigoederen en woonde te Sint-Niklaas.

‘Chérie’ zat bij ‘chérie’ in een kanapee met een tafeltje vóór zich waarop hun glaasje likeur stond. Het was er duf en

vrouwelijk in de kamer waar de zucht naar bibelots poppenkraamachtig aandeed. Alice keek bezorgd voor zich uit: zij overdacht hoe zij moest beginnen.

Een vrouw kent de kunst der omwegen. En Irène begreep dadelijk wat er uit de haak was. Toen Alice haar zakdoekje te voorschijn haalde legde zij een arm om haar schouder.

- Het is de moeite niet waard daarom te wenen, chérie, suste zij.

Als een kind leunde Alice tegen de borst van de blonde, weelderige vrouw.

- Gij zijt nog een kind, Alice, zei Irène, het wordt tijd dat gij een vrouw wordt.

De vrouw van mijnheer Urbain voelde zich gekrenkt. Zij was toch reeds twee jaar getrouwd, en bestuurde een huishouden. Daar was zij in den beginne zeer trots op geweest.

- En dan nog met zo'n vrouwmens, zei ze.

Irène glimlachte. Zij was een paar jaren ouder dan haar vriendin, maar het leven had haar meer geleerd in de gulzigheid van haar natuur dan Alice ooit zou weten.

- Och, zei ze, daar kunt ge niet over redeneren. Verliefdheid is onverwacht en ge moet het waarom niet trachten te zoeken.

Alice schudde het hoofd. Haar traag en gelaten temperament had zijn bevrediging gevonden en zij begreep niet dat het anders kon zijn.

- Er zijn bijna geen mannen of zij doen wat Urbain doet, troostte Irène.

Deze primitieve troost waarbij het ongeluk van een ander wordt ingeroepen om de eigen miserie te verzachten, vond ingang bij Alice. Zij leefde bij vergelijkingen en mat haar geluk naar de verhouding met andermans geluk; haar rijkdom naar de rijkdom van haar vriendinnen. En toen zij vernam dat haar ongeluk behoorde tot de levenssfeer van de mensen van haar stand, vond zij het beter aanvaardbaar.

Zij dronken een likeurtje. ‘Dat is goed’, zei ze.

Irène gaf haar ‘chérie’ een deeltje van haar ervaringen te kennen. Dat nijpt een beetje in 't begin, zei ze, omdat men denkt dat het aan u niet zal voorvallen en omdat ge verrast zijt als ge hoort op welke vrouw uw man verliefd is geworden. Maar dat blijft niet duren en het beste middel om het te vergeten is hetzelfde te doen.

Alice keek verbaasd naar haar blonde, mollige vriendin.

Irène knikte glimlachend.

- Waarom niet, vroeg zij, en dan heeft de man toch niets te reklameren.

Zij kreeg nu in de ogen van Alice een nieuwe belangstelling, en zij antwoordde met een tevreden glimlach op haar nieuwsgierigheid. Heel die deftige burgerij, vroom en huiselijk, stond nu voor de verbaasde ogen van Alice zoals Irène ze kende. Hun praktisch geloof hield stil bij hun eigen levensvoldaanheid. Alle betrekkingen in dat wereldje hingen aaneen met hypokrisie: hun huisgezin, hun vriendschap, hun liefde. Zij gingen naast elkaars zonden met de schijn van onwetendheid, en over alles lag de mantel van hun burgerlijk fatsoen. En zij waren tevreden.

Dat was ook de wereld van Alice, kleiner en brutaler, maar levend volgens dezelfde wetten van zinnelijk egoïsme, met dezelfde schijn en dezelfde onoprechtheid. Zij zag hoe Irène zich daarin thuis gevoelde en werd verward in die oproeping van onbedwongen lust.

Irène koesterde zich aan het genot van haar eigen woorden. Zij zaten beiden in de broeierige warmte van hun gedachten en waren ontrouw en verdriet vergeten in de verbeeldingen van hun eigen genietingen.

Irène drukte Alice zachtjes tegen zich aan:

- Geen verdriet maken, chérie, zegde zij, geen man in de wereld is het waard dat een vrouw om hem treurt. Wij zijn jong en moeten van het leven nemen wat wij krijgen kunnen.

Alice keek haar getroost aan. Zij had Irène steeds bewonderd in het pensionaat waar zij de stoutmoedigste en de vrankste was; sedertdien was zij mooier geworden, voller van vormen en met een andere, diepere glans in de ogen; zij had gedronken aan de bron van het leven der zinnen.

- Gij zijt mooi, Irène, zei ze, veel mooier dan ik.

En zij nestelde zich in de armen van haar vriendin en voelde hoe haar borst ademde onder haar wang en zij kuste ze zoals in de tijd toen zij in meisjes-verliefdheid elkaar verscholen ontmoetten.

Zij dronken likeurtjes die kleefden aan het verhemelte en een nevel legden over hun gedachten. En Alice luisterde naar de woorden en de lach van Irène die sprak uit de hartstocht van haar verlangen.

Het duurde nog een hele tijd vooraleer Alice de gelijkmoedigheid van geest kon vinden die Irène haar had aangeraden. Telkens als zij zich onvast voelde worden ging zij tot bij haar vriendin en het was haar of de vertrouwelijke uren die zij, dicht bij elkaar gezeten, doorbrachten bij het drinken van hun geparfumeerde likeurtjes haar een vergoeding waren voor wat zij verloren had.

Zij had, onder de druk van Irènes woorden, rondschouw gehouden van al de mannen die haar hadden kunnen troosten, maar haar onverschillig en slaperig gemoed had ze één voor één afgewezen. Zij voelde de behoefte niet om aan een van hen te laten blijken dat hij zou welkom zijn en geen van hen nam zelf de moeite om haar duidelijk te maken dat er buiten mijnheer Urbain nog iemand was die haar de attenties van een man waard bevond.

Zij vond haar troost en genoegen bij Irène; zij kon verliefd zitten staren naar de mooie, jonge vrouw die zij bewonderde en toen zij haar gevoel wilde uitspreken zei ze: 'Ik geloof dat ik u

liever zie dan mijn man'. Irène had haar aangekeken met een verraste glimlach.

- Is het waar, vroeg zij.

En zij trok het hoofd van Alice aan haar borst.

Zo was het rustig geworden in het huis van mijnheer Urbain. Zij leefden thans vriendschappelijk naast elkaar. In de vele uren dat zij alleen zat, droomde Alice in de lichte roes van de likeurtjes waaraan zij zich gewoon had gemaakt en koesterde zich in haar gedachten. Soms overviel haar een vlaag van vroomheid en zij nam het groot kerkboek dat zij in het pensionaat had gekregen en bad de formules die voor haar zinledig waren maar haar gemoed paaiden met hun ijdele klank: 'Dilate ton cœur, o mon âme'. En zij dronk haar glaasje uit en dacht aan Irène.

Dan kwam op een avond mijnheer Urbain thuis en bracht haar een prachtige doos snoepgoed mee met een vuurrood lint rond. Hij was vriendelijk en sprak met opgewonden tevredenheid.

Onverwacht zit Jeannette voor mij in de woonkamer, in het alles overstromend licht van de zondagmorgen.

- Vermits gij de weg vergeten zijt, moet ik zelf wel komen, lacht zij.

Het is een dame die voor mij zit, niets is er overgebleven van de Jeannette van Jan Kazak. Zij weet hoe zij op een stoel moet gaan zitten en haar parasol dragen. Zij heeft de levendige en vroeger brutale flikkering van haar ogen weten te verzachten tot een strelende blik. Het is waar, ik ben niet meer bij haar geweest. Telkens als mijn voeten er onbewust heen liepen kwam er iets in mij op dat mijn stappen elders deed wenden; ik vond dan de whisky en de sigaren van mijnheer Berckmans in plaats van de kanapee en de cognac in de zaak van herenartikelen. Er liggen in een mens zoveel onbegrijpelijke tegenstrijdigheden, zoveel drang van zinnen en innerlijke belemmeringen. Er was

veel in mij dat mij tot haar dreef; haar wondere, soepele lichaam, haar gelaat met de zuivere trekken en de diepe glans van de ogen; en ook haar vlugge, nieuwsgierige geest en haar woord, haar manieren die u omvangen als strelende handen. Toch was er steeds iets dat in mij aan het wringen ging; was het een onbewuste heroproeping van de lompenstal, van Jan Kazak, van de notaris? Ik wil het niet onderzoeken. Wie te veel tracht te begrijpen in het leven wordt dor en ontevreden.

Zij is tevreden over de stand van haar zaken. Het is een gunstige tijd geweest voor wie geld had te beleggen. Ik denk dat zij, met haar bezit, een heel personage zou kunnen zijn in het dorp, want ik ken er meer dan één die het breed laat hangen en een paprenteniertje is vergeleken bij Jeannette. Haar zaak in herenartikelen schijnt haar belangstelling verloren te hebben; zij spreekt erover alsof het tot het verleden behoort.

Ik doe het haar opmerken; zij lacht.

- Och, zegt zij, ik heb nooit gedacht dat het voor eeuwig was.

Ik kijk haar verbluft aan; dat zij vooruitzichten had op lange termijn toen zij kwam horen naar die zaak in Antwerpen, had ik nooit kunnen vermoeden.

- Gaat gij rentenieren of trouwen, vraag ik. Zij lacht geheimzinnig:

- Trouwen doe ik niet, zegt zij, de man die ik zou willen krijg ik niet, en de mannen die mij zouden willen zullen daar nooit een kans voor krijgen. Maar ik ga binnenkort verhuizen, ik kom een beetje dichterbij.

Ik zie haar vragend aan; ik moet er bedremmeld uitzien want zij antwoordt verwijtend:

- Ge moet niet bang zijn dat ik in de buurt kom.

En nu komt er iets als teleurstelling in mij. Jeannette in de buurt, van tijd tot tijd een uurtje met die vrouw die u steeds in een sfeer van welbehagen brengt.

- Het is spijtig, zeg ik.

Nu kijkt zij verwonderd op. Zij hoort aan mijn stem dat ik het niet zeg uit beleefdheid.

- Had ik het geweten, zegt zij... en zij spreekt niet verder.

- Hadt gij wàt geweten, vraag ik...

- Och, zegt zij, dat dient toch allemaal tot niets.

Zij antwoordt op haar eigen gedachten, zucht, en gaat aan het venster staan. Alles wat bloeien kan bloeit en het verre gezicht van de glanzende weiden die zijn als een hemel van groen onder een hemel van blauw houdt de ziel gevangen van wie er in staart. Zij staat roerloos te kijken, slank in het zonlicht. Dan keert zij zich naar mij:

- Hier zou ik willen wonen, zegt zij.

Ik vraag haar niet waarom zij geen huis bouwt in een van de vele hoeken die aan het pad op de straatweg liggen; ik vrees dat zij mij verkeerd begrijpen zal.

- Gij zoudt u hier spoedig vervelen, zeg ik, het is hier eenzaam en ge moet u zelf gezelschap kunnen houden; ik vrees dat gij het hier spoedig te stil zoudt vinden nu ge aan het stadsleven gewoon zijt geraakt.

Zij schudt het hoofd.

- Gij kent mij niet, zegt zij, ik weet al sedert lang dat gij mij niet kent. Er zijn zo weinig mannen die een vrouw kennen. Gij meent dat ik naar de stad ben gegaan om er vrij mijn leventje te kunnen leven en van de mannen te profiteren; dat menen ze allemaal en gij meent het zoals de anderen. Gij hebt dat gedacht van toen ge mij hier op deze stoel zaagt zitten met mijn tas vol bankbriefjes. Alles wat ik heb gedaan, van als ik een meisje was dat kon nadenken, was om mij vrij te maken, mijn eigen te zijn, zonder te weten wat ik zou aanvangen als het eenmaal zover was. Dan ben ik getrouwd; ik was van huis weg, en ik ben getrouwd met iemand waarvan ik wist dat ik er met mijn hart niet aan zou blijven hangen. En dan heb ik getracht

aan geld te geraken om ook daaruit los te komen, gij weet hoe. Maar gij weet niet hoeveel mij dat gekost heeft en ik zal u dat ook niet zeggen. En zo een zaak zoals die van Antwerpen kan een vrouw alleen niet drijven zonder elke dag van het jaar in afweer te staan. En dat wil ik niet.

Zij wachtte een ogenblik en 't was of haar stem schamper werd:

- Misschien dacht gij daar anders over.

Ik antwoordde niet. Dat was een nieuwe Jeannette.

- En nadat gij bij mij gekomen zijt, sprak zij verder, heb ik lang gewacht.

Mijn hart klopte vlugger als ik daaraan dacht, hier tegenover haar, en wist dat hetzelfde beeld nu ook in haar gedachten stond.

- Ik heb gewacht, zei ze, om wat er toen is gebeurd. Ik zal dat nooit vergeten; misschien is het best dat het daarbij gebleven is, hoezeer ik mij daarna heb voorgesteld hoe het kon geweest zijn.

Zij zat met het hoofd gebogen vóór mij. Haar donker haar omvatte de fijne, bijna doorzichtige oorschelp; en aan haar hand, die moe in haar schoot lag, fonkelde de steen van haar ring.

- Ik weet niet waarom ik u dat alles vertel, hervatte zij; nog nooit heb ik daar met iemand over gesproken. Maar ik had toch graag dat er tenminste iemand was die mij niet voor slechter beschouwt dan ik ben.

Ik zat zonder woorden voor haar. En daar ik niet wist wat te zeggen, stond ik op en legde mijn hand op haar schouder. Zij legde haar hand op de mijne, en zegde, zonder naar mij op te zien:

- Kom, zit naast mij.

En toen ik naast haar zat en haar hand tussen de mijne nam, zei ze:

- Nu kan ik het u gemakkelijker zeggen.

Toen ik van haar was weggegaan had zij gewacht, vele weken. Zij had steeds gewacht tot ik terugkwam, omdat zij toen zou geweten hebben wat haar te doen stond.

- Meen toch niet dat ik erop uit was om u te vangen, zei ze, want ik was zelf meer gevangen dan gij. Ik wil geen man verlokken om ermee te trouwen. Maar iemand heeft in zijn leven een schouder nodig om zijn hoofd te laten rusten en er komen uren en dagen dat uw armen en uw mond beven van ongeduld. De tijd is voorbijgegaan en nu ga ik verhuizen.

Tegen Waasmunster had zij een huis gekocht met een grote tuin; gekregen liever, zei ze. Hij had de prijs betaald; zij noemde zijn naam.

- Die, zei ik, met verbazing.

Zij haalde de schouders op:

- Die of een ander was mij toen gelijk, zei ze. Het zal niet lang duren, ik heb het hem ook gezegd. En als ik mijn deur op hem gesloten heb, dan is het ermee gedaan. Ik heb aan die zaken geen belang gehecht, omdat er mijn hart nooit bij is geweest, en omdat ik mij nooit heb gestoord aan wat de mensen zeggen. Ik heb te laat gedacht dat het voor mij onmogelijk maakte wat ik nadien heb verlangd.

Zij zweeg, haar mond stond bitter en zij keek ver vóór zich uit naar het schone, zon-overstroomde land daarbuiten.

- Maar hoeveel deftige vrouwen hebben minder gedaan dan ik, hervatte ze wrokkig. Alles wat ik gedaan heb weten de mensen, alles: die oude suffer en die onnozele vent. En de fatsoenlijke dames uit het dorp hebben er meer dan dat op hun geweten. En gratis gaat dat ook allemaal niet. Ze weten soms zelf niet van wie hun kinderen zijn.

- Misschien komt hij nog die u geeft wat gij verlangt, zei ik.

- Hij is gekomen, antwoordde zij, maar hij is niet gebleven.

Wij keken weg van elkaar, naar buiten waar het oog verdwalen

kon in de eindeloze rust waarin hemel en aarde in vereenzaming lagen.

- Wie weet, zei ik ten slotte.

Zij keek mij aan, haar heerlijke, donkere ogen vol weemoed. Dan lei zij haar hoofd op mijn schouder.

- Niet te veel kwaad denken over mij, fluisterde zij.

Wij zaten een wijle stil naast elkaar. Medelijden en wild verlangen waren in mij.

Het afstralen van de zon daarbuiten deed haar lippen week en begeerlijk zijn in vochtige glans.

XI

Nu werkte de kleinzoon van Stinus reeds op de stijfselfabriek. En Stinus zelf liep nog steeds op de spinbaan; hij was krom gekrompen en zijn dunne snor krulde over de tandeloze mond. Zijn stapkes waren ongelijk als die van een kind dat pas leert lopen en onvast deinsde hij met het spinnende touw in de hand op het harde, uitgeholde pad. De dag waarop Stinus niet meer zou lopen mocht de grafmaker zich gereed houden.

En in dit seizoen van de herfst joegen de blaren door de lucht en daar doorheen trokken krijsend vluchten van zwarte vogels. In de wijde stoten van de wind die heel de wereld schenen te omvatten klonk het eerste dreigen van de winter. En sedert vele jaren hadden de mensen niet met zo'n angst de koude weten naderen als nu het geval was.

De zoon van Stinus, die Polydoor heette, zat naar een zilveren frankstuk te kijken dat in zijn handpalm lag. Zijn kleine jongen had het meegebracht van de stijfselfabriek. Daar hadden ze een wedstrijd gehad in het dozenplakken. Ge zoudt niet kunnen geloven hoe behendig die kinderhanden zijn in het plakken van dozen; als ge ze naar school zendt, dan knutselen ze zo wat met een griffel op een lei en brengen van hun rekensommen niet veel terecht; maar zet ze aan het dozenplakken en ge zult wat zien. Zo'n dozijn half of niet gekamde ventjes met een diemiten broekske aan en de blote voetjes in scheefgetreden klompen,

stapelen op het eind van een dag van twaalf uren een berg van die dozen op elkaar. Waarom zouden ze naar school gaan. En mijnheer Charles had er zijn behagen in dat volkje bezig te zien: goedkope dozen en toch niet slechter gemaakt; een volwassen man kon dat niet; kinderhanden leren vlug en eens dat ze de maat vast hadden kwamen de dozen uit hun vingers als uit een regelmatig werkende machine. En de handjes blonken, dof rood met zwarte nagels, en de vingertoppen jeukten als onder vele lichte speldeprikken.

In een wedstrijd tot aanmoediging van de produktie en tot vermaak van de jeugd, waren twee prijzen uitgeloofd: één stuk van een frank en één van vijftig centiemen, zilver met de beeltenis van de koning. Die dag was de stapel dozen ongekend hoog. Het zoontje van Polydoor had de frank gewonnen en mijnheer Charles had zijn tevredenheid uitgesproken en gezegd dat hij nu zag wat ze konden en dat hij verwachtte dat de stapel dozen nu elke dag zo hoog zou zijn als vandaag. En de gretige kinderogen keken naar de twee zilverstukjes die hij tussen duim en wijsvinger uit zijn vestjeszak haalde.

Polydoor keek naar de zilveren frank en naar zijn kind. Het was een tenger ventje, blond en met verstandige ogen. Het zou goed geleerd hebben, hadden ze hem gezegd, maar wat doet een arme mens met geleerdheid. Hij keek naar het harde, witte geldstuk. Zoveel brood meer in een tijd dat het geld schaars was. Er waren dagen waarop niet gewerkt werd in de fabriek en ook op die dagen moest er brood gegeten worden. De oude Stinus had gezegd dat het nog veel erger was in de tijd dat Polydoor een kleine jongen was: een koude patat en een snee droog brood maakte de mensen gelukkig. Stinus dacht daar altijd aan en zei het telkens als er geklaagd werd. En dan was er nog de ziekte bij, zegde hij, en de mensen vielen om waar zij stonden. Hij dacht aan zijn Lieske, maar daarover sprak hij niet.

En op Theet zat er ook zo'n Polydoor. Die werkte in een

touwslagerij waar een banmolen was. Het grootste deel van hun loon ging naar die banmolen. Dat was een winkel die gehouden werd door de zwager van de fabrikant, en elke zaterdag was het daar zeer druk met bonnetjes die geruild werden voor winkelwaar. De vrouwen van de arbeiders gingen dan horen in de winkels van het dorp en vertelden aan hun man dat het in de banmolen duurder was voor slechter waar. En de Polydoor van het gehucht Theet dacht onder het werk: ‘Nu moet ik zoveel uren werken voor een pak reuzel die naar caoutchouc smaakt, en zoveel uren voor de suiker die in de pap moet van de kleine, en op elk uur dat ik werk verdient de zwager van de fabrikant zoveel’. En hij vloekte want dat deden ze van kleinsaf in de fabriek en daarbuiten. Lange, klinkende vloeken, de enige taal van hun verdriet, hun woede en soms van hun liefde.

Ook op de Duvelshoek woonde een Polydoor die al vloekend naar huis ging. Ze hadden een deel van zijn loon afgehouden omdat er breuk was aan de machine. Hij vloekte op machines, fabrikanten en meestergasten. Hij rekende uit hoeveel broden dat minder was en daar hij geen uitweg wist met zijn kwade gevoelens ging hij de herberg ‘'t Schof’ binnen en dronk er zeven pinten bier en zeven druppels waarna hij in ruzie geraakte met zijn vrouw en de gebuurte op stelten zette.

En ook in het dorp woonden er Polydoors. Er was zo een die in de buurt woonde van de fabriek waar hij werkte. Daar stonden in dezelfde straat grote plompe huizen met arduin en trappen-op, burgershuizen, in de witte verf gestoken en met een spioen aan het venster, winkeltjes met uitgetreden drempel en werkmanshuisjes waar ge met de deur in de enige kamer van het huis vielt. Daar lag die Polydoor in een rieten zetel, doorgezakt en met touwtjes aaneengebonden, en keek in de straat. Zijn arm was gebroken door een klop van het slagwiel en 't zou weken duren, had de dokter gezegd. Wie niet werkt heeft geen eten, was de harde wet van het arbeidsleven en de armenkamer zei dat ze veel

te geven had in deze moeilijke tijden en dat ze zelf arm was. Er kwam wel van tijd tot tijd een madam van Vincentius à Paulo of mijnheer Achille, die met de schaal rondging in de kerk en zeer nieuwsgierig was. De dame was vroom en gierig en zuchtte alsof het uit haar eigen zak kwam; zij vroeg uit over de verhoudingen in het gezin en gaf zedelijke raad; mijnheer Achille was een jongman die heel zijn leven als afgezant van het Vincentiusgenootschap had doorgebracht. Hij nam graag de kleine meisjes op zijn schoot en vroeg de vrouw uit over dingen waarmee een oude jongman zich niet moet bezighouden. Het resultaat van deze liefdadige bemoeiingen was een brood, een oude broek of een hemdje voor een van de kinderen. Maar de Polydoor uit het dorp dacht aan de weken van werkloosheid en wist niet of zijn vrouw de volgende week het broodmes zou nodig hebben.

En overal werd het geld tweemaal geteld alvorens het werd uitgegeven. Het leven was duur en er was weinig werk. De kinderen gingen vroeg slapen omdat wie slaapt niet moet eten. De herfst was daar met de wind uit het westen die de regen voor zich uitjoeg.

Achter de dijken trappelden de zeeldraaiers over het pad met een zak in een tip boven hun hoofd en de blaren van de notelaars dwarrelden over het vergelend loof van de rapen; en als er een vrouw over de dijk kwam joeg de wind de bolle rokken op. En de vloed kwam onstuimiger uit de stroom opzetten met aanhoudend dof gebruis. De hovingen waren leeggeroofd van hun mispels en de korte, grillige boompjes stonden zwart achter de groene zwaarden van het lis. Eenzaam kwam nog een visser aan de putten zitten; de vreemde witte bloemen waren verdwenen en rond de platte grote bladeren dreven dode blaren en takjes in de stoot van de winden.

De heren die whist speelden in ‘De Kroon’ en daarna bleven

praten over wat zij in de gazet hadden gelezen, spraken over de berichten van krisis, werkstakingen en onlusten. De mannen uit de fabrieken en spinbanen die 's avonds vroeg naar bed gingen om vuur en licht te sparen lazen geen gazetten, maar spraken toch onder elkaar over dezelfde zaken als de heren in ‘De Kroon’. De wevers te Gent staakten zes weken aan één stuk. En daarna kregen zij opslag. Zij dachten aan die wevers van Gent en aan die zes weken zonder loon. ‘Ik weet niet hoe ze 't aan boord leggen’, zegden de vrouwen thuis, ‘maar zes weken zonder loon brengt mij op 't kerkhof’. Maar ze krijgen steun, zegden de mannen. Ja, ja, steun. Soms een brood en soms een pint voor de mannen. Vanwaar zou de steun komen? De bazen zullen het geld voor de steun niet geven en de werklieden verdienen zelf maar genoeg om hun broek op te houden. En toch krijgen zij steun; de mannen die op andere fabrieken werken, geven een halve daguur per week, en al die halve daguren samen dat is een som. En in Gent hebben ze twee bonden gesticht: één van de wevers en één van de katoenspinners. ‘En als er hier zo'n bond komt, zegden de vrouwen, dan blijft gij daarbuiten; gij hebt al bond genoeg met uw huishouden’. Daarbij, zij waren toch maar zeeldraaiers en woonden niet in de stad. En wat verstaat een arme zeeldraaier die niet lezen of schrijven kan van bonden en van heel die santenboetiek.

En in de Walen was 't veel erger. Daar is 't volk veel heviger dan hier; en die mannen uit de koolputten zijn veel méér gewoon. Zo'n putwerker verdient meer dan het dubbel van een spinner en zij kunnen zich een stuk in hun kraag drinken van de pure jenever als een fabriekwerker hier op een profijtig pintje bier van de burgemeester moet zien. En toch vragen die mannen opslag. ‘Met een pree zoals die Walen ginder in de koolputten hebben, zeggen de vrouwen, zijn zij rijke mensen met twee keren vlees in de week en tarwebrood 's zondags. Maar ze hebben

daar te veel nodig voor hun keelgat'. Ja, 't is zwaar werk, zeggen de mannen, en al dat koolstof moet toch doorgespoeld worden. En ge komt toch ook niet geerne bij uw vrouw met een gezicht gelijk een neger. Daar moeten de vrouwen wat mee lachen. Een zwart gezicht, giechelen zij, dat ziet ge niet in den donkere en zo'n negers geven misschien nogal wat meer kardas dan een zeeldraaier die zich in de knieën loopt in de spinbaan. En zij lachen en denken niet meer aan de bonden en aan de stakingen, maar aan die vreugden die de arme kent zoals de rijke en die hen doen vergeten dat zij in 't krijt staan bij de bakker. En de zeeldraaier neemt ze dan vast met een gelukkige vloek en in de opgetogenheid van het ogenblik denken zij niet dat halfwassen kinderen met jagende slapen luisteren naar het hijgen van hun lust en morgen met begerige blik naar het lichaam van de meisjes speuren.

In 'De Kroon', waar ze de gazetten lezen, weten ze over dat alles veel meer. De titels van het blad zijn samenvattingen van hun opinie. 'Les grèves révolutionnaires du Centre' - en 'Les apôtres de l'anarchie à l'œuvre'. Dat is het, zegt mijnheer Charles, dat is het en niets anders.

- Dat moest ervan komen, antwoordt de notaris, de hovenier die bij mij in de hof komt werken, vraagt opslag omdat zijn dochter gaat trouwen. 't Is maar voorlopig, zegt hij, maar ik moet ze toch wat kleren kunnen meegeven.

- En die is nochtans veel beter zonder kleren, meent mijnheer Albert.

De notaris heeft daar zo'n plezier in, en in zijn ogen ligt zoveel heimelijke deugdelijkheid dat hij zijn redenering niet voortzet. Hij heft zijn glas op:

- Santé, Albert, lacht hij.

Nu zijn de heren een poosje afgeleid van hun zorgen. Ja, ja, die dochter van de hovenier. Dat is een beeld, dat is een tableau. Dat is hemel en hel te samen.

- Mijn keel wordt droog als ik erop peins, slokt mijnheer Albert.
En de keel van al de heren is droog en er komt een rondje glaasjes.
Maar wat ze in de gazetten hebben gelezen laat hen niet los.
- 't Is niet alleen in de walenpays, zegt mijnheer François, maar ook in Gent is het de ene staking na de andere. In de koolmijnen vind ik het nog zo erg niet, 't is ver van hier; daar verdienen ze te veel geld en geld is een kwaad beest. En hebt ge gelezen dat de troep erop geschoten heeft.
Dat hadden ze. Revolutie was het, en niets anders, herhaalde mijnheer Charles, en revolutionairs moogt ge met geen handschoen aanpakken. De stevige hand, anders wordt het volk te wild.
- Maar wat ik wilde zeggen, spreekt mijnheer François ongeduldig verder, is dat ze in Gent dezelfde manieren krijgen en dat is erger. Dat zijn geen mannen van de koolputten, dat zijn wevers en spinners en 't is niet goed dat ze het hier te lezen krijgen.
- Nog goed dat ze niet kunnen lezen, meent de notaris, dan laten ze zich zo gemakkelijk niet opmaken.
De heren uit ‘De Kroon’ knikken instemmend. Een fabriekwerker is best als hij niet lezen kan.
- Want ze geven nu ook van die bladjes uit tegen 't kapitaal en voor hoger lonen, spreekt mijnheer François verder, ik vraag mij af waarom ze dat niet verbieden.
Maar verder brachten de gazetten toch nieuws dat erop wees dat er een stevige hand werd gehouden aan orde en wet. In Gent waren er vijfentwintig stakers aangehouden en veroordeeld tot gevangenisstraffen van acht dagen tot drie maand. Er was koalitie geweest en de wet verbood het samenspannen van arbeiders. En de voorzitter en ondervoorzitter van de wevers

kregen ieder twee jaar; zij hadden aan de wevers van Roubaix steun gevraagd voor de stakers te Gent.

- Daar ligt het gevaar, zei mijnheer Albert, die steun en dat samenspannen. En waarom laten ze die bond bestaan, dat is toch ook samenspanning.

- Dat zal hier, nom de Dieu, nooit gebeuren, antwoordde mijnheer François.

Met dat alles hadden de heren zorgen. Er was weinig werk en 't volk was niet meer zo gedwee als vroeger. Wat ze hoorden van elders, bespraken ze ondereen; ge kondt het horen aan de antwoorden die de meestergasten kregen.

- Stefanie, doe ze nog eens vol, besloot mijnheer Albert.

Er was een nieuwe onderpastoor gekomen in vervanging van de geweldige Meetjeslander die in het zweet zijns aanschijns de schoolmeester van het dorp had weggepreekt. Het was een zwakke jonge man met een gezicht dat nog de helderheid van de knaap niet had verloren. Hij studeerde veel en zijn jonge ijver was vervuld van medelijdende liefde voor de nederigen van het leven. In de arbeiderswoningen waar hij zieken had bezocht was zijn hart zwaar geworden door wat hij er had gezien. En als de geruchten van krisis en lage lonen en ontevredenheid tot hem doordrongen had hij in de eenzaamheid van zijn kamer, waar het koperen kruisbeeld lag op de bidplank, smart gevoeld om de kennis die hij had opgedaan.

En op een zondag begon hij met bevende handen zijn preek. Over naastenliefde en rechtvaardigheid sprak hij. En dat eenieder in het leven de last moet dragen die hem door God werd opgelegd. Zij die gezegend waren met aardse goederen moesten toegeeflijk zijn voor de onterfden en wie arbeidde moest zijn gezin kunnen groot brengen met het loon van zijn arbeid. Er was immers een rechtvaardigheid die hoger stond dan de wet der mensen. Hij bewees het met teksten van Sint-Thomas, en

besloot met woorden die hij letterlijk had van buiten geleerd om zijn preek met een waardig slot te sieren.

- En als er nog zo gepreekt wordt, dan zet ik godver hier en ginder geen voet meer in de kerk, zei mijnheer Albert.

De notaris had een ernstig gesprek met de pastoor, en de pastoor ging naar het bisdom. De herfst had de eerste scherpte van de winter gekregen. De wind die door de straten van het dorp veegde sloeg de toog om de magere kuiten van een rosse, nieuwe onderpastoor die met de ene hand zijn hoed vasthield en met de andere groette. Hij preekte gemoedelijk over de sakramenten der levenden en de sakramenten der doden en verklaarde wat vreemde zonden zijn. De zonde van dronkenschap werd scherp door hem afgekeurd en met onkuisaards kende hij geen genade. Anders een joviaal mens die tegen een mop kon en graag een glas wijn en een sigaar aanvaardde.

En de zondag vóór Kerstmis hield de pastoor een preek, waarover hij lang had nagedacht. Zijn felle ogen keken de kerk langs. Het was nu de vooravond van het feest waarop de engelen gezongen hadden: ‘Vrede op aarde aan de mensen van goede wil’. Er was veel gemor in de wereld en er was veel miserie. Maar het hoogste goed in dit tranendal is niet het bezit der aardse goederen maar een zuiver geweten. De herders die het Kristuskind begroetten waren arm maar gelukkig; er waren ook koningen in het stalleken gekomen met kostbare geschenken. En zo gaf ieder naar zijn vermogen, koningen en herders, en daarom werd hun de vrede beloofd. Maar de vrede woont niet in het hart van hen die morren en ontevreden zijn in hun stand, en degenen benijden die meer bezitten dan zijzelf. Wie tevreden is met het lot dat hem door God beschoren is, zal de vrede hebben die van God komt.

Hij daalde de trappen van de kansel af, keek door zijn gouden bril naar de gelovigen en zong met vaste stem: ‘Credo in unum Deum’.

- De pastoor kan het nogal eens zeggen, zei de notaris in ‘De Kroon’.

En zij waren akkoord dat het zedelijk evenwicht in de gemeente was hersteld.

Er werd niet veel genieuwjaard die winter. De kinderen die langs de paden van de gehuchten trokken met krentenbrood of peperkoek waren niet talrijk. En op nieuwjaarsavond waren de herbergen leeg, de bazin zat slaperig onder de quinquet naar de klok te kijken en toen het tien uur was, draaide zij het licht uit.

Het waren nu weken van vier werkdagen geworden. Vier dagen loon en zeven dagen eten. Als zij van de fabriek kwamen spraken de mannen met bitterheid over het werk en over alles waar hun gedachten op verdwaalden. Zij gingen door de koude avonden in hun plunje van diemit of floer, de handen in de broekzakken en leegden hun versteven neus met de duim op een neusgat. En als ze thuis kwamen in het half donkere huis waar de reuk van armoede hen aangreep na de zuivere vrieslucht van daarbuiten, staarden zij in het ontevreden gezicht van de vrouw. In de weinige avonduren vóór de nachtrust zaten zij bijeen en spraken moedeloos en gelaten.

Het was een onbarmhartig koude winter. De straatgoten waren niet langer glad van de voeten der slierende schoolkinderen; zij lagen vol vuile ingevroren papieren en de vrieswind joeg het zwarte stof in de hoeken van de straatdeuren. En in de lange banen van de touwslagerijen brandde het rosse licht reeds van in de middag en bewogen trage schaduwen in de tocht van gebroken vensterruiten. De buitenspinners zaten drie dagen van de zeven aan 't knutselen in hun stal of liepen het gehucht af zonder te weten waarom of waarheen. En de rivier kruide zware ijsschollen die bij opzettende tij splinterend door het riet schoven. De kreet van kraaien klonk, luid en eenzaam, over het dode land als zij opvlogen uit de hard gevroren pollen van de dijken.

- En hoeveel opslag zouden die mannen van Gent gekregen hebben na de staking, vroeg er een in het naar huis gaan.

Niemand wist het, maar dat zij opslag gekregen hadden was zeker.

- En waarvan zouden zij geleefd hebben gedurende die zes weken?

Zij kregen steun van de mannen uit de andere fabrieken die aan 't werk waren gebleven.

Dat zouden ze hier niet gedaan krijgen. Hier zouden de mannen die aan 't werk bleven nog te weinig hebben voor zichzelf.

Zo waren de gedachten steeds in de bittere kringloop van verzet en armoede. In hun doffe verslagenheid geraakten zij vertrouwd met de ellende die de staking zou meebrengen. Zij was aanwezig in hun gedachten en dook op achter ieder woord dat zij spraken. Maar in de onderworpenheid waarin zij als kind waren opgevoed, in het gevoel van het onafwendbare van de ellende waarmee zij waren opgegroeid en waarin hun kinderen gevormd waren, bleef het gebaar van de opstandigheid achterwege. En tussen dit alles stond het bezorgde gezicht van de vrouw die vroeg wat er met de kinderen zou gebeuren.

Toen gebeurde dat met het dochtertje van boswachters Marieke.

Het kind werkte in de fabriek van een man die uit de vreemde was gekomen en zijn naam lichtjes had veranderd om het vreemde eraf te krijgen. Een welgevulde baard schonk hem een statig en eerbiedwaardig uiterlijk. Maar geen enkele van de meiden die elkaar in zijn huis opvolgden of zij was in bedrukte toestand weggegaan. En als 't kermis was en de liedjes 's avonds in de straten klonken was er eentje dat steeds gezongen werd en waar ‘de bol’ rijmde met ‘vol’. Het eerste slaande op de baas en het tweede op de meiden. Hij had een meestergast die achter het werkvolk zat zoals een waakhond achter de schapen. Die had Mariekes dochtertje gestampt, het kind was tegen een

drijfriem terechtgekomen en was met een gebroken arm weggebracht. Het was niet de eerste maal dat zulks gebeurde, och gottekes nee. Maar het was nu ook geen tijd zoals de andere. En de ganse dag was er gemor op de fabriek. 's Avonds in de straten waar de holleblokken klonken in de kou, werd er meer gevloekt dan ooit. En niet alleen over Mariekes kind maar over alles wat van ver of bij aan de fabriek deed denken.

's Anderendaags kwam de boswachter afgestoken. Hij was nog een fors man, lenig in zijn gang en met een felle blik. Boven het korte baardje stond zijn grimmig gezicht. Hij stapte over de koer van de fabriek alsof dat allemaal van hem was en riep waar die meestergast te vinden was. En toen hij hem gevonden had, gaf hij hem met zijn harde vuist zo'n slag in het gezicht dat de vent als een zak neerviel.

De werklieden die het zagen gebeuren bleven staan toezien. Geen was er die een hand uitstak om de meestergast op te rapen. Zij zwegen, keken elkander aan en waren tevreden.

Toen kwam de baas aan. Hij zag zijn meestergast liggen en hij zag de boswachter die hem aankeek zoals de grauwe miserie op de wereld kijkt. Hij vroeg in 't Frans wie die vent was en wat dat allemaal betekende. Maar geen van de werklieden opende de mond.

- Ik versta u niet, gij verdommese vreemde luis, riep de boswachter hem grommend toe, spreek dan toch tenminste dat uw eigen volk u verstaat. Ik heb die vent daar, die kinderprosser, een mot tegen zijn bakkes gegeven en als gij wat veel van uw neus maakt heb ik er nog zo een voor u over.

En hij keerde zich om.

- Mannen, laat u niet doen, zei hij in 't weggaan, ’t zijn alleen de ezels die moeten slagen krijgen om vooruit te gaan.

Er was een drukke bespreking in het bureau van de baas. Hij liet zich de boeken brengen en ondervroeg de bedienden, en 's middags werd er medegedeeld dat er te weinig werk was en

dat voor de loop van de volgende week zou gesloten worden.

- Dan kunnen we er even goed die twee dagen van dees week ook nog bijnemen, riep er een.

En zij namen hun drinkbus en hun zakje met boterhammen en verlieten de fabriek. Er was drukte in de straten op een ongewoon uur; kinderen duwden hun neusje plat tegen het ontdooide kijkgat van de ruiten en mijnheer Albert die ze voorbij zag gaan sprak luid tot zichzelf:

- Nom de Dieu, wat gaat er nu allemaal gebeuren. Zo was het begonnen.

De week waarop de fabriek van de vreemde gesloten werd, bleven nog andere fabrieken leeg. Het was over de werklieden gekomen zoals wind en regen over de wereld. En de vrouwen die steeds zorgen tegen de opstandigheid van de mannen hadden gezet, waren nu de ergste: om die geschiedenis van de boswachter en zijn kleindochtertje waren zij al hun becijferingen vergeten en gingen met een verwoed hart de honger tegemoet.

De werklieden waren de eerste dagen als kinderen in het ongewone nietsdoen. Zij slenterden door de straten en troepten bijeen op de plaatsen waar de winterzon over de middag de muren warm maakt. Zij spraken kalm over de fabriek en misprijzend over de fabrikanten. Het was verwonderlijk hoeveel zij wisten en wat zij tot dusver hadden verzwegen. Het was alsof zij hun onderworpenheid tijdelijk hadden afgelegd en het leven van hun bazen bespraken zoals de ene mens spreekt over de andere. Na een paar dagen gingen zij aan de fabrieken staan waar nog gewerkt werd en spoedig werd er van weerszijden gescholden. En daar de vrouwen zich hier lieten gelden en krijsend hun scheldwoorden bij het vloeken van de mannen voegden waren het openen en sluiten der fabriekspoorten zeer rumoerige ogenblikken.

Op de gehuchten stonden de vrouwen tegenover elkaar; de

vrouwen van de stakers telden met bittere zorg de boterhammen van hun kinderen. De mannen die aan 't werk waren gebleven hadden ruzie met hun vrouw; er was schaamte in hen telkens als zij, door de roepende stakers heen, van hun werk kwamen.

- Zie, Polydoor, ik zou meedoen, zei een kleine, spichtige spinner, maar dan is er geen huis te houden met mijn vrouw.

- Ja, zei Polydoor en hij dacht aan zijn eigen huisgezin, maar dan zouden zij die werken een boterham moeten over hebben voor de kinderen van de anderen.

En dit gebeurde zelden want de woede onder de vrouwen was te groot om medelijden en hulpvaardigheid niet in de weg te staan.

De veldwachters hingen aan schuren en bomen nieuwe plankjes met ‘verboden te bedelen’ en als zij iemand betrapten die met zijn zakje rondging om een snee brood of koude aardappelen, werd er geantwoord: ‘wij kunnen niet lezen’, net zoals hun vaders het hadden gedaan toen zij nog kind waren. De gehuchten werden platgelopen door de bedelende kinderen; en de boeren keken bezorgd naar de bleke ventjes die kouwelijk de handen naar het haardvuur uitstrekten. In het dorp gaven kleine winkeliers verstolen en schuw want niemand heeft graag dat er van hem gezegd wordt dat hij de revolutiemakers helpt.

- Wij zouden moeten zien wat er ons te doen staat, had mijnheer Albert gezegd.

Zij kwamen dus bijeen in de grote eetkamer van mijnheer François, de grote en de kleine fabrikanten, en zij zaten ernstig rondom de grote tafel waar, bij feestelijke gelegenheden, mijnheer François prijkte in de glans van zijn gastvrijheid. Hij zat de vergadering voor en zij praatten heen en weer om te weten waarmee ze zouden beginnen.

Zij waren het eens dat de stakers geen betere tijd voor de bazen hadden kunnen kiezen. Het werk was schaars en zij konden nog wel een beetje wachten.

- Als 't maar niet te lang duurt, sprak er een.

Mijnheer Albert meende dat ze 't niet lang zouden uithouden.

- Ze zullen wel wijzer worden als ze met vervrozen billen lopen, zei hij.

Maar met dat alles waren zij niet gerust; de klanten konden verlopen en er werd een heropleven van de zaken voorspeld.

Van toegeven kon geen spraak zijn, zei mijnheer François.

Ja, waarom staakten zij eigenlijk? Dat wisten zij maar als zij er volop inzaten. Zij staakten tegen heel het leven dat zij moesten leiden, tegen hun lot. Als een kind dat honger heeft en het bord stuk gooit dat leeg voor hem staat. Maar zij hadden nu toch laten weten dat zij opnieuw aan het werk gingen als het dagloon met tien centiemen werd verhoogd.

- Wat peinzen ze wel, zei mijnheer François, tien centiemen per dag.

Neen, zeiden de heren, dat kon niet zijn.

Toen streek Coulier over zijn baard. Hij was de enige die ze niet bij zijn voornaam noemden. Zij voelden dat hij niet bij hen was ingeburgerd; hij kwam nooit in ‘De Kroon’ en zijn waardige pose stond hun tegen. ‘Hij doet alsof hij bij de prinses geslapen heeft’, had mijnheer Albert eens gezeid waarop de notaris gevat had geantwoord dat hij dan goed het verschil tussen een prinses en een meid moest kennen. Coulier streek over zijn baard en zei in een precieus vreemd klinkend Frans dat de werklieden een les gaven van solidariteit aan de bazen.

- Solidariteit, morde mijnheer Albert, voor wie dat woord niet duidelijk was.

Maar de andere sprak verder op zijn trage gluiperige manier. Volgens hem was het beste middel om de staking naar het einde te voeren de fabrieken te sluiten die nog werkten. Dan was de honger algemeen want dan kon de ene de andere niet ondersteunen. En als ge een middel wilt om er de schrik in te krijgen,

dan hebt ge het daar. Ge zult het zien, ze zullen komen vragen om aan het werk te mogen gaan.

Hij glimlachte.

De fabrikanten die nog werkten keken zuur. Zij geloofden niet in het heilmiddel. Zij die stillagen en reeds met zorg hadden overpeinsd of de klanten niet zouden overlopen, knikten verrast hun goedkeuring. Dat was tenminste een antwoord, zeiden ze. ‘Dan kunnen ze zich allemaal ondereen amuseren’, zei mijnheer François en mijnheer Albert voegde erbij dat ze niet mochten terugkomen dan met tien centiemen minder. Het werd een lang en verward over en weer gepraat.

's Anderendaags werd bekend gemaakt dat, vanaf maandag, alle fabrieken zouden sluiten.

Zij die noodgedwongen bij de stakers werden gegooid waren de bittersten van allen. En de vrouwen schenen de vete vergeten te zijn nu zij een gemeenzaam lot te dragen hadden. Een golf van haat steeg in de harten van de arbeiders en als zij voorbij de gesloten fabrieken slenterden en het heimwee naar de arbeid in zich voelden, lag er verdriet en woede in hun woorden. In die donkere, koude spinbanen waar zij zoveel jaren hun arm brood hadden verdiend was de arbeid in hun leven gedrongen als een bittere gewoonte zonder welke zij niet leven konden. Alles waarmee en waarin ge geleefd hebt, ballingschap, gevangenis of armoede, laat zijn heimwee na omdat een stuk van de ziel er zich aan gevoed heeft. Achter de gesloten fabriekspoorten waar de verf door schouders en ellebogen versleten was, wisten zij de dode spinbanen, hun werk, en zij wrokten tegen hen die stonden tussen hen en hun arbeid.

Zij doolden door de dorpsstraten tijdens de weinige uren dat de winterzon de kou brak. En van als het licht verflauwde sloten de burgers hun blinden en de winkels legden de grendel op want honger kent geen eigendom. Dan was het dorp uitgestorven

en de gehuchten waren donker en dood want kou en honger zoeken hun toevlucht in de slaap.

Op een voormiddag liepen mannen met grote ijzeren bouten door de straten. Daags tevoren waren gendarmen gekomen; hoog op hun paarden, de hoge haren colbacks boven norse of onverschillige gezichten en de karabijn kruiselings over de rug. En nauwelijks hadden zij een uur door de straten gepatrouilleerd of er was geweld. Het was alsof zij onlusten met zich meevoerden en de gewelddadigheid aandraafde in het spoor van hun paarden. Zij dreven de mannen uiteen, de sabel in de hand. En de verstomde arbeiders, die nog niet aan geweld hadden gedacht, liepen uiteen om een eind verder weer samen te komen waarop gekletter van paardehoeven opnieuw naar hen toekwam.

En 's anderendaags, in de voormiddag, kwamen zij op straat met de bouten.

Zij liepen de straat in naar de fabriek van mijnheer Philemon. Waarom, zouden de meesten niet hebben kunnen zeggen; iemand had geroepen: ‘Wij gaan de boel kapot slaan bij mijnheer Philemon’, en zij gingen erheen.

Mijnheer Philemon was niet beter of slechter dan de anderen. Hij was in de zestig, met een glad geschoren gezicht waarin slaperige ogen lagen onder dikke oogschelen. De mensen zegden dat hij zich kapot at aan fijne dingen. Hij was bovenmatig dik en niet lang geleden was hij getrouwd met een vrouw die veertig jaar jonger was dan hij. Hij was er zeer fier op; als een grote pop zat zij voor hem in het open rijtuig waarmee hij in 't goed seizoen zijn wandeling deed. Hij was meer in zijn huis dan in de fabriek en wilde nooit rechtstreeks met een van zijn werklieden spreken.

De bouten beukten op de poort van de fabriek. De slagen klonken in de nauwe straat door het rumoer van het rondtrappelende volk en de aanmoedigende kreten van de vrouwen. Maar

daar klonk van om de hoek het geklets van de paardehoeven en de gendarmen chargeerden met de sabel in de menigte.

De mannen aan de poort onderbraken hun gebeuk. De paarden drongen behendig het volk tegen de huizen en hoog boven de menigte dansten de gendarmen, de gezichten gespannen onder de haren mutsen, die hun een barbaars en krijgshaftig uiterlijk gaven. En in het gewoel werden er mensen omgelopen en opgewonden vrouwen stonden krijsend tegen de huizen geplakt.

De bouten woelden dan de straatstenen los; één ervan werd geslingerd tegen de schoft van een paard dat briesend steigerde. Toen klonk doorheen het gehuil van de mannen en het gewoel van paarden en mensen de fijne, zinderende klank van de berechtingsbel. Er was aarzeling in de menigte; het volk dat achteraan stond achter de maneuvrerende en slaande gendarmen week uiteen en in het slop dat was vrij gekomen schreed de pastoor voorafgegaan door de koster die aanhoudend de bel deed rinkelen. Toen bogen ze allen de knie en tussen de terzij gerukte paarden en de wachtende en knielende arbeiders ging de pastoor, bleek en met de ogen op de grond gevestigd, zijn weg door het volk. En als verderop de massa zich weer aaneensloot richtten de mannen zich bedremmeld op tot een scherp bevel weerklonk en de gendarmen op hen losstormden.

Zij wierpen de verspreide en verraste mannen achteruit en renden op en af in de straat. Het duurde niet lang of alles wat tegen de huizen zich veilig waande tegen de deinzende paarden werd door slagen met het plat van de sabel verjaagd. En rondom de fabriekspoort lagen bouten, stenen en mutsen, glad en versleten, alles wat de armoe en de woede van de arbeiders had kunnen verliezen.

Polydoor was met de anderen achteruit gejaagd. Naast hem had een man gestaan die hij niet kende; hij was meegelopen om het geweld van de paarden en de sabels te ontgaan en nu

keek hij achter zich, in de leeg gestormde straat en schudde het hoofd.
- Die smeerlappen, zei hij misprijzend.
Polydoor kende hem niet. Hij hoorde aan zijn taal dat hij een vreemde was.
- Gij werkt hier toch niet, vroeg hij.
Neen, de man was een Gentenaar en hij was naar hier gezonden door de arbeiders van Gent om te helpen als het kon zijn.
- Helpen, zei Polydoor, wat kan de ene sukkelaar de andere helpen.
- Mis, vriend, antwoordde de Gentenaar, maar dat kan ik in geen twee woorden uitleggen.
Zij keken elkaar aan en hadden vertrouwen in elkander.
- Ik zou hier een paar dagen moeten blijven, zei de man, weet ge hier geen goedkoop logement?
- Bij mij thuis, zei Polydoor.
Zij verlieten het dorp en sloegen de weg in langs de dijken. Polydoor had te veel hartzeer om de weg langs de dorpstraten naar het gehucht te nemen. De woede die hem had aangegrepen bij het woest toeslaan van de gendarmen was gezakt en moedeloosheid deed hem zwijgend gaan naast zijn gezel. Hij sidderde als zij in de ijzige lucht van de rivier kwamen. Beide mannen stapten zwijgend, neerziende op het ijskruiende water en het bevroren land onder hen.
Toen zei de Gentenaar:
- Gaat het niet, makker?
Polydoor schudde het hoofd.
- Het kan zoveel worden dat een mens het niet dragen kan, antwoordde hij.
Zij gingen voorbij de vastgevroren putten waarin de schaatsen hun grillige lijnen hadden gesneden, en voorbij de verlaten spinbanen. Het was alsof heel de wereld uitgestorven was.
Toen zij thuis waren gekomen opende de Gentenaar zijn pakje.

En hij deelde mee van de boterhammen die hij had meegebracht.

- Het is te veel voor mij alleen, zei hij.

Na de middag zochten zij de zon op. En toen zij een tijdje gepraat hadden begreep Polydoor waarom die man van Gent was gekomen. Hij was werkloos en daar hij in oprechtheid geloofde aan de nieuwe rechtvaardigheid waarvoor de arbeiders in sommige steden waren opgetreden en goed kon spreken over wat hij geloofde, hadden de Gentse arbeiders hem hierheen gezonden.

- En waarvoor staakt gij eigenlijk, vroeg hij.

- Wij vragen tien centiemen meer per dag, antwoordde Polydoor.

- Voor die tien centiemen zijn er al werklieden gestorven en velen zijn ervoor in de gevangenis gegaan, zei de Gentenaar.

En hij sprak over vele dingen waarvan Polydoor nooit het bestaan had vermoed. Dat de werklieden in Gent en Antwerpen, in Brussel en in de Walen verenigingen hadden in het leven geroepen en door eigen macht zich wilden doen eerbiedigen. En die tien centiemen per dag, zei hij, dat is toch maar een kleinigheid.

Dat vond Polydoor niet. Met die tien centiemen per dag waren zij tevreden, zij hadden immers nooit méér gevraagd. Ja, daar waren nog wel de banmolens en een paar andere dingen. Maar dat hadden zij altijd zó gekend, wie zou het veranderen?

En dan gaf de Gentenaar een lange les aan Polydoor. Hij sprak over Gent: hoe ze daar zes weken hadden gestaakt en gelijk hadden gekregen; er waren tweeënveertig man voor in de bak gevlogen. Er zouden er nog in de bak vliegen, maar dat moesten de werklieden er voor over hebben. Het ging hier niet om een stuk brood, morgen zouden zij staken voor hun politieke rechten. Dat verstond Polydoor niet. Er waren toch maar twee partijen en tussen beide zag hij geen verschil, en de strijd tussen

die twee ging de werklieden niet aan; wie van beide won of verloor, het bleef altijd hetzelfde voor de werkman.

Met geduld en klare woorden trachtte de Gentenaar hem te doen begrijpen hoe een georganizeerde macht van arbeiders zich tegen die twee kon oprichten met het stemrecht van de arbeider. Als er nu gestaakt werd was het nog altijd een bewijs van de ellende, maar er zouden stakingen komen die een bewijs waren van macht.

- Och, zei Polydoor, wat plezier hebben wij van het stemmen. Wij zijn mensen zonder geleerdheid en alles wat wij wensen is ons brood te verdienen en ons kinderen genoeg boterhammen te kunnen geven.

Weer sprak de Gentse arbeider met liefde over de zaak waarin hij geloofde. En ten slotte kwam er een glans van hoop in de ogen van zijn gezel. Door de dofheid van vele geslachten van arbeid en onderworpenheid scheen er een schemer van een ander leven dat hij niet vatten kon maar dat zijn hart vervulde met de warmte van een kinderhart dat de bekoring van de sprookjeswereld ondergaat.

Zij gingen naar huis langs de doodse paden van het gehucht. In de strenge schoonheid van de winter lagen de sloten in grijze glans tussen het vreemd-groene lis. Kleine mensen allemaal, in al de huisjes van dit wijde land, dacht de arbeider uit Gent. Boerderijtjes, spinbanen, woningetjes van arbeiders. Een land van ruimte, met brede adem, een land dat u niet loslaat en u optilt en meevoert in de rusteloze kracht van zijn watergang. Komende uit de steegjes van de grote stad onderging hij de bekoring van dit schone, rustige land. ‘Hier zouden vrije mensen moeten wonen’, dacht hij. En hij keek naar de arbeider naast hem, het nog jonge gezicht getekend door het bittere leven; hij had een klaar oog en sprak verstandig maar zijn geest was niet gerezen boven de dwang van zijn bestaan.

- Makker, zei hij, ik zal u boekjes bezorgen waarin alles

veel klaarder te lezen staat dan ik het u heb kunnen uitleggen.

Polydoor keek hem aan van terzij en er was schuchterheid in zijn stem toen hij antwoordde:

- Het spijt mij, maar ik kan niet lezen.

Te elf uur, de volgende morgen, zou de Gentenaar spreken op het pleintje aan het kerkhof. Er was een tafel aangebracht tegen de lage, hellende kerkhofmuur waarboven de kruisen zichtbaar waren en de naakte takken van de treurwilgen.

De Gentenaar sprong op de tafel. Hij overschouwde de vrouwen en de mannen die het gezicht naar hem ophieven. Dezelfde gezichten die hij te Gent had gezien, één geworden in de smeltkroes van de arbeid. Een gevoel van medelijden en liefde beving hem. ‘Mijn broeders in de ellende’, dacht hij, en hij verhief de stem.

Nog nooit hadden die mensen iemand horen spreken over hun lot. Zij luisterden met heel hun lichaam en hoewel er velen waren die niet alles begrepen, toch voelden zij zich ontroerd door wat hij zei. Over de ellende van de arbeider en de kinderen die naar de fabrieken of het wiel van de spinbanen werden gedreven als hun zin nog op kinderspel stond; over honger en vernedering en over de arbeid die degenen rijk maakt die niet arbeiden. Vele vrouwen weenden als hij over de kinderen sprak, en de mannen voelden de koude niet die vanuit de velden over het pleintje joeg. Zij keken naar hem op als verkondigde hij een nieuw en blij geloof en zij zagen het beeld van hun ellende grimmig voor zich oprijzen. Men vergat zijn vreemde, Gentse klanken om de warmte van zijn woord waarin meewarigheid en opstand tot hen sprak ‘Mijn vriend, dacht Polydoor trots op zichzelf, mijn vriend’.

En toen sprak de Gentenaar over de staking. Overal waar de arbeiders zich oprichtten in hun ellende werden zij neergeslagen; en tegen het geweld van die mannen te paard die met de sabel lossloegen op de vrouwen waren de arbeiders niet bestand. Die

mannen zochten geweld om een reden te vinden voor hun moordenaarswerk, zoals te Charleroi en elders, waar op de arbeiders geschoten was. Het kwam erop aan hun geen aanleiding tot gewelddaden te geven. Kalm blijven dus, mannen.

Hij wist dat woorden weinig baat bijbrengen. Daarom kondigde hij hun aan dat de Gentse arbeiders geld verzamelen voor de arbeiders hier. En zo moest het zijn; de arbeiders moesten zichzelf helpen omdat zij één waren in de grote broederschap van arbeid en ellende. Maar zij moesten ook weten dat loonsverhoging niet alles was: er moest ook een menselijke regeling komen in de arbeid zelf. Geen arbeidsdag zou de tien uren mogen overschrijden en voor die tien uren moest het loon voldoende zijn om de kinderen toe te laten naar school te gaan in plaats van naar de fabriek. Dat alles kon echter maar veranderen als de arbeiders zelf meezeggenschap kregen in de wetgeving over de arbeid. De beweging was nu ontstaan voor het algemeen stemrecht. Hij verklaarde zulks, lang en duidelijk, want hij zag vele onbegrijpende gezichten. En dan zag hij vóór zich, in die ogen die hem verbaasd aanstaarden, het jammerlijk gezicht van hun onwetendheid. Hij dacht aan al die kinderen die zouden worden zoals deze mensen, ontoegankelijk voor iedere gedachte die boven hun werk en hun brood gaat, omdat hun geest nooit daaruit werd opgetild. En hij sprak over de plicht van de arbeider zich op te werken om zich beter te kunnen verdedigen. Hij sprak over de fierheid van de arbeider. Hij zag hun ogen glanzen; er was nog iets in hun ziel dat niet gestorven was. En de tijd kwam dat ook deze mannen, heel deze massa, die rook naar de armoede en naar de fabriek, hun verslagenheid zouden vergeten zijn.

In de nacht waren er gendarmen te voet aangekomen. Die marcheerden nu, met de bereden gendarmerie waarvan de paarden ongeduldig trappelden in de kou, naar het kerkhof toe. En plots

joegen de paarden door het verraste volk heen en sloegen het uiteen.

De Gentenaar was op de tafel blijven staan. Alles liep dooreen in wild geschreeuw en stenen vlogen van tegen de huizen naar het midden van het plein; altijd maar weer wendden en drongen de paarden, en de vrouwen die steeds wijkend zich in veiligheid brachten riepen schel door het geschreeuw en gevloek. ‘Moordenaars, riepen zij, moordenaars’. Mannen werden omvergetrappeld, een paard hinnikte smartelijk en de sabels sloegen op hoofden en ruggen. Toen werd de Gentenaar van de tafel gerukt en Polydoor, die hem bijsprong, werd met hem onder de stampen van de gendarmen weggebracht.

De sabels en de paarden hadden het gewonnen op de arbeiders. Als kinderen die van thuis zijn weggelopen en niet meer weten waarheen, waren de mannen terug naar de fabriek gekeerd. Honger en moedeloosheid hadden overwonnen. De lonen zouden niet opslaan; de tien centiemen waren hooghartig geweigerd. Er werd thans weer de hele week gewerkt; dat tenminste verminderde de ellende. Maar er bleef veel bitterheid in hun hart en hun deemoedigheid zou nooit meer dezelfde zijn als voorheen.

Het geld dat de Gentse arbeiders voor hen hadden bijeengebracht was in beslag genomen. De fabrikanten beschouwden dat als even belangrijk als heel de rest. Dat zal ze doen nadenken in 't vervolg, zeiden zij. Polydoor en nog een half dozijn anderen hadden acht dagen gevangenis gekregen voor samenspanning. ‘Die revolutiemaker van Gent heeft in uw huis geslapen, zei de rechter, en soort zoekt soort’.

En de arbeider uit Gent zat in de cel na te denken over de verhouding van kapitaal en arbeid waarop hij zoveel uren had gestudeerd. Er was geen ontmoediging in hem; dat arme volk dat zo vertrouwvol naar hem had geluisterd, had zijn geloof gesterkt in de rechtvaardigheid van wat hij deed. Hij dacht aan

de gendarmen die op arbeiders en vrouwen hadden geslagen als op vee, in barbaars misprijzen. En hij wist dat de weken die hij hier zat, in de cel waar alles berekend is om het menselijke neer te halen, van de stinkende gemakpot tot het gegolfd glas in het kleine venster waardoor de voorbijtrekkende wolken misvormd worden en de ogen en de geest moe gemaakt en verward, niet vruchteloos zouden zijn. ‘Hoe meer ze slaan, hoe dieper ze 't erin kloppen’, dacht hij. En hij was er trots op een klein deel te zijn van hen die het offer niet ontzagen omwille van de rechtvaardigheid.

Weer zat de oude Stinus op een stoel voor mijnheer Albert.

- Het is voor onze Polledoor, mijnheer Albert.

- Welke Polledoor, vroeg mijnheer Albert.

- Polledoor, mijn zoon, Polledoor Verhoeven.

- Ah die, zei mijnheer Albert en hij keek ontevreden.

Vanuit de fabriek klonk het gerucht van de arbeid. Stinus keek met zijn goede, zwakke ogen in het papperig gezicht van zijn baas.

- Hij is een brave jongen, zei hij nederig, hij werkt hier van zijn negen jaar en nooit is er iets op hem te zeggen geweest. En ik werk voor de fabriek al zestig jaar, nog vóór gij er waart, mijnheer, 't was toen uw vader, mijnheer Odilon. Hij had nu dat ongeluk met die staking, maar ze hebben toch allemaal gestaakt en nu zijn ze weer aan 't werk.

Mijnheer Albert keek naar de gekrompen gestalte vóór hem. Zestig jaar had die man voor hem gewerkt, al vóór hijzelf op de wereld was. Ontroerd was hij niet, maar hij dacht: ‘Wat een sukkelaar’. En zijn stem klonk niet bars toen hij zei:

- Stinus, man, ik kan er niets aan doen, maar er is een akkoord onder de bazen dat zij geen van de belhamels terug aan 't werk zouden laten gaan. En uw zoon zal hier in de gemeente in geen enkele fabriek aanvaard worden.

Stinus wreef over zijn tranerige ogen. Die stonden altijd waterig van de vele jaren dat hij in de wind had gelopen op de spinbaan.

- Maar hij heeft een huishouden, mijnheer, zei hij, en ge weet hoe 't gaat als de man zonder werk is, en hij is altijd een oppassend werkman geweest.

Mijnheer Albert haalde de schouders op.

Stinus ging naar huis; voorbij het kerkhof waar ze Polydoor geslagen hadden, daar tegen dat scheefgezakte muurken; hij keek gelaten door het hek naar de graven. ‘Daar ligt ne mens nog het best’, praatte hij tegen zichzelf. En in het veld waar het winterkoren reeds zijn aarzelend groen uit de akkers stak, streek de wind over hem. ‘Die verdommese ogen’, zei Stinus, en wreef met de rug van zijn hand het water weg.

Op een zondagmorgen stond Polydoor met twee andere mannen in het huis van de meester.

- Meester, zei hij, wij zouden willen leren lezen en schrijven.

- Ja, zei de meester, het is nooit te laat om goed te doen, vriend.

En nog dezelfde voormiddag gaf hij de eerste les in het lezen.

Hij had vlijtige leerlingen en in zijn hart ontwaakte de herinnering aan het geluk dat hij gekend had toen hij de letters aanleerde en zijn blik liet gaan over de onbehendige handjes. Het was die drie mannen heilige ernst. Hun zware hand omklemde de griffel en tekende grote, kromme letters en zij spelden de woorden met kinderlijke ijver.

- Meester, zei toen de baas van het fabriekske waar de meester zijn brood verdiende, ik heb gehoord dat er iedere zondag een hele bende van over 't water in uw huis komen konkelfoezen, van die oproermakers die 't werkvolk opstoken.

- Ik leer ze wat lezen en schrijven, glimlachte de meester zwakjes, 't is mijn oude stiel.

- Ja, zei de baas, maar de mensen praten daarover en de fabrikanten van de overkant bezien mij scheef; dat zijn allemaal vervelende dingen.

- Och, zei de meester mij 's avonds, die heren hebben liever arbeiders die niet kunnen lezen en schrijven.

Hij glimlachte treurig en zette zijn bril recht.

XII

En toen het weer eens lente was geworden hebben wij de meester begraven. De merels tjinkten met fijn hoog geluid, scherp als brekend glas.

Hij was helemaal in zichzelf teruggetrokken de laatste jaren van zijn leven. Hij klaagde nooit over het afstompend werk dat hij in de fabriek te verrichten had, het troosteloze aaneenrijen van cijfers en het neerschrijven van altijd dezelfde brieven. Hij aanvaardde het zoals hij het leven had aanvaard sedert hij de deur van de school achter zich had gesloten: met een zich onderwerpen aan het onvermijdelijke en een zich terugtrekken van de mensen die, in goed en kwaad, maar meest in kwaad, aan het leven zijn vorm geven.

Hij werkte vlijtig en sekuur; hij zou anders niet hebben gekund. En als hij bij mij was, lag er nooit bitterheid in zijn woorden. Ik was zijn enig gezelschap, hij was de beste vriend die ik ooit zal kennen en steeds zag ik in hem de schoolmeester die het leven van de geest voor mij had geopenbaard. De avonden die wij samen doorbrachten hebben mij verrijkt en er is een grote leemte in mijn leven gekomen. En ik ben niet jong genoeg meer om leemten te kunnen vullen.

Hij leefde in een totale onthechting aan het menselijk bedrijf. En nochtans had hij geloofd in de mens. Hoe had hij anders met die liefde en toewijding aan geslachten van kinderen zijn leven kunnen schenken? Want hij was geen schoolmeester die

met een verdrietig gezicht de schooldeur opent met het gevoel dat hij te weinig wordt betaald en die de schooldeur sluit met een zucht die alle kinderen van de wereld naar de maan wenst. Hij zag met vreugde hoe de kindergezichten naar hem opstaarden en hij zag in zijn verbeelding de mannen die daaruit groeien zouden. Dat geloof had hij achtergelaten in het ledige schoollokaal. En sedertdien leefde hij met zichzelf en met zijn herinneringen.

Alleen dat heimwee klonk soms in zijn woorden. Een schaduw van geluk die over zijn leven was blijven hangen. Hij was een van de weinige goede mensen die ik heb gekend; zijn geweten was zijn wet; hij was een van de zeldzamen die een geweten hebben. En zo heeft hij dapper geleefd, zich opsluitend met zijn leed.

Lang ziek is hij niet geweest. Zijn levensvlam was verteerd en er was weinig wat hem nog vasthield aan het leven. Als ik naast zijn bed zat en zijn vermoeide stem hoorde, stond heel zijn leven van eerlijkheid voor mij als een aanklacht tegen heerszucht en hypokrisie. Neen, eerlijk zijn is niet goed in deze wereld.

En als ik alles overschouw wat ik gekend heb, zijn daar zo weinig goede mensen onder. De verhoudingen zijn sedert Sodoma en Gomorrha vrijwel dezelfde gebleven. De deugdzamen, de vromen, de vrouwenlopers en de gierigaards verschillen niet zoveel van elkaar. In allen ontbreekt de kwaliteit van het menselijke, zij zijn egoïst tot in hun medelijden en rechtvaardigheid is een woord zonder inhoud.

In het dorp waar hij zijn beste jaren aan de school had gegeven, ging zijn overlijden ongemerkt voorbij. De enige die er mij over aansprak was Theofiel. ‘Als er ooit een brave mens in 't dorp heeft gewoond, dan was hij het’, zei hij.

Ik was tot aan 't veer gewandeld want nooit hebben de dijken hun bekoring voor mij verloren. En ik dronk oud bier en praatte met Theofiel en Fientje.

- En één van dees dagen kom ik u bezoeken, zei ze, om zaken te doen.

Zij is inderdaad gekomen. Zij bloost nog even gemakkelijk als vroeger. Jong is zij niet meer, haar glanzend rosse haar is verbleekt en fijne rode adertjes lopen over haar jukbeenderen. Maar nog steeds zijn haar ogen fris en helder en ik kan, als ik ze zo voor mij zie, nog terugdenken aan het Fientje van jaren geleden. Nooit tevoren is zij hier in huis geweest; zij heeft mij vaarwel gezegd, die avond onder de bomen, en het is een vaarwel gebleven.

Zij brengt mij haar spaarpenningen. Het schijnt zo weinig, deze vrucht van vele jaren werken en spaarzaamheid, maar zij is er fier en gelukkig om. Het is de eerste maal in al die lange tijd dat wij vertrouwelijk en alleen praten, en niets in onze woorden rijst op uit het verleden dat wij beiden dan toch in onze gedachten hebben. Want ik weet dat ook zij, nu wij de eerste maal vrij kunnen spreken met elkaar, vele jaren terugdenkt. Alle verdriet is weg tussen ons beiden en ook alle verlangen. Maar ik denk nog dikwijls hoe alles geweest is, het is als de verstorven geur van lavendel uit zorgvuldig opgeplooid linnen.

- Gij woont hier schoon, mijnheer Henri, zegt Fientje.

- Gij moest al eens meer komen, zeg ik, omdat haar woorden dat antwoord vereisen.

Zij lacht en weer zie ik die oude vlugge blos. En met al dat onuitgesprokene tussen ons staan wij nog een ogenblik samen; zij gaat heen. Nog meen ik in haar stap die korte, dappere pasjes te zien toen ik haar nakeek, in die tijd.

Het verleden kan soms als een vlaag over u komen, zoals een plots verdriet of een heimwee onverwachts uit de diepte van uw leven opstijgt. En ik overdenk alles wat Fientje in mijn leven heeft gebracht. Het is een naproeven zonder bitterheid. Alleen de lichte weemoed die men heeft over alles wat gestorven is, mensen en dingen, en de weemoed over de vergankelijkheid van

het schone dat in het leven komt. En die brandende uren van verlangen verdwijnen in de vernietiging van wil en gedachte, in de goddelijke dronkenschap van de omhelzing. Het is een zachte gloed gebleven onder de asse van de tijd. En het oog wordt opnieuw vervuld van de lieflijkheid die uw ongeduldigste begeren teder maakt en uw handen tot zachter streling dwingt.

Ik zit alleen in de eenzaamheid die mij lief is. En ik denk dat de vrouw die ik mij had gewenst de grote weldaad van de stilte als een gave der goden had moeten zegenen. Ik heb er mij nooit zo één kunnen voorstellen, onder al de vrouwen die ik heb gekend. Misschien Hélène, heb ik soms gedacht, maar hoe weinig heb ik van deze vrouw geweten? Alleen heb ik van haar steeds de indruk gehad van het blonde, moederlijke van haar wezen. En deze vrouw heeft nooit kinderen gehad. Dat is het spel van het leven.

Er was een tijd dat ik het gemis aan kinderen heb gevoeld zoals men zich soms onwennig voelt als men iets vergeten heeft dat men zich niet herinneren kan. Maar ik heb mij nooit kinderen kunnen voorstellen los van de vrouw die hun moeder zou zijn. En deze droom heeft nooit in mij een vaste gestalte gekregen. Ik begrijp echter, naarmate de jaren vorderen, dat het gemakkelijk is zonder kinderen te leven, maar dat het zwaar moet zijn zonder kinderen te sterven.

Over dat alles praat ik nu soms met Jeannette die Jeanne geworden is.

Ik ben het mooie huis gaan bezien dat zij bezit tegen Waasmunster. Zij heeft een meid die in haar jonge jaren in goede huizen heeft gediend en er de manieren van heeft bewaard. En zij zelf is een dame geworden. Het is om duizelig te worden als ik overdenk dat zij een paar jaren geleden het herbergske van Jan Kazak heeft vaarwel gezegd. Zij heeft een natuurlijke, bevallige hoffelijkheid die niet aangeleerd wordt en een gevoel voor situaties die de vrouwen der fabrikanten in de kostschool

niet hebben geleerd. En haar onbevangen kijk op leven en mensen, haar schatten van verhoudingen en waarden, haar cynisme soms, geven een bekoring aan haar gesprek die men bij weinig vrouwen vinden kan.

De verfijning die de welstand over haar heeft gebracht heeft haar schoonheid een hoger toets gegeven. Zij raadpleegt mij niet alleen meer over haar geldelijke zaken maar ook over de boeken die zij zou willen lezen. Ik weet niet of dat geschiedt uit de aandrang van haar weetlust of uit een zucht tot toenadering. Maar zij beoordeelt wat zij leest met gevoel en gezond verstand.

Zij toont mij haar huis. Er is niets in haar woorden dat de verbaasde vreugde van de nieuwe rijke te kennen geeft. Zij vindt alles zo vanzelfsprekend. Alles is sierlijk, zonder overdaad. En als zij mij een sigaar aanbiedt glimlach ik. Zij begrijpt en schudt het hoofd.

- Zij zijn alleen voor u, zegt zij.

En wij gaan in de tuin zitten. Het is een van die grote tuinen waar het hout vrij heeft mogen groeien en waar het mos aan de boord van de paden de hardheid van de aarde verzacht. Er is een prieel waarin een vogel zijn nest heeft gebouwd in de zondoorwemelde takken; wij gaan er op de bank zitten. Het leven van de vogels rondom ons brengt zijn zachte roep in de stilte van de zomerdag die blauw en warm over de wereld ligt.

Ik zie het grillige spel van licht- en schaduwplekjes over haar, over haar gelaat en over het lichte zomerkleedje.

- Ik kom toch niet ongelegen, vraag ik.

Zij lacht vrolijk, haar ogen schitteren in de zondoorlichte schaduw.

- Gij kunt niet meer ongelegen komen, zegt zij, ik ben nu helemaal alleen.

Dat is vlug gegaan, denk ik. Ik zeg het, en voeg er niet bij dat mijnheer Urbain zijn kort vermaak duur heeft betaald. Zij legt het mij uit. Hij was op haar zó plots en geweldig verslingerd

geweest als een kind dat het speelgoed niet krijgt dat het voor het uitstalraam ziet. Haar terughoudendheid had hem geprikkeld; 'zo gaat dat met de mannen', zegt zij, met een zijdelingse blik. En eens dat zij hier woonde, had zij al haar talent gebruikt om hem aan het verstand te brengen dat zijn geluk thuis lag. Terwijl zij spreekt is het mij of ik haar overredend woord hoor en het onnozel gezicht zie van de jonge dwaas.

- Die Urbain is een uilskuiken, zeg ik.

Zij denkt een poos na.

- Waarom, vraagt zij.

En ik wil het antwoord niet geven dat in mij is opgekomen. Als ge er zo een hebt, dan laat ge ze niet los. Ik zeg dan ook onnozelweg:

- Daarom.

Maar zo gemakkelijk laat zij zich niet afschepen.

- 'Daarom' is geen antwoord.

- Ja, zeg ik, voorzichtig tastend naar mijn woorden, als iemand zich zoveel moeite geeft om een vrouw te winnen dan geeft hij ze niet op in één handomdraai.

- Dat kan ook van de vrouw afhangen, zegt zij, en wat dat winnen betreft...

En nu blijft zij alleen. Of zij zich niet verveelt? Zij is reeds gewoon aan de rust van huis en streek; zij heeft nu eigenlijk wat haar steeds heeft ontbroken. Als ik haar moet geloven is zij een toekomstige presidente van de goede werken uit de streek. Ik zeg het haar; zij lacht vrolijk: neen, daarvoor is zij niet in de wieg gelegd en de aanwezigheid van een onderpastoor zou haar maar generen.

Ik kijk haar aan van terzijde; ik meen dat het tegenovergestelde ook tot de mogelijkheden behoort.

- Voelt gij u dan zo van de wereld afgestorven, vraag ik.

Er ligt een donkere gloed in haar ogen. In de zachte wind schuiven de blaren heen en weer in het zonnelicht en over haar

lichte kleed is een wonderlijk gewemel van schaduwplekken en zon. Het hult haar schoonheid in een gewaad van schemer en licht en haar blote, licht gebruinde armen hebben de bleekbronzen schijn van de peren die ginder stil en verzadigd hangen aan de leiboompjes tegen de muur.

- Van de wereld afgestorven, vraagt zij, meent gij dan dat ik niet kan missen wat ik vrijwillig verlaten heb?

Zij staart mij aan, trots in de heldhaftigheid van haar deugd.

- Een jonge vrouw, een jonge vrouw zoals gij, alleen in dit huis als in een klooster, dat kan ik mij niet voorstellen, zeg ik.

- Ik ben niet alleen, zegt zij stil.

Wij zitten beiden in de luisterstille tuin; geur en zon, bloemen en aarde komen tot ons.

Ik weet dat er iets in mij is dat mij steeds zal weerhouden voor haar te zijn wat ik voor een vrouw meen te moeten wezen. Maar daar is zoveel in haar dat mij tot haar brengt.

- Neen, zeg ik, gij zijt niet alleen.

- Niet méér alleen dan gij, zegt zij, veel minder alleen dan ik altijd ben geweest.

Meer dan wat wij nu zijn voor elkaar, zullen wij nooit worden. Zij leunt tegen mij aan. Haar lippen zijn vragend en dringend in hun kussen. Dan drukt zij mijn hoofd tegen zich aan:

- Waarom niet, vraagt zij.

Oktober, als de herfst daar is met herinneringen die in uw hart rondwarrelen als dode blaren. Het land gaat naar de winter, de vallei heeft haar glans verloren en de lucht is doortrokken van de reuk van het verbrande vuil. Ik sta in de laatste klaarte van de namiddag en staar naar de wazige plek, daar over de rivier, waar mijn land ligt, het gehucht achter de dijken.

Dat is nog onverwoest hetzelfde gebleven. En met onvermin-

derde vreugde zie ik het steeds weer. Mijn land van het wilde groen in de hovingen en langs de sloten, waarover de wind ongehinderd in eindeloze rukken woedt, hoek tussen stroom en rivier, riet en slijk, zware luchten met zwarte vogels, dronkenschap van ruimte die op u neerkomt op de hoge dijken.

Nu weet ik dat het niet om de mensen was dat mijn stille hartstocht mij steeds daarheen trok. Het was de aarde die ik minde en ik hield van de mensen omdat zij op dat plekje woonden, omdat zij in dat land hun gestalte hadden gekregen. En niet wat men volk noemt is het wat mij met liefde en woede heeft vervuld van toen ik een knaap was en las over grootheid en vernedering van dat volk. De schurken zijn er geëerd en de hypokrisie is de stijl van hun leven. Het land was het, het enige wat trouw blijft en beminnenswaard; en de hartstocht van het kind is gegroeid zoals de notelaar op de dijk, tot de levensdrift van de man. En als ik het overschouw, meer nog met de ogen van mijn geest dan met die van het lichaam, heb ik het gevoel van lichamelijke verbondenheid die bloed jaagt naar bloed en de man drijft naar de vrouw die hij liefheeft. En ik denk hoe het wezen zal als mijn lichaam zal gemengd zijn met zijn aarde, met de tot aarde geworden lichamen van die daar hebben geleefd. Daarboven zullen de sparren ruisen en bloeit en verdort eenzaam de hei, daarbeneden in de wijde glooiing van de beemden wuift het gras op uit de zware, slijkdoortrokken aarde, en over de rivier, in de wilde verwarring van lis en kreupelhout, gaat de eeuwigruisende ademtocht van het water.

Ik hoor, gedragen en verdoft door de meersen, het getoet van de stoomboot. En achteraan gilt, binnen een uurtje, de stoomfluit van de trein; die snijdt nu door de heide met zijn sliert van houten wagens en laat zijn vieze smoor hangen in de toppen der bomen. De eerste schrik van de 'vapeur' is overwonnen. De stoom heeft bezit genomen van het land. En als de wind dient, hoor ik straks van over de rivier het kleppen voor het lof

van de oktobermaand. Kleine jongens zullen gaan in de warme omslotenheid van moeders mantel.

De lamp legt haar blond warm licht over mijn handen en over het boek dat ik lees. Een boek is zoveel beter dan de mensen. Ik zie in de schemer van de lampkap mijn vele boeken gerijd naast elkaar. Ieder van hen heeft voor mij een vertrouwd aangezicht. In ieder van hen leeft de ziel van iemand die de nood van pijn of geluk of de dronkenschap van schoonheid voor mij heeft nagelaten. Wat zouden mijn avonden zijn zonder hen, wat zou mijn leven zijn moest ik dat bezit ontberen? Midden van hun rode, zwarte, gouden weelde staat het klein boekje dat de meester mij gaf en waardoor mijn moeder uit haar ziekte en weedom opsteeg naar de innigheid van het vergeestelijkte.

Een zucht van welbehagen stijgt op uit de zetel in de hoek. Het is Puck die in de wellust van het diepe kussen de verbeeldingen ondergaat die tussen sluimer en waken de gebeurtenissen van de dag voortzetten. En als hij het reuzelen hoort van papier sidderen even zijn oren, zacht en glanzend als zijde, en in plotse waakzaamheid kijken zijn verstandige, ondeugende ogen mij aan. ‘Pucky’, zeg ik. Hij knippert eens met zijn ogen en steekt de snuit tussen de poten, en zucht. En zijn aanwezigheid is mijn gezelschap in de lange avonduren.

Zijn pels is nog niet aangegroeid, want dan is hij als een klein, vreemdsoortig schaap, in een klomp van stijve wol. Tweemaal per jaar komt Janus ongevraagd tot hier en Puck ondergaat met het gezicht van een martelaar de operatie van het haarplukken. Janus scheert de mensen, slacht de zwijnen, kapt de staart af van de kleine hondjes en geneest ze van de worm. Als Puck hem ziet naderen komt een diep, angstig gegrol in zijn keel en met gebogen kop staat hij onder de schaar. En als Janus weg is, stormt hij naar zijn waterbakje en lest de dorst van zijn zenuwachtige angst. Dan kijkt hij naar mij: een ander

hondje. Hij staat voornaam met zijn baard, schoon vierkant gesneden, die hem de statigheid verleent van een senator, en zijn poten zijn rond en dik van het stijve dichte haar, want die worden niet geschoren. 'Het is een rashond, zegt Janus, en aan de poten van zo'n baardfox moogt ge niet aankomen'.

Ongehoorzaam, eigenzinnig, nieuwsgierig, slijt hij zijn dagen met mij. Zijn vechtlust misprijst de honden die klein zijn zoals hij en opgetogen gaat hij ten aanval tegen de grote melkhonden of de loebas van de beenhouwer. Koppig en dapper is hij, mijn kleine Puck, en trillend van zenuwachtigheid. Hij brengt vele uren door aan het venster, de voorste poten op de richel, de kop in gespannen aandacht gericht waar hij een beweging heeft vermoed; een vogel die neerstrijkt voor het venster of een kind dat loopt in de holle weg en, opperste vreugde, een kat: en hij blaft tot hij schor is, sidderend van opgewondenheid, de poten bevend in de extaze van zijn drift.

En niets doet hij dan wat hij zelf wil. Ik zeg 'Puck, kom hier'. En hij wendt de kop naar mij om, kijkt mij aan met misprijzende voornaamheid en gaat verder zonder zich te haasten. Hij komt alleen bij mij als er iets te krijgen is, en als ik hem een stukje chocolade voorhoud ziet hij, met schuine kop, mij smekend aan. En of hij mij genegen is weet ik niet, want zijn hooghartig egoïsme is gierig met blijken van vriendschap.

Hij is onvriendelijk, stug, ongehoorzaam, lastig... en toch houd ik van hem. Want zijn egoïsme is open en oprecht; zijn dappere woede schiet op als een vlam, en hypokrisie is hem vreemd. Hoeveel mensen zijn er die de hoedanigheden van Puck hebben?

Wij twee, Puck, gaan samen weer deze avond in, wij twee gaan samen onze levensavond in. En als gij vergaan zult in de aarde van mijn tuin, is er een plekje meer dat mij binden zal aan deze grond. Tot ik zelf niet meer zijn zal dan een kortstondige herinnering.

1949

Rochus

Opgedragen aan allen die barmhartig zijn.

Toen het kind van de moeder gescheiden werd, was een klein purperen kruis zichtbaar op zijn borst. En de ouders, die lange jaren gesmeekt hadden om de voortzetting van hun bloed, zagen daarin het bewijs van Gods welgevalligheid. Meer nog dan tevoren werden zij gesterkt in die geest die het leven in dienstbaarheid stelt van de hogere beschikking en het vergankelijke onderwerpt aan het eeuwige.

De donkere knaap groeide op in een groot en ingetogen huis. Met vele kerken lag de stad Montpellier rondom hem; de gestrenge wijsheid van de Universiteit beheerste het leven van de geest. En in het schoon seizoen, trok soms de koning van Majorca, meester van de stad, met edele heren en vrouwen, door de straten; dan werd de valk losgelaten. En Rochus zag eens hoe deze zich neerstortte en zijn buit aanbracht. Angst overviel hem bij het wrede spel. Hij bleef een tijd lang turen naar het strakke blauw van de hemel en ging zwijgend huiswaarts. Want het medelijden met alles wat lijden kan, woonde in zijn hart.

Tussen twee ouder wordende mensen verliep zijn jeugd. Hun zware godvruchtigheid maakte zijn jonge jaren ernstig en hij vreesde de zonde alvorens het besef van het kwaad tot hem was doorgedrongen. Zijn vader was rijk en mild; zijn gaven waren niet gemeten aan de meewarigheid die door de armoede wordt verwekt, want zo talrijk verdrongen zich de bedelaars voor de

poort der kerken, dat het gevoel van hun ellende door hun schreeuwerige hebzucht werd overtroffen. Zij waren een klasse van mensen die, als hun natuurlijke bestemming, hun leeftocht van anderen verwachten.

De jonge Rochus vond ze iedere dag op de drempel van de Sint-Pieterskerk. Hij kende de reuk van hun armoede, en als zijn moeder in de benauwde lucht van hun aanwezigheid, haar reukflesje aan de neus bracht, glimlachte hij vergoelijkend. En als zijn vader een muntstuk wierp in de scharrelende hoop, wendde hij het gelaat af.

Een diepe schaamte overviel hem, als, in de zondoorglansde schemer van de kerk, een meisjesoog welgevallig op hem rustte. Hij trachtte veel te bidden, maar de formules die zijn ouders hem hadden geleerd schonken geen bevrediging aan zijn gemoed. Dan liet hij zijn gedachten gaan buiten de kerkgewelven en dacht aan de arenden die van de Alpen waren afgedwaald en hoog opvlogen naar de zon. Soms kwam dan een grote stilte over hem, als een hoge rust in aanbidding. Maar hij sprak daar aan niemand over.

Zijn moeder stierf en kort daarop zijn vader. De geleerde doctoren van de pas gestichte fakulteit ‘de l’art de guérir’, die aan hun sponde hadden gestaan en Latijn hadden gesproken, konden de loop van de ziekte niet doen keren. Toen voelde Rochus de dood die in ieder mens aanwezig is. Hij werd nog meer teruggetrokken in zichzelf en besefte de minderwaardigheid van het lichaam van de mens.

En daar hij, weinige tijd nadien, zeer bezig met zijn gedachten, naar de kerk ging, zag hij hoe een meisje en haar moeder met gemeten pasjes hem vooraf traden. Zijn oog nam de beide gestalten op, de zware, ietwat plompe van de moeder en de lichte, gratievolle van de jonkvrouw. Toen hij neergeknield was in de kerk ontmoette zijn blik het gelaat van het meisje dat vol duistere schoonheid was. Het was alsof zij glimlachte. En Rochus over-

dacht hoe zij was, want het geheim der vrouwelijke zoetheid plaagt ieder mens en iedere knaap draagt het raadsel van het leven onbewust in zijn gepeinzen.

Toen het tijd was om te rusten, keerden zijn gedachten met nieuwe kracht terug en hij voelde de opstandigheid van zijn bloed. Hij zag het purperen kruis op zijn borst, hij dacht aan het lichaam van zijn ouders die in verwording waren getreden. Hij knielde neer en bad dat stilte zou komen in zijn gemoed.

En ‘s anderendaags ging hij bij zijn vaders broeder, messire Barthomien Roj.

- ‘Messire mijn oom,’ zei hij, ‘ik wil deze stad verlaten en gaan langs veler heren wegen; ik zal het water drinken uit de beek en het brood eten der liefdadigheid. Ik wil de pelgrim Gods zijn. In uw handen leg ik de waardigheden en ambten van mijn huis en bid u alles wat ik bezit te verdelen onder de armen.’

De oom schrok op.

- ‘En zal het bloed dat gij van uw vader hebt geërfd, zonder voortzetting blijven?’ vroeg hij.

- ‘Het zal zo wezen,’ antwoordde Rochus. Hij was toen twintig jaar oud.

De pelgrim Gods verlaat zijn vaderstad. Een tengere jonge man, nog tengerder in het korte kleed van roodbruine stof dat in den beginne de blote benen prikkelt door zijn ruwheid. Het haast nog kinderlijke gezicht onder de breedgerande hoed. De eetzak slaat tegen zijn dij; daar zal het brood worden geborgen dat uit liefde Gods wordt geschonken. En aan de lange stok bengelt de kruik die met het water van beek en bergstroom zal worden gevuld.

Naar Rome gaat hij; dat is de weg van de grote pelgrimage.

De eenzaamheid waaraan hij zijn leven heeft geschonken, omvangt hem; vanuit de verte komt de adem van de zee. Hij staat voor de Rhone en wendt zich om: Montpellier is uit het

gezicht verdwenen, maar hij ziet het voor zijn geest en al de herinneringen van het kind en de knaap staan voor hem. Lang kijkt hij de verte in: dat is mijn land. Achter hem loopt ruisend de stroom en iedere stroom is een grens. Hij zet de voet op de stenen brug naar Avignon toe: adieu, mijn land.

Te Avignon woont paus Clemens. De geblokte vierkante toren van het slot doet denken aan een gevangenis. Rochus vertoeft niet in de stad om te rusten, hij zoekt de steden niet, hij zoekt de eenzaamheid waar men God vindt. Nog is het weder goed en de nachten zijn vol groot, eenzaam gefluister. Hij strekt zich uit op de aarde en boven zijn hoofd zijn de kruinen der bomen en de sterren. Zijn lichaam went aan de harde legerstede en de morgenstonden zijn steeds als de dageraad van de wereld. Hij ontmoet weinig mensen; zo is het goed.

De Alpen nemen hem op. Hier is een grens in de vele begrenzingen die de mensen tussen elkaar hebben opgetrokken. Hij klimt en daalt langs de bergpaden. Lombardije ligt voor hem. Hij vraagt niet naar de naam van de steden waarlangs hij gaat; het brood heeft een andere smaak en de dronk uit de groene helderheid van de bergbeek is ijl en vroom in zijn mond. Hij kent reeds de gewoonten van de godshuizen; dikwijls slaat de reuk van slapende mensen naar hem toe daar hij ligt op het platgeslapen stro.

En ook de pelgrims, zoals hij, vinden er hun rust op de moeizame weg naar Rome. Een man in de kracht der jaren ligt naast hem op het stro. Hij spreekt Rochus aan in een taal die deze niet verstaat; dan schudt de man het hoofd en zwijgt. Dan slaat hij op zijn borst zoals zij die hun zonden belijden: mea culpa. En hij spreekt woorden die door hun klank meer vertrouwd zijn aan Rochus' oor. De man komt van ver, verder dan Montpellier, veel verder, van het noorden. En Rochus begrijpt dat zijn slaapgenoot de pelgrimage als een straf ondergaat.

Hij bekijkt hem met meer aandacht: de man heeft een scherp,

helder gezicht en lichtblond haar. Ook als hij spreekt blijft een schemer van heimwee in zijn blik. Nooit heeft Rochus zo'n gelaat en zo'n blik gezien. Hij vraagt hem niet uit want hij heeft de eenzaamheid lief. Maar de man richt zich telkens weer tot hem; en met veel inspanning begrijpt Rochus wat zijn slaapgenoot hem wil duidelijk maken.

De penitentie weegt zwaar op deze man. Hij is tot deze verre pelgrimage veroordeeld wegens de zonde van overspel. De man kijkt ver van zich weg als hij vertelt; hij ziet voor zich een gestalte. De zonde gaat mee met mij, zegt hij. En Rochus antwoordt hem dat in Rome de absolutie alles van hem zal doen wegvallen. De man kijkt hem onderzoekend aan en vraagt hem hoe oud hij is. 'Bijna eenentwintig', zegt Rochus. De man uit het noorden dacht dat hij veel ouder was, want hij keek in een gelaat dat afgevast was en de rijpheid vertoonde van het innerlijke leven. 'Ik ben er vijfenveertig', zei de man. 'Gij zijt nog wel jong voor zo zwaar een straf'. Hij lei de handen onder zijn hoofd en sloot de ogen alsof hij sliep. Maar zijn gedachten waren ver weg en verwijlden bij de vrouw waarmee hij had gezondigd.

Toen begreep Rochus dat de man die naast hem sliep in hem een medezondaar zag, en grote schaamte kwam in hem op. De zonde van de man uit het noorden stond aan zijn zijde; hij wendde zich om want hij wilde de mond niet zien die de zonde had genoten. Maar zijn gedachten wilden geen keer nemen en terwijl hij bad, voelde hij de aanwezigheid van de vrouw omwille van wie deze man de pelgrimage moest aanvaarden. En hij zag een grote blonde vrouw die hem aankeek.

Vóór de klok de vroege dag inluidde, stond Rochus op van zijn slaapweigere legerstede. Hij dronk en de zuiverheid van het water ging reinigend in hem. Nog lag de grijsheid van de nacht over het land en de dauw bevochtigde zijn voeten. En om zijn lichaam voelde hij de pij die de volgelingen van Franciscus als een harnas van zuiverheid om zich dragen. De zon steeg

uit de schemer op en verheerlijkte de wereld. Rochus stond voor de Apennijnen. De wilde geur der wouden omving hem. En de pelgrim Gods voelde de zegen der eenzaamheid bij bergpad en beek en het brood dat hij at, had de smaak van Gods barmhartigheid.

Vele andere pelgrims ontmoette hij in de godshuizen. De meesten waren zonder blijmoedigheid; in anderen smeulde het moede verlangen naar het graf van Petrus. Maar te midden van hen wist Rochus zich alleen.

Hij ging door de Toscaanse landouwen. En op een vroege morgen werd de grijze landweg onrustig door het bewegen van vele mensen. Zij gingen zonder om te zien, zoals zij die vluchten en bang zijn het gevaar op hun hielen te weten naderen. Sommigen wakkerden de trage gang van hun vee aan, en niet velen gunden de pelgrim een blik. Zij keken de verte in en spoedden verder met weinig woorden. En toen zij voorbij waren, lag de morgen over het land met een rust die dieper scheen dan zij ooit tevoren was geweest.

Verderop, aan de voet van het heuvelpad, naderde een nieuw gevaarte van stof en mensen. Zij zwoegden de helling op en in hun ogen glom de angst die hen voortjoeg. En daar Rochus op de rand van de weg ging zitten om het pad voor hen vrij te laten, en hen groette in de naam Gods, hield een oude man bij hem stil. Hij was moe en grijs van het stof.

- 'Jonge man,' zei hij, 'ga niet verder. De zwarte dood zit ons op de hielen.' Hij schudde het hoofd - 'En ik weet niet of vluchten helpt.'

De laatste mensen waren voorbijgetrokken zonder de oude man een blik te gunnen.

- 'Zie,' sprak hij, 'hoe iedereen slechts op het eigen leven bedacht is. De kinderen spoeden voort zonder zich om de vader te bekommeren.'

- ‘Wat ligt er verder op,’ vroeg Rochus.

De oude man keek verlangend naar de verte die hij verlaten had.

- ‘Daar liggen de rijke steden en het vruchtbaar land,’ zei hij. ‘Maar nu is iedereen daar de vijand van iedereen want de pest wordt aangedragen op de adem van wie u dierbaar zijn. Ga daar niet heen, jonge man.’

Rochus zag de oude man aan.

- ‘Wij allen dragen de dood in ons lichaam,’ sprak hij, ‘en niemand ontvlucht Gods wil.’

De oude man keek de helling langs vanwaar hij gekomen was; en met onderworpen weemoed sprak hij:

- ‘Het is een vreselijke God.’

Dan keek hij naar de stofwolk voor zich en ging de anderen achterna.

Rochus daalde het heuvelpad af. De adem van de Ligurische zee kwam tot in het opnieuw stil geworden land waarover de zon steeg op de grijze weg en het donkere geboomte. En de vermoeidheid van de lange tocht overkwam hem.

En toen vond hij, liggend aan de rand van een bosje, de eerste dode. Hij boog zich over haar en de pestlucht sloeg in zijn gelaat. Almeteens waren de velerlei geuren van zon, aarde en groen opgenomen in de vuile, donkere reuk van ziekte en dood. En alles wat menselijk was in hem wentelde om in een gevoel van angst en walg. Hij trad achteruit om weg te komen uit deze verschrikking.

Staande op het pad, in de klaarte van de hoge dag, keek hij naar zon en aarde. Dan keerde hij terug tot het dode lichaam.

Het aangezicht was zwart, als een vuile bruine vlek waarover roet gewreven werd. En de schoonheid van het jonge gelaat was verwoest door de marteling die het lichaam had ondergaan. De ogen staarden diep en donker in het ijle. Hij wilde de oogleden

sluiten om de gevallene de rust van de dood te schenken, maar het was alsof zijn vingers onmachtig waren om de oogschelen neer te drukken. En de ogen bleven staren in de oneindige ijlheid van de dood.

- 'Niemand ontvlucht Gods wil,' sprak hij luidop.

Het was hem of de verwording zienderogen voortschreed. Alsof de jonge borsten die in het kleed stonden getekend ineenschrompelden en de machteloze handen één werden met de aarde waarop zij rustten. Hij trachtte de handen over de borst te vouwen, maar zij waren stijf en onwillig in de dood. Hij nam twee takjes en legde ze kruisgewijze over het lichaam. En het was of het groen van de twijgen verslenste bij de aanraking van de dood. Toen bad Rochus, geknield naast het dode meisje. En terwijl de woorden van het gebed, zo dikwijls gebeden dat hij niet meer nadacht over hun betekenis, over zijn lippen gingen, kwam voor hem het beeld staan van de blonde vrouw uit het noorden die meeging in de gedachten van de man op zijn pelgrimage van boete en vergiffenis. En de vreze Gods trok uit zijn lichaam de angel der vleselijke kwelling. Hij hield op met bidden zoals hij het als kind en knaap had geleerd en vond in zijn hart de woorden die rechtstreeks zoeken naar God.

Daarna was er in hem iets als blijdschap. Zijn duim trok het teken des kruises over het voorhoofd van het dode meisje. Hij stond op en keek naar het gelaat en naar het lichaam. Hij voelde opnieuw hoe de duistere pestlucht hem omving, en hij ademde de dood in.

Hij vervolgde zijn weg. Die was stil en ongestoord door het leven der mensen. Het was of heel de wereld uitgestorven was en alleen zon en aarde nog bestonden in hun glans en vruchtbaarheid. Zeer hoog zweefden een paar arenden.

Toen ging Rochus de pest tegemoet.

Hij ging langs dorpen die waren uitgestorven; hij betrad de dode huizen waar hier en daar een gestorven pestlijder was achtergelaten. Overal waar hij binnenkwam woog de zware reuk van de ziekte. Alleen de dood was hier achtergebleven; zij die leefden en vertrokken waren, hadden het onheil verder in het land gebracht.

De ommuurde steden hielden hun toegang versperd. Wapenknechten stonden boven de poorten en dreigden met scherpgepunte pijlen. Dat zou zo blijven tot er iemand binnen de muren een zwarte buil onder de oksels bemerkte. Werd de ziekte niet aangevoerd door zon en wind, over de hoge muren heen, lag zij niet in de lucht en het water en in de adem der mensen? Weldra zouden dan, als de morgen rees, de zwarte pestlijken onder de sombere klank van de doodsbel, op karren naar grote putten worden gevoerd tot ook dat ophield. In de kamers en op de drempel der huizen en in de straatgoot lagen dan de doden die niemand meer kon begraven, want wie ademde zoog de ziekte in. En zij die ten dode waren opgeschreven, vluchtten het land in tot de hand Gods hen achterhaalde.

Te midden van dat pestgebied was hier en daar een oasis waar nog kinderen speelden en waar het leven een onbekommerd uitzicht had. Grillig is het spel tussen leven en dood. Maar Rochus rustte niet uit in de verpozing die hem daar geschonken werd. Soms verwijlde hij over dag, als de hitte van de aarde bezit had genomen, in een bos aan de weg. Zijn slaap kende het onrustige ongeduld dat hem voortdreef en het was alsof stemmen in hem spraken die hem verwarden. De grote adem der eenzaamheid die hem had omvangen, was van hem geweken; hij was opnieuw onder de mensen getreden en hun veelvuldig bedrijf stond in zijn gepeinzen. Als hij bad, dwarrelden door zijn geest de formules die door de gewoonte waren afgesleten en alleen tot vroomheid der lippen nopen. Eindelijk vond hij in de diepe nood van zijn hart de vlucht van zijn verlangen; hij vroeg aan God

de genade om eenzaam te kunnen zijn te midden van de mensen. Zo kwam hij voor de stad Acquapendente. Als het nest van een roofvogel was zij gans in de hoogte gelegen. Door de onbewaakte stadspoort schreed Rochus in de geteisterde stad. Het aangezicht van de door de pest geslagen steden was hem reeds bekend; maar hier scheen men aan geen vluchten te denken. De wegen van uit de stad waren verlaten, de velden rondom uitgestorven. En de lucht der hoogten was zuiver. Toen hij de weg vroeg naar het godshuis antwoordde de oude vrouw:

- 'Ga er niet heen, gij zijt nog te jong om te sterven.'

- 'Vrouw,' zei Rochus, 'gij zijt oud geworden zonder te weten dat leven en sterven in Gods hand liggen.' Hij schreed de poort van het godshuis binnen.

Een moede man kwam hem tegemoet. Hij droeg de scherpe reuk van azijn over zijn kleren en handen. Hij zag Rochus aan en schudde het hoofd.

- 'Hier valt geen rust te zoeken,' zei hij, 'hier wacht de engel des doods aan iedere sponde.'

- 'Ik kom niet om te rusten,' sprak Rochus, 'ik kom om te helpen.'

De man bekeek de uitgeputte gestalte van de vreemdeling. Het was hem of hij onder de zware plooien van de pelgrimspij de magere lenden speurde; over het ingevallen gezicht, donker en met de brand van zwarte koortsogen, lag het schuchter gekroezel van de jonge baard.

- 'Wat drijft u zo ver van huis dat gij hier uw einde zoekt alvorens de rijpheid van de man te hebben bereikt?'

Rochus zweeg; hoe kon hij antwoorden op een vraag die voor hem duister was? Weet de mens wat de wegen Gods zijn? Wie kan de kracht noemen die hem drijft naar liefde en barmhartigheid of naar de duisterste zonde?

- 'Pelgrim,' vroeg de man verder, 'welk land is het waar

de kinderen de staf van de boetetocht opnemen om het verderf tegemoet te lopen?'

Rochus zag voor zich het land dat hij verlaten had. Hoe lang reeds? Hij rechtte zich strakker op zijn pelgrimsstaf.

- 'Wie God volgt is op een veilig pad,' zei hij.

De man Vicente schudde het hoofd. Waar ligt dat pad? De jeugd is zelfzeker en meent gevonden te hebben wat zij veel later zoeken zal. Hij wist alleen dat in het godshuis de pest was.

- 'In Gods naam dan, kom binnen,' sprak hij.

In een hoek, op het stro, lag Rochus. De zware lucht van de zaal had hem op zijn legerstede neergeslagen. Weken lang had hij de zon ingeademd en de geur van aarde en bos. Nu kwam de pest op hem af als een beweeglijke wand, dik van stank. Vicente keek op hem neer.

- 'Het is hier geen plaats voor u,' zei hij, 'ga heen alvorens de dood u heeft achterhaald.'

Rochus keek naar hem op met zijn donkere ogen.

- 'Geef mij wat nodig is om te helpen,' vroeg hij.

En hij kreeg azijn, roosmarijn en het sterkriekende muntkruid. Het omgaf hem met zuurte en bitterheid en hij stond op van het stro.

Daar lagen velen rondom hem; sommigen waren er die glimlachten toen hij zich over hen boog; die geloofden nog dat het leven sterker is dan de arm van de dood. Maar de meesten lagen reeds met de zwartheid die het sterven voorafgaat op de zwetende huid. Als houtskool waren de builen op dij en lies en zij lagen met de armen open en hun oksels vertoonden de hobbels die openbraken in pijn en stank. Rochus wies hen met azijn en zij huilden alsof het scherpe vocht hun vlees doorstak. En toen zij gestorven waren, lang tevoren reeds opgenomen in de bewusteloosheid van de geest die alleen nog luisteren kan naar de pijn van het lichaam, drukte hij hun ogen dicht en tekende een kruis op hun voorhoofd.

Hij bracht de dagen en de nachten door van stro tot stro. Niemand van al degenen die hij de eerste dag gelaafd en gewassen had, was overgebleven. Als booswichten werden de nieuwe lijders binnengevoerd, onwillig voor de punt van de lans, want een mens sterft liever in het bed waar hij, in droom en wake, de rust en de vreugde van het leven heeft gekend. Toen gebeurde het dat een grote, blonde man werd binnengebracht. Hij ging voorbij Rochus zonder hem te herkennen. Hij droeg niet meer de pij van de pelgrims maar het sierlijke gewaad van een man van weelde; en met het hoofd in de handen ging hij op het stro zitten. Tot de koorts klom in hem, en over hem gebogen, een linnen met koele azijn op het voorhoofd drukkend, stond Rochus. En hij hoorde hoe de man van het noorden de woorden sprak van verlangen en minnekozen, onsamenhangend en gebroken, in de taal van de streek waar de pest hem had opgevangen. En ook soms, verrassend vlug, de woorden die de mensen van zijn land spraken. En Rochus was verwonderd over de kledij van deze man die op zijn pelgrimstocht het kleed van de boete had weggeworpen. Hij wies de blonde baard en het gezicht dat vaal en donker werd onder de hand van de pest. Hij ontdeed hem van zijn sierlijk gewaad en baadde het lichaam waar de ziekte in zware builen rijp werd.

Weldra brak de walg uit al de poriën van de blonde man. De gloed van zijn lichaam dreef het zweet in een wasem van stank over hem. En neergezeten naast hem, overdacht Rochus wat hij wist over het leven van deze man.

Vicente kwam langs. De ziekte was langs hem heengegaan en hij liep, moe en gebogen, door het godshuis waarover hij de zorg had. Hij zag de grote blonde man die in halve naaktheid aan zijn voeten lag en schudde het hoofd.

- 'Die is van ver gekomen om de dood te ontmoeten,' sprak hij.

Acquapendente ligt hoog boven het land. De arenden der zee keren terug als zij boven haar muren hebben gevlogen. De pelgrim uit het noorden is het pad opgeklommen dat kronkelend naar de stadspoort leidt. Hij aanschouwt de kleine stad die rustig in zichzelf leeft. En de jonge weduwe ziet hem staan in de zon, op het pleintje. Zij is gekomen uit de schaduw van de kerk waar zij gebeden heeft en gedroomd; zij heeft met haar gedachten vertoefd bij de man die gedurende korte tijd het leven met haar heeft gedeeld. Een onbekommerd en rijk leven in het koele huis met een tuin vol groen en gedempt licht. Zij overdenkt hoe het is geweest en zij overdenkt haar eenzaamheid. Zij knielt en gaat naar buiten.

De krachtige blonde man in de pelgrimspij staat op het pleintje en kijkt rond. Zijn baard glanst in de zon. Zij neemt een geldstuk uit haar beurs en gaat naar hem toe, maar hij schudt glimlachend het hoofd. Geld zal hij niet aanvaarden, alleen de gave Gods, het brood. Dat is alles wat hij zeggen kan in de vreemde taal. Zij gaat hem vooraf naar het rijke koele huis. De pelgrimsstaf staat in een hoek en op een stoel ligt de ruige pelgrimshoed. Zijn haar ligt golvend om het gezicht dat donkerder is geworden in stof en zon; maar als de mouw wegvalt van over de voorarm, ziet zij hoe blank zijn lichaam is. Zij zet hem brood voor en vlees en een grote beker wijn. Hij aarzelt alvorens hij de beker aan de lippen brengt, maar drinkt dan begerig, met de ogen gesloten.

Zij spreken; hij zoekt naar ieder woord dat hij zegt en als hij haar radde taal hoort, tracht hij te raden wat zij wil zeggen. Zij kijkt hem aan met grote ogen en lachende mond. Jong en schoon is zij en de beloften des levens zijn in haar.

En zij vernemen van elkander wat hun vreugde en hun lijden is geweest. Tot de schaduwen daarbuiten langer worden. Dan staat hij traagzaam op. 'Neen', zegt zij.

Het stadje Acquapendente ligt hoog en stil in de nacht. De

maan schijnt door de ruitjes van de grote kamer. In een hoek staat de pelgrimsstaf en op een stoel ligt de pelgrimshoed.

Op de hielen van de min is de pest gekomen. Voor de eerste maal heeft de bel geklonken in de stil geworden straat. De weduwe heeft voorraad in huis genomen. Zij en de blonde man leven teruggetrokken achter veilige muren, door de dood omsingeld. Maar de onrust van het sterven rondom hen jaagt hen driftiger naar elkaar toe; het is telkens alsof zij de laatste beker drinken van een kostbare wijn.

Tot in de zachte plooi tussen dij en buik van de vrouw de pestbuil verscheen. Tussen hen lag de dood. Haar donker gelaat werd zwart in de koorts en haar zweet had de reuk van de verwording. En zij werd weggevoerd op de kar waar vele anderen vóór haar in de gruwel van de pestdood hadden gelegen.

Hij vluchtte de kamer waar hij haar lichaam had gekend in lieflijkheid en verschrikking. En dan kwam de pest ook tot hem.

Rochus staat over hem gebogen. Hij heeft het verhaal vernomen van Vicente; heel het stadje had gesproken over de vreemde man. Nu was alles voorbij; de mensen spraken niet meer over elkander; zij werden alleen maar ziek en stierven.

Hij dacht aan de vrouw uit het noorden die met deze man had gezondigd en aan de vrouw die in het minnespel door de vinger des doods was aangeraakt. En hij rukte zich weg uit zijn gedachten want ook in hen die de ontucht van anderen overdenken brandt de vlam van begeerte. Hij vestigde zijn ogen op de krachtige man die door de pest was neergeveld. En de vergankelijkheid van alle vlees versterkte hem in de vreze Gods.

Meer dan bij anderen scheen de ziekte vreselijk in deze man. Meer dan bij anderen scheen zijn lichaam tegen de vernieling te strijden. En Rochus tekende het kruis op zijn voorhoofd.

Na dagen was het of in de blonde man de ziekte overwonnen was. Hij ontwaakte uit de sluimer van de dood en zijn oog stond

helder. En hoewel er rondom nog mensen stierven, waren er ook die hun krachten terugvonden en als met verwondering opnieuw tot het leven ontwaakten. De laatste vracht doden was de poort uitgereden.

En toen de man van zijn ziekbed opstond en naar het brood greep dat Rochus hem toereikte, vroeg deze hem:

- 'Man uit het noorden, waar is uw pelgrimsstaf?'

De man haalde de schouders op.

- 'Ik keer weer naar het land waarvan ik ben gekomen,' antwoordde hij. 'Het heeft geen zin naar Rome te gaan; niets heeft zin van alles wat gebeurt.'

Hij nam de kleren op waarin hij naar het godshuis was gekomen. Rijk en glanzend en haast nog nieuw. En statig was zijn gestalte; de lippen stonden teder in de blonde baard en zijn gelaat was nog bleek van de ziekte. En het was Rochus of de zonde triomferend voor hem stond. Zovelen waren rondom deze man gestorven; onschuldige kinderen en moeders die van het leven haast alleen de zorgen hadden gekend. Hij had in zijn ijlkoorts alleen gestameld wat der zonde was. En daar stond hij, in herwonnen kracht, en de verschrikking die over hem was gekomen had hem niet teruggebracht tot de tucht der boete. Hij die hierheen was gekomen, het brood bedelend in de pij der boetvaardigheid, ging heen, gekleed als een ridder en verrijkt door zijn zonde.

- 'God spaarde u het leven, schenk uw leven aan God,' sprak Rochus.

Glimlachend knikte de man. Hij ging de poort uit, keek rond in de ledig gestorven straten en sloeg de weg in waarlangs hij gekomen was. Maar degenen die met hem uit de ziekte waren opgestaan, waren overtuigd dat een wonder aan hen was volbracht en zagen in Rochus, die het kruis tekende over hun voorhoofd, de man van God.

Op de weg die voerde van Acquapendente dacht Rochus na over de grillige bestemming van het leven. Rome had hem geroepen tot de donkere stem van de pest in hem had weerklonken en hij volgde het spoor van de pest. Die bracht hem, ver van het pad dat de pelgrimstocht hem had voorgeschreven, naar Cesena. En ook daar stierven de mensen in angstige onderworpenheid aan de wet der ziekte. Hij tekende het kruis op het voorhoofd der stervenden en zij gaven de geest in gruwelijke doodsstrijd. En steeds omgaf hem de scherpe lucht van azijn en de prikkelende geur van het muntkruid. Het brood dat hij at en het water dat hij dronk, hadden de smaak van de ziekte. Maar hij was niet verwonderd dat zijn lichaam gezond bleef.

Toen geschiedde ook daar dat de ziekte afnam in haar woede en mensen stonden op van het stro. Zij dankten de man die hun wonden had gezuiverd en het zweet van hun lichaam weggewist. En voor ieder van hen die genezen opstond, dankte Rochus de goedheid Gods. Want als men in de overmaat van rampspoed de rechtvaardigheid van de wrekende toorn ziet, merkt men een bewijs van goedheid in alles wat aan de rampspoed ontsnapt.

Aan de stadspoort van Rimini stonden boogschutters opgesteld. Zij droegen de wapenrok van het huis der Malatesti. Waar de dood het land afzocht, vluchtten nu de mensen naar de steden, waar zij hulp vermoedden en genezing. En Rochus stond voor de gesloten poort.

- ‘Doet open,’ riep hij.

En toen een soldaat schertsend zijn boog spande, sloeg Rochus de armen wijd uiteen zodat zijn gestalte was als een kruis, en wachtte.

Bijna even vlug als de pest was de roep gegaan van hem die de pest bestreed. Hij was lang en mager, zijn donkere baard was jong en in zijn ogen brandde een stil vuur. Van hem werd gezegd dat de pest niet lang bleef waar hij vertoefde.

De kommandant van de wacht werd bijgeroepen; daar stond

een man voor de poort met uitgespreide armen; hij droeg een pelgrimspij. En nadat hij geroepen had dat de poort zou ontsloten worden, had hij geen woord meer gesproken.

De kommandant sprak tot Rochus, de poort stond op een kier.

- 'Wie zijt gij en wat komt gij hier doen?'

- 'Ik ben de pelgrim Gods,' antwoordde Rochus.

En hij trad binnen.

De Heer Malateste zat in de grote zaal van zijn paleis. Hij had zich opgesloten, belegerd door de pest die bezit had genomen van zijn stad. In zijn kelders lagen voorraden van spijs en wijn en hij bracht zijn tijd door met enige ridders en vrouwen. Hij was gewoon aan veel beweging en vloekte als hij naar de stallen ging waar de paarden hitsig stonden van het nietsdoen. En zijn onmacht tegenover de ziekte had hem nog woester gemaakt dan hij steeds geweest was.

- 'Doe die pelgrim hier komen,' had hij bevolen.

Rochus stond voor hem daar hij gezeten was en tafelde met zijn gezelschap. Een knecht bracht hem een beker wijn die Rochus met een handgebaar terzij schoof. Hij wachtte rustig naar wat hem zou gezegd worden.

- 'Kunt gij van de pest genezen zoals over u wordt gezegd,' vroeg de heer Malateste.

Rochus blikte naar het gezelschap en over hen heen naar de zee die de glans van de zon tot in de zaal weerspiegelde.

- 'Alleen God geneest de kwalen die Hij over de wereld zendt,' antwoordde hij.

De heer Malateste haalde onwillig de schouders op.

- 'Waarom bestaan er artsen als God zelf geneest,' vroeg hij, 'en waartoe dient roosmarijn en muntkruid? Waarom sterven de deugdzamen en blijven de schurken in leven?'

Hij liep met klinkende stappen door de zaal.

- 'En waarom zit ik hier opgesloten in deze peststad ter-

wijl daarbuiten het wild wacht op de jager? Pelgrim Gods, hoe lang duurt zo'n pest eer zij uitgewoed is? Veilig zijn deze muren want wie er dichtbijkomt wordt neergeschoten; maar daarbuiten wil ik zijn waar de paarden kunnen snuiven onder de druk van de knie.'

Hij scheen Rochus vergeten te zijn en tot zichzelf te spreken. En zij die aan tafel zaten, glimlachten. Rochus stond voor zich uit te staren, vlak voor het venster waardoor de glinstering van de zee binnendrong, over het hoofd heen van een jonge vrouw die een band van paarlen langs het zwarte haar droeg. En zijn lippen prevelden.

De vrouw nam de beker terug van de lippen en de wijn spatte over haar hand toen zij hem aarzelend op tafel nederzette. Haar gelaat werd bleek en grauw en met open mond viel zij achterover in de zetel. En zweet brak uit haar lichaam.

- 'De pest,' sprak hij.

Toen vloekte de heer Malateste en week achteruit en allen die aan tafel zaten sprongen recht en vloden weg van de zieke vrouw. Tot Rochus met haar alleen was in de grote zaal. Hij hoorde buiten het kloppen van hoeven tegen de stenen; er was gehinnik van paarden en geroep van haastige mannen. In wilde vaart ontvluchtte de heer Malateste met zijn gezelschap de stad.

Toen was er stilte. De jonge vrouw opende de ogen; zij zag alleen de tafel met spijs en drank en Rochus die haar aanstaarde. En de angst voor het sterven overviel haar met de koorts die als een vuur in haar lichaam was uitgebroken.

Er was eensklaps een groot geroep in het hof, een geroep als van volk dat zegevierend een belegerde stad doorstormt. De deur van de zaal werd opengerukt en een ogenblik bleven zij staan en keken naar Rochus en de vrouw. Maar toen drongen zij uitgelaten naar binnen en de tafel werd overwemeld door etend en drinkend gepeupel. Voor korte tijd verdrong de gulzigheid de angst voor de ziekte. Wapenlieden zetten de kruik aan de mond

en bedelaars klauwden in de schotels, de geur van gestorte wijn drong door de reuk van de slechtriekende menigte. Dan holden zij de zaal uit, elkaar op de hielen, naar de kelders toe. En verwijderd klonk weldra het geraas van hun uitgelatenheid.

Toen trad Rochus op de vrouw toe en droeg haar door de menigte naar buiten; hij legde ze neer op het stro naast de velen waaronder de dood haar keuze zou doen.

In de stad Rimini werd het gerucht verspreid dat de heer Malateste gevlucht was omdat hij, achter het hoofd van Rochus, het beeld van de dood had aangestaard. En die nog gezond waren verheugden zich, want de heer Malateste en zijn huis waren gehaat en gevreesd en de onderdanigheid sloeg ineens over tot wraakzucht en wreedheid. Zij die zich al te ijverig hadden getoond in zijn dienst en zijn hardvochtigheid hadden nagebootst, werden om de hals gebracht.

Een officier van de wacht nam het gezag in handen; hij was streng in het terugbrengen van de orde en toen hij de plunderaars in de kerker wierp en de belhamels liet hangen, werd hij van verraad beschuldigd door hen die zonder morren erger van de heer Malateste hadden verdragen. Maar hij bezat de macht en achtte het dus overbodig zich te rechtvaardigen. Hij wilde dat Rochus met hem in het paleis zou blijven; maar met weinig woorden gaf deze te kennen dat zijn verblijf niet in paleizen was. Hoewel hij dagelijks talrijke besmetten wies, hun pestbuilen uitzuiverde en over zich de reuk van de ziekte en heelmiddelen droeg, schuwden de gezonden zijn aanwezigheid niet.

En ook hier woedde de pest uit. Zij die er uit opstonden, kwamen als verbijsterd overeind van hun legerstede want zij hadden de dood als gezelschap in hun nachten gehad. Ook de jonge vrouw verrees uit de koorts; haar schoonheid lag nog slechts met een verwijderde schemer over haar. Zij ging heen zonder een woord te spreken.

Rochus verwijderde zich van de stad Rimini. Hij verliet de

zee die zo diepblauw is en helder alsof zij geen verborgenheden heeft. Hij voelde de reuk van pest en dood van zich wegnemen in de ijle, tedere lucht en verheugde zich over het leven.

In een dorp vernam hij dat de stad Rome door de pest was overvallen.

Zij scheen van overal tegelijk te komen, uit de lucht en het water en de adem der mensen. Te Rome zegde men dat galeien uit het oosten ze hadden aangevoerd. Groot was haar kracht in deze stad, groter dan Rochus ze ergens had gezien. Zij was niet voortgeslopen van straat tot straat maar had in één ruk alle stadswijken overrompeld.

Hier was het doel en eindpunt van zijn pelgrimage. Van toen hij de Alpen was overgestoken, had de pest zijn reisroute voorgeschreven, en hem steeds verder weggeleid van het pad dat hij had gekozen. Thans stuurde zij hem daarheen waar hij jaren geleden verheugd had naar uitgezien. De pelgrim Gods was de zwerver van de pest geworden. De zwarte baard was volgroeid rondom zijn donker gelaat en de lompen van zijn pelgrimspij omhulden een mager en moe lichaam. Hij leefde in een uitputting die zijn lange gestalte gebogen had en de koorts was in hem als een kracht die hem voortdreef. Hij had zozeer geleefd in het gezelschap van de ziekte bij wie dagen en nachten dezelfde waren, dat hij het besef van tijd en seizoenen had verloren.

Thans stond hij overweldigd door het pestgeslagen Rome. Alle majesteit was ten onder gegaan in de heerschappij van de ziekte. De bel van de pestkarren kwam naar hem toe en de lijken werden uit de straatgoot opgeraapt. Deuren werden geopend en stervenden lagen op de drempels. En het gebeurde dat uit het venster van een hoog smal huis een lijk naar beneden werd gegooid. Overal was er wantrouwen en vijandschap want overmaat van rampspoed stelt de ene mens tegenover de andere en verbreekt de banden der vriendschap. Het gezelschap aan

tafel was zwijgzaam en vol achterdocht en het echtelijk bed werd geschuwd als een hinderlaag van de dood.

Van in den beginne der overrompeling waren de heelmeesters gevlucht. Zij hadden schone woorden gevonden voor hun lafheid en zelfs hun vrouw in de steek gelaten daar deze lag in de smarten der ziekte. Slechts hier en daar dwaalden mannen rond die het kleed van Franciscus om de lenden droegen; zij gingen van godshuis tot godshuis met schamele heelmiddelen en gebeden en kwamen om met hen die zij verzorgden.

En de paus woonde te Avignon.

Door alles heen droeg Rochus het wonder van zijn onaantastbaarheid. In de grote stad waar de klokken zwegen voor de bel van de pestkar, ging hij van het ene pestoord naar het andere. Hij had het besef dat zijn sterk verlangen naar deze heilige stad de boodschap was geweest voor zijn dienstbaarheid. Hij had op zijn weg tot hier bij mannen en vrouwen het zondig begeren gevonden dat, zelfs omringd door de zwarte dood, van de mensen niet week. In de ervaring van de man was de knaap gestorven en zijn droom van het heilige Rome was verdwenen bij het aanschouwen der ontucht van deze stad, totdat hij zich, buiten de gemeenschap der mensen, nader voelde tot God in zijn grote eenzaamheid.

Het was alsof zij, waarover hij zich heenboog, de gelatenheid voelden van zijn aanwezigheid. Meer dan azijn en roosmarijn ondervonden zij de lafenis van zijn handen, en de donkere macht van zijn ogen bedwong het opstandige van het leven tot onderworpenheid. Hij zag ontelbaren sterven in arme en rijke huizen, en in de hospitalen was het stro iedere morgen overdekt met zwarte lijken.

In de kerken mengde de geur van wierook zich met de wasem van de ziekte tot een weeë, misselijke lucht. Want nog steeds waren er mensen die het leven als een speelgoed van God be-

schouwden en hoopten op het lot der begunstigden. Maar weinigen verbeterden hun levenswijze: er was woeker en zwarte handel en de huizen van ontucht zaaiden meer dan ooit het verderf van velerlei besmetting over de stad. En Rochus herinnerde zich niet meer welke droom hem had voortgejaagd naar deze stede, een droom van heiligheid en het tastbaar gevoel van Gods aanwezigheid. Gods aangezicht, zoals dat in de uren van opgetogenheid voor hem had gestaan, was verdwenen; hij voelde alleen boven het leven en sterven der mensen een duistere en vreselijke kracht. En hij bad om een weerschijn van Gods goedheid te vinden in deze wereld.

Hij vond soms nog iemand die, zoals hij, de pij van Franciscus droeg. Zelfs was er een die sprak van zijn Zuster Ziekte. Geen vrouwenhand was lieflijker dan de zijne als hij de builen van de oksels en dijen schoonmaakte. Rochus was dankbaar omdat hij deze man had ontmoet; en toen ook deze in de pest was omgekomen, bleef zijn herinnering gezelschap voor zijn ziel.

Ook hier, zoals overal waar hij kwam, steeg rondom hem de roep van zijn onaantastbaarheid. En het gebeurde dat wapenlieden hem kwamen weghalen uit een hospitaal om hem naar het ziekbed te voeren van een der machtigen van Rome. Rochus wist zelf niet waarom de roep van het wonder rondom zijn naam ging. Bij allen die hij verzorgde, tekende hij het kruisteken op het voorhoofd; zij die stierven gingen onopgemerkt de vergetelheid in, maar zij die in leven bleven, zegden dat zij de wondere kracht van zijn hand over hun lichaam hadden gevoeld.

Op een avond werd hij door gewapende dienaars gevoerd door de enge straten waar de pest in grilligheid nog hier en daar haar keuze deed. Bij het licht der toortsen vermeden zij de verrotting die opsteeg uit plassen en vuilnishopen. De avond werd bij plaatsen opgeschrikt door gebrul en gegil uit een kroeg waar roekeloze dronkenschap de ziekte trotseerde. En toen zij stil

hielden, stond Rochus voor het paleis waar een roemruchte kardinaal in de angst van zijn pijnen lag.

En voor de zoveelste maal zag Rochus de verwoesting van de pest. Het walgelijke zweet doordrenkte het weidse bed en uit de etterbuilen spreidde de stank van de dood, erger nog dan de reuk van de verwording. Uit het vaal-zwarte gelaat staarden de ogen hem wild en koortsig tegen. Van tijd tot tijd gingen de lippen in zwaar geprevel.

Rochus verzorgde hem en schoof de kostelijke balsem terzij die een dienaar hem toereikte. Het was hem of de geur van het reukwerk de lucht van de ziekte nog zwaarder maakte en op zijn adem woog. En toen de nacht intrad, strekte hij zich uit op de vloer en sliep rustig naast het staatsiebed van de kardinaal.

Hij wilde weggaan in de vroege morgen maar de dienaars van de kardinaal hielden hem tegen; en Rochus' hart was vol verdriet omdat zovelen zouden sterven zonder de lafenis die hij hun brengen zou. Hij zat naast het bed van de kerkvoogd, de gevouwen handen in de plooien van de mouwen, biddend voor allen die op zijn hulp wachtten. Hij liet de rijke spijzen onaangeroerd staan en brokkelde het harde brood. En terwijl de kardinaal in zware sluimer lag, zag Rochus hoe het kruis, dat hij op het voorhoofd had getekend, als een roze schemering gebleven was op de donkere huid van de kerkvoogd.

Toen deze op een morgen ontwaakte, zag Rochus aan het leven van zijn ogen dat hij niet sterven zou. Hij zegde het en de kardinaal dankte hem zeer, want hij was een zondig mens zoals de anderen en vreesde het hiernamaals. Hij voelde de kracht groeien in zich en begon vol nieuwsgierigheid Rochus uit te vragen.

Uit zijn vragen rees voor Rochus het beeld op van jaren geleden. Waar hij geboren was, en wie zijn ouders waren; hoe oud hij was en of zijn ouders nog leefden. En alles scheen hem vreemd en ver toe; zijn antwoorden verrasten de kardinaal door hun bondigheid en door de onthechting waarvan zij blijk gaven.

Toen de kardinaal hem vroeg waarom hij de staf der pelgrims had opgenomen, schudde hij het hoofd. En de kardinaal vermoedde dat een zware zonde achter zijn besluit lag; zalvend sprak hij over het grenzeloze der vergiffenis omdat niemand zonder zonde is, en hij zuchtte lichtjes terwijl hij deze woorden sprak. Maar Rochus liet hem in de waan van zijn voorstelling; over zijn ziel sprak hij alleen met God.

De kardinaal had opgemerkt dat Rochus het kleed van Franciscus droeg. Hij sprak over de zoeker Gods uit Assisië met hooghartige en toegevende waardering. Franciscus had in zijn streven naar eenvoud de luister van de Kerk verarmd.

- 'Gods aanwezigheid is in het woud even voelbaar als in een katedraal,' zei Rochus. En hij dacht aan de ordebroeder die hem sprak over Zuster Ziekte.

- 'God is in de eenzaamheid, niet in de luister,' sprak hij verder.

Toen liet de kardinaal een spiegel brengen. Hij bekeek aandachtig zijn gezicht en scheen tevreden. Hij bracht de vinger aan het voorhoofd en er kwam een trek van misnoegdheid om zijn mond. Hij zag in het beeld dat de spiegel van hem schonk een lichtrode kruis, getekend op zijn voorhoofd. Het had die haastige lijnen die door de duim bij zegening waren getrokken.

Hij liet door een knecht water brengen en wies zijn voorhoofd en droogde het af. Maar het kruis stond duidelijker getekend op de schoon gewreven huid.

- 'Moet ik dan een getekende blijven,' vroeg hij aan Rochus, en met een gebaar van ongenoegen legde hij de spiegel naast zich op het bed.

En toen Rochus hem geen antwoord gaf, maar opstond om heen te gaan, weerhield hij hem niet.

Maar lang duurde het niet of een bode van de kardinaal bracht hem het bevel terug te keren naar het paleis waar deze hem wachtte.

Hij had de ziekte reeds vergeten; zijn wangen begonnen hun vroegere volheid terug te krijgen en zijn blik stond gezond. Nauwelijks gaf hij antwoord op de begroeting van Rochus.

- 'Bezie mijn voorhoofd,' zegde hij.

Zichtbaar stond het kruis op zijn voorhoofd getekend.

- 'Het is het teken van de kinderen Gods,' sprak Rochus.

De kardinaal bezag hem met boze ogen.

- 'Tussen het werk Gods en de pomperijen des duivels is het onderscheid soms moeilijk uit te maken,' zei hij. 'Het is door uw toedoen dat dit merkteken op mijn voorhoofd is gekomen, het moet dan ook in uw macht liggen het te doen verdwijnen.'

Maar Rochus schudde het hoofd en zei:

- 'Ik heb dat teken getrokken op ontelbare voorhoofden, want de pest regeert sedert jaren in deze streken. Indien het God welgevallig is op uw voorhoofd het zichtbare merkteken van Zijn macht te laten, wees dan een getekende Gods.'

- 'Man,' antwoordde de kardinaal, 'toverij en ander duivelswerk moet overal worden uitgeroeid, maar nergens is het meer verfoeilijk dan in deze heilige stad.'

Hij zweeg een poos in bittere gedachten en sprak verder:

- 'En een vergrijp tegen een hoge dienaar der Kerk...'

De wapenknechten die hem naar de sponde van de kardinaal hadden gebracht, begeleidden Rochus tot aan een der poorten van de stad Rome.

Toen wees hun aanvoerder met breed handgebaar naar de verte. De wapenknechten bleven wachten tot Rochus een stip op de grijze weg was geworden.

Rochus ging noordwaarts.

Drie jaar had hij te Rome verbleven. Hij wist het niet want hij had zijn tijd niet gemeten. De dagen waren verlopen in de nachten en de nachten vervloeiden in het daglicht, zonder dat

hij het naging. Zijn rust werd niet geregeld door licht of donker, de slaap overviel hem waar hij zat. Hij sloot de ogen op het stro waar mannen en vrouwen hun ziekte ondergingen, en als hij de ogen opende, zag hij pest en dood.

Nauwelijks was hij zijn nieuwe weg gegaan of de pest nam af te Rome. Velen genazen en zij die de herinnering hadden van de donkere man in het verhakkelde pelgrimskleed, van zijn jonge baard en tedere handen, dachten dat hij was omgekomen en door zijn dood de ziekte had overwonnen.

En de eerste avond van zijn nieuwe reis, lag Rochus neer en voelde de vermoeidheid van jaren in zijn lichaam. Deze rust was een geluk dat hem vreemd was en het scheen hem toe dat hij nieuwgeboren was in een andere wereld.

Door de geurige stilte van de nacht heen, hoorde hij het verre ademen van de zee, adem der oneindigheid en der eenzaamheid. En hij sloot de ogen en zonk neer in een slaap die was als een grondeloos meer.

De lichte morgenlucht wekte hem. Hij keek rondom zich en het was of hij de aarde en de hemel ontdekte. Een wereld zonder ziekte, zonder de reuk van doodszweet en de zuurheid van azijn. Zijn kleren droegen de reuk der verwording rondom zijn lichaam; hij voelde de behoefte zich te reinigen en zocht een bergbeek die haar zuivere koelte vanuit de Apennijnen meevoerde. Hij wies zijn lichaam en zijn kleren en toen zijn afgemagerd lichaam gestrekt lag in de zondoorpriemde schaduw van het bos, kwam over hem het vernieuwd besef der nietigheid van de naaktgeboren mens en hij vernederde zich voor God.

Hij ging vele dagen en bedelde zijn brood. De smaak van de ziekte was weggenomen van zijn verhemelte, de brand die in zijn donkere ogen stond was verzacht tot een rustige gloed.

Schoon is het land, schoon is de aarde en de hemel die er over uitgespannen is. De vlucht der grote vogels is koninklijk en lieflijk klinkt het gezang van wat zingt in bos en kant en

neuriet in eenzaam geluk. Ver van hier is de gesel Gods, de zwarte dood die openbreekt uit de builen van het tere vlees, en ver van hier is de zonde die is waar mensen zijn. Het was alsof het strakke gelaat van God waarvan de oude man had gezegd: 'het is een vreselijke God', de trekken van zijn toorn ontspande en heel de wereld met zijn goedheid omgaf.

En al die dagen zag hij weinig mensen; zij woonden in kleine dorpen of in hoevetjes die ver buiten het leven lagen. Zij waren gezond en de melk die zij Rochus schonken had de zoete smaak van het geluk. Als hij kinderen ontmoette, glimlachte hij en tekende een kruis op hun voorhoofd, want hij had in de verworvenheid van al deze jaren geleerd dat de ziekte neerploft als de havik op zijn prooi. Hij dacht aan de kinderen die hij had gestrekt gezien naast het lichaam van de moeders en het beeld dat zijn herinnering opriep was schrikwekkender dan wat hij had ondergaan toen hij over hen was neergebogen. En plots was het hem of de vunzige reuk van het sterven opnieuw uit zijn kleren kroop. De angst van wat hij had doorstaan werd wakker in hem en hij hield stil op het pad alsof hij aarzelde tegenover wat hem riep.

Hij keek achter zich, naar het vredige en gelukkige dat hij was voorbijgegaan. Het was alsof deze korte rust die de eenzaamheid en de goedheid van de aarde hem geschonken hadden, de laatste zou zijn. Hij vertraagde zijn stap, nam de brede hoed af en liet de wind gaan door zijn haar dat aan de slapen reeds grijs was, zijn vingers wreven bladeren stuk en hij snoof uit het bleke sap de geur van het groeiende leven. Hij bad niet zoals hij deed aan de sponde der stervenden, want zijn hart kende gebeden zonder woorden en zijn vreugde bracht hem nader tot God dan de woorden waarmee de mensen zich in angst voor God trachten te beschermen. En hij bereikte Lombardije; toen hij de stad Piacenza naderde, wist hij dat ook hier de pest hem had vooruitgelopen. Hij boog het hoofd en zag in een enkel

ogenblik het veelvuldig aangezicht van ziekte en dood. Hij richtte het hoofd op en zag hoe de hemel in eindeloze en ongestoorde schoonheid over het land stond.

Een grote moeheid overviel hem toen hij door de straten van de stad ging, een loomheid die iedere stap zwaar maakte. Het brood, waarvan hij sedert vele uren niet geproefd had, smaakte als as in zijn mond en een lichte mist maakte zijn blik troebel.

De ziekte was aan het wijken in de stad. Sedert maanden was zij in grillige wisselingen gestegen en gezakt. Niemand vertrouwde haar vreselijke luimen zodat de angst voor haar hernieuwde kracht voortduurde toen zij krachteloos scheen te worden. Maar toch verwekte ieder voorteken van haar verzwakking de hoop die in ieder mensenhart zo vlug en soms zo redeloos wordt ontstoken. Op de avond toen Rochus de stad binnenkwam, was de gedruktheid afgenomen en het wantrouwen had plaats gemaakt voor vriendelijker woorden. De doden waren vergeten en de levenden verheugden zich over het leven.

Vanuit de wijnhuizen klonk geroep en vanuit de diepte van een steegje werd gezongen. Rochus hoorde het; het klonk als de voorspelling van onheil in zijn oren, en toen hij meer afgelegen een klein park bemerkte dat in de lange duur der ziekte verwaarloosd en verwilderd was, liet hij zich neer in het hoog opgeschoten gras. De valavond was overgegaan in de nacht. De stad lag donker rondom hem en zonder geluid.

En toen was het hem of hij opgetild werd van zijn ruststee en met lichte kracht gedragen werd boven aarde en mensen. Hij zag een groot licht hem tegemoetkomen en hem omvatten. En de wanden van dat licht weken ver uit naar alle horizonten zodat het was of heel de wereld en de lucht daarboven vervuld waren van doorschijnende tederheid.

Plots was er gewemel aan alle zijden en talloze gedaanten gingen voorbij hem in traag bewegen. Hier en daar herkende hij

gezichten; het waren mensen die hij zien sterven had in de foltering van de pest. Maar hoe verhakkeld ook hun kledij was, en bij anderen de naaktheid vol etterende builen, toch waren zij allen omgeven door het licht dat alles tot lieflijkheid herschiep. En bij het voorbijtrekken staarden allen hem aan.

Dan werd alles stil en niemand was nog rond hem. Hij zag zich gestrekt, schamel en naakt en grote builen waren gezwollen onder zijn oksels en boven zijn dij. Zijn lichaam was donker van de ziekte en van iedere pestbuil schoot een schicht van pijn door hem. Zijn baard stond nat van het zweet en vanuit zijn wenkbrauwen gleden zware, wrange droppen in zijn ogen.

‘Nu ga ik sterven’, dacht hij.

Het licht verdween almeteens en hij zag zich liggen in een vuile straat, de pelgrimshoed als een kussen onder zijn hoofd, de pelgrimspij zijn hete lichaam omknellend. Mensen gingen voorbij en weken uit toen zij hem zagen liggen; de honden kwamen hem besnuffelen. Hij lag krachteloos en zonder wil, niets wetend dan de pijn en de angst die zijn adem deed stokken. Tot een man op hem afkwam.

Rochus blikte op uit de afgrond van zijn lijden. Zijn troebele ogen werden klaarder toen hij de ogen van deze man zag. Hij was nog niet oud, amper iets ouder dan Rochus zelf, maar zijn gelaat droeg de plooien van eindeloze zorg. En toen hij zich neerboog over Rochus, scheen het deze alsof hij opnieuw door een vloed van licht werd opgenomen. De pijn was verdwenen uit zijn lichaam en uit iedere pestbuil kwam de zoete geur van de roos.

En Rochus vroeg:

- ‘Heb ik U gevonden, o Heer?’

De man knikte en sprak:

- ‘Mijn dienaar Rochus, gij hebt mij gevonden waar gij mij zocht en waar ik alleen kan gevonden worden; in leed en lijden en in de overmaat der barmhartigheid.’

En Rochus werd vervuld door een vreugde waarvoor de mensen geen woorden hebben maar die is als de grote innerlijke klaarheid van hen die rusten in het licht van Gods aanwezigheid.

Toen brak de morgen aan; alleen de vogels boven zijn hoofd begroetten de nieuwe dag. Rochus hief het hoofd op en nog voor hij helemaal tot de bezinning van het ontwaken was gekomen, wist hij dat de pest hem geslagen had.

Hij stond recht in het hoge gras en het gevoel der verlatenheid kwam over hem. Steunend op zijn stok sloot hij de ogen en pijn als uit duizend hete wonden gloeide door zijn lichaam.

Langzaam, met aarzelende stappen ging hij de slapende straten der stad langs tot hij kwam voor de openstaande poort van een hospitaal. Het beeld dat telkens voor hem oprees als hij stond voor een van deze sombere gebouwen, kwam niet in hem op. Hij kon niet denken aan hen die daarbinnen in de koorts van de ziekte neerlagen op het vunzige stro. Hij was dof van de pijn en op de drempel van het hospitaal overviel hem de angst voor de verschrikking die hem in haar gruwel zou opnemen. En hij zonk neer naast de poort.

Vroege voorbijgangers zagen hem liggen en weken uit. Een hond kwam snuffelend naderbij. Rochus staarde een ogenblik in de zachte ogen van het dier; hij dacht aan de droom van deze nacht, vol pijn en extaze. En hij wist dat het vizioen nu aan hem volbracht werd.

Maar er was geen rust of lafenis in de gedachte van Gods nabijheid. Hij was alleen pijn, anders niets dan pijn. En door die pijn heen zwol de angst in hem voor de dood die zo dikwijls onder zijn zegenende hand de laatste trek van smart op de gemartelde gezichten had bestendigd. Hij richtte zich op en leunde tegen de muur van het godshuis, dan wankelde hij door de straten, naar de stadspoort waarlangs hij was binnengekomen. Hij zag niet hoe de mensen hem ontweken, hij hoorde het gerucht

niet van hun stemmen, hij was als een dode die het leven ontvliedt.

Bijna vlak aan de stadspoort, was de zoom van een uitgestrekt woud. De dag tevoren was hij daar doorheen gekomen, en plots kwam in zijn geest de beek waarbij hij gerust en gedronken had. In de hete dorst die door zijn lichaam brandde, liep zijn verlangen zijn wankelende schreden vooruit. En hoe afgemat hij ook was, versnelde hij zijn pas in haast dierlijke begeerte naar dat water. En hij bereikte de bron.

Hij dronk; door heel zijn wezen voelde hij de koelte van het water, het was alsof een stroom van verfrissing hem doortrok. Hij werd gelaafd maar bleef onverzadigd. Hij strekte zich neer naast de beek en onderging de duizenderlei pijn van zijn ziekte.

Zo lag hij drie dagen; onder de pij van de pelgrim, hadden de builen hun etter verspreid en hij was doordrongen van de gruwzame reuk van de pest. Hij lag onmachtig in koorts en stank, zijn baard en zijn haar stonden in stijve klissen van het zweet en door zijn ijle hoofd trokken de warbeelden van ontstellende koortsvizioenen. Hij zag de dood die grijnsde en haar zeis zwaaide boven zijn hoofd en hij zag al de duivels der verlokkende zonden. Soms hoorde hij de zware galm der klok van de Sint-Pieterskerk van zijn vaderstad, en dan opeens lag Rome voor hem, de grote stad met de heuvelen en de stroom en de verdorvenheid van haar paleizen en steegjes. Tot alles duister werd voor hem en hij neerlag als een die de drempel van de dood heeft overschreden.

En na drie dagen, ontwaakte hij tot het leven. Dorst doordrong zijn lichaam en het frisse water dat hij dronk, zond helderheid door zijn hoofd. Hij knielde neer naast de beek, wies zijn wonden, zuiverde zijn lichaam en reinigde zijn pij.

Een bruine jachthond liep door het woud. In zijn muil droeg hij een klein brood. Hij liep zonder zoeken of omzien, zeker

van zijn weg en kwam tot bij Rochus die neerlag en sliep. Het dier legde het brood naast de man en wachtte. In de ontwakende dag was gerucht van vogels en de beek voerde traag en geruisloos haar water door bomen en struikgewas heen. De hond was geduldig en keek met trouwe ogen naar de slapende man, en toen deze de hand bewoog en de ogen opende, kwispelde hij zachtjes met de staart.

Rochus voelde de adem van het dier over zijn gelaat. Hij wendde het hoofd en glimlachte. En toen hij het brood naast zich zag liggen, voelde hij dat hij honger had. Hij brak het brood en bracht het zuivere voedsel aan de mond. En de brok die hij de hond toereikte, werd door het dier behoedzaam aanvaard. Rochus voelde als een streling de weke lippen over zijn vingers.

En toen hij verzadigd was, legde hij zijn hand over de kop van het dier en zei: 'Broeder Hond'.

De vermoeienis van zijn zwakte overviel hem weldra. Hij sliep tot de zon hoog boven het woud stond en toen hij wakker werd, was de hond verdwenen.

Maar iedere dag kwam hij trouw terug en bracht Rochus het brood. Hij wachtte tot de man verzadigd was. Dan sprak Rochus met het dier dat luisterde en kwispelstaartend naar hem opzag. De stem was zwak en zacht en de woorden vol vriendschap.

Het duurde vele dagen alvorens Rochus iets bijwon van zijn kracht. Een rust was over hem die hem vreemd was en de pijn die zijn lichaam teisterde was doffer geworden. Soms lag hij gedachteloos, opgenomen in de wijding van het woud; hij liet de zang der vogelen en het geruis van de bomen over zich heengaan. En op andere ogenblikken wendde hij zijn gedachten naar wat hem in het leven was overkomen.

Hij trachtte niet in zichzelf te vinden waarom hij de staf der pelgrimage had opgenomen. Hij wist dat de kracht die hem

had voortgestuwd en geleid door geen menselijke overweging te achterhalen was. Alleen bemerkte hij met verwondering dat het aangezicht Gods dat naar hem was toegekeerd, anders was geworden dan wat hij zich als kind en knaap had uitgedacht. De gesel Gods en het beeld der verschrikking waarmee hij had geleefd hadden zijn gedachten gekeerd naar de barmhartigheid waarmee de gefolterde mens in Gods rust wordt opgenomen. Want ieder mens weerkaatst in zijn eigen spiegelbeeld het beeld dat hij zichzelf van God heeft geschapen. En hij liet zich rustig opnemen in de wetenschap van Gods barmhartigheid.

De bruine jachthond vond iedere morgen zijn weg naar de voorraadkamer en nam er het brood dat hij aan Rochus bracht.

Op zekere morgen zag zijn meester, de heer Palastrelli, hoe het dier met het brood in de muil, de weg koos naar het woud.

‘s Anderendaags liep weer de hond weg met het brood en de heer Palastrelli volgde hem vol nieuwsgierigheid daar het dier, zonder zich te haasten, over het pad liep dat naar de beek voerde. Hij zag hoe Rochus van het brood at terwijl de hond, naast hem gezeten, vriendelijk opblikte naar de man.

Een wijle stond hij te kijken, verscholen achter struikgewas. Hij zag hoe de man bedachtzaam het brood brak en traag at alsof hij nadacht over iedere bete die hij bracht aan zijn mond.

Hij trad te voorschijn en zei:

- ‘Wie zijt gij?’

Rochus keek op naar de statige man; de hond liep naar zijn meester toe en staarde hem kwispelstaartend aan.

En Rochus sprak:

- ‘Kom niet nader, heer, ik ben geslagen door de ziekte.’

De heer Palastrelli week achteruit. Hij bezag de man die neergezeten was bij de beek, lang en mager was hij en bleek onder de donkere huid, en een zwarte baard omringde zijn gelaat dat van veel zorgen sprak.

- ‘En vreest gij niet, sprak hij, dat mijn hond deze ziekte in mijn huis zal brengen?’

Rochus keek met genegenheid naar het dier dat zijn trouwe ogen op hem had gericht.

- ‘Die hond is een dienaar Gods,’ sprak hij, ‘door hem zal geen leed geschieden.’

De heer Palastrelli overdacht met verwondering deze woorden. Hoe kan een dier een dienaar Gods zijn? En hoe vreemd was de man die deze woorden gesproken had.

- ‘Vanwaar komt gij,’ vroeg hij, ‘ik hoor aan uw woorden dat gij uit verafgelegen streken komt.’

Rochus glimlachte peinzend.

- ‘Ik ben de pelgrim Gods,’ zei hij, ‘en ik volg het pad dat mij wordt voorgeschreven. Wie is zoals ik heeft geen naam en geen land.’

En al de vragen die de geprikkelde nieuwsgierigheid de heer Palastrelli in de mond legde, bleven onbeantwoord. Maar de heer voelde een grote achting in zich opkomen voor de man die zo rustig en zeker sprak en zo ingetogen bleef. Hij keerde terug naar het huis van plaisancie dat hij bezat aan de rand van het woud en dacht na over wat hij gehoord en gezien had.

De hond bleef trouw zijn taak vervullen, tot op zekere dag zijn meester hem vergezelde en tot Rochus zeide:

- ‘Pelgrim, er is voor u een hut gebouwd een weinig verderop aan de boord van de beek. Neem er uw intrek in en spijs en drank zullen er u gebracht worden’.

En Rochus ging wonen in de eenvoudige hut van lemen en twijgen, maar de spijzen en de wijn die hem werden gebracht, liet hij terug meenemen, want alleen het brood der liefdadigheid en de dronk uit de beek waren zijn voedsel.

Toen kwam er een dag dat hij zich sterk genoeg voelde om de staf weer op te nemen. Hij ging door het woud en keerde terug naar de stad Piacenza. De wond op zijn dij lag nog open;

hij wies ze en zuiverde ze als hij uitrustte van zijn zorg om zieken en stervenden. Hoe zwak hij ook was, hij verrichtte zijn arbeid zoals tevoren; en toen hij zag dat de ziekte afnam, en de overgebleven zieken zich verhieven van hun stro, was het hem of hij in zijn lichaam de kwaal van anderen had opgenomen, en zijn hart was verheugd.

De laatste der aan de dood ontsnapten verliet het godshuis. De wonde aan zijn dij was dichtgegroeid, doch hij voelde zich eindeloos moe. Hij ging terug naar het woud en ging in de hut liggen aan de boord van de beek. En de bruine jachthond bracht hem brood.

Op een avond toen de maan rond en helder boven de lichting stond waar hij vertoefde en haar glans weerkaatste in de beek, kwamen vele dieren rondom de hut staan.

Zij stonden treurig en geduldig; hun blik was moe en zij staarden met bedelende ogen naar Rochus die uit de hut trad. Wolven waren er en reeën, honden en de grote wilde katten die met scherpe klauwen alles op de vlucht jagen.

Nog vele andere dieren waren er, zoveel dat het scheen alsof heel het woud vol was van hun aanwezigheid. Ook een beer was er bij die zijn eenzaamheid, hoog in de bossen der Apennijnen, had verlaten en met weemoedig gebrom vooraan zat neergehurkt te midden van konijntjes die de lange oren lieten hangen.

En alle waren ziek zoals de mensen ziek waren geweest.

Rochus voelde een grote genegenheid in zijn hart. En hij sprak hen toe:

- ‘Gij, Broeder Beer, die uw hol verlaten hebt, hoog in de Apennijnen, wees getroost en draag geduldig uw lot want uw aard is zo dat gij bromt en woest wordt bij het minste wat u tegengaat. En gij, Broeder Wolf en Zuster Ree, die daar vreedzaam zit naast elkaar, ziet nu hoe het lijden bijeenbrengt in broederschap waar de natuur zelf tot vijandschap voorbestemt.

En gij alle, wild en tam, zoals de mens kent gij blijdschap en pijn en evenals hij zijt gij onderworpen aan ziekte en dood. Want alles wat leven heeft komt uit dezelfde hand en is verbonden door de oorsprong van zijn bestaan.

Gaat nu terug vanwaar gij gekomen zijt en weest genezen.'

De dieren luisterden met grote aandacht. Het diepe gebrom van de beer overstemde de vele geruchten die uit de schare opstegen. En Rochus maakte het teken des kruises over hen. Zij gingen en waren genezen.

Toen alles weder stil was, ging Rochus langs de beek en zijn gemoed was helder als het water dat glinsterde in de maneschijn. De volgende morgen bracht de jachthond hem brood.

Rochus legde de hand op zijn kop en streelde zijn oren die zacht en glanzend waren als fluweel.

- 'Broeder Hond,' zei hij, 'mijn goede Broeder Hond, die door uw aard trouw en aanhankelijk zijt, ik zeg u nu vaarwel.'

En zijn hand tekende een kruis op de kop van het dier dat met zachte ogen naar hem opzag.

Rochus nam de staf in de hand en dronk, als afscheid van de beek, een laatste dronk. Hij zegende het water en het woud en ging zijn weg.

Onzeker waarheen hij gaan zou, richtte hij zich naar het zuiden. En weer namen de Apennijnen hem op. En toen hij afdaalde naar het vlakker wordende land, doorschreed hij het luidruchtig Florence. Hij zag er de tekenen van macht en grootheid, en op de brug hield hij stil; hij zag rondom zich de stenen bogen en de torens en het water waarin al het vergankelijke zich weerspiegelt. In het drukke leven der stad was geen bedreiging van ziekte te bespeuren; hij zette zijn tocht voort tot hij kwam voor de poorten van Siéna. Aan de deur van een taveerne zat een man op een bank. Hij had een kruik wijn voor zich en

nuttigde een maal met brood en kaas. Toen Rochus hem wilde voorbijgaan, sprak de man hem toe zonder op te staan van de bank. En Rochus kwam naar hem toe.

- 'Pelgrim,' zei de man, 'ik wil u de gave schenken van Gods barmhartigheid, het brood en de wijn. Zit naast mij en neem uw deel van mijn maal.'

Rochus dankte zwijgend en ging zitten, maar bij het brood dat hij at, dronk hij water uit zijn pelgrimskruik.

Beiden zaten naast elkaar en aten in stilte. De man had een edel en scherp gezicht, zijn dunne, strakke mond en de plooien die in zijn mondhoeken verloren liepen, gaven iets bitters aan zijn trekken.

- 'Gij komt van hoger op.'

Rochus knikte.

De man keek peinzend naar zijn handen.

- 'Hoger op,' zei hij zacht, 'over de bergen en de wouden. Florence.'

En Rochus zegde dat hij langs die stad was gegaan.

- 'Florence,' herhaalde de man, 'ondankbare stad die mij eerde en vernederde, mij, de zoon van uw grootheid en uw grootheid zelf.'

Hij schudde het hoofd in bittere gepeinzen.

- 'Pelgrim,' sprak hij, 'ik ben een zwerver zoals gij, en zoals gij eet ik het brood van de genade, en niets is bitterder dan het genadebrood van de machtigen.'

Driftig kneep hij zijn vuisten, en onderdrukte onstuimigheid klonk uit zijn stem. Hij scheen de smartelijke vizioenen van zijn leven voor zich op te roepen en hartstochtelijk, als voor zichzelf, sprak hij woorden vol edele klank waarvan de betekenis slechts hier en daar tot Rochus doordrong.

Toen, alsof hij weerkeerde tot de werkelijkheid, keek hij Rochus aan die peinzend luisterde.

- 'Is alles vergeefs,' vroeg hij, 'verbanning en verlies van

bezit en jaren van zwerven? Is dit de reis door vagevuur en hel en de boete der zonde?'

Rochus zag hem aan, getroffen door de grootheid die hij vermoedde in deze man.

- 'Wie verbannen is en zwerft en op zijn zwerftocht God vindt, heeft het doel van zijn tocht bereikt,' zegde hij.

De man knikte uit zijn gedachten. Toen richtte hij het hoofd op.

- 'Ik ben Dante Alighieri,' zei hij trots.

Lang stond het gelaat van deze man in Rochus' gedachten. Hij was zijn naam vergeten, maar hij hoorde in zich weerklinken de verhevenheid van het woord dat als zoete muziek was.

En toen hij de stad Siéna was doorgetrokken en vond dat ook hier geen spoor van ziekte te bekennen was, hield hij besluiteloos stil. Dan wendde hij zich naar het noorden.

Hij volgde de weg die langs de zee liep en kwam langs de havens waar de galjoenen de pest hadden aangevoerd uit het oosten, maar de arbeid had opnieuw bezit genomen van de steden en overal was het uitzicht van straten en pleinen vol van kommerloze leven. En hij zette zijn weg voort, de weg terug.

De pest was verdwenen.

Waar hij ook ging, was het leven in zijn oude bedding teruggekeerd en het was alsof de zwarte dood nooit onder de mensen was verschenen. De doden waren in de vergetelheid opgenomen, de angst voor Gods gesel was nog slechts een herinnering. En het leven was vreemd geworden.

Zijn tocht was hem voorgeschreven door de pest. Zij was zijn richting en voerde zijn tocht. Hij stond nu onwennig in een wereld waaruit de ziekte verdwenen was en voelde zich nutteloos.

Hij was niet langer de pelgrim Gods want zijn taak was vervuld. De grote vertroosting die hij voor zichzelf had gevonden, gedurende al die jaren, in zijn helpende en zegenende handen,

was hem ontvallen. Hij was een zwerver geworden waarvan de schreden alleen door het toeval worden geleid. Hij voelde zich oud en het was alsof God, wiens aanwezigheid hij aldoor bij de stervenden had gespeurd, zich voor hem verborgen had.

Meer dan ooit ontweek hij de steden en het geraas der mensen. Zijn dagreizen waren traag en kort, hij klom moeizaam de bergpaden op en bleef zitten luisteren naar de vele stemmen van de bossen. Hij doortrok de Alpen en kwam voorbij Avignon. Hij dacht aan de paus die woonde achter de geblokte, vierkante torens en hij dacht aan de stad Avignon.

En over de brug komend, staarde hij in het water van de Rhone. Hij overschreed de grens die hem scheidde van het land van zijn jeugd. Helder voor het oog van zijn geest stond het beeld van zijn vaderstad en uit de diepte der herinnering kwamen de aangezichten die hij had gekend. Hoe meer hij Montpellier naderde, hoe scherper zijn jeugd omlijnd stond in zijn gedachten. Hij zag het leven voor zich van iemand anders dan hij zelf, en toen hij voor de poort van de stad stond, was het een ver verleden dat oprees voor hem.

In de onrust der tijden was het leven troebel geworden in de stad Montpellier. De koning van Majorca en Filips de Schone waren in strijd voor de Seigneurie. Er was vete en wantrouwen, sommige gedachten keerden zich naar de dag van morgen, anderen meenden dat alles onveranderd zou blijven. En de overheid van de dag regeerde met harde hand.

Rochus ging door de stadspoort heen; hij herkende alles, hij zag het met die onwezenlijke helderheid die de droom bezit. De schildwachten aan de poort staakten hun gesprek toen zij hem zagen voorbijgaan en keken hem achterna. Zo arm hadden zij er weinigen gezien, zo mager en uitgeput en met ogen die niet schenen te kijken naar dingen van deze aarde. Gesteund op zijn staf en blikkend naar de ruwe keien, ging Rochus langzaam zijn weg; in deze straat stond het vaderhuis; hij ging voor-

bij zonder op te zien. En weinige passen verder liet hij zich vermoeid neer op de stenen bank waar ‘s avonds, in de tijd toen hij een knaap was, de mensen elkaar gezelschap kwamen houden tot de nacht inviel en allen zwijgzaam werden. Zittend op de bank, zag Rochus van terzij het huis waar hij geboren was. Groot en gebouwd alsof het de duurzaamheid der eeuwen had. Een man kwam uit de deur en ging hem voorbij; Rochus herkende zijn vaders broeder, messire Barthomien Roj, maar er was geen verlangen in hem om met zijn oom te spreken. De sierlijk geklede, gezette man ging statig verder zonder te letten op hem die uitrustte op de stenen bank.

Een kleine jongen kwam langs met een hond. Het dier liep snuffelend rond Rochus en liet blij zijn kop strelen. De kleine jongen lachte, maar toen de hond weigerde hem te volgen, nam hij een handvol aarde en wierp het naar Rochus. En daar kwam een man die dat zag en bleef staan. Hij zag dat Rochus deze kwaadwilligheid liet gebeuren zonder tegenspraak en ging op hem toe. Hij sprak hem aan maar kreeg geen antwoord. Hij peinsde daarover na terwijl hij zijn weg voortzette; een haveloze, magere man zat op een bank en sprak geen woord; en de woorden die tot hem werden gericht scheen hij niet te verstaan. Daar nu sedert weken de mare liep dat vreemde spionnen de stad waren binnengeslopen, werd deze man wantrouwig en de vele geschiedenissen die hij had horen vertellen hitsten zijn gemoed op. Hij ging tot bij de schildwacht en verhaalde, met onzekere woorden, de twijfel die in hem was opgekomen. Twee wapenlieden gingen met hem mee naar de bank waar Rochus gezeten was.

- ‘Het is een vreemdeling,’ zei een van de wapenlieden, ‘in heel de stad Montpellier is er niemand zo haveloos en verhakkeld als deze man.’

Zij bleven een wijle staan, verwachtend dat Rochus hen zou

toespreken want hij moest gezien hebben dat zij op hem afkwamen.

De hond liep weg van hem, en de man die de wapenlieden had bijgebracht, wilde zijn schranderheid tonen en zijn ijver voor het gemenebest. En hij vroeg aan Rochus:

- 'Vreemdeling, vanwaar komt gij en wat doet gij hier?'

Rochus keek hem aan; hoe vreemd en toch vertrouwd klonk, na zoveel jaren, de taal die hij als kind had geleerd en waarvan het geluid hem terugbracht tot zijn jeugd.

Hij boog het hoofd en liet de woorden van zijn moedertaal in zijn gedachten spelen, maar sprak geen woord.

De burger van Montpellier en de twee wapenlieden spraken gedempt met elkaar. En de burger vroeg nogmaals:

- 'Wie zijt gij en vanwaar komt gij?'

Rochus hief het hoofd op en antwoordde met moede stem:

- 'Ik ben een arme pelgrim.'

Maar hij bleef zwijgen toen hem nog verdere vragen werden gesteld.

De burger die zich meegaande weg meer bewust voelde dat hij een grote verantwoordelijkheid had in de veiligheid van de stad, meende dat het plicht was deze man aan te houden en op te sluiten tot klaarheid over zijn geval zou gekomen zijn.

En zij namen Rochus mee onder het gejouw van wie het zagen en sloten hem op in de gevangenis.

Velen zaten onder de lage gewelven op het stro.

Als een boze geest was de vrees voor besluiping onder de mensen van Montpellier gevaren en talrijk waren zij die, in angstig betrouwen op hun onschuld, de dagen zagen voorbij gaan zonder dat de poort voor hen openging. Zij keken op toen Rochus werd binnengebracht, maar hun nieuwsgierigheid was afgestompt. Slechts één kwam naar Rochus toe en trachtte hem

uit te horen. Maar daar hij geen antwoord kreeg, haalde hij de schouders op en ging weer in zijn hoek zitten.

Dagen lang bleef Rochus zitten op het stro van de gevangenis. De stemmen en soms het gekijf rondom hem, klonken ver van hem weg want zijn hart was niet waar hij verbleef. Soms werd er een geroepen; die kwam na uren terug, zwijgend en somber, en liet zich neer op zijn stro waar hij bleef zitten met het hoofd in de handen. Slechts zelden gebeurde het dat iemand terugkwam en met blijde haast zijn bundel opnam om naar huis te gaan. Ook waren er mannen die gehaald werden en niet weerkeerden.

Op een morgen werd Rochus bij de schouder gegrepen en naar het gebouw gevoerd waar vonnissen werden geveld. Hij keek op en herkende in de goeverneur die macht had over leven en dood, zijn oom Barthomien Roj. Daar stonden ook de twee wapenlieden die hem hadden opgebracht en de burger die zijn ijver voor het gemenebest had getoond.

Voor de zoveelste maal werd Rochus gevraagd wie hij was. En hij antwoordde zoals tevoren: ‘Een arme pelgrim’. Maar op verdere vragen bleef hij het antwoord schuldig.

Met groot misnoegen keek de goeverneur hem aan. Hij wendde zich tot de burger die een kleurig verhaal gaf van wat er was gebeurd, en hoe de twijfel in hem was ontstaan daar de man weigerde te spreken. Hij had alleen geantwoord wat hij zoëven aan de heer goeverneur had gezegd, dat hij een pelgrim was, waaruit de burger had besloten dat hij de taal van de streek sprak, hoewel aarzelend en als iemand die nadenkt over ieder woord dat hij spreekt, en ook verstond wat hem werd gevraagd. En gezien het onzekere van de tijd en de roep die ging over spionnen en verraad, meende hij dat het zijn plicht was zijn twijfel kenbaar te maken, hoewel hij meer en meer deze twijfel in zekerheid had weten keren. Want hoezeer het kleed van de pelgrim achtenswaard is, toch is het een gemakkelijke

vermomming voor wie ongehinderd zou willen zien en bespieden.

Messire Barthomien Roj keek bij deze woorden naar Rochus. Wel kwam er medelijden in hem op toen hij de uitgeputte man voor zich zag in de verhakkelde kledij. Maar de vrees dat hij zou beknibbeld worden en van lauwheid beschuldigd in het uitoefenen van zijn ambt, sprak luider dan de taal van hart en rede.

Met strengheid wendde hij zich tot Rochus.

- 'Indien gij niets te verbergen hebt,' sprak hij, 'antwoord dan op de vragen die u gesteld worden. Want zo uw handel vrij is van schuld, neem dan de achterdocht weg die door uw zwijgen is ontstaan. Ik zal u de tijd gunnen om in eenzaamheid na te denken over uw dwaasheid. En wanneer gij het verkeerde van uw handelwijze inziet, zal ik horen wat gij mij te zeggen hebt.'

Rochus zag hem aan. Hij was niet verwonderd dat zijn oom hem niet herkend had, want de Rochus die Montpellier had verlaten, had sedert jaren opgehouden te bestaan.

Maar toen hij, alvorens weggeleid te worden, in het voorbijgaan het gelaat van messire Barthomien Roj zag, stonden vele herinneringen in hem op die hem week maakten en hij wendde de blik af en bad om sterkte in deze beproeving van zijn hart.

Hij werd nu alleen opgesloten in een hok waar een spaarzaam licht hoog boven zijn hoofd, door een gat in de muur werd toegelaten. Zijn voeten werden gekluisterd met een keten die in de wand was vastgeklonken.

Het gemis van licht en lucht viel hem zeer zwaar. Toen hij zijn dagen en nachten doorbracht, omringd door de pest, doortrokken van de reuk van ziekte en doodszweet, had hij dit gemis verdragen. Er was een kracht in hem die hem ongevoelig maakte voor ieder aards gemis. En nadien, toen zijn taak vervuld was,

werd zijn leven onbewust opgenomen in de eenzame kracht van woud en water en van de hemel waar de zon verscheen en de sterren.

Deze levenloze eenzaamheid was pijnlijk; het was de eenzaamheid van een geslagen dier. En hij voelde een treurig verlangen naar het bewegen der mensen. Maar hij dacht er geen ogenblik aan te zeggen aan de man die hem brood en water bracht: ‘Breng mij naar de goeverneur; ik wil spreken met hem.’ Want wat hem gebeurde beschouwde hij als een beproeving Gods en hij trachtte niet zijn lot van zich af te wenden.

Maar toen alles wat gevangen zat gevonnist of gehalsrecht was, dacht messire Barthomien Roj aan de zonderlinge man die afgemagerd en haveloos tegenover hem had gestaan. Hij was verwonderd dat deze man, uit de verschrikking van de kerker, zijn gedachten niet naar de vrijheid had gekeerd en niet tot hem was gekomen om zijn houding te verklaren. Hij wist echter hoe er mensen waren die in de eigen gevormdheid van hun geloof, op zonderlinge wijze door het leven gaan. Hij begon te twijfelen of deze man misschien niet tot hen behoorde en de afgestorvenheid van alles nog vóór het sterven tot de zijne had gemaakt.

En Rochus werd tot bij hem gebracht.

Messire Barthomien Roj sprak:

- ‘Ik heb nagedacht over uw handelwijze en wil zekerheid daarover hebben. Indien gij werkelijk een pelgrim zijt die uw boete draagt met gesloten mond, zeg mij dan, als aan uw rechter, wie gij zijt en wat het doel is van uw verblijf in deze stad waar iedere vreemdeling met wantrouwen wordt aangezien.’

Rochus hief het hoofd op; hij zag welwillendheid in de blik van zijn oom, maar hij schudde het hoofd.

- ‘Ik ben niets anders dan een arme pelgrim,’ antwoordde hij.

De gerechtsdienaars keken vragend naar de goeverneur. De

zachte stem van Rochus, zijn deemoedigheid hadden het gemoed van messire Barthomien tot mildheid gestemd.

Hij trachtte Rochus te bewegen tot verder gesprek, maar deze sprak geen woord meer al luisterde hij met genegenheid naar wat zijn oom tot hem zei.

Zijn aanhoudend zwijgen maakte de goeverneur wrevelig.

- 'Ik kan niet onschuldig verklaren wie geen woord wil spreken om zijn onschuld te bewijzen,' sprak hij, 'en geen gelofte van zwijgen kan staan tussen u en mij. Ik heb de zorg voor de veiligheid van deze stad en zal deze veiligheid handhaven.'

Hij sprak enige ogenblikken met degenen die hem bijstonden in het uitoefenen van zijn ambt. Toen nam hij de veder en schreef. Waarna hij tot Rochus zegde:

- 'Gij die u zelf een arme pelgrim noemt en een smadelijk stilzwijgen bewaart tegenover het gerecht dat u rekenschap vraagt over uw handelwijze, zonder zelfs de gewichtige reden te willen vermelden van uw zwijgen, hoor wat de rechtbank over u heeft beslist:

Krachtens artikels 32 en 100 van de Carta de Consuetudine dominorum Montipessulani, wordt gij veroordeeld om in de kerker te blijven opgesloten tot op het ogenblik dat het vermoeden, door uw schuld opgerezen, dat gij een vreemde boosdoener zijt, is opgeheven.'

Rochus boog het hoofd.

Messire Barthomien Roj keek nog eens naar de man die hij veroordeeld had. Hij dacht: 'Hoe oud mag die wel zijn?' en hij kon zichzelf geen antwoord geven. En toen dacht hij nog: 'Welke machtige reden dwingt hem tot zwijgen?' Maar met een schouderophalen zette hij deze laatste twijfel van zich af.

Rochus werd weggevoerd en kwam terug in de krocht die hij kort tevoren verlaten had. Hij werd vastgeklonken aan de muur en boven hem kwam de reeds duisterende dag in de duisternis

van het hok door het gat, hoog boven het reiken van een man.
Rochus was toen zevenentwintig jaar.

Hoe lang duren de dagen, hoe lang duren de nachten?
Rochus zag de flauwe schijn van de dag en lag verloren in het diepe duister der nachten. Hij zag niemand dan de man die hem brood en water bracht. Hij verschoof zijn gekluisterde voeten, at en dronk en de vervuiling van zijn lichaam sloeg tegen hem op.
Zoals het lichaam, wordt de geest verlamd. Hij zat gedurende lange uren gedachteloos, tussen slapen en waken, en dan weer, als het licht aarzelend verscheen, hoog in de kerkerwand, kwam een of ander beeld uit het verleden omhoog in zijn herinnering. Zijn leven stond voor hem, het was alsof hij zijn bestaan had doorgebracht in pesthuizen; hij zag de vele aangezichten der stervenden en de talloze doden die hem met verglaasde blik hadden aangestaard. En ook dacht hij soms aan de wouden, hoog boven het verblijf der mensen, en hoe zoet het gezang der vogelen is.
Dan weer werd hij neergeworpen in zichzelf. Het was alsof alles wat hij gedaan had, een vertoon van nutteloze ijdelheid was geweest.
Onder het kruisteken dat hij op zovele voorhoofden had getrokken, waren ontelbaren gestorven, anderen waren van het stro hunner ziekte opgestaan. Waartoe dat alles? En God was ver van hem. De kracht die hem had vervuld, was van hem geweken. Hij was niets meer dan een krank lichaam waarin de vlam van de ziel nauwelijks brandde.
Hoe lang duren de jaren van iemand die van het leven is afgesneden?
Rochus had al de jaren niet geteld die hij, op jacht naar de pest, had doorgebracht; en de jaren in de kerker vervloeiden in

elkaar. Hij wist niet meer hoelang hij op het stro geketend had gelegen, en zij die er hem hadden heengevoerd, waren vergeten dat hij bestond. Alleen de man die de kruik met water en de homp brood naast hem neerlegde, wist dat hier iemand leefde.

Want daarbuiten was reeds geruime tijd de onrust van de stad gestild en alleen in de gezinnen waar de naweeën nog voelbaar waren, sprak men soms nog over wat gebeurd was. De zwijgende man in de kerker was reeds lang gescheiden van het leven.

En toen zijn vijfde jaar in de kerker was vervuld, wist Rochus dat zijn uur eindelijk gekomen was. Hij vroeg aan zijn cipier dat deze een priester zou bijhalen omdat hij sterven ging.

De priester kwam; hij bracht een doek aan de mond toen de lucht van het hok tegen zijn gezicht sloeg. Nauwelijks zag hij, die vanuit het felle licht van de zon kwam, de gestalte die vormloos op het stro lag uitgestrekt. Hij boog zich over Rochus en die twee spraken samen.

Toen het laatste woord was gezegd, verliet de priester de kerker met grote eerbied in het hart. En thuis gekomen, knielde hij neer op zijn bidstoel en dacht lang na met het hoofd in de handen. Zijn gedachten waren doorschenen van het licht dat uit Rochus' woorden tot hem was gekomen.

Maar nauwelijks had de priester het gevangenishok verlaten, of weer ging de deur open en geruisloos trad de man binnen die tot Rochus had gesproken toen deze lag op het pleintje van de stad Piacenza. En hij was omhuld door het licht dat Rochus in zijn droom had gezien.

Hij trad nader tot het stro.

- 'Heer, hier ben ik,' zei Rochus.

En de man neigde zijn gelaat naar Rochus toe.

- 'Kom Rochus,' sprak hij.

1951

Vaandrig Antoon Serjacobs

I

Cobenzl, Minister van Karel van Lorreinen, Landvoogd der Oostenrijkse Nederlanden, zat voor zijn weidse, met goud ingelegde schrijftafel. Hij bekeek aandachtig een snuifdoos, met edelgesteente bezet, en vergeleek ze met een paar andere snuifdozen die voor hem stonden. Hij scheen zeer voldaan te zijn, en opende en sloot beurtelings de drie dozen. Dan stond hij op, stak de handen onder zijn jaspanden en geeuwde. Hij liep traagzaam op en af in zijn kabinet en onderbrak bij wijlen zijn wandeling daar hij bleef staan voor een venster dat uitzicht gaf op de tuin. De herfst was ingetreden; nog waren de bomen vol donkere bladerplekken en in de bloemperken was de glans der bloemen vergaan in regen en mist.

Cobenzl keerde terug naar zijn schrijftafel en hield zich opnieuw bezig met het bestuderen van de drie snuifdozen. Besluiteloos nam hij ze één voor één in de hand, zette ze neer, nam ze weer op. De keuze scheen moeilijk te zijn. Toen zette hij ze in een rij naast elkander, op afstand, en overschouwde ze. Geruisloos ging een deur open. Een bejaard man trad binnen en boog eerbiedig voor Zijne Excellentie. Daar wachten, zegde hij, vier mensen op audiëntie.

- Ja, zei Cobenzl, vier mensen, en wie zijn die vier mensen?

Het waren drie mannen en één dame. Hoe de dame was? Zij was misschien niet helemaal meer in de eerste jeugd, maar zag er

zeer voornaam uit. Zij wilde, in afwezigheid van Zijne Hoogheid, de Landvoogd, Zijne Excellentie persoonlijk spreken over een belangrijke kwestie.

Cobenzl dacht een ogenblik na.

- En zij heeft niet gezegd wat die belangrijke kwestie is?

Neen, zij had alleen gesproken over een belangrijke aangelegenheid die zij alleen aan Zijne Excellentie kon voorleggen.

- En de anderen?

Daar was een man, zowat een dertig jaar oud, die eveneens zijn zaak persoonlijk aan Zijne Excellentie wenste mede te delen. Hij had trouwens geschreven om een onderhoud aan te vragen.

Cobenzl keek de sekretaris aan.

- Ja, zei deze, ik heb gemeend dat het verkieslijk was Zijne Excellentie niet te storen met hem het verzoekschrift voor te leggen. De man is een oud-officier, zo schreef hij, en meent als dusdanig het recht te hebben Zijne Excellentie persoonlijk over zijn geval te onderhouden. Iedereen verkeert in de mening dat zijn eigen zaak belangrijk is en...

- Ja goed, onderbrak Cobenzl; achteloos nam hij een van de snuifdozen in de hand; ‘hoe licht, dacht hij, en hoe sierlijk’. Hij klapte het deksel dicht en vroeg:

- En de anderen?

Daar was nog een man op leeftijd die er trots en treurig uitzag. Hij ook wilde Zijne Excellentie persoonlijk spreken.

De sekretaris glimlachte en zweeg een ogenblik. En dan was daar ten slotte de oude Jood, Levy, die gezegd had dat hij kwam voor de snuifdoos. Hij ook wilde Zijne Excellentie persoonlijk spreken.

Cobenzl schoof de drie snuifdozen dichter bij.

- Ik weet nog niet welke ik zal nemen, zei hij, liefst zou ik ze alle drie houden, maar die Jood is onbetrouwbaar in zijn prijzen.

Hij zweeg en keek aandachtig naar de drie dozen die in de

sombere glans van goud en het geflonker van gesteente voor hem stonden.
- Kijk eens, zei hij, hoe moeilijk het kiezen is.
De sekretaris nam vol eerbied een der dozen in de hand.
- De keuze is inderdaad moeilijk, antwoordde hij, en het zal Zijne Excellentie niet gemakkelijk vallen er ene te houden en de twee andere te laten gaan.
Cobenzl knikte met zijn zwaar gepruikt hoofd.
- Zeer moeilijk, zei hij met een zucht.
Hij dacht een ogenblik na, liet zijn ogen gaan over zijn schrijftafel.
- Ik zal de dame ontvangen, sprak hij, de twee anderen en de Jood kunnen u te woord staan.
De sekretaris boog en ging op de deur toe.
- Tracht de Jood te paaien, zei nog Cobenzl, hij moet nog een tijdje wachten.

In de wachtkamer zaten vier mensen.
De dame had reeds lang haar nieuwsgierigheid verzadigd voor degenen die zwijgend met haar zaten te wachten. Zij keek door het venster naar de herfsttuin en vroeg aan de man die er trots en treurig uitzag hoe laat het mocht zijn. En toen zij het vernam, zuchtte zij.
Een bediende met de ambtsketting rond de hals, kwam fluisterend op haar toe; zij verdween, reeds vooruit glimlachend, door de dubbele deur die toegang gaf tot het kabinet van Cobenzl.
De treurige man werd gehaald en langs een andere deur uit de wachtkamer gebracht.
Naast elkaar bleven zitten de oude Jood en een lang opgeschoten man. De Jood zat geduldig op zijn handen te kijken en toen zijn buurman opstond om heen en weer in de kamer te lopen, volgde hij hem met gedweeë blik. Er was niets in zijn

gelaat te lezen dan geduld, en de hand waarmee hij soms over zijn baard streek, was traag in haar bewegen.

Maar toen de dienaar hem kwam halen om hem door de kleine deur toe te laten, rechtte hij het hoofd.

- Nee, zei hij protesterend, nee, bij Zijne Excellentie.

De dienaar schudde onwillig het hoofd.

- Zijn Excellentie heeft het te druk, zei hij, en duwde de oude man door de deuropening.

De overgebleven man zag hem verdwijnen; hij ging voor een penantspiegel staan en bekeek zichzelf. Hij zag de bittere trek om zijn mond, de harde ogen, het verstreuvelde haar. Zoals hij daar stond, zich strekkend voor het beeld dat de spiegel hem weerzond, kaarsrecht en als vol van ingetoomde lenigheid, ging er kracht uit van zijn lange, flinke gestalte.

Hij ging weer zitten; beurtelings keek hij naar de twee deuren, naar de grote waarlangs de dame, naar de kleine waarlangs de Jood was gegaan. Hij dacht: zal mijn weg die van de Jood zijn of van de dame? Van de Jood, meende hij. Een afgedankt officier staat ver beneden een dame die persoonlijk belangrijke zaken te bespreken heeft met Cobenzl. En ook beneden een oude Jood, want dat betekent geld.

Hij stapte heen en weer met de vaste regelmaat die hem van zijn soldatenleven was bijgebleven, tot hij bleef staan onder de beeltenis van Maria-Theresia. Een sluwe mond, dacht hij, en verstandige ogen, - en niet zonder lieflijkheid. Hij had ze nooit gezien; soldaten vechten en sterven ver van de vorsten die hen naar het slagveld zenden. Wat jammer dat zij in dezelfde tijd leefde als Frederik van Pruisen. En zijn gedachten gingen naar die langdurige oorlog waar vele volkeren, volgens het spel der allianties, het land van Bohemen en de Duitse landen verwoestten.

Gedaan voor mij, dacht hij, en het was een bitter gepeins. Beter op de rug van een paard dan op een stoel in de wachtkamer van een kanselarij.

De kleine deur ging open en daar was de oude Jood. Alle geduld was van hem geweken. In de deuropening keerde hij zich om en met sprekend gebaar van zijn handen protesteerde hij. En toen de deur op hem dicht was getrokken, bleef hij nog met heftige gebaren de omlijste deurpanelen toespreken.

Toen schudde hij het hoofd, haalde hulpeloos de schouders op en ging op een stoel zitten. Hij bleef nog een tijdje tot zichzelf spreken, keek rondom zich, en met opgestoken handen zich naar de lange man wendend, slofte hij langzaam naar buiten.

En langs de kleine deur ging de laatste man binnen. Het was een ruim vertrek dat hij onder de ogen kreeg. En achter een grote, brede schrijftafel die met papieren overdekt was, zat de bejaarde man die Cobenzl verving bij het bezoek der sollicitanten.

Beide mannen keken elkaar een ogenblik aan. Dan vroeg de sekretaris:

- Uw naam is Serjacobs en gij hebt geschreven om een audiëntie te bekomen?

- Dat is inderdaad mijn naam, was het antwoord, maar mijn verzoek was erop gericht een onderhoud te hebben met Zijne Excellentie de Minister, - vermits de Landvoogd afwezig is, voegde hij eraan toe.

De sekretaris keek zijn papieren in.

- Dat is zo, sprak hij, maar Zijne Excellentie heeft het buitengewoon druk en kan geen tijd verliezen waar het niet direkt om zaken gaat die van overwegend belang zijn voor de staat.

Er was onwil in de stem van Serjacobs toen hij antwoordde:

- Dat zal zo wel zijn. En wat ik te zeggen heb is van geen belang voor de zaken van de staat vermits het alleen gaat om een officier die gesneuveld is, om een oude vrouw die tot armoede is vervallen en om een officier die uit het leger werd verwijderd. De sekretaris nam een blad papier en doopte de

veder in de massieve inktkoker, zwaar als een schouwgarnituur. Hij wachtte.

- De officier was mijn vader, zei Serjacobs; hij was kapitein bij de huzaren in de legers van Hare Majesteit. Hij gaf zijn leven in de slag bij Kolin...

Hij dacht na en keek de sekretaris aan; die hield de ogen op zijn papier gevestigd en zweeg.

- De zaak waarvoor ik tot hier gekomen ben, kan niet door u worden opgelost, ging Serjacobs verder. Het gaat hier niet om de steun voor een officiersweduwe, het gaat hier om een daad van begrijpende rechtvaardigheid.

- Indien ik mij niet vergis, zijt gij de officier die uit het leger werd verwijderd, zei de sekretaris.

- Ja, antwoordde Serjacobs.

Beide mannen zwegen. De sekretaris schreef een paar regels met sierlijk hanteren van de veder.

- En? vroeg hij.

Serjacobs haalde de schouders op.

- Ik weet niet of het zin heeft u mijn verzoek voor te leggen en mijn redenen te laten gelden, sprak hij. Hij wachtte een ogenblik. Zou Zijne Excellentie niet een kwartiertje voor mij over hebben, vroeg hij.

De sekretaris schudde het hoofd. Hij had strenge orders niemand bij minister Cobenzl toe te laten. Maar hij kon altijd rapport uitbrengen aan Zijne Excellentie.

Rapport uitbrengen, dacht Serjacobs. Een papier dat gelezen wordt of niet en steeds papier blijft. Vanaf het ogenblik dat hij op de stoel in dit kabinet was gaan zitten, had hij zich beklemd gevoeld. Het gevoel van de soldaat die met een ambtenaar moet spreken over zaken die alleen een soldaat begrijpt. Het gevoel dat alles bedolven wordt onder stapels papieren, dat beslist wordt met onverschillige traagheid over zaken die nooit onderzocht en begrepen worden. In het veld was het bedrijf der

kanselarij een onderwerp van spot en verbittering, die van Wenen zoals die van Brussel. De inertie weerstond zelfs de mannelijke doordrijvendheid van Maria-Theresia die ook over de geldverspilling geen kontrole meer had. En men zei dat Karel van Lorreinen zich, ook in het veldleger, meer bezighield met zijn kollekties en liefhebberijen dan met krijgsmanschap.

De sekretaris haalde hem uit zijn gepeins.

- Mag ik de reden kennen waarom gij uit het veldleger verwijderd werd, vroeg hij, en zonder schijnbaar verband, vroeg hij nog: Hoe oud zijt gij en wat was uw rang?

- Ik ben dertig jaar, antwoordde Serjacobs, en was vaandrig. Zover ik achteruit kan denken, ontmoet ik soldaten onder de vader en grootvaders van mijn vader. En er ligt niets oneerlijks in de reden waarom ik uit het leger werd verwijderd. Wie mij beledigt, heeft met mij af te rekenen, hij weze dan majoor of musketier.

De sekretaris keek hem aan. Er was drift gekomen in de stem van de man die voor hem op de stoel zat, het lichaam kaarsrecht en de mond in bitterheid getrokken.

- En een officier uit de Nederlanden is tenminste zo goed als een uit Oostenrijk of uit het land van Bohemen. Ten minste zo goed.

De ambtenaar kreeg een vluchtige glimlach op de lippen: gekrenkte trots, lichtgeraaktheid gepaard met opvliegendheid?

- En wat moet ik aan Zijne Excellentie voorleggen, vroeg hij.

Serjacobs overdacht wat hij moest antwoorden.

- Och, zei hij, als dat neergeschreven staat in officiële termen en op papier van de kanselarij, dan heeft het zijn waar gezicht verloren. Ik kan alleen mijn zaak verdedigen bij iemand die, bij woord en wederwoord, de waarheid wil kennen. Als ik zeg dat ik belediging en vernedering van een superieur het enige antwoord heb gegeven dat onder mannen en soldaten past, dan spreekt gij van tuchteloosheid en opstandigheid. En de reden

waaruit de opstandigheid is geboren, is van geen tel.

Hij keek weg van de sekretaris en zag naar zijn laarzen. Het enige wat nog overbleef van zijn soldatentijd. Zij waren aan de kuiten glad geschuurd door het zadel en de romp van het paard.

- En gij verlangt opnieuw in dienst te worden genomen? werd hem gevraagd.

- Ik verlang recht te bekomen en dat kan alleen geschieden door het onrecht ongedaan te maken, dat kan alleen als ik in rang en waarde word hersteld. Want het onrecht is zo dat niet alleen hij die erdoor getroffen wordt, er het pijnlijke van ondervindt, maar dat ook anderen eronder lijden. Mijn moeder is een oude vrouw, zij is van uit een bestaan zonder grote zorgen in armoede gevallen. Mijn vader is als een eervol officier op het slagveld gebleven; gij weet wat zulks betekent voor de weduwe van een soldaat. En in mij kan zij, door het onrecht dat mij trof, geen steun vinden.

De ambtenaar knikte alsof hij de toestand begreep.

- Er moet toch, buiten de carrière van officier, meer dan één andere mogelijkheid bestaan om aan de kost te komen, zei hij.

Serjacobs schudde het hoofd.

- Neen, antwoordde hij; het is mogelijk dat mensen die hun leven slijten in kanselarijen niet weten wat daar buiten de wet is van een slechte gang van zaken die het geld uit de beurzen haalt. Men zegt dat de tijd nooit zo slecht en zo ellendig is geweest. En waartoe kan iemand gebruikt worden die nooit anders dan het ambacht van soldaat heeft geleerd? Hij haalde ontmoedigd de schouders op. Toen stond hij recht.

- Gij kunt nu uw rapport maken, mijnheer, zei hij, en schrijf erbij dat Antoon Serjacobs steeds bereid is zich tegenover wie ook te rechtvaardigen.

Maar toen hij op de deur wilde toestappen, greep de ambtenaar hem bij de arm.

- Wacht nog een ogenblik, zei hij.

Antoon Serjacobs zat weer op zijn stoel in het kabinet van de sekretaris. Net zoals de Jood, dacht hij. In heel dit grote gebouw was niets te horen dan af en toe een zware tred over de marmeren vloer der gangen. En de vele kamers rondom hem schenen vol stilte en geheim. Hoe ver stond dat alles buiten het leven der mensen. De koetsen reden naar schouwburg of paleis, er werden buigingen gemaakt en zwaar beringde handen rustten op het gevest van paradedegens. En het geld had geen waarde want het werd moeiteloos gewonnen en gemakkelijk verteerd.

Tuiniers waren aan het werk in de hovingen, ruim en van grootse aanleg als een park. Zij veegden de paden schoon van de herfstbladeren die rondom hen dwarrelden. Het was een zachte, windstille val die dagen en nachten uit de bruine beuken neerkwam, tijdloos haast.

Die sekretaris blijft lang weg, dacht hij. Hij luisterde of geen gerucht vanuit de kamer daarnaast verneembaar was. Maar het slaan van een zeer helder klokje was het enige wat hij hoorde. Hij keerde terug tot het venster en voelde hoe troosteloos het daar buiten was: die verlaten tuin met de zich aanhoudend ontbladerende bomen en die twee mensen die zich langzaam en nutteloos bewogen in de herfststille namiddag waarin de grijsheid van de avond kwam.

Misschien is die dame nog bij Cobenzl, dacht hij, en waar ministers vrouwen ontvangen, mogen de mannen wachten. Maar daar ging de deur open en de sekretaris trad binnen, even geruisloos als hij was weggegaan.

Er stond niets te lezen op zijn gelaat. Hij was kalm en onverschillig en had de jarenlange gewoonte verzoekers met niets belovende woorden af te schepen.

- Ik heb uw verzoek aan Zijne Excellentie voorgelegd, zei hij, en zal zulks naderhand nog in een rapport bevestigen. Natuurlijk kan Zijne Excellentie geen beslissing nemen zo lang

hij de zaak niet grondig onderzocht heeft. De moeilijkheid ligt verder in het feit dat het een zaak geldt van militaire aard waar het burgerlijk bestuur zich steeds angstvallig van verwijderd houdt.

En toch had Serjacobs, toen hij het gebouw was binnen gekomen, een paar officieren gezien die zeer gewichtig met een bundel papieren in de hand liepen.

- Ja, zei de sekretaris, dat zijn adjudanten die van het veldleger werden gedetacheerd voor bepaalde diensten.

Het beeld dat Serjacobs over zijn eigen geval kreeg, werd steeds onduidelijker. Hij had zich voorgesteld dat Cobenzl, die de Landvoogd in alles verving bij diens afwezigheid in de veldtocht, over alles te beslissen had wat in de Oostenrijkse Nederlanden gebeurde. Hij had een hofhouding zoals de vorst zelf en als hij naar de schouwburg ging om naar Italiaanse muziek te luisteren, was er rondom hem een gewemel van uniformen. Nu kwam dat onderscheid tussen burgerlijke en militaire zaken; en hier waren alleen burgerlijke zaken, werd gezegd, hoewel er adjudanten rondliepen voor bepaalde diensten.

Hij had een gebaar van onbegrijpen.

- Misschien ware het best uw verzoek aanhangig te maken bij het leger zelf, suggereerde de sekretaris.

- Dan val ik in dezelfde handen die mij het onrecht hebben toegediend, antwoordde Serjacobs heftig. Die zijn rechter in eigen zaak.

- Misschien kon een verzoek, in beleefde termen gesteld en met uitdrukking van leedwezen over het gebeurde en een verwijzen naar de moeilijke toestand van uw moeder, die officiersweduwe is, toch iets bereiken, drong de sekretaris aan.

Serjacobs schudde onwillig het hoofd.

- Ik vraag geen gunst, ik vraag recht, zei hij. En het is een beroerde wereld waar hij die onrecht werd aangedaan, zijn leedwezen moet uitspreken.

De sekretaris haalde de schouders op; zijn dunne, ingevallen mond kreeg de schijn van een glimlach.

- Het is uw zaak, zei hij, en ik geef u de raad die ik het nuttigst acht. Gij kunt in ieder geval een laatste beroep doen op de Landvoogd zelf... als gij hem kunt bereiken. De Landvoogd is goed van hart, zoals trouwens ook Zijne Excellentie de minister.

De Landvoogd bereiken? Was die te Wenen of in Bohemen of waar de keizerlijke legers ook lagen? En goedhartig was hij, evenals Cobenzl. Misschien was hij een van die goedhartige mensen die geen traan kunnen zien, maar zich bij voorkeur richten langs de paden waar zij geen ellende zullen ontmoeten.

- En wanneer komt de Landvoogd terug? vroeg hij.

Ja, wie kon dat weten? De oorlog duurde reeds twee jaar en de krijgskansen schommelden tussen beide partijen. Noch Frederik, noch Maria-Theresia waren tot toegeving bereid. Het kon nog jaren duren.

De sekretaris sprak daarover alsof het een eenvoudige kwestie van schoon of slecht weer gold.

Serjacobs stond op van zijn stoel. De geringe hoop die in hem was toen hij hier binnentrad, was in ontmoediging overgegaan. Er lagen bitsige woorden in zijn gemoed. Hij keek naar het oude, onverschillige gezicht voor hem. Of hij zijn bitterheid uitstortte over deze man of zijn gemoed luchtte in vloekwoorden tegen een blinde muur, was ver hetzelfde.

- Nu, adieu, zei hij, en dank voor uw goede raad.

De sekretaris kwam van achter zijn schrijftafel op hem toe. Met een half beschroomd glimlachje haalde hij uit de zak van zijn jaspand een beursje te voorschijn.

- Zijne Excellentie verzoekt u dit klein geschenk te aanvaarden als blijk van waardering voor de weduwe van een dapper officier, sprak hij.

Het gelaat van Serjacobs werd donker onder de plotse schaamte

die hem overviel. Er was grote verwarring in zijn gedachten: was het een aalmoes of de erkenning van schuld? Hij gaf er zich maar half rekenschap van dat de sekretaris hem zachtjes de beurs in de hand duwde; hij ging door de wachtkamer waar de leegstaande stoelen van eindeloos geduld spraken. Koud klonk zijn stap over de marmeren vloer van de gang. Dan stond hij buiten, in de schemering van de vroege herfstavond.

Hij liep reeds een hele tijd door de straten alvorens hij bemerkte dat hij nog steeds het beursje in de hand hield geklemd. Hij hield stil onder een van de schaarse straatlantaarns: het was een eenvoudig linnen beursje. Hij haalde er drie zware geldstukken uit. Theresia-daalders. Hij wreef de harde stukken door zijn hand en stak ze in zijn zak. Het beursje wierp hij weg.

Te midden van een pleintje waar hij voorbijliep, hoorde hij het koele leven van een fontein. Hij ving het water op in zijn handen en dronk; het water was koud alsof het reeds de winter in zich droeg en had een smaak van aarde. Antoon Serjacobs dronk de vele korte teugen die hij in zijn handen kon vatten, en drukte dan de gespreide vingers tegen zijn heet gezicht. Zo werd hij koeler en kalmer en langzaam nu ging hij verder.

Maar naarmate hij weer met zijn gedachten bezig was, steeg de verbittering opnieuw in hem op. Hij betastte de geldstukken in zijn zak; hij was gegaan met de hoop in zijn recht hersteld te worden en bracht drie Theresia-daalders mee. Als blijk van waardering voor zijn moeder die de weduwe was van een eervol officier. Gesneuveld bij Kolin. Ook hij was op het veld bij Kolin geweest. Een bittere overwinning. En op het veld bij Leuthen was hij ook geweest, en in de aftocht was het gebeurd: een officier moet zwijgen als zijn superieuren een dwaasheid begaan, ook als vele dappere soldaten er het leven bij laten. Maar wie kan zwijgen als het te erg wordt? Opstandigheid, heet het.

En dan de ongeduldige handen die willen voltrekken wat het woord niet kan. Had ik hem maar geworgd, dacht hij.

Zijn moeder zou blij verwachtend zijn om goed nieuws te vernemen. Voor een moeder kan het niet zo erg zijn wat haar kind gedaan heeft. Zij was ongelooflijk trots geweest op de knappe vaandrig; groter en flinker was hij dan zijn vader en zijn wildheid was niet meer dan opbruisende jeugd. Het vaste vertrouwen van zijn moeder dat ze voor hem wat zouden doen, ook omwille van de gesneuvelde vader!

Hoe vlug is een soldaat vergeten, moeder. Zijn graf ligt ergens in vreemde aarde, gras groeit er en onkruid. En het beste wat nog gebeuren kan, is dat de ene voorbijganger tot de andere zegt: hier is een soldatengraf. Kolin is ver, het leger heeft zijn wonden geheeld om kracht te zamelen voor nieuwe slagen. Wie gevallen is wordt vervangen. En dat alles krijgt zijn oplossing in drie Theresia-daalders.

Hij stond hulpeloos tegenover de armoede die weldra komen zou. Alles wat buiten het soldatenleven stond was hem onwennig. Hij had behoefte aan de reuk van paarden en hun gehinnik in de rilling van de morgen, en het laaien van de kampvuren te midden de reusachtige sluimer van de legers, vervulde hem steeds met een wilde blijdschap. Klaroenen en tenten, het gewemel van mannen en dieren en de krachtige verhevenheid op een paarderug. Hoezeer hij terugschrok voor een armoede waartegen hij weerloos stond, toch was zijn grote kommer het verlies van wat hij als zijn enig mogelijke manier van leven beschouwde.

Die adjudanten, dacht hij, met hun speciale bevoegdheden. Het misprijzen van de officier voor alles wat in papieren drukte zijn bestaan slijt. Zij lopen met mappen de ene kamer in en de andere uit en 's avonds gaan zij in nauwsluitende dolmans in een salon buigen en dansen. Die worden met geen drie Theresia-daalders gepaaid.

Hij keek op uit zijn gepeinzen om te zien waar hij was. Vlak

voor de onzekere schijn van een lantaarn was de deur van een taveerne waarvan hij zich de naam herinnerde. 'In het Hoedje', stond boven de deur in een steen gehouwen; hij was daar vroeger nog geweest want de drank was er goed en er waren steeds liefhebbers voor een kaartspel met matige inzet.

Hij trad binnen; het was er veranderd sedert zijn laatste bezoek, een paar jaren geleden. Het scheen er ruimer te zijn geworden en voornamer. Het is wonder hoe dergelijke gelegenheden in goede doen zijn terwijl rondom hen de nood scherper wordt en het aantal hongerlijders vergroot.

De gelagzaal was vrijwel verlaten; uit een ernaast gelegen vertrek kwam soms een haastig gerucht dat even plots wegstierf als het begonnen was. Serjacobs zat besluiteloos voor zijn kruikje wijn en keek door de groene ruitjes die zwak door het schijnsel van de straatlantaarn waren gekleurd.

Een grondeloze bitterheid was in hem. Hoe meer hij alles overdacht, hoe meer de drift opjoeg in zijn gemoed. In zichzelf kon hij geen schuld vinden, zelfs zijn blinde woede op het ogenblik dat zijn leven een andere wending kreeg, vond hij gewettigd en aanvaardbaar. Zijn gekrenkt eergevoel was een nog steeds even zere plek in zijn leven; een officier moet buigzaam zijn in de dienst van zijn superieuren, was hem gezegd. Maar de grens tussen buigzaamheid en zelfvernedering had hij niet kunnen vinden. Met dapperheid alleen is men nog geen goed soldaat, was nog een wijsheid die men hem had verkondigd. En men had eraan toegevoegd dat, met het vorderen van de jaren, hij dat beter zou begrijpen.

Ik ben dertig jaar, dacht hij, hoe oud moet een mens worden om het onbegrijpelijke te aanvaarden en zich te plooien naar de gewoonte van hen die onrecht en onbillijkheid als een onafscheidbaar deel van de levenssom zonder morren aannemen? En er was iets als spijt in hem terwijl hij overdacht hoe deze laffe wijsheid hem alle leed en verbittering had gespaard waarmee hij

nu rondliep. Maar dan kwamen in zijn gedachten de woorden staan die men tot hem had gericht en de woorden die hij zelf had gesproken. Het klonk in hem zodat opnieuw een gevoel van opstandigheid en grote gekrenktheid hem overmeesterde. En hij kon geen spijt voelen om wat hij gedaan had. Nu niet en nooit, sprak hij tot zichzelf.

Zonder te proeven wat hij dronk, ledigde hij zijn kruik en bestelde er nog een. Het was als een soort treurige voldaanheid waarmee hij daar zat, alleen met de gedachten die hem pijnigden en met de trots die hem stug maakte in zijn opstandigheid, in de afzondering van de eigen kleine wereld te midden het veelvuldige en onverschillige dat hem omringde. Nadat hij een lange teug had gedronken, trachtte hij zich los te maken van het steeds weerkerend gepeins dat hem nu dagen achtereen had gevangen gehouden. Al was het maar voor een uur, hij wilde het van zich afzetten. Hij liet zijn ogen gaan rondom de gelagzaal en het viel hem op dat een van de weinige gasten hem af en toe bekeek. Het gezicht kwam hem bekend voor, en daar hij een teken van herkenning gaf, stond de man op en kwam, met de kruik in de hand, naast hem zitten.

Hoe onverwacht men oude kennissen ontmoet. Vooral een oud-wapenbroeder die men ver van hier waant op de slagvelden waar hij met roem overladen wordt. Van die roem bleef hij echter verstoken, hij had tijdig gezien dat het vreedzame gewin van de koopmansstand hem beter paste dan het glorievolle bedrijf van de soldaat. En zijn eervol ontslag was niet moeilijk te bewerken geweest: men moet alleen maar de weg weten, ook in tijden dat men jacht maakt op soldaten in de grote slijtage van de oorlogen Harer Majesteit.

Er was iets als beschroomdheid over Antoon Serjacobs gekomen. Hij voelde dat hij tegenover deze man liegen moest. De nood om iedereen te overtuigen van het onrecht dat hem was aangedaan, was verdwenen met zijn bezoek aan de kanselarij.

- En ik ben aan het uitrusten, sprak hij. Gewond, voegde hij eraan toe.

De belangstelling die de andere had voor het oorlogsgebeuren kwam niet uit zijn geneigdheid naar het militaire. Maar de zaken leden geweldig onder deze oorlog die als een ketting was van veldslagen zonder beslissing. Nooit was het zo erg geweest en alle hospitalen lagen vol bedelaars die te zwak waren om buiten de stad te worden gedreven. Armoe, vriend, zei hij, armoe en nog armoe. Maar aan de andere kant is er wel een stuk geld te verdienen.

Hij zegde niet aan welke kant dat stuk geld te verdienen was. Hij scheen tevreden over zichzelf en zette voldaan de mond aan de kruik.

- Ik kom hier soms, zei hij, omdat ge hier rustig bij uw drank kunt zitten en in de kamer hiernaast gelegenheid tot spelen is. Niet voor grof geld natuurlijk, want het is hier nogal fatsoenlijk.

Een uur later nam hij afscheid van Serjacobs.

- Ongeluk in 't spel is geluk in de liefde, zei hij. Hij scheen tevreden met deze regeling van het lot. Antoon Serjacobs zag hem gaan. Met hem gingen de drie Theresia-daalders van Zijne Excellentie Cobenzl. Het was alsof hij nu effen was met de schuld van schaamtevolle erkentelijkheid voor deze gift. Toen hij het spel begon, had hij gedacht: misschien geven deze drie geldstukken mij een kans. Het lot kan zich naar mij keren en het kan het begin zijn van een betere tijd, een voorteken misschien. Hij was geen hartstochtelijk speler en kon zonder hartkloppingen winnen of verliezen. En de kansen die hem in den beginne gunstig stonden, hadden hem matig verblijd. Maar toen de derde Theresia-daalder afbrokkelde, was de gedruktheid zwaarder over hem gekomen. Hij had goed opgelet of het spel wel eerlijk was en had niets ontdekt. Hij had echter het gevoel bedrogen te zijn, een bedrog waartegen hij weerloos stond. Het

maakte hem wrevelig. Hij zat nog een tijdje voor zich uit te staren en ging naar buiten.

De stad was ledig in de kille avond; rond de schijn van de straatlantaarns hing lichte nevel. Hij ging traag verder en overdacht deze wondere en ongelukkige dag. Hij zag ertegen op terug bij zijn moeder te gaan die hoopvol uit haar zorgen de uitslag van zijn bezoek aan de kanselarij had tegemoet gezien. Iedere stap die hij deed in de richting naar huis, was hem een last. Hij keerde weer op zijn stappen en liep doelloos door de straten van de aristokratische wijk Coudenbergh, en in de Jodenwijk gekomen, bleef hij staan voor een winkeltje dat, door een lichtschijn van binnen uit, in halve klaarte een ordeloze massa van de meest uiteenlopende dingen liet zien.

Zijn dat nu panden, dacht hij, die het gebrek hier heeft gebracht. En hoe lang zou het nog duren alvorens hij de weg naar een pandjeshuis zou zoeken? En wat zou hij krijgen voor het mooie cartel met de vergulde dubbele adelaar dat met zo zachte klank de uren sloeg? Drie Theresia-daalders misschien.

Hij overdacht dat het veel geld was voor mensen die niets bezitten, en hoe vlug het uit zijn zak verdwenen was bij het kaartspel. Hij kon niet denken waarom hij het had gedaan, misschien wel met de vage hoop er even veel bij te winnen. Hij zou met een zwaar hart bij moeder komen.

En toen hij moe gepeinsd was, ging hij naar huis.

Zijn moeder bewoonde nog het huis waar zij geboren was en als gehuwde vrouw en moeder had geleefd. Het was een bescheiden huis dat evenmin van zorgen als van weelde sprak. En het beeld van de vrouw was vol goedheid en moederlijkheid.

Zij was naast het haardvuur gezeten toen hij binnenkwam. De stille gloed van het vuur, dat bovenaan schemer liet, was hem welkom. Hij ging op een stoel zitten, ‘Dag moeder,’ zei hij.

Zij keek hem bezorgd aan. Dat is geen goed nieuws, dacht

zij. En zij wist ook niet hoe zij hem zou aanspreken.
- Kom, eet wat, zei ze.
Zij stak licht op en, terwijl zij het eten voor hem op tafel zette, keek zij hem bezorgd aan.
- Ging het niet? vroeg zij.
Hij haalde moe de schouders op. Hij at zonder eetlust en worgde de brokken brood naar binnen.
- Ik moet wachten, antwoordde hij.
Zij vroeg hem niet verder uit en wachtte. Toen zei hij plots:
- Moeder, ze hebben mij drie Theresia-daalders gegeven en ik heb ze verspeeld.
Zij begreep niet; zij wist dat speelwoede niet tot zijn karakter behoorde.
- En wie gaf deze drie Theresia-daalders, vroeg zij.
- Zijne Excellentie Cobenzl gaf ze mij als blijk van waardering voor de weduwe van een eervol officier, sprak hij bitter.
Zij scheen het nog niet te begrijpen.
- Moeder, zei hij, ik heb minister Cobenzl niet gezien. Dat is een voorrecht waarop een afgedankt officier van de keizerlijke legers geen aanspraak mag maken, ook al was zijn vader een officier die sneuvelde in de dienst van Hare Majesteit. Maar men zegde mij dat hij mijn geval zou onderzoeken. En de drie Theresia-daalders waren een blijk van waardering voor u.
Drie Theresia-daalders, zei de oude vrouw peinzend.
Hij meende iets als verwijt in haar stem te horen. Nu denkt zij hoe zeldzaam een Theresia-daalder geworden is, dacht hij. Zwijgend en beschaamd at hij voort. Zij zat met de handen in de schoot gevouwen, de blikken op het vuur gericht.
Wat is mijn moeder oud geworden, dacht hij. Het was alsof zij in de laatste tijd ineengeschrompeld was. Een groot medelijden overviel hem.
- Het spijt mij, moeder, zei hij, ik meende dat de kans van

het spel mij meer zou gegeven hebben.

Zij schudde het hoofd.

- Och, zei ze, het spel heeft nooit iemand geluk aangebracht. Zij ruimde de tafel op en hij ging aan de andere zijde van het vuur zitten.

Zij wilde weten hoe alles was toegegaan op de kanselarij; hij vertelde het, schamper en met korte zinnetjes. En toen hij uitgepraat was, wilde zij nog weten hoe het er daar uitzag en welke mensen er waren; al sprekend verminderde zijn nijdigheid.

Hij moest herhalen wat de ambtenaar over zijn vader had gezegd. Zij glimlachte, een ogenblik teruggebracht naar jaren van geluk.

- En dan gaf hij u drie Theresia-daalders, vroeg zij.

Antoon Serjacobs viel met deze woorden plots weer in zijn bittere stemming. Hij werd herinnerd aan wat hij als een vernedering beschouwde, aan zijn eigen dwaasheid met het kaartspel, aan de ontwijkende houding tegenover zijn verzoek; dat alles leefde ineens op onder de woorden van zijn moeder. Hij zuchtte.

- Kom, kind, troostte de oude vrouw, het is voorbij, denk er niet meer aan. En vermits die heer goedwillig was, zal zijn rapport misschien wel een gunstig gevolg hebben.

- Misschien, zei hij.

En hij dacht: het kan alleen goedheid zijn die gelooft in de goedheid der mensen.

II

Elizabeth de Tassillon keek glimlachend naar het verzegeld briefje dat zij in de hand hield. Zij had het schrift herkend van Karel, Landvoogd der Oostenrijkse Nederlanden.

Zij was, als naar gewoonte, laat opgestaan. En toen zij bij het vuur zat en rillend uitkeek naar de koude decemberdag daar buiten, had de kamenier haar het briefje overhandigd.

De Landvoogd was, om wat verpozing te hebben in de beslommering van de veldtocht, voor een tijdje naar Brussel teruggereisd en verbleef, met het oog op het jachtvermaak dat hij zich in het vooruitzicht had gesteld, op zijn zomerverblijf te Tervuren. En hij was zeer ongeduldig om haar weer te zien.

Wat in haar was bij het lezen van het briefje, zou zij geen vreugde hebben kunnen noemen. Haar koele en heerszuchtige natuur kende niet de uitgelatenheid van het weerzien na lange tijd. Wel was zij blij; zij hield van de Landvoogd op haar beheerste en bevallige manier en was trots op haar hoedanigheid van ‘maîtresse en titre’. Zij was trots ook over het gezag dat men haar toeschreef op de beslissingen van Karel van Lorreinen.

Zij werd wel een beetje verdrietig toen zij door het venster keek. Het was grijs en koud daar buiten en door de lichte mist die als de adem van de winter was, zag zij de bomen in de tuin met rijp overtrokken. Het zou koud zijn in het verblijf te

Tervuren, en zij rilde als zij dacht aan de wandelingen te paard door de winterse bossen. Maar alles heeft zijn schaduwzijde, dacht zij, en bestelde de koets om in de vroege namiddag naar Tervuren te rijden.

In afwachting schreef zij een kort antwoord om te bedanken voor de uitnodiging en haar bezoek aan te kondigen. Zij schreef met grote, sierlijke halen van de veder en toen zij overlas wat zij geschreven had, was zij tevreden: de zinnen waren elegant en onder de hoffelijkheid was bescheiden genegenheid te lezen. Zij wist dat het hem behagen zou, want zelfs in de liefde was hij gesteld op etiquette.

Zij overdacht dat een paar sollicitanten haar steun hadden gevraagd. Zij was weigerig om haar bemiddeling toe te staan, want op veelvuldige vragen volgen noodzakelijk afwijzingen en iedere afwijzing krenkte haar. Maar het beviel haar dat aanzienlijke personen haar hulp inriepen. Het was een hulde aan haar gezag en aan de verhevenheid van haar verhouding. Soms stond zij onmachtig tegenover Cobenzl. En nu deze, in afwezigheid van de Landvoogd, volmachtig regeerde, en er een hofhouding op nahield alsof hij zelf Landvoogd was, voelde zij zich terug gedrongen. Zij wilde nu deze gelegenheid vatten om haar sollicitanten voldoening te schenken. Zij overdacht nu wat zij zeggen zou.

Haar opschik duurde lang. Een minnaar moet, na lange afwezigheid, de indruk krijgen dat de vrouw die hij weerziet, mooier is dan hij zich in gedachten voorstelde. Heur haar was grijsblond onder het kwistig gespreide poeder en golfde neer rond haar schoon, ovaal gelaat. Bezijden de mond was een zwarte ‘mouche’ aangebracht die de aandacht vestigde op de roomkleurige blankheid van de huid en de lichtrode lippen. Met groot geduld had zij onder de opschik gezeten en in de spiegel de behendige vingers gevolgd die de fards lichtjes over haar gelaat uitstreken tot ze onzichtbaar werden. Maar nu zij

zag hoe alles goed was aan haar, tot volmaaktheid toe, werd zij ongeduldig om te vertrekken.

Voorafgegaan door een lakei die de twee koffers droeg die, zelfs voor een paar dagen, onmisbaar werden geacht, daalde zij de brede trap af; haar wijduitstaande panier vulde haast de breedte van het trappenhuis; met grote omzichtigheid werd zij in de ronde koets geholpen; de warme mantel werd haar over de schouders gelegd en de capuchon behoedzaam over het hoofd geplaatst, zodat haar gelaat in deze donkere omlijsting vol strenge, bleke schoonheid was.

Door de straten waar mensen liepen die huiverig waren van honger, reed de koets de weg naar Tervuren op. Elizabeth de Tassillon wreef met de handschoen het bedoomde ruitje schoon en keek onverschillig naar huizen en mensen. Het was nog vroeg in de namiddag, maar de dag lag onder een grauwe, onbeweeglijke koepel en de lijnen van alles verliepen in de onduidelijke grijsheid van de dag. Toen reden zij het veld in en als zij onder het geboomte kwamen dat de voorloper was van het woud, was haar gelaat een bleke, onbeweeglijke vlek achter het ruitje van de koets.

Nog lang voor het licht zou worden, stapte Antoon Serjacobs de weg op naar de bossen van Tervuren. Hij had zich voelen wegglijden in de algemene ellende van de tijd. Nooit, zegden de mensen, was de wereld geteisterd geweest door een dergelijke stilstand in de zaken. Ambachtslui vonden geen werk, het bedelaarsgild kreeg iedere dag meer uitbreiding, en de honger bracht ziekten mee. Hij had doelloos langs de straten gelopen en even doelloos had hij steeds de weg naar huis aanvaard. Zijn moeder had het als een gunst beschouwd dat zij een paar dagen in de week mocht gaan schoonmaken in een aanzienlijk huis, waar men vond dat een officiersweduwe een zekere voornaamheid gaf aan het personeel. 's Avonds zaten zij zwijgend

samen in de kamer waaruit het cartel en nog andere dingen verdwenen waren. Eens was Antoon Serjacobs langs het winkeltje van de Jood geslenterd waar hij stuk voor stuk het mooiste van hun bezittingen had in pand gebracht. Gloeiende spijt en woede vervulden hem toen hij een en ander dat hij kende en als kind had bewonderd, in de ordeloze boel van het uitstalraam zag liggen.

Zijn moeder zat meestal in de vertrouwde houding, de handen in de schoot gevouwen. Hij zag hoe getrokken het mager gelaat werd onder het grijze haar; hoe onverzorgd soms het kapsel was van deze vrouw die steeds zo zorgzaam was geweest. En de handen, zo hulpeloos en meelijwekkend in de schoot gevouwen, waren in deze weinige weken ruw geworden.

Zij zat meestal in diep gepeins en als hij haar aansprak, schrok zij op uit verre gedachten. Er waren geen tranen in haar ogen, alleen maar berusting. En vele uren waren er waarop Antoon Serjacobs, hulpeloos tegenover zoveel rampspoed, een diepe spijt gevoelde over wat hij gedaan had. Dan verdween in zijn gemoed het gevoel van gekwetste recht en trots voor het medelijden met zijn moeder. Maar dan weer schoot de bitterheid in hem op dat het onrecht aan haar werd voortgezet en de wrok wrat dieper in hem.

Van de kanselarij was geen nieuws gekomen. Ook zijn moeder verwachtte niets meer. De zekerheid dat er bij Cobenzl niets te bereiken was, weerhield hem nogmaals te gaan aanschuiven om langs het kleine deurtje bij de sekretaris toegelaten te worden. En dan had hij gehoord dat de Landvoogd, om uit te rusten van de vermoeienis van de veldtocht, zich een korte tijd kwam verpozen in zijn zomerverblijf.

Hij zegde het aan zijn moeder: misschien is hier een laatste kans, ik ga ze waarnemen. Zij had een blijde glans in de ogen gekregen. Zij was vol eerbied voor de vorstelijke personen die over de mensen regeren en geloofde in hun goedheid en

rechtschapenheid. En almeteen was er hoop gekomen in haar dofheid en zij was die avond spraakzamer dan tevoren.

Antoon Serjacobs wist dat het onnodig was een audiëntie aan te vragen. Zelfs in zijn verblijf te Brussel werden sollicitanten naar Cobenzl verwezen die ze dan door een ondergeschikte liet ontvangen. In zijn zomerverblijf was een onderhoud meer dan ooit uitgesloten. Hij was dan besloten zich op de weg van de Landvoogd te bevinden als deze, voor jacht of wandeling, door het woud van Tervuren reed.

Hij had een suppliek geschreven en ze aan zijn moeder voorgelezen. Zij bewonderde zeer zijn schriftstuk en was ervan overtuigd dat de Landvoogd er niet ongevoelig voor kon blijven. Hij had zichzelf geweld aangedaan om woorden van nederigheid en leedwezen neer te schrijven en de schaamte steeg naar zijn hoofd als hij het overlas. Maar hij trachtte alleen de nood te laten spreken in zijn gemoed.

Twee dagen reeds had hij rond het verblijf te Tervuren rondgezworven. Hij liep in de eindeloze eenzaamheid der bossen waar het gekraak van de takken onder zijn voet de stilte stoorde. De tweede dag was hij hongerig en moede thuis gekomen, en had met een bittere grijns de suppliek op de tafel gelegd.

Maar eens alleen met zijn gedachten, voor het inslapen, had hij aan zichzelf koppigheid beloofd, en het was nog half nacht toen hij opstond. Hij stak een stuk brood in zijn buidel en sloot zacht de deur achter zich. En door de levenloze straten koos hij de weg die hij tweemaal vruchteloos had ingeslagen. Het was ver, het was koud. Zijn regelmatige soldatenstap klonk dof in de nevelige duisternis.

Toen de eerste klaarte van de wintermorgen door de nevel brak, liep hij over de paden die hem reeds bekend waren. Hij ging tegen een boomstam zitten en brak een stuk brood.

De tijd scheen hem zeer lang toe. De zon was aan de rand van de bossen verschenen en deed alles schitteren wat in haar

klaarheid stond. Zij klom zachtjes tot aan de kruinen en legde het bos vol heldere vlekken. Hondengeblaf klonk uit de verte, gedempt door de stilte van het woud. Antoon Serjacobs ging de kant uit vanwaar het geblaf kwam.

Hij volgde het brede pad tussen de stammen. De glans van het licht had hem opgeruimd gemaakt en hij stapte hoopvol toe op het gerucht dat naderkwam. En op een draai van de weg zag hij ruiters afkomen, omstoeid door een paar honden.

De man was groot en breed geschouderd, gezond diklijvig; zijn groot gelaat was vierkant en rood; de dame die naast hem reed was slank en trots. Zij is zeer schoon, dacht Antoon Serjacobs.

Achter die beiden kwamen, op eerbiedige afstand, twee dienaars gereden. Antoon Serjacobs ging aan de rand van de weg staan, en toen de ruiters op de hoogte gekomen waren waar hij stond, ging hij stram in de houding staan en groette als een soldaat.

De dame keek van uit de hoogte op hem neer; de ruiter knikte minzaam en keek daarna benieuwd op toen Antoon Serjacobs op hem toetrad, de suppliek in de vooruitgestoken rechterhand.

- Wie zijt gij? vroeg hij.

- Ik ben de oud-officier Antoon Serjacobs, was het antwoord, die Zijne Hoogheid durft aan te spreken om recht te verkrijgen.

De Landvoogd fronste de zware wenkbrauwen.

- Ik meen dat Zijne Excellentie Cobenzl daartoe aangewezen is, sprak hij, hij heeft macht en gezag tijdens mijn afwezigheid.

Hij keek neer op de jonge, magere man die, zelfs buiten de uniform, er nog als een officier uit zag.

- Waarom zijt gij oud-officier, vroeg hij, er is nu nochtans gelegenheid genoeg voor een krijgsman.

Antoon Serjacobs onderdrukte de heftigheid die in hem opkwam. Hij moest nederig zijn. En hij vertelde, in beleefde termen, wat hem was overkomen. Hij sprak van de vernedering

die hij als officier had ondergaan, maar zegde ook dat zijn leedwezen groot was over zijn onbeheerstheid. En dan voegde hij eraan toe dat zijn vader, als officier, gevallen was bij Kolin. En als beschaamd, met zachter stem, sprak hij van zijn moeder.

De dame had, bij zijn eerste woorden, ongeduldig voor zich uitgekeken. Zij scheen geen aandacht te schenken aan de aanwezigheid van deze sollicitant. Maar toen zij de aandrang van zijn stem hoorde, keek zij hem in 't gelaat. Dat is een man, dacht zij; zij hoorde hoezeer hij moeite deed om zich te beheersen en onderdanig te blijven. En hij heeft een schoon, hard gelaat, dacht zij nog. Toen wendde zij de blik van hem af en keek weer voor zich uit.

De Landvoogd luisterde zonder de man te onderbreken. Zijn gedachten dwaalden af naar Kolin, waar de oude officier gevallen was, en naar Leuthen waar deze jonge officier zijn straf had opgelopen. Misschien sprak deze man het rechte woord, maar opstandigheid vanwege een officier kan niet aanvaard worden. Besluiteloos zag hij neer op de sollicitant die opgehouden had met spreken en hem verwachtend aanzag.

- Wie gebieden wil, moet in de eerste plaats kunnen gehoorzamen, zei hij.

Antoon Serjacobs hoorde deze woorden met onbewogen gelaat, maar zijn hart klopte heftig toen hij antwoordde:

- Uwe Hoogheid moge overdenken hoe zwaar belediging en vernedering te dragen zijn voor een officier.

- Ik zal uw suppliek lezen, zei de Landvoogd, en aanvaardde het papier dat Antoon Serjacobs hem toereikte.

Hij wenkte een van de dienaars naderbij en gaf hem het stuk. En Elizabeth de Tassillon wendde de ogen naar de man die stond naast het paard van de Landvoogd. Er was nieuwsgierigheid in haar blik, en toen hij haar vluchtig aankeek, kwam een lichte glimlach over haar lippen.

Zonder verdere woorden zette de Landvoogd zijn paard in

beweging. De honden blaften in de ijle lucht. Zonder omzien reed de vrouw verder naast de statige ruiter.

Waarom heeft hij mij niet uitgevraagd, dacht Antoon Serjacobs. En waarom heeft hij mijn suppliek aan die knecht gegeven alsof heel het spel hem niet aanging?

Dat was nu de laatste poging geweest. Indien deze vruchteloos bleef, wist hij niet wat moest gebeuren.

Hij kon niet zeggen wat de Landvoogd dacht toen hij met hem sprak. Hij had welwillend en toch onverschillig geluisterd, en dat was alles.

Zijn gemoed was onzeker toen hij de weg terug insloeg. Hij stapte de bossen uit; van heel ver nu kwam af en toe het geblaf van de honden. In zijn gedachten zag hij ze rijden, een schoon ruiterpaar, op de glanzende paarden. Wat mooie dieren, dacht hij, vooral het paard van de Landvoogd was uitgelezen. Een hevige begeerte kwam in hem op om de romp van een paard tussen de knieën te voelen en te rijden dat de wind hem rond de oren floot.

Alvorens hij de eerste straten van de stad bereikte, rustte hij uit. Hij at zijn laatste brood op. Het is erg als men zuinig moet zijn op een korst droog brood, dacht hij. In de stad gekomen, zag hij, nu alles helder was van zonneschijn, hoeveel sjofele mensen er rondliepen. Nooit had hij het zo duidelijk gezien. Hij bezag zijn eigen kleren; zij waren nog uit de goede tijd; met zo iets zou men moeilijk kunnen bedelen.

Hij liep door de jodenwijk. In de winkel van de pandjesman zag hij de dochter bezig met nieuwe panden bij de hoop te voegen. Het zou niet lang meer duren of alle pandjeshuizen staken vol tot op de zolder, dacht hij, en wie zou ooit weer geld hebben om het terug te kopen.

Het meisje knikte hem verlegen toe. Telkens als hij daar binnen was geweest, had zij hem aangekeken met donkere, bewonderende ogen. Zij was niet groot, mollig en met de

vroege bloei van vrouwen die spoedig verslenst zijn. In haar ogen die groot en mooi waren, lag grote aanhankelijkheid toen zij naar hem keek. Een Jodin, meende hij, wie denkt aan een Jodin?

Zijn moeder was nog niet weergekeerd toen hij thuis kwam. Hij zat alleen in de kille kamer. Het was er naakt geworden nadat zo veel verdwenen was naar de jodenwinkel. Hij dacht hoeveel harder dat moest zijn voor zijn moeder dan voor hemzelf. Dat alles had behoord tot de langzame groei van een huishouden waar veel met sparen moet verworven worden. Zij was er steeds trots op geweest en wist van buiten bij welke gelegenheid het in haar huis was gekomen. Het werd haar nu ontroofd in haar oude dag. De ene rampspoed was vlug op de andere gevolgd. Erger kon het niet meer.

Hij stak het vuur aan. De gezonde warmte die de lange mars door zijn lichaam had gezonden, was verdwenen bij het stilzitten in de koude kamer. Hij sloeg de verkleumde handen onder zijn oksels, en toen het vuur helder werd, ging hij erbij zitten en staarde in de vlammen.

Zo vond zijn moeder hem bij haar thuiskomst.

Zij liet zich afgemat op een stoel vallen, te moe om nieuwsgierig te zijn en hield de handen gestrekt naar de vlammen. Toen glimlachte zij.

- Hoe is het, jongen, vroeg zij.

Hij wilde niet zeggen dat hij ontgoocheld was. Hij vertelde van het gezelschap dat hij in het bos ontmoet had en wat hij aan de Landvoogd had gezegd. Zij wilde weten of hij ook over zijn vader had gesproken.

- Ja, zei hij. Maar die Landvoogd had niets gezegd, alleen even nagedacht, en de dame die met hem was, had geen belangstelling getoond.

De oude vrouw zat over dat alles na te denken. Zij was op dat punt van gedruktheid gekomen waarop hoop en wanhoop

in vlug wisselspel door de gedachten gaan zonder dat de geest zich aan iets kan vasthechten. Dan vouwde zij de handen in de schoot en keek in het vuur. Vele beelden van wat was geweest en gezichten die zij had liefgehad, lichtten op uit de vlammen.

Geen van beiden had, bij de klaarte van het vuur, gemerkt dat het buiten diep donker was. Om licht en vuur te sparen, gingen zij vroeg slapen. En toen de moeder aan de deur van haar kamer stilhield om goenacht te zeggen, nam zij het hoofd van haar zoon in haar handen.

- Ik zal voor u bidden, kind, zei ze.

De dagen waren voorbijgegaan en Antoon Serjacobs had niets vernomen over het verzoek dat hij tot de Landvoogd had gericht. Misschien was de suppliek niet verder gegaan dan de handen van de knecht. Hij was te arm en te ellendig om het volle geweld van zijn gekrenkte trots te voelen; er was alleen nog bitterheid in hem, bitterheid en haat.

Hij stond met een ring in de hand; een ring die zijn moeder bij haar gelukkige jaren van zijn vader als geschenk had gekregen. Hoeveel brood zou die opbrengen? Het goud was dof geworden en rondgesleten aan de rand; de steen schitterde nog in volle gloed toen hij hem in de zonnestraal hield die door het venster kwam. Zo brokkelde alles weg wat de oude vrouw bond aan de herinnering van het geluk. Zij had hem gezegd: Neem maar mee, kind, misschien zal God daarna genadig op ons neerzien. Maar zij had geweend toen zij de ring van haar vinger schoof.

Hij besefte aan haar woorden hoe dit het zwaarste was voor haar. Zij wist dat alleen God haar offer kon meten. Misschien zou het keren. Misschien is het woord van hen die niet meer hopen. Misschien was het bindteken geweest dat dagen en weken in hopeloosheid aaneensnoerde.

Hij wikte een laatste maal de ring op zijn vlakke, sterke handpalm. Hij kon zich moeders hand zonder deze ring niet

voorstellen. Die hand was nu in het ruwe werk grof geworden, de hand van een arm mens.

Zijn hart was zwaar als lood toen hij de weg naar het jodenwinkeltje insloeg. Hij bleef nog even voor het venster stilstaan alvorens hij binnenging. Wat een hoop ellende, dacht hij, terwijl hij daar alles dooreen zag liggen wat er met een bedrukt gemoed was heengebracht. Ook dingen die hij er had verkocht, lagen nog bij de hoop. Hij zag waar ze thuis hadden gestaan of gehangen en de vlek die hun afwezigheid op de muur had nagelaten. Steeds dieper en dieper de put in, dacht hij.

De dochter van de Jood was alleen in de winkel. Hij meende terug te gaan. Ik zal weerkomen als de Jood thuis is, zei hij. Het woord klonk bars en beledigend in zijn mond en zij bloosde toen zij het hoorde. Hij zal niet lang weg zijn, antwoordde zij, en bracht hem een stoel.

Het rook er muf in dat winkeltje; het was Antoon Serjacobs of uit alles wat hem omringde, de reuk van armoede hem tegemoetkwam. Hoe kan een mens in zo iets leven, dacht hij. Hij keek naar het meisje dat achter de toonbank zat. Er was iets moederlijks in het volle, jonge gezicht.

- Hoe heet gij, vroeg hij.

- Lia, antwoordde zij zacht.

Dat is de vrouw uit de Bijbel die leepogen had, dacht hij. Waarom gaf die Jood zo een naam aan dat meisje? Hij zag haar aan; zij had mooie, donkere ogen met stille gloed. En Antoon Serjacobs zag dat zij een vreemde, onderdanige bekoorlijkheid had. Lia, zei hij tot zichzelf.

Hij haalde de ring te voorschijn.

- Kunt gij mij niet zeggen hoeveel hij waard is, vroeg hij.

Zij nam een kleine loep uit de lade en bekeek de ring aan alle zijden. Net zoals de Jood, dacht Antoon Serjacobs. Hij zag hoe haar hand gaaf en mollig was. Zij legde de ring voor zich op de toonbank.

- Het is een mooie ring, zei ze.

- En kunt ge mij niet zeggen hoeveel hij waard mag zijn? vroeg hij.

Zij schudde spijtig het hoofd.

- Dat kan alleen vader zeggen, antwoordde zij.

- Hij zal nooit betalen wat hij voor mij waard is, sprak hij.

Hij zat duister voor zich uit te kijken. Dan vroeg hij opeens aan het meisje hoe oud zij was.

- Achttien, antwoordde zij.

Hoe heeft zo een oude man nog zo een jong kind, dacht Antoon Serjacobs. En zij ziet er ook ouder uit dan zij is. Zij heeft het lichaam van een vrouw die de rijpheid nabij is. Een vreemd ding, zo een Jodin.

Zo dwaalden zijn gedachten weg van de bitterheid die hem aanhoudend vervulde. En toen hij naar het meisje keek, glimlachte zij schuchter. Dat verhoogde de zachtheid van haar gelaat en haar ogen werden dieper in hun glans. Dan sloeg zij de ogen neer en bloosde.

Zij hoorden de stappen van hen die het huis voorbijgingen. Het klonk hard in de koude dag. Antoon Serjacobs stond op van zijn stoel.

- Het wordt mij te lang, zei hij. En daarbij dacht hij hoe al zijn bezigheid erin bestond de straten af te lopen als een hond die op zoek is naar een been of een stuk brood.

- Blijf nog wat, zei het meisje bijna smekend.

En zij voegde eraan toe, alsof het een geheim was dat zij verklapte:

- Vader is bij Zijne Excellentie Cobenzl gegaan. Het kan daar soms lang duren, maar hij is ook reeds een hele tijd weg.

Heel zijn geschiedenis van wachten en hopen kwam Antoon Serjacobs voor de ogen staan. Hij zag de kleine deur waarlangs hij en de Jood bij de sekretaris waren toegelaten. Hij zat nu te

wachten op de Jood in afwachting wat die hem zou geven voor het dierbaarste wat zijn moeder bezat.

Het meisje zag hoe zijn gelaat verduisterde. Zij stond op en kwam van achter de toonbank naar de deur.

- Hij kan niet lang meer wegblijven, drong zij aan.

Zij keek de straat in. De zon die zich die dag vluchtig had getoond, was achter de grijsheid van de namiddag schuilgegaan. Antoon Serjacobs zag haar staan in de deuropening. Hoe kan zo een oude Jood zo een dochter hebben, dacht hij.

Zij kwam binnen en ging weer zitten achter de toonbank.

- Ik denk dat vader een goede prijs zal geven voor uw ring, sprak zij.

- Het zal nodig zijn, antwoordde hij.

Zij spraken niet meer tot elkaar tot de oude Jood binnenkwam. Hij boog onderdanig toen hij Antoon Serjacobs zag en ging achter de toonbank staan.

- Een ring, zei hij, ja, een ring.

Hij draaide de ring onder de loep, mompelend in zijn baard.

- Er worden zeer veel ringen te koop aangeboden, zei hij, en dat vermindert de prijs.

Antoon Serjacobs zag hem onvriendelijk aan.

- Er zijn nog Joden die ringen kopen, zei hij.

De Jood stak de handen in de hoogte. Niemand betaalde beter dan hij, want niemand wist beter waar hij kon verkopen. De ring is oud, zei hij, ja ja, het is nogal een mooie ring.

Hij ging in een kamertje achteraan. Het meisje Lia ging tot bij hem. Er werd een fluisterend gesprek gevoerd.

Toen kwam de Jood terug en legde vier geldstukken voor Antoon Serjacobs op de toonbank.

- Goed betaald, zei hij, de hoogste prijs.

Het meisje keek bedrukt naar Antoon Serjacobs toen deze, met een hard gezicht, de geldstukken opnam zonder een woord te spreken. Zonder groet verliet hij het pandjeshuis.

De oude Jood keek hem achterna toen hij voorbij het venster ging. Dan keerde hij zich tot zijn dochter.

- Dat is hier een zaak, zei hij, en die man is een goj.

Zij boog het hoofd en ging in de kamer achter het winkeltje.

Elizabeth de Tassillon was terug in haar huis te Brussel. De Landvoogd was, na zijn kort verblijf te Tervuren, terug vertrokken naar de legers van Hare Keizerlijke Majesteit. Haar vingers gleden over het paarlensnoer dat hij haar bij het afscheid had gegeven. Zij hield van paarlen. Hun koele glans waarin het licht matter scheen te worden, verhoogde haar strenge schoonheid. Zij zou een brief schrijven om hem te zeggen hoe gelukkig zij was, bij het zien van deze paarlen innig aan hem te kunnen denken.

Zij was blij terug te zijn in haar warme woning. Zij had met de Landvoogd op wandeling en jacht, de bossen doorgereden en geschitterd in talrijk en voornaam gezelschap. De koude had haar wangen gekleurd en haar bloed vlugger door haar lichaam gejaagd. En op haar lieftallige, beheerste manier had zij de Landvoogd bemind. Nu hij weg was, dacht zij soms aan hem en haar gedachten waren kalm en zonder verlangen.

De Landvoogd had zich inschikkelijk getoond voor de sollicitanten die zij had aanbevolen. Zij had het genoegen gehad spijt te lezen op het olympisch gelaat van Zijne Excellentie. Dat was alles geweest. En nu, in haar ruim huis, waar zij over zichzelf kon beschikken, was ook alles goed. De koncerten en danspartijen waar zij in glans en luister verscheen, brachten haar steeds vleiende verstrooiing.

Zij ging voor de spiegel staan en zag met groot behagen hoe het paarlensnoer haar om de hals lag.

Het kamermeisje kwam binnen en zei schuchter dat er een man was die mevrouw de barones verlangde te spreken.

Het was wel een heer, antwoordde het meisje, maar zijn kledij was eenvoudig. Hij zei dat hij officier was.

Elizabeth de Tassillon keek in de spiegel naar het meisje.

- Laat hem een poosje wachten, zei ze, ik kom.

Verstrooid gleden haar vingers over het snoer. Buiten haar vaste receptiedagen ontving zij weinig bezoek. Zij droeg een grote zorg voor haar naam, dat was zij verschuldigd aan de positie die zij bekleedde; de maîtresse en titre van een vorst moet onbesproken blijven.

Zij dacht nu wie het mocht zijn. Een boodschap van de Landvoogd was het niet, want dan had de bezoeker het vermeld. Zij haalde de schouders op, zij was niet nieuwsgierig.

In het wachtkamertje zat Antoon Serjacobs; toen alle antwoord vanwege de Landvoogd uitbleef, had hij gedacht aan de vrouw die in het bos hooghartig op hem had neergekeken en, vooraleer zij verder reed, vluchtig had geglimlacht. Het was een hoogmoedige glimlach geweest. Misschien een laatste hoop, had hij gedacht. Maar hij verzweeg aan zijn moeder deze laatste poging, deze bedelpartij, zoals hij het bij zichzelf noemde. Hij wilde haar het verdriet van een nieuwe ontgoocheling sparen. Nu zat hij hier en wachtte.

Hij was het wachten reeds gewoon geraakt. Zijn onstuimige natuur begon afgestompt te worden onder tegenslag en ontgoocheling. Alleen bitterheid was in zijn gemoed overgebleven, een onbestemde bitterheid tegenover iedereen en tegenover alles. En zijn mond had de harde lijnen gekregen van hen die met een wrang gemoed door het leven gaan.

Hij stond op van zijn stoel en boog toen Elizabeth de Tassillon binnentrad.

Zij keek hem verrast aan. Gij? vroeg ze.

Hij was een ogenblik in de war door haar verschijning. Zij was groot en slank, bijna zo groot als hij en slanker dan hij zich had voorgesteld toen hij haar op het paard zag zitten. En trots

was zij ook; haar porselein-blauwe ogen keken hem ondervragend aan. Zij ook zag hem anders dan toen zij, van op de rug van het paard, op hem had neergezien. Nog magerder, dacht zij, en met harder plooien in het gezicht.

Zijn stem klonk niet zo onderdanig als toen hij de Landvoogd had aangesproken. Een mooie stem, dacht zij, en een mannelijke verschijning. Zij luisterde met aandacht naar wat hij zegde. Zij had de inhoud van zijn suppliek niet gekend, zij wist niet eens of de Landvoogd ze gelezen had. Zij waren door het bos gereden en bij het afstijgen, toen de knecht hem het papier wilde overhandigen, had hij gezegd: later. En de tijd was zo druk benomen geweest met alles wat de tijd van een vorst kan in beslag nemen, dat zij eraan twijfelde of hij er nadien nog aan gedacht had.

- Ik weet niet, zei ze, of Zijne Hoogheid een beslissing heeft genomen. Ik sta natuurlijk buiten de zaken die het bestuur aangaan. Ik weet ook niet welke redenen in uw suppliek aangehaald werden.

Hij knikte met het hoofd en zweeg.

En toen zij hem vroeg haar te vertellen wat er was gebeurd en wat hij eigenlijk verlangde, legde hij haar uit wat hij zo dikwijls had overdacht. Het kwam hem reeds tot vervelens toe bekend voor want hij had vandaag, voor de zoveelste maal, overdacht met welke woorden hij het precies zou zeggen. Maar toen hij vertelde wat hem was overkomen, schoot het bloed hem naar het hoofd. De oude woede overmeesterde hem, zijn gekwetste trots en het onrecht dat hij meende geleden te hebben. maakten zijn woorden bitsig. En plots hield hij op want hij zag dat zij glimlachte.

- Vertel voort, zei ze, ik hoor graag iemand die niet steeds op dezelfde toon zingt.

Zijn heftigheid was gebroken door haar glimlachende nuchterheid. Hij keek haar aan; haar blik was vriendelijk. In de kring

waar zij haar leven had gesleten, was zo'n taal en zo'n man haar vreemd geweest.

Hij sprak, kalmer thans, verder. Van zijn moeder sprak hij niet. Hij dacht aan de drie Theresia-daalders. Maar de gedachte aan haar maakte hem weemoedig. En toen hij uitgesproken was, zweeg ook zij. Wat is er aan die man dat ik hem zo lang aanhoor en niets weet te zeggen, dacht zij.

Hij besloot uit haar zwijgen dat hij zou heengaan en stond op. Hij dacht: wat zin heeft alles wat ik vraag; een glimlach, een hoofdknikken en alles blijft even ellendig als het was. Zij gaf hem echter een teken dat hij zou neerzitten. Zij vroeg hem uit over zijn leven als officier en over wat hij in deze oorlog had meegemaakt. Dat bracht hem weer tot zichzelf en met het beeld van een gelukkige tijd voor ogen, kon hij luchtiger en losser spreken.

Toen hij heenging, was zij verbaasd over zichzelf. Zij had hem gezegd weer te komen, dat zij aan de Landvoogd zou geschreven hebben. En hij was opgeruimd voortgegaan.

Zij zat over dat alles na te denken terwijl de avond viel over de tuin. Haar levenskring was tot één soort mensen beperkt geweest. Intriges en minnarijen had ze gekend van toen ze nog zeer jong was, en zij had zich behaaglijk gevoeld in dat spel van het leven; zij had er geen opwinding bij gekend. Alleen het gevoel van wie veilig op het avontuur van anderen kan neerzien.

Nu zat zij dromerig en weemoedig door het venster te staren. Haar gedachten verwijlden bij de man die met zijn verzoek bij haar was geweest. Hun ontmoeting in het bos had slechts een voorbijgaande nieuwsgierigheid gewekt. Zijn flinke gestalte en de vrijmoedigheid van zijn blik hadden haar een ogenblik bezig gehouden. Dan had de vriendelijke hoffelijkheid van de Landvoogd haar weldra ingenomen.

De eenzaamheid woog niet op haar, zij kon zichzelf gezelschap houden. In tegenstelling met wat haar omringde, las zij wel

eens een boek. Zij had er nu een achteloos in de hand genomen, maar haar gedachten waren ver van wat zij trachtte te lezen.

Schrijven aan de Landvoogd over die man? Zij dacht ineens dat zij zijn naam niet wist. En zij wist ook niet waarom zij het beloofd had. Deze beloften waren haar tot dusver niet zwaar gevallen. In haar toestand was een belofte dikwijls het enige middel om aan dringende verzoeken een einde te maken.

- Kom, zei ze tot zichzelf, wij zullen zien.

Antoon Serjacobs liet de nodige tijd heengaan tot hij dacht dat het antwoord van de Landvoogd kon binnen gekomen zijn. Hij wachtte met het ongeduld dat de hoop geeft. Er waren weinige uren van de dag dat hij daar niet mee bezig was. Hij dacht dan ook aan de vrouw die zo anders was dan hij zich, na de ontmoeting in het bos, had voorgesteld. En mooier was zij ook dan hij zich herinnerd had. De Landvoogd wist zijn maîtresse goed te kiezen.

De winter was milder geworden. Antoon Serjacobs verlangde met zo vele anderen naar de lente. Wie niet eet naar de behoefte van zijn lichaam, weet zich verdorren in de kou. 's Avonds zat zijn moeder beverig naast het vuur dat de kilte van de kamer brak maar haar niet doorwarmen kon. Zij sprak niet veel, maar staarde in de vlammen alsof geen enkele gedachte in haar was. Het was stil verstarren in armoede en kou.

Nu hij op weg was naar Elizabeth de Tassillon, voelde hij de zon over zich met die eerste kracht die aan de lente doet denken. De paarden die hem voorbijdraafden, schenen reeds te glimmen onder het zachte licht en de bestofte huisgevels zagen er zo dof niet uit nu zij uit het grauwe winterweer te voorschijn kwamen. Zijn hart was lichter dan het sedert lang was geweest. En in zijn verlangen zag hij het leven weer dat hij het zijne had gedroomd; zonder het te weten versnelde hij zijn stap.

Toen hij bij Elisabeth de Tassillon werd aangemeld, antwoord-

de zij: een enkel ogenblik. Zij bekeek zich aandachtig in de spiegel en haar vingers streelden zachtjes heur haar.

- Kom, zei ze, wij zullen hiernaast gaan zitten.

Zij had overdacht wat zij hem zeggen zou. Het was haar te moeilijk gevallen de brief aan de Landvoogd te schrijven. Haar trots verbood haar tegenover hem deze belangstelling te tonen voor iemand zonder naam of aanzien. En zij vond de moed niet om dat aan Antoon Serjacobs te zeggen; als zij eraan dacht, had zij alle hooghartigheid afgelegd. Zij was dan alleen een vrouw vol verwachtende nieuwsgierigheid. En nu zij hem antwoord moest geven, voelde zij een beschroomdheid die haar vreemd was.

Het was een mooie, ruime kamer waar zij zaten. Zij had die goede geur van een wel onderhouden huis, en de lichte-zoete geur van het gepoederd haar van de vrouw verhoogde de stemming van weelde en rustig behagen.

Glimlachend vroeg zij zijn naam.

Hij keek verbaasd op en merkte nu ook dat hij hem nog niet eens genoemd had.

- Antoon Serjacobs, zei hij, is mijn naam en ik was vaandrig bij de keizerlijke huzaren.

Hij zag vragend naar de vrouw; zijn ongeduld was nog gegroeid sedert hij in dit huis was gekomen. Maar zij sprak niet over wat hem naar hier had gebracht.

Zijn antwoorden waren kort en gemeten. Hij voelde zich onzeker tegenover deze vrouw, zijn gedachten werden verward door de lichte geur die van haar uitging en door het schone gelaat dat zijn strenge hooghartigheid had verloren. Haar stem was zacht en genegen. Het was of zij nog mooier was dan bij het vorig bezoek, en ook anders.

Zij zweeg en zei dan plots:

- Ik heb nog geen beslissend nieuws voor u.

Het scheen hem of dat voor haar bijzaak was, alsof hij daar

niet zat als een sollicitant maar als een bezoeker. Hij keek onthutst en teleurgesteld.

- Ik had er mijn hoop op gesteld, antwoordde hij.

Zij zag hoe zijn gelaat betrok.

- Gij weet dat kanselarijen veel tijd nodig hebben, sprak zij. En schertsend voegde zij eraan toe: en misschien worden er op dit ogenblik glorieuse veldslagen geleverd.

Hoe lichthartig deze vrouw daarover sprak. En alsof wat zij nu zegde veel belangrijker was:

- En zo zal ik het genoegen hebben u nog weer te zien. Het was niet alleen hoffelijkheid die uit haar woorden sprak. Haar stem was zacht en warm en zij keek naar haar fijngespitste vingers die zij in haar schoot had samengebracht. Maar nauwelijks had zij gesproken of zij was boos op zichzelf. Hoe dwaas en onbeheerst, dacht zij.

Het antwoord dat zij kreeg verheugde haar toch.

- Dat zal ik graag doen, zegde hij. Zijn woorden klonken gemeend en zij had de indruk dat zijn harde trekken zachter werden.

- Ik ga nu, zei hij aarzelend.

Zij stond besluiteloos recht.

- Ja, antwoordde zij.

Na zijn heengaan zat zij nog een tijd in de kamer die hij verlaten had. Zij voelde zich verstrikt in vele tegenstrijdigheden. Zij wist hoe moeilijk het haar zou vallen om nu nog naar de Landvoogd te schrijven, en zij kon niet steeds verwijzen naar de mogelijkheden voor later. Een ogenblik dacht zij aan Cobenzl, maar dat zou dan ook het uiterste middel zijn. God, dacht ze, waarom heb ik er de eerste maal geen komaf mee gemaakt. Het was nu veel moeilijker geworden; zij had hem hoop gegeven in een tussenkomst die zij had nagelaten.

Voor haar ogen stond zijn gelaat. Het was open en de beproeving had het getekend. Een ogenblik dacht zij: het is

medelijden dat mij doet handelen, maar zij was te nuchter om in dat zelfbedrog te volharden. Het was een vreemd geluk dat zij in zijn nabijheid onderging. En dat geluk lag nog als een glans in haar, nu zij zat na te denken over zichzelf.

- Misschien zal ik toch naar Cobenzl moeten gaan, dacht zij ten slotte.

Die avond bleef zij thuis. Zij hoorde het verdofte gerucht van koetsen en paarden. Zij was in de zachte pijn van weemoed en verlangen om dingen die onvervuld zijn en zij ontdekte een ledigheid in haar hart die zij nooit had beseft.

Een vaandrig, dacht zij.

III

Een kaal huis was het geworden waar Antoon Serjacobs met zijn moeder woonde. En als hij in slopend nietsdoen rondom zich keek, was het alsof hij in een put van ellende zat waar hij nooit meer uit kon. Toen dan zijn moeder ziek werd, scheen alle uitkomst gesloten. Het was of het leven zich terugtrok uit de oude vrouw, of de wil en het verlangen tot leven reeds gestorven waren. Haar zachte, vriendelijke trekken waren vervaagd; hoe is dat mooie, goede gezicht bijna lelijk geworden, dacht hij. Toen zij zag hoe hij haar bezorgd aankeek, verscheen haar oud, goed gelaat nog in een glimlach; dan verzonk zij weer in gedachteloosheid.

Wat moet ik doen, vroeg Antoon Serjacobs zich af. Kon hij gaan bedelen en met klagend gehuichel aan de kerkpoorten staan of in de hoop lopen van hen die bedelen en diefstal en zakkenrollerij beoefenden. Dan maak ik er liever een eind aan, dacht hij. Maar was het diefstal als hij nam wat hij nodig had en wat anderen te veel hadden? Wie zich uitgesloten voelt onder de mensen, stelt zich buiten de menselijke wet en de voorschriften der moraal die hun betrekkingen regelen. En de bitterheid die steeds dieper in hem was gedrongen, het gevoel van onrecht dat door de aaneenschakeling van rampspoed in haat was overgegaan, had hem buiten het leven der mensen gestuwd. Diefstal was een begrip dat alleen met gevangenis was overeen te brengen.

De ellende die met de winter erger was geworden, was in een overvloed van roof en aanslag tot uiting gekomen. Er werd haast geen onderscheid gemaakt tussen bedelaar en dief. En waar zij samen werden opgesloten in gevangenissen die te klein waren, braken ziekten uit die door de kerkermuren niet werden tegen gehouden. Want wie werd losgelaten en buiten de stad gezet, kwam tersluiks weer en dan bleken ook de hospitalen te klein. En ver van deze ellende, voerde de keizerin tegen Fredericus Rex haar eindeloze oorlogen om het bezit van het Silezisch grondgebied, en de gewesten waar de huurtroepen die uit velerlei volkeren gekomen waren, hun verwoesting en plundering bedreven, lagen als een jammer in het aanschijn Gods.

Er komt een uur waarop het zal moeten, dacht Antoon Serjacobs.

Hij had immers spoedig de hoop opgegeven die de woorden van Elizabeth de Tassillon in hem hadden doen ontstaan. Hij voelde haar genegenheid om zich, en toch geloofde hij niet in haar beloften. Een gril van een verwende vrouw, dacht hij. Indien hij werkelijk in zijn rang werd hersteld, dan zou het reeds geschied zijn.

Hij had het gevoel dat zij het verzweeg en dat alleen de vrouw die nieuwsgierig staat voor het avontuur zich met hem bezighield. Ook hij had dikwijls zijn gedachten deze loop laten nemen. Samen met een gevoel van wrevel tegen haar die zo onbekommerd in de weelde leefde die haar geschonken werd, en waarin hij zich schamel en vernederd wist, was toch in hem de prikkel van haar aanwezigheid, waar zij in hem niet iemand zag die om haar bemiddeling kwam verzoeken, maar de man waarrond het verlangen vorm krijgt en het spel der zinnen in gedachte wordt gespeeld.

De vlam van de levenshonger sloeg dan soms hoog op in hem als hij aan haar dacht, als hij dacht aan zijn laatste bezoek. De bedwelming greep hem sterker aan als hij aan haar dacht

dan als hij vertoefd had in haar aanwezigheid. Daar drukte hem het besef van zijn armoede, van de dienstbaarheid die hem tegenover haar had geplaatst toen hij om haar tussenkomst had verzocht. Hij voelde zich tegenover haar onzeker in de hulpeloosheid waarin hij verkeerde. Zal ik nog naar haar toegaan, dacht hij. En de dagen gingen voorbij zonder antwoord.

De oude vrouw zat in een stoel bij het venster; over haar gelaat en handen lag de zon die reeds de kracht van de vroege lente had. Plots zei ze, alsof ze luidop dacht:

- Ik denk niet dat gij nog ooit officier wordt.

Hij antwoordde niet. Er kwam een grote ontroering over hem; haar hulpeloosheid was vervuld met bezorgdheid voor hem. Het was of dit het laatste besef was dat zij van het leven had.

- Misschien wel, moeder, zei hij na een tijd.

Zij zweeg opnieuw en keek naar buiten.

Ik ga, zei hij bij zichzelf.

Zij knikte alleen toen hij zei dat hij naar buiten ging.

Het was hem een ontgoocheling te vernemen dat Elizabeth de Tassillon niet thuis was. Morgen om hetzelfde uur zou hij terugkomen. En op de terugweg vroeg hij zich af of zijn teleurstelling haar grond had in het onzekere waarin hij over zijn lot verbleef, of omdat hij zich verblijd had in de verwachting bij haar te zijn.

Elizabeth de Tassillon was bedrijvig in de kamer waar zij Antoon Serjacobs het laatst had gezien.

Zij zou, in deze eerste schoonheid van de lente, voor een kort verblijf bij een vriendin op de buiten gaan. Het kamermeisje volbracht onder haar toezicht de gewichtige taak van het inpakken. Madame was kort in haar bevelen; zij was zenuwachtig en ongeduldig. Zij was haastig om te vertrekken en toch wilde zij niet heengaan zonder Antoon Serjacobs gezien te hebben.

Het nieuws van zijn vergeefs bezoek gisteren had hem weer te midden van haar gedachten gebracht. Wel was zij hem niet

vergeten, maar de dagen die over zijn bezoek waren heengegaan, hadden zijn beeld vervaagd, opgenomen als zij was in de veelvuldigheid van het mondaine leven en slechts als zij alleen zat, in de uren van verpozing, kon zij aan hem denken. Neen, vergeten was zij niet, en haar verlangende nieuwsgierigheid bleef onvoldaan.

Zij trad hem tegemoet en wees glimlachend naar de openstaande deur waar de wanorde van het inpakken zichtbaar was.

- Inpakken, zei ze, ik vertrek over een uurtje.

Zij zag hoe zijn gezicht betrok; het maakte haar blij.

- Maar lang blijf ik niet weg, zei ze dadelijk.

Hij keek naar de koffers waarin het kamermeisje de vele dingen borg waarin de vrouw haar lichaam hulde; het was alsof een zoete geur tot hem kwam. En zonder naar haar op te zien, dacht hij aan de schoonheid van haar lichaam.

- Kom, zei ze, hier kunnen wij niet zitten.

Zij zat naast hem op een divan alsof de vertrouwelijkheid tussen hen reeds oud was. Het leven van de vrouw was hier aan alles merkbaar; het was een voornaam en verzorgd leven, in weelde zonder overdaad, en het was alsof hij de atmosfeer speurde van de vrouw die er leefde. Het was een geur die uit alle voorwerpen scheen te komen, zacht en innemend zonder te bedwelmen.

Vooraleer naast hem te gaan zitten, had zij even voor de spiegel met behendige vingers haar kapsel betast. Zoet en voornaam is de geur van heur haar. En daar zij naast hem zat, zag hij hoe het fijngesneden gelaat door de lange, krullende lokken omlijst was in wondere sierlijkheid, en de blondheid van het haar glinsterde onder de haast onzichtbare mist van het poeder.

Geen van beiden dacht eraan te spreken over wat het doel was geweest van zijn bezoeken. Voor Antoon Serjacobs was het iets als een afscheid; afscheid van iets dat in zijn leven was

gekomen en eruit verdwijnen zou zonder vaste vorm te hebben gekregen. Het was als een goede pijn waarin hij de kwelling van zijn ellende vergat. Ogenblikken van vergeten, dacht hij, en als het voorbij is, armer dan vroeger tegenover de ellende staan. En hij nam het beeld in zich op van de kamer waarin zij de innigste uren van haar leven sleet en van de vrouw die naast hem zat.

En in deze kamer waar nooit een man kwam, voelde zij hoe zeer haar gedachten vertrouwd waren geraakt met het beeld van overgave in de liefkozing van deze man. Zij was verrast geweest door het sterke, beheerste van zijn woord, door de ingehouden trots en de bitterheid die zij onder zijn woorden gevonden had. In de nieuwsgierigheid om hem nader te kennen, had zij ook de roep van haar zinnen gehoord die haar in dromerige uren had onrustig gemaakt.

Wat er tussen hen lag, bleef onuitgesproken. Maar terwijl zij de woorden spraken die ver van hun gedachten lagen, keerde hun geest steeds weer naar wat in hen lag. En er waren vele ogenblikken van stilzwijgen tussen hen.

- Het zal reeds mooi zijn buiten, zei hij, het eerste groen zal in de zon staan en in de weiden graast het vee.

Zij knikte.

Haar ogen waren gevestigd op het met goud versierd cartel, waar stoeiende Amors de wijzerplaat omringden. Het had met een zeer helder klokje het uur geslagen. Weldra vertrek ik, dacht zij.

- Ik ga een afscheidsdronk halen, zei ze.

Zij kwam terug met een karaf waarin de dikke, donkere wijn gloeide. Hij zag haar aan terwijl zij over de glazen gebogen stond. Het is een begeerlijke vrouw, dacht hij. En terwijl zij elkaar toedronken, keken zij elkaar aan over de glazen heen, en er was een licht van herkenning in hun ogen.

- Laten wij het geen afscheidsdronk noemen, zei ze, laten wij drinken op het wederzien.

Hij zag haar lippen, glimmend van de wijn, en de zwarte mouche naast haar mondhoek. En haar hart werd onstuimig toen zij zag hoe hij haar mond bekeek.

Hoe weinig kent een mens zichzelf, dacht zij. Men meent zijn leven op te bouwen naar de lijnen die men zelf trekt, en één ogenblik is voldoende om alles anders te maken.

- Spreek me wat over u zelf, vroeg zij.

Dat was moeilijk voor Antoon Serjacobs. Hij was steeds terughoudend geweest over wat in zijn leven gebeurde. En tegenover deze vrouw had hij deze terughoudendheid niet afgelegd. Zij prikkelde hem door haar schoonheid en ook het weten dat zij de minnares was van de vorst gaf een scherpere nieuwsgierigheid aan het verlangen. Maar zijn hart bleef onberoerd. Zij zou hem niet de vreugde of het verdriet schenken die door het leven heen verzacht tot droom en weemoed. Misschien was het een halte op de weg der armoede, meer niet. Misschien, meer niet, dacht hij.

Zij zag hoe hij met zijn gedachten bezig was.

- Aan wie denkt ge, vroeg zij.

Een glimlach ontspande zijn hard gezicht.

- Ik denk aan het leven dat wonder en verrassend is, sprak hij, het ontneemt u wat gij een veilig bezit dacht en schenkt u wat gij nooit hebt verwacht. Is dat ook zo met u?

Zij knikte.

- Wie kent zijn hart, zei ze.

Zij keek dromerig voor zich uit. Dan hief zij haar glas op. Donker en rood als deze wijn is het bloed van het hart en het stijgt in de zinnen der mensen en maakt dronken van de kracht en de begeerte van het leven.

- Op uw toekomst, zei ze.

Een golf van wrevel kwam over hem. Zijn toekomst zou nog enige ogenblikken duren.

- Ik heb geen toekomst, antwoordde hij.

Zij legde haar hand op de zijne.

- Wie weet, sprak zij zacht.

Hij nam haar hand in de zijne en streelde ze. Een mooi gevormde hand, week en haast glanzend, met lange spitse vingers. En hij zag op naar haar gelaat waarin de ogen schitterden. De koele strengheid van haar trekken was verdwenen, en de roze schemer van haar bloed was naar haar wangen gestegen.

- Hebt gij een meisje, vroeg zij, hebt gij een vrouw?

Hij schudde het hoofd. De enige vrouw in zijn leven was een oude moeder, gebroken door ellende en suf geworden in armoede en gepeins. Dat zei hij niet. Hij schudde alleen het hoofd. En de vrouw die naast hem zat, zou alleen zijn bloed onrustig maken.

- Het leven is te hard voor mij om aan een vrouw te denken, antwoordde hij.

Zij bezag hem aandachtig.

- Een vrouw kan het leven lichter maken en de zorgen minder zwaar, sprak zij, weet gij dat niet, vaandrig?

- Ik ben geen vaandrig meer, madame, antwoordde hij, en zal het nooit meer worden.

- Wie weet, zei ze, wie weet.

In het spel van nader tot elkaar komen en elkaar ontwijken, verliepen de laatste ogenblikken van hun samenzijn. Zij keek op naar het cartel waarvan het doffe goud helder werd in de zonnestraal die langzaam over de dingen in de kamer gleed.

Zij zuchtte en zei:

- Het is weldra mijn tijd.

En dan is het gedaan, dacht hij. Dan ben ik een van hen die hun brood nemen waar zij het krijgen kunnen. Want zij had niet gesproken over een gunstig vooruitzicht voor zijn verzoek. Het was alsof zij er niet meer aan dacht. Ik ben als een speelgoed, dacht hij, niet meer dan een speelgoed in mooie, grillige handen. Maar toch was het goed onder de bekoring van haar schoonheid te zijn.

- Gij zijt een schone vrouw, sprak hij.
Zij glimlachte bij dat eerste woord van lof en bewondering.
- Gij hebt lang gewacht om het te zeggen, antwoordde zij. Zij dacht een ogenblik na en zei:
- Kom weer als ik terug ben.
Hij antwoordde niet en stond op. Zij kwam naast hem staan.
- Zult gij weerkomen? vroeg zij.
Hij haalde de schouders op.
- Waartoe, vroeg hij. En daar zij hem aankeek met ogen waarin de beloften waren die de vrouw onuitgesproken laat, legde hij zijn hand op haar schouder. Die was zacht en warm onder zijn vingers. Zij sloot een ogenblik de ogen alsof het een streling was.
- Dwaze vaandrig, zei ze, hebt gij niet begrepen waarom ge moet weerkomen?
Hij legde zijn hand over haar geurig haar.
- Wie weet, antwoordde hij glimlachend.
Toen klopte het kamermeisje aan de deur en meldde dat de koets voor was.
Elizabeth de Tassillon antwoordde: Ik kom. Zij ging naar de deur en zei: Een ogenblik.
Hij zag haar aan. De zonnestraal waarin zij stond, verheerlijkte haar gestalte. En haar gelaat glansde in schoonheid.
Zij kwam terug tot bij hem: Eén ogenblik, zei ze, één ogenblik en ik kom weer. Zij keek op naar hem; haar gelaat was zo verlangend dat zijn handen zich openden om haar te omvatten. Zij kwam nader bij hem: Ik kom binnen één ogenblik weer, herhaalde zij.
Zijn handen omvatten haar schouders. Het was een harde, verlangende greep, en het was of zij kreunde; dan liet hij haar los.
Voor ze de deur achter zich sloot, keek ze hem nogmaals aan. Schone vrouw, dacht hij.
Hij keek rondom zich in de kamer. Hij wandelde heen en weer

en de beweging bracht ontspanning voor zijn zenuwen. Hoe na was hij geweest haar in zijn armen te nemen. Het was een soort van honger die hij in de maanden van kommer en gebrek niet had gespeurd. Er was spijt in hem dat hij haar niet gekust had toen zij zo verlangend naar hem had gekeken. Dan werd hij kalmer en dacht opnieuw aan de onvervulde belofte waarvoor hij herhaaldelijk hierheen was gekomen. Het stemde hem bitter, het is slechts een gril van haar zinnen, dacht hij, verder gaat het niet. En hij zei bij zichzelf dat hij hier niet zou weerkomen.

Hij zag door het venster de tuin in het zachte licht van de lente. Hij was ordelijk en verzorgd, in brave regelmaat. Zo was alles hier, rijk en verzorgd. En terwijl hij heen en weer door de kamer stapte, en zag hoe kostbaar al die mooie dingen waren, zei hij tot zichzelf: hoeveel zou de Jood daarvoor geven? Hij wist niet meer hoeveel het kleine cartel had opgebracht; dit hier was voorzeker het dubbel waard. Bittere misnoegdheid overviel hem toen hem dat weer naar zijn armoede terugbracht.

Hij ging tot bij de tafel en schonk zich een glas wijn uit. Hoe lang was het geleden dat hij deze Hongaarse wijn had geproefd, zo donker en vonkelend en zo warm. Zijn hoofd werd er lichter van. Hij dronk het glas uit en vulde het nogmaals. Hoeveel kleine doosjes zo een vrouw weet bijeen te brengen. Hij bleef staan voor een vitrine waar bibelots lagen die zo fijn waren dat men vreesde dat zij bij de minste aanraking zouden breken. En miniaturen, zacht van kleur en ongelooflijk zuiver. En te midden van dat alles, een platte gouden snuifdoos met ingelegd email. Al het overbodige dat een ogenblik de ogen streelt en dan onachtzaam wordt voorbijgegaan.

Hij legde een van de miniaturen in zijn handpalm. Een vrouwengezicht vol doorschijnende schoonheid was erop uitgebeeld. Zijn vingers sloten zich; de Jood, dacht hij. Maar hij schudde zich wakker en legde het weer.

Zij blijft lang weg, dacht hij, maar toen hij naar het cartel

keek, zag hij dat ze nauwelijks een paar minuten de kamer had verlaten. Hij nam de karaf wijn en hield ze tegen het licht. Donkere gloed, getemd vuur.

Vele maanden soberheid en onvoldoende voedsel hadden de kracht van de wijn in hem verdubbeld. Als zij nu komt, neem ik haar in mijn armen, dacht hij.

Op een tafeltje, onder de penantspiegel, lag een zijden beursje. Hij rook de zwakke, verstorven geur; het woog licht in zijn hand, het was als een streling. En toen hij het weergelegd had, bracht hij de hand aan zijn gelaat en snoof de verwijderde geur op.

Achter het beursje stond een klein kistje, ebbehout en ivoor. Het scheen haast onmogelijk dat een mensenhand die volmaaktheid in het fijne kon bereiken. En achter het kistje glom mat en blank een paarlensnoer. Hoe licht woog het in de hand. En hoe kostbaar mocht dat zijn? En weerom dacht hij: de Jood. Wat zo een vrouw achteloos om haar hals doet, is eten voor maanden. Plots zonder verder na te denken, deed hij het snoer in zijn zak glijden.

Hij stond met een glas wijn aan de lippen toen zij binnenkwam. Toen hij haar zag, overviel hem de angst dat zij het snoer zou zoeken, en hij aarzelde een ogenblik of hij het uit de zak zou halen en het haar om de hals leggen. Maar ze zei, als gejaagd: nu moet ik voort. En zij keek verwachtend naar hem op.

Er kwam een diep besef van schuld en schaamte over hem. Het was nu te laat, alles was nu te laat. En zijn oog werd brandend van de spijt. Hij trad op haar toe, en zij sloeg de ogen neer in afwachting van zijn kus. Zij bood hem haar mond.

Als Judas ben ik, dacht hij, terwijl hij haar kuste.

Hij volgde haar naar de koets. Alvorens in te stappen, fluisterde zij:

- Als ik weerkom...

Als ik weerkom, zei Elizabeth de Tassillon zachtjes voor zichzelf.

De koets reed door de straten, zij zag de voorbijgangers en de huizen van de aristokratische wijk waar zij woonde. Maar de onrust was niet gestild in haar. Als ik weerkom, herhaalde zij.

Zij bracht een spiegeltje te voorschijn. Een kleine zilveren Amor was het handvat. Haar vingertoppen betastten het sierlijk werk van de edelsmid. En zij zag haar gelaat, met de blos van haar jagend bloed doorheen de matte tint van de uitgestreken fard. Toen sloot zij de ogen, het spiegeltje in de hand geklemd. De droom die haar de avonden na zijn bezoek had loom gemaakt, had vorm gekregen in de kus die zij nog naproefde. De duizeling die haar een ogenblik had aangegrepen, verdween stilaan voor een kalmer vreugde der zinnen. Zij kon nu inniger aan het afscheid denken en zich voorstellen hoe het was als haar mond zijn kus ontving. En zij begreep zichzelf niet. Wie kent zijn hart? En hoe machteloos staat men tegenover dat onbekende? Hoe was het mogelijk dat Elizabeth de Tassillon, de geëerbiedigde maîtresse van de Landvoogd der Oostenrijkse Nederlanden, zichzelf had vergeten en haar mond geboden aan deze man, die uit het leger was weggejaagd.

Haar verlangen had steeds gehoorzaamd aan haar beheersende wil. De roep van haar ongenaakbaarheid had degenen op afstand gehouden die door haar schoonheid waren getroffen en de prijs der verovering dubbel hoogschatten door de prikkel die haar betrekking met de vorst haar verleende. Zij had zich vrij gewaand van de verrassing der zinnen. Nu, dacht zij, wordt een nieuwe bladzijde van mijn levensboek geschreven. En haar gedachten verwijlden bij de woorden van het afscheid: als ik weerkom...

Zij wist niet zeker of zij deze man liefhad. Wie kan uitmaken wat het deel van het hart en het deel van het bloed is? Waar is het einde en waar het begin? Zij wist alleen dat een

geluk dat zij nooit had gekend haar had bevangen toen zij zijn armen om haar schouders voelde, dat zij in gedachteloze overgave zijn lippen op haar mond had gevoeld. Zonder terughoudendheid, in een verlangen dat zij niet trachtte te bedwingen, had zij hem weergekust.

Zij stak het spiegeltje weer in het beursje. De koets reed de laatste straten van de stad uit. Het veld lag schoon onder de zon. Ik zal spoedig weerkomen, dacht zij; het was of het ongeduld van het weerzien haar reeds had aangegrepen. En dan overdacht zij dat zij niet eens wist waar hij woonde. Als hij toch maar weerkomt, smeekte zij. Want waarvoor hij gekomen was, bleef onvervuld. Ik zal naar Cobenzl moeten gaan, dacht zij. Voor de eerste maal zou zij hem een gunst vragen. Het scheen haar niet meer te zwaar toe. En zij verzon reeds de woorden die zij zeggen zou, voorzichtig, met hooghartigheid voor de sollicitant. Het behagen in het geheime spel dat zij spelen zou, verving een ogenblik de gedachten aan de verwachting van haar zinnen.

Glimlachend reed zij verder door de schone lentedag. Zij legde de hand in de hals, onder het geurige, golvende haar. Ik heb mijn halssnoer vergeten, dacht zij. In de verwarring van haar gemoed had zij haar paarlensnoer vergeten.

Antoon Serjacobs had de koets achterna gekeken.

Hij staarde ze versuft achterna tot ze uit de straat verdwenen was. Toen ging hij langzaam verder.

Hij stak de hand in de zak en betastte het paarlensnoer. Hoe is het mogelijk, dacht hij. De opwinding die de wijn en de roes van de vrouw in zijn hoofd had gebracht, nam snel af. Hij had plots een gevoel van angst, een gevoel alsof hij moest vluchten. Waarheen wist hij niet. Zijn moeder wachtte thuis.

Nu was alles gedaan. Het besef dat hij zichzelf had uitgestoten, overviel hem. Hij zou haar nooit weerzien. En ook dat besef was bitter. Hij zou nu steeds aan haar denken met de weemoed van

wat in vervulling had kunnen gaan en dat door zijn schuld onmogelijk was gemaakt. Een schaamte zoals hij nog nooit had ondervonden, kwam in hem op, toen hij overdacht hoe hij haar bij het afscheid had gekust, terwijl hij dacht aan het paarlensnoer in zijn zak. Zoals Judas, herhaalde hij bij zichzelf.

Hij had haar overgave gevoeld toen zij dat éne ogenblik in zijn armen was geweest. Hoe zou hij dat gelaat en die kus ooit kunnen vergeten. Nu het voorbij was, kwam haar beeld met nieuwe lieflijkheid voor hem staan. Zij was niet alleen de vrouw wier beheerste schoonheid doet opzien, hij had haar gezien als de vrouw die buiten de grillen van haar behagen, in een wondere roes van liefde tot hem was gekomen.

Hij dwaalde de stad door in de grootste onzekerheid van zijn leven. Er was angst en walg en bitterheid in hem. En hij dacht weer: hoe is het mogelijk. Welke ongekende krachten zijn er in de mens die hem drijven waar hij nooit had gedacht of gewild. Hij stak de hand in zijn zak. De koele paarlen streelden zijn vingers. Hoe anders zou de wereld geweest zijn, had hij ze liefkozend om haar hals gelegd.

Zo lang zij wegbleef was hij veilig. En een schemer van hoop kwam in hem op. Misschien zou het verdwijnen van het snoer haar doen denken aan diefstal vanwege een dienstbode. Waarom zou zij noodzakelijk aan hem denken? Maar hij kon toch een ander niet laten straffen om wat hij zelf had begaan. Zijn hoop was niet anders dan lafheid. Hij liep voort met gebukt hoofd, beschaamd om wat hij had durven hopen. Hij liep voort zoals hij die niet meer weet waarheen hij zich wenden zal.

Een kroeg lokte hem binnen. Zijn droge mond slokte begerig de drank. Moest ik geld genoeg hebben, dacht hij, ik dronk tot ik alles had vergeten. Spoedig steeg in zijn ijdel hoofd het weinige dat hij had gedronken, en zijn gemoed werd lichter. In zijn gesteigerde fantazie droomde hij zich weg van de ellende die hem omgaf en van de bedreiging die over hem hing. Waarom

zou hij niet weerkeren naar Elizabeth de Tassillon; niets kon bewijzen dat hij het paarlensnoer had weggenomen. En voorzeker zou zij de man die haar in de armen had gehouden, van haar invloed laten genieten. Talrijk waren zij die langs de weg der minnarij hun carrière hadden gemaakt. Gaf de kus van die vrouw hem de mogelijkheid niet om het leven te beginnen dat hij zich steeds had voorgesteld?

Hij bestelde nog een kruik van zijn laatste geld. Schoon kan het leven zijn in de lichte roes van de kruik. Alles valt weg wat pijn doet en het leven zwaar maakt. Er stijgt een kracht in u die het leven omschept en verovert. Antoon Serjacobs vertoefde in de weelde van zijn fantazie; toen verliet hij het kroegje.

Even snel als de opwinding van de drank in hem was gekomen, was zij verdwenen. Sterker dan voorheen overviel hem een zwaarmoedigheid die haast was als een fysieke pijn. En toen hij voor de huisdeur stond, wachtte hij besluiteloos of hij zou binnengaan.

Verwonderd keek hij rondom zich toen hij zijn moeder niet zag zitten op de plaats waar zij in de laatste dagen onafgebroken in haar stoel zat. De kamer scheen hem nog kaler toe nu niemand er was; er sprak zo'n troosteloze verlatenheid uit het huis, zo een gevoel van onafwendbare ondergang. Hij ging zitten op de plaats van zijn moeder. Alles is voorbij, dacht hij, nu is alles voorbij.

De oude vrouw lag te bed. Zij trachtte te glimlachen toen zij haar zoon zag, maar haar gelaat was zo ingevallen en bijna afgestorven, dat haar glimlach hem pijnlijker was dan tranen in haar ogen. Hij ging naast het bed zitten en nam haar hand in de zijne.

- Moeder, zei hij.

Zij glimlachte nogmaals; haar stem was een zwak gefluister:

- Hoe is het, kind, vroeg ze.

Hij kon geen antwoord vinden, hij dacht aan het paarlensnoer dat hij in zijn zak voelde.

- Blijf wat bij me, vroeg ze.

Hij zat sprakeloos naast haar; zij hield zijn hand in de hare geklemd en sloot af en toe de ogen. In de schemering die begon te vallen, vervaagden haar trekken. Hij trachtte zich voor te stellen hoe zij was geweest, hoe zij was toen hij haar gekend had als knaap en jonge man. Haar schoon, goed, moederlijk gezicht. En op hoe korte tijd zij oud was geworden en die ontroerende lelijkheid had gekregen die zorg en armoede in het gelaat kunnen leggen. Als moeder sterft, maak ik er ook een eind aan, dacht hij.

De oude vrouw was ingesluimerd. Hij maakte zacht haar hand vrij uit de zijne. Haar adem was zo zwak dat het leek alsof zij gestorven was. Stil verliet hij de kamer.

Hij legde het brood weer in de kast. Hij had geen honger. De wijn die hij gedronken had bij Elizabeth de Tassillon en in de kroeg, woog zwaar in zijn hoofd. Het was alsof zijn hersens met duisterheid vervuld waren, hij voelde zich hulpeloos als een kind dat verloren loopt in een bos. Kon ik maar slapen en blijven slapen, dacht hij. Hij kleedde zich uit en alvorens te gaan liggen, nam hij het snoer uit zijn zak. Het was of hij de geur inademde van de vrouw die het om haar hals had gedragen. In de weifelende schemer lagen de paarlen zeer blank in zijn hand; het was alsof zij leefden. Het gouden slotje, zo broos dat het onwerkelijk scheen, was dof naast de koele blankheid van de paarlen.

Slapen, dacht hij, slapen. Maar hij zag voor zich het gelaat van de vrouw. Als ik weerkom... had zij gezegd. Als zij weerkwam...

En toen dacht hij: de Jood.

Antoon Serjacobs had haast niet geslapen. Als hij de ogen

trachtte te sluiten en meende te kunnen wegglijden in het gedachteloze, kwam alles hem benauwen wat zijn gemoed verontrustte. Een spijt die hem zichzelf deed vervloeken, hield hem wakker; en van al de vooruitzichten die hem in het kroegje hadden opgehelderd, was niets overgebleven. Het was alsof hij zich reeds in het nauw voelde.

Hij verbeidde met ongeduld het eerste daglicht. Het beloofde zeer helder te worden. Hij keek neer in de straat en zag het bewegen van het vroege stadsleven. Die zijn gelukkig, dacht hij, die zijn gerust. En zijn armoede leek hem licht tegenover wat nu zijn gemoed bezwaarde.

Terwijl hij een brok brood naar binnen wurgde, trachtte hij uit de onzekerheid te komen waarin hij zich bevond, en besloot dan toch maar naar de Jood te gaan. Hij zou een flinke som geld aan zijn moeder kunnen geven en een tijd lang verdwijnen. Misschien kon hij in een kleinere stad iets vinden dat hem recht hield. Dan was het leven niet helemaal gesloten voor hem.

Hij ging stil de kamer van zijn moeder binnen. Zij sluimerde zoals mensen die nooit meer helemaal klaar wakker worden op het grensland tussen leven en dood. Hij keek lang neer op de slapende vrouw. Moeder, zei hij, moeder.

Het was nog te vroeg om naar de Jodenwijk te gaan. Hij voelde zich nu reeds verdacht; indien hij op een ongewoon uur kwam, werd de Jood achterdochtig. Hij kon zo aarzelend zijn baard strelen als hij iets uit de hand legde dat hij onderzocht had en waarvoor hij over de prijs nadacht. Antoon Serjacobs liep pleintjes voorbij waar de fonteinen helder en fris waren in de jonge dag. Het leven kan schoon zijn.

Zonder aandacht te schenken aan de weg die hij volgde, stond hij plots voor het huis van Elizabeth de Tassillon. De grote koetspoort was gesloten. Hij wist dat hij hier nooit weer zou binnenkomen. Te laat, dacht hij nogmaals, te laat. Was zij

nu thuis geweest, hij had misschien nog een kans gehad om het paarlensnoer terug te leggen. Die kans was voorbij.

De Jood was zijn bestemming.

De voormiddag was reeds een eind gevorderd toen hij voor het raam van de jodenwinkel bleef staan. Nog aarzelde hij, - voor het laatst. Dan ging hij binnen.

Het meisje Lia kwam uit het achterkamertje. Haar gelaat lichtte op toen zij hem zag. Zij ging achter de toonbank staan. Antoon Serjacobs bracht het paarlensnoer te voorschijn.

Zij sloeg de handen ineen toen zij het zag. Als verliefd betastte zij de paarlen, één voor één, en hield ze tegen het licht. Het was alsof een grote blijdschap haar overkwam als haar vingers over het snoer gleden. Zij nam het in de hand alsof zij het wegen wilde, en toen haar ogen die van Antoon Serjacobs ontmoetten, was er een ontroerde, gelukkige glans in.

Het was of zijn schaamte nog dieper werd toen hij het Joodse meisje zo begerig met de paarlen zag omgaan. Hij dacht aan het gelaat van Elizabeth de Tassillon zoals hij het bij het afscheid had gezien. Hij nam het snoer uit de hand van het meisje en vroeg waar haar vader was.

- Hij zal komen, antwoordde zij, en haar hand raakte de zijne aan. Zo'n mooi paarlensnoer, zei ze, het mooiste dat ik ooit gezien heb.

Het geschenk van een vorst dat in de handen van een Jood belandt. Wat verkwist werd aan een vrouw, geeft brood aan de arme, dacht hij schamper. En ook hij liet zijn vingers gaan over de paarlen. De mooiste die de Jodin ooit gezien had.

Het paarlensnoer lag weer op de toonbank. En terwijl Antoon Serjacobs er naar keek, steeg de angst in hem; het lag daar zo open, zo maar voor het grijpen; verstolenheid paste hier. Hij wilde het opnemen en in zijn zak steken, toen de oude Jood binnenslofte. Zijn gebukte gestalte boog dieper toen hij Antoon Serjacobs bemerkte.

- Vader, een paarlensnoer, zei het meisje.

- Zo, een paarlensnoer, mompelde hij.

Hij bracht het dicht bij zijn ogen, dan greep hij een kleine loep en ging zitten achter de toonbank. Zijn gezicht scheen ineen te schrompelen terwijl hij de ogen tot spleetjes samentrok. Een voor een werden de paarlen betast en bekeken, en toen hij ze allemaal door zijn vingers had laten glijden, begon hij het spel opnieuw. Het meisje begreep de wijding waarmee hij het snoer behandelde en haar ogen volgden paarl op paarl die door zijn vingers ging. Het was Antoon Serjacobs of hier een plechtigheid gaande was die hij niet begreep. Eindelijk nam de oude Jood de loep van het oog en staarde zwijgend voor zich uit.

- Een paarlensnoer, zei hij, peinzend voor zich uit.

- Wel, vroeg Antoon Serjacobs.

De Jood scheen op te schrikken als uit een droom.

- Paarlen, herhaalde hij, en bracht opnieuw het snoer aan zijn ogen.

- Wel, herhaalde Antoon Serjacobs ongeduldig.

De Jood zuchtte; het was alsof hij uit een droom kwam toen hij antwoordde:

- Er bestaan veel valse paarlen, ik moet ze nauwkeurig onderzoeken, ja, ja, nauwkeurig onderzoeken.

Achterdochtig bekeek Antoon Serjacobs de Jood.

- En hoe lang moet dat duren, wilde hij weten.

De Jood stak de handen op. Tijd moest hij hebben.

- Dan wacht ik hier wel tot gij gedaan hebt, zei Antoon Serjacobs.

De Jood mompelde onverstaanbare woorden en ging met het paarlensnoer in het achterkamertje.

Het meisje Lia was opnieuw achter de toonbank gaan zitten. Het hinderde Antoon Serjacobs dat het winkeltje zo klein was; hij had willen heen en weer stappen om onrust en ongeduld te bedaren. Hij vroeg aan het meisje:

- Hoeveel zou zo een paarlensnoer waard zijn?

Zij antwoordde: Veel als het echt is, maar hoeveel weet ik niet.

- Het is echt, zei hij.

Hij kon zich Elizabeth de Tassillon niet voorstellen met een snoer van valse paarlen.

- Het is echt, herhaalde hij.

Zij kwam hem een stoel brengen, maar hij weigerde te gaan zitten. Hij vond het benauwd in dat kleine hok waar de reuk van al die dingen die er door de nood waren samengebracht, de lucht muffig maakte. Hij bracht de hand aan zijn voorhoofd en merkte dat zij nat werd van het zweet, en hij wist niet of het angst of benauwdheid was.

Zij keek hem medelijdend aan. Het is een heer, dacht zij, hij bezit het schoonste paarlensnoer dat bestaat, en nu is hij arm geworden. Velen zijn arm geworden, maar ik heb zo'n spijt voor hem. Hij is schoon en sterk. Er zijn weinig schone mannen zoals hij. Ik zou alles willen doen voor hem.

Die man is een goj, had haar vader gezegd.

Een grote zonde was het met liefde aan hem te denken. Dat dacht zij als zij soms de ogen sloot om zijn beeld duidelijker voor zich te hebben. Maar als hij voor haar stond zoals nu, scheen het zondige niet te bestaan. Hij was een man, zij was een vrouw. Zij had nog geen man gekend. Zij zou trouwen met hem die door haar vader werd aangewezen. Die zou zeggen: Lia, Samuel heeft mij gevraagd om met u te trouwen; hij heeft een goede zaak. Ik heb hem geantwoord dat gij met hem zult trouwen. Zij overdacht de mannen van haar ras die zij kende; velen waren er niet. Tot geen onder hen zou zij gaan met een verlangend hart, maar zij zou tot hem gaan, zijn tafel en bed delen en kinderen krijgen. Dat was onafwendbaar, dat moest zo zijn. Maar deze man had haar jonge bloed warm gemaakt en wat hij vroeg zou zij doen. Haar ogen rustten op hem. Hij keek op en dacht: mooie ogen heeft zij en een mollig lichaam, maar

het is een Jodin. Hij zag dat zij goed was voor hem, zij keek hem aan met vertederde ogen. In zijn bezwaard gemoed voelde hij het als een geringe troost dat zij hem genegen was.

In het kamertje zat de oude Jood nog steeds over het paarlensnoer gebogen. Een rijke heer is hij geweest, dacht hij, een zeer rijke heer. Iedere paarl is zuiver; en hij begon te overleggen hoeveel hij betalen zou.

Het meisje Lia werd rood toen Antoon Serjacobs haar aanzag. Zij was jong en de blos stond goed onder haar grote, donkere ogen. Hoe recht en flink stond hij daar; de mannen die zij kende waren kleiner en het was of zij steeds in onderdanigheid gebukt gingen. Ik wilde dat hij goed voor mij was, dacht zij.

De oude Jood kwam langzaam uit het kamertje. Zijn vingers omsloten liefkozend het snoer.

- Het is een goed paarlensnoer, zei hij, maar het geld is schaars. Ik zal een goede prijs betalen, een zeer goede prijs. Hij bekeek het snoer en zijn gedachten waren bij de paarlen.

- Hoeveel, vroeg Antoon Serjacobs.

De Jood schrok op. Hoeveel? Hij had geen geld genoeg in huis om het ineens te betalen; hij zou een belangrijk voorschot geven. De rest binnen afzienbare tijd. En de som die hij noemde, was groot.

Het meisje Lia keek met grote ogen haar vader aan. Zoveel geld, dacht zij, wat een paarlensnoer is dat?

Antoon Serjacobs knikte ja, zonder een woord te spreken.

De Jood ging terug in het achterkamertje.

- Het is een zeer goede prijs, zei het meisje.

Nogmaals knikte Antoon Serjacobs. Het was veel geld, het betekende een lange tijd zonder zorgen, maar er was geen blijdschap in hem. Het meisje zag zijn betrokken gelaat. Hij heeft spijt van het snoer te moeten scheiden, dacht zij.

- Ik moet hier nog geld halen, antwoordde hij.

- Het is nog lang, sprak zij en sloeg de ogen neer.

IV

In de wachtkamer van de kanselarij zat de oude Jood Levy. Hij zag zonder ongeduld de ene na de andere roepen en verdwijnen door het deurtje dat toegang gaf tot de Sekretaris van Zijne Excellentie Cobenzl. Van tijd tot tijd legde hij, met angstige zorg, de hand op de binnenzak van zijn opgekalfaterde kleed. Hij liet ze er een wijl rusten en keek dan dromend voor zich uit.

Zijne Excellentie had twee snuifdozen gekocht waarvan hij er een betaald had. Zijne Excellentie gaf geld uit ook als hij er geen bezat. Maar het is goed grote heren als schuldenaars te hebben. En betalen doen zij eindelijk toch.

Hij had aan de dienaar met de ambtsketting gezegd dat het voor Zijne Excellentie persoonlijk was, van het hoogste belang voor Zijne Excellentie, had hij erbij gevoegd. Hij was niet haastig; hij zat hier goed met het paarlensnoer in zijn zak. Ieder maal dat hij de hand aan zijn zak bracht, was het als een afscheid.

Lang had hij getwijfeld vooraleer een beslissing te nemen. Hij had avonden met het snoer doorgebracht. In het zorgvuldig afgesloten huis had hij van zijn woordloze liefde genoten. Het troebele, vette licht van de kaars was als een rood-gele mist rondom de zuiverheid van de paarlen. Mat en maagdelijk lagen zij op het zwarte doek waarover hij ze uitgespreid had. En het

meisje Lia keek ademloos de oude Jood aan als deze met schuchtere en eerbiedige vingers deze onwerkelijke schoonheid betastte. Slechts na lang smeken had zij het snoer even om de hals mogen leggen. Toen de Jood haar zag, getooid met het koninklijke sieraad, vouwde hij de handen en zijn ogen werden vochtig. Was ooit een van de vorstelijke vrouwen van zijn volk met dergelijke luister opgesmukt geweest? En het meisje had voor het spiegeltje gestaan dat haar beeld tot aan de boezem weerkaatste: met trotse liefde staarde zij zich aan. Zij was de bruid die zou gaan ingaan tot de bruidegom, zij was de duive die kwam op de lokroep van de minnaar. Zij had haar zwarte lokken om het gelaat en over de schouders geschikt, en wat zij zag was niet het beeld van de deemoedige Jodin; zij zag een gelaat, stralend in de glans van de jeugd en met de lippen vochtig en begeerlijk.

Zij had gevraagd aan haar vader om het mee te mogen nemen naar haar slaapstee. Zij zou heimelijk de krans der paarlen in verdofte blankheid zien schemeren tegen haar huid, als zij in onverhulde schoonheid zichzelf kon bekijken. En dromen dan dat zij zo tot hem kon gaan op het uur dat hij haar zou zeggen te komen.

Maar de oude Jood had koppig geweigerd. Hij nam iedere avond het snoer mee naar het hokje waar hij de nacht doorbracht, - overdag ging hij zo weinig mogelijk buiten en haastte zich om weer te zijn. Het snoer was voor hem een groot geheim geluk.

Op een avond dat de Jood geroepen werd voor een zaak die geen uitstel duldde, ging hij grommelend weg. Voor niemand open doen, had hij gezegd. En het meisje had de deur gegrendeld. Zij spoedde zich met het halssnoer naar haar kamertje en kleedde zich vlug uit. In ademloze ontroering zag zij de paarlen glanzen op haar lichaam; zij stond roerloos voor de spiegel, het was alsof zij niet haar beeld maar de schoonheid zag van een jonge

vrouw die getooid, in onrustige verwachting is van de minnaar. Iedere gedachte aan de zonde verdween uit haar geest toen zij aan de man dacht aan wie het paarlensnoer had toebehoord.

Zij had moeite zich van het beeld los te maken. En toen zij weer in het achterkamertje zat en de paarlen had geborgen, zat zij dromerig voor zich uit te staren. Zij had de nog ongerepte kracht van de jeugd waarvan de dromen door geen ontgoocheling zijn verduisterd, en zij verlangde hevig naar de man die het halssnoer had gebracht.

Iedere avond hadden zij over de paarlen gesproken. De oude Jood kon er moeilijk van scheiden en zijn dochter vroeg hem dringend het te houden. Het was een groot bezit en een vreugde, zei ze; maar ten slotte had hij besloten het van de hand te doen tegen een koninklijke prijs. Het is hier een zaak, zei hij.

Toen hij ermee het huis uitging, had het meisje Lia het verdriet als van een afscheid. Zij zou nooit haar beeld vergeten toen zij, met het paarlensnoer getooid, voor de spiegel stond. Het was of haar zinnen sedert die avond dwingender en onrustiger geworden waren. En nu zag zij met angst de dag tegemoet waarop haar vader zeggen zou: Ik heb een bruidegom voor u uitverkoren. Want haar dromen hadden zich in liefde en verlangen tot een man gewend.

De oude Jood zat nog eens de prijs te overdenken. Hoelang zou het duren tot wanneer Zijne Excellentie het geld had? Maar het stond vast als op een bank, met waarborg en cijnzen. Een schuldbrief van zo iemand is geld, dacht hij. En toen werd hij geroepen en de grote deur werd voor hem opengedaan.

De Jood bleef eerbiedig rechtstaan voor Zijne Excellentie.

Deze onderbrak de lezing niet van het papier dat hij in de hand hield. Dan nam hij de veder en schreef een nota op het stuk. Hij hief het hoofd op en keek naar de Jood.

- Gij weet, zegde hij, dat gij u voor betalingen hiernaast moet wenden.

De Jood boog. Hij wist het en zou Zijne Excellentie daarvoor niet durven storen, maar hij wilde Zijne Excellentie de kans gunnen om een enig wonder te bezitten, een paarlensnoer zo zuiver als de lelie en van nooit geziene schoonheid. En hij stak de hand in zijn binnenzak en liet het snoer zachtjes op de werktafel van Cobenzl glijden. Zijn blikken keken met tederheid naar de paarlen en hij had moeite de lust te onderdrukken er zijn vingers te laten over gaan.

Zijne Excellentie nam een fijn doekje uit een lade en nam er het snoer mee op. Zijn oog rustte op het wonderkleine slot en hij nam het tussen zijn malse, roze vingers. Dan wiste hij zorgvuldig de paarlen af met het doekje en legde het snoer in zijn hand. Het is als een tover, dacht hij, en de vrouw die het draagt wordt trots als een koningin.

- Echt, vroeg hij.

De Jood sloeg zijn handen in de lucht, haalde een zwart doek uit zijn zak en wilde het snoer erop leggen, maar Zijne Excellentie gaf hem met een afwijzend gebaar te kennen dat hij het ding niet op zijn werktafel zou leggen. Deemoedig stak de Jood het doek weer in zijn zak.

Indien Zijne Excellentie de paarlen had gezien, afgetekend op het zwarte doek, dan zou hij de wondere, matte glans van de echte paarlen hebben herkend. Van al de paarlen die hij, Levy, in al zijn levensjaren had gezien waren dit de allerzuiverste. Zij waren waardig van de koningin van Sheba. En Zijne Excellentie moest ze zich voorstellen in hun volle luister als zij de borst sierden van een hoge dame.

Zijne Excellentie dacht aan een dame, - met die paarlen onder het licht van de kristallen kroonluchters. Hij nam het snoer weer op. Het is een wonder van zuiverheid, dacht hij. En hij kwam onder de bekoring van het geheimzinnige licht dat als geteemst uit de paarlen scheen te schemeren. En toch, dacht hij, moet hun licht geheimzinniger zijn in het half duister, dan

eerst schijnen zij tot hun werkelijk leven te komen. Hij zag naar de Jood die het hoofd schuin hield om naar het snoer te kijken.

- Dat zal wel veel te duur zijn voor deze tijd, sprak hij.

Er was een vermaning uit Wenen gekomen dat de geldverkwisting die bij de regering van de Oostenrijkse Nederlanden werd waargenomen, moest worden besnoeid. Cobenzl had, zonder een ogenblik na te denken, begrepen wie bedoeld werd. De hofhouding die hij er, tijdens de afwezigheid van de Landvoogd, op nahield, was groots zoals hij die te Wenen had gekend. Hadden zij daar niet steeds de spot gedreven met de armemensenhofhouding van Frederik van Pruisen? Hoe kon hij zijn gezag staande houden als hij, die volmacht had van een vorst, niet vorstelijk leefde? Hij maakte zich weinig zorg om de schulden die hij aanging, zijn gelaat was sereen en voldaan en had edele trekken onder de pruik die in dicht gerolde touffen het gelaat omlijstte.

De Jood scheen te aarzelen om een prijs te zeggen.

- Het is een snoer zoals Zijne Excellentie er nooit een weer onder de ogen zal krijgen, zei hij. Vergeleken met edelgesteente is ieder van deze paarlen een zeldzaamheid.

Hij sprak alsof hij de vele paarlen voor zich zag liggen waaruit deze gekozen waren om tot een volmaakt geheel in het snoer te worden samengebracht. Het was een wonder van de natuur dat eigenlijk boven elke schatting verheven was.

Hij aarzelde. Het was of hij terugdeinsde voor de som die hij ging zeggen.

- Alleen Zijne Excellentie kan zo iets kopen, zei hij ten slotte, wie anders dan een vorst zou een dergelijk snoer durven bezitten?

- Een Jood, antwoordde Zijne Excellentie kortaf.

De oude Jood schudde deemoedig het hoofd.

- Ik ben te arm voor kostbaarheden als deze, sprak hij, zij

gaan door mijn handen en alleen mijn ogen beleven er een kortstondige vreugd aan.

Weemoedig keek hij naar de paarlen en zweeg.

Zijne Excellentie had het snoer opnieuw in de hand gelegd. Hij was het treuzelen van de Jood gewoon telkens als deze een prijs moest opgeven. Maar zijn liefhebberij voor alles wat te kollektioneren was aan medailles, snuifdozen, miniaturen en juwelen was onverzadigbaar. Nooit had hij iets onder de ogen gekregen dat zo het bezitten waard was als dit paarlensnoer.

- Hoeveel vroeg hij aan de Jood.

Deze sloeg de ogen neer. En wat hij zei deed zijn hart stilstaan.

Zijne Excellentie trok de wenkbrauwen samen.

- Daarvoor zou een extra-belasting in de Nederlanden moeten geheven worden, antwoordde hij.

Hij hield niet van loven en bieden. Hij achtte het beneden zich af te dingen, vooral met een Jood.

- Neem uw snoer terug, zei hij, en tracht het te verkopen aan onze genadige Keizerin Maria-Theresia.

Het was of de Jood kreunde. Hij strekte de hand uit naar het paarlensnoer.

- Het spijt mij dat Zijne Excellentie een juweel als dit niet naar waarde schat, zei hij. Ik wil dan ook tot de uiterste grens gaan; daaronder wordt het voor mij een ramp die ik moeilijk zou te boven komen.

Hij noemde een nieuwe som.

Zijn Excellentie nam nogmaals het snoer in de hand. Hij aarzelde.

- En als het bevonden wordt dat er één onechte parel onder is, sprak hij, dan zal dit het laatste zijn dat gij ooit in uw leven hebt versjacherd.

De Jood sloeg de ogen opwaarts.

- 't Is goed, zei hij, ik neem het snoer. Gij weet dat, wat de betaling betreft, gij u hiernaast moet wenden.

De Jood boog; er zouden niet veel dagen verlopen vooraleer hij door het kleine deurtje toegelaten werd.

Geruisloos ging een deur open. De sekretaris kwam tot bij Cobenzl en beide mannen fluisterden elkaar toe. Cobenzl trok de wenkbrauwen op. Wat mag dat betekenen, vroeg hij de sekretaris. Deze haalde de schouders op.

- Laat de Jood buiten gaan langs uw kabinet, zei Cobenzl.

De oude Jood boog onderdanig voor Zijne Excellentie en volgde de sekretaris.

Elizabeth de Tassillon trad binnen.

Met opgetogen hart had Elizabeth de Tassillon de terugweg naar Brussel aanvaard.

Zij had genoten van het buitenleven in de prille lente, veel meer dan ooit had zij daarvan genoten, want op de wandelingen die zij met haar vriendin en een klein gezelschap te paard deed, kon zij ongehinderd denken en haar gemoed kon in gelukkige gedachten leven, opgewekt door zon en frisse groen. Zij gaf zich onbekommerd over aan de droom die zo onlangs over haar was gekomen; de koele schoonheid van haar gelaat was verzacht geworden door het innige van haar gepeinzen en haar bloed sloeg onstuimiger als zij in de snelle gang van het paard door een bos suisde of de wind van het open veld langs haar lichaam voelde strijken. Er was een kracht en een levenshonger in haar die haar verwonderde en gelukkig maakte.

Zij had haar bezoek zo kort mogelijk gemaakt. Getooid alsof zij hem ontmoeten zou, zat zij in de koets die in de statige draf van de paarden door het land reed. Haar ogen rustten op de lieflijkheid van het groen en de boeren die opkeken van hun akkers zagen de schone vrouw door het openstaande raampje van de koets en wachtten een ogenblik alvorens hun werk te hervatten. Toen zij de stad naderde, beval zij trager te rijden. Een dwaze hoop, dacht zij, dat ik hem op mijn weg zal zien.

Maar zij keek verwachtend de straat in. Ik ken mezelf niet meer, dacht zij, ik ben niet meer zoals ik steeds geweest ben; ik ken een ongeduld dat nooit in mij is geweest. En welke kracht in mij is tegen deze kracht bestand? Het komt over u als een rukwind en laat u sidderend van verwachting. Ik heb nog nooit liefgehad. Het minnespel dat ik heb gespeeld, heeft mijn wezen niet vervuld, alleen maar mijn trots gestreeld. En ik weet niet of deze liefde een uitkomst heeft. Maar misschien schenkt zij mij ogenblikken die heel mijn leven met herinnering zullen vullen. Ach, ik weet het niet.

Plots was zij in deze gedachten weemoedig geworden, en de lichte vreugde waarmee zij door zon en groen had gereden, was verdwenen nu zij de stad bereikte. Een gevoel van onzekerheid was over haar gekomen. Ik weet het niet, herhaalde zij. En zij dacht aan wat zij beloofd had en wat zo moeilijk te vervullen was. Was zij toen reeds, bij dat eerste bezoek, zo verwijderd van haar voorzichtige beheersing? Geen man had haar ooit zo onmiddellijk voor zich ingenomen als deze met zijn bittere mond en een gezicht waarop de wrangheid van zijn gemoed te lezen stond.

De koetspoort werd opengetrokken en zij reed binnen.

In de vooravond zat zij alleen in de kamer waar zij van hem afscheid had genomen. Met vernieuwde kracht stond de zo jonge herinnering in haar op. Als ik weerkom... had zij gezegd. Geen man kon in het onzekere zijn over de zin van deze woorden. En nu de vervulling ervan nabij was, begon zij te aarzelen voor het vele onbekende van dit avontuur. Als zij zich liet meerukken door de kracht die zij in ogenblikken van kreunende verwachting had ondergaan, was niets meer zeker in haar toekomst. Hoe kan zo iets geheim blijven, dacht zij. Met een hart gejaagd door onrust en onzekerheid, ging zij te bed.

Kon ik maar dromen, dacht zij, dromen dat alles is gebeurd en dat alles voorbij is en niets overlaat dan de zachte herinnering

van de droom. En in haar laatste gedachten, vervaagd door de naderende slaap, dacht zij aan de liefkozingen die zij had gekend en aan de man waarvoor haar bloed in zoete onstuimigheid joeg.

Laat in de morgen stond zij op. Zij geraakte niet uit de verwarring die haar voor het slapengaan had aangegrepen. Maar haar zinnen waren kalmer en zij kon beter overleggen wat haar te doen stond.

Zij zou hem helpen; naar de Landvoogd schrijven, viel haar te moeilijk. Zij voelde hoe stuitend het was hem om een gunst te verzoeken voor de man die zij reeds in haar gedachten tussen hen beiden had geplaatst. Het enige wat overbleef, was naar Cobenzl toe te gaan. Ook dat was moeilijk; hij was een man die uit ervaring wist waarom een vrouw haar invloed liet gelden voor een man. Hij zou glimlachend kijken en zijn achterdocht achter beminnelijke woorden verbergen. Hij zou des te achterdochtiger zijn daar zij nooit tevoren tot hem haar toevlucht had genomen en meer dan eens schadelijk was geweest als hij zijn eigen invloed bij de Landvoogd trachtte door te zetten. Zij zou zeer behendig haar woorden moeten kiezen en de redenen overwegen van deze ongewone tussenkomst. Een laatste opwelling van trots en voorzichtigheid deed haar nog aarzelen. Als ik weerkom... had zij gezegd. Dat zou dan de zin zijn van haar woorden: zij zou de belofte vervullen die zij gedaan had toen hij de eerste maal met zijn verzoek naar haar was gekomen.

Zij zag dit zelfbedrog aan als een uitkomst voor haar onzekerheid. Maar zij kon zich niet losmaken van de blijde onrust die haar had vervuld toen zij deze woorden bij het afscheid had uitgesproken. Zij zuchtte. Zij zou naar Cobenzl gaan.

Cobenzl rees op en schoof de zware stoel terzij waarin hij zat. Hij ging Elizabeth de Tassillon tegemoet en boog tot de

handkus. Zij zag er mooier uit dan hij ze ooit had gezien en er straalde iets als geluk uit haar ganse wezen.

Hij maakte een kompliment en schoof een stoel voor haar gereed. Zij ging zitten, omhuld door het wijduitstaande panier-kleed. En voor haar zat Zijne Excellentie Cobenzl.

Zij overdacht de woorden waarmee zij zou beginnen, toen haar ogen op het paarlensnoer vielen dat op de werktafel van Cobenzl lag. Zij meende het te herkennen. In de drukte van haar gedachten was zij vergeten het weg te bergen bij haar thuiskomst. Nu dacht zij eraan. Zij keek aandachtig naar de paarlen; zij zou het weten als zij thuis kwam.

Cobenzl had haar blik gezien die op het snoer gevestigd was. Hij schreef haar verrassing toe aan de ongewone schoonheid die zij onder ogen kreeg. Hij glimlachte haar toe, zij zou wel begrijpen. Maar dan dacht hij: hier vindt zij nieuws voor de Landvoogd. Vandaag nog vertrekt een brief om te zeggen dat Cobenzl een halssnoer heeft gekocht van vorstelijke luister. Hij wist dat deze voor dergelijke liefhebberijen toegeeflijk was; hijzelf stak veel geld in alle soorten van kollekties, wat hij over had, ging naar de speeltafel. Maar als het bericht hem in een slechte luim trof, kon hij zeer lastig worden. De feeks, dacht hij. Maar zijn glimlach werd nog vriendelijker, toen hij vroeg waaraan hij de eer te danken had van het bezoek van madame la baronne de Tassillon.

Het was voor een kleinigheid, antwoordde zij, even vriendelijk. Zij was geruime tijd zonder nieuws gebleven van wat er op het oorlogsveld gebeurde en kwam daarom bij Zijne Excellentie vernemen hoe de vooruitzichten waren.

Cobenzl bedwong de verwondering waarin een bezoek onder een dergelijk voorwendsel hem bracht, maar hij antwoordde gewillig en uitvoerig wat hij wist. Veel was het niet, zegde hij, want de kansen wisselden af in regelmaat van voorspoed en tegenslag. Alleen had men Frederik onderschat toen men het

door hem veroverde Silezië wilde terug in bezit nemen. De toestand was door het spel der allianties en de wisselvalligheden in het veldleger konfuus geworden, vooral dat de krijgskas van Frederik, tegen verwachting, nog steeds ruim door de Engelsen werd gestijfd. Bij de Oostenrijkse legerleiding was er ontevredenheid over de bondgenoten die het meer op plunderen dan op oorlogen hadden gezien. Zweden verwoestten Pommeren en Russen hielden schromelijk huis in Pruisen en Brandenburg. Hij zei dat alles met onbewogen en vriendelijke stem. Het was zo ver van hier.

Elizabeth de Tassillon knikte alsof zijn woorden haar nieuwsgierigheid hadden voldaan. Zij scheen een ogenblik na te denken over wat zij vernomen had. En dan zei ze:

- Ik heb een verzoek gekregen van de moeder van een officier die wegens moeilijkheden met zijn superieuren uit de keizerlijke legers werd verwijderd. Ik verontschuldig mij u, in afwezigheid van Zijne Hoogheid de Landvoogd, daarmee lastig te vallen. Maar het is de weduwe van een officier die in dienst van Hare Majesteit is gevallen en ik kwam u vragen of daar misschien een oplossing voor te vinden is.

Cobenzl dacht: wat mag daar onder zitten? Elizabeth de Tassillon die zich vertedert over het lot van een officiersweduwe.

- Misschien kan zij wel een steungeld krijgen, antwoordde hij.

Zij keek hem ontgoocheld aan.

- Ik heb begrepen dat zij wat anders verlangt, zei ze. Haar zoon stamt uit een familie waar men van vader tot zoon officier is geweest. Misschien is zijn vergrijp niet van die aard dat zijn wederopneming in het korps onmogelijk is. Hij was vaandrig. Hij heeft trouwens reeds een suppliek ingediend bij Zijne Excellentie.

Cobenzl liet geen verwondering blijken.

- Dat is mogelijk, zei hij.

Hij klonk de bel die voor hem stond. De sekretaris kwam binnen en bleef staan aan de deur.

Of een vaandrig van de keizerlijke legers een suppliek had ingediend om opnieuw als officier te worden opgenomen, vroeg Cobenzl.

- Dat was inderdaad zo, antwoordde de sekretaris, en zijn oud, vaal gezicht bleef onbewogen. Maar Zijne Excellentie had het de laatste tijd zo druk gehad dat hij ze ermee niet onmiddellijk had willen lastig vallen.

Zijne Excellentie knikte.

Met een woord van verontschuldiging was de sekretaris verdwenen en kwam een ogenblik later terug met een geschreven stuk dat hij met een buiging voor Zijne Excellentie neerlegde.

Cobenzl wierp een oogslag op het papier.

- Ja, zei hij, dat is inderdaad de suppliek.

Elizabeth de Tassillon wachtte tot hij verder zou spreken.

- Het eerste geval waaraan ik de eer van uw bezoek te danken heb, sprak hij glimlachend, is tamelijk buitengewoon. Die heren van de legerleiding zijn zeer vlug getroffen in hun point d'honneur. Hier zou Zijne Hoogheid de Landvoogd kunnen bereiken wat voor mij een ongewone tussenkomst is.

Elizabeth de Tassillon was schijnbaar ongevoelig voor de ironie die sprak uit zijn beleefde, vriendelijke woorden. De Landvoogd was afwezig en haast niet te bereiken. En Zijne Excellentie...

Hij knikte hoffelijk terwijl hij het papier tussen zijn mollige vingers hield.

- Het zou mij een grote vreugde zijn genoegen te kunnen doen aan madame la baronne, zei hij.

Zij stond op. Voor hem lag het paarlensnoer. Zij bekeek het met aandacht. Cobenzl zag haar ondervragend aan: zo iets moet een vrouw bekoren, dacht hij.

- Het is een wondermooi halssnoer, zei ze.

Hij nam het snoer op en legde het in haar hand.

- Ja, zei hij, het zijn zeer zuivere paarlen.

Het snoer hing om haar hand. Het was koel en blank op haar handpalm. Dat is mijn snoer, dacht zij. Zij nam het gouden slotje tussen de vingers. Zij kende het, haar vingers hadden het gesloten toen zij het snoer om haar hals legde.

Zij gaf het weer aan Cobenzl.

Terwijl hij haar naar de deur bracht, dacht zij: dat is mijn paarlensnoer.

Zij was gehaast om thuis te zijn. Het scheen haar onbegrijpelijk toe dat haar snoer bij Cobenzl was terechtgekomen en hij vermoedde blijkbaar niets. Het was haast onmogelijk dat juist hetzelfde paarlensnoer in zijn bezit zou zijn. De wondere graduering van de paarlen en hun enig zuiver water en het gouden slotje.

Voor haar vertrek had zij het klaargelegd op het tafeltje onder de penantspiegel. Zij was het vergeten toen zij wegging. Zij glimlachte toen zij eraan dacht. En daarna waren haar gedachten bezig geweest met heel wat anders. Nu zij het bezoek aan Cobenzl achter de rug had kon zij vrijer denken. Zij was zeer nieuwsgierig en ook ongerust.

Dadelijk ging zij naar haar kamer. Het paarlensnoer lag niet achter het ebbehouten kistje waar zij het had neergelegd, naar zij meende.

Het was mogelijk dat zij, in de grote verwarring waarin zij verkeerde, het snoer elders had gelegd. Zij trachtte het zich te herinneren. Maar het enige wat zij zich weer kon voorstellen, was hoe onstuimig haar hart had geklopt en hoe zij, tussen de woorden door, beiden naar elkaar waren toegekomen. Zij ging een ogenblik zitten. Het herdenken van de kus bij het afscheid, van zijn handen die haar schouders hadden omvat, verdreef iedere gedachte. Dan trachtte zij zich weer te herinneren waar zij het snoer had gelegd. Zij zocht zorgvuldig alle laden af en

dozen waar zij het, in een ogenblik van verstrooidheid, had kunnen leggen. Haar zoeken was vruchteloos. Zij riep het kamermeisje.

Neen, deze had het paarlensnoer niet gezien. Zij meende dat madame het meegenomen had. En er was ook niemand in de kamer gekomen dan zij zelf, toen zij het vertrek van madame had schoongemaakt.

Het halssnoer was verdwenen. Zij had het weergezien op de werktafel van Cobenzl.

Toen zei ze aan het kamermeisje:

- Het halssnoer is gestolen.

Zij keek het meisje speurend aan dat rood werd onder haar blik. Het begon stotterend iets te zeggen en sloeg dan de handen voor de ogen. Elizabeth de Tassillon liet haar uitwenen.

Indien het meisje het snoer had weggenomen, hoe was het dan in de handen van Cobenzl geraakt die voorzeker niet wist dat het haar ontstolen was.

Het meisje wist niets anders meer te zeggen; er was niemand in de kamer geweest dan zij zelf; er waren geen vreemden in huis geweest. En de andere dienstboden? Dat wist het meisje niet.

Elizabeth de Tassillon zat alleen met het raadsel dat zij niet vermocht op te lossen.

Zij schrok ervoor terug aan Cobenzl om uitleg te vragen. Zij had een onaangename herinnering van haar bezoek bewaard. Hij had ironie gelegd in zijn vriendelijkheid en zij had duidelijk het gevoel gehad dat hij geen geloof hechtte aan de geschiedenis van de officiersweduwe. En zij kon de gedachte niet uitstaan haar kostbaar halssnoer om de hals te zien van een favorite van Cobenzl. De Landvoogd, die een fijn kenner was, zou zonder twijfel de paarlen opmerken die hij haar, bij het afscheid te Tervuren, geschonken had en die een ander zou dragen.

Zij zou Cobenzl een brief schrijven.

Het was een zeer moeilijke brief. Lange tijd zat zij besluiteloos

met de veder in de hand. Het scheen haar zo onmogelijk dat een paarlensnoer dat haar ontstolen was, door hem was aangekocht. Het was zeer lastig om dat alles te zeggen. Zij was niet gewoon verdrietelijkheden in haar leven te ontmoeten, en zij dacht: wilde hij nu maar komen. Dan zou zij voor een tijd dat alles kunnen vergeten. En zij besloot nog een paar dagen te wachten alvorens de brief te schrijven. Kwam hij nu toch maar, dacht zij. Nu kon ze hem zeggen dat zij haar belofte had vervuld en dat zij met zekerheid kon hopen dat er een einde kwam aan zijn kwelling.

De bittere trek om zijn mond zou verzachten en dan zou zij misschien ook die andere belofte houden. Als ik weerkom. Zij dacht eraan met angstig geluk want het was een keerpunt in haar leven. Wat ben ik verliefd, dacht zij, hoe is het mogelijk dat ik deze dwang van mijn verlangen onderga zonder een ogenblik te denken eraan te weerstaan.

Twee dagen lang wachtte zij in afwisselende vlagen van verliefd ongeduld en misnoegdheid.

Antoon Serjacobs kwam niet.

Toen schreef zij de brief aan Cobenzl.

Cobenzl had de brief voor zich liggen. Tweemaal had hij hem reeds gelezen. Zijn rond tevreden gelaat betrok. Hij haalde het paarlensnoer uit een geheime lade van zijn werktafel en bekeek het aandachtig. Het halssnoer van Elizabeth de Tassillon, dacht hij.

Het was een lange brief die in bedachtzame termen gesteld was. Niets werd erin bevestigd, vele dingen werden vermoed. Deze feeks had diplomaat moeten worden, dacht Cobenzl. Haar invloed en de behendigheid van haar oordeel hadden hem dikwijls wrevelig gemaakt. In het paarlensnoer, dat zij bij haar bezoek bewonderd had, meende zij een juweel te herkennen dat uit haar bezit verdwenen was. Het was voor haar een pijnlijke zaak

Zijne Excellentie daarmee lastig te vallen na de moeite die zij hem had aangedaan met haar verzoek.

Misschien kon Zijne Excellentie haar twijfel stillen; hij kende voorzeker de oorsprong van het snoer. Dat zou opheldering brengen en bewijzen hoe een stel paarlen zo op een ander stel paarlen kon gelijken, dat ze haast niet van elkaar te onderkennen waren. Moest het Zijne Excellentie echter blijken dat zijn goede trouw verschalkt was, dan zou zij zelf de zaak doen onderzoeken en eventueel Zijne Excellentie schadeloos stellen voor een betaalde koopsom. Maar nogmaals herhaalde zij dat alleen Zijne Excellentie haar zekerheid kon geven of zij zich al of niet vergiste. Waarvoor zij hem uitvoerig dankte.

Twee dergelijke paarlensnoeren bestaan niet, dacht Cobenzl. Hoezeer ook een zuivere parel met een andere zuivere parel gelijkenis heeft, toch is het haast niet te geloven dat het samenstellen van zo'n halssnoer in dezelfde volmaaktheid twee maal zou geschieden. Misschien is het mogelijk, dacht hij, veel dingen zijn mogelijk. De hele geschiedenis verveelde hem. Gelukkig had hij de Jood nog niet betaald. Indien de oude afzetter niet alleen sjacheraar maar ook heler was, konden er nieuwe moeilijkheden voor hem weggelegd zijn; hij had in de laatste tijd veel kostbare snuisterijen van de Jood gekocht.

Hij belde zijn sekretaris.

- Laat de Jood halen, beval hij.

Zeer verwonderd had de oude Jood het bevel ontvangen dadelijk naar Zijne Excellentie Cobenzl te gaan.

Hij volgde gedwee de bediende die hem voorging. Hij kende Zijne Excellentie en wist dat hij niet geroepen werd om geld te ontvangen. Hij vroeg zich af of er misschien iets scheelde aan het paarlensnoer en herinnerde zich de bedreiging voor het geval dat er één van de paarlen onzuiver mocht zijn. Hij begon te twijfelen, want volledig zeker is een mens nooit tegenover het

bedrog. En terwijl hij met moeizame gang door de straten ging, zag hij het snoer voor zich waarin hij een wonder en een gave des Allerhoogsten had erkend.

Zijn hart was vol vrees toen hij de kanselarij betrad, en tot zijn verwondering werd hij zonder urenlange wachten langs de grote deur bij Zijne Excellentie toegelaten.

Het paarlensnoer lag voor Cobenzl op de werktafel.

De ogen van de Jood gingen vertederd naar de paarlen. Het was alsof hij binnensmonds prevelde.

Cobenzl keek hem strak aan. Zijn goedmoedig gezicht had een strenge trek gekregen.

- Vanwaar komt dit paarlensnoer, vroeg hij.

- O, stotterde de Jood, dat Zijne Excellentie toch naar geen slechte raadgevers luistert. Zo velen zijn er die over paarlen spreken maar het duurt een leven lang alvorens men weet wat een parel is.

Cobenzl schudde misnoegd het hoofd. Hij wilde zonder verder kommentaar weten van wie de Jood het halssnoer had.

De Jood sloeg zijn ogen op alsof hij daar zijn antwoord moest lezen. Dat snoer was zo'n royale kans geweest.

- Een man bracht het mij, antwoordde hij.

Die man was reeds herhaaldelijk bij hem geweest om een en ander in pand te geven. Het was een heer die waarschijnlijk door de harde tijden getroffen was en waardevolle dingen verkocht om te kunnen leven. Zijne Excellentie wist hoe lastig het was en hoevele mensen tot deze noodwendigheid waren verplicht. En eindelijk had hij het halssnoer gebracht dat als een waardevol bezit van de familie tot het uiterste was bewaard. Een enig stuk, dat mocht Zijne Excellentie geloven, met paarlen zo zuiver als de dauw des hemels. En de prijs die hij, Levy, er voor betaald had, was hoog, zeer hoog.

- En wie was die man, wilde Zijne Excellentie weten.

- Die man was een zeer deftig heer. Hij was herhaaldelijk gekomen met waardevolle...

De ongeduldige stem van Cobenzl onderbrak hem.

- Hoe heet hij, nu, spreek op, wie is het.

De Jood sloeg de handen ineen. Zoveel mensen komen, zoveel namen zijn er als korrels zand op de oever der zee. Het was een slanke man, een sterke man, een nog jonge man, groot en recht en hij sprak als een heer. Maar zijn naam kon hij zo maar niet zeggen.

- Gij moet hem zeggen, zei Cobenzl kortaf.

De Jood dacht na. Toen die heer voor het eerst bij hem kwam, had hij zijn naam opgegeven, voor een cartel dat hij zou terughalen als de tijd beter werd. Een mooi cartel, zeer schoon handwerk van een edelsmid. Hij had destijds gemeend het aan Zijne Excellentie te onderwerpen, maar...

- Ga naar huis en keer dadelijk weer met zijn naam, beet hem Zijne Excellentie toe.

De oude Jood boog. Wat is dat, dacht hij, die heer is een dief; als hij een dief is, ben ik in zeer zware moeilijkheden.

- Ik heb het halssnoer in eerlijke trouw gekocht, zei hij nog, en hij wendde zich om tot Cobenzl. En een hoge prijs heb ik betaald zoals in een eerlijke zaak.

Cobenzl wuifde met de hand dat hij heen zou gaan. Twee mannen vergezelden de Jood. Een ging voor, een andere achter hem. Hij had het gevoel een gevangene te zijn die onder bewaking door de straten stapt. De handen in de wijde mouwen, stapte hij met gebogen hoofd door de straten. Doodsangst overviel hem, want hij wist wat het lot was van de prangdief. Was niet Aaron, maanden geleden, naar de kerker gebracht omdat hij een gestolen uurwerk in pand had genomen? Zijne Excellentie had niet gezegd dat het paarlensnoer gestolen was, maar de oude Jood was er nu zeker van. Hij dacht aan de woorden die hij aan Zijne Excellentie zeggen zou om hem te

overtuigen van zijn eerlijkheid. En was het geld dat hij betaald had, geen smartelijk verlies? Hij kreunde bij de gedachte dat hij de som, die hij als voorschot had betaald, verloren had.

De man die hem vooraf ging, bleef stilstaan aan de deur van zijn huis. Hij ging binnen en zij volgden. Zij bleven in de winkel staan terwijl hij in het achterkamertje het papier zocht waarop de naam stond van de man die hem het snoer had verkocht.

Zo zenuwachtig was hij, dat zijn dochter hem bezorgd vroeg waarom zijn handen beefden.

- Het paarlensnoer, zei hij, de naam van de man van het paarlensnoer. Zijne Excellentie wil de naam kennen van de man van het paarlensnoer. Ach, ik vrees dat het halssnoer gestolen is. Wee mij, arme oude man.

Hij vond het papiertje en schudde het hoofd. Dan stak hij het in zijn zak en verliet het huis met de beide mannen.

Het meisje Lia wachtte tevergeefs naar de terugkomst van haar vader. Het was zeer laat toen zij, vermoeid van het denken en het hart vol zorg, naar bed ging.

Voor de eerste maal van haar leven, bracht zij de nacht alleen in huis door. Zij luisterde angstig naar de geruchten van het oude huis in de nacht en te midden van haar verdriet dacht zij aan de man die het paarlensnoer had gebracht; zij had op een avond haar lichaam getooid met de paarlen en aan hem gedacht in grote innigheid toen zij haar beeld in glans en luister in de spiegel zag. Zij moest hem verwittigen, hem zeggen dat hij zou vluchten, maar zij wist niet waar hij woonde. Zij had hem reeds verwacht om het resterende geld van de koopsom te halen. Zij had zeer verlangd naar zijn bezoek, maar hij was niet gekomen.

Terwijl zij in de voormiddag in het achterkamertje zat, en overlegde wat haar te doen stond, werd de deur van de winkel geopend. Zij zag Antoon Serjacobs en ging plots wenend, naar

hem toe. En zijn hand grijpend, leidde zij hem naar het kamertje. Hij zag haar verwonderd aan, en wachtte tot zij bedaren zou. Maar zij hield de handen voor de ogen en weende stil voort in een wonder gevoel van angst en vreugde tegelijk. Eindelijk nam zij de handen weg van voor haar gelaat en trachtte door haar tranen heen te glimlachen.

- Ik kom voor het geld, zei hij ten slotte.

Weer kwamen tranen in haar ogen. Zij wist niet hoe zij het hem zeggen zou, hoe zij moest beginnen. Het was een onsamenhangend verhaal van Cobenzl en het paarlensnoer en van haar vader die niet weergekomen was. Maar toen zij ophield met spreken, begreep hij wat er gebeurd was.

Zij vroeg hem niet of het paarlensnoer gestolen was, zij zegde alleen: gij moet vluchten. Hij knikte en overwoog wat hij zou doen. Hij dacht aan zijn moeder die het bed niet meer verliet en liet het hoofd in zijn handen zakken.

Zij legde de hand op zijn arm. Zij weende niet meer. Zij herhaalde alleen dat hij moest vluchten of zich verscholen houden.

Hij schudde het hoofd. Zijn moeder kon niet alleen blijven. Maar hij kon niet thuis blijven, zei ze, ze kenden zijn naam en zouden naar het huis van zijn moeder gaan.

Hij zat als machteloos in een val gekneld.

- Dan is het maar zo, antwoordde hij moedeloos.

Zij keek hem aan met medelijden en tederheid. Zij wilde zo graag helpen. Dat hij het paarlensnoer gestolen had, was vreselijk, maar zij kon geen dief in hem zien. Zij had zovele schone uren gekend toen zij aan hem dacht, zij wou dat niet vergeten. Toen alles stil was om haar, en zij wakker lag in de duistere geslotenheid van haar kamertje, was zij in innigheid en verlangen bij hem geweest. Hij was in haar eerste dromen geweest, als het meisje de onrust van de vrouw ondergaat. Hij zat nu naast haar, hij was ongelukkig. Dat was alles voor haar.

Zij zou naar zijn moeder gaan. Haar iets zeggen dat zij nog moest uitdenken. En dagelijks zou zij er heen gaan. Zij zou de oude vrouw niet alleen laten.

Hij keek haar verwonderd aan. Was er dan toch nog een zeldzame goedheid onder de mensen? Hij stond op.

- Ik ga naar huis, ik ga met moeder spreken, zei hij.

Zij zag hem angstig aan. Zij wilde hem weerhouden.

- Ik zal dadelijk weerkomen, zei hij. Ik moet nadenken over wat mij te doen staat.

Het meisje Lia zat in de achterkamer. Schande voor mij, dacht ze, dat ik minder aan mijn vader denk dan aan een vreemde man. Lang kon het duren alvorens de oude man terugkwam. Zij herinnerde zich dat hij gezegd had dat Aaron onvoorzichtig was geweest en maanden lang was opgesloten. Een arme Jood moet dubbel betalen, had hij gezegd. Als er een week verlopen was, zou zij hem opzoeken. Haar hart werd zwaar toen zij de moeilijkheden overdacht waarvoor zij stond. En de angst om zo vele weken alleen te zijn overkwam haar.

Zij keek naar de wandklok. Reeds een uur was hij weg. Of hij nog weer zou komen, of de gerechtsdienaars hem niet reeds achterna zaten en hem gegrepen hadden toen hij bij zijn moeder was? Haar eenzaamheid werd er zwaarder door. Zij voelde zich gedrukt in het kleine kamertje en ging achter de toonbank zitten. Bij iedere stap die zij in de straat nader hoorde komen, sloeg haar hart van verwachting. Hij komt niet, herhaalde ze bij zichzelf.

Toen zag ze hem eindelijk voorbij het winkelvenster gaan. Gejaagd kwam hij binnen en zonder groet ging hij naar het achterkamertje. Hij ging op een stoel zitten, het hoofd in de handen.

Zo zat hij een geruime tijd. Zij kon zijn gelaat niet zien. Zij wist dat hij verlangde ongestoord te zitten en zij zat zwijgend en deemoedig naast hem.

Eindelijk hief hij het hoofd op. Er lag een wereld van verdriet in zijn ogen toen hij zegde:

- Ik heb het in orde gemaakt met moeder.

Zij knikte.

- Ik zal uw moeder niet alleen laten, zei ze.

Hij keek haar dankbaar aan en greep haar arm.

- Gij zijt goed, zei hij.

Hij haalde de huissleutel uit de zak en gaf hem haar.

- Misschien komt er een tijd dat ik het u vergoeden kan, sprak hij, en zeg aan uw vader dat ik het geld van het halssnoer zal terugbetalen.

En toen hij wilde heengaan, zegde zij:

- Blijf tot het donker is, het licht is niet veilig voor u.

Hij had een bittere lach om de mond. Voortaan moest hij lichtschuw zijn.

Heel de dag zaten zij samen in het kamertje. Eens ging de deur van de winkel en zij sidderde van angst. Dan kwam zij weer bij hem zitten. Hij sprak zeer weinig, hij at zwijgend wat zij hem voorzette.

En toen de avond gevallen was, stond hij op.

- Waarheen, vroeg zij.

Hij haalde de schouders op. Waarheen gaat iemand zoals hij.

- Hier zal u niemand zoeken, zei ze. Zij keek van hem weg en bloosde.

Hij aarzelde een ogenblik. Toen keek het meisje hem verwachtend aan.

- Misschien kom ik weer, zei hij.

En vooraleer hij het kamertje verliet, legde hij de hand op haar schouder.

- Gij zijt goed, herhaalde hij. Dan ging hij de avond in.

En toen de deur op hem gesloten was, ging het meisje Lia terug naar het achterkamertje en weende.

V

Zijne Excellentie Cobenzl had een brief geschreven aan Madame la Baronne Elizabeth de Tassillon:

Volgens hem was de zaak van het paarlensnoer opgehelderd. Hij had de oorsprong nagegaan van het snoer dat aan een Jood was verkocht. De man die het verkocht had, was een zekere Antoon Serjacobs. Indien hij zich niet vergiste, was het mogelijk dat het hier een daad gold van zwarte ondankbaarheid vanwege de protégé van madame la baronne die hem haar voorspraak had verleend om weer in het korps der officieren van Hare Majesteit te worden opgenomen. Hij had echter nog niet kunnen achterhalen in welke omstandigheden de gewezen vaandrig het halssnoer had kunnen ontvreemden. Misschien kon madame la baronne daar nadere inlichtingen over verstrekken. Het zou echter blijken van het ogenblik dat deze man zich in de handen van de Justitie bevond. Hij werd opgespoord maar had zich tot dusver aan arrestatie weten te onttrekken. Zodra het gerecht de hand op hem had gelegd, zou madame la baronne daarvan worden verwittigd. De Jood was aangehouden als heler van gestolen goed.

Drager van deze brief zou ook aan madame la baronne het halssnoer weer overhandigen. Hij, Cobenzl, was gelukkig haar weer in het bezit te stellen van het juweel waarvan, tot zijn voldoening, de koopsom nog niet betaald was. Het zou hem

verheugen haar, bij de eerste gelegenheid, die hij nabij wenste, te mogen ontmoeten, getooid met het vorstelijk snoer dat zo passend was bij haar schoonheid.

Zonder het paarlensnoer te bezien, borg Elizabeth de Tassillon het weg in het ebbehouten kistje.

Zij herinnerde zich niet in heel haar leven zo'n smartelijke ontgoocheling te hebben gekend. Met de brief in de hand zat zij voor zich uit te staren en haar ogen brandden van de tranen die zij niet wilde wenen. Zij vergat het paarlensnoer om alleen maar aan dat andere te denken.

Met ongeduld had zij het bezoek van Antoon Serjacobs verwacht. Zij had overlegd hoe zij hem bereiken kon; nooit had zij inniger naar iets verlangd dan naar dat wederzien. En zij zat duizelig van de ontgoocheling die, na het eerste ongeloof, stilaan duidelijker werd.

Vooraleer zij zich in haar trots gekrenkt voelde, had het verdriet over haar gekwetste liefde, haar grondeloos en onvervuld verlangen, haar overweldigd. Zij had het kamermeisje gezegd dat zij vandaag niets meer zou eten; dan had zij de deur gesloten op haar verdriet.

Hoe duidelijk stond hij nu voor haar, met zijn vranke ogen en zijn bittere mond. En zijn open gelaat. Hoe kon zo iemand een dief zijn? En gehuicheld had hij niet toen hij haar in zijn armen nam en kuste. Weer begon zij te twijfelen aan de mogelijkheid; als een vage hoop kwam in haar op dat Cobenzl hier een uitweg zocht om haar te treffen.

Zij las nogmaals de brief. Hoe onwaarschijnlijk was het dat er een vergissing in de persoon zou zijn. Zij overdacht alles van het laatste bezoek; zo dikwijls had zij dat reeds gedaan. Hij was alleen geweest in de kamer waar het halssnoer lag. Hij had het in zijn bezit terwijl hij haar kuste.

Nu was de droom gebroken, nooit zou hij in vervulling gaan.

De eerste kus was het afscheid geweest. Alles wat zij zich had

voorgesteld, leefde weer op met de wrangheid van het onvervulde. Zij nam de brief en scheurde hem langzaam in kleine stukjes.

Misschien is het best dat het nu gebeurde, dacht zij toen het eerste geweld van het verdriet voorbij was. Zij wist hoe sterk de kracht van het vervulde verlangen haar naar hem toe zou gedreven hebben, hoe haar ganse leven zou gebonden zijn aan de herinnering van zijn omhelzing. Zij trachtte zich daarmee te troosten, maar onstilbaar kwam steeds de drang van haar hunkerend gemoed dat in de verwachting van het weerzien had geleefd. En spijt alles wat zij zichzelf trachtte in te spreken, had zij een onzeglijk verdriet en de droom 'als ik weerkom...' liet haar niet los.

Haar leven was effen van tevredenheid geweest. Zij had zich nooit ongelukkig gevoeld door haar hart. De vele ijdelheden van haar bestaan hadden haar de diepten van smart en vreugde onthouden in de gelijkmoedigheid der dagen. Het werd haar nu geopenbaard dat zij nooit de honger der liefde had gekend die haar in onstuimige vreugde naar hem toe had gedreven. En voor dat ene verlangen zweeg alles in haar.

Was hij dan zo arm? Zijn trots had het niet bekend. Zij trachtte van hem weg te denken maar haar moede gedachten bleven steeds in de kring van haar verdriet. De valavond kwam de kamer in schemer zetten en over de tuin hing het laatste licht. Zij bleef aan het venster zitten tot het donker was. Haar hart was moe. Zij ging naar haar slaapkamer en kleedde zich uit. En terwijl zij haar beeld in de grote spiegel weerkaatst zag, kwam de verlokking weer van de uren die zij had gedroomd, hoe zij trots en onstuimig hem haar schoonheid schenken zou.

Zij wendde zich af van het beeld. Voorbij.

En eindelijk met een gevoel van verlatenheid dat zij nooit tevoren had gekend, weende Elizabeth de Tassillon de tranen die de schamele troost zijn van het verdriet.

Er was iets als verbijstering in haar toen zij de volgende morgen moest antwoorden op de brief van Cobenzl.

Zij kon beter overleggen nu de verrassing van het ongeluk voorbij was. Nog was haar hart zwaar van verdriet maar zij kon orde brengen in haar gedachten. Met de pijn van haar gekwetste liefde was ook het wrokkig gevoel gekomen tegenover de man die haar vernederd en bestolen had. Er was met haar in de jongste tijd zoveel onbegrijpelijks gebeurd, dat zij niet trachtte dit nu te begrijpen.

Zij dacht aan de bewoordingen van de brief. Zij werd rood van ergernis toen zij zich de nauwelijks verdoken insinuatie herinnerde over de omstandigheden waarin het parelsnoer was ontvreemd. Het was alsof hij meer vermoedde dan er gebeurd was en nu zij hem schrijven moest, voelde zij hoe moeilijk een uitvlucht zou zijn. Zij hoopte dat de man die zo onverwacht en zo plots haar in de verwarring van haar zinnen had gebracht, gevlucht was en dat geen rechter uit zijn mond zou vernemen hoe het hem mogelijk was geweest het halssnoer weg te nemen. Ach, dacht zij, hij heeft zijn eigen geluk grondiger verwoest dan het mijne, en God weet hoe graag ik zou weten uit zijn mond hoe hij ertoe gekomen is.

Maar zij verwachtte hem niet meer. Het avontuur had in haar meer weemoed dan bitterheid achtergelaten. Hoe had hij mijn leven in de hand kunnen nemen en het schikken naar zijn wil, dacht zij. Zij trachtte zich ervan te overtuigen dat zij nu haar rust en de eigen beheersing van het leven terug zou vinden. Maar de pijn om het verlies was nog te schrijnend voor de troost die zij voor zichzelf zocht.

Zij zuchtte en schreef de brief.

Cobenzl las hem. Hij glimlachte. De behendige feeks, dacht hij.

Het meisje Lia wachtte naar de terugkomst van de man van het paarlensnoer.

Zij had de oude Jood gezien die met opgestoken handen jammerde toen hij haar zag. Nadat hij vele malen herhaald had hoe groot zijn onschuld was, had hij op onsamenhangende wijze met raadgevingen over het beheer van de zaak uitgeweid. Met schaamte had zij gehoord hoe hij de vloek des hemels inriep over de man die de oorzaak was van zijn ongeluk en die hem bovendien een aanzienlijke som had afgetroggeld. Zij antwoordde niet dat hij het geld zou terugbetalen, zij kon over hem met haar vader niet spreken, en verliet hem in grote neerslachtigheid.

Zij had alle hulp geweigerd van de nieuwsgierige en belangstellende Joden uit de wijk. Zij wilde alleen zijn met zichzelf en alleen zijn als hij weerkwam; misschien, had hij gezegd. Zij zat tot 's avonds laat te wachten in het achterkamertje; zij hield de zaak bij zoals haar vader het haar geleerd had, schreef de panden in en rekende winsten uit. Het was een bezigheid die zij graag deed. Daarna zat zij te denken in verlangen naar de man die de hand op haar schouder had gelegd; gij zijt goed, had hij gezegd. Haar hart klopte van vreugde toen zij eraan dacht.

Zij was nu de eenzaamheid gewoon geraakt. En de angst om haar alleenheid in het huis was verdwenen. Als de avond viel keek zij een tijdje in de vallende duisternis naar het verstilde leven van de straat en grendelde zorgvuldig de deur. Dan kwamen de uren waarin zij zijn aanwezigheid om zich voelde. Zij dacht aan velerlei dingen, aan het paarlensnoer dat hij gebracht had en waarmee zij zich in een ogenblik van vervoering had getooid. Zijne Excellentie had gezegd dat het gestolen was. Dat is erg, maar wat doet men als de honger daar is. Want al dat andere dat hij gebracht had, was van hem zelf geweest, en het kwam uit een goed huis.

Het meisje Lia stond onwetend tegenover het leven. Zij kende alleen het sjacherende volk van de Jodenwijk. Zij had geweten

hoe mannen haar aanzagen en het had haar verward gemaakt. Weldra zou haar vader zeggen dat hij haar een man had beloofd. Zij had daar met nieuwsgierigheid naar gewacht en zich tot gehoorzaamheid voorbereid. En ook hadden haar gedachten verwijld bij het leven dat een vrouw heeft met een man. Zij was jong en de vreugde der zinnen ontwaakte in haar. Toen hij gekomen was en stug het kleine cartel ter belening op de toonbank had gelegd, waren zijn harde trekken en zijn gesloten mond haar bijgebleven. Hij was weergekomen; hoe ongelukkig ziet hij eruit, dacht zij. Zoveel ongeluk kwam in de Jodenwijk terecht, ongeluk dat gelaten is in het onafwendbare en waarop het medelijden in gewoonte afstompt. Maar in hem was geen gelatenheid, alleen ingehouden, trotse bitterheid.

Er was een groot medelijden in haar gekomen toen zij hem herhaaldelijk weerzag. En daarna had zij gedacht hoe flink en sterk hij was. Hij was een goj, had haar vader gezegd.

Aan dat alles dacht het meisje Lia in de lange avonden waarop zij alleen zat in het achterkamertje en zij verlangde dat hij weer zou komen.

De oude vrouw lag te bed en keek naar het Joodse meisje dat aan het voeteneind op een stoel zat.

Dagelijks was het tot bij haar gekomen; het had haar voedsel gebracht en verzorgd. Het was nu een gewoonte geworden, en de dankbare verwondering waarmee zij de eerste bezoeken had ontvangen, was vervaagd. Haar leven was nu geschikt naar de regelmaat van de bezoeken, het was het enige dat de eentonigheid van de lange dag brak.

Het meisje was beschroomd tot bij haar gekomen. Het was alsof zij zich schuldig voelde tegenover de oude vrouw toen zij aan de zoon dacht. Hij was een heer en een goj; en wat zij zich in haar dromen voorstelde, zou door de moeder met misprijzen worden overdacht.

Het begin was moeilijk geweest. Zij wist niet wat Antoon Serjacobs aan zijn moeder bij het afscheid had gezegd en uit de vragen van de oude vrouw moest zij opmaken wat zij van haar zoon vernomen had. Stilaan verstond zij hoe hij haar gepaaid had met weinig duidelijke voorstellingen. De zieke vrouw was zo versuft door ziekelijkheid en teruggetrokken in de wereld van haar gepeinzen, dat zij zonder verdere nieuwsgierigheid aanvaardde wat haar werd gezegd. Zij vertelde soms uit haar herinneringen en gretig luisterde het meisje als voor haar het beeld oprees, als kind en jonge man, van hem om wie zij dat alles deed. En als zij 's avonds de woorden van de oude vrouw overdacht, verlangde zij er met sterker ongeduld naar dat hij weer zou komen.

Eens had de moeder haar gevraagd wie haar had gezegd naar haar toe te komen. Zij was vergeten dat, bij haar eerste bezoek, het meisje de groeten bracht van haar zoon. Het bloosde hevig en stamelde. En de moeder keek haar aan en dacht na.

- Houdt gij van hem, vroeg zij.

Het meisje keek naar haar handen die zij in de schoot gevouwen hield. Zij knikte.

- Zijt gij een Joods meisje, vroeg de moeder verder.

Zij knikte nogmaals. Er was verdriet in haar want in deze vraag vermoedde zij de afstand die haar van hem scheidde. De oude vrouw zag haar verlegenheid. Zij nam haar hand en streelde ze.

Soms als zij aan het bed van de zieke zat, greep de angst haar aan dat deze zou sterven. De doden die zij in de Jodenwijk had gezien en de sombere gebeden die rondom het lijk opstegen, vervulden haar telkens met radeloze schrik. En als zij dacht dat zij misschien alleen het sterven van de zieke vrouw zou bijwonen, werd zij koud van angst. Zij voelde zich dan hulpeloos, - en zij wist niet waar hij was en hoe zij hem kon bereiken. Zij zag hoe zwak de oude vrouw werd en hoe zij meer

en meer in een sluimer lag die leek op de rust van de dood. En zij wist ook niet wat zij aan haar vader zou zeggen indien hij weer thuis kwam. Wee mij, arme, dacht zij, ik zit gevangen in een net van moeilijkheden en verschrikking, en ik weet niet hoe het eindigen zal. Maar ik doe het om zijnentwille. Misschien zal hij dat nooit weten.

Maar de velerlei zorgen die over haar waren neergekomen, deden de tijd snel voorbijgaan. En toen de eerste warmte van de zomer over de straat lag, was zij verwonderd; zij telde de dagen die sedert zijn laatste bezoek waren verlopen, en vond dat de dag van haar verjaring gekomen was. Hoe oud ben ik geworden, dacht zij. En zij overzag de meisjes uit de Jodenwijk en menigeen onder hen was op haar leeftijd reeds moeder geworden. Als haar vader weerkwam zou het niet lang duren of de gebeden der vruchtbaarheid zouden over haar worden uitgesproken. Dan was alles gedaan van wat zij gedroomd had. En daar zij dat einde nakend wist, nam haar verlangen naar de man van het paarlensnoer toe in smartelijke hevigheid.

Haar vader had haar gevraagd of de dief van het halssnoer nog niet gevat was. Hij hoopte dat men dan wel zijn onschuld zou kunnen vaststellen. Zij antwoordde dat zij het niet wist. Zij zegde niets van zijn laatste bezoek en sprak ook niet over zijn moeder. Het viel haar zwaar met deze geheimen bij de oude man te komen, maar als zij alleen zat, voelde zij ze als een kortstondig geluk. En daar zij nog steeds hoopte dat hij weerkeren zou tot zijn moeder of tot bij haar om iets over zijn moeder te vernemen, dacht zij met kloppend hart hoe hij tegenover haar zou zijn. Misschien bleef hij verstoken in het huis en 's avonds zou zij alleen met hem zitten in het achterkamertje en als hij zag hoezeer zij naar hem toeging, zou hij misschien een ogenblik alles vergeten bij haar. Een ogenblik maar, dacht zij.

Toen zij de volgende dag bij de zieke vrouw ging, was deze onrustig. Zij voelde in zich als de laatste helderheid van het

leven vooraleer de schaduw van de dood alles dof maakt.

- Het zal niet lang meer duren, sprak zij.

En zij wilde haar zoon zien.

Het meisje Lia werd opgeschrikt toen zij, naar de voorschriften van haar vader, inschreef wat de dag had meegebracht. Haar geheugen was feilloos en geen sommetje werd door haar vergeten. Dat was het uur van de dag waarop haar gedachten vrij waren van alle zorg; want de voorwerpen en het geld dat zij vertegenwoordigden, hadden gans haar aandacht.

Het geklop op de deur deed haar schrikken. Het was zeer zeldzaam dat iemand toegang wilde krijgen nadat de duisternis was gevallen. Zij ging tot aan de deur en luisterde. Weer werd geklopt, kort en nijdig. En toen zij gevraagd had wie daar buiten stond, hoorde zij dat hij het was.

Zij ontsloot de deur en hij gleed haastig naar binnen. Gejaagd ging hij naar het achterkamertje en trok een stoel onder zich. Bezorgd keek zij hem aan; hij was nog magerder geworden en de bittere lijnen om zijn mondhoeken stonden dieper. Hij zag haar onderzoekende blik en een flauwe glimlach kwam over zijn gelaat.

- Hier ben ik, zei hij.

Dat brak de spanning. Zij stond op en zette hem te eten voor. Hij at begerig en zwijgend.

En toen hij verzadigd was, vroeg hij:

- Waarom doet ge dat allemaal voor mij?

Zij bloosde en keek recht voor zich uit.

- Dat kan ik niet zeggen, antwoordde zij.

- Ik heb me heel de tijd afgevraagd vanwaar die goedheid komt, terwijl ik uit ervaring heb geleerd dat er geen goedheid in deze wereld is, sprak hij verder. Hier en daar is er een hart waarin een kortstondig medelijden is, maar het stuk brood dat een

zwerver wordt toegereikt, wordt meer geschonken uit vrees dan uit goedheid.

Vanaf het eerste ogenblik dat hij was binnengekomen, waren zijn gedachten bij zijn moeder geweest; de vrees voor het slechte nieuws dat hij verwachtte, weerhield hem het meisje daarover uit te vragen. Misschien was het na een paar dagen thuis gebleven, want de goedheid van één ogenblik kan licht door de minste moeilijkheid worden afgeschrikt. En het meisje aarzelde om hem te zeggen hoe de oude vrouw stilaan wegzonk naar het sterven, - en hoe zij ernaar verlangde haar zoon te zien.

Dat lag in het zwijgen dat tussen hen was.

Dan vroeg hij almeteen: En moeder?

Zij dacht: hoe kan ik het zeggen, wat zal hij doen als ik het hem zeg. En zij vertelde hem met behoedzame woorden hoe ziek zijn moeder was en hoe dikwijls zij over hem sprak. Maar de vraag van de oude vrouw om hem nog weer te zien, want dat het de laatste maal zou zijn, hield zij terug op haar lippen. Later zal ik het zeggen, dacht zij, nu mag hij het nog niet weten.

Zijn gezicht betrok toen hij onder haar voorzichtige woorden erger vermoedde.

- En zijt gij iedere dag tot haar geweest, vroeg hij.

Zij knikte.

Hij zag haar dankbaar aan. Uit zijn stugge mond kwamen woorden van erkentelijkheid. Zij bloosde gelukkig toen zij de genegen klank van zijn stem hoorde.

- Ik zal straks tot bij moeder gaan, zei hij.

Het werd haar bang om het hart. Zij werd ineens weggerukt uit het geluk van zijn aanwezigheid. Bijna smekend zei ze hem dat in de avond en de nacht de gewapende wacht in deze tijd zeer achterdochtig was. In de vroege morgen zou het veiliger zijn. Het was alsof zij het gevaar voor zichzelf vreesde. Hij zat na te denken over haar woorden. Hij wist niet of ze hem

op de hielen zaten, maar steeds had hij een gevoel van onveiligheid.

Loomheid kwam over hem nu hij hier uitrustte van zijn opgejaagdheid. Hoe lang was het geleden dat hij zo had kunnen zitten, zonder angst en zonder honger. Hij zag naar het meisje dat hem verwachtend aankeek. Hij haalde de schouders op alsof hij niet wist wat hij zou doen en bleef zitten.

Toen zij zag dat hij niet opstond van zijn stoel, haalde zij wijn uit de kast en een beker. Dat was ongewoon in het huis van de Jood, maar sedert zij wachtte dat hij zou weerkomen, had zij het voor hem in gereedheid gehouden. Hij glimlachte voldaan, en de eerste dronk was als een goede herinnering aan een betere tijd. Zijn gezicht ontspande zich en hij leunde behaaglijk achterover op zijn stoel.

Hoe goed voel ik mij hier, dacht hij, en ik zit hier in het huis van een Jood. Toen dacht hij aan de oude man die door het paarlensnoer in de gevangenis was geraakt. Met een gevoel van schuld keek hij het meisje aan. De mens is onbegrijpelijk, dacht hij, zowel dit meisje als ik zelf. En ook Elizabeth de Tassillon. Zijn schaamte werd dieper. Maar een vrouw is onbegrijpelijker dan een man, hoewel ik uit me zelf niet wijs geraak. Dat paarlensnoer, dat éne ogenblik.

Hij dronk zijn beker ledig en zij stond haastig op om hem weer te vullen.

- En gij, vroeg hij.

Zij keek hem bedeesd aan. Zij had alleen wijn gedronken als de grote vreugdedagen van haar volk bij drank en rituele gezangen het hart blijmoedig maken. Zij dacht een ogenblik aan haar vader, en wat die zeggen zou moest hij nu binnenkomen en haar zien met een beker wijn voor zich, in gezelschap van de man die het paarlensnoer had gebracht.

En ook zij dacht aan het halssnoer, en aan het uur waarop zij er zich had mee getooid. Zij zuchtte toen zij eraan dacht.

Hij stond op en ging naar de kast. Een beker voor u, vroeg hij. En zonder haar antwoord af te wachten, zette hij haar een beker voor en vulde hem.

Zij zaten lange tijd te praten en zij zag op de wandklok hoe laat het werd. Hij was spraakzamer geworden en van tijd tot tijd vertelde hij iets uit zijn leven, - en hoe zwaar deze laatste dagen waren geweest. Zij luisterde met medelijden en liefde, en het beetje wijn dat zij had gedronken, deed haar ogen schitteren.

Wat heeft zij grote, donkere ogen, dacht hij, en mooi is zij ook op haar manier, op een zonderlinge manier. Zij is nog jong en toch volwassen, zij is een rijpe vrouw en het is vreemd zo'n jong gezicht te zien op zo'n weelderig lichaam. Ik dacht dat de Joodse meisjes zeer jong trouwden. Waarom is zij niet getrouwd. Ach, wat houd ik mijn gedachten bezig met een Jodin, waarom ben ik nieuwsgierig over een Jodin.

Er waren onder hen beiden pozen van stilzwijgen terwijl de een aan de andere dacht. Zij luisterden naar het leven van de straat, dat gedoofd werd in de lauwe nacht. Dan brak hij de stilte.

- Ik dacht, zei hij, dat de Joodse meisjes trouwen vanaf de tijd dat zij geen kind meer zijn, - en gij zijt nog niet getrouwd.

- O, zei ze, geen kind meer zijn. Maar ze trouwen inderdaad vroeg bij ons.

Hij hoorde weemoed in haar stem.

- Gij zijt nochtans een mooi meisje, zei hij.

Opnieuw glansden haar ogen. Lof was nieuw voor haar, en zij antwoordde beschaamd:

- Ik weet het niet.

- Dat zegt uw spiegel, zei hij.

De spiegel had het haar gezegd toen zij, in de luister van het paarlensnoer, in zich de roep naar de minnaar had gehoord. Maar dat wist hij niet, en nooit zou hij het weten.

Want hij zag niet hoe de schittering van haar ogen de herinnering bewaarde van dat ogenblik. En zij kon het hem niet zeggen. Haar hoofd was licht van de wijn en zoveel lag op haar lippen dat zij had willen uitspreken. Misschien zal ik het durven als ik nog meer wijn drink, dacht zij. Maar schaamte hield haar terug.

- Het wordt laat, zei hij, ik zal hier op een stoel rusten vannacht.

Haar hart bonsde. Hij kon in het kamertje van haar vader slapen, zei ze. Op een stoel kan geen mens slapen. Hij had een bittere glimlach. Een stoel onder een dak is soms een buitenkans, zei hij. Hij dacht met tegenzin aan het bed waarin de oude Jood had gelegen.

Zij schonk de laatste wijn in zijn beker.

- Zijt gij niet bang een dief nachtverblijf te geven, vroeg hij. Hij had het schertsend willen zeggen, maar er klonk bitterheid in zijn stem.

- Gij zijt geen dief, antwoordde zij zacht.

Hij schudde het hoofd. Wat was hij anders. Hij zat hier toch op de plaats van de oude Jood die hij in de gevangenis had gebracht. En zijn dochter gaf hem wijn en onderdak, en uit haar ogen sprak niets dan genegenheid voor hem. Hij legde zijn hand op de hare.

- Lia, meisje, vroeg hij zacht, waarom doet ge dat alles voor mij die het ongeluk over uw huis heb gebracht.

Zij antwoordde niet en boog het hoofd, en toen zij hem aankeek waren er tranen in haar ogen.

- Vraag dat niet, antwoordde zij, vraag niet waarom ik gelukkig ben het te doen. En na een ogenblik aarzelen, vroeg zij: Zult gij weerkomen?

- Wie kan dat weten, antwoordde hij. Zoals het nu is, kan het niet blijven duren. En wat er dan met mij gebeurt, weet ik niet.

Hij zweeg een ogenblik.

- Maar ik zal steeds aan u denken als aan de goedheid die ik in de bitterste uren van mijn leven heb gekend.

Lang reeds was de tijd van slapengaan verstreken, toen zij elkaar goên nacht wensten. Zij aarzelde om van hem weg te gaan, toen zij reeds goên nacht had gezegd, dan ging zij langzaam de trap op naar haar kamertje. Hij hoorde de treden kraken onder haar voeten, de kamerdeur ging zachtjes dicht.

Het Joodse meisje Lia lag in de lauwe duisternis van haar kamertje. Zij luisterde en eens meende zij dat een trede kraakte. Haar bloed klopte in haar keel. En toen was alles weer stil. Waarom heeft hij mij niet gekust, klaagde zij bij zichzelf, waarom heb ik hem niet gekust, waarom ben ik zo dwaas het niet te durven. Dan was alles anders geweest.

Vol verdriet en verlangen lag zij te luisteren tot de slaap haar overviel.

Antoon Serjacobs had het licht gedoofd. Hij had zich uitgestrekt op naast elkaar geschoven stoelen. Het kamertje rook naar de wijn en naar de muffe dingen die overal in het huis aanwezig waren. Hij was opgejaagd, meer door eigen inbeelding dan door de werkelijkheid van het gevaar, want hij had nog niet gemerkt dat ze hem op de hielen zaten. Met de handen onder het hoofd, lag hij na te denken.

Moest moeder er niet zijn, dacht hij, dan ging ik de gevangenis in. Want erger dan de onzekerheid waarin hij leefde, kon het niet zijn. Maar zou dat iets veranderen voor zijn moeder. Hij kon nu niets voor haar doen en mocht ze niet zien. Hij wist niet wat hij zeggen moest als hij haar weerzag. Zij was in de handen van het Joodse meisje. Het is wonder hoe zo'n vrouw kan zijn. Zij vergat het ongelijk dat haar vader was aangedaan en liet hem nu alleen in dat kamertje de nacht doorbrengen hoewel zij alles wist van het paarlensnoer. Hoe blind kan het

vertrouwen zijn, dacht hij. Vertrouwen in een man die zij niet kende; maar zij was jong en het was zeer duidelijk dat zij verliefd was, op een schuchtere, driftige wijze. Zij was voorzeker nog niet verliefd geweest en leefde in de roes van het eerste geweld der zinnen. En zij is mooi, dacht hij.

Het Joodse meisje hield zijn gedachten bezig. Hij dacht aan de glans van haar ogen en haar aarzeling om van hem weg te gaan. Zij sliep nu boven, in een kamertje, voorzeker naast het slaaphok van de oude Jood. Hij stelde zich voor hoe ook zij nu misschien te denken lag, haar dik, donker haar op de peluw en de ogen starend in de blinde duisternis. Wat kan zo'n meisje wel denken, dacht hij.

Hij maakte licht en zocht naar een kussen om onder zijn hoofd te leggen. Hij vond er geen, en een ogenblik was hij zinnens te gaan zien of hij er geen vond in de kamer van de Jood. De eerste trede kraakte onder zijn voet en het was of heel het huis luisterde naar het gerucht. Zij zal denken dat ik naar haar toe kom, dacht hij. Hij aarzelde en ging terug in het kamertje. Ik doe als een dief, dacht hij. Maar zijn hart had geklopt toen hij de krakende trede hoorde. Wat zou zij zeggen moest hij in haar kamer komen om een kussen voor zijn hoofd? Hij dacht hoe ze hem met schitterende ogen had aangekeken en het maakte hem onrustig.

En van het Joodse meisje gingen zijn gedachten naar de trotse schoonheid van Elizabeth de Tassillon. Hoe willig die zich had getoond. Dat éne ogenblik waarop zijn hand het paarlensnoer in zijn zak had laten glijden, had alles beslist. Hoe één ogenblik in het leven van een mens heel zijn verdere levenslot onherroepelijk vastlegt. Hij trachtte zich zijn leven voor te stellen zonder dat éne ogenblik. Hij herinnerde zich de overgave van haar kus. Was hij tot haar weergegaan, het snoer gelegd waar hij het had genomen, of het haar speels om de hals gedaan, dan was alles anders geworden. Nu zat hij hier als een vogelvrije,

door de genade van een Joods meisje. Hoe zou Elizabeth de Tassillon denken over hem, nu zij het wist. Zo'n vrouw vergeeft niet, en ook het paarlensnoer vergeeft zij niet. Word ik gevat, dan zal zij mij zwaar doen boeten.

Het deed hem pijn te overdenken dat zij nu aan hem dacht als aan een dief. En veel erger nog. Weer dacht hij aan Judas en die overpeinzing was hem ondraaglijk. Hoe meer hij nadacht, hoe onbegrijpelijker alles was geworden wat gebeurd was. Hij sloot de ogen en trachtte te slapen.

De sluimer waar hij af en toe in wegzonk, was onrustig. En toen hij licht maakte om naar de wandklok te zien, was hij verwonderd dat het nog zo vroeg was. Hij stond op van zijn harde legerstee en liep heen en weer in het klein vertrek. Zo is het ook geen leven, dacht hij. Hij ging zitten en legde zijn hoofd op de armen. Kon ik maar slapen al was het maar een paar uren. Maar hij kon geen slaap vatten. Hij keek in de kast of er nog wijn was; het meisje had hem de laatste beker uitgeschonken. Een spaarzaam huis is het hier, dacht hij. En met ongeduld wachtte hij tot de dag ver genoeg zou gevorderd zijn om op straat te komen.

Hij ging in de winkel en overzag de vele dingen die er waren samengekomen. Hier en daar herkende hij wat hijzelf er had gebracht. Het scheen hier zo armzalig en thuis had alles zo gezellig geleken. Het waren wrakstukken van zijn leven, en te midden van het vele dat uit de ellende van menig mens zijn weg tot hier had gevonden, stond hij zelf, jong nog, een krachtige man die kort tevoren een trots officier was geweest.

Hij ontgrendelde de deur en keek de straat in. In het eerste licht van de dag was nog geen leven waar te nemen. Maar het troosteloze van deze Jodenwijk was weggenomen door de heldere frisheid van het jonge licht. Hij waagde het niet zo heel alleen, buiten het veilig dooreenlopen van de mensen, door de stad te gaan, en ging weer zitten in het achterkamertje.

Eindelijk meende hij dat het uur genoeg gevorderd was om weg te gaan. Hij dacht een ogenblik na of hij zonder meer zou heengaan en het meisje laten doorslapen. Weglopen als een hond, dacht hij. Hij klom voorzichtig de trap op en het gekraak van de treden hinderde hem. En toen hij voor twee deuren stond, en geen gerucht vernam, klopte hij zachtjes aan de deur waar hij voor stond.

Er kwam geen antwoord. Hij draaide behoedzaam de deurknop. Dat zal de kamer van de oude Jood zijn, dacht hij. Hij stak het hoofd binnen en zag in het gedempte licht van het kamertje, het meisje liggen. Zij lag met de handen onder het hoofd, mollige, blanke armen, en zij glimlachte hem tegen.

Hij stond een ogenblik verrast naar haar te kijken.

- Het is tijd voor mij om te gaan, zei hij.

Zij nam de handen weg van achter het hoofd. Ach zei ze, ik dacht... Zij bedacht zich. Het is nog zo vroeg, er is voorzeker nog geen mens op straat.

Hij schudde het hoofd.

- De dag begint, zei hij, ik wilde niet weggaan zonder u goede dag te zeggen.

Hij ging tot bij het bed en stak haar de hand toe. Zonder naar hem op te zien, nam zij zijn hand en drukte ze tegen haar wang. Hij zag in de schemering hoe zij bloosde.

- Waarom gaat gij weg, fluisterde zij, waarom gaat gij nu weg?

Hij antwoordde niet. Toen liet het meisje zijn hand los en keerde zich met het gezicht naar de muur. Hij keek onthutst op haar neer.

- Nu, tot weerziens, sprak hij onzeker. En toen hij bij de deur was, hoorde hij haar zeggen: Ik kom dadelijk beneden.

Zij hoorde hoe hij langzaam de trap afging. Zij wies haar handen en gezicht en vond hem zitten op een stoel in het achterkamertje. Hij verfriste zich met het water dat zij in een

waskom voor hem neerzette en sloeg haar gade terwijl zij een ontbijt voor hem gereed maakte. Zij sprak niet en deed alles zonder naar hem op te zien.

Terwijl hij at, ging zij aan de overzijde van de tafel zitten, de kin gesteund in de handpalm. Zij heeft mooie armen, dacht hij; hoe durft zij hier zo in haar nachtgewaad bij mij zitten. Het meisje zat weemoedig te kijken naar zijn handen die het brood braken. Heur haar hing dik en donker om haar gezicht.

- Vaarwel, zei hij, toen hij opstond om weg te gaan.

Zij kwam bij hem staan. Wanneer komt gij weer, vroeg zij, kom hier terug als gij uw moeder hebt gezien. Ik zou het zo graag hebben, voegde zij eraan toe. Zij keek hem vragend in het gezicht.

- Wie weet of ik hier kan terugkomen, antwoordde hij.

Hij legde zijn hand strelend op haar hoofd en streelde dan haar hals en haar schouder die nog warm waren van de slaap.

- Als ik kan, zal ik terugkomen, zei hij.

Zij knikte. Ik zal u verwachten, zei ze, ik zal u met zo'n ongeduld verwachten. Zij volgde hem tot aan de deur en terwijl zij de grendel wegtrok: kom spoedig weer, fluisterde zij.

Hij keerde zich nog even om in de deuropening. Ik dank u voor alles, zei hij.

Het leven van de dag was nauwelijks begonnen toen Antoon Serjacobs vlug door de straten van de grote stad stapte. De lucht was fris en helder; naarmate hij zich van de Jodenwijk verwijderde, kwam opnieuw een gevoel van gejaagdheid over hem. Hij trachtte zichzelf gerustheid in te spreken. Wie kan mij opzoeken in een stad waar zestigduizend mensen wonen, dacht hij, en hij keek rondom zich. Maar het gevoel van onveiligheid week niet van hem. Hij dacht eraan naar het Joodse meisje weer te keren en te wachten tot het eerste duister inviel om naar zijn moeder te gaan. Hij vertraagde zijn stap. Zij is zo aanhankelijk,

dacht hij. En het verlangen dat hij bij haar gespeurd had hield zijn gedachten een ogenblik bezig. Zij is jong, dacht hij, en de begeerten van de vrouw zijn in haar wakker geworden; zij kan niet verbergen wat in haar omgaat, maar zij is beschroomd om verder te gaan dan een aarzelend woord of een schittering van het oog. En zij verwacht van mij dat ik haar in de armen neem. Hij dacht aan het kamertje waarin zij lag, de schemerig blanke armen onder het zwarte haar. En zij had niet geantwoord toen hij klopte ofschoon zij klaar wakker lag. Misschien ga ik terug tot haar, dacht hij, wie weet.

Hij naderde de straat waar zijn moeder woonde. De gedachten aan het Joodse meisje hadden zijn gejaagdheid afgeleid. Nu hij naderbij kwam, voelde hij zich opnieuw onzeker. Hij keek achter zich in de straat. Hij zag twee mannen langzaam achter hem aankomen. Onzin, dacht hij. Hij keek opnieuw over zijn schouder weg. Zij gingen als mannen die doelloos door de straten gaan. Hij verhaastte zijn stap en aan de deur gekomen, keek hij nogmaals de straat in vooraleer binnen te gaan. Zij naderden met dezelfde slenterende stap. Het scheen hem dat zij hem in het oog hielden. Hij aarzelde of hij niet verder zou gaan. Dan trad hij binnen.

Vlug klom hij de trappen op: Moeder, zei hij.

De oude vrouw hief het hoofd op: Ach, mijn kind, sprak zij.

Antoon Serjacobs boog zich over haar, hij kuste haar voorhoofd en de tranen die hij weerhield beletten hem te spreken. Hij knielde naast het bed van zijn moeder en legde zijn hoofd op haar handen.

En toen hij zich oprichtte, zag hij hoe vervallen zij was. In het mager gelaat staken de jukbeenderen uit en de kin was mager en puntig geworden. Hij ging naast het bed op een stoel zitten en wist niet wat hij aan zijn moeder zeggen zou.

De oude vrouw lag zonder woorden in het geluk van het weerzien. Zij keek hem aan met tederheid en bezorgdheid: hoe

mager is hij geworden, dacht zij, en hoe onrustig staan zijn ogen. En toen zij hem uitvroeg was het hem pijnlijk ontwijkend en liegend te moeten antwoorden. Zij dacht na over wat hij zegde: verbergt gij mij niets, vroeg zij.

Hij schudde zwijgend het hoofd. Hoe zou hij het kunnen zeggen. Hoe kon hij in haar laatste dagen de angst en de zorg brengen over zijn lot.

Dan zei zijn moeder hoe goed het meisje voor haar was. Ik zal haar hulp niet lang meer nodig hebben, sprak zij.

Toen zij zo een tijd gesproken en gezwegen hadden, stond hij op en ging aan het venster kijken. De twee mannen stonden in de straat. Hij dacht na en vond geen uitweg. Wat moest gebeuren, gebeurde en alle uitstel was een voortzetting van zijn opgejaagd leven. Zijn ogen vielen op de oude vrouw die rustig in het ijle lag te staren. Ik zie haar nooit weer, dacht hij. Hij nam haar beeld in zich op, uitgemagerd en stervensgereed in zorg en kommer. En de bitterheid die bezonken was in de gejaagdheid van de laatste dagen, kwam weer op in hem en hij zag de oorsprong van alles in het onrecht dat hem was aangedaan.

- Ik moet nu gaan, moeder, zei hij.

Hij kuste haar en legde zijn hoofd naast het hare en slikte de tranen weg die hem week maakten.

- Kom spoedig weer, zei de moeder, het zal niet lang meer duren met mij.

Haar hand zocht zijn voorhoofd; zij gaf hem een kruisken. Zoals toen ik een kind was, dacht hij.

- O moeder, zei hij, en ging de kamer uit.

Aan de deur wachtten de twee mannen. Een van hen zei: Ga mee met ons, gij zult wel weten waarom.

Antoon Serjacobs antwoordde niet en ging met hen mee.

VI

Daar zat een man behendig een pak kaarten te hanteren. Hij was kort en dik en zijn mollige vingers waren zo vlug in hun bewegen, dat zij niet met het oog te volgen waren. Twee aandachtige toeschouwers keken verbaasd toe op zijn vlug vingerwerk. De een droeg een pak van grove gele stof waarvan de kleur nog moeilijk te bekennen was; de andere was een grote man met hardrood gezicht. Zij zagen zwijgend toe op de kunstgrepen van de dikke man.

Alle drie keken zij op toen de deur werd open getrokken. Een man werd de kerker ingeduwd. De sleutel knarste in het slot. De binnen gekomene keek vluchtig het drietal aan en ging in een hoek zitten waar stro van vele weken op een vunzige hoop lag.

Antoon Serjacobs rook de misselijke geur van het dompige hok. Het was alsof honderden ongewassen mensen er de lucht van hun vervuiling hadden achter gelaten. En uit het stro waarop hij gezeten was, steeg de reuk van vochtige mufheid. Dat is nu het einde, dacht hij.

Maar er was berusting in hem gekomen. Nu over zijn lot beslist was, was de gejaagdheid weg uit hem. De zekerheid van het voltrokken ongeluk had hem rustig gemaakt. Een diepe zwaarmoedigheid was in hem, maar het onzekere dat hem had voortgejaagd zou hem niet langer verontrusten. Alles was dof in hem, het leven had opgehouden te bestaan.

Hij keek op naar de drie anderen die in het halve licht van de kelder zaten, zijn gezelschap in de toekomst. De man met de kaarten had zijn spel hervat en de beide anderen schonken hem opnieuw hun aandacht. Zij hadden hem niets gevraagd; hij deed niet zoals de anderen die hier hun voorlopige intrek hadden genomen en op zekere dag werden weggehaald. Hij sprak niet en zat maar voor zich uit te kijken. Lang zou dat niet duren. In zo'n gevangeniskelder wordt men op de duur naar elkaar toegedreven zoals dieren die onder een zelfde juk lopen. De eenmaking in de ellende brengt geen vriendschap mee, maar de verwantschap in het ongeluk schept de gelijkmoedigheid die van een vreemde een lotgenoot maakt.

Niet vele dagen waren verlopen of hij was opgenomen in die vreemde gemeenschap van hen die de wetten hebben gebroken en met misprijzen wachten naar het vonnis dat over hen zal worden geveld. Want de mens aanvaardt moeilijk dat iemand die is zoals hij zelf, zich als de wrekende deugd tegen hem keert. De valse speler en de man in de afgegane gele uniform van de bedelaars droegen hun lot zoals zij die de gewoonte hebben opgedaan van vergrijp en straf. Maar de derde, een man van de buiten, was hevig in zijn woorden. Hij was naar de grote stad gekomen met geld op zak. In een bordeel had hij de man gewurgd die hem zijn geldbuidel had willen ontfutselen. Hij vertelde meermaals zijn geschiedenis en Antoon Serjacobs keek met afgrijzen naar de grote, harde handen die gewurgd hadden. Er was geen spijt in deze man; voor iedere daad is er een uitleg: hij had zijn rechtmatig bezit teruggenomen en zich verdedigd tegen hem die hem had willen beroven.

Over zichzelf vertelde Antoon Serjacobs niets. Hij voelde zich vreemd tegenover hen die zijn lot deelden; de ontwijkende antwoorden die hij gaf aan hun nieuwsgierigheid, gaven hun de indruk dat hij voor een zaak was aangehouden die buiten hun kring lag, vaandelvlucht of iets dergelijks.

Hij luisterde naar wat zij over hun leven vertelden en eens te meer dacht hij hoe weinig de mens over zijn eigen lot beslist en afhankelijk is van één ogenblik soms dat zijn leven richt.

De bedelaar en de valsspeler schenen zich het best thuis te voelen. Zij hadden niet die behoefte aan beweging die in een gevangenis onrustig en de geest dof maakt. De bedelaar vertelde met een onschuldig gezicht de grootste schurkenstreken, hij toonde de vuile wonde op zijn kuit, walgelijk rood en geel, en knipoogde tegen de anderen. Hij had de volmaaktheid bereikt in het vervaardigen van valse wonden die de blik met ontzetting doen afkeren en met walg en medelijden naar de beurs doen grijpen. Hij sprak over de kunst van zijn bedrijf en over het vakmanschap in het gild van de bedelaars. Hij misprees degenen die hij bedroog, want hij haatte de rijken en diefstal was voor hem een vorm van rechtvaardigheid.

De boer droeg zijn opgeslotenheid zeer zwaar. Hij zag steeds de akkers voor zich die op hem wachtten, en keek wanhopig naar het lapje lucht dat door het venster bovenaan in het hok zichtbaar was. Zijn gemor keerde zich niet tegen hem zelf maar tegen de man die schuld had aan zijn daad. En als het eten kwam, het brood of de dunne brij, vloekte hij, want hij dacht aan de kloeke spijzen waaraan zijn lichaam gewoon was. Ik word als water, zei hij, zo slap als water. Hij was een man die zijn overvloedige kracht aan de landarbeid voedde. Ik ga hier kapot, zei hij; hij vervloekte de vrouwen die hij in zijn halve dronkenschap had opgezocht en als hij uitgeraasd was, luisterde hij welgevallig naar de vele geschiedenissen die de bedelaar over vrouwen wist te vertellen, en zijn ogen stonden vol wild verlangen.

Antoon Serjacobs zat vervreemd te midden van deze mensen. Hij had als soldaat de verscheidenheid leren kennen die onder huurlingen, vanuit alle horizonten bijeengekomen, soms verwonderd doet opzien. Maar allen die hij gekend had waren

anders dan dezen hier. In de valsspeler en de bedelaar was een soort levenswijsheid en kennis van de menselijke aard die hem het gevoel gaven alsof hij nog een kind was. Zijn bitter gemoed luisterde naar wat zij verkondigden, zonder heftigheid, als de onaanvechtbare wet van het leven. Alles wat als eerbiedwaardig was aangepredikt, werd teruggebracht tot het spel van drift en egoïsme; dat was de enige inhoud van het leven, en zij geloofden niet dat er een andere kon zijn. Zijn hart was opstandig tegen deze verbeeldingen; als hij aan zijn moeder dacht, aan haar leven van toewijding, scheen zulks een andere wereld toe, buiten de werkelijkheid. Misschien is het leven vroeger zo geweest, dacht hij.

Van het berouw dat hem als de innerlijke straf van het kwaad was aangeleerd, merkte hij niets. Want volgens hun eigen levensregel hadden die mannen niets misdaan. Hun morele wet was de gevangenis; zij aanvaardden die als een gevolg van de onafwendbare overmacht van hen die het gezag hadden en konden folteren, geselen, verbannen.

En hun trots bestond erin zich aan die macht te onttrekken. Telkens als hun sluwheid te kort geschoten was, zwoeren zij het de volgende maal zo aan boord te leggen dat geen wet hen kon bereiken, zoals iemand die na een verloren spel zint over de lessen die zijn spelfout hem heeft geleerd.

Hij dacht over dat alles na toen de avond stilte bracht in het hok. Wat aan het begin lag van zijn ongeluk, beschouwde hij steeds meer als een onrecht waaruit al het andere was voortgekomen. De aarzeling die hij soms gevoeld had over eigen gedraging, over zijn onbesuisdheid, was verdwenen. Hij was blind geworden voor de schakeringen waarmee de mensen hun onderlinge betrekkingen regelen; hij voelde dat alles nu om zich als een vijandige macht die hem onderworpen had en die hij onwillig moest ondergaan. En hoe hij, in de grond van

zijn wezen, het cynisme van zijn lotgenoten misprees, toch bleef de droesem van hun woord in zijn gedachten.

De boer werd de eerste gehaald.

Hij zei nauwelijks een goede dag. Hij zag rood van angst en inspanning. Herhaaldelijk had hij aan de bedelaar gevraagd wat hem te wachten stond. Want de bedelaar was op de hoogte van alles wat met gevangenis en gerechtelijke tarieven in verband stond. Deze had de schouders opgehaald en geantwoord dat, volgens hem, een doodslag in een bordeel niet zo erg was. En hij leerde hem wat hij zeggen moest en vooral niet te nauw te letten op de waarheid, want die geloven ze toch niet als zij in uw voordeel is.

De boer zat dan voor zich uit te staren in de inspanning van zijn gedachten, en zei ten slotte dat hij toch zijn geld niet moest laten stelen. Dan gingen zijn gedachten naar het veld dat in de zon lag en hij vervloekte het vrouwvolk.

Toen werd hij gehaald. De deur werd op hem gesloten en de bedelaar schudde het hoofd. Die leggen ze vandaag nog de ijzers aan, zei hij, zo'n boer kan niet liegen, daar is hij niet slim genoeg voor en dat ziet de drossaard, want dat is een schurk en wie hier binnenkomt is voor hem ook een schurk. Bij de eerste leugen zit de boer erin en als ze hem de duimschroeven aanleggen zal hij blij zijn alles te mogen zeggen.

En dat was alles wat over die man werd gezegd. Hij kwam niet weer. Zoals de bedelaar verklaarde, was dat de regel. Antoon Serjacobs dacht aan de sterke man met het hoogrode gezicht die in dronkenschap en woede een andere man had gewurgd. En hoe hij huilen zou onder de greep van de pijn. En wat met hem zou gebeuren indien hij zweeg. Wie zwijgt krijgt de ijzers, had de bedelaar gezegd. Hij zou zwijgen zo lang hij het menselijk kon. Er was een grote schaamte in hem toen hij de mogelijkheid inzag dat de pijn zijn tong zou losmaken. Nu

hij overdacht hoe hij het aan anderen zou moeten zeggen, vond hij zichzelf verachtelijk. De kus van Judas, herhaalde hij nogmaals. En hij twijfelde aan zichzelf, aan het ongelooflijke, aan de waanzin van dat ogenblik. Hij was bereid de strengheid te ondergaan van de harde wet om zijn beschaming te kunnen afschudden. Dan heb ik betaald, dacht hij. Hij zou zich dan vrijer gevoelen tegenover Elizabeth de Tassillon.

Hij dacht wel veel aan haar; door het bewustzijn van zijn schande heen, kwam de pijn en de zachtheid tevens van de herinnering. Hij wist niet of hij alleen een gril van haar had verijdeld of haar gekrenkt had in haar liefde. Wie kent zo'n vrouw, dacht hij. Als hij alleen een spel der zinnen had gestoord, zou zij hem zwaar doen boeten. Een vrouw als zij kon een drossaard een vonnis voorschrijven. Misschien, dacht hij, had zij mij lief.

Ook in zo'n gevangeniskelder bewaart de droom zijn recht. Hij voelde om zijn gemoed de verzachting van wat had kunnen zijn; nu alles voorbij was, bouwde hij de droom die hij gebroken had, hij zag haar gelaat in de tover van haar begeren en in zijn geest zette hij de omhelzing voort; als ik weerkom, had zij gezegd! En hij droomde van dat weerzien.

Toen bleef hij alleen met de valsspeler. Als hij weggehaald werd, zei de bedelaar een lichthartig ‘tot weerziens’ en terwijl hij knipoogde naar de twee die achter bleven, sleepte hij het been waarop hij de walgelijke kwetsuur had aangebracht. Die zou zo gemakkelijk niet in zijn leugens verstrikt geraken als de boer.

- Zo'n bedelaar is in de grond toch maar een schoft, zei de valsspeler. Dat hij de mensen bedriegt is natuurlijk, zij bestaan toch om bedrogen te worden en iedereen bedriegt op zijn manier. Maar zakkenrollerij, dat is wat anders.

Antoon Serjacobs was nog niet helemaal ingewijd in de

denkwijze van hen die de gewoonte van de gevangenis hadden. De lessen van eerlijkheid waarin hij was opgebracht, hielden in hem de weerzin wakker tegen bedrog. Hij dacht aan het spel waarmee hij de drie Theresia-daalders had verloren.

- Natuurlijk, zei de valsspeler, niemand is graag bedrogen. Maar ook hij die niet graag bedrogen wordt, schrikt er niet voor terug een ander te bedriegen. Zo is het leven.

De koele filozofie van de valsspeler liet niet veel ruimte voor tegenspraak. Hij kende het bedrog van hoog tot laag en het ergerde hem niet. En in heel die wereld van bedrog vond hij zijn beroep nog eerlijk.

- Kijk, zei hij eens, wie naar de speeltafel komt, weet dat hij uit zijn ogen moet zien. De meest behendige wint, zoals in alle andere zaken. Kaartspelen is een kunst, en kunst moet betaald worden.

Hij haalde zijn pak kaarten te voorschijn en bekeek het met een soort vertedering.

- Kom, zei hij, wij spelen een partijtje.

Antoon Serjacobs zag onthutst toe. Hoe hij zich ook inspande, hij merkte niets van de knepen. De andere genoot zichtbaar van zijn verbijstering. En dat is maar het begin van de kunst, zei hij. Het scheen haast onmogelijk dat iemand zag waar het spel eindigde en het bedrog begon. En toch was de man op vals spel betrapt.

- Ja, zegde hij, niets is volmaakt en als het ongeluk wil dat ge iemand voor u hebt die de knepen kent, kan het moeilijk worden, maar zo erg is dat niet. Misschien werd hij uit de stad verbannen; hij glimlachte. Maar de stad is zo groot dat men er zonder toelating kan verblijven.

Zonder dat hij het wist, voelde Antoon Serjacobs zich tot deze man aangetrokken. Hij was niet grof en sprak als iemand die betere kringen kende. En als hij de kaarten hanteerde, met

de haast onzichtbare vlugheid van zijn vingers, waren zijn ogen verstandig en sluw.

- Iemand met uw figuur, zei hij, kan schatten verdienen met de kaart; een gezicht dat de mensen vertrouwen schenkt is onbetaalbaar.

Om de tijd te verdrijven, leerde Antoon Serjacobs de vlugge grepen van het spel. Herhaaldelijk legde de valsspeler er de nadruk op dat hij geheimen verklapte die met geen goud te betalen waren. Maar, zei hij, ze konden elkaar helpen eens dat zij hier buiten waren. Met twee was het werken een genot.

Antoon Serjacobs lachte bitter. De toekomst bood hem het ambt aan van helper bij het vals spel. Maar de nuchtere overwegingen van zijn keldergenoot bleven vast in zijn gemoed. Hij behoorde tot de uitgestotenen van het leven. Hij zelf had de band gebroken; spijt hielp niet en als hij achteruit zag, wilden zijn gedachten niet weg van het begin van zijn ongeluk waarin hij alleen de schuld van anderen zag.

En naarmate hij bedreven werd in de knepen die hem werden aangeleerd, vond hij behagen in het spel. Zijn leermeester nam het spel niet meer op als een tijdverdrijf, hij beoefende nu de kunst van het bedrog met ernst en als het ware met waardigheid. Hij was tevreden over de vorderingen van Antoon Serjacobs.

- Zij zullen van ver moeten komen om het tegen ons twee op te nemen, zei hij. Het is te hopen dat ze u niet te lang houden. Hoe lang denkt gij zo?

Antoon Serjacobs haalde de schouders op. Hij had niet gezegd waarvoor hij hier zat en voelde de nieuwsgierigheid die sprak uit de vraag van de valsspeler. En daar hij zweeg, sprak de andere verder:

- Mannen zoals u geven ze niet veel.

Hij zei het zonder afgunst, het was niets meer dan een zakelijke overweging. En terwijl hij zijn onderricht onverdroten voortzette, maakte hij afspraken en leerde Antoon Serjacobs alles

wat hij weten moest over de mannen en de vrouwen die speelden, hoe het bijgeloof van de vrouwen kon in de hand gewerkt worden en hoe ze vertrouwen kregen.

En op een avond besloot hij dat zijn helper in de toekomst volleerd was. Hij verwachtte zoveel van wat zij samen konden uitrichten, dat hij ongeduldig werd om te beginnen. Nu mogen ze mij halen, zei hij.

Kort daarna werd hij gehaald.

Geen andere kwam in zijn plaats en Antoon Serjacobs onderging nu de eenzaamheid van hen die in de grijsheid van de cel de seizoenen alleen kennen aan kou en hitte. Er was naast zijn gevoel van eenzaamheid ook een gevoel van bevrijding, want een mens moet soms kunnen alleen zijn. Maar de dagen wogen zwaar op hem want hij was nu gans op zichzelf teruggeworpen en de kringloop van zijn gedachten maakte hem dof en moe.

Een hopeloos verlangen naar zijn leven van soldaat overviel hem. Ik ben nog te jong om van herinneringen te leven, dacht hij, en toch blijft mij niets anders over. Wat het leven zijn zou als hij hier uit kwam, vermoedde hij en trachtte dat beeld uit zijn gedachten te houden. Maar vele dingen uit het nabije verleden waren even troosteloos en onbegrijpelijk. Zo is het leven, zou de valsspeler zeggen.

Hij verlangde er nu naar dat hij zou gehaald worden. Het ongewisse is een marteling van elk uur. Iedere dag van zijn verblijf in deze kelder had hij getracht zich voor te stellen hoe het zou zijn, wat men hem zou vragen, wat hij zou antwoorden. En hij voelde zich onzeker en moedeloos.

Tot de dag kwam waarop hij werd gehaald.

Er was niets dan schaamte in hem toen hij voor de drossaard en zijn raadsman stond. Schaamte en bitterheid tegenover zichzelf. De mannen die het vonnis over hem zouden uitspreken, hadden harde gezichten en hun woord was kort en bevelend.

Alvorens hem de eerste vraag werd gesteld, fluisterden zij

onder elkaar. Het scheen alsof zij het over iets niet eens waren. De drossaard scheen moeilijk te willen toegeven wat de andere nadrukkelijk vroeg. Ten slotte haalde hij de schouders op alsof het hem niet kon schelen.

Toen hem naar zijn naam gevraagd werd, zweeg Antoon Serjacobs. Nu zullen ze met de ijzers komen, dacht hij. Maar zo lang hij bij kracht was, zou hij de naam van zijn vader niet uitspreken.

Tot zijn verwondering scheen men geen verdere aandacht te schenken aan deze vraag. Ook toen men hem vroeg hoe hij in het bezit van het paarlensnoer gekomen was, gaf hij geen antwoord. Hij zag, toen de drossaard hem deze vraag stelde, dat zijn raadsman hem aan de arm trok. En niemand vermeldde de naam van Elizabeth de Tassillon.

De twee mannen begonnen opnieuw met elkaar te fluisteren. Weer scheen de drossaard onwillig; hij keek boos naar Antoon Serjacobs, werd rood tot achter de oren en sprak onvriendelijk tot de man die naast hem zat. Toen scheen de woede van de drossaard in ontstemming over te gaan.

Alles kwam Antoon Serjacobs vreemd voor. Het was alsof er een afspraak was geweest om zo weinig mogelijk vast te leggen in de papieren die de scribent langzaam invulde. Zijn gemoed werd lichter toen hij bemerkte dat zijn stilzwijgen niet werd beantwoord met de duimschroeven die iedere tong losmaken. Hij stond onbeweeglijk voor zich uit te staren en trachtte zich weg te denken van alles wat rondom hem was. Er was dankbaarheid in hem toen zijn gedachten zich keerden tot Elizabeth de Tassillon wier naam de beschaming niet zou ondergaan hier vernoemd te worden.

De twee mannen in de zetels van het gerecht schenen zich niet meer met hem bezig te houden maar spraken driftig onder elkaar. De scribent keek nieuwsgierig naar Antoon Serjacobs terwijl hij met de veder zijn neus streelde. Na een gebaar van hulpeloos

protest, begon de drossaard te schrijven. Met gefronste wenkbrauwen overlas hij wat hij geschreven had; toen stond hij recht en las het vonnis voor.

Het was niet streng omdat de schuldige wiens naam niet werd genoemd, zich tot dusver onberispelijk had gedragen en er vanwege de benadeelde partij over hem gunstig was getuigd.

Antoon Serjacobs keek op naar de drossaard die met kennelijke tegenzin het stuk aflas. Wat nu ook de straf was scheen bijzaak. En het was als door een nevel dat hij vernam dat hij de straf der geseling zou ondergaan en na een kort verblijf op water en brood, uit de stad verbannen werd ten eeuwigen dage. Zonder een verder woord, trok de drossaard zich met zijn raadsman terug.

Op zijn bloedende rug was een verband gelegd. Hij had de slagen met de geselroede zonder een kreet onderstaan. In de koorts van de pijn had hij de kruik lauw water geledigd. Het vuur uit de geselstriemen brandde door zijn lichaam en iedere beweging zond een nieuwe golf van tintelende hitte door hem heen. Toen sliep hij lang en zwaar en als hij wakker werd knaagde onophoudend de pijn.

Toen hij weer helder kon denken, trachtte hij zich voor te stellen wat de dag van morgen zou zijn. Na de eerste vreugde dat de schande van de bekentenis hem was gespaard gebleven, kwam de angst voor het leven waarin hij binnen korte tijd zou geworpen worden.

Hij zag voor zich het gezicht van de bedelaar en van de valsspeler. Een van de twee, dacht hij. Wie gegeseld is en verbannen, leeft zijn eigen leven dat niet door de wet van de mensen wordt geregeerd. Naarmate de blijdschap verdween omdat de beschaming hem was gespaard gebleven, kwam het duistere beeld van zijn leven voor hem staan.

Het gevoel van vernedering dat de geselroeden over zijn

lichaam hadden gestriemd zoals over de rug van een rabauw, nam toe naarmate de brand van de striemen minder pijnlijk werd. Ik zal een gelittekende blijven, dacht hij, en de spijt die hij had gevoeld over zijn onberekend gebaar toen hij het paarlensnoer wegnam verminderde; steeds kwam hij terug tot de oorsprong van alles wat hij sedertdien gedaan had, en zijn eigen schuld liet hij schuilgaan onder het onrecht dat hij, in de opwinding van zijn trots, meende te hebben ondergaan.

Die dagen van water en brood en de striemen op zijn rug trokken de grens tussen wat gebleven was van het oude leven en de grimmigheid waarmee hij de dagen die moesten komen tegemoetzag. Als een wolf onder de mensen, dacht hij. Hij brak het harde brood en dronk het water dat schaars ververst werd. Als een wolf onder de wolven.

Een kort bericht had Elizabeth de Tassillon meegedeeld dat de man die zich in haar bescherming mocht verheugen, zonder een woord te spreken zijn straf had aanvaard die zeer genadig was geweest.

Zij keek voor zich uit in de zomeravond. Hoe korte tijd was verlopen sedert die dag waarop zij haar leven gewijzigd meende. Zijn gezicht was vervaagd in haar herinnering; maar soms stonden in vreemde klaarte zijn scherpe trekken voor haar ogen, en er waren ogenblikken die zij terug zag met een duidelijkheid die iedere werkelijkheid overtrof. De angst die zij had ondervonden toen zij wist dat hij het halssnoer had weggenomen, had haar dagen lang ziek gemaakt. In zijn verworpenheid was hij toch een man gebleven en had haar naam gespaard. En ook zijn naam. Zij overdacht hoe dat alles mogelijk was geweest, hoe onbegrijpelijk die man was die haar liefhad en bestal. Het zou een smartelijke herinnering blijven. Zij dacht aan hem zonder woede. Zij zou hem nooit weerzien.

Eens had zij het paarlensnoer om de hals gehad op een van

de grote recepties die Cobenzl onmisbaar achtte voor de waardigheid van zijn ambt. Hij had haar zijn hoge lof geschonken en het paarlensnoer geroemd waarvan hij nu eerst de volle schoonheid zag. Zij had hem met hoffelijke glimlach koel bedankt. En thuis gekomen, had zij het snoer in een lade geborgen bij vele dingen die zij buiten haar gebruik had gesteld.

Bij de zovele malen dat zij alles overdacht had, betreurde zij soms het paarlensnoer van Cobenzl te hebben teruggevraagd. Wie weet of dan alles niet goed was gekomen. Zij stelde zich nog steeds voor dat één ogenblik van wanhopige armoe hem gedreven had. En zij wist hoe vergevingsgezind zij tegenover hem zou geweest zijn. Dat was nu voorbij. Hij was gebannen ten eeuwigen dage. Het was misschien best zo.

Antoon Serjacobs zat te wachten, kauwde zijn brood en ging onder het venster staan waardoor de lauwe lucht tot hem kwam.

Hij had de straf gekregen die op kleine diefstallen stond. Een kleine dief was hij, van het soort dat telkens weerkeert, dat steelt uit gewoonte, uit nood of uit luiheid. De man die hem zijn brood en water bracht had het hem verteld. Die was vertrouwelijk geworden.

Eens dat de straf wordt uitgeboet, worden zij toeschietelijker en praten soms. Gij heet Bosschaert, zei hij, ik heb een neef die ook Bosschaert heet. Antoon Serjacobs antwoordde dat hij deze neef niet kende. Bosschaert had men dus naast zijn straf geschreven.

Het was een bittere voldoening; zijn naam was zuiver gehouden. Hij behoorde aan iemand die officier was geweest en opgehouden had te bestaan. Zijn nieuw leven was begonnen met de naam van een dief. Het zij zo.

Hij was nu een van de naamlozen die het land aflopen, bedelaars, vaandelvluchtigen, landlopers en vagebonden. In deze

massa zou Bosschaert worden opgenomen. Het was of deze naam zijn verder lot zou regelen.

Als een verre dankbaarheid was in zijn hart dat het zo gebeurd was. Hij vermoedde daarin een gebaar van goedheid en medelijden. Zijn gedachten gingen naar de vrouw aan wie hij meende dat verschuldigd te zijn. In al de hardheid van zijn gemoed kwam vertedering en weemoed. Toen hij bij haar was, liet de kwelling van zijn leven niets anders in hem dan bitterheid. Nu dat alles niets meer was dan herinnering, dacht hij aan haar met een innigheid die hij nooit had vermoed. Hij had ze nooit gekend dan nadat het te laat was. Dat is het leven, zou de valsspeler gezegd hebben.

Op een namiddag werd de genaamde Bosschaert vrij gelaten.

De straten waren heet van de zon. Hij verwijderde zich vlug van de gevangenis. Niet omzien als gij buiten komt of gij keert er weer terug, had de bedelaar gezegd.

Traag ging hij voort en hield stil bij de fontein op een pleintje. Hoe anders smaakte dat water dan wat in de kruik zijn frisheid had verloren. Hij ademde diep en dronk. Het leven zou in ieder geval beter zijn.

Hij was gejaagd om zijn moeder terug te zien, en toch weerhield hij zijn schreden. Het was alsof zij de geselstriemen op zijn rug zou merken, het was alsof iedereen het aan hem zag dat hij in die gevangeniskelder had gezeten. Ik heb geen gezicht meer zoals een eerlijk mens, dacht hij.

Door de aristokratische wijk van Coudenberg reden de koetsen met vrouwen. De paarden glommen over hun glad gewreven huid. Het was hier of niemand in de wereld werkte, of niemand honger had. Hij ging door de Jodenwijk waar kinderen uit openstaande deuren liepen. Daar was het winkeltje van de oude Jood; hij dacht met weerzin aan het paarlensnoer. Er zou geen dag voorbijgaan waarop hij daar niet aan zou moeten denken. En daar was ook het meisje Lia. Hij dacht er een

ogenblik aan tot bij haar te gaan. Maar misschien was de oude Jood reeds thuis. Later, zei hij bij zichzelf.

Toen hij zijn huis naderde, zag hij de dag weer waarop hij in het gezelschap van de twee mannen van de kompagnie van de groene roede over deze stenen stapte. Het was een frisse, jonge morgen. Lang scheen het reeds geleden en toen hij het narekende was hij verbaasd hoe weinig weken er sedertdien waren verlopen. Ook in het ongeluk kan de tijd snel voorbijgaan.

Hij keek rondom zich toen hij voor de huisdeur stond. Hij had deze straat gekend van als hij nog een kind was. Alles scheen hem nu kleiner en vuiler toe. Ik ben oud geworden, dacht hij, en de wereld is veranderd rondom mij. En zuchtend ontsloot hij de deur.

Dadelijk sloeg hem een lucht van onbewoondheid tegen en zijn hart werd koud. Hij ging tot in de kamer waar zijn moeder had gezeten toen zij haar verkleumde handen boven het vuur had gehouden. Alles was ledig, een naakte vloer en naakte muren, en tegen de wand de lichtere plekken, met donkere omranding, waar de meubels hadden gestaan en de kleinere versiersels gehangen. De dood is hier geweest, dacht hij.

Door het holle huis kraakten de treden waarop hij zijn lome voeten zette. De kamer was ledig. Hier en daar, op de vloer, een stuk lint, een ingeduwd doosje, en de ronde vlekken waar de poten van het bed hadden gestaan. Alles was hier voorbij.

Hij stond lang op deze dode kamer te kijken alsof hij niet begreep. Dan brak zijn gemoed los. Alles wat opgekropt lag zocht bevrijding in zijn tranen.

Langzaam dwaalde hij door het huis. In zijn kamer was het bed gebleven en een paar stoelen, en ook elders was hier en daar een stuk meubel. Hij zag alles aan als iemand die een leven achter de rug heeft en in de rommel van een zolderkamer de afgedankte dingen van zijn kinderjaren terugvindt. Hij nam

een stoel en ging in de kamer zitten waar hij afscheid had genomen van zijn moeder.

Haast zonder gedachten, in het gevoel van nooit weer goed te maken rampspoed, zat hij daar tot de schemering in de kamer lag. Hij raapte een doosje op dat naast hem op de vloer lag. Het was een klein doosje uit citroenhout met een zwart fluwelen kussentje op de bodem. Daarin had de mooie kamee gelegen die zijn moeder van haar moeder had geërfd. Hij stak het doosje in zijn zak. Die kamee had het profiel gedragen van een Griekse vrouw met koel en zuiver gezicht. Zoals Elizabeth de Tassilllon.

Hij stond op en ging nogmaals door het huis, van kamer tot kamer. En alles wat herinnering was, kwam in hem op. In iedere kamer zag hij de beelden weer van het leven dat afgesloten was. Aan iedere kamer zei hij vaarwel.

Hij nam een stoel en ging beneden aan het venster zitten. De zomernacht zou niet helemaal donker worden. Hij zag de mensen in de avond voorbijgaan, geen die hij kende. Hij was in een vreemde wereld, alleen. In de huizen rechtover was lichtschijn die door de reten van de luiken drong. Hij zat alleen in de duisternis en verlangde niet dat iemand bij hem zou zijn.

Hij zat daar tot alle leven daarbuiten had opgehouden. Het was of de geselstriemen op zijn rug opnieuw begonnen te gloeien. Hij stond op. Alles was donker rondom hem, maar zonder tasten vond hij de weg naar zijn kamer.

Hij kleedde zich niet uit. Toen hij neerlag voelde hij dat hij honger en dorst had. Hij trachtte te slapen. Maar eerst nadat hij lange tijd in de afgrond van zijn gedachten had vertoefd, kwam de slaap over hem.

Het is hier hol als in een grafkelder, dacht hij. Hij lag met de handen onder het hoofd; het was een grauwe morgen die in de

kale kamer scheen en dat eerste gezicht bij het ontwaken wierp hem terug in de ellende waarin hij was ingeslapen.

Hij stond voor het onbekende. Alle wegen waren versperd, het had geen zin ergens op het platteland of in een kleinere stad naar een middel van bestaan uit te zien. De krisis die reeds voor het begin van de krijgsverrichtingen had ingezet, was met de tijd nog scherper geworden. Hij dacht aan de woorden die de bedelaar en de valsspeler uit hun ervaring hadden gesproken. Die geloofden niet in de mens; die hadden alle schijn doorzien en alle egoïsme gemeten. Hij dacht nu hoe weinig hij voordien van het leven had geleerd. Zijn kort verblijf met deze mannen die op de zelfkant van het leven stonden, had hem het ongenadige beeld van het menselijk bedrijf voor ogen gebracht. Nemen waar te nemen valt, was de les van het leven.

De vertederende herinnering aan zijn moeder gaf alleen bitterheid aan zijn gemoed. Zij was in ellende omgekomen; alle rampspoed bracht hij terug tot de avond die hij steeds even duidelijk in zijn geheugen droeg, in de geslagenheid van de nederlaag, toen zijn verhitte bloed hem naar het hoofd was gestegen, en die hij alleen kon overdenken in de eenzijdige schijn van andersmans onrecht. Zo was de ketting van zijn leven begonnen.

Hij riep voor zijn geest de mensen die hij gekend had; geen enkele had hem het gevoel gegeven van innerlijke rijkdom. Veel duidelijker dan vroeger zag hij dat nu. En als een wonder ontdekte hij dat hij alleen de schijn van de menselijke goedheid had gezien in de twee vrouwen die in deze laatste maanden van vergeefs verzet tegen de ondergang in zijn leven waren gekomen. De grillen van het lot hadden ook die goedheid vruchteloos gemaakt.

Hij stond op van het bed; zijn stap klonk hol op de planken vloer. In de straat zag hij mensen gaan, vreemden voor hem, bijna vijanden. Hun stappen hadden een doel, er was een

huis waar zij in- en uitgingen. En 's avonds konden zij spreken over wat de dag in het leven had gebracht. Hij dacht hoe hij niet eens meer in dit huis mocht verblijven; ten eeuwigen dage, had de drossaard gezegd. Hoe kon hij anders dan onderduiken in de hoop van hen die hun leven tegen de wet inrichten?

Terwijl hij de trap afging, voelde hij honger; sedert gisteren, in de kelder, had hij niets meer gegeten. En in dit huis was geen brok brood meer, niets was hier nog buiten de pijn van de herinnering. En geld had hij niet.

Hij keek rond in de kamers die de armoe had leeggeplunderd. Hij bekeek de kleren die hem eens het uitzicht van een man van stand hadden gegeven. Zij vertoonden glimmende sporen van sleet. Hij plukte een stropijl van zijn mouw en wierp het te midden van het stofferige vuil dat de vloer bedekte.

Hij nam afscheid van het huis; hij ging nog eenmaal naar de kamer waar het doodsbed van zijn moeder had gestaan. Luidop sprak hij: Vaarwel, moeder. Het klonk hol en doods. En zonder verder nog om te zien in het huis dat hij nooit meer betreden zou, trok Antoon Serjacobs de deur achter zich toe.

Hij stond te midden van het leven der stad. De grauwe hemel had een regengewaad aangetrokken; het was kil geworden en de mensen spoedden zich door de natte straten. Hij ging een kerk binnen die in de ver gevorderde namiddag nog openstond. Een paar bedelaars die in het portaal tegen de regen een schuilplaats hadden gezocht, staken zonder overtuiging de hand uit. Hij ging voorbij zonder hen aan te zien.

Het rook er nog naar wierook en naar de uitgedoofde pitten der kaarsen. Waarom hij daar binnen was gekomen wist hij niet. Op een paar vrouwen na was de kerk ledig. Hij ging op een bank zitten en liet het hoofd in de handen rusten, de ellebogen op de knieën gesteund. Zijn hart was te dor om te bidden, ook hier voelde hij zich uitgesloten.

De godslamp en de geur van vroomheid en verstorvenheid

die hem omgaf, dat behoorde eveneens tot de herinnering van wat eens geweest was. De hoge gekleurde vensters gaven een treurig en gedempt licht: hij zag de vrouwen geknield voor een heiligenbeeld. Hij hoorde de deur met zuigend geluid dicht gaan, nog iemand kwam binnen. Hij keek om; een van de bedelaars was op een bank gaan zitten om te slapen. Weldra, als de kerk gesloten werd, zou hij ruw worden wakker geschud, want ook in de kerken was niets voor hen veilig, hoe zwaar ook de straffen op heiligschennis stonden.

Een van de vrouwen stond op, knielde en ging naar buiten. Zij was jong en haar heldere ogen keken verwonderd naar Antoon Serjacobs, dacht hij; het was alsof iedereen die hem zou aankijken moest zien wie hij was. Ik ben Bosschaert, dacht hij, die voor een kleine diefstal gezeten heeft.

Hij ging buiten. Alvorens te gaan waar de valsspeler hem had heengewezen, wilde hij nog het Joodse meisje zien. Die kon hem zeggen wat de laatste uren van zijn moeder waren geweest. Hij zou haar gaan danken.

De Jodenwijk lag slordig onder de regen. De weinige mensen die hij ontmoette, liepen met gebogen hoofd langs de huizen en achter de vervuilde winkelramen lag alles in het halve licht van de regendag. Toen hij de deur van het winkeltje openduwde klopte zijn hart sneller. Hij was er niet op gesteld de oude Jood te ontmoeten.

Het meisje bleef een ogenblik in de deur van het achterkamertje staan vooraleer zij op hem toekwam. Dan kwam zij naast hem staan en keek zwijgend naar hem op.

- Ik kom u bedanken, zei hij.

Zij schudde het hoofd. Het was uw moeder, zei ze, en zij bracht hem naar het achterkamertje.

Zij trok een lade open en legde een beursje voor hem op tafel. Het was geld dat overbleef van de begrafenis van zijn

moeder. Hij staarde naar het geld dat voor hem lag en zegde: Neen. Was zij de schuld vergeten die hij nog had aan de oude Jood, de som die hij moest terugbetalen van het paarlensnoer? Maar zij zegde hem dat het geld van zijn moeder was en dat het geen andere bestemming mocht krijgen. Zij duwde hem het beursje in de hand.

- Ik zal dat geld terugbetalen, zegde hij.

Het meisje Lia zag hem aan met schuchtere onderworpenheid in de blik. Sedert die morgen dat hij haar verlaten had, had zij gewanhoopt hem nog weer te zien. Het is zoals met het paarlensnoer, had zij gedacht, dat heb ik eens in een droom voor weinige ogenblikken bezeten en dan was het weg. En zo is het ook met hem. Hij heeft naast mij gezeten en ik heb wijn gedronken met hem, en dan heeft hij geslapen hier in dit kamertje terwijl ik lag te wachten dat hij komen zou. En haast iedere avond als zij lag in haar slaapkamertje, in de broeierige mufheid van de zomer, had zij daaraan gedacht en haar verwachtingen had zij in droom voortgezet. Hoe zal hij zijn als hij weerkomt, dacht zij. Zal hij vergeten dat hij zijn hand legde op mijn schouder en dat ik sidderde van geluk onder zijn vingers? En weet hij nog hoe ik mij afgewend heb toen hij die morgen op mijn kamer stond, weet hij dat ik mij afwendde uit spijt omdat hij niet wist wat mijn verlangen was? Hoe dom kan een man zijn.

Zij zat nu weer naast hem; de geslotenheid van de regendag legde als een vroege avondschemering over hen. Zij keek naar het scherpe profiel van zijn gelaat; hij is mager en schoon, dacht zij. En ook hij keek naar haar.

- Vertel mij over moeder, vroeg hij.

Zij was steeds trouwhartig naar de zieke vrouw gegaan; het had niet lang meer geduurd na zijn laatste bezoek. Zij had telkens over hem gesproken en soms, als zij terugleefde in de jaren van haar geluk, had zij over hem verteld als over een

kleine jongen. Het leven was uit haar bijna onmerkbaar teruggetrokken tot zij op een morgen niet meer uit haar sluimer wakker werd.

Hij luisterde toe met gebogen hoofd. Hij zag het beeld van zijn moeder; zij was in verlatenheid gestorven, alleen een Joods meisje was bij haar.

- En heeft zij het geweten, vroeg hij.

Zij begreep zijn vraag; zij aarzelde en bloosde. Zij dacht aan de ongerustheid van de oude vrouw in die ogenblikken waarop haar gedachten helder waren geweest. Maar wat zij vermoedde had zij aan het meisje niet meegedeeld.

- Ik heb niet gehoord dat zij het wist, antwoordde zij.

Beiden zwegen en dachten aan de dode vrouw. Antoon Serjacobs zag het huis zoals hij het verlaten had. Hij zou het nooit uit zijn gedachten krijgen.

Hij nam de hand van het meisje; ik dank u, zei hij, ik dank u nogmaals.

Zij keek hem in de ogen maar sprak geen woord. Het is net of zij ouder geworden is, dacht hij, en haar blik heeft dat kinderlijke verloren dat haar zo verwonderd liet opkijken.

- Gij zijt veranderd, Lia, zei hij.

Zij antwoordde niet. Zij stond op en terwijl zij eetgerei uit de kast haalde, zei ze:

- Ik had vergeten dat gij honger hebt.

Terwijl hij at vertelde zij dat haar vader hoopte binnen kort thuis te komen. Meer zegde zij daar niet over en zij vroeg hem ook niet hoe het hem was vergaan.

- Ja, zei ze. Ik heb zeer lang alleen gezeten. Zij keek van hem weg. En gij zijt maar eenmaal gekomen, zei ze verder.

Ja, eenmaal was hij gekomen. Hij was het niet vergeten; hij had daarna beseft wat haar houding betekende. Zo iets vergeet een man niet.

- Gij kunt thuis niet wonen, zei ze.

Neen, hij zou dat huis niet meer betreden; hij was verbannen uit de stad, ten eeuwigen dage, voegde hij eraan toe met bittere ironie.

- En waar gaat gij heen, vroeg zij.

- Ik blijf in de stad, was het antwoord.

Zij keek hem verwachtend aan. En zoals op die avond zegde zij:

- Hier zal u niemand zoeken.

Hij dacht na; hij dacht aan de nacht die hij op een stoel in dit kamertje had doorgebracht, aan haar verwarde blikken.

- Neen, Lia, zei hij, gij weet dat het niet kan zijn.

Ach, dacht zij, waarom durf ik hem niet zeggen dat ik hem niet binden wil, dat ik alleen maar van hem zijn wil zoals zijn dienstmaagd. En zij zocht naar woorden.

- Ik wil u alles geven zonder dat gij mij iets verschuldigd zijt, sprak zij, ik wil voor u zijn zoals de dienstmaagd die dient en dan wordt weggezonden.

Een ogenblik dacht hij: zij is schoon en vurig; hij stond recht en boog over haar; haar ogen stonden vol verlangen in de zijne. Hij sloeg zijn arm rond haar schouder en tilde ze zachtjes recht.

- Ik wil u alles geven, herhaalde zij.

- Gij hebt mij reeds het beste geschonken van wat een mens kan geven, zei hij, gij hebt mij uw goedheid geschonken. Dat is niet het geschenk van een dienstmaagd.

Zij sloeg haar armen om zijn hals.

- Ik wilde dat gij het wist, sprak zij stil.

In de namiddag waardoor de regen druilde, verliet Antoon Serjacobs het Joodse meisje Lia.

VII

Hij was een uitmuntend speler geworden. De eerste schaamte was overwonnen; in den beginne was er steeds de angst ontdekt te worden. Hij kon niet geloven dat men zijn spel niet zou doorzien. De aanwezigheid van zijn leermeester schonk hem gaandeweg meer vertrouwen. Deze was niet lang weggebleven; ik had nog flink wat geld, zei hij, om de zaak duidelijk te maken.

Hij speelde nu met een stalen gezicht en voor hen die bij hem hun geld verloren, had hij niets dan misprijzen over. Hij voelde de drift van het spel niet; hij voelde alleen het wrange genoegen van wat hij als een weerwraak beschouwde voor wat hem overkomen was. Zijn vroegere leven was zeer ver; soms twijfelde hij aan alle werkelijkheden, hij had de indruk dat iemand van zichzelf kan afsterven en een nieuw leven beginnen in een andere wereld.

Hij was verwonderd hoe druk de speelgelegenheden in deze tijd van honger en armoe werden bezocht. Het was alsof men het laatste geld naar de kansen van het spel bracht. Hoe menigeen erin slaagde zijn wanhoop te verbergen, toch konden de meesten de pijnlijke trek van hun gezicht niet verwijderd houden als hun laatste geldstuk door andere handen werd opgeraapt. Die zouden morgen, bij valavond, naar de ene of andere joden-winkel gaan en een pand geven dat zij nooit meer zouden losmaken.

Vrouwen ook kwamen hun geluk beproeven. Ook voor hen had hij geen medelijden. In den beginne had hij zich laten weerhouden door de angst van hun ogen. Er was weerzin in hem toen hij het geld opraapte dat zij met wanhopige blik zagen verdwijnen. Maar ook dat gevoel stompte af. Zijn koele blik ging alleen de drift na waarmee zij opgingen in het spel. Zij konden sidderen van ongeduld als hun kaarten werden gedeeld en het jagen van hun borst was vol onbeheerste passie.

Hij had wel eens gedacht wat hij zou doen moest Elizabeth de Tassillon aan de speeltafel komen. Deze gedachte deed hem telkens bezorgd opzien als er een dame binnenkwam in gezelschap van heren met ver uitgesneden pandjas en kanten manchetten. Het maakte hem ongerust eraan te denken, want hij zag hoe aanzienlijke vrouwen de prikkel van het spel opzochten. Ook in hun ogen was hebzucht en spijt; die zouden zich verkopen voor een mooie kaart, dacht hij. En de vrouwen van half fatsoen die officieren achter zich aan sleepten, lonkten hem toe alsof zij van hem het geluk van het spel verwachtten.

Het geld dat hij won, stemde hem niet zachter. De roes van geldzucht waarin hij aan de speeltafel leefde, de wereld van drift waarin vreugde en wanhoop bijna dierlijk waren, hadden zijn gemoed nog harder gemaakt tegen de mensen. En op een avond dat hij tegenover een vrouw zat en onachtzaam het gewonnen geld in de zak van zijn jaspand liet glijden, ging hij de stijgende onrust na die in haar ogen lag. Zij was jong, bijna nog een meisje en haar zenuwachtige onhandigheid verried de beginnelinge. Naarmate het spel vorderde en haar verlies aanzienlijker werd, werden haar ogen groot van angst. Hij zag hoe zij aarzelde om het spel voort te zetten, maar met een wanhopige glimlach speelde zij verder. Een gevoel van medelijden dat hij sedert lang niet meer gekend had, kwam in hem op. Het is een ongeluksdag voor u, zei hij.

Zij keek hem ongelukkig aan en trachtte te glimlachen. Met

een zakdoekje veegde zij het zweet van haar voorhoofd; haar hand beefde. Zonder een woord te spreken, speelde zij verder. En in alle eerlijkheid verloor zij haar laatste geld.

Iedere schijn was van haar weggevallen. Zij stond doodsbleek op en vond de kracht niet om haar wanhoop onder een glimlach te verbergen. Zij wankelde weg van de speeltafel.

Antoon Serjacobs zag haar na. Zij was zo jong en het was geen speelwoede die haar tot daar had gebracht. Plots stond hij op en ging haar achterna. Hij vond haar leunend tegen een straatlantaarn en toen zij hem zag keek zij hem aan met ogen die hem niet herkenden. Hij nam haar bij de arm en zij ging zachtjes met hem mee.

- Waarom? vroeg hij.

Zij sloeg de handen voor de ogen en snikte. Ik zal u helpen, zei hij.

Zij werd kalmer, maar haar ogen waarin tranen blonken waren hopeloos toen zij hem aankeek. En terwijl zij hem, schuchter nog, antwoord gaf op zijn vraag, dacht hij aan de drie Theresia-daalders die hij bij het spel verloren had. Drie Theresia-daalders is veel geld, had zijn moeder gezegd.

- En nu, vroeg hij.

Hij zag hoe moeilijk het antwoord was en dacht aan de onzekerheid waarin hij zelf gestaan had. Hij had toen een uitkomst gezien in het halssnoer, - wat hij nu deed, was de uitkomst van zijn leven. Maar voor een vrouw kan het nog erger zijn. Zij was jong, een blonde, bleke schoonheid. Ik zal u helpen, herhaalde hij.

- Er is niets meer te helpen, antwoordde zij.

Hij gaf haar het geld dat zij verloren had. Zij aanvaardde het met een kinderlijk beschaamde glimlach. Het scheen haar nu zoveel meer waard dan toen zij het spel begon. Zij nam zijn hand en kuste ze. Hij trok zijn hand terug. Hoe zo'n vrouw overdrijft, dacht hij, en hij zei: Vaarwel.

- Vaarwel, antwoordde zij. Zij bleef staan en keek hem achterna tot hij verdwenen was.

Hij had ruim teruggewonnen wat hij aan de oude Jood schuldig was. Maar hij zag ertegen op om tot daar te gaan. Waarschijnlijk was de Jood reeds thuis en hij zocht hem niet te ontmoeten. Het was alsof hij schuchter werd toen hij aan het meisje Lia dacht. Later, dacht hij, later.

Hij was niet langer voorzichtig als iemand die verdoken leven moet. Het bezit van geld en de omgang die hij had, gaven hem vertrouwen. In het nachtelijk leven van de stad ontmoette hij niemand die hem kende.

Maar het gebeurde dat er waren die hun verlies niet goedschiks verdroegen en riepen dat er vals gespeeld was, en des te woedender werden daar zij niets konden bewijzen. Dat waren avonden van spanning en ongerustheid en het duurde een tijd alvorens hij er zich terug waagde. Er waren ook vrouwen die hysterisch kresen om hun verlies. Dan voelde hij het gevaar van de banneling rondom zich en voor een tijdje speelde hij met meer behoedzaamheid. Maar ook zij die scherp toekeken op het spel waren ten slotte overtuigd door zijn koel en hard gezicht. En, zoals zijn leermeester in de kelder had gezegd, de vrouwen hadden vertrouwen in hem.

Toen op een nacht als de meesten reeds waren naar huis gegaan, twee officieren binnenkwamen. Adjudanten van de kanselarij, dacht hij misprijzend. Een van hen kwam hem bekend voor, maar het was een vage herinnering waaraan hij geen vorm kon geven. Een van hen speelde terwijl de andere toekeek.

Het was een matig spelletje waarin ieder zijn kans kreeg. Er werd zonder drift gespeeld, als voor tijdverdrijf. Het spel ging op en af en scheen zonder grote winst of verlies te zullen aflopen. Toen werd er stilaan hoger gespeeld. De drift kwam in de ogen van de officier. Het spel had hem te pakken gekregen. En

toen hij won kon hij zijn gretigheid niet beheersen; er was iets dierlijks in de vreugde waarmee hij de winst opraapte.

Antoon Serjacobs speelde onverstoord verder. Hij had het spel zijn normale kansen laten gaan. Hij had zelfs gespeeld zonder inspanning, en gebruikte het oude lokmiddel dat toch steeds zijn kracht bewaart. De tweede officier, die het spel aandachtig volgde, fluisterde de speler toe dat hij de kaarten op zijn winst zou neerleggen. Antoon Serjacobs sprak niet, hij keek alsof het hem niet aanging. De officier aarzelde, maar toen hij het onverschillig gelaat van zijn tegenspeler zag, zette hij het spel voort.

Het was alsof zijn kansen gekeerd waren. Met gloeiende wangen speelde hij voort tegen zijn ongeluk. Zijn gezel keek onverstoorbaar toe, zijn scherp oog op Antoon Serjacobs gericht. Hij scheen even koel als deze en zijn gezicht liet niets merken van wat hij dacht. Soms nog keerde de kans in het voordeel van de officier, maar stilaan werd zijn verlies zwaarder en zijn opwinding werd hem de baas.

Antoon Serjacobs speelde thans met bedwongen woede. Waarom, kon hij niet zeggen. Zoals ieder speler had hij een voorgevoel en dat keerde zich tegen de man die over hem zat. En hij merkte ook de aandacht waarmee de tweede officier zijn spel naging. Ik heb die nog gezien, dacht hij, waar heb ik die nog gezien. Hij voelde de argwaan van deze man. Maar als een uitdaging gebruikte hij nu al de knepen van de valsspeler. En zonder onderbreking verloor de man die tegen hem speelde.

Toen kwam het laatste spel; er was voor een aanzienlijke som gespeeld. De officier die het spel begonnen was als tijdverdrijf, meegesleurd door zijn eerste winsten, had alles op de kaarten gezet. Antoon Serjacobs stak de hand uit naar zijn laatste geld.

De gezel van de speler greep hem bij de arm. Vals gespeeld, zei hij kort. Er was een ogenblik van zware stilte. Ik heb lang

nagedacht wie gij mocht zijn, ging de officier verder, nu weet ik het.

Alle drie waren zij rechtgesprongen. De officier die gespeeld had, wilde Antoon Serjacobs bij de keel grijpen, maar deze gooide het handvol geldstukken in zijn gezicht en week achteruit. Na een ogenblik van verbijstering ging hij naar de deur toe. Mijn geld, riep de officier. Maar Antoon Serjacobs wierp een stoel voor de voeten van beide mannen die hem wilden vastgrijpen en liep naar buiten. Een tijdje hoorde hij de voetstappen die hem achtervolgden; toen werd alles stil. Hij bleef hijgend staan en wiste het zweet van zijn voorhoofd. Dan ging hij langzaam de nacht in. Hij voelde het geld wegen in zijn zak. Hij wist dat hij voortaan zou gezocht worden waar gespeeld werd. Een nieuwe bitterheid kwam in zijn gemoed. Zo is het leven, zou zijn leermeester, de valsspeler, gezegd hebben.

In de herfst van dat jaar kende de stad een grote onrust. Talrijke kleine benden brachten schrik onder de mensen die geld en goed bezaten. De versterkte patrouilles kwamen soms op tijd om een overval te vermijden, maar het gebeurde ook dat de plunderaars zich tegen de gewapende macht keerden die niet steeds de bovenhand had. De folteringen, die door keizerlijk dekreet waren afgeschaft, werden weer ingevoerd en de strengheid van de wet was onverbiddelijk. Het was alsof een geest van haat en opstandigheid over de onterfden en misdadigers was gevaren; zij vervloekten het gezag en zaten de rijken achterna alsof het hun natuurlijke vijanden waren.

En in de vier hospitiën waar behoeftige reizigers werden opgenomen, kwamen bedelaars en landlopers die voor de winter het platteland waren ontvlucht, en vaandelvluchtigen die op hun lange tocht van roof en diefstal hadden geleefd. Ook arme kraamvrouwen, verlaten en gedrukt door de ontgoocheling van het leven, wachtten er de geboorte af van hun kind. Zij zouden

opgenomen worden in de avonturen die tot foltering en galg leiden, en tot gerief dienen van de mannen die, in de vervallen en vochtige huisjes aan de Senne, samenhokten. Het was alsof de wereld in twee soorten van mensen verdeeld was die elkaar naar goed en leven stonden.

Het gebeurde ook dat naijver en persoonlijke veten de ene bende tegen de andere opjoeg. Dan klonk het hels lawaai van hun strijd door de Sennewijk en de vrouwen mengden zich krijsend in de vechtpartijen. Half naakt, bebloed en nooit moegescholden, trokken zij terug naar hun ziltige hokken. En geen gewapende macht waagde het in deze wijk op te treden. Bij klare dag trokken zij vlug voorbij de huisjes van waaruit zij spottend achterna werden gekeken, en hadden hun plicht vervuld.

Aan de kerken was er, niettegenstaande het verbod, steeds een grote verzameling van bedelaars waar te nemen. Zij stalden hun gebreken en kwetsuren uit als een aanklacht tegen het leven en als een beschuldiging tegen de vromen. En als de kerkdeuren gesloten werden, was het een optocht van ellende die langs de straten trok. Blinden hieven de machteloze ogen naar de grauwe herfsthemel en kreupelen sloegen met hun krukken tegen de straatkeien; zij verspreidden zich over de stad als een vloek en een bedreiging en als het donker was, kwamen zij op straat op zoek naar roof of gingen in de bordelen, die in getal waren toegenomen, het geld verteren dat de dag hun had opgebracht.

In een van de huisjes aan de Senne zat Antoon Serjacobs. Hij deelde dat verblijf met twee mannen en een vrouw. De Eénoog was een bedelaar waarvan de wreedheid en de sluwheid algemeen bekend waren. Hij droeg, in het uitoefenen van zijn ambt, een zwarte lap over het rechteroog en boog zijn sterke gestalte in nederigheid als hij aan een kerkportaal zat. De andere was een weggelopen soldaat. En de vrouw was groot en hoogblond, met een scherpe neus waarover sproeten waren gezaaid,

en dunne mond. Zij sprak weinig en als zij sprak was het met hooghartigheid. De Eénoog beweerde dat zij ontsnapt was uit een bordeel en gezocht door de mannen van de drossaard. Voor hem scheen dat een bekoorlijkheid te meer. En ook voor de weggelopen soldaat scheen het geen belet tot vriendelijkheid. Hij kende de vrouwen, zei hij, en tussen de beste en de slechtste was het verschil gering.

Antoon Serjacobs deelde hun leven en hun avontuur. Van het nachtelijk leven van de valsspeler was hij tot het nachtelijk bedrijf van de plunderaars overgegaan. Hij vroeg zichzelf niet meer af waarom; wat hem overkwam scheen hem opgedrongen door een beschikking die verder dan zijn eigen macht reikte. Hij deelde de haat en de verbittering van hen onder wie hij leefde; zij ontzagen hem maar voelden dat hij niet gans tot de hunnen behoorde; zijn kledij was niet zoals de hunne en de taal die hij sprak was niet de hunne. Maar hij was sterk en stoutmoedig en zonder dat zij het zelf beseften, waren zij hem onderdanig.

Zij zaten in de avond, in het dompige licht dat af en toe walmde naar de lage, houten zoldering. De vrouw had het eten weggeruimd en zij zaten lui en genoeglijk en spraken over de dingen die zij beleefd hadden. Zonder een woord te spreken, trok Antoon Serjacobs zijn mantel aan en ging naar buiten. Hij had dikwijls de behoefte om aan het hok te ontsnappen en aan de taal van zijn genoten te ontkomen. De vrouw keek hem achterna; de twee mannen bleven onverschillig op hun stoel zitten.

Toen zei de Eénoog:

- Zo heb ik er nog gekend; die houden het niet uit, want in de grond horen zij niet bij ons. Wij leven in onze staat zoals een vis in het water leeft. Zij komen erin bij toeval en gaan eruit bij toeval.

Zijn gezel knikte.

- Zo is het ook met de soldaten, zei hij. Wie daar niet voor

gemaakt is, blijft er niet bij. Er is anders wel plezier als ge 't maar weet te pakken. Hij grinnikte. Maar daar kan ik niet over vertellen of ik moet iets te drinken hebben.

Hij gaf een geldstuk aan de vrouw; haal ons te drinken, zei hij.

De vrouw stond op van haar stoel en ging weg.

- Ik heb er schoner gekend, zei de Eénoog, maar er zijn er die lelijker zijn.

De andere was daarmee akkoord. Hun gesprek liep verder over de wijsheid die zij bij de vrouwen hadden opgedaan, tot zij weer kwamen tot de vrouw die met hen woonde.

- Vanwaar die komt, weet ik niet, zei de Eénoog. Zij is hier een tijdje geleden gekomen en nam haar intrek alsof heel de straat van haar was. Een gemakkelijke is het niet.

De weggelopen soldaat grinnikte.

- Hoe wilt gij met zo'n gezicht een vrouw behagen, zei hij.

Er kwam een boze trek op het grove gezicht van de bedelaar.

- Dat zullen wij zien, antwoordde hij.

Zij zwegen en wachtten naar de brandewijn. In hun zwijgen lag de gedachte aan de vrouw; meer nog dan de begeerte was de naijver tussen hen. Zij had hen beiden misprijzend afgewezen; het verbaasde hen en sterkte hen in hun koppigheid. En geen van beiden gunde de vrouw aan de andere.

Zij kwam binnen en zette een fles op tafel.

- Daar, zei ze.

Zij schonken in en dronken.

- Zie, zei de Eénoog, wij wonen nu reeds een tijdje samen en kennen uw naam nog niet? Hoe heet gij eigenlijk?

Zij hadden haar steeds de vrouw genoemd, zoals de bedelaar Eénoog en de andere soldaat heette.

- Dat gaat niemand aan, antwoordde zij.

Dat bracht een ogenblik stilte. De mannnen dronken brandewijn en keken van terzij naar de vrouw. De soldaat vertelde dan

een geschiedenis waarin hij het had over een vrouw juist zoals die daar, die te fier was om te doen zoals andere vrouwen, maar in 't geniep blij was als haar een kans te beurt viel.

- Gij zijt nogal een kans, grinnikte de Eénoog.

- Wacht maar, zei de soldaat.

Stilaan sloeg de brandewijn hun naar het hoofd. Hun taal werd losser en toen de soldaat op de vrouw toekwam en zijn arm om haar schouder wilde leggen, sloeg zij hem in 't gezicht. Hij keek een ogenblik bedremmeld voor zich uit. Hij vloekte en ging weer zitten. Toen hij de grijnslachende Eénoog bemerkte, zei hij nogmaals: Wacht maar.

Zij dronken verder tot de fles bijna ledig was. De Eénoog wierp een geldstuk op tafel en zei tot de vrouw: Haal nog een fles.

Zij deed alsof zij hem niet gehoord had. Zij zat achterover geleund op haar stoel de ogen op de zoldering gericht, alsof haar gedachten ver weg waren van het dompige hok. De Eénoog keek haar aan. Zij is toch schoner dan ik dacht, het is een schone vrouw als ge ze daar zo ziet zitten, dacht hij. En hij herhaalde zachter: Haal nog een fles.

Zonder naar hem om te zien, antwoordde de vrouw: Ik ben uw meid niet.

De soldaat lachte luid op. Het was als een weerwraak voor de slag in zijn aangezicht. De Eénoog stond recht. Hij rukte de vrouw op van haar stoel en hield haar beide armen in zijn greep. De vrouw voelde zich onmachtig tegen zijn geweld. Er was angst in haar ogen, maar toen spuwde zij de Eénoog in 't gezicht. Hij brulde maar liet haar niet los. Hij sloeg zijn arm om haar: Gij heks, zei hij, nu moet gij eraan.

De soldaat sprong op hem toe en rukte hem weg. Vloekend keerde de Eénoog zich tegen hem. Zij sloegen waar zij elkaar raken konden, tot de soldaat de fles greep en het hoofd van de Eénoog een harde klap gaf; deze viel neer, maar sprong weer

recht; het bloed liep over zijn gezicht. Hij trok zijn mes en toen de soldaat achteruit week, liep hij op hem toe en stak hem in de schouder en de soldaat liep gillend naar buiten.

De Eénoog liet zich neervallen op een stoel. Hij rook naar de brandewijn die over zijn gezicht en kleren was gevloeid. Met zijn hand veegde hij het bloed weg. Hij vloekte aanhoudend voor zich uit.

Toen keek hij naar de vrouw. Zij had haar stoel in een hoek van de kamer geschoven; met walg zag zij het dierlijke gezicht van de bedelaar die hijgend opstond en naar haar toekwam. Hij gromde woorden die zij niet verstond en greep haar vast.

Antoon Serjacobs kwam binnen. Hij zag de omgeworpen stoelen en het bloed dat uit het hoofd van de Eénoog vloeide. Hij greep hem bij de keel en rukte hem weg. In plotse woede sleepte hij hem tot aan de deur; hij rukte ze open en trapte hem buiten en daar hij het mes op de grond zag liggen, raapte hij het op en wierp het hem achterna. En grendelde de deur.

Hij zag hoe de vrouw glimlachte, en zijn woede viel. Zij stond recht en haalde brandewijn uit de kast. Die heb ik voor hen verborgen gehouden, zei ze. En ook voor zichzelf schonk zij een glas uit. Zij dankte hem niet maar hief haar glas op en zei: Gij hebt het verdiend. In een teug ledigde hij zijn glas.

Zij vertelde hem wat er was gebeurd. Zij sprak zonder opwinding, als over iets dat natuurlijk gebeuren moest. En zij dronk brandewijn en glimlachte.

Antoon Serjacobs had haar nog nooit zo gezien. Zwijgzaam en stug was zij geweest gedurende de korte tijd dat zij bij hen had verbleven. Zij had nooit over zichzelf gesproken en nooit een ander uitgevraagd. De norse trek was nu weg van haar gezicht en zij leunde behaaglijk achterover op haar stoel

- Drink uit, zei ze.

Hij dronk en ook zij schonk haar glas vol. Ik heb het ook verdiend, zei ze.

Hij vroeg haar niet waarom zij dat verdiend had. Hij dacht maar aan de vreemde streken van die vrouw. En hij dacht dat hij nu voortaan met haar alleen woonde in dat vervallen huisje dat rook naar de modder van de Senne.

- Zouden zij terugkomen, vroeg hij.

Zij schudde het hoofd.

- Die twee zullen niet meer samen wonen, antwoordde zij.

Hij was blij dat hij van hen verlost was. Zelfs onder dieven is er een rangorde in de gemeenheid en deze twee stonden onderaan. Maar het beviel hem maar half dat hij met die vrouw alleen overbleef.

- Met twee in een huis is niet veel, zei hij.

- 't Is genoeg, antwoordde zij kort.

Hij was niet nieuwsgierig en vroeg haar niet wie zij was. Haar manieren waren niet gemeen en ook haar taal niet. Misschien heeft zij ongelukken gehad zoals ik, dacht hij. En ook zij scheen geen belang te stellen in wat hij mocht geweest zijn; hij was in zichzelf teruggetrokken en weinig spraakzaam, maar gemeen was hij niet. En zij zei, uit haar gedachten sprekend:

- Ik ben ook niet van de gemene soort.

Hij knikte: Dat weet ik, zei hij.

Zij scheen tevreden. In deze tijd mag men over niets verwonderd zijn, dacht hij, het is alsof de wereld versleten is. Men treft mensen aan op plaatsen die niet voor hen schijnen voorbestemd. Hij dacht aan zichzelf en kon dan ook welwillend over de vrouw denken. Maar er was iets onbehaaglijks in de overpeinzing dat hij nu alleen met haar bleef. Hij was onverschillig gebleven bij de vriendelijkheden van de Eénoog en de soldaat tegenover haar. Hij had naast haar geleefd en de rust van zijn gemoed was niet gestoord. Zij was groot en haar scherpe trekken en dunne mond gaven haar gezicht iets van de trotse

wreedheid van een roofvogel. Maar de glimlach die nu in haar ogen was, verzachtte de hardheid van haar gelaat.

Zij wist dat hij over haar aan het nadenken was. Zij voelde zijn blik over haar.

- Van mij zult gij geen last hebben, zei ze.

- Is het waar wat de Eénoog over u vertelde, vroeg hij.

Haar gezicht werd onvriendelijk. Zij was uit een bordeel ontvlucht, had de Eénoog gezegd.

- De Eénoog is een leugenaar, antwoordde zij, en als ge 't weten wilt, een man kan ik best missen.

Hij glimlachte om haar opgewondenheid. Zij stond op en schonk nog een glas. Om het te vieren, sprak zij.

- Om wat te vieren, vroeg hij.

Zij haalde onwillig de schouders op. Het gaat u niet aan wat ik vier, antwoordde zij.

Wij zijn als een echtpaar dat aan het kijven is, dacht hij. Een echtpaar, hij en die vrouw. Het had voor hem niets verlokkends, en ook zij scheen er onverschillig voor.

- Ik ga slapen, zei hij.

Zij antwoordde niet. Zij ruimde de tafel af en bleef dan rechtstaan. Op haar gezicht stond niets te lezen van wat in haar omging.

- Nu, goenacht, zei hij.

Zij bekeek hem met vinnige ogen: Het is zoals gij wilt, antwoordde zij.

Er werd gesproken over een stoutmoedige bende die aangevoerd werd door een lange, magere man. Zij was niet talrijk maar geen werkte met zo'n doortastendheid. Zij misprezen de kleine overvallen en het plunderen van eenzame nachtwandelaars en het was gebeurd dat zij een paar nachtrovers verplichtten hun buit aan de geplunderden weer te geven. Het verwekte nijd onder de bedelaars die zich op het kleine werk van het vak

toelegden. Soms duurde het een hele tijd alvorens zij van zich deden spreken, zodat men meende dat zij uit de stad verdwenen waren. Maar dan plots weer werd het gerucht verspreid van een nieuwe stoutmoedigheid.

Zij waren een speelzaal binnen gevallen, een van die speelzalen waar vrouwen met het geld van hun begeleiders speelden en het goud achteloos werd op tafel geworpen. Er was geen schijn van verzet hoewel de invallers minder talrijk waren dan de mannen die rond de speeltafels zaten. Alles geschiedde zo onverwachts en met zo'n verbluffende zekerheid dat niemand eraan dacht te weerstaan.

Een grote vrouw met hoogblond haar ontnam de juwelen aan de vrouwen; zij deed het met dunne samengeknepen lippen, met een koud gezicht en zonder haast. Zij verdween met haar buit terwijl de mannen bleven en het geld van de tafels in hun zakken scharrelden. Er werd geen woord gesproken; alleen werd soms een onderdrukte gil gehoord als een van de bende een vrouw onzacht opzij schoof. De lange, magere man die hen aanvoerde, ging de laatste buiten. Geen spoor was van de plunderaars te vinden, en de patrouilles van de drossaard die werden uitgezonden, kwamen terug met de meest tegenstrijdige inlichtingen.

Antoon Serjacobs zat in het huisje aan de Senne. Geen anderen hadden er een toevlucht gevonden. Zijn helpers woonden verspreid en zagen hem zelden. Hij was ruim in het verdelen van de buit en dat was voor hen voldoende. Zij voelden zijn meesterschap en hadden vertrouwen in hem.

Voor hem op tafel lag een deel van de juwelen die uit de speelzaal waren meegenomen. Hij nam ze achteloos in de hand; er was van alles waarmee de vrouw zich tooit, ringen en halssnoeren en borstspelden. Het schitterde tegeneen en tegenover die glans voelde hij hoe ellendig het hok was waarin deze weelde te glanzen lag. Er kwam weemoed in hem op. Er waren van die ogenblikken waarin hij terugkeerde in zijn eigen leven

met het moede besef dat er geen weg terug bestaat. Dan verdween de verbittering tegen alles die hem steeds verder dreef en de uren van moedeloosheid vielen over hem. Het maakte hem niet week, alleen gelaten in wat hij deed, wetend dat er geen uitkomst was. En zonder vreugde nam hij de sieraden in de hand, een ring met een mooie steen, zoals die van zijn moeder was geweest, alleen nieuwer, minder afgesleten. Peinzend bekeek hij hem. Hoe lang was dat geleden, hoe ver was dat reeds af. En dan dacht hij aan de jodenwinkel waar dat alles zou terechtkomen, want de helers kenden een goede tijd. Hij zag voor zich de rommelige uitstalling waar de ring van zijn moeder had gelegen, en het gelaat van het Joodse meisje dat goed was geweest en onbeholpen in de verlangens van het leven.

Hij had er medelijdend tegenover gestaan, en sedertdien had hij dikwijls gedacht hoe het een verpozing in zijn leven zou geweest zijn haar bij zich te hebben in de uren waarop hij in zichzelf teruggeworpen werd.

De vrouw had een ring in de hand genomen. Er was een lichte glans in haar blik gekomen, de vreugde die in iedere vrouw is als zij schone sieraden bekijkt en betast. Zij stak de ring aan haar vinger; lang en slank waren die vingers. En haar hand op afstand houdend, keerde zij de ring zodat de steen fonkelde in het wisselende licht. Antoon Serjacobs zag hoe zij een ogenblik de koelheid verloor die over haar gelaat lag en hoe haar misprijzende mond in zachter plooi kwam. Zo had hij haar nog niet gezien, want de korte tijd dat zij samen woonden, waren beiden karig geweest met hun woorden en tot betuiging van vriendschap was het niet gekomen.

Zij heeft een edele hand, dacht hij. De ring gaf aan de hand een voornaamheid die hem verraste; hij keek haar nauwkeurig aan en ook in haar trekken vond hij een fijnheid die hem nog niet was opgevallen. Zij had de ring van haar vinger geschoven en bekeek nu een kamee die bleek en vlak op haar hand lag. Hij

nam de ring van de tafel en schoof hem aan haar vinger. Zij keek verwonderd op, er was iets als dankbaarheid in haar blik. Zij legde haar hand op tafel en zag hoe de steen fonkelde. En toen nam zij een halssnoer en deed het over haar hoofd glijden. Op hetzelfde ogenblik dat het snoer glinsterde op haar borst, kwam het beeld van Elisabeth de Tassillon in de gedachten van Antoon Serjacobs. Alles werd weer levendig wat hij getracht had uit zijn geest te bannen. Schaamte en spijt en het gevoel van onherroepelijk verlies.

- Doe dat halssnoer af, zei hij hard.

Zij keek hem verbaasd aan en legde het snoer op tafel. Zij sprak niet maar er was verdriet in haar ogen. Ook dat was nieuw voor hem.

- Wees niet boos, zei hij zachter, het doet mij denken aan dingen die ik wil vergeten.

- Er zijn dingen die men nooit kan vergeten, antwoordde zij.

Zij zat star voor zich uit te kijken. Een smartelijke trek kwam over haar gelaat.

- En omdat men niet kan vergeten en het leven aanvaarden moet zoals het komt, wordt het hart een steen en ieder geluk duurt maar één ogenblik, sprak zij verder.

Hij wist dat zij beiden onder hetzelfde juk liepen. Dat bracht hem nader tot haar.

- Hoe oud zijt gij, vroeg hij.

Zij glimlachte treurig: Vierentwintig, antwoordde zij.

- Waarom gaat gij hier niet uit, vroeg hij. Wat gij hier doet brengt u naar foltering en galg.

Zij knikte dat zij het wist. Er is geen weg meer voor mij, antwoordde zij na een ogenblik zwijgen. Zij keek hem in de ogen: Ik blijf bij u, zei ze. En terwijl zij speelde met de ring aan haar vinger: Zijt gij vergeten dat ik een vrouw ben?

Het gebouw van de kanselarij lag verlaten. De paar gewapende

mannen die het uit gewoonte bewaakten, waren verrast toen zij plots uit hun rust werden opgeschrikt. En zonder veel gerucht was de bende in het gebouw.

Antoon Serjacobs ging voorop langs de weg die hij kende. De hoge gangen klonken hol en de toortsen wierpen vreemde schaduwen op de witte muren. En terwijl zijn handlangers vlug de kamers doorliepen, ging hij door het zaaltje waar hij had zitten wachten. Daar stond nog de stoel waarop hij gezeten had, en daarrond de andere stoelen die van geduld en wachten spraken. En in de rode gloed van zijn toorts zag hij de beeltenis van Maria-Theresia, met een superieure glimlach op de lippen.

Een van zijn mannen hield de toorts terwijl hij de werktafel van Cobenzl openbrak. Het kostbare hout kraakte en de gouden versiersels hingen aan de wrakstukken van de tafel. Een paar kostbaarheden lagen in een geheime lade; een gouden snuifdoos en een zeldzaam miniatuur en een handspiegeltje, broos edelwerk. Hij sloeg de zetel van Cobenzl aan stukken en gooide de papieren door het stukgeslagen venster.

Dan ging hij daarnaast, in het kabinet van de sekretaris. Hij ging in de zetel zitten en onderzocht de laden van de schrijftafel. Zorgvuldig lagen papieren opeengestapeld; rode lakzegels blonken. Hij las en gooide weg, tot hij een schriftstuk vond dat hij in zijn zak borg.

Hij doorliep vlug het gebouw waar zijn mannen de weinige kostbaarheden die zij hadden gevonden, in een zak op de schouder droegen. Toen een van hen vroeg of zij de boel niet zouden in brand steken, wachtte hij een ogenblik met zijn antwoord. Dan schudde hij het hoofd.

De hele inval had niet lang geduurd; het was nauwelijks nacht toen zij weer buiten stonden. Zij hoorden hoe de stappen van een patrouille zich verwijderden. Zonder woord of groet verdwenen zij in verschillende richtingen.

Antoon Serjacobs ging langzaam de straten door waar in zeldzame huizen nog een lichtschijn door de luiken te zien was. Het was zeker dat na deze uitdaging hem geen rust meer zou worden gelaten. Hij stapte recht op, het hoofd geheven. Hij liep door de Jodenwijk en ging voorbij het huis van de oude Jood. Het was dood in de uitgestorven straat. Hij dacht hoe hij vroeger hier langs gelopen was, gejaagd en onrustig. Zijn hart klopte nu niet sneller, hij ging zoals een wandelaar door een veilige stad. Mijn hart is dood, dacht hij, het is onverschillig tegenover wat er gebeurt, ook met mij. En toen de patrouille hem voorbijstapte, was er geen zenuwachtigheid in hem. Koel keek hij de mannen achterna en vervolgde zijn weg.

In het huisje aan de Senne zat de vrouw te wachten. Zij glimlachte toen hij binnenkwam. Zij was niet langer hooghartig en onvriendelijk, en haar gesprekken waren niet die van een vrouw van lage afkomst. Zij droeg de kostbare ring alsof hij steeds aan haar vinger was geweest. Maar over zichzelf sprak zij niet en zij had hem ook niet uitgevraagd. En daar zij er meer verzorgd uit zag, was zij een dame die in scherpe tegenstelling was met het armoedig verblijf in deze wijk van bedelaars en rabauwen.

Antoon Serjacobs ging aan de tafel zitten en haalde het papier uit zijn zak dat hij uit de schrijftafel van de sekretaris had meegenomen. Hij las het aandachtig, woord voor woord, en toen hij het gelezen had steunde hij het hoofd in de handen. Zo zat hij geruime tijd, de gedachten ver weg. Hij dacht aan de wachtkamer waarin hij had gezeten en aan de officier die gemeend had dat hem recht zou geschieden.

Hij nam het papier weer ter hand en overzag het nogmaals. Toen reikte hij het aan de vrouw.

Zij las hoe een zekere Antoon Serjacobs, ex-vaandrig bij de legers van Hare Keizerlijke Majesteit, beleefd vroeg om hersteld te worden in zijn vroegere rang, over de vader die als dapper

officier bij Kolin was gevallen en over de moeder die in armoe verkeerde. Zij keek op naar de man die met verre gedachten in het vuur staarde. Zij had begrepen; haar hart werd warm bij dit ongeluk en dit vertrouwen.

Zij kwam tot bij hem en legde haar arm om zijn schouder; het was als een gebaar van bescherming. Vergeet, zei ze. En daar hij het hoofd schudde, zei ze nog: Ik ook moet vergeten.

Het vuur was langzaam gedoofd. Zij zaten naast elkaar en merkten het niet.

Elizabeth de Tassillon stond voor de spiegel. Zij tooide zich voor het avondfeest dat Zijne Excellentie Cobenzl, minister van de Landvoogd der Oostenrijkse Nederlanden, Karel van Lorreinen, een talrijk en uitgelezen gezelschap aanbood.

Haar vingers betastten het kapsel dat hoog en sierlijk boven het voorhoofd stond en haar gelaat in langgerolde lokken omlijstte. Zij bekeek haar slanke, mooie vingers waar het poeder een haast onzichtbare, lichte schittering had op gelegd. Er was weemoed in de ogen die het beeld in de spiegel opnamen. Zij herinnerde zich nog dikwijls hoe zij gestaan had, in beschouwing van zichzelf, toen zij in zich het verlangen droeg van het weerzien.

De tijd vervaagt alles. En ook de gezichten die men heeft liefgehad, worden onduidelijk. Maar soms zijn er ogenblikken waarop in de herinnering een wondere klaarte schijnt. Dan staan de trekken schoon getekend voor u en alles ziet gij in het gelaat, de mond en de ogen en dat onzegbare iets dat een gelaat dierbaar maakt. Dan komt de weemoed om wat is geweest of om wat had kunnen zijn.

Zij was gereed voor het feest. De mode die door de wijduitstaande hoepelrokken het sierlijke spel der dijen verborg, was de buste genadiger. Binnen een paar uren zouden de blikken van de mannen rusten op de volmaakte schoonheid van de boezem

die zachtjes opwelde uit het keurslijf. Steeds was rondom haar de bewonderende begeerlijkheid en daarna de rust in de eenzaamheid van haar huis.

Zij dacht eraan dat, nu zij naar Cobenzl ging, zij het paarlensnoer zou dragen. Zij haalde het te voorschijn en legde het om haar hals. De weinige keren dat zij het gedragen had, waren vol smartelijke overweging geweest. Ook nu was het haar pijnlijk alles in duidelijkheid weer te moeten herleven. Zij bekeek zich nogmaals peinzend in de spiegel. Een wonderbaar snoer, dacht zij, en zij dacht nog: Waar mag hij nu zijn.

De statige koets reed door de stiller geworden straten. Weldra zou zij in de glinstering van de kristallen luchters en het deinen van de muziek zijn. Zelfs daar waren ogenblikken van plotselinge eenzaamheid. Stilte kwam dan in haar tot zij plots weer werd teruggerukt in het leven dat haar bestemming was.

Het was laat toen zij naar huis terugkeerde. Zij was moe; de ogen van de vele vrouwen hadden afgunstig op haar gekeken en vele mannen hadden, onder de hoofsheid van het woord, in de lof van haar schoonheid hun bewonderend verlangen uitgesproken. Zij was nu weer alleen met zichzelf.

De koets reed traagzaam door de dode straten. Van tijd tot tijd viel de schijn van een straatlantaarn door het venster waarachter zij in de duisternis keek. Een vlugge klaarheid lag dan op haar gelaat en op de paarlen van het halssnoer. En plots stond de koets stil. Zij hoorde hoe kort en hard bevelen werden gegeven. Dan werd het portier opengerukt en zij zag het bewegen van mannen. Een van hen, die lang en mager was, zei haar: Juwelen en geld afgeven.

Een krop kwam in haar keel: Gij, zei ze.

In het vage licht dat door het geopende portier kwam, herkende hij haar. Schaamte deed hem achteruit deinzen. Toen zei hij tot degenen die met hem waren: Achteruit.

Zij had de handen voor de ogen geslagen terwijl hij besluite-

loos op haar neerzag. Zij zat beweegloos, het hoofd stil in de handen. Hij raakte haar schouder aan: Vergeef mij, zei hij.

Zij nam de handen weg van voor haar ogen en maakte het paarlensnoer los, en zonder een woord reikte zij het hem toe. Met sidderende hand nam hij het aan en neigde zich over haar. Onhandig legde hij het snoer om haar hals, onder het geurige, golvende haar. Maar zij vond geen woorden in de verwarring van haar gemoed. Toen keek zij naar hem op; zijn hard gelaat stond hopeloos.

- Vaarwel, zei hij.

Hij deed het portier dicht. Door het venstertje zag zij hoe hij haar een laatste maal aankeek. Die ogen zou zij nooit vergeten. De koets kwam in beweging. Hij stond onbeweeglijk toen zij verder reed.

Hoe ongelukkig is hij, dacht zij, hoe hopeloos stonden zijn ogen. En rechtop zittend in de koets, bleek en met ogen die glansden van tranen, reed Elizabeth de Tassillon door de nacht naar het huis waar zij hem eens had gekust.

De vrouw zat nog bij het vuur toen Antoon Serjacobs binnenkwam. Het was haast morgen, want hij had door de straten gezworven in de ontreddering van zijn hart. Zijn ogen stonden dof. Hij sprak niet toen hij binnenkwam.

Zij zette hem te eten voor, maar hij gaf haar een teken dat zij het weg zou ruimen. Hij ging bij het vuur zitten en stampte met zijn laars een houtblok ineen dat in spetterende gensters uiteenviel.

En toen zij een poos zwijgend naast elkaar hadden gezeten, legde zij haar hand op de zijne: Ga slapen, zei ze.

Hij knikte zonder naar haar op te zien. Zij stond recht naast zijn stoel en wachtte.

- Ik blijf hier nog een poosje, zei hij.

Zij antwoordde niet en hij hoorde hoe zij de ladder opging. Lange tijd zat hij peinzend bij het vuur. Dan stond hij op

en ging tot bij de vrouw; hij hoorde de zachte gang van haar adem en ging naast het bed zitten. De eerste grijsheid van de morgen kwam door het dakvenster. Hij zag haar scherp gelaat, ontspannen in de slaap. Hij voelde medelijden met haar.

Tot zij de ogen opsloeg en hem verwonderd naast haar zag zitten. Hij las de verwondering in haar ogen en legde zijn arm onder haar hoofd. Zij glimlachte.

Hij had moeite om te zeggen: Ik moet voort.

Zij kwam overeind in het bed: Gaat gij weg van mij, vroeg zij.

Hij knikte ja en zei: Waar ik ga kunt gij niet meekomen.

Zij keek hem ongelukkig aan; zo weinige dagen had haar geluk geduurd. Ik was gelukkig, antwoordde zij.

Zij trok zijn hoofd tegen zich aan. Hij voelde hoe zij haar snikken bedwong. Toen liet zij hem los. Hij zag hoe haar gelaat schoon was van droefheid.

- Gun mij nog één dag, vroeg zij.

En hij gunde haar nog één dag.

De volgende morgen zegden zij elkaar vaarwel. Zij kwam niet in de deur staan om hem na te kijken en hij keerde het hoofd niet om toen hij door het straatje aan de Senne stapte. Maar hun hart was zwaar want zij hadden aan elkaar veel meer verloren dan zij hadden gedacht.

VIII

Hij ging door het ellendige straatje; het was alsof hij de ontucht en de gemeenheid rook van al die huisjes waarin het uitschot bijeen was gekomen. De bedelaars waren uitgezwermd voor hun dagelijks bedrijf; hier en daar, aan een half geopende deur, stond een vrouw die hem toelonkte. Hij dacht aan de vrouw waarvan hij zoëven afscheid had genomen. Het deed hem pijn te denken aan wat haar misschien te wachten stond. Ook over haar was veel onverdiend leed gekomen. In die laatste dagen, toen zij het harde masker van voor haar ziel had weggenomen, was zij nader tot hem geweest. Vierentwintig jaar is zij, dacht hij, hoe veel ellendige jaren staan haar nog te wachten. Er zijn immers mensen die nooit kunnen weggeraken uit de afgrond waarin zij door het leven geworpen werden. Zij was liefderijk en zacht geworden en de zo lang terug gedrongen honger naar het leven had haar toen overweldigd. Een schone vrouw, dacht hij. Zonder om zich heen te zien, ging hij het straatje aan de Senne door. Lichte mist verborg het slecht riekende water dat traagzaam heengleed over vuil en afval dat er van overal werd ingestort. Een onnoemelijke reuk van slijk en verrotting steeg eruit op. Hier had hij gewoond en het kwam hem vreemd voor dat hij hier ooit had kunnen wennen. Op het eind van de straat keek hij om; troosteloos en vervuild stond huis aan huis gerijd. De vrouw

bleef nu alleen; hij zou haar nooit weerzien. Vele malen sterft er iets in een mens.

Zij kan een hele tijd leven, dacht hij. Verdorven was zij niet. Hoe lang zou het duren alvorens zij hem vergeten was. Hij dacht aan de gestalten die in zijn herinnering vervaagd waren; hij had gemeend dat zij steeds in de duidelijkheid van het ogenblik voor zijn geest zouden staan. Hoe vlug effent de tijd de trekken van een gelaat dat men in smart en vreugde heeft bemind. Misschien is dat een genade van het leven.

Hij zou nu bij de Jood gaan en zijn schuld betalen. Hij zag ongaarne de oude man weer tegenover wie hij zich schuldig voelde. Voorzeker was hij nu thuis. Toen overdacht hij hoe lang het geleden was dat hij de gevangenis had verlaten, en was verwonderd dat het nog zo onlangs was gebeurd. Op hoe weinig tijd was hij gekomen tot het bedrijf dat hem in het straatje aan de Senne had gebracht. Zo'n heler lieten ze niet vlug los, vooral in deze tijd.

Hij ging besluiteloos de Jodenwijk binnen. Hij zou een tijd wachten, misschien zou de oude Jood buiten komen want hij ging nog elders dan bij Cobenzl om zijn koopjes aan te bieden. Hij bleef staan voor de talrijke winkeltjes in de straat en hield het huis van de oude Jood in het oog. Hij zag niemand in een van de winkeltjes binnengaan; hier en daar kwam een gebaarde Jood die hem voorbijging zonder op te zien. En overal was het dezelfde aanblik van ordeloos dooreenliggende voorwerpen. Hij bleef een tijdje staan voor een venster waarachter een bejaard man schoenen lapte. Rondom hem lagen laarzen en halve laarzen, vuil en bemodderd. Hij trok vlijtig zijn pekdraad en zijn handen en schootsvel glommen vettig. Hij keek zelden op van zijn werk; hij had droevige, bijzichtige ogen. Het was alsof hij aan een pekdraad trok die reikte tot aan het einde van zijn dagen. Hij zat in het halfduister van de sombere dag. Antoon

Serjacobs voelde zich neergedrukt toen hij hem naging in zijn werk dat zonder begin en zonder einde scheen te zijn.

Hij had reeds een hele tijd gewacht en de oude Jood was niet buiten gekomen. Hij ging tot bij het winkeltje en keek aarzelend naar binnen. Er was geen teken van leven te bespeuren. Toen trad hij binnen. En uit het achterkamertje kwam het meisje Lia. Zij schrok toen zij hem zag. Dan kwam er een glimlach in haar ogen: Eindelijk, zei ze.

- Ik kom mijn schuld betalen, zei hij.

Zij bloosde. Hoe vreemd is zo'n meisje, dacht hij. Waaraan denkt zij nu ik haar zeg dat ik mijn schuld kom betalen. Zij nam zijn hand en bracht hem in het achterkamertje. Het was halfdonker in de duistere gang. Hij herkende alles wat er stond; het scheen hem een eeuwigheid geleden dat hij hier had gezeten met het Joodse meisje dat hem had aangekeken met schitterende ogen.

Hij haalde een beurs uit zijn zak en telde geldstukken op de tafel. Hij voelde zich vrijer tegenover haar nu hij dat geld betaald had. Zij zag hoe hij rondom zich keek: Vader is nog niet thuis, zei ze. Ze keek naar de geldstukken die voor haar lagen en raapte ze traag op. Het zou een troost zijn voor de oude Jood.

Hij voelde zich zekerder nu hij de Jood niet moest ontmoeten. Zijn gemoed werd lichter. Hij ging aan de tafel zitten, rechtover haar. Zijn ogen wenden aan de schemering van het kamertje. Zij is veranderd, dacht hij, maar wat eraan veranderd is, weet ik niet. Het was alsof er iets onrustig in haar was gekomen; zij zat daar niet meer gelaten en als het ware beschroomd en de kinderlijke blik lag niet meer in haar ogen.

- Ik meende u getrouwd te vinden, zei hij glimlachend.

- Waarom, vroeg zij.

Hij haalde de schouders op. Waarom zou een meisje niet getrouwd zijn als de tijd daar is. Hij dacht hoe zij al die maanden

eenzaam in dit huisje had gezeten en hoe hij soms verlangd had naar de goedheid van haar aanwezigheid. Ik heb dikwijls aan u gedacht, zei hij. Zij antwoordde niet. Zij keek naar haar hand die langzaam heen en weer over de tafel bewoog alsof zij een vlek wilde uitwissen. Toen vroeg zij:

- Hoe hebt gij aan mij gedacht?

Wat is zij veranderd, dacht hij. Dat zou zij vroeger nooit gevraagd hebben.

- Ik heb gedacht aan de goedheid die gij mij bewezen hebt en die ik van niemand dan van u heb ondervonden.

Zij schudde onwillig het hoofd. Hoe ver waren haar gedachten afgedwaald van wat zij voor de oude vrouw had gedaan.

- Ik heb ook aan u gedacht, zei ze.

- En ik heb ook nog gedacht aan de uren die ik in dit kamertje met u heb doorgebracht, zei hij.

Het was of haar gelaat ophelderde. Kon zij zeggen hoe zij aan hem had gedacht in de vele eenzame uren in dit kamertje en daarboven, in de duistere omslotenheid van het slaapvertrek. En hoe vertrouwd zij geraakt was met de droom van haar verlangen dat het was alsof zij een werkelijkheid had beleefd.

- Ik heb dikwijls op u gewacht, zei ze, en hoe ik aan u gedacht heb, dat moet gij weten.

Hij herinnerde zich haar woorden, die dag toen hij van haar afscheid had genomen. Zoals de dienstmaagd wilde zij zijn die men neemt en dan wegwerpt. Hoe jammer, dacht hij, dat zij deze gedachten niet ontwend is. En hij trachtte over wat anders te spreken. Zij praatte gewillig met hem mee over wat de dag meebracht voor haar en over de ellende van de tijd. Zij vroeg hem niet waar hij gebleven was. Zij hoorde hoe hij misprijzend over vele dingen sprak, maar het scheen haar dat zijn gemoed veel bitterheid had verloren en dat zijn trekken minder hard en gespannen stonden. Hij is menselijker geworden, dacht zij, misschien begrijpt hij nu beter wat in mij omgaat.

Zij glimlachte hem toe. Het was niet de onderdanige, smekende glimlach die hij vroeger van haar had gezien. Het is geen meisje meer, het is een vrouw, dacht hij. En zij vroeg:

- Is het leven voor u gunstiger geworden? Uw gezicht staat helder en het is alsof de zorg van u geweken is.

Hij zweeg verrast. Hoe was deze wijsheid tot haar gekomen? En daar hij geen antwoord gaf, vroeg zij verder:

- Hebt gij iemand ontmoet die u het leven lichter maakt?

Wat was dat meisje veranderd. Hoe stout zij sprak alsof de ervaring van een heel leven achter haar stond.

Hij schudde glimlachend het hoofd: Niet wat gij denkt, zei hij, maar ik meen dat een last van mij is weggevallen.

- Zeg het mij, vroeg zij.

Zij stond op van haar stoel en kwam naast hem zitten. Hij zag de blos van haar gelaat en de gloed van haar ogen. Haar arm lag om zijn schouder.

- Weet gij nog wat ik u gezegd heb toen gij de laatste maal van mij weg zijt gegaan, vroeg zij. Weet gij dat nog? Hebt gij daar soms over nagedacht? Ik heb het ieder uur van iedere dag in mijn gedachten gedragen.

De deur van de winkel werd geopend. Zij stond met tegenzin op en ging het achterkamertje uit.

Antoon Serjacobs keek haar achterna. Hoe kan een meisje op korte tijd veranderen, dacht hij weer. Toen zij opstond om naar de winkel te gaan, had zij niet dat gedweeë waarmee zij vroeger voor iedere binnenkomende verscheen. Is het omdat het alleenzijn haar los gemaakt heeft van de onderdanigheid tegenover de oude Jood. En haar beschroomdheid tegenover mij heeft zij ook afgelegd. Haar ogen smeken niet meer. Zij is mooier geworden, zij is een vrouw die zich bewust is geworden van de lust van het leven. Het is net alsof zij geen Jodin meer is, alleen maar een vrouw die weet dat zij veel te schenken heeft.

Hij hoorde haar kalme stem in de winkel. Zij sprak met een

andere vrouw. Hij verstond niet wat zij zegden, het was een vlug afwisselen van stemmen. Toen hoorde hij hoe de deur gesloten werd.

Het meisje Lia stond in de winkel en peinsde. Zij ging tot bij de deur en keek naar buiten. Er was weinig leven in de winterstille straat. Zij keek naar de grijze hemel en naar de weinige mensen die zij in de verte bespeurde. Toen sloot zij de deur en legde de grendel op.

Zij kwam terug in het achterkamertje en ging naast Antoon Serjacobs zitten. Ik heb de deur gegrendeld, geen mens zal ons storen, zei ze.

Er was iets als uitdaging in haar ogen terwijl zij sprak. Hij keek haar aan, maar zij wendde de ogen niet af.

- Ik wil alleen zijn met u, zei ze. Zij nam zijn hand en legde zijn arm om haar hals. Hij voelde het zware, donkere haar en de tere warme huid. En zij hief haar gelaat op, en met gesloten ogen reikte zij hem haar mond. En toen zei hij:

- Lia, meisje, ik ben gekomen om afscheid te nemen en als ik mij niet vergis zal dat een werkelijk afscheid zijn. Hij dacht een ogenblik na. Het leven schijnt een onafgebroken afscheid te zijn, zei hij weemoedig.

Zij maakte zich los uit zijn arm. Er was schrik in haar ogen. Blijf bij me, zei ze, ge moet bij me blijven. Ziet gij niet dat gij mij niet moogt alleen laten.

Hij keek op haar neer; zij was schoon van angst en verlangen. Hij legde zijn arm weer om haar heen.

- Luister, zei hij, ik kan niet langer in dit land blijven...

- Gij kunt hier blijven, fluisterde zij, gij kunt bij mij blijven en als ...als ik niet meer alleen ben, wil ik met u gaan waarheen gij wilt; en terwijl hij het hoofd schudde: als uw dienstmaagd, zei ze.

- Dat is het niet, antwoordde hij, ik vlucht niet langer voor de mensen. Hij was recht gestaan en stapte met korte pasjes

door het kamertje, en het was alsof hij tot zichzelf sprak. Ik heb mezelf bevrijd van de mensen en van mezelf en ik zal gaan waar ik een eerlijke dood kan sterven.

Zij staarde hem aan zonder te begrijpen.

- Lia, sprak hij zacht, het is mijn lot geweest dat zij die mij liefhadden, door mij hebben geleden. Ook gij. Hoe meer ik over mijn leven nadenk, hoe minder ik het begrijp.

Hij kwam naast haar zitten. Zijn ogen waren rustig. Zij keek naar hem op met verwondering en zei:

- Ik weet nog weinig van het leven. Ik weet alleen dat gij voor mij alles zijt geworden. En als ik dat overdenk, komt niets mij onbegrijpelijk voor. Ik heb geleerd dat het zonde is een goj te beminnen en toen ik dat overdacht heb ik gehuiverd. En toen mijn vader wegens het halssnoer in de gevangenis kwam, dacht ik dat het zonde was aan u te denken... zoals ik aan u dacht. Toch heb ik gevoeld dat alles wat in mij omgaat natuurlijk is. Zij wachtte een ogenblik. Ik ben toch een vrouw, zei ze.

Antoon Serjacobs was ontroerd door deze eenvoud.

- Ik heb aan u gedacht zoals gij aan mij dacht, antwoordde hij.

- Blijf dan, zei ze.

Zij zaten in het schemerige achterkamertje. De winterse namiddag had de schaduwen opgeslorpt in zwaarder duisternis. Hij voelde weer hoe pijnlijk ieder afscheid is dat geen weerzien kent. Hij zag alleen, in de duistere schemer, haar ogen die ongestild naar hem opkeken. Hij zag voor zich de verre weg die hij gaan zou. Hij legde zijn arm om haar hals en voelde hoe zij zich tegen hem aandrukte. Hij hoorde dat zij zachtjes schreide.

Buiten stierven de geruchten van de straat stilaan weg. Zij stond op en maakte licht; zij zette een maaltijd klaar. Zwijgend aten zij en uit de kast haalde zij wijn en schonk ook voor zichzelf in. Hoe lang had zij die wijn bewaard tot hij komen

zou, en hoe dikwijls had zij zich voorgesteld hoe het zou zijn als zij beiden dronken in de lichte vergetelheid die de wijn schenkt.

- Ook hieraan heb ik dikwijls gedacht, glimlachte zij. Hij dacht hoe het leven zichzelf herhaalt en in zijn herinnering kwam die avond waarop zij, zoals nu, naast elkaar hadden gezeten. Maar hoe verschillend was zij tegen toenmaals. Op zo korte tijd, dacht hij.

Zij ruimde het eetgerei weg. Zij schonk wijn in en zij dronken. Zij vleide zich tegen hem aan. In de vertedering die over hen was gekomen, zaten zij tegen elkaar en veel stilzwijgen was tussen hun woorden. Toen doofde zij het licht.

- Mijn beminde, zei ze, ook het licht mag niet tussen ons staan.

Het was laat in de avond toen Antoon Serjacobs opstond. Hij voelde zich duizelig en het kostte hem moeite om van haar weg te gaan. Zij had het licht aangestoken en haar ogen hadden een vochtige glans.

- Wees gelukkig, Lia, zei hij. Zij glimlachte weemoedig.

- Als herinnering gelukkig maakt, zal ik gelukkig zijn, antwoordde zij.

Hij verliet haastig de Jodenwijk. Het was koud en de hemel stond vol sterren.

Het was een lange reis die hij zich had voorgenomen. Het land waar hij zijn lot had ondergaan lag ver achter hem. En het heimwee dat hij voelde ging alleen tot de weinigen die door goedheid en liefde in zijn gemoed voortleefden. Maar hij wist hoe ver dit reeds lag, even ver bijna als het land dat hij verlaten had.

Hij ging door het winterse land, zuinig met het geld dat hij had over gehouden. Overal waar hij kwam zag hij nog mensen die de gedruktheid van de lange oorlog waren gewoon geraakt. Want van de Nederlanden tot Silezië waren er mannen

die op verre slagvelden hun kans gingen zoeken. Maar de legers waren nog ver en rustten zich uit voor verrassingen.

In de Eifelstreek, arm en vreedzaam, verwijlde hij een tijd. Hij hielp bij de winterarbeid bij de boer en voelde in zijn lichaam en geest de weldaad van de arbeid. De avonden bracht hij door met het zwijgzame volk dat zonder nieuwsgierigheid het leven sleet; aarde en vee vervulden hun gedachten en verlangen en gaven de maat van hun geluk. Hij sliep in het stro en hoorde onder zich het leven van de dieren en boven zich het zoeven van de wind. De mensen waren ver en dat was een genezing voor hem.

Soms keek hij uit, vanop een heuvel, naar het land dat hij als kind gekend en waar hij als man geleden had. Hij zag het voor zich liggen, ver over de heuvels en dalen waarover de winter zijn eenzaamheid had gelegd. En omdat hij wist dat hij het nooit zou weerzien, was hij weemoedig toen hij alles overdacht.

Hij was niet gemeenzaam met het gezin waarbij hij verbleef; niemand scheen dat trouwens te verlangen. Het was een gesloten soort van mensen die in zichzelf leefden. Er waren avonden waarop haast niet werd gesproken; dan was de grote boerenkeuken alleen verlicht door het haardvuur dat tot zwijgen stemde. Antoon Serjacobs zag dan de gestalten die in zijn leven waren verschenen. Zij waren reeds omhuld door de nevel van de afwezigheid. Het gelaat van zijn moeder kon hij zich alleen herinneren in de zorgenvolle uren toen zij de handen over het vuur hield gestrekt; en hij zag die handen bijna duidelijker dan het gelaat. En de andere gezichten verschenen in de vlammen van de haard. Het was alsof zij plots in heldere omlijning stonden, met iedere trek van het gelaat, met de blik van de ogen en de zoetheid van de mond. Dan weer werden zij vaag als wat men in het halfduister ziet. Hij zag de kamer waar hij gezeten had met Elizabeth de Tassillon en de slanke, lange hand waarmee zij de wijn inschonk en de korte, mollige hand van

het Joodse meisje. Hoe het leven iemand van het ene naar het andere werpt. Ook de schaamte die hij tegenover Elizabeth de Tassillon gevoeld had, de laatste vernedering toen zij hem het paarlensnoer reikte, was verzacht door de herinnering die het vervaagde beeld had bewaard. En de lichte geur van heur haar; dat was in de winternacht toen hij haar het snoer weer om de hals legde.

De boer stond op, legde as over het vuur. En allen stonden op en gingen slapen.

Op het stro, boven de dieren, ging de droom van het haardvuur verder. Antoon Serjacobs sloot de ogen en zag hoe de gloed zachtjes opgezogen werd in de brede schoorsteen. Dat waren de beelden tussen sluimer en wake, als de werkelijkheid van het leven overgaat in de werkelijkheid van de droom. Het gelaat van Elizabeth de Tassillon was over hem gebogen. Ik ben weergekomen, zei ze, weet gij nog, vaandrig, dat ik gezegd heb: als ik weerkom... Dan kwam de slaap en als hij wakker werd, in de donkere morgen, was alles verdwenen.

Hij lag in de stilte die de wereld omvatte en dacht aan de heuvels die zich ver rondom hem strekten. En de paden die liepen, het westen in, en de rivieren waarlangs hij gekomen was. Dan ging hij naar de grote keuken waar het vuur reeds was opgewakkerd en de dag van zwijgzame arbeid was begonnen.

De eerste schijn van lente kwam over het land. Nog was het koud en de wind joeg ijzig door de valleien. Maar in de wolken die groot en donzig over de hemel lagen en in het fluisteren van het kruid, was de eerste teerheid van de lente. Weldra brak zij los in de opengewoelde grond die de geur van vruchtbaarheid had herkregen. En toen de paarden weer werden ingespannen klonk hun gehinnik scherp en verlangend over de hoogten. Hun flanken sidderden als zij de lasten optrokken tegen de glooiingen en toen zij van de verre akkers terug

naar de stal werden gebracht, mende Antoon Serjacobs het jongste en vurigste dier. Zonder zadel, de gladde, warme paardenromp onder zich, joeg hij op en af het heuvelige land, in de dronkenschap van vaart en fladderende manen.

En daar hij de zorgen die hem drukten had afgeschud, keerden zijn gedachten naar het land dat hij verlaten had, met groter innigheid dan tevoren. De slapeloze uren boven de onrustige dieren en het ruisen van de groeiende lente, brachten hem weer naar de gezichten die zich in liefde en verlangen naar hem hadden gewend. En elke kus herleefde tot de spijt over wat voorbij was en niet wederkwam hem terugvoerde tot de weemoed van het leven.

Hij hervatte zijn tocht toen het eerste bloeisel aan de bomen stond. Hij liet het schrale land achter zich en kwam in landouwen waar de aarde reeds overdekt was met grote, groene vlekken. Rondom de hoeven waren boomgaarden aangelegd die deden vergeten dat het ooit winter was geweest.

Het was een grote hoeve waar hij ging werken. Het eten was overvloediger en de mensen waren er spraakzaam. Het schone bedrijf van het land leek niet op het sombere lot dat de mensen geduldig droegen in het magere land van heide en heuvels. De avonden die na de warme tinteling van de dag de koelheid van het vroege seizoen brachten, waren vol van het uitgelaten leven van jonge en krachtige mensen. Antoon Serjacobs mende de paarden met ijverige liefde. Hoe schoon glansde de nek in de jonge zon en hoe warm en gezond rook zijn hand als hij hun schoften had gestreeld. Nergens voelde hij zijn gedachten vrijer dan als hij op hun rug zat, en zij hun gang bespoedigden onder de druk van zijn knie.

De vrouwen die op deze hoeve en de andere, wijduitstaande hofsteden leefden, waren niet verschrompeld door de arbeid. De zondagen, als de linten fladderden aan hun hoed, en zij hun werkkleren hadden afgelegd, gingen zij ten dans en het was

wonder om te zien hoe licht zij bewogen in het zwaaien van de zware rokken. Zij dronken bier uit donkere kruiken en hun ogen glansden van de vreugde van het leven. En als de zondag voorbij was, hervatten zij het werk en de grove kleren van de arbeid konden niet doen vergeten met welke sierlijkheid en lichtheid van bewegen hun jonge lichaam in de bekoring van dans en muziek was geweest.

Een mens die hier geboren is en hier nooit weggaat, is gelukkig, dacht Antoon Serjacobs. Daar was berusting in deze gedachte. Het geluk van een mens is niet het geluk van een ander, dacht hij verder. En hij voelde zich eenzaam te midden van hen en zijn hart was niet gesteld op scherts, maar hij voelde hoe zijn gemoed rustig was, en zijn omgang met hen die naast hem leefden was vriendelijk. De arbeid had hem opnieuw krachtig en lenig gemaakt.

De boerin, die een krachtige, blozende vrouw was, toonde zich vol moederlijke nieuwsgierigheid tegenover hem. Hij voelde als een weldaad haar genegenheid en hij vertelde haar van het land waarvan hij kwam en van de mensen die er leefden. Toen zij hem vroeg over zijn moeder, verstrakte zijn blik. Zij hoorde hoe weiger zijn woorden klonken en begreep het pijnlijke van zijn antwoorden. Zij keek hem achterna met bezorgde vertedering hoewel zij nog niet oud genoeg was om zijn moeder te zijn. Hij heeft een zware tijd doorgemaakt, dacht zij.

En onder de meiden was er een die hem peinzend deed stilstaan. Op een avond zag hij haar waar zij stond in de rosse schijn van de ondergaande zon. Hij zag haar scherp profiel, haar rossig gloeiend haar en haar hoge gestalte die fier en sterk gestrekt stond in haar vormeloze kleed. De vrouw uit het straatje aan de Senne, dacht hij.

Er was een ogenblik van verwarring in hem. Hij was haar dikwijls voorbijgelopen en 's avonds, als zij allemaal te samen zaten, had hij haar gezien onder al de anderen, en zij was voor

hem zoals de anderen. Er was een vage schemer van gelijkenis geweest met de vrouw waarvan hij, op die wintermorgen, afscheid had genomen. Zij had hem doen nadenken en de herinnering was levendiger geworden. Maar nooit had hij de gelijkenis gezien zoals nu, daar zij stond, zijdelings van hem, in het licht van de avondzon.

Toen hij neerlag die avond, overdacht hij dat korte gedeelte van zijn leven in het huisje aan de Senne. Het was alsof hij het leven van iemand anders overdacht. Maar hij zag voor zich zo scherp het profiel van deze vrouw, haar droefheid en de tederheid in de uren van het afscheid, dat hij een ogenblik eraan dacht de weg terug te gaan. In de morgen had de slaap dat verlangen uit hem weggenomen en er bleef slechts dat onbestemde gevoel van weemoed om wat men verloren heeft.

De volgende zondag, als van de vele hofsteden het volk bijeenkwam om bij muziek en dans de arbeid te vergeten en in de drang van de jeugd elkaar te zoeken, ging hij mee en danste. Geen van al die vreemde meisjes kende hij, en zij keken verwonderd op toen zij voelden hoe licht zij werden in de arm die hij om haar sloeg. En de meiden van de hoeve keken hem glimlachend aan, want nooit was hij met hen aan de dans verschenen.

Het weifelende licht van de kaarsen was over de dansenden. Er was ernst en innigheid in de ogen en één zelfde ritme regelde hun bewegen. De lust van het leven overweldigde Antoon Serjacobs en vrij van zorg liet hij zich gaan in de bekoring van de dans. En ook de meid die zijn gedachten had teruggebracht naar de vrouw uit het straatje aan de Senne, danste met hem. Toen hij haar omvatte was hij verwonderd hoe slank zij was; haar hoogblonde haar glinsterde in het licht en haar scherp gesneden gelaat scheen vertederd door de vreugde van die avond.

En toen zij samen een poosje rustten, zei hij:

- Ik heb een vrouw gekend die was zoals gij; zij had hetzelfde haar en dezelfde trekken en zoals gij was zij groot en slank.

De meid keek hem lachend aan.

- Hieldt gij van haar, vroeg zij.

Hij dacht na en antwoordde: Ik geloof dat ik het niet weet. En dan vroeg hij:

- Hoe oud zijt gij?

En zij antwoordde: Vierentwintig jaar.

Zoals zij, dacht hij. En zijn gedachten keerden tot het ellendige huisje waar zij verbleef en hij keek dromend voor zich uit, tot de meid zegde:

- Kom, dans met mij.

Terwijl zij dansten, voelde zij hoe zijn arm haar inniger omvatte, en glimlachend zei ze: Danst gij nu met de vrouw waarop ik gelijk?

Hij antwoordde niet en glimlachte weer. Zij waren even groot, hij zag haar ogen en haar gelaat waarover licht en schaduw wisselden. En toen de dans ophield, was het of zij ontwaakte uit een droom.

Zij gingen samen de verre weg naar de hoeve. Voor hen ging het volk van de hofsteden en soms klonk helder lachen door de late lenteavond. De akkers met het jonge groen geurden lauw en zij gingen zwijgend naast elkaar. Hij bleef staan en legde zijn arm om haar schouder. In de duisternis zag zij zijn ogen op haar gericht; zij kwam dichter tegen hem staan: Dat is een kus voor de vrouw waaraan gij denkt, zei ze. En dan legde zij haar handen om zijn hoofd: En dat is een kus, voor mij. Hartstochtelijk kuste zij hem op de mond.

Zijn arm om haar heen, gingen zij verder. Toen zij aan de hofstede kwamen, zei ze: Wij zijn er reeds. Zij wensten elkaar goenacht. En Antoon Serjacobs dacht lang aan haar vooraleer hij kon inslapen.

Op een morgen hoorde hij zeer ver trompetgeschal. In de stal hinnikte een paard. Antoon Serjacobs bleef luisterend staan. In de loop van de dag vernam hij dat een kamp van musketiers in de richting van een bos was opgeslagen. Meermaals per dag hoorde hij het geschal; het was soms kort als een bevel. En als hij er enige dagen verlangend naar geluisterd had, ging hij bij de boer en zegde hem dat hij verder trok.

De vaandrig van de Keizerlijke Huzaren stapte in de rangen van de musketiers. Het was een woelige troep waar mannen van velerlei gewesten waren samengekomen. Zij lagen afgezonderd in een groot tentenkamp waar het bosland begon. De vervreemding die hij eerst tegenover hen voelde was spoedig afgesleten. Hij was één met hen in hetzelfde avontuur en hoe verschillend dit leven was van zijn vroegere omgeving, toch was het soldatenleven. Hij werd opgenomen in het onbekommerde doorleven van iedere dag, met de regelmaat van het steeds weerkerende en het gehoorzamen viel hem lichter dan hij het ooit had kunnen denken.

Toen de lente in zomer was overgegaan, werd het kamp opgebroken. In lange dagmarsen ging het naar het oosten. De mannen zegden dat, na korte rust, de legers weer verzameld werden voor de slag. Bij mensengeheugen, zegden zij, waren de veldslagen nooit zo kort opeengevolgd. Niet langer dan verleden herfst was Frederik verslagen maar Silezië had hij behouden. Antoon Serjacobs dacht aan die herfst; hij had de geruchten vernomen van de verbitterde slag; bij Hochkirch was het geweest. Maar pas was een slag gewonnen of verloren, of de gelederen werden aangevuld en er werd naar nieuwe slagvelden uitgezien.

Er is geen weg terug, had hij dikwijls gedacht. Hij doorliep nu het land waar hij vroeger was doorgereden. De wouden en de heuvels en vele dorpen waar mensen woonden wier taal vreemd klonk in zijn oren. Zwartharige mannen van Bohemen

met wantrouwige ogen en vrouwen die in bonte lange rokken met wijdgemeten passen voortschreden en duistere lusten wakker riepen in de voorbijtrekkende musketiers. In de rustplaatsen heerste de uitgelatenheid van soldaten die in drank en gerucht oprukken naar het gevecht. Het naderend gevaar maakt hen niet ingetogen, het roept de begeerte wakker het leven in uitbundigheid te vieren. En 's avonds was er in de dorpen het rumoer van musketiers die van hun soldij niets wilden overlaten in de kansen van het slagveld.

Antoon Serjacobs dacht: Is dat nu de weg terug? Langs welke paden ben ik weergekomen naar het leven dat ik steeds voor mij het enig mogelijke heb gedacht. Hij was musketier. Nog zo lang was het niet geleden dat hij het als een vernedering zou beschouwd hebben. Nu scheen het hem de bevrijding uit de ellende die het leven hem opgedrongen had.

Hij nam weinig deel aan de uitgelatenheid van het wapenvolk. Maar hun rumoer en de taal die zij spraken, maakten zijn hart lichter. En het gebeurde dat hij met hen ging en jong was bij drank en lachende ogen van meisjes.

Het was een hete dag van augustus toen de musketiers een grote verzamelplaats van troepen bereikten. Scherpe tonen van klaroenen kwamen over uit het kamp waar huzaren lagen. Heel deze dag was een kwelling; een groot verlangen naar de hinnikende en steigerende paarden kwam in hem.

Zij lagen met een woud in de rug en voor hen lag, onafzienbaar, een licht geheuveld land met zachte glooiingen en wijdgestrekte dalen. En het gerucht liep dat Frederik van Pruisen naar dit gewest in ijlmarsen oprukte om het bijeenkomen van Russen en Oostenrijkers te voorkomen. Maar in de diepte van het woud stonden de Russen opgesteld en het doffe gerucht van hun scharen drong door tot aan de rand van het woud.

Die laatste nacht lag Antoon Serjacobs neer in het nachtelijk, onrustig leven van grote legers. Hij riep het beeld

van zijn leven voor zich op en een grote berusting kwam over hem. Het was alsof hij rondom zich de genegenheid voelde van allen die hem hadden liefgehad en hij dankte het leven, dat hem in een afgrond van rampspoed had gestoten, voor deze genade.

En nog voor de ochtend zijn volle klaarte had verkregen, braken trompetten en klaroenen in ophitsend geschal los over de legers. Heel ver, als een echo, klonken de signalen van de aanrukkende troepen van Fredericus Rex.

De musketiers stonden in 't gelid en daalden de glooiing af.

En in de ontzettende slag bij Künersdorf sneuvelde de musketier Antoon Serjacobs.

1953